

פרשת דברים

דברים פרק א

(א) אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל הַדְּבָרִים הַכְּתוּבִים לְקַמֵּן הֵם הַדְּבָרִים שֶׁאָמַר מֹשֶׁה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל, ¹ בְּעֵבֶר הַיְיָדֵיךְ הַתּוֹרָה מְצִינֶת בְּאוֹפֵן מְדוּיָק אֶת הַמְּקוֹם שֶׁבּוֹ אָמַר מֹשֶׁה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַדְּבָרִים הַכְּתוּבִים: בְּעֵבֶר הַיְיָדֵיךְ הַמְּזוֹרָחִי, וְעַתָּה תִּתְחַלֵּל הַתּוֹרָה לְפָרֵט מֵהוּ הַמְּקוֹם הַמְּדוּיָק בּוֹ דִּבֶּר מֹשֶׁה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. ² בְּמִדְבָּר (מִמְשִׁיכָה הַתּוֹרָה לְפָרֵט אֶת הַמִּיקוֹם הַמְּדוּיָק שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּשַׁעַת שֶׁמֹּשֶׁה אָמַר

¹ **אונקלוס** ולפי דבריו הכוונה היא לפסוקים הכתובים ממש בהמשך הדברים. א"ע: הכוונה למצוות המוזכרות מפרשת ראה ועד לפרשת כי תבא, ופירוש הפסוק הוא שמה כבר ציווה את בני ישראל לקיים מצוות אלו במדבר עוד לפני ספר דברים. בפסוק ב' כתב שמה אמר את המצוות האלה במשך אחד עשר הימים שבני ישראל הלכו מחורב עד לקדש ברנע. **רמב"ן**: הכוונה היא למצוות עליהן דיבר משה החל מעשרת הדברות המופיעות פרשת ואתחנן, אך משה הקדים כאן דברי תוכחה שנמשכו עד לשם. **רש"י**: הכוונה היא לכל הנאמר בספר דברים וכן כתב **רד"צ הופמן**.

אור החיים: המילה "אלה" באה למעט, וכתב מספר אשפוזיות להסביר מה מיעטה כאן התורה. א. בניגוד לארבעת ספרי התורה הראשונים שמה לא אמר אפילו אות אחת מעצמו, כאן משה אמר את הדברים מדעתו ללא שצווה על כך. ב. רק כאן אמר משה דברי תוכחה לעם ישראל, בניגוד לשאר התורה שבה משה נמנע מלומר בני ישראל דברי תוכחה וכדברים אלה כתב **החזקוני**. ג. (בהמשך דבריו) רק לדברים האלה יש משמעות משום שמה אמרם אל כל ישראל, אך שאר דברים שאינם דברי תורה, אין להם משמעות. כמו"כ הוסיף אה"ח עוד שני פירושים לפירוש המילה "אלה": מדובר על גימטריה של שלושים ושש, כנגד שלושים וששה ימים שבהם משה רבינו הוכיח את בני ישראל, מא' שבט ועד לז' אדר. פירוש נוסף שכתב הוא שהתורה באה להדגיש שמה לא אמר דברים בטלים לאורך חייו ורק מה שנאמר בספר דברים הם הדברים שנאמרו מעצמו. בספר **אזנים לתורה** כתב שכל שלשת הספרים הקודמים לספר דברים פותחים באות ו' שהיא ו' החיבור, וזאת לעומת ספר דברים שאינה פותחת בו' החיבור. הסיבה היא מכיוון שספר דברים הוא ספר נפרד בכך שיש בו הרבה תוכחות ומצוות שמה רבינו אמר אותם לבני ישראל כבר בעבר.

בהסבר הדגשת התורה "אל כל ישראל" כתב **רמב"ן**: הסיבה שמה דיבר במעמד כל ישראל היא כדי לדמות את אמירת המצוות כאן למתן תורה שם ניתנה התורה במעמד כל בני ישראל. **חזקוני**: הכוונה היא שקולו של משה היה נשמע בכל מחנה ישראל. **אה"ח**: כוונת התורה להדגיש שדבריו של משה נאמרו גם לאלה מעם ישראל שעוד לא נולדו וכי דברי התורה מחייבים את עם ישראל עד לסוף כל הדורות. בהמשך דבריו כתב טעם נוסף והוא שדברי התוכחה ודברי החזרה היו מופנים לכל ישראל למרות שלא כולם היו צריכים את דברי התוכחה ודברי החזרה. הסיבה היא שמה רבינו לא ידע בדיוק מי שכח את התורה ושהחזרה הייתה חיונית לו וכן אם היה משה רבינו מוכיח רק חלק מעם ישראל, היו טענות כלפיו מדוע הוא מוכיח רק חלק מהעם. פירוש שלישי שכתב שהכוונה היא שדברי התוכחה מופנים גם לאלה מעם ישראל שכבר מתו. כמו כן כתב אה"ח שמה דיבר בדברי תוכחתו לאלה שעוד לא הגיעו לגיל עשרים בזמן החטא, כנציג של בית דין של מטה. אמנם רק אלה שהיו מגיל עשרים ומעלה נענשו על ידי בית דין של מעלה, אך בבית דין של מטה מענישים כבר מגיל שלש עשרה, ומשה דיבר כנגד אלה מבני ישראל שהיו בני שלש עשרה ומעלה בשעת החטא. **כלי יקר**: בכל מקום שכתוב בני ישראל, הכוונה היא לכל העם, אך במקום שכתוב "ישראל", הכוונה היא לחשובים שבעם ישראל. את תחילת דברי התוכחה אמר משה לחשובים שבבני ישראל, ואף על פי כן אמר זאת בדרך רמז, אם משום כבודם או משום שרצה לומר את הדברים רק ברמז כדי שרק מי שהדברים שייכים אליו יבין את דברי התוכחה. אמנם בהמשך הוכיח משה רבינו את בני ישראל, את כל ישראל, ובתוכחות מפורשות. בסוף דבריו כתב סיבה נוספת לכך שמה אמר את התוכחה הראשונה בדרך רמז היא משום שאת דברי התוכחה הראשונים אמר משה מטעם עצמו, אך התוכחה שבהמשך אמר משה לבני ישראל על פי ציווי של ה'. **אזנים לתורה**: אל כל ישראל הכוונה היא שאכן משה דיבר עם כל בני ישראל וכל בני ישראל שמעו את דבריו על ידי נס. הסיבה היא שאת דברי התורה ומצוותיה ניתן היה לשמוע על ידי אהרון או מישהו אחר שלמד תורה ממה רבינו אך את דברי התוכחה היה צריך למשוע ישירות ממה רבינו.

² **רשב"ם**. א"ע: למרות שמקומות אלה אינם מוזכרים בפרשת המסעות, מצאנו שיש מקומות שנקראו ביותר משם אחד, וממילא ייתכן שהכוונה היא למקומות האלה שכבר הוזכרו בשמות אחרים. **רש"י** מסביר שמקומות אלה הם מקומות בהם חטאו ישראל ומשה מזכיר את חטאיהם בדרך רמז: **במדבר** – הכוונה היא לתלונת בני ישראל "מי יתן מותנו במדבר", אז התלוננו על המחסור באוכל. **בערבה** – הכוונה היא לחטא של בעל פעור. **מול סוף** – הכוונה היא לתלונת בני ישראל כשעמדו על שפת ים סוף והמצרים השיגו אותם, וכן על תלונתם לאחר שכבר עברו את הים כאשר חששו שגם המצרים לא טבעו ושגם הם יעלו מהים. **פאן** – הכוונה היא לחטא המרגלים. **ובין תפל ולבן** – הכוונה היא לתלונת בני ישראל על המן. **חצרות** – הכוונה היא למחלוקת קרח וכן על כך שלא למדו ממעשה מרים שנענשה בחצרות על כך שחטאה בלשון הרע, ובני ישראל עדיין דיברו לשון הרע על ה'. **די זבה** – הכוונה היא לחטא העגל. **אלישיך**: משה לא הזכיר מסה ומריבה מכיוון שדברי התוכחה שלו מכוונים כלפי כלל ישראל ובמסה ומריבה הייתה תרעומת של ה' גם עליו. את עניין קברות התאוה והמתאוננים לא הזכיר משה רבינו מפני שלא כולם חטאו שם. לכן כתוב "אלה הדברים אשר דיבר משה אל כל ישראל".

העובדה שמשנה הוא המדבר מונעת ממנו מלהוכיח את בני ישראל על מסה ומריבה והעובדה שמשנה מדבר אל כל ישראל מונעת ממנו מלהוכיחם על קברות התאוה והמתאוננים. עניין נוסף עליו עומד האלשייך הקדוש הוא שהסיבה שקודם משה רבינו אמר את דברי התוכחה ברמז היא כדי לראות אם בני ישראל יהיו מוכנים לקבל את דברי התוכחה. לאחר שראה שבני ישראל היו מוכנים לקבל את דברי התוכחה, עבר להוכיח אותם גלויות. זוהי גם הסיבה שמשנה רבינו לא הוכיח את בני ישראל על קברות התאוה והמתאוננים, כדי שלא להוכיחם בהתחלה במפורש על חטאייהם. הסיבה שמשנה רבינו התחיל להוכיח את בני ישראל דווקא מהמדבר (שהם אמרו "מי יתן מותנו במדבר") היא כדי למנוע מעם ישראל מלענות לו שהם חטאו משום שהם היו באותו הזמן עובדי עבודה זרה, ולכן התחיל משה רבינו להוכיח את בני ישראל משלב מאוחר יותר, מהמדבר, לאחר שכבר קיבלו תורה. מפני שלבני ישראל עדיין הייתה טענה שהם חטאו במדבר בגלל שהם היו בצער ואין אדם נתפס בשעת צער, הוכיח משה רבינו אותם על הערבה, על עוון שיטים שאז בני ישראל כבר חיו כשהיה להם כל טוב. גם על כך היו בני ישראל יכולים לטעון כנגד משה שדווקא הטוב הגדול שבה הם חיו גרם להם לחטוא ולכן הוכיחם על מל סוף, שגם כשהם עמדו על ים סוף והיו בצער ופחד הם עדיין חטאו. לו היו בני ישראל טוענים שהסיבה שהם חטאו בים סוף היא משום שהם לא האמינו שהם יינצלו שהרי הם היו מוקפים מכל ארבעת הכיוונים (ובני ישראל עדיין לא ראו שה' יעשה להם ניסים במדבר) או שבגלל שהם ראו את שרו של מצרים נוסע אחריהם הם לא האמינו שהם יינצלו, לכן הוכיחם משה גם על פארן, דהיינו, חטא המרגלים שלמרות שבני ישראל ראו שה' עושה להם ניסים במדבר ושהכניע את שריהם של יושבי הארץ. לו בני ישראל היו טוענים שהסיבה שהם חטאו בחטא המרגלים היא משום שהמרגלים פיתו אותם, הוכיחם משה רבינו גם על בין תפל ולבן שהרי אף אחד לא פיתה את בני ישראל להתלונן על המן. כמו כן מסביר האלשייך הקדוש מדוע השתמש משה רבינו דווקא בלשון "בין תפל ולבן" כדי לתאר את תלונתם של בני ישראל על המן והוא משום שהיו שם שני חטאים: א. שהם השוו עבד (משה) לקונו (לה') על ידי שאמרו "באלהים ובמשה" ולכן השתמש משה רבינו בלשון "תפל" לומר שהם חיברו, תפלו, את משה רבינו עם ה' יתברך. ב. על שהם התלוננו על המן השתמש משה רבינו בלשון "לבן". לו היו בני ישראל טוענים שהם השוו את משה רבינו לה' כדי לכבדו, הוכיחם משה רבינו גם על חצרות שם בחטא קורח בני ישראל לא כיבדו את משה רבינו. לו היו בני ישראל טוענים שבעדת קרח התקהלו דווקא בני לוי ולכן אין לו טענה על כל העם, הוכיחם משה רבינו גם על חטא העגל שם דווקא בני לוי הם אלה שלא חטאו ונאספו אל משה כאשר קרא "מי לה' אליי". **הכלי יקר**: מקשה מספר קושיות על דבריו של רש"י: א. לדברי רש"י לא מובן מדוע כתבה התורה "בין פארן ובין תפל" (שהרי רש"י חילק ביניהם). ב. ישנו מקום שבו בני ישראל חטאו שאינו מוזכר בפסוק (מי מריבה). לכן הסביר הכלי יקר שבפארן אמנם היה חטא המרגלים ותופל הכוונה היא כדברי רש"י לתלונה של בני ישראל על המן, אך מי מריבה מוזכר ברמז כמקום שבין לבן ותופל. הסיבה שמשנה הביע את מי מריבה ברמז בתוך רמז היא משום שגם הוא חטא במי מריבה. בהמשך דבריו כתב שפארן היינו חטא המרגלים ותופל היינו חטא העגל. בכך חולק הכלי יקר על פירוש רש"י שמזהה את תופל המן תפלו, היה ניתן לומר וכתב שלו היה רש"י יותב שהכוונה היא לכך שבני ישראל התלוננו על כך שטעם המן תפלו, היה ניתן לומר כדבריו שכונת תופל היינו המקום שבו בני ישראל התלוננו על המן. בהסבר עיקרי תוכחת משה כתב הכלי יקר שישינם שני אופנים בהם בני ישראל יכולים לנצח את אויביהם למרות היותם חלשים יותר: או על ידי שהם אוהבים את ה' או על ידי שהם אוהבים זה את זה ואז יצליחו במלחמתם גם אם לא יהיו רבים. בחטא העגל בני ישראל פשעו בה' ובחטא המרגלים בני ישראל פירקו את אהבת החינם שלהם כמו שאמרו "בשנת ה' אותנו..." ורש"י שם כתב שבגלל שהם שנאו זה את זה הם חשבו שה' שונא אותם. כתוצאה מכך יש לומר ש"לבן" היינו תלונתם על המן ואילו "די זהב" היינו החטא של בני ראובן וגד. **דרש משה**: הקשה על דברי רש"י: מדוע בתחילה אמר משה את דברי התוכחה בדרך רמז אם לאחר מכן אמר את הדברים בצורה מפורשת? על כך ענה בשני אופנים: א. בסיפור הדברים על החטאים שם החטאים מפורשים סיפר משה רבינו את הדברים על מה שאירע בעבר לדור הקודם ואילו בדברי התוכחה ברמז התכוון משה רבינו להוכיח את בני ישראל בדור השני על כך שהם עלולים להדרדר לאותם חטאים שבהם חטאו אבותיהם. ב. כל עוד אפשר להוכיח על ידי רמז עדיף לעשות זאת כך ורק אם מי שמוכיחים אותו אינו מבין את דברי הרמזים, יש להוכיח אותו בגלוי. **אוה"ח**: הסיבה שמשנה נמנע מלהוכיח את עם ישראל עד עתה היא משום שרק עתה הם הגיעו על סף כניסתם לארץ ולו היה מוכיח אותם לפני כן, היו בני ישראל נמנעים מלקבל את התוכחה שלו משום שהם היו "מוקחי התקוה". בעניין המקומות כתב אוה"ח שמשנה רבינו רמז לבני ישראל את המידות הנצרכות לאדם שהולך בדרכי ה': בערבה - היא רמז למידתו של אברהם העברי. הירדן - היינו רמז למרדות בלבו של האדם כדברי חז"ל שטובה מכת מרדות אחת בליבו של אדם יותר ממאה מלקויות. במדבר - היינו רמז למידת הענוה. בערבה - היינו רמז לכך שמידת הענוה תהיה במידה ושאדם לא ישפיל עצמו, וכן שאדם לא ישתמש במידת הענוה כדי להימנע מלהוכיח בני אדם. הענוה צריכה להיות ערבה מלשון מתוק וערב, וכן צריך שמידת הענוה לא תימנע את דין הערבות שיש לאדם להוכיח את חברו. מול סוף - היינו רמז לכך שאדם יזכור כל הזמן את סופו, את יום מיתתו. בין פארן ובין תפל - היינו רמז לכך שהאדם השלם מראה פנים שוחקות ושמוחות (פארן מלשון פאר) ומצד שני בליבו הוא דואג שמא עבר על מצוות ה'. לבן - היינו רמז ללב טהור. חצרות - היינו קביעות ללימוד באוהל תורה. די זהב - שאדם לא יהיה רודף אחרי דברים חומריים אלא יידע תמיד שיש לו די זהב, מספיק זהב או שהכוונה היא שיאמר תמיד לזהב די ושאינו מעוניין בו. **מלבי"ם**: רשימת המקומות כאן היא רשימת מקומות בהן הוכיח משה רבינו את בני ישראל. **רש"ר**: הסיבה שהתורה מפרטת כל כך את המקום המדויק של בני ישראל בשעת אמירת ספר דברים היא משום שזהו המקום שבו סיים משה רבינו את תפקידו כמנהיג עם ישראל. אמנם לעולם לא נדע היכן קברו של משה רבינו, אך את המקום המדויק שבו נפרד מבני ישראל בדבריו האחרונים כן ניתן לדעת. כמו"כ הסביר שחז"ל אמרו ששמות אלה הם מקומות שבהם נכשל עם ישראל. הסיבה שבני" קראו למקומות האלה בשמות האלה היא כדי להזכיר לעם את דברי התוכחה שנאמרו באותם מקומות.

את הדברים) בני ישראל ישבו בעבר הירדן המזרחי במקום שהיה מדבר, ³ בְּעֶרְבָה בתוך שטח המדבר שהיה בעבר הירדן המזרחי, ישבו בני ישראל בחלק של המדבר שנקרא "הערבה", ⁴ מֹזֵל סוּף המיקום של בני ישראל היה ליד ים המלח שנמצא מזרחית לארץ ישראל, ⁵ בֵּין פָּאָרֶן וּבֵין תְּפֵל המיקום של בני ישראל היה בין שני מקומות: מקום אחד שנקרא "פארן" ומקום שני שנקרא "תפל", ⁶ וְלִבְנֵי וַחֲצֹרֹת וְדִי זָהָב גם לבן, חצרות ודי זהב הם מקומות המהווים נקודת ציון מדוייקת למקום בו דיבר משה אל ישראל דברים אלה: ⁷ (ב) אֶחָד עֶשֶׂר יוֹם מִחֹרֵב דֶּרֶךְ הַר שְׁעִיר עַד קְדֵשׁ בְּרִנֵּעַ (משה ממשך בדבריו אל בני ישראל) לו בני ישראל לא היו חוטאים, היה ניתן להיכנס לארץ ישראל בהליכה של אחד עשר (11) יום מהר סיני. רק בגלל חטא המרגלים, היינו צריכים להתעכב יותר ולהקיף את הר שעיר במשך ימים רבים כעונש על חטא המרגלים: ⁸ (ג) וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה (בפסוק זה מובא הזמן בו התחיל משה לדבר עם בני ישראל): בשנת

העמק דבר: הכוונה במקומות המוזכרים היא למקומות בהם הקהיל משה רבינו את בני ישראל כדי להשמיע בפניהם את תוכנו של ספר דברים. כתוצאה מכך מוכרח הנצי"ב לומר ש"חצרות" אינו אותו מקום שנקרא "חצרות" ששם לקתה מרים בצרעת. הסיבה שבכל פעם הקהיל משה רבינו את עם ישראל במקום אחר היא משום שלאחר כיבוש ממלכות סיחון ועוג התיישבו בני ישראל בעריהם ולא חנו מסביב למשכן כמו שעשו עד לכיבוש עבר הירדן המזרחי. בכל פעם הקהיל משה רבינו את בני ישראל לעיר אחרת, כל פעם עיר אחרת קיבלה את תורה לאחר את כלל ישראל כדי לשמוע את דברי משה. **רד"ץ:** יש כאן שלושה מקומות נפרדים זה מזה, כאשר בכל מקום משה רבינו הוסיף ללמד את בני ישראל עוד מספר מצוות מהמצוות עליהן ציווה ה' בהר סיני: בעבר הירדן – בארץ מואב אמר משה חלק מהמצוות, לאחר מכן כשהגיעו לערבה הוסיף לבאר מצוות נוספות ולבסוף במקום שנמצא בין פארן ותופל ולבן וחצרות ודי זהב נאמרו מצוות נוספות.

³ רשב"ם.

⁴ רשב"ם.

⁵ רשב"ם.

⁶ רשב"ם.

⁷ רשב"ם.

⁸ רשב"ם.

רשב"ם בפירוש שלו המובא בסוף דבריו. בשם ר' אליעזר מבלייניצי פירש בתחילת דבריו כך: בסך הכל התעכבו בדרך במשך אחד עשר (11) יום. בתאריך כ' אייר בשנה השנייה ליציאתם ממצרים נסעו בני ישראל מהר סיני. לאחר שהיו בדרך במשך שלשה ימים, הם התאוו תאוה (ושם נקברו מתאוים), לאחר מכן הם נסעו בחצרות והתעכבו שם במשך שבעה ימים משום שהם חיכו למרים שהייתה מצורעת, ולאחר מכן הם הגיעו למדבר פארן ושם שלחו את המרגלים (מדבר פארן וקדש ברנע הם אותו מקום). **רש"י** כתב גם הוא כפירושו הראשון של רשב"ם שמשם רבינו מוכיח את בני ישראל בפסוק זה, אלא שהסביר תוכחה זו כך: מחורב לקדש ברנע יש מרחק הליכה של אחד עשר יום. הקב"ה עשה לבני ישראל נס ולקח להם שלשה ימים ללכת מרחק הליכה של אחד עשר יום. (החשבון הוא שבנ"י נסעו מהר סיני בכ' אייר ושלחו את המרגלים בכט' סיון. שלושים יום נשאר בני ישראל בארץ ישראל, אלא שבני ישראל חטאו ומשום כך התעכבו במדבר במשך ארבעים שנה. **רמב"ן:** התורה כאן רצתה לציין את גודלו של המדבר. **ספורנו:** כוונת משה להסביר מדוע בני ישראל הלכו לפעמים אחורה בדרך ולא התקדמו כל הזמן בכיוון ארץ ישראל. **א"ע:** הכוונה היא שאת רוב המצוות הכתובות בספר דברים, משה רבינו כבר אמר במשך אחד עשר הימים שהלכו בני ישראל מהר סיני לקדש ברנע ועכשיו הוא רק חוזר על מצוות אלה. כמו"כ כתב שלאחר שה' נשבע שבני ישראל לא ייכנסו לארץ ישראל, לא התחדשו עוד מצוות עד שנת הארבעים להיות בני ישראל במדבר. כמו"כ כתב א"ע שאת שנים עשר הפסוקים שבסוף ספר דברים וכן פסוקים נוספים בתורה כתב משה על דרך נבואה למרות שהם עוד לא קרו. **כלי יקר:** הכוונה היא לאחד עשר הימים שבהם מתאבלים על חורבן ביהמ"ק: תשעת הימים שמר"ח אב ועד לתשעה באב, יז' בתמוז וי' בטבת. **מלבי"ם:** כוונת התורה לומר שבסך הכל הוכיח משה רבינו את בני ישראל אחד עשר ימים לאורך השנים שבהם נדדו בני ישראל במדבר (וזאת על ידי חישוב המקומות בהם הוכיח משה רבינו את בני ישראל). אלא שהסיבה שהתורה לא כתבה זאת בתחילת רשימת המקומות היא משום שהתורה רצתה לומר לנו דבר נוסף והוא פירושו של רש"י שלמרות שמרחק ההליכה היה אחד עשר יום, בכל זאת לקח להם רק שלושה ימים ללכת אותו. **העמק דבר:** הכוונה היא שבתחילה לקח לבנ"י רק אחד עשר ימים כדי להגיע עד לקדש ברנע, סמוך לארץ ישראל, וכבר היו יכולים להכנס לארץ ישראל, היות ונשאר להם לעבור רק דרך ער שער, ובני שער לא היו מונעים מבני ישראל מלעבור לתחומם. בפירוש נוסף שדחה כתב שהכוונה היא שבני ישראל עברו דרך הר שעיר כדי להגיע לקדש ברנע, אך כתב שהתורה כלל לא הייתה צריכה לכתוב שבנ"י עברו דרך הר שעיר כדי להגיע לקדש ברנע ולכן דחה פירוש זה. בפירושו השלישי כתב שקדש ברנע היא חבל ארץ בעבר הירדן המערבי ובני ישראל היו יכולים להגיע לשם בזמן מועט שהרי נשאר להם רק לעבור דרך הר שעיר, אלא שחטא המרגלים עיכב אותם במדבר ארבעים שנה. **אברבנאל:** הכוונה היא שאת דברי התוכחות שמשם רבינו מזכיר עתה בדבריו, אמר משה במהלך המרחק של אחד עשר הימים שבין שער לקדש ברנע, ובכך

הארבעים לצאת בני ישראל ממצרים, ⁹ בַּעֲשֵׂתִי עֶשֶׂר חֳדָשׁ בַּחֹדֶשׁ הָאֶחָד עֶשֶׂר דִּהְיִינוּ: חֹדֶשׁ שֶׁבֶט, ¹⁰ בַּאֲחָד לַחֲדָשׁ בְּיוֹם א' לַחֹדֶשׁ. כְּלוּמַר: מֹשֶׁה הִתְחִיל לֹמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת הַכְּתוּב בְּסֵפֶר דְּבָרִים ב' א' שֶׁבֶט שֶׁל שְׁנַת הָאֲרָבָעִים לְצֵאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, ¹¹ דִּבְרַר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה יְקֹנֵק אֶתוֹ אֱלֹהִים מֹשֶׁה רִבִּינו פָּתַח אֶת דְּבָרָיו בְּחֻזְרָה עַל כָּל הַתּוֹרָה שֶׁהִ' צִוָּה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל¹²: (ד) אֲחֲרֵי הִכְתּוּ אֶת סִיחָן

אומרת התורה שמשה רבינו אמר את התוכחה בפני בני ישראל שחטאו ולא היה ירא מהם. אלשיך: התורה רצתה להוציא מליבנו שהיינו חושבים שהסיבה שבני ישראל לא נכנסו לארץ ישראל היא כעונש על חטא המרגלים, ולכן כתבה התורה שגם לאחר חטא המרגלים ה' הזדרז להכניס את בני ישראל לארץ ישראל וחטא המרגלים הוא שמנע מבני ישראל להיכנס לארץ בזמן שה' כביכול תכנן. אזנים לתורה: הסיבה שדווקא לאחר הנסיעה מהר חורב התלוננו בני ישראל על המן היא משום שמחשבתם הייתה שהם צריכים לכבוש את ארץ ישראל בדרך הטבע ולצורך העניין הם צריכים לאכול אוכל טבעי של בשר כדי שיוכלו להתחזק לקראת המלחמה. כל עוד חנו בני ישראל למרגלות הר סיני, לא היה אכפת להם לאכול מן. אך לקראת המלחמה לכיבוש הארץ הם רצו לאכול מן ולהתחזק. אולם האמת היא שלולי שהיו חוטאים, כיבוש הארץ הייתה נעשית בדרך ניסית ובני ישראל לא היו זקוקים בכלל להתחזק.

⁹ **אונקלוס. א"ע בפסוק א':** כתב בשם יש אומרים שגם כאן הכוונה היא לדברי תוכחה, שמשה רבינו מוכיח את עם ישראל שלקח להם ארבעים שנה ללכת מרחק הליכה של אחד עשר ימים עד לקדש ברנע, ומה שגרם לכך הוא החטא שלהם. א"ע דוחה פירוש זה, שהרי בני ישראל הגיעו לקדש ברנע בשנה השנייה לצאתם מארץ מצרים. לכן הסביר שהמילים "ויהי בארבעים שנה" מחוברים לכך שמשה אמר את דבריו במשך שנת הארבעים לצאת בני ישראל ממצרים. **מלבי"ם:** לו היה משה רבינו כותב את דברי תוכחתו בתורה ללא ציווי של ה', לא היה לדברים אלה קדושה של ספר תורה. אולם, לאחר שעברו ארבעים שנה, ציווה ה' את משה לכתוב את דברי התוכחה שבהם הוכיח את בני ישראל בעבר, ומעתה יש להם קדושה של ספר תורה ככל שאר הדברים הכתובים בתורה. אמנם דברי התוכחה אינם כתובים כסדר שמשה רבינו הוכיח את בני ישראל. **העמק דבר:** "ויהי בארבעים שנה" מוסב גם על סוף הפסוק הקודם וגם כפתיחה לפסוק זה. בפסוק זה מהווים מילים אלה תיאור זמן: משה רבינו אמר את תוכן ספר דברים בשנת הארבעים להיות בני ישראל במדבר. אך מילים אלה מהוות גם סיום לפסוק הקודם בכך שהן אומרות שחאר המרגלים גרם לכך שבני ישראל לא עברו דרך הר שעיר לקדש ברנע (שכאמור לדברי הנצי"ב היה בעבר הירדן המערבי – עיין דבריו שהבאנו בפסוק ב') עד שעברו ארבעים שנה מצאת בני ישראל ממצרים. **אלשיך:** התורה כאן מסבירה את הסיבה שמשה במאר את התורה לבני ישראל רק עתה. רק לאחר שעברו ארבעים שנה ובני ישראל עמדו על דעת משה רבם, ביאור התורה לבני ישראל יהיה אפקטיבי. כמו כן יש הבדל בין התוכחות עד לשנת הארבעים לבין התוכחות שבשנת הארבעים. לאורך ארבעים השנים שהיו בני ישראל במדבר הוכיח משה רבינו את בני ישראל רק בדרך רמז, ואילו עתה התחיל להוכיחם באופן מפורש.

¹⁰ **אונקלוס.**

¹¹ **אונקלוס. רש"י:** התורה באה לומר שמשה רבינו התחיל להוכיח את בני ישראל סמוך למיתתו ולמד זאת מיעקב. הסיבות לכך הן: שלא יהא חוזר ומוכיחו, שלא יתבייש ממנו, שלא יהא בלב חבירו עליו ושיפרדו בייפרדו בשלום שהתוכחה מביאה לידי שלום (השלמה מהספרי). **שפתי חכמים:** מצוות הוכח תוכיח הוא רק בשעת מעשה וכאן התוכחה הייתה שלא בשעת מעשה ולכן היה משה רבינו צריך לחכות עד שיהיה סמוך למיתתו כדי להוכיחם.

¹² **ספורנו. רמב"ן:** יש כאן רמז למצוות החדשות שמשה רבינו הולך ללמד את בני ישראל. הצורך לומר "ככל אשר צוה..." הוא מכיוון שלא כתוב בפתיחת הספר "וידבר ה' אל משה" וכו', ולכן הדגישה כאן התורה שמשה אמר בדיוק את מה שאמר לו ה' ולא גרע מכך שום דבר. **מלבי"ם:** יש לחלק בין מה שנאמר בפתיחת הספר בפסוק א' "אל כל ישראל" לבין הנאמר כאן "דבר משה אל בני ישראל". כאשר כתוב "אל כל ישראל" או "ישראל" ללא המילה "בני", הכוונה היא דברי משה אל העם בכללו. בדברי התוכחה פנה משה רבינו אל כלל ישראל באופן כללי. אולם כאשר כתוב "בני ישראל" הכוונה היא לכל פרט מבני ישראל. לכן, כאשר משה רבינו מצווה על המצוות, כתוב בד"כ "בני ישראל" משום שהציווי הוא על כל אחד מבני ישראל שיעשה כן. לאורך שנות המדבר, כאשר משה רבינו הוכיח את בני ישראל, הוא הוכיח אותם באופן כללי. עתה, לאחר שכבר יש ציווי מאת ה' לחזור על תוכחות אלה, הרי שהציווי כולל כבר להוכיח כל אחד מבני ישראל. בתחילת הדברים כאשר חזרה התורה באופן כללי על דברי התוכחה של משה רבינו, השתמשה התורה בלשון "אל כל ישראל", ואילו עתה שמשה רבינו חוזר על דברי תוכחות אלה בציווי ה', כתוב "אל בני ישראל". **רש"י:** "ככל" בא לומר שלא רק התוכן של דברי ה' נאמרו על ידי משה אלא גם אופן הציווי, המשפטים המדויקים שאמר ה' למשה בשעת הציווי, נאמרו על ידי משה. **העמק דבר:** "ככל אשר צוה ה' אותנו" – לכאורה היה מספיק לכתוב "ככל אשר צוה ה'" והמילים "אותנו אליהם" מיותרות. אלא שהכוונה היא שבערבות מואב לימד משה רבינו את בני ישראל דברים חדשים בדרך לימוד התורה. בשעה שמשה רבינו לימד את כלל ישראל באוהל מועד את מצוות התורה, הרי שהוא לימד אותם תורה שבכתב יחד עם תורה שבעל פה, שהרי לא ניתן להפריד ביניהם. אך בערבות מואב לימד משה רבינו את בני ישראל גם את המידות שהתורה נדרשת בהן כדי שהם יוכלו ללמוד גם את הדברים שאינם כתובים במפורש בתורה. הלכך כוונת מילים אלה הן "אותנו" – מה שה' עד עתה לימד רק את משה רבינו, "אליהם" – לימד משה רבינו את כל בני ישראל. בפירוש נוסף פירש שהכוונה היא שמשה רבינו

מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבוֹן וְאֵת עוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּעֵשְׂתָרֹת הַסִּיבָה שְׁמֵשָׁה רַבִּינוּ חִיכָה
עד סמוך למותו לפני שהוכיח את ישראל היא שמשוה רצה להוכיח את ישראל רק אחרי שהצליח לכבוש את
סיחון מלך האמורי שישב בעיר חשבון (כפי שראינו בפרשת חוקת, סיחון כבשו את העיר חשבון מאת מואב)
ואת עוג מלך הבשן שישב בעיר עשתרות. סיחון ועוג היו ממלכות חזקות וקשות לכיבוש. משה רבינו חשש
שאם יוכיח את בני ישראל לפני שהראה להם שבכוחו להכות את הממלכות החזקות, יחשבו בני ישראל
שהסיבה שהוא (משה) מוכיח אותם היא בגלל שאין בכוחו להכניסם לארץ. עכשיו, לאחר שכבר הראה לבני
ישראל שהוא יכול להכות שני מלכים חזקים כסיחון ועוג, היה משה יכול להוכיח את בני ישראל ללא
חשש,¹³ בְּאֲדָרְעִי יִשְׂרָאֵל הִיכּוּ אֶת עוֹג בַּעִיר בְּשֵׁם "אֲדָרְעִי"¹⁴: (ה) בְּעֶבֶר הִירְדֵן בְּאֶרֶץ מוֹאָב בַּעֲבֵר הִירְדֵן
הַמְזֻרְחִי סָמוּךְ לָאֶרֶץ מוֹאָב,¹⁵ הוֹאִיל מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ אֵת הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְאָמֹר (בַּעֲבֵר הִירְדֵן הַמְזֻרְחִי בְּסָמוּךְ
לָאֶרֶץ מוֹאָב) הַתְּחִיל מֹשֶׁה לְבַאֵר אֶת הַתּוֹרָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל¹⁶: (ו) יִקְנֹק אֱלֹהֵינוּ דְּבַר אֱלֵינוּ בְּהַרְבֵּ לְאָמֹר (כך

לימד את כלל ישראל רק את הדברים שהיו ראויים לכל ישראל, אך את סודות התורה לא לימד משה רבינו את
כל ישראל. ועיין באוצר המפרשים שם כתבנו את סוף דבריו של הנצי"ב שביארו את ענין לימוד הפלופל לבני
יותר לעומק. אברבנאל: ברור שאין הכוונה למצוות חדשות שמשוה רבינו מצווה עליהן את בני ישראל עתה,
שהרי את כל המצוות משה רבינו כבר ציווה את בני ישראל לאורך השנים שבני ישראל נדדו במדבר. הכוונה
היא שהיו ספקות בפרטי חלק מהמצוות ועתה משה רבינו פושט את כל הספקות הללו.
¹³ רש"י. בשפתי חכמים הסביר שאין כאן סתירה לדברי רש"י בפסוק הקודם שהסביר שמשוה לא הוכיח את
בני ישראל עד סמוך למיתתו משום שלמד מיעקב. שני הדברים נכונים ושניהם נלמדים מפסוקים שונים: משה
למד מיעקב שלא להוכיח עד סמוך למיתתו והדבר נלמד מהפסוק "ויהי בארבעים שנה" ואת הסיבה השניה
שמשוה חיכה עם התוכחה נלמד מהפסוק אצלינו "אחרי הכותו". כמו"כ הסביר רש"י שהתורה מדגישה שלכבוש
את העיר חשבון היה קשה גם אם סיחון לא היו חזקים ולהכניע את סיחון היה קשה גם אם לא היו נמצאים בעיר
מבוצרת וחזקה כסיחון, קל וחומר שגם העיר חשבון הייתה מבוצרת וסיחון היה מלך חזק. ספורנו: כוונת התורה
לומר שדברי התוכחה של משה נאמרו לאחר שמשוה כבר התחיל לכבוש נחלות עבור בני ישראל. העמק דבר:
הסיבה שלא היה ניתן להתחיל ללמד את בני ישראל את ספר דברים כבר מיד לאחר הכאת סיחון היא משום
שבני ישראל עדיין היו טרודים שמא עוג יתקפו אותם ושמעתתא בעי צילותא. אברבנאל: התורה הכאת סיחון היא משום
שמשוה רבינו אמר את תוכן ספר דברים לאחר שהכה את סיחון ועוג משום שעל ידי הכאת סיחון ועוג ידע משה
רבינו שיום מיתתו מתקרב, שהרי משה רבינו ידע שהוא לא ייכנס לארץ ישראל. לאחר שמשוה רבינו הבין שיום
מיתתו מתקרב הוא ידע שלא נותר לו זמן רב לחיות ולכן הוא הזדרז לפשוט לבני ישראל את כל הספקות שעלו
בענייני המצוות. אלשיך: כאן מובאת סיבה נוספת לכך שמשוה נמנע עד עתה מביאור התורה לבני ישראל.
כאשר מבארים את התורה כולה, יש חשש שהעם לא יוכל לעמוד בעול הגדול של קבלת ביאור התורה כולה,
ולכן רק לאחר שבני ישראל קיבלו גם את הטובה מאת ה', את הכיבוש של ארצות סיחון ועוג, היו יכולים להבין
שכשם שה' היטיב להם בנתינת ארצות סיחון ועוג, כך גם עול התורה הוא הטוב האמיתי.
את המילה "עשתרות" פירש רש"י מלשון קושי לומר שעוג מלך הבשן ישב בעיר שהייתה קשה לכיבוש. רמב"ן:
עשתרות, מלשון צאן המעשירות את בעליהן. "עשתרות" הוא השטח שבראש ההר והסלעים שם דומים לצאן
ובשיפולי ההר בנו עיר ששמה היה אדרעי.

¹⁴ עיין בביאורנו לבמדבר כא' מה שכתבנו בשם הא"ע. כאן פירש רש"י שאדרעי היא שם המלכות, ועו"ע ר"ה
דף ג'. רמב"ן הסביר שעשתרות היא עיר שהייתה בתוך חבל ארץ שנקראה אדרעי. רד"ץ הוסיף שיייתכן
שאדרעי היא עיר הבירה השנייה של עוג.

¹⁵ רמב"ן בפסוק א': חסר כאן הזכרה שמשוה אמר את הדברים הבאים. בראש הפסוק היה אמור להיות כתוב
בתור כותרת שמשוה אמר את הדברים היות ומכאן ואילך הם דברי משה. לדעת רמב"ן, הפסוקים הבאים הם
מעין פתיחה למצוות המופיעות בהמשך, ומטרת משה רבינו בהזכירו דברים אלה הייתה להסביר לבני ישראל
שהסיבה שהם לא הצליחו לכבוש את הארץ היא בגלל החטאים שלהם. לכן סיים משה רבינו את הפתיחה
בפסוק "ושמרת את חקיו ואת מצותיו..." (פרק ד' פסוק מ') ורק לאחר מכן התחיל לבאר את עשרת הדברות.
כמו"כ הסביר רמב"ן שהכוונה "בארץ מואב" אינה לארץ מואב עצמה (שהרי בני ישראל לא היו יכולים להיכנס
לארץ מואב) אלא הכוונה היא לאותו חלק מארץ מואב שסיחון כבש מאת מואב. אלשיך: משה רבינו ביאר לבני
ישראל את התורה בעבר הירדן כדי לומר להם שהמטרה העיקרית בכך שהם עוברים את הירדן היא כדי לקיים
את מצוות ה'.

¹⁶ רש"י וכתב שמשוה ביאר את התורה לבני ישראל בשבעים לשון. העמק דבר: לא מובן לפי דבריו של רש"י
מדוע משה רבינו חוזר על התורה בשבעים לשון? הרי תרגום התורה לשבעים לשון נועד לאומות העולם ולא
לבני ישראל? לכן ענה שישנה מחלוקת במקורות חז"ל האם הכוונה היא שמשוה רבינו התחיל ללמד את בני
ישראל את פלפולה של תורה או שהכוונה היא שמשוה רבינו שאל את בני ישראל אם הם שכחו דבר הלכה או
משנה כדי לחזור וללמדה להם. על פי זה יש לפרש את המילה "הואיל": אם הכוונה היא שרק עתה התחיל
משה ללמד את בני ישראל את פחפולה של תורה, אזי יש לפרש את פירוש המילה "התחיל". אם הכוונה היא
שמשוה רבינו כבר לימד את בני ישראל את פלפולה של תורה ועתה רק זיכרון לחזור ושלאול אותו שאלות על

פתח משה את דבריו) ה' אמר אלינו בהר סיני (אין הכוונה לאמירה מפורשת, שהרי לא מצאנו שה' אמר לבני ישראל לנסוע מהר סיני, אלא הכוונה היא שהענן עלה כדי לומר לבני ישראל להתחיל לנסוע מהר סיני כפי שכתוב בספר במדבר פרק י'), **רַב לָכֶם שְׁבֶת בְּהַר הַזֶּה** מספיק זמן ישבתם והתעכבתם מסביב להר הזה, הר סיני, והגיע הזמן להיכנס לארץ ישראל¹⁸: (ז) **פָּנּוּ** עזבו מקום זה, את הר סיני,¹⁹ **וּסְעוּ לָכֶם תְּצֵאוּ** למסע, תלכו,²⁰ **וּבְאוּ הַר הָאֲמָרִי וְאֵל כָּל שְׁכֵנָיו** (תצאו למסע עד ש-) תגיעו להר האמורי, לממלכות סיחון ועוג, ואל כל העמים שיושבים בסמוך לאמורי (עמון, מואב ושעיר).²¹ למרות שהיה אסור לבני ישראל לכבוש את עמון, מואב ושעיר, הרי שה' ציווה את בני ישראל לעבור דרכם כדי לקיים את מצוות איסור

מה שלמדו, פירוש המילה הואיל היא "זרזם". לפי הדעה בגמרא שמשה רבינו נהג טובת עין בכך שלימד את בני ישראל את פלפולה של תורה פירוש המילה הואיל הוא "רצה". **א"ע**: הכוונה היא שמשה רצה לבאר את התורה. בהסבר הדבר כתב א"ע שהכוונה היא שמשה התחיל לבאר את התורה ואת הקורות לדור יוצאי מצרים לצאצאיהם שחיו בשנת הארבעים. **רד"ץ**: הואיל הכוונה שמשה התחיל במרץ. **רמב"ן**: בניגוד לנאמר בפסוק ג' "דבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה..." שם מרומזות המצוות שמשה אמר לבני ישראל שלא אמרם לפני כן, כאן רמוזות המצוות שמשה חזר עליהן וביאר אותן. על המילה "הואיל" כותב רמב"ן שמשמעותו "רצה", כאשר כוונת התורה לומר שהיזמה לחזור על דברי התורה הייתה של משה רבינו והוא לא צווה על כך מאת ה'. **ספורנו**: אחרי שמשה רבינו התייאש מלעבור את הירדן יחד עם בני ישראל, התחיל משה לבאר את כל המצוות שחשב שבהם יתעוררו ספקות לאחר מותו. על המילה "לאמר" כתב ספורנו שהכוונה היא שמשה הוכיח את בני ישראל בחטאיהם כדי להסביר להם את הסיבה שהוא עצמו אינו נכנס עימם לארץ ישראל. משה לא נכנס לא"י בגלל חטאי בני" ומשום כך הוכיחם כדי שלא יחזרו על חטאיהם. **חזקוני**: הכוונה היא שה' רצה שבני ישראל שבדור זה ישמעו את כל המצוות מפיו של משה, כולל עשרת הדברות שנאמרו כבר לפני כן. **רס"ג**: הכוונה היא שמשה רבינו האריך בביאור התורה. **רבינו בחיי**: על דרך הפשט כתב שהכוונה שמשה אמר לבני ישראל את עשרת הדברות. בדרך הדרש כתב שהואיל בגימטריא ארבעים ותשע כנגד ארבעים ותשע פנים שבהם היא נדרשת בטרה וכנגדם יש עוד ארבעים ושמונה פנים שהיא נדרשת בטומאה כמנין מואב. **מלבי"ם**: הכוונה היא שה' אמר למשה את כל המצוות כבר כשהיה על הר סיני אלא שמשה לימד את בני ישראל מצוות אלה לאורך כל השנים, ועתה כשידע משה רבינו שהגיע זמנו למות, הוא התחיל לומר לבני ישראל את אותן מצוות שעוד לא הספיק ללמד אותם. **אזנים לתורה**: הכוונה היא לשבעים הפנים לתורה.

¹⁷ **א"ע + רד"ץ**: לדברי **א"ע** חורב מזוהה בתור הר סיני. **רמב"ן** כתב שכל האזור של המדבר ליד הר סיני נקרא בשם "חורב" אלא שלפעמים התורה קוראת גם להר עצמו בשם חורב. **חזקוני**: משה רבינו פתח בדברים שאמר ה' לבני ישראל בהר סיני, כדי לפתוח באמירת דברים משמחים.

¹⁸ **רש"י** בפירושו הראשון. בפירושו השני כתב רש"י שמשה אומר לעם ישראל שקיבלו יותר מידי מתנות בהר סיני: תורה, דיינים ועוד. **מלבי"ם**: לו בני ישראל לא היו חוטאים בחטא העגל, הם היו נכנסים לארץ מיד לאחר מתן תורה. כמו"כ הסביר שהסיבה שהתורה כותבת את דברי ה' אלה היא כדי שלא יקום אדם מהדור החדש של בני ישראל ויערער על האמונה בה' על כך שבני ישראל נעו במדבר במשך ארבעים שנה, לכן אמר משה שסיבת התעכבותם של בני ישראל במדבר היא עונש על חטאיהם. **כלי יקר**: יש כאן תוכחה לבני ישראל על שלא רצו להיכנס לארץ ולא היה אכפת להם להישאר במדבר. בפירוש נוסף כתב שיש כאן תוכחה על שהחניה ליד הר סיני היה קשה בעיני בני ישראל ולא היה חביב בעיניהם, ולכן היה נראה להם שהם חונים ליד הר סיני במשך ימים רבים. **אברבנאל**: משה רבינו אומר בדברים אלה שה' לא מנע מבני ישראל מלהיכנס לארץ ישראל שהרי ה' רצה שהם יסעו מהר סיני לאחר זמן קצר, אלא חטאם גרם שהם יתעכבו במדבר ארבעים שנה. כמו כן רמזו כאן שבני ישראל גרמו לעצמם להתעכב בהר סיני, שהרי בגלל חטא העגל היו בני ישראל נזופים לפני המקום והקמת המשכן נדחתה עד לר"ח ניסן. **אזנים לתורה**: הכוונה היא שעתה לאחר הקמת המשכן, התכפר לבני ישראל חטא העגל וה' יילך עימם בשעה שהם יכבשו את הארץ ולכן ה' ציווה את בני ישראל לנסוע עתה מהר סיני.

¹⁹ **א"ע**.
²⁰ **א"ע. אלשיך**: "לכם" כאן היא כמו "לך" שנאמר לגבי אברהם. כאשר אדם מישראל הולך לארץ ישראל הוא בעצם הולך לעצמו ושורשו מכיוון שבחוץ לארץ הוא נפרד מעצמו במקצת. לאחר שבני ישראל לא הגיבו במילות תודה והתלהבות לדבריו של משה רבינו ולהבטחת ה' שיירשו את הארץ, ראה משה רבינו שבני ישראל מאסו בארץ ישראל ולכן אמר שאינו יכול להנהיג את בני ישראל לבדו. בפירוש נוסף כתב שמשה רבינו אמר לבני ישראל שיתכן שהם אינם רוצים לענות לבשורה שהם ייכנסו לארץ ישראל משום שהם חושבים שהדבר יפגע בכבודו של משה רבינו שהרי עד עתה כל השררה היא שלו ואילו לאחר הכניסה לארץ השררה תתחלק בין אנשים נוספים, ועל כך אמר משה רבינו שממילא גם עתה אינו יכול להנהיג לבד את בני ישראל בגלל הריבוי שלהם.

²¹ **רש"י. בשפתי חכמים** הקשה שהיה אסור לבני ישראל להילחם נגד עמון, מואב ושעיר, וענה על כך שלולי שבני ישראל חטאו, היה מותר להם לכבוש גם את ארצם של עמים אלה. כך כתב גם **רד"ץ. מלבי"ם**: הכוונה לכל שכניו היינו שבני ישראל היו זוכים לכבוש את כל עשרת העמים שה' הבטיח לאברהם אבינו, כולל את הקיני, הקניזי והקדמוני. **רש"ר**: הר האמורי וכל שכניו הוא כינוי לארץ ישראל. לגבי האמורי כותב רש"ר שלפעמים הכוונה היא רק לאחד העמים ולפעמים הכוונה היא לכל העמים שישבו בארץ ישראל, כמו הכנעני.

ההתגרות בהם,²² **בְּעֶרְבָה בְּהָר וּבְשִׁפְלָה וּבַנְּגֹב וּבַחֹף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְבֹּנוֹן** האמורי ושכניו יושבים במקומות הבאים: בערבה, בהר, בשפלה, בנגב, בחוף הים, בארץ הכנעני ובארץ הלבנון,²³ **עַד הַנְּהָר הַגָּדֹל נָהָר פְּרַת** האמורי יושב עד לנהר הגדול שנקרא "נהר פרת". הסיבה שנהר פרת נקרא בשם זה היא משום הכבוד על שהיא מוזכרת יחד עם ארץ ישראל²⁴: **(ח) רָאָה נָתַתִּי לְפָנֶיכֶם אֶת הָאָרֶץ הַבֵּיטוּ וּרְאוּ שָׂאנִי (ה') מִסְרַתִּי בִידְכֶם אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, שֶׁהָרִי יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לֹא יַעֲזוּ לְהִלָּחֵם נִגְדְכֶם (הַכוּוּנָה הִיא לְפָנֵי שְׂבִי יִשְׂרָאֵל חֲטָאוּ, אֲךָ לְאַחַר שְׁחֲטָאוּ, יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ כֵּן נִלְחַמוּ בְּהֶם),²⁵ בָּאוּ וּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יִקְוֶה לְאַבְרָהָם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לְתֵת לָהֶם וּלְזֶרְעָם אַחֲרֵיהֶם** בואו ותכבשו את הארץ (את ארץ ישראל) שה' נשבע לאברהם, ליצחק וליעקב לתת להם (לאבות) עצמם וכן לצאצאיהם. לא יהיה מי שימנע מכם מלכבוש את הארץ וכל מה שאתם צריכים לעשות זה רק לבוא אל הארץ והארץ ממילא תיכבש לפניכם ללא מלחמה²⁶: **(ט) וְאָמַר אֲלֵכֶם בְּעַת הַהוּא אֲנִי (מִשָּׁה) אֲמַרְתִּי לָכֶם (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) בְּשַׁעַת שְׂמִינִיתִי עֲלֵיכֶם אֶת הַדֵּינִים,²⁷ לְאָמַר כֹּךְ אֲמַרְתִּי לָכֶם בְּשֵׁם ה', ה' גַּם אֲמַר לִי אֶת הַדְּבָרִים הַבָּאִים,²⁸ לֹא אוֹכַל**

22 טעמא דקרא.

²³ **רש"י**, וזוהי מקומות אלה בפירוט: **ערבה** – זהו המישור של היער, **ההר** – זהו ההר של המלך, **השפלה** – היא השפלה שנמצאת בדרום ארץ ישראל, **הנגב וחוף הים** – שייכים לארץ פלשתיים. **העמק דבר**: **ההר** – זהו הר המלך, מקום הנחלה של שבט יוסף, **השפלה** היא הגליל התחתון, **הנגב** – הוא דרום ארץ ישראל, נחלת שבט יהודה. יש כאן שתי אימרות שכיבוש הארץ היה צריך להיות בדרך נס לולי חטאו בני ישראל: א. ה' ציווה שתחילת הכיבוש יהיה "הר האמורי", ולמרות שקשה להתחיל את כל הכיבוש דרך הר, הרי שמכיוון שהכיבוש היה אמור להיות בדרך נס, ה' ציווה להתחיל את הכיבוש מההר. ב. סדר הכיבוש אינו מאפשר לבני ישראל לטוהר את המקומות שכבשו מאויביהם ובמהלך הכיבוש הם חשופים להתקפות האויב שהם עדיין לא טיהרו ובכ"ז מכיוון שכיבוש הארץ יהיה בדרך נס, הרי שהם לא יפגעו מאופן זה של כיבוש. כמו"כ כתב ש"ארץ הכנעני והלבנון" פירושו עבר הירדן המזרחי שגבולו הוא נהר פרת. **אלשיך**: הסיבה שכתובים כאן כל המקומות האלה בפירוט ולא נאמרו גבולות הארץ באופן כולל היא כדי שלא נאמר שמטרת שליחת המרגלים הייתה כדי שיבררו את הדרכים שבהם ייכנסו בני ישראל לארץ ישראל, שהרי כאן אמר ה' בדיוק באיזה דרכים הם ייכנסו.
²⁴ **רש"י**.

²⁵ **ספורנו**. **רש"י**: אתם בעצמכם תראו שאני נותן לפניכם את הארץ, ולא תדעו זאת על ידי שמועה ממישהו אחר. **אזה"ח**: הפסוק מתחיל בלשון יחיד, "ראה" ומסיים בלשון רבים "באו". הסיבה לכך היא משום שבראיית הארץ כולם שווים, אך בקבלת חלק בארץ יש שוני בין האנשים השונים. **מלבי"ם**: הכוונה היא שהארץ כבר נתונה לבני ישראל וכל שנותר להם הוא רק להיכנס לארץ. אלא שלאחר החטא בני ישראל היו צריכים כבר להתאמץ כדי לכבוש את הארץ. **אברבנאל**: הסיבה שכתוב "ראה" בלשון יחיד היא משום שכוונת הפסוק היא שה' אמר למשה רבינו כאילו הוא עד בדבר שהארץ כבר ניתנת לבני ישראל ושה' כבר יצא ידי חובת השבועה שנשבע לאבות שייתן לבניהם את הארץ.

²⁶ **רש"י**. כמו"כ כתב שהסיבה שכל האבות הוזכרו היא כדי לומר לנו שהיה ראוי לתת לכל אחד מהאבות בנפרד את א"י. לדברי **רמב"ן** מדובר כאן על מצוה לכבוש את הארץ. **אזה"ח**: הסיבה שהתורה חזרה ואמרה כאן "באו ורשו את הארץ וכו'" והתורה לא הסתפקה באומרה "באו ורשו אותה" היא מכיוון שבצלע הראשונה של הפסוק מדובר על לראות את ארץ סיחון ועוג שלא היה חלק מהארץ שהבטיח ה' לבני ישראל, ואילו כאן מדובר על עבר הירדן המערבי שהובטח לבני ישראל.

²⁷ **רמב"ן** עפ"י הדעה שיתרו בא לפני מתן תורה וכתב שכוונת משה בדבריו לומר שלאחר קבלת התורה מונו על בני ישראל שוטרים ושופטים להנהיג את בני ישראל, ובני ישראל היו כבר מוכנים להיכנס לארץ ישראל, אלא שחטאם גרם להם להתעכב במדבר. **כלי יקר**: הכוונה היא שבזמן שמשה מינה את הדיינים על בני ישראל, היה ראוי שבזכות מינוי הדיינים ייכנסו בני ישראל, ולכן באותו הזמן אמר משה לבני ישראל לבוא ולרשת את הארץ. לכן גם אמר משה לבני ישראל "הבו לכם אנשים", כאשר הכוונה היא שגם אם בני ישראל אינם מסכימים עם משה רבינו בדבר הצורך למינוי דיינים, בכל זאת ראוי שימנו דיינים כדי שבזכות המינוי יזכו לרשת את הארץ. **רש"י**: "בעת ה' היא" היינו בזמן שבני ישראל חנו למרגלות הר סיני. **משך חכמה**: כוונת משה רבינו בדבריו היא כמו אדם שהתברך בהרבה בנים, והוא אומר שהם עליו לטוהר, אך הוא מרוצה מהטוהר, כך משה רבינו מאחל לבני ישראל שתמיד מנהיגיהם יאמרו עליהם שהם כל כך רבים אך שהם אוהבים את הטוהר. על פי זה מתפרשת גם המילה "לאמר" שהכוונה היא שמשה רבינו אמר למנהיגים שיבואו אחריו לומר כן גם כן. **אזנינו לתורה**: כל עוד בני ישראל היו במדבר ואכלו את המן, לא היה צורך במינוי הדיינים, שהרי כל אחד היה אוכל את המן ולא היו סכסוכים. עתה, לאחר שבני ישראל נוסעים מהר סיני ונכנסים לארץ ישראל, היה צורך במינוי הדיינים כדי שהסכסוכים שעתידיים לצוץ בשעת חלוקת הארץ יוכלו לבוא לפני דיינים. בפירוט נוסף כתב כמו

לְבַדֵּי שְׂאֵת אֲתֶכֶם אינני יכול לקחת על עצמי לבדי את האחריות לדון ולשפוט אתכם. בגלל שאתם (בני ישראל) רבים ויש אחריות גדולה לדון אתכם, אינני יכול לקחת על כתפיי את כל האחריות הזו:²⁹ (י) יְקֹק אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֲתֶכֶם ה' האלוקים שלכם הרבה אתכם (בני ישראל),³⁰ וְהִנֵּכֶם הַיּוֹם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב והיום אתם כל כך רבים, עד שניתן להשוות אתכם לכוכבים. כשם שיש הרבה כוכבים, כך גם אתם, בני ישראל, רבים:³¹ (יא) יְקֹק אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵכֶם יִסֵּף עֲלֵיכֶם כֶּכֶס אֶלֶף פְּעָמִים (אני מברך אתכם ש-) ה' ירבה אתכם (בני ישראל) פי אלף ממה שאתם היום,³² וְיִבְרַךְ אֲתֶכֶם פֶּאֶשֶׁר דְּבַר לְכֶם וכן אני מברך אתכם, שה' יברך אתכם בכל הברכות שהבטיח שיברך אתכם בס:³³ (יב) אֵיכָה אֲשָׂא לְבַדֵּי אֵיךְ אוכל לסבול אתכם

הכלי יקר שמשה רבינו התכוון שעל ידי מינוי הדיינים יהיה לבני ישראל זכות לירש את ארץ ישראל ולקחת ההדגשה שדווקא לקראת הכניסה לארץ מינה משה רבינו את הדיינים.
²⁸ רש"י. בשפתי חכמים הסביר שבד"כ רש"י מפרש ש"לאמר" היינו לאמר לאחרים או לצאת ולומר להם דבר ולחזור עם תשובתם אל ה' וכאן לא שייך אף אחד מהפירושים הללו. אוה"ח: אין הכוונה שמשה ממש אמר לבני ישראל שהוא אינו יכול לשאת אותם לבד, אלא שמדבריו ומעשיו של משה היה משמע לכולם שהוא אינו יכול לשאת את בני ישראל לבד.

²⁹ רש"י וכתב שלא ייתכן לומר שהכוונה היא לחוסר יכולת של משה רבינו לדון את כל בני ישראל, שהרי משה רבינו הוציא את בני ישראל ממצרים וקרע להם את הים ועשה להם הרבה ניסים, ודאי הדבר שהיה יכול גם לדון אותם. א"ע: הכוונה היא ליכולת ממש. כלי יקר: יש לחלק בין שתי אמרותיו של משה: "לא אוכל" מכיון כלפי עתיד, כאשר עם ישראל יהיה הרבה יותר גדול ואז משה לא יוכל לדון את כל העם הגדול, ואילו "איכה" מכיון כלפי ההווה, עכשיו עם ישראל עדיין איננו כל כך גדול, וטכנית ניתן להסתפק בדין אחד ומשה יכול לדון אותם לבד, אך בכל זאת אין זה ראוי שמשה ידון אותם לבד. ("איכה" מורה על דבר אפשרי אך שאינו ראוי). בפירושו השני כתב שלגבי העונש המוטל על דין שלא דן דין אמת כתוב "לא אוכל" מכיון שאדם אחד אינו יכול לקחת על עצמו אחריות כל כך גדולה, אך לגבי נשיאת הטורח והמשא כתוב "איכה אוכל" מכיון שטכנית משה רבינו באמת היה יכול לקחת על עצמו את כל הטורח, אלא שלא היה ראוי לעשות כן. העמק דבר: כל עוד רצונותיו ודעותיו של היונק זהים לרצונותיו של האומן, הרי שהאומן יכול לישא את משאו של היונק. אך ברגע שליונק יש רצונות ודעות שונים מהאומן, אזי אין האומן יכול לשאת את משאו. משה רבינו אמר שכבר בעוד שבנ"י חנו למרגלות הר סיני, היו רצונותיהם ודעותיהם שונים משלו (כפי שגם יתבאר בהמשך) ולכן הוא לא היה יכול לשאת את משאם. דרש משה: מינוי השרים היה לומר לבני ישראל שאין המטרה היחידה להגיע למדרגתו של משה רבינו שהרי רק אדם אחד הגיע למדרגה זו, אלא גם למדרגות שמתחת למשה רבינו יש משמעות ועל האדם לשאוף לכך ולהשקיע כדי לצאת גם במדרגה של שרי העשרות.

³⁰ אונקלוס. רבינו בחיי הוסיף פירוש נוסף שהכוונה היא מלשון גדולה, שה' נתן לבני ישראל חשיבות וגדולה.
³¹ אונקלוס. רש"י הקשה על כך: וכי היום היו בני ישראל רבים כל כך, והרי הם היו רק שישים ריבוא? אלא שהכוונה בהשוואה לכוכבי השמים אינה מבחינת כמות האנשים בבני ישראל, אלא מבחינת כושר העמידה. כשם שכוכבי השמים קיימים לעולם, כך בני ישראל יהיו קיימים לעולם. א"ע: הכוונה היא שה' הרבה את בני ישראל לכדי שישים ריבוא כשהם היו במצרים. אוה"ח: מטרת הזכרת הריבוי על ידי ה' היא כדי למנוע את עין הרע. בכל מקום שמוזכר ריבוי של בני אדם יש חשש שכוחות הרע ישלטו בו, ומשום כך כאשר משה רבינו הסביר לבני ישראל את ריבויים ועקב כך לא היה יכול לדון אותם לבד, הזכיר שהריבוי הוא מה' ועל ידי כך ביטל את החשש שכוחות הרע ישלטו בבנ"י. כמו"כ כתב אוה"ח שיש לחלק את הפסוק הזה לשני חלקים, וכל חלק עוסק בתקופה אחרת. הריבוי שה' הרבה את בני ישראל עוסק בשנה השניה לצאת בני ישראל ממצרים ואילו דברי משה ש"הנכם היום" הכוונה היא לשנת הארבעים. בהסבר הדימוי לכוכבים כתב שהכוונה היא שכמו שלכל אחד מהכוכבים יש משמעות במניינו, כך לכל אחד מישראל יש חשיבות במניינו בניגוד לרשעים שאין להם מניין.
רש"י: הדימוי לכוכבים בא לומר שכשם שהכוכבים רבים, כך בני ישראל רבים. אך למרות שהכוכבים רבים הם, יש משמעות לכל אחד מהם וכך לכל אחד מישראל יש משמעות למרות הריבוי שיש בעם ישראל. העמק דבר: הצלע הראשונה של הפסוק "הרבה אתכם" מובנו הרחבה כמותית. הצלע השנייה של הפסוק "והנכם היום ככוכבי השמים לרוב" מובנו ריבוי באיכות. אמנם לא כל דור המדבר היו מעולים באיכותם ולכן אמר משה רבינו "לרב", דהיינו שרק הרבה מהם היו ככוכבי השמים. ריבוי האנשים שהיו בני דיעה הוא מה שלא נתן למשה רבינו להנהיג את בני ישראל לבד משום שלכל אחד היה דעה משלו שונה מדעתו של משה רבינו.

³² אונקלוס ורש"י. אוה"ח: הכוונה היא שבני ישראל יהיו צדיקים פי אלף ממה שהם היו באותו היום. מלבי"ם: הכוונה אינה לברכה אלא להגדת העתיד. לפני שבנ"י חטאו הם היו אמורים לכבוש את כל הארץ ולצורך כך היה הקב"ה מרבה אותם במהירות. לאחר החטא, נאמר לבנ"י שהם לא יכבשו מיד את הארץ שמא תרבה עליהם חייית השדה. חלק מהעונש היה שהם לא יתרבו כמו שהיה התכנון האלוקי לפני החטא. אלשיך: בגלל שה' הוא אלוקים, הרי שהוא הרבה אתכם. אך אם נוסיף גם את הזכות שה' הוא אלוקי אבותיכם, הרי שהוא ירבה אתכם פי אלף.
³³ אונקלוס. רש"י כתב שפירוש הברכה היא שה' יברך את עם ישראל בברכות שהבטיח להם ללא הגבלה. כאשר משה רבינו בירך את בני ישראל שה' יברך אותם פי אלף ממה שהם, הם חששו, שהרי זוהי ברכה שיש

לבדי,³⁴ ומונה משה את הסיבות שאיננו יכול לסבול לבדו את משא בני ישראל: 1) **טְרַחֲכֶם** ללמד אתכם לבדי את כל התורה,³⁵ 2) **וּמְשַׁאֲכֶם** וכן אינני יכול לשמוע לבדי את דברי התלוונות שלכם על ה' (כמו דרישת בני ישראל במדבר לבשר),³⁶ 3) **וְרִיבְכֶם** וכן אינני יכול לסבול לבדי את המריבות שלכם אחד עם השני כשאתם מגיעים איתם כדי להישפט בפני בית דין³⁷: **(יג) הָבוּ לָכֶם** הזמינו עצמכם לתת לי אנשים מתוכם שיכולו לשמש כשופטים,³⁸ ומונה משה רבינו את ארבעת התכונות שצריכות לאפיין את האנשים שבני ישראל ייתנו לו מתוכם כדי שישמשו כשופטים: 1) **אֲנָשִׁים** תכונה ראשונה של האנשים שימונו לדיינים היא שיהיו אנשים צדיקים,³⁹ 2) **חֲכָמִים** תכונה שנייה של האנשים שימונו לדיינים: עליהם לדבר בלשון קולחת, קצרה וברורה,⁴⁰ 3) **וְנִבְנִים** תכונה שלישית של האנשים שימונו לדיינים: עליהם להבין דבר מתוך דבר,⁴¹ 4) **וְיָדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם** תכונה רביעית של האנשים שימונו לדיינים: עליהם להיות מוכרים לאנשי

לה גבול, וניתן לומר שמשה רבינו רוצה להסתפק בכך שבני ישראל יהיו פי אלף. לכן משה אמר להם שה' יברך אותם כאשר דיבר להם, ללא גבול, ושרק ברכתו שלו מעצמו הוא שהם יזכו להיות פי אלף. **אוה"ח**: הברכה של פי אלף הייתה ברכה ברוחניות שבני ישראל יהיו פי אלף ממה שהם היום, ואילו הברכה בצלע הזו של הפסוק היא על הריבוי של בני ישראל. **מלבי"ם**: הכוונה היא לברכה של רוב עושר ונכסים. א"כ היו שתי מניעות ממה שרבינו מלדון את בני ישראל לבדו: מצד שהם עתידים להיות רבים ומצד שיהיו להם נכסים רבים, שתי ברכות המזמינות גם תביעות רבות מצד העם. **העמק דבר**: "יוסף עליכם" היינו במובן של כמות, "ויברך אתכם כאשר דיבר לכם" היינו במובן של איכות.

³⁴ **אונקלוס. רש"י**: הכוונה היא שגם אם משה רבינו היה רוצה לשאת את בני ישראל לבד כדי לקבל שכר, בכל זאת הקב"ה לא הרשה לו לעשות כן. **אוה"ח**: אין שום הבדל בין "איכה אשא" לבין "לא אוכל", שניהם אותו עניין, אלא שמה שרבינו הפסיק לאחר שאמר "לא אוכל" בדברים שימנעו מבני ישראל עין הרע. **אברבנאל**: בדברים אלה מסביר משה רבינו שהסיבה שבני ישראל התעכבו במדבר לא הייתה תלויה בו שהרי הוא ניסה למנות אנשים שיעזרו להם בכיבוש הארץ, השרים, משום שהוא חשב שהם ייכנסו מיד לארץ.

³⁵ **א"ע** וכן פירש **רמב"ן. רש"י**: הכוונה היא שבבני ישראל היו טרחנים בדין. גם לאחר שראה בעל הדין שהפסיד היה מנסה להביא ראיות לזכותו ולהכריח אותו לידון בפני בית דין גדול יותר. **רמב"ן** למד מדברי רש"י שמותר לבעל דין לומר לבעל דין שבמקום שכל אחד מהם יברור דיין אחד ושניהם יסכימו יחד על הדין השלישי, מותר לבעל הדין להכריח את חברו לידון בפני בית דין של חמישה על ידי שכל אחד מהם יברור שני דיינים והדין החמישי יהיה מוסכם על שניהם. **ספורנו**: הכוונה היא למריבות שאינם תלויות בממון. **מלבי"ם והעמק דבר**: הכוונה היא לבקשות שבנ"י ביקשו ממה שרבינו שיתפלל עליהם. **רד"ץ**: הכוונה היא לתיווך בין ה' לבני ישראל.

³⁶ **א"ע. רש"י**: הכוונה היא לדברי האפיקורסות של עם ישראל. אם היו רואים את משה מאחר היו להם טענות על איחורו ואמרו שהוא זומם עליהם דברים באוהלו, ואם ראו שהוא הקדים, היו אומרים שאין הוא יכול להישאר בביתו משום שרבים שם. **רמב"ן**: תפילות משה על עם ישראל. **ספורנו**: הכוונה היא לעיסוק בצרכי הרבים וכן פירשו **מלבי"ם, רד"ץ והעמק דבר** שהכוונה היא לדאוג לסיפוק צרכי בני ישראל. **רמב"ן**: הכוונה היא לתפילות שמשה רבינו היה מתפלל על כלל ישראל.

³⁷ **א"ע** וכן **רמב"ן ומלבי"ם והעמק דבר. רש"י**: תלוונותכם. **ספורנו**: הכוונה היא לדינים ולתביעות הממוניות. כמו"כ הסביר ספורנו שהסיבה שמשה מזכיר את הדברים האלה היא כדי להוכיח את בני ישראל שלמרות שהבטיח להם להיכנס לארץ ישראל ללא שום מלחמה, בכל זאת הם היו רבים כל כך זה עם זה עד שהיו צריכים למנות על כל עשרה אנשים שופט אחד. **אברבנאל**: "ריבכם" היינו המריבות של בני ישראל עם אויביהם, כלומר המלחמות של בני ישראל בהם יכבשו את הארץ, ואכן מטרת מינוי השרים הייתה לא רק כדי לשפוט את בני ישראל אלא גם להיות אחראים על בני ישראל בשעת כיבוש הארץ.

³⁸ **רש"י. אוה"ח**: הכוונה היא שכל שבט ימנה את השופטים שלו, ויש בכך יתרון כאשר השופט מכיר את הלך השבט. **מלבי"ם**: יתרו אמר למשה רבינו שהוא (משה) יבחר את האנשים הראויים לשמש כדיינים. אמנם משה רבינו אמר לבנ"י "הבו לכם" – אתם תקבעו מי יהיה דיין. בנ"י בחרו את האנשים החכמים והנבונים מכיוון שהם הכירו את האנשים וידעו אם הם עונים על הקריטריונים. אמנם על המעלות הרוחניות של הדיינים "יראי אלוקים, אנשי אמת" לא היו בנ"י יכולים לדעת ורק ברוה"ק היה ניתן לדעת זאת. לכן, לאחר שבנ"י שלחו אל משה את האנשים שחכמים והנבונים, משה ראה ברוה"ק אם הם עונים גם על המעלות שדרש יתרו, ורק לאחר מכן משה מינה אותם להיות ראשים על בנ"י. כעין דבריו כתב גם **רד"ץ** וכתב שאמנם מפרשת יתרו עולה לכאורה שמשה הוא שימנה את הדיינים, אך משה רבינו ראה צורך לערב את העם בבחירת הדיינים משום שהם מכירים יותר את האנשים.

³⁹ **רש"י. רש"י**: הכוונה היא לאנשים היודעים את החוק.

⁴⁰ **רש"י. אברבנאל**: חכמים היינו בדבר המשפט, שיכולים להכריע את הדינים שבאים לפניהם. **רד"ץ**: הכוונה היא לאנשים בעלי ניסיון וידעת התורה.

⁴¹ **רש"י. אברבנאל**: הכוונה היא למנהיגי העם הדואגים לצרכי העם.

השבת שלהם. אני (משה) אינני יכול לדעת אם האדם הגון וראוי לשמש לדין, ולכן תמסרו לי אתם אנשים שמוכרים לכם כאנשים הגונים וראויים, ⁴² וְאֲשִׁימָם בְּרֵאשֵׁיכֶם אני (משה) אמנה את הדיינים להיות אנשים מכובדים ואתם תהיו חייבים לכבדם⁴³: (יד) וְתַעֲנֵנוּ אֹתִי וְתֹאמְרוּ אֵתָם (בני ישראל) עניתם לי על בקשתי לתת לי מתוכם אנשים שימונו לדיינים, ואמרתם לי,⁴⁴ טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת (עניתם לי) דיברת דברים טובים בכך שרצית למנות לך אנשים שיעזרו לך לשפוט אותנו ואנחנו מסכימים לדברך⁴⁵: (טו) וְאֶקַּח אֶת רְאֵשֵׁי שְׁבֵטֵיכֶם אני (משה) לקחתי את ראשי השבטים שלכם,⁴⁶ אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְיָדְעִים האנשים שמיניתי היו צדיקים, חכמים וידועים (אך משה לא מצא אנשים נבונים שיהיו דיינים),⁴⁷ וְאֶתָן

⁴² רש"י. לפי רש"י משמע שיש חיבור בין "ידועים" לבין "שבטיכם". אמנם רמב"ן חולק עליו וכותב שהכוונה היא שמשה רבינו אומר לבני ישראל תביאו כדי שידונו את השבטים שלכם, כדי שישפטו אותם, אנשים חכמים וידועים. כלומר "לשבטיכם" מוסב על כל התכונות וחסרה הפעולה במשפט זה: תביאו את האנשים כדי שישפטו את שבטיכם. בהסבר "ידועים" כתב רמב"ן שהכוונה היא שהם ידועים לשופטים, כלומר, שידוע שהם במעלה שהם יכולים לשמש כשופטים, ופירוט מעלות אלה הם המעלות שאמר יתרו: "אנשי חיל וכו'". גם רש"י כתב ש"ידועים לשבטיכם" הכוונה היא לכל המעלות שפירט משה רבינו. התכונות האמיתיות הנדרשות לדין הן יראת שמים ואותן תכונות שאמר יתרו, אך לרוב בני האדם התכונות העיקריות הנדרשות לדין הן תכונות של חמכה ותבונה, ולכן בשעה שמשה רבינו מדבר אל העם, הוא מדגיש יותר את ענין החמכה. העמק דבר: לא ניתן לבדוק את מידת יראת השמים של האדם אלא אם הוא מוכר לציבור שהרי כל אדם שיש בו יראת שמים – דבריו נשמעים. לכן, כדי לבדוק את כל התכונות של יראת השמים של הדיינים, היה צורך שהם יהיו מוכרים בסביבתם, בשבטיהם. אברבנאל: הכוונה היא לאנשים שיכולים לפקד על הצבא. רד"ץ: הכוונה היא לאנשים המוכרים בתור אנשים הגונים. כמו"כ כתב שהסיבה להבדל בין התכונות אותם אמר יתרו שהם נצרכים לדיינים לבין התכונות אותם מונה כאן משה רבינו היא משום שבכלל "ידועים לשבטיכם" כלולים כל התכונות אותם מנה יתרו, התכונות המוסריות, ועליהם הוסיף משה רבינו תכונות שכליות הנדרשות לעבודת הדיינים. בשם התרגומים כתב שהכוונה היא לאנשים שידועים, לאנשים בעלי דעת.
⁴³ רש"י. כמו"כ כתב רש"י שמכך שכתוב "ואשימם" ללא י' (אצלינו בספרים כתוב עם י') משמע שאשמת העם מוטלת על הדיינים משום שעל ראשי הדיינים היה למחות בבני ישראל ולכוון אותם לדרך הישרה. העמק דבר: יש שדורשים את דרישתם של בני ישראל למנות דיינים במהירות לטובתם, וזאת משום שהם רצו שמשה רבינו יהיה פנוי לדברים החשובים יותר. רמב"ן: הכוונה היא שהם ימונו להיות דיינים, אלא שדרך כבוד אמר משה שהוא ימנה אותם להיות גם ראשים על בני ישראל. כלי יקר: הכוונה היא שלאחר שבנ"י ימונו מתוכם את הדיינים, משה רבינו ישליט את הדיינים גם על הנשיאים. מלבי"ם בפסוק ט': עצת יתרו הייתה למנות מיד שרי אלפים ושרי מאות וכו' כדי שישפטו את בני ישראל ויפקדו על הצבא. כל עוד בני ישראל עמדו למרגלות הר סיני, משה רבינו לא ראה צורך לעשות כדברי חותנו ולא מינה שרי אלפים ושרי מאות, אלא מינה רק ב"ד וסנהדרין. אולם לאחר שה' אמר לבנ"י להתחיל לנוע לכיוון א"י ושם היה צורך גם במפקדי צבא וגם בשופטים שישפטו את העם לאחר הכניסה לארץ, מינה משה רבינו את שרי האלפים ושרי המאות.

⁴⁴ אונקלוס.
⁴⁵ אונקלוס. רש"י מסביר שבנ"י הסכימו לבקשתו של משה מתוך אינטרסים. היה על בנ"י לענות שעדיף ללמוד את דבר ה' ממשה רבינו, אלא שבנ"י חשבו שאם משה ימנה שופטים רבים הם יוכלו לשחד אותם. כמו"כ כתב רש"י שאם משה היה מתמהמה, בני ישראל היו מזרזים אותם מרוב שהם רצו לשחד את השופטים שלהם. אה"ח מפרש בצורה הפוכה מרש"י. בני ישראל אמנם הצטערו שמשה רבינו רצה למנות עליהם אנשים לדיינים שהרי הם רצו ללמוד מפי משה רבינו, אלא שכדל שיהיה קל יותר למשה רבינו הם הסכימו להקל מעצמם. בסוף דבריו כתב שמשה רבינו התחכם באופן הדיבור, ואמר את הדברים באופן דו משמעי. הסיבה לכך היא שהיו שתי כתות בבני ישראל: כת אחת שבאמת רצתה שמשה רבינו ימשיך ללמד אותם אלא שהסכימו להצעתו של משה כדי להקל מעליו וכת נוספת שאכן רצתה שמשה ימנה דיינים כדי שהם יוכלו לשחד את אותם דיינים, ומשה דיבר באופן מחוכם לשתי כתות אלה יחד. מלבי"ם: הכוונה היא שבנ"י אמרו למשה שהוא עצמו יבחר את הדיינים. לפני כן פירש המלבי"ם שמשה אמר לבנ"י "הבו לכם" ושהיו שני שלבים בבחירת הדיינים, הבחירה של בנ"י ולאחר מכן הבחינה של משה לגבי מעלתם הרוחנית. כאן אמרו בנ"י למשה שהוא יבחר לבדו את הדיינים. העמק דבר: פירש ג"כ שהכוונה היא שבנ"י אמרו למשה רבינו שעדיף שהוא בעצמו יבחר את הדיינים. הסיבה לכך היא משום שבנ"י חשדו שמשה רבינו מקפיד על כבודו ובאמת מעדיף לדון אותם לבד, אלא שהוא אומר להם למנות דיינים שיעזרו לו משום שפיו וליבו לא היו שווים, ולכן הם חשבו שאין זה דרך ארץ שהם יעזרו לו לבחור את הדיינים.

⁴⁶ אונקלוס. רש"י פירש שהכוונה היא למשיכה בדברים, לשכנוע. משה אמר לדיינים שהם זכו להיות ממונים לדיינים על בני ישראל שהם בני אברהם יצחק ויעקב. מלבי"ם: משה בחר את מי שכבר עמד בראש השבטים מכיוון שידע שהם כבר מובחרים יותר משאר העם, אך לא כל האנשים שמצא היו גם נבונים.
⁴⁷ רש"י. העמק דבר: הסיבה שלא מצויין כאן שמשה רבינו מינה נבונים היא משום שלא היה דרך שמשה יידע בעצמו את תבונתו של כל אחד מהדיינים שהרי ברור הדבר שלא כל אחד הציג לפני משה רבינו את יכולתו

אַתֶּם רְאשֵׁי עַלְיֶיכֶם מיניתי את האנשים לתפקידם החשוב כדיינים, כאשר כל אחד מהם מונה לתפקיד לפי מעלתו,⁴⁸ **שְׂרֵי אֲלָפִים** (חלק מהאנשים מונו לשרי אלפים) שופט המתעסק בדברים מסובכים כך שהיה ממונה לדון אלף (1000) אנשים,⁴⁹ **וְשְׂרֵי מֵאוֹת** (חלק מהאנשים מונו לשרי מאות) שופט עם סמכות קטנה יותר מאשר השופטים שהיו שרי האלפים. שרי המאות היו אחראים לדון מאה (100) אנשים, ומעל לעשרה שרי מאות היה שר אלפים אחד שהיה דן את הדיינים שבהם שרי המאות הסתפקו,⁵⁰ **וְשְׂרֵי חֲמִשִּׁים** (חלק מהאנשים מונו לשרי חמישים), שופט עם סמכות קטנה יותר מאשר השופטים שהיו שרי המאות. שרי החמישים היו אחראים לדון חמישים (50) אנשים, ומעל לכל שני שרי חמישים עמד שר מאות אחד שהיה דן את הדיינים שבהם שרי החמישים הסתפקו בהם, **וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת** (חלק מהאנשים מונו לשרי עשרות) שופט עם סמכות קטנה יותר משרי החמישים והיה אחראי לדון עשרה (10) אנשים. על כל חמישה שרי עשרות היה ממונה שר חמישים אחד,⁵¹ **וְשֹׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם** וכן מיניתי שוטרים האחראים לקיום פסק הדין של השופטים⁵²: **(טז) וְאֵצִיחָה אֶת שֹׁטְרֵיכֶם בְּעַת הַהוּא לְאֹמֶר כֹּאשֶׁר אֲנִי (משה) מיניתי את השופטים, ציוויתי אותם את הדברים הבאים: (1) שְׁמַע בֵּין אֲחֵיכֶם תִּשְׁמְעוּ אֶת טַעֲנוֹת אֲחֵיכֶם הַבָּאִים לִפְנֵיכֶם לְדוֹן,**⁵⁴ (2)

לחדש הלכות. **אברבנאל**: משה רבינו לא מצא אנשים נבונים אלא כל האנשים שמצא היו חכמים או ידועים לשבטיהם. הסיבה היא שההגדרה של נבונים הוא שילוב בין חכמים (חכמת השכל) לידיעים לשבטיכם (הצד המעשי) ונדיר הדבר למצוא אדם שהוא נבון: שלם גם בשכלו וגם בצד המעשי.

⁴⁸ עפ"י **רש"י אצלנו ובפסוק יג'. העמק דבר**: לכאורה "אתם" מיותר אלא שהוא נדרש שמשם רבינו הוסיף על ראשי השבטים את שרי האלפים והמאות וכו' כדי שיעזרו גם הם במשפט, ומכל מקום נדרש גם "אותם" שהרי גם את ראשי השבטים הכריח משה לדון מעתה על פי דין תורה.

⁴⁹ **רש"י. מלבי"ם**: אם נדייק נראה שעל כל מאה אנשים היה בי"ד של שלושה: שר מאה ושני שרי חמישים. בכל אלף היו שלושים ואחד דיינים: שר אלף, עשרה שרי מאות ועשרים שרי חמישים. הטעם לכך הוא שהם שימשו לבי"ד של עשרים ושלוש (סנהדרי קטנה) עם שמונה דיינים נוספים שיתווספו לבי"ד במקרה ויצטרפו להוסיף דיינים. **הגר"א באדרת אליהו**: אין הכוונה שכל אחד מסוגי השרים היה שופט, שהרי עם ישראל לא היה צריך כ"כ הרבה שופטים וכן לא מובן מדוע יש צורך בשופט על כל עשר אנשים. לכן פירש ששרי האלפים היינו שרי מלחמה, שרי המאות היו שופטים, שרי החמישים היו האנשים שהורו לבני ישראל את התורה ושרי העשרות היו שוטרים. לדבריו "ושטרים לשבטיכם" מחובר לשרי העשרות שהיו אותם שוטרים. **רד"ץ**: ברור שיש לומר שלכל סוג של שר היה תפקיד אחר ושאר הכוונה שהם רק שפטו את בני ישראל.

⁵¹ זאת על פי פירוש אונקלוס שפירש "שרי עשרות" באותו האופן שפירש את שאר השרים. אמנם **המלבי"ם** פירש ששרי העשרות היו השוטרים.

⁵² **רש"י. אברבנאל** מסביר באופן אחר את שרי האלפים ושרי המאות וכו' וכתב שיש ארבעה אופנים להסבר החלוקה למספרים שונים. האופן הראשון הוא ששרי האלפים הם השרים הדינים במשפטים הקשים ביותר, וככל שהמשפט קל יותר, היו דנים בו שרים פחות חשובים. לפי אופן זה סוגי הדינים שבהם דנים השרים זהים, ורק הקושי של הדין הוא שמבדיל בין שרי האלפים לשרי המאות וכו'. האופן השני הוא שההבדל בין השרים נעוץ בסוגי הדין השונים: שרי האלפים היו עוסקים בדיני קרקעות והאחרים בדיני ממונות רגילים וכדו'. האופן השלישי הוא בעונשים השונים שיש בין הדינים: דיינים אלה דנים דיני נפשות, אלה בדיני מלקות וכדו'. האופן הרביעי הוא שההבדל הוא שהיו דיינים חשובים יותר שהיו קוראים להם לעניינים החשובים ביותר שהיה צורך באלף אנשים כדי להכריע בדבר והיו אנשים שהיו נקראים להכרעות קלות יותר שלהכרעתם היו אוספים רק מאה אנשים וכו'. משה רבינו מינה את השרים שהיו ממונים על מספר מועט של אנשים משום ששרים אלה שימשו גם כמפקדי הצבא, ולעיתים היה צורך לשלוח קבוצות קטנות של חיילים. אמנם במלחמה נגד מדין שלח משה רק את שרי האלפים והמאות ולא את שרי החמישים ושרי העשרות.

⁵³ **אונקלוס. רש"י** למד מכאן ציווי נוסף לדיינים, שיהיו מתונים בדין, כלומר: אם באו לפנייהם בעלי דין עם טענות דומות לטענות של דין שהם כבר פסקו, אסור להם להסתמך על פסיקתם במקרה הקודם ולפסוק כן עתה, אלא עליהם להתחיל את הדין כולו מחדש. **בשפתי חכמים** הסביר שרש"י למד ציווי חדש זה מכך שבפסוק כתוב "שופטים" במקום "ראשים" ומשמע שיש כאן דבר ציווי נוסף בדבר המשפט. **הרא"ם** הסביר שרש"י למד זאת מכך שכתוב "שמוע בן אחיכם" שהרי כבר ניתן ללמוד זאת ממה שכתוב לאחר מכן "ושפטתם צדק", אלא שיש כאן ציווי נוסף. **הכלי יקר** הסביר שרש"י למד זאת מכך שכתוב "ואצוה את שופטיכם" והכוונה היא שמשם ציווה את הדיינים שלא לנהוג כך – ומה ציווה אותם שלא לנהוג "בעת ההיא", שלא לחתוך את הדין מיד, אלא להיות מתונים בדין. בעניין "בעת ההיא" הסביר **רש"י** שהכוונה היא שמשם רבינו הסביר להם שאין מצבם דומה עכשיו למצבם לפני כן: לפני כן הם היו ברשות עצמם ואילו עתה הם משועבדים לציבור וכעין דברים אלה כתב **המלבי"ם** וכן פירש **אברבנאל** שמעתה יש להם מחויבות לדון את בני". **בשפתי חכמים** הסביר שעכשיו אסור

וּשְׁפִטְתֶּם צֶדֶק בֵּין אִישׁ וּבֵין אָחִיו תִּשְׁפֹּטוּ מִשְׁפֹּט צֶדֶק בֵּין אָדָם לְאָחִיו,⁵⁵ וּבֵין גֵּר וְכֵן תִּשְׁפֹּטוּ מִשְׁפֹּט צֶדֶק בֵּין אָדָם לְבַעַל דִּינּוֹ⁵⁶: (ז) לֹא תִכְרֹוּ פָּנִים בְּמִשְׁפָּט אֶת הוֹעֵדָה לְמִינוֹ דֵּינִים הַזֶּהִיר מִשֶּׁה אֶל תִּמְנּוּ אֶת מַכְרִיכִם לְדֵינִים. הַשִּׁקוֹל לְמִינוֹ צָרִיךְ לִהְיוֹת אִם מְדוּבָר בְּאָדָם גָּדוֹל בְּתוֹרָה אוֹ לֹא,⁵⁷ (4) פְּקֻזָּן כְּגֹדֶל תִּשְׁמָעוּן (צִוּוּי זֶה חוֹזֵר אֶל הַדֵּינִים עִצְמָם) עֲלֵיכֶם לְהִתְיַחֵס לְכָל דִּין בְּאוֹתָהּ רְצִינּוֹת וּבְאוֹתוֹ כּוֹבֵד רֹאשׁ, בֵּין אִם מְדוּבָר עַל תְּבִיעָה גְדוֹלָה אוֹ תְּבִיעָה קֶטְנָה. לְדוּגְמָא: אִם בָּאָה לְפָנֶיכֶם תְּבִיעָה גְדוֹלָה לְאַחַר שְׂבָאָה לְפָנֶיכֶם תְּבִיעָה קֶטְנָה, אֲסוּר לָכֶם לְשַׁנּוֹת אֶת הַסֵּדֵר וּלְדוֹן קוֹדֵם כָּל תְּבִיעָה הַגְּדוֹלָה, אֲלֵא עֲלֵיכֶם לְדוֹן קוֹדֵם כָּל תְּבִיעָה הַקֶּטְנָה,⁵⁸ (5) לֹא תִגְוֹרוּ מִפְּנֵי אִישׁ בְּשַׁעָה שְׂאֵתֶם פּוֹסְקִים אֶת פֶּסֶק הַדִּין, אֶל תִּפְחָדוּ מִפְּנֵי אִישׁ:

להם לשבת בטלים אלא עליהם לרדת לעומקה של כל הלכה. **אוה"ח**: הסביר את המילה "לאמר" כלומר, משה רבינו אמר את תוכן הדברים אבל לא את המילים המדויקות האלה. בפירוש נוסף כתב שהכוונה היא שהדין צריך לחזור בפיו על הטענה ששמע מבעל הדין. **הכלי יקר** כתב שהכוונה היא שהדינים לא יענו את הדין, אלא "בעת ההיא לאמר", מיד כשברור להם מהו פסק הדין, עליהם לומר מהו. בהמשך דבריו כתב הכלי יקר שמה שרבינו התכוון להוציא מהציווי הראשון שלו להיות מתונים בדין ולומר: למרות שיש ציווי להיות מתונים בדין (כדברי רש"י) בכל זאת אסור לכם לענות את הדין. **אלשיך**: משה רבינו חשב שיתכן שבני ישראל ממאנים להיכנס לארץ לא משום שהם מואסים בה אלא משום שהם רוצים שתהיה להם זכות על מנת שיוכלו לכבוש את הארץ. לכן ממנה משה רבינו את הדינים כדי שבזכות משפט הצדר בני ישראל יוכלו להיכנס לארץ.

⁵⁴ **רש"י וא"ע**. בפירוש **אוה"ח** הקשה על הפסוק: הרי ללא שמיעת טענות בעלי הדין, לא שייך כלל לשפוט, ואם כן מדוע היה כאן צורך בציווי על שמיעת בעלי הדין? ענה על כך שהציווי הוא שישמעו את טענות בעלי הדין גם אם הם ארוכים ולא יאמרו הדינים במהלך הדברים שמספיק להם מה ששמעו. כמו"כ הכוונה היא שהדינים צריכים לשמוע את טענות בעלי הדין ברצף ולא לענות את הדין. פירוש נוסף שכתב הוא שהדינים צריכים לשמוע מבין השיטין את דברי בעלי הדין ולברר על פי דבריהם מה מבין הטענות הם טענות אמת ומה לא. בפירוש נוסף כתב שמכאן יש איסור לשמוע את טענות בעלי הדין מפי מתורגמן אלא יש לשמוע את הטענות ישירות מפי בעלי הדין. בפירוש נוסף כתב שהכוונה היא ששמיעת בעלי הדין צריכה להיות שווה ואסור לדין להתייחס יפה יותר לבעלי הדין בשעת שמיעת הטענות. **מלבי"ם**: הכוונה היא שמעתה יש חיוב על הדינים לשמוע את דברי בעלי הדין. עד עתה הם לא היו מחויבים בכך משום שהם עוד לא מונו לכך. **העמק דבר**: הכוונה היא שאסור לדין לשמוע טענה של אחד מבעלי הדין שלא במעמד שני המתדיינים. **אזנים לתורה**: הציווי הוא לדינים להתייחס אל בעלי הדין כאחים ולא להתנשא עליהם.

⁵⁵ **אונקלוס**. **אברבנאל**: כוונת התורה כאן היא לומר שבהרבה מקרים אסור לדין לעשות פשרה בדין, אלא עליו לחתוך את הדין.

⁵⁶ **רש"י** בפירושו הראשון והסיבה שבעל הדין נקרא "גר" היא משום שהוא אוגר דברים על בעל הדין. בפירושו השני כתב שהכוונה היא על עסקי דירה, כלומר, כיצד לחלק דירה ובחלוקת תנור וכיריים. **אוה"ח**: במילים "ושפוטם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו" רמזה התורה לשלושה דינים החלים על הדיינים: א. שלא לפחד מלדון אותם כאשר שני האנשים מגיעים דין, כענין שנאמר "לא תגורו". ב. שהדין לא יאמר לעצמו שהואיל ושני האחים העומדים לפניו הם אחים, שהוא אינו צריך לדקדק בדין. כמו"כ נאמר כאן שיהיו שניהם אחים שווים, דהיינו שאחד מהם לא יהיה מלובש יותר טוב מחבירו וכדו'. ג. שיהיה מעמד המתדיינים שווה אצל השופט, שלא יוסיב אחד ויעמיד אחד, אלא שיתגוררו שניהם בדין באופן שווה. **מלבי"ם**: הכוונה היא שאם יש דין מרומה, דין שעל פי הדין מגיע לבעל דין אחד לזכות אך ברור לדין שאותו בעל דין משקר, שהדין יראה כיצד הוא יוכל לדון משפט צדק. **רש"י**: כוונת משה לומר שהדינים יתייחסו באותו האופן גם למשפטים שישנם בין שני ישראלים מלידה וגם למשפטים בין ישראלי מלידה לאדם שהתגיר. **העמק דבר**: הכוונה היא שדין של "אחיו" יהיה שווה לדין של "גרו": גם אם אחד מבעלי הדין הוא אדם פחות חשוב, אסור להתייחס אליו באופן שונה מאשר לבעל הדין החשוב יותר. **משך חכמה**: הכוונה היא לאגירת דברים נגד בעל הדין. כלומר: כאשר הוא טוען כנגד בעל הדין "חרשת בתוך השגה שלי" ובעל הדין משיב לו "לא חרשתי בכלל" ובאים עדים ומעידים עליו שחרש במקום אחר, הרי שהוא חייב. מאגירת הדברים של בעל הדין ושל העדים הוא מתחייב, ולא היה מתחייב על פי דברי אחד מהם. **אזנים לתורה**: הכוונה היא לטענות שבין שכנים. היינו יכולים לחשוב שבגלל שהמחנה הולך ליסוע עוד מעט, שאין צורך לדון את הלכות שכנים, ועל כך כתבה התורה שכשם שיש להתייחס לדין פרוטה באותה התייחסות שבה היינו מתייחסים לדין מאה, כך יש להתייחס לטענת בעלי הדין אפילו שטענתו תיבטל לזמן קצר כשם שהיינו מתייחסים לטענה שלו שלא תבטל. בהסבר נוסף כתב שפעמים רבות הגר אינו יכול לבטא את עצמו בבית הדין כראוי עקב קשיי שפה והאזהרה כאן לדיינים היא שיהיו סבלניים כלפי הגר ויתנו לו את הזמן הדרוש להשמיע את טענתו.

⁵⁷ **רש"י**. **מלבי"ם**: הכוונה היא לדיינים עצמם שלא יפסקו לטובת אדם מכובד.

⁵⁸ **רש"י בפירושו הראשון**. בשני פירושו הנוספים כתב רש"י שכוונת התורה ב"קטן כגדול" אינה לדין אלא לבעלי הדין. בפירושו השני כתב שלא יאמר הדין שעל בעל הדין העשיר לפרנס את בעל הדין העני בכל מקרה ולכן ניתן לעוות את המשפט לטובתו של העני, אלא יש לדון דין אמת. בפירושו השלישי כתב שהכוונה היא

לא מבין בעלי הדינים ולא מבין הדיינים היושבים איתכם בדין, אלא תפסקו את פסק הדין לפי מה שעלה בידכם לברר את פסק הדין,⁵⁹ **כִּי הַמִּשְׁפָּט לְאֱלֹהִים הוּא** (הסיבה שצריך להיזהר כל כך בפסיקת דין היא מכיוון ש-) שה' ברא את העולם באופן שיתקיים בו יושר וצדק, ועל ידי עיוות המשפט האדם מועל בשליחותו שלשם כך נברא,⁶⁰ **וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִפֶּנֶם תִּקְרְבוּן אֵלַי וְשָׁמַעְתִּיו כְּאִשֶּׁר יֵשׁ דִּין שִׁאתֶם מִתְקָשִׁים לְהַכְרִיעַ בּוֹ, תִּפְנוּ אֵלַי כְּדִי שֶׁאֲשַׁמַּע אֶת הַמִּקְרָה וְאֲבַרֵר אֶת הַדִּין**⁶¹: **יֵחַ וְאַצְוֶה אֶתְכֶם בְּעַת הַהוּא** אני (משה) ציוויתי את שופטיכם בשעת שמינתי אותם,⁶² **אֵת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן** (ציוויתי את השופטים שלכם בשעה שמינתי אותם) את פרטי הדיינים המבדילים בין דיני נפשות לדיני ממונות. (לדוגמא: מותר לדון דיני ממונות בלילה ואסור לדון דיני נפשות בלילה)⁶³: **יֵט וְנִסַּע מִחֶרֶב** אנחנו (בני ישראל) נסענו מהר סיני,⁶⁴ **וְנִלְךְ אֵת כָּל הַמְדַבֵּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא אֲשֶׁר רָאִיתֶם** אנחנו (בני ישראל) הלכנו במדבר שראיתם שהיו בו נחשים ועקרבים גדולים,⁶⁵ **דֶּרֶךְ הַר הָאֱמֹרִי כְּאֲשֶׁר צִוֶּה יִקְוֶה אֱלֹהֵינוּ אֶתְנֶנוּ** עברנו דרך הר האמורי כמו שה' ציווה אותנו לעשות,⁶⁶ **וְנָבֵא עַד קֶדֶשׁ בְּרִנֵּעַ** לאחר ההליכה במדבר,

שהדיין לא יאמר לעצמו שלא יפגום במעמדו של בעל הדין העשיר ויחייב אותו בשעת המשפט, אלא בדין הוא יחייב את העני ולאחר שייצאו מבית דין יאמר בשקט לעשיר לפרנס את העני, אלא יש לדון דין אמת.⁵⁹ **רש"י. העמק דבר:** הכוונה היא לאיסור של אגירת המשפט, שהדיין יימנע מלשפוט את הדין.⁶⁰ **רמב"ן. רש"י** כתב שהכוונה היא שכאשר אדם שופט דין שאינו צדק, הרי שהוא מכריח את ה' לדאוג להחזיר חזרה את הכסף לאדם שהפסיד בדין שלא בצדק, ולכן הדבר נחשב שהאדם הטה ממש את משפטו של ה'. גם ה' כביכול "נפגע" מחוסר דין האמת משום שהוא צריך לתקן את הדין. **חזקוני:** "כי המשפט" מהווה סיבה לאיסור לפחד. משה רבינו מצווה את הדיינים שלא לפחד מפני בעלי הדין שהרי בעלי הדין אינם אמורים לשנוא את הדיין לאחר שחייב אותם, שהרי ה' הוא שחייב אותם "כי המשפט לאלקים הוא". **העמק דבר ואברבנאל:** בפסוקים אלה מצווה התורה שלא להפלות בין בעלי הדין, גם אם אחד מהם חשוב יותר מחברו. בפסוק זה אומרת התורה שהאיסור נובע מכך שהמשפט שייך לה' וכבודו של ה' גדול יותר מכבודו של בעל הדין החשוב.

⁶¹ **רש"י**, וכתב שעל כך הסתלק ממש דין של בנות צלפחד משום שמהם כביכול השווה את מעמדו למעמדו של ה' בבירור המשפט (עפ"י שפ"ח). **רבינו בחיי:** משה רבינו לא התכוון להשוות את מעמדו למעמד ה', אלא שלא דקדק במילותיו וכך יצא שניתן היה להבין שהשווה את מעמדו למעמד ה'. **רש"י:** משה רבינו אומר כאן את הדברים בלשון ענווה, אין הוא אומר שהוא ישמיע לדיינים המתקשים את הדין, אלא הוא אומר שהוא ישמע את הדין הקשה מאת ה'. **אלשיך:** הכוונה היא שמהם אמר לדיינים שלא יתביישו לומר לבעל הדין לחכות למחרת כדי שהם יוכלו לשאול את משה מהו הדין. אולם, בעלי הדין לא יהיו נוכחים בזמן שבו ניגשים הדיינים אל משה. **אזנים לתורה:** לא ניתן לומר שהענו מכל אדם התגאה ואמר שהוא יפתור את כל הקשיים אלא שהכוונה היא שלאחר שהזהיר על "לא תגורו", משה הזהיר את הדיינים שבמקרה ויהיה בעל דין קשה שיהיה להם קשה לחתוך את הדין נגדו, הרי שהם יוכלו לפנות אליו והוא שיחתוך את הדין נגד אותו בעל דין קשה.

⁶² **אונקלוס. העמק דבר בשם הראב"ד בספר הקבלה:** הכוונה היא לתורה שבעל פה.
⁶³ **רש"י** ולדבריו פסוק זה מהווה המשך למינוי הדיינים עליו סופר עד עתה. **רמב"ן וא"ע** כותבים שהכוונה היא לעם ישראל וכל הדברים אשר יעשו הכוונה היא לכל משפטי התורה. לפי רמב"ן, הסיבה שדווקא כאן כתוב שמהם ציווה את בני ישראל את כל הדברים שיעשו היא משום שמהם רבינו רצה להדגיש שרק בדבר המשפט הוא נצרך לעזרה מאת הדיינים שימונו, אך הוא לא נעזר בהם כדי ללמד את בני ישראל תורה. **חזקוני:** משה אומר בדברים אלה שהסיבה שהם התעכבו במדבר אינה בגלל שהוא נאלץ ללמד אותם את חוקי התורה, שהרי משה לימד את התורה לבני ישראל תוך זמן קצר: "בעת ההיא". **כלי יקר:** הכוונה היא שלאחר שיגשו הדיינים אל משה כדי לברר את המשפטים שהיו קשים להם, משה יצווה אותם מה לעשות. **מלבי"ם ואברבנאל:** משה רבינו בא לשלול טענה של הדיינים. הם היו יכולים לטעון שמהם רבינו רוצה שהם יישארו תלויים בו ושהם יביאו לפניו את הדינים הקשים ולכן משה רבינו לימד אותם את הדינים על מנת שהם יוכלו לשפוט לבד. **העמק דבר בשם הראב"ד:** הכוונה היא למה שבני ישראל היו צריכים לעשות לשם המסע שלהם במדבר וכן פירש בעל **האזנים לתורה**.

⁶⁴ **אונקלוס.**
⁶⁵ **רש"י. א"ע:** הכוונה היא לאותם אחד עשר ימים שבני ישראל הלכו במדבר. **ספורנו** אומר שהסיבה שה' הכניס אותם למדבר למרות הסיכון שבנחשים ועקרבים הוא כדי שלא יספיקו לחטוא לפני שיכנסו לארץ, אך גם בזמן הקצר שבני ישראל הלכו במדבר הם הספיקו לחטוא.

⁶⁶ **א"ע. העמק דבר:** עברנו בהר האמורי למרות הסכנה שבכך כדי לקיים את ציווי ה' לעבור דווקא במקום מסוכן זה.

הגענו עד מקום שנקרא קדש ברנע⁶⁷: **(כ) וַאֲמַר אֲלֵכֶם** אני (משה) אמרתי לכם (בני ישראל) כשהגענו לקדש ברנע שהיה סמוך להר האמורי, **בְּאַתֶּם עַד הַר הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר יִקְנֹק אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ** (אמרתי לכם) הגעתם סמוך להר האמורי שה' נותן לנו לנחלה⁶⁸: **(כא) רְאֵה נָתַן יִקְנֹק אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת הָאָרֶץ** (משה ממשיך בדבריו לעם ישראל ואומר להם) הבט! ה' נתן את הארץ לפניך⁶⁹, **עַלֶּה רִשׁ תַּעֲלֶה וְתִירֵשׁ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל**, תכבוש את ארץ ישראל, שהרי לא יהיה אדם שימנע מכם מלכבוש את הארץ⁷⁰, **כִּי אֲשֶׁר דִּבֶּר יִקְנֹק אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ** (לא יהיה אדם שימנע ממך מלכבוש את הארץ) כמו שה' אלוקי אבותיך אמר שכך יקרה⁷¹, **אֵל תִּירָא וְאֵל תַּחַת** אל תפחד ואל תישבר מפני יושבי הארץ⁷²: **(כב) וְתִקְרְבוּן אֵלַי בְּלָכֶם** אתם (בני ישראל) כולכם נגשתם אליי (משה רבינו)⁷³, **וְתֹאמְרוּ** כך אמרתם לי בשעה שניגשתם אליי⁷⁴: **נִשְׁלַחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וְיַחְפְּרוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ** נשלח לפנינו אנשים כדי שהם ירגלו את ארץ ישראל. פעולת הריגול נקראת "לחפור" מכיוון שהמרגלים בודקים ומחפשים מהיכן נוח להתקיף, כמו שהחופר בקרקע בדרך כלל מחפש

⁶⁷ אונקלוס.

⁶⁸ אונקלוס.

⁶⁹ אונקלוס.

⁷⁰ ספורנו. העמק דבר: הכוונה היא לכיבוש הארץ כפי שה' אמר לבני ישראל כבר בהר חורב. רבינו בחיי: הכוונה היא שה' נתן בידי בני ישראל את השר של האומות שישבו בארץ ישראל.

⁷¹ עפ"י ספורנו.

⁷² אונקלוס. א"ע כתב ששורש המילה "תחת" היא ח.ת.ת.

⁷³ אונקלוס. רש"י מבדיל בין האופן שבו ניגשו בני ישראל אל משה בפסוק זה, שכולם ניגשו אליו בערבוביא והילדים דחפו את הזקנים, לבין הנאמר בפרק ה' על האופן שבו ניגשו בני ישראל אל משה במעמד מתן תורה אז ניגשו אל משה באופן מכובד, ללא שהילדים דחפו את הזקנים. הכלי יקר מסביר בדברי רש"י שמשה רבינו מוכיח את בני ישראל גם על האופן שבו ניגשו אליו במתן תורה. לו לימוד התורה היה כל כך חשוב לבני ישראל, הם לא היו ניגשים באופן מכובד כמו שהם ניגשו אל משה בשעה שדרשו ממנו לשלוח מרגלים. כשם שכאשר היה חשוב להם הדבר לשלוח מרגלים בני ישראל ניגשו אליו באופן של עירבוביא, כך גם במתן תורה היה עליהם לגשת בצורה של ערבוביא לו היה הדבר חשוב להם. גם ספורנו מדגיש את הנקודה שלמרות שהיו אנשים שהיו ממונים על בני ישראל כדי לדאוג לצרכיהם, בדרישה של בני ישראל ממשה לשלוח מרגלים, ניגשו כולם אל משה. העמק דבר: לדברי רש"י, התוכחה כאן היא שבני ישראל היו צריכים לראות מכך שדרך בקשתם הייתה בחוסר דרך ארץ, הרי שעצם הבקשה אינה טובה ומכאן היו צריכים להבין כבר שיסוד בקשתם תגרוור כישלון כמו חטא המרגלים. בפשט הפסוק מפרש הנצי"ב שהכוונה היא שכל בני ישראל הסכימו לעצם הבקשה לשלוח את המרגלים. אברבנאל בפסוק ו': הסיבה ששמה רבינו הזכיר את חטא המרגלים בתור המאורע הראשון למרות שהיו מאורעות שקדמו לחטא המרגלים (כחטא העגל) היא כדי להסביר לבני ישראל שהסיבה שהם התעכבו במדבר אינה בגלל שהקב"ה חלילה לא היה יכול להכניס את בני ישראל לארץ ישראל, אלא משום שהחטא של בני ישראל גרם להם. כמו"כ ממשיך משה רבינו ומספר על חטא המעפילים כדי לומר לבני ישראל שהם הוכו על ידי האמורי בגלל החטאים שלהם. את מלחמת סיחון ועוג סיפר משה רבינו כדי לומר לבני ישראל שהמלחמות שלהם אינן מלחמות על דרך הטבע, אלא הקב"ה הוא העוזר להם לכבוש את הארץ, ורק החטא גורם לכך שהם לא יצליחו לכבוש את הארץ בזמן. אלשיך: מסביר גם הוא שהסיבה שחטא המרגלים הוזכר ראשון בסדרת התוכחות היא כדי שנבין שהחטא שגרם לבני ישראל להתעכב במדבר הוא חטא המרגלים ולא כל חטא אחר. משה רבינו חשש שמא בני ישראל יחזרו על חטא המרגלים: כמו שלפני ארבעים שנה היו בני ישראל קרובים לרשת את הארץ והחטא הוא שמנע מהם מלכבוש אותה, כך עתה קרובים בני ישראל להכנס ולכבוש את הארץ ומשה רבינו חשש שמא הסיפור של חטא המרגלים יחזור על עצמו.

⁷⁴ אלשיך: משה רבינו אמר בדברים אלה מספר נקודות לכך שבגלל האופן שבני ישראל ניגשו אליו, הוא לא חשש משליחת המרגלים: א. כל בני ישראל ניגשו אליו ומי היה מעלה על דעתו שכל בני ישראל יחטאו בדבר. ב. בני ישראל ביקשו לשלוח אנשים כמרגלים, דהיינו, את ראשי השבטים שלהם. לו מטרתם הייתה לחטוא, הם לא היו מכניסים בדבר את ראשי השבטים שלהם וכן לו היו חוששים מפני יושבי הארץ לא היו שולחים את מנהיגיהם כמרגלים. ג. בני ישראל לא ביקשו שהמרגלים יבדקו האם הארץ טובה, אלא רק שיבדקו מהיכן יתקיפו את יושבי הארץ. גם בדבר הטענה שה' הרי אמר באיזה סדר יכבוש בני ישראל את הערים, ענו בני ישראל "וישיבו אותנו דבר", דהיינו, שרק יבדקו האם הסדר ששמה אמר מפי הגבורה זהו הסדר הנכון, והדבר היה מתיישב בליבם אם הם היו שומעים זאת גם כן.

דבר כלשהוא.⁷⁵ על המרגלים הוטל לבדוק את הדברים הבאים: (1) **וְיָשְׁבוּ אֶתְנֶנּוּ דְבַר הַמְּרַגְלִים יִגִּידוּ לָנוּ** באיזה לשון יושבי הארץ מדברים, ⁷⁶ (2) **אֵת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלָה בָּהּ וְכֵן, הַמְּרַגְלִים יִדְעוּ וַיִּכְיֶירוּ אֶת הַדֶּרֶךְ שֶׁנַּעֲלָה בָּהּ כְּדִי לִכְבוֹשׁ אֶת הָעָרִים בָּאָרֶץ,** ⁷⁷ (3) **וַיָּאֵת הָעָרִים אֲשֶׁר נָבֵא אֱלֹהֵינוּ וְכֵן יִבְדְּקוּ הַמְּרַגְלִים אֶת הָעָרִים בָּאָרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּכְבְּשׁוּ אוֹתָן רֵאשׁוֹנוֹת:** ⁷⁸ **(כג) וַיִּיטַב בְּעֵינַי הַדְּבָר הַרְעִינִי שְׁלַחְכֶם לְשַׁלּוֹחַ מְרַגְלִים מִצָּא חֵן בְּעֵינַי,** ⁷⁹ **וְאָקַח מִמֶּם שְׁנַיִם עֶשְׂרֵי אַנְשִׁים מִיֵּנִיתִי מִתּוֹכְכֶם שְׁנַיִם עֶשֶׂר (12) אַנְשִׁים צְדִיקִים וּמוֹבְחָרִים כְּדִי לְרַגֵּל אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן,** ⁸⁰ **אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְטֹת מְכַל שֶׁבֶט (חוֹץ מִשֶּׁבֶט לֵוִי) אֲנִי (מֹשֶׁה) לִקְחָתִי אָדָם אֶחָד כְּדִי לְרַגֵּל אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן:** ⁸¹ **(כד) וַיִּפְּנוּ הַמְּרַגְלִים שְׁמוֹ פְּנֵיהֶם לִלְכֹת,** ⁸² **וַיַּעֲלוּ הַהֵרָה הַמְּרַגְלִים עָלוּ בְּהָרִים שְׁבָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל,** ⁸³ **וַיָּבֵאוּ עַד נַחַל אֶשְׁפֵּל וַיְרַגְּלוּ אֶתְהָ הַמְּרַגְלִים הִגִּיעוּ עַד לַנַּחַל שֶׁלְּאַחַר מִכָּן נִקְרָא "נַחַל אֶשְׁכּוֹל" (עַל שֵׁם אֶשְׁכּוֹל הָעֵנָבִים שֶׁלְּקָחוּ מִשָּׁם הַמְּרַגְלִים) וַיְרַגְּלוּ אוֹתוֹ:** ⁸⁴ **(כה) וַיִּקְחוּ בְיָדָם מִפְּרֵי הָאָרֶץ הַמְּרַגְלִים לִקְחוּ בִידָם מִפְּרִיֹת אֶרֶץ**

⁷⁵ **א"ע.** אזה"ח: הכוונה לא הייתה שישלחו מרגלים כדי לרגל את הארץ, אלא מטרת שליחותם הייתה לחפש את המקומות בהם החביאו יושבי הארץ את המטמונים שלהם ובכך נכשלו שלבסוף הם ריגלו את הארץ. **מלבי"ם:** מטרת שליחת המרגלים הייתה להראות לבני ישראל שהארץ טובה. לא היה צורך בשליחת מרגלים כדי לרגל את הארץ שהרי המלחמה בכיבוש הארץ הייתה אמורה להיות מלחמה ניסית.

⁷⁶ **רש"י.** אלשיך: הכוונה היא שהמרגלים יאמרו לבני ישראל מה יושבי הארץ חושבים עליהם כעניין שראינו שגדעו הלך למחנה מדין ובירר שם מה אומרים שם חיילי מדין.

⁷⁷ **רש"י.** רמב"ן: הכוונה היא שהמרגלים יאמרו מאיזה דרך ייכנסו בני ישראל לארץ כדי לכבוש את הערים. מכאן מוכיח רמב"ן כשיטתו בפרשת שלח שכתב שם שבקשת בני ישראל לשלוח מרגלים הייתה רק כדי שהם יידעו כיצד להיכנס לארץ והיא לא נועדה לבחון את טיב הארץ.

⁷⁸ **רש"י** וכן פירש א"ע.

⁷⁹ **אונקלוס.** רש"י: הרעיון לשלוח את המרגלים הייתה טובה בעיני משה אך רעה בעיני ה'. הסיבה שהרעיון מצא חן בעיני משה היא משום שהוא היה בטוח שהמרגלים יחזרו ויספרו שהארץ הייתה טובה. א"ע: הסיבה שהדבר מצא חן בעיני משה היא משום שכל בני ישראל הסכימו לכך. **ספורנו:** הסיבה שרעיון שליחת המרגלים מצאה חן בעיני משה היא משום שמה לא העלה בדעתו שהיה אצל בני ישראל ספק על טיב הארץ, אלא שחשב שהסיבה שבני ישראל רוצים לשלוח מרגלים היא כדי לברור את החלק המובחר שבארץ כדי שאותו חלק יכבשו אותו תחילה. **אזה"ח:** "ויחפרו לנו" הכוונה היא שהמרגלים יראו את המקומות שאותם חופרים הכנענים כדי להטמין בהם את ממונם. **כלי יקר עפ"י פירוש בדברי רש"י:** היה מקובל על משה החלוקה שלצעירים יהיה החלק בארץ ישראל ושלזקנים יהיה החלק בתורה אך בכל אופן בני ישראל חטאו בכך. בפירוש נוסף פירש שהכוונה בכך שהדבר היה טוב בעיני משה היינו תשובת המרגלים שהיה בטוח שתהיה טובה, אך עצם רעיון השליחה לא מצא חן בעיני משה. **העמק דבר:** יסוד בקשת בני ישראל בשליחת המרגלים כמו גם נקודת המחלוקת של בני ישראל עם משה לאורך שנות המדבר הייתה שבני ישראל חשבו שההנהגה הניסית אינה מתאימה להם משום שהוא דורש מעלה רוחנית גבוהה מהעם. כאן אמר משה רבינו שלקראת הכניסה לארץ הוא הסכים עם טענה זו של בני ישראל ולכן הוא הסכים עימם גם בשליחת המרגלים.

⁸⁰ **רש"י.** רמב"ן כותב שהסיבה שלא הזכירו כאן את נשיאותם היא שלא רצה משה להזכיר כאן את חשיבותם לאחר שחטאו היות ועל ידם באה תקלה. **העמק דבר:** "מכם" היינו מבני ישראל. באופן טבעי היה נוח יותר לשלוח מרגלים מהערב רב: יהיה להם קל יותר להיטמע ביושבי הארץ ולא יהיה ניכר עליהם שהם מבני ישראל. אלא שמה רבינו חשב שאם הוא ישלח מרגלים מבני ישראל ועוד מהחשובים שבהם, הרי שהמרגלים יחזקו את ליבם של בני ישראל בכיבוש הארץ ולכן שלח את המרגלים מתוך בני ישראל ולא מהערב רב.

⁸¹ **אונקלוס + רש"י.** **אברבנאל:** משה רבינו בכוונה שלח שנים עשר אנשים, איש לכל שבט שהיו נשיאים, כדי למנוע מהם מלחטוא. הרבה יותר קל שאדם אחד יחטא מאשר שנים עשר אנשים והיה פחות סביר שהנשיאים שעמדו בראש העם יחטאו וכן הסיבה ששלח איש אחד לכל שבט היא שאם משה רבינו לא היה שולח מרגלים משבטים מסוימים, היו אותם שבטים מפחדים שמא לא יאמרו להם אלו חלקי הארץ טובים ורק השבטים ששלחו את המרגלים יידעו מהם חלקי הארץ הטובים.

⁸² **דעת מקרא.** אזה"ח: הפנייה של המרגלים היא מהדרך הישרה שבה הלכו עד עתה. הפנייה היא בכך שזממו להוציא את דיבת הארץ.

⁸³ **אונקלוס.** אלשיך: הכוונה היא שהמרגלים עלו אל ההר ללא כל קושי או מכשול.

⁸⁴ **אונקלוס.** רש"י: מלמד שהמרגלים הלכו בנחל אשכול בארבע שורות בצורה של שתי וערב כדי לרגל את הנחל באופן מקסימאלי. **אזה"ח:** בניגוד לבקשת בני ישראל ל"חפירה", לבדוק היכן הכנענים חופרים ומחביאים את האוצרות שלהם, המרגלים ריגלו ממש את ארץ ישראל, כלומר בדקו את טיב הארץ. **מלבי"ם:** בארבעים הימים הראשונים שמרו המרגלים את דבר שליחותם והם תכננו לחזור ולומר לבני ישראל שהארץ טובה. רק

כנען, ⁸⁵ וַיִּזְרְדוּ אֱלִינוּ המרגלים הורידו את הפירות מהעצים שבארץ כנען והביאו אותם אלינו, ⁸⁶ וַיָּשְׁבוּ אֲתָנוּ דָּבָר וַיֹּאמְרוּ יהושע וכלב שבו מהארץ ואמרו לנו, ⁸⁷ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ (יהושע וכלב אמרו לנו) ארץ ישראל היא ארץ טובה. (שאר המרגלים ניסו לשכנע את בני ישראל שלא לעלות לארץ כנען, אך יהושע וכלב אמרו שהארץ טובה): ⁸⁸ (כֹּה) וְלֹא אֲבִיתֶם לַעֲלֹת אֹתָם (בני ישראל) לא רציתם לעלות לארץ ישראל לאחר ששמעתם את דברי המרגלים, ⁸⁹ וַתִּמְרוּ אֶת פִּי יִקְוֶה אֱלֹהֵיכֶם סרבתם לשמוע בקול ה' לעלות לארץ ישראל: ⁹⁰ (כֹּה) וַתִּרְגְּנוּ בְּאֱהָלֵיכֶם התרעמתם באוהלים שלכם, כל אחד ישב באוהלו והתרעם על ה', ⁹¹ וַתֹּאמְרוּ אמרתם בשעה שהתרעמתם (לאחר ששמעתם את תשובת שאר המרגלים), בְּשָׂנְאֵת יִקְוֶה אֲתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לָתֵת אֲתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידָנוּ (אמרתם בשעה שהתרעמתם) ה' הוציא אותנו מארץ מצרים מפני שהוא שונא אותנו ורוצה להשמיד אותנו על ידי האמורי. ה' לא הוציא אותנו ממצרים כדי להכניסנו לארץ ישראל, אלא כדי להשמיד אותנו על ידי יושבי הארץ: ⁹²

ביום הארבעים כאשר הם הגיעו לחברון שהייתה עיר מבוצרת מאוד, דבר שגרם להם להתפזר כדי שהם לא ייתפסו כמרגלים, החליטו המרגלים "לרגל" את הארץ ולא לתור אותה, כלומר, לומר לבני את הקושי שבכיבוש הארץ. לכן, כשחזרו המרגלים מריגול העיר חברון, התאספו יחד והגיעו אל נחל אשכול, החליטו ביחד לומר שהארץ קשה לכיבוש. **רש"י:** "וירגלו אותה" היינו שהם הלכו בה צעד אחר צעד כדי לברר את מהותה. בניגוד לאדם ההולך ממקום למקום, שאין תכלית בכל צעד שהוא עושה, הרי שהמרגל המברר את הדברים, לומר דבר חדש בכל צעד ושעל שעושה. **אלשיך:** הכוונה היא שמשא הזהיר אותם שלא ייכנסו כמרגלים אלא יעשו את עצמם כסוחרים וינסו לקנות מפירות הארץ בשווקים אך הם לא הקשיבו בקולו והתנהגו כמרגלים.

⁸⁵ **אונקלוס.**

⁸⁶ **א"ע בפירושו הראשון.** בפירושו השני עליו כתב שזהו הפירוש האמיתי כתב הא"ע שהכוונה לרדת היינו לרדת מהמקום שבו ריגלו המרגלים את הארץ דרומית יותר. ההליכה מצפון לדרום היא הירידה. **רש"י** פירש שהכוונה היא שהורידו את הפרות מא"י לחו"ל ומכאן שא"י גבוהה מכל הארצות.

⁸⁷ **רש"י.** רמב"ן כתב כאן כפירושו בפרשת שלח המרגלים בסדר בכך שאמרו להם שהארץ אינה טובה. רמב"ן אינו מקבל שיראל לא להיכנס לארץ ע"י שהפחידו אותם מכך יושבי הארץ, ולאחר שראו שעם ישראל אינו שומע בקולם והולך אחרי כליב ויהושע, הסיתו אותם המרגלים בסדר שולו היו עשרת המרגלים אומרים שהארץ אינה טובה, בדיון את פירושו של רש"י בין השאר משום שהוא סובר שולו היו עשרת המרגלים אומרים שהארץ אינה טובה, בדיון היה שבני ישראל ישמעו בקולם ולא בקול יהושע וכלב, שהרי הם הרוב. **אוה"ח** ענה על קושיית רמב"ן שהקשה על דברי רש"י וכתב שגם לו היה המצב שרק שני מרגלים היו אומרים שהארץ טובה ושניתן לכבושה, בכל זאת היה ראוי להאמין להם למרות שהיו עשרה מרגלים שלא הסכימו לכך משום שה' הבטיח לכבוש את הארץ לפני בני ישראל. גם **ספורנו** כתב שכל המרגלים הודו שהארץ טובה. **אוה"ח:** יש לחלק בין צלע הפסוק האומר "וישיבו אותנו דבר" שהכוונה היא לעשרת המרגלים, אלא שהתורה לא רצתה לחזור על טענות השקר שלהם, לבין צלע הפסוק "ויאמרו" שאז התורה מדברת על טענות יהושע וכלב.

⁸⁸ **אונקלוס.**

⁸⁹ **תרגום יונתן.** ספורנו: בכך שלא רציתם לעלות לאחר ששמעתם את דברי המרגלים הראיתם שמטרתכם בשליחת המרגלים לא הייתה כדי לבדוק מהו החלק הטוב ביותר בארץ שאותו ניתן לכבוש, אלא רצונכם האמיתי היה לבדוק האם בכלל אתם יכולים לכבוש את הארץ וזאת מכיוון שלא האמתם באמת בה' שהוא יכול לכבוש לפניכם את הארץ.

⁹⁰ **אונקלוס.** רש"י: התרסתם כנגד מאמרו של ה' לעלות לארץ ישראל. **מלבי"ם:** המרת פיו של ה' מתבטאת בכך שגם לו ה' היה מצווה את בני' להיהרג בשעת הכניסה לארץ, היה מוטל על בני ישראל לעשות כן. **העמק דבר:** כיבוש הארץ היה ציווי מאת ה', מצוות עשה, ובני ישראל רצו להימנע מלקיים אותה.

⁹¹ **אונקלוס וכן פירש א"ע.** רש"י: הכוונה היא ללשון הרע. **רשב"ם** הביא את אותו הפסוק מספר משלי אותו הביא רש"י כדי להסביר מהו נרגן, אלא שכתב שהכוונה היא להתלהמות. בכך דומה רשב"ם יותר לפירוש אונקלוס מאשר לרש"י. **מלבי"ם:** הכוונה היא שהם הגיעו למסקנה של מינות וטענו שכל הסיבה שהקב"ה ברא את האדם היא רק כדי להרע לו. על פי טענה זו, ה' הוציא את בני' ממצרים כדי שהם יושמדו בידי האמורי ולא השאיר אותם במצרים שהרי המצרים לא היו משמידים את בני' משום שבנ"י היו העבדים שלהם.

⁹² **אונקלוס.** רש"י: עם ישראל שנה את ה' ולכן טענו נגדו שהוא שונא אותם. לדברי רש"י ההוכחה של עם ישראל לכך שה' שונא אותם הייתה על עצם נתינת ארץ ישראל לבני ישראל כאשר בני ישראל העדיפו לקבל את ארץ מצרים משום שהמים במצרים אינם תלויים בגשמים. **ספורנו:** בני ישראל טענו שה' שונא אותם על שעבדו ע"ז במצרים. **העמק דבר:** בני ישראל היו בטוחים בכל מקרה שבניהם, הדור השני של יוצאי מצרים, יזכה לרשת את ארץ ישראל. אלא שהם טענו שהסיבה שה' הוציא את הדור הראשון של יוצאי מצרים היא כדי לגדל את הדור השני שהוא עתיד להיכנס לארץ ישראל. זאת הטענה של בני ישראל שה' שונא אותם: אין הכוונה שהוא שונא את כל בני ישראל, אלא שהוא שונא את הדור של יוצאי מצרים ומשתמש בהם רק כדי לגדל את

(כח) **אָנָה אֲנַחְנוּ עֲלֵיִם** (משה ממשוך בתיאור דברי בני ישראל בשעה שהתרעמו על ה') לאן אנחנו עולים, לאיזה ארץ אנחנו עולים,⁹³ **אֲחִינוּ הַמָּסוּ אֶת לְבַבְנוּ אֲחִינוּ**, המרגלים, שברו את ליבנו,⁹⁴ **לֵאמֹר עִם גְּדוֹל וְרִם מְמֹנּוּ** (המרגלים שברו את ליבנו) בכך שאמרו שהעם היושב בארץ ישראל הוא גדול יותר במספר מאיתנו, וחזק יותר מאיתנו,⁹⁵ **עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצִוְרוֹת בְּשָׂמַיִם** (וכן אמרו לנו המרגלים:) הערים בהם גרים יושבי הארץ הם כל כך גדולות, עד שנראה הדבר כאילו הבניינים בערים אלו והמבצרים שבערים אלו מגיעים עד השמים,⁹⁶ **וְגַם בְּנֵי עֲנָקִים רָאִינוּ שָׁם** וכן אמרו לנו המרגלים שהם ראו בארץ ישראל את ילידי הענק, אחימן, שישי ותלמי: (כט) **וְאָמַר אֲלֵכֶם אֲנִי** (משה) אמרתי לכם בשעה שהתרעמתם, **לֹא תַעְרִצוּן וְלֹא תִירְאוּן מֵהֶם** (אמרתי לכם) לא תישברו, ולא תפחדו, מפני יושבי הארץ⁹⁷: (ל) **יִקְוֶה אֱלֹהֵיכֶם הַהֲלֹךְ לְפָנֵיכֶם הוּא יִלְחֶם לָכֶם** ה' שהולך לפניכם הוא יילחם בשבילכם. משה אמר לבני ישראל שאינם צריכים לפחד מפני חוזקם של יושבי הארץ שהרי ה' הוא שיילחם בשביל עם ישראל והם יצליחו לכבוש את הארץ על ידי ניסיון,⁹⁸ **כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם** (ה' יילחם לכם) כמו שראיתם בעיניכם את הניסים שהוא (ה') עשה למענכם במצרים⁹⁹: (לא) **וּבַמִּדְבָּר אֲשֶׁר רָאִיתָ** (וכן ה' יעשה איתכם ניסים) כמו שראית שהוא (ה') עשה איתך במדבר,¹⁰⁰ **אֲשֶׁר נִשְׁאַדְּ יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ כִּאֲשֶׁר יִשָּׂא אִישׁ אֶת בְּנוֹ לְאוֹרֶךְ שְׁנוֹת נִידוּדְכֶם בַּמִּדְבָּר**, ה' נשא אתכם, דאג לכם וטיפל בככם, ממש כמו שאדם מטפל בבנו הקטן,¹⁰¹ **בְּכֹל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִלַּכְתֶּם עַד בְּאַכְסֵם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה** (ה' דאג לכם) כשהלכתם לאורך הדרך במדבר, עד שהגעתם למקום הזה סמוך לארץ כנען. משה אומר לעם ישראל שאין מקום לדאגה מפני יושבי הארץ, שהרי כמו שה' דאג לעם ישראל ועשה להם ניסים במצרים ובמדבר, כך הוא (ה') ימשיך לדאוג להם ויילחם להם בשעת כיבוש ארץ ישראל¹⁰²: (לב) **וּבַדִּבְרֵי הַזֶּה אֵינְכֶם מֵאֲמִינִים בִּיקְוֶה אֱלֹהֵיכֶם** ואחרי שה' אלוקיכם עשה

הדור השני של יוצאי מצרים. לכן גם השתמשו בני ישראל בלשון שטפם יהיה לבז. הם לא התכוונו שהטף שלהם יושמד, אלא שהוא יהיה לבז בתקופה שבין הריגת הדור הראשון, אבותיהם, עד שהם עצמם יגדלו וינחלו את הארץ.

⁹³ **אונקלוס.**

⁹⁴ **אונקלוס.**

⁹⁵ **אונקלוס. העמק דבר:** זוהי הוכחה של בני ישראל לכך שה' שונא אותם. לו היה רוצה להכניסם לארץ ישראל, היה שולח דבר שיהרוג את כל הגיבורים בארץ, אלא שה' רוצה להשמיד את הדור שייכנס לארץ.

⁹⁶ **רש"י** וכתב שהמרגלים דיברו דרך הבאי.

⁹⁷ **אונקלוס. א"ע:** "לא תערצון" הכוונה היא גם כן לא לפחד ויש כאן מעין כפילות. **מלבי"ם:** לא תערצון נאמר ביחס לבני ישראל יחשבו את עצמם בתור חלשים וממילא שלא יישברו. "לא תיראון" נאמר ביחס אל יושבי הארץ שלא יאמרו עליהם שהם מאוד חזקים.

⁹⁸ **רש"י.**

⁹⁹ **אונקלוס. העמק דבר:** משה רבינו אומר לבני ישראל שה' אינו משמיד את יושבי הארץ בכוונה משום שהוא רוצה שהם ינגפו לפני בני ישראל כשם שה' השמיד את המצרים רק בים למרות שהוא היה יכול לעשות זאת הרבה לפני כן. **אברבנאל:** אמנם היה מתאים שמשה יאמר לבני ישראל דברים אלה עוד לפני שליחת המרגלים: ה' דואג לבני ישראל והולך לפנייהם, אך גם לאחר שליחת המרגלים, יש בכך תועלת, למרות שעם ישראל היה פחות מוכן לקבל את הדברים לאחר שהם כבר שמעו את דברי המרגלים.

¹⁰⁰ **רש"י. תרגום יונתן:** יש לחלק בין "אשר ראית" לבין "אשר נשאך". לדברי תרגום יונתן אין הכוונה שבני ישראל ראו את הניסים שה' עשה להם, אלא הכוונה היא שבני ישראל ראו שהמדבר היה מלא בארס וכדי להגן עליהם נשא אותם ה' כך שלא נפגעו מפגעי המדבר.

¹⁰¹ **רש"י. ספורנו:** לו ה' היה רוצה להתנקם בככם ושונא אתכם, הוא היה מניח אתכם בידי הנחשים והעקרבים שבמדבר.

¹⁰² **אונקלוס. אלשיך:** הדבר הזה גרם לכם שלא להאמין. כלומר: מה שגרם לבני ישראל לא להאמין בה' הוא שהקב"ה הלך לפני בני ישראל בעמוד ענן ודאג להם במדבר כמו שעבד דואג לרבו ולא הפוך, ובני ישראל לקחו את הענוה של ה' למקום אחר והפוך ונכשלו באמונה בה' בגלל זה.

לכם את כל הטובות במצרים ובמדבר, אינכם מאמינים להבטחתו שהוא יביא אתכם אל ארץ ישראל?¹⁰³

(לג) **ההֲלֹךְ לַפְּנִיכֶם בַּדֶּרֶךְ לְתוֹר לָכֶם מְקוֹם לַחֲנֻתְכֶם** (כיצד אינכם מאמינים בהי?) הרי ה' הולך לפניכם ומכין לכם את הדרך,¹⁰⁴ **בְּאֵשׁ לַיְלָה לִרְאֹתְכֶם בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָּהּ בַּלַּיְלָה** – ה' הולך לפניכם על ידי עמוד האש כדי להראות לכם את הדרך שתלכו בה,¹⁰⁵ **וּבַעֲנָן יוֹמָם** וביום היה ה' מראה לכם את הדרך על ידי עמוד הענן¹⁰⁶: (לד) **וַיִּשְׁמַע יְקֹזֵק אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם** ה' שמע את קול תלונותיכם,¹⁰⁷ **וַיִּקְצֹף ה' הִתְרַגַּז** עליכם,¹⁰⁸ **וַיִּשָׁבַע לְאָמֹר ה' נִשְׁבַּע וְאָמַר** בשבועתו¹⁰⁹: (לה) **אִם יִרְאֶה אִישׁ בְּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַדּוֹר הָרַע** הִזָּה **אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לְאַבְתְּיָכֶם** (אם כאן היא לשון השבועה שה' נשבע, ופירושו המילה "אם" היא "לא"), לא יהיה אדם מהדור הרע הזה שיראה את הארץ הטובה שאני (ה') נשבעתי לתת לאבותיכם, את ארץ ישראל¹¹⁰: (לו) **זוֹלָתִי פֶּלֶב בֶּן יַפְנֵה** (אף אחד מדור המדבר לא יראה את ארץ ישראל) חוץ מכלב בן יפונה,¹¹¹ **הוּא יִרְאֶנָּה** כלב יראה את ארץ ישראל,¹¹² **וְלוֹ אֶתֶן אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּרְשָׁה בָּהּ אֲנִי**

¹⁰³ **רש"י**. אוה"ח מפרש שהכוונה היא שבנ"י לא האמינו בה' על הניסים שעשה להם במדבר.

¹⁰⁴ **אונקלוס**. **ספורנו**: שמה רבינו רוצה לומר בדברים אלה שה' אוהב את בני ישראל ובגלל זה הוא דואג להם במדבר. **העמק דבר**: בני ישראל היו יכולים לטעון שה' באת אהב אותם במעמד הר סיני אך מכיוון שהם כבר הספיקו לחטוא במספר חטאים ה' הפסיק לאהוב אותם. לכן אמר משה רבינו לבני ישראל שה' הוא ההולך לפניכם יומם וליילה ואם כן ודאי הדבר שהוא לא הפסיק לאהוב אותם.

¹⁰⁵ **רש"י**.

¹⁰⁶ **אונקלוס**.

¹⁰⁷ **ספורנו**. **אברבנאל**: מדוע כתבה התורה שה' שמע את קול דברי בני ישראל? הרי ברור הדבר שה' שומע כל דבר. כמו כן קשה מדוע כתוב שה' קצף? הרי עונשיו של ה' אינם תלויים בכעס וחימה, וגם בעונשים שהקב"ה הביא על העולם דוגמת המבול וכדומה, לא מוזכר שה' קצף? אלא שהיו שלשה חטאים לבני ישראל: הפחד שלהם, בכך שהמרו את דבר ה' ולא רצו לעלות לארץ ישראל ובכך שהם אמרו דברים רעים על הקב"ה. מתוך שלשת החטאים, החטא שגרם לכך שה' יעניש את בני ישראל בעונש כל כך קשה היה השלישי: בכך שהם אמרו דברים רעים על ה'. לכן כתוב שה' שמע את קול דבריהם – דברי בני ישראל כנגד ה' הם שגרמו לכך שהם ייענשו וזהו גם מה שגרם לה' לקצוף על בני ישראל. שבועתו של ה' הייתה כדי למנוע בעד משה מלהתפלל על בני ישראל ולבטל את הגזירה. בפירוש נוסף שדחה כתב שהכוונה היא שה' שמע את מה שבני ישראל דיברו בינם לבין עצמם, כלומר: בני ישראל באהליהם דיברו נגד ה' והכניסה לארץ וה' שמע את דבריהם למרות שמשה לא שמע אותם.

¹⁰⁸ **אונקלוס**.

¹⁰⁹ **אונקלוס**. **אלשיך**: שבועת ה' נועדה למנוע מעונש קשה יותר. לפי מידת הדין הגיע עונש קשה יותר לעם ישראל לאחר חטא המרגלים, וה' נשבע שהעונש של בני ישראל יהיה רק שלא ייכנסו לארץ ולא עונש חמור יותר.

¹¹⁰ **אונקלוס**. **העמק דבר**: מחלק את בני ישראל לכתות שונות כאשר לכל כת הייתה טענה אחרת לאחר שהם שמעו את דברי המרגלים. לפי הנצי"ב, כת זו שטענה שיושבי הארץ חזקים מהם לא היו ראויים באמת למות, מכיוון שבסך הכל הדעה שלהם הטעתה אותם, הייתה להם טעות בהבנת הדברים, אלא שבגלל שבדור היו אנשים שהיו רשעים ממש שכפרו ממש בה' והיו ראויים לעונש מיתה, גם אנשי כת זו מתו יחד איתם. כמו"כ מוסיף הנצי"ב ואומר שבדברים אלה לימד משה רבינו את כלל ישראל שבדורות הבאים עתידים לבא עליהם צרות, גם על אנשים שראויים בעצמם להינצל מהצרות, בגלל שיש ביניהם רשעים.

¹¹¹ **א"ע**. **רש"י**: הסיבה שדוקא כלב הוזכר בתור אדם הנכנס לארץ למרות שגם יהושע נכנס לארץ וגם הוא היה נאמן לה' היא משום שנאמנותו של יהושע הייתה ברורה מאליו שהרי הוא היה תלמידו של משה רבינו. **אזנים לתורה**: הסיבה שיהושע לא הוזכר בתור אדם שייכנס לארץ היא משום שבתחילה לא הגיב נגד דברי המרגלים כפי שעשה כלב ורק בפעם השנייה שכלב הגיב לדברי המרגלים, הגיב גם יהושע. לכן גם כאן, מעין מידה כנגד מידה, לא הוזכר יהושע בתחילה ורק לאחר מכן הוזכר כאחד מהנכנסים לארץ.

¹¹² **אונקלוס**. **אוה"ח**: לכאורה לא מובן: אם כלב ייכנס לארץ, בוודאי שהוא יראה את הארץ ולשם מה הכפילות בפסוק? אלא ששכרו של כלב מורכב משני דברים שעשה: גם לא הצטרף לדברים הרעים שאמרו המרגלים על ארץ ישראל וגם אמר בעצמו דברים טובים. כנגד זה שלא הצטרף לדברי המרגלים, זכה לראות את ארץ ישראל, וכנגד שאמר דברים טובים זכה להיכנס לארץ ישראל. **אלשיך**: הסיבה שמשה רבינו נקט בלשון ראייתה הארץ ולא בלשון הכניסה לארץ היא מכיוון שמשה רבינו רצה להדגיש את הניגודיות בין השלשה: בני ישראל לא ייכנסו לארץ ולא יראו אותה, משה רבינו יראה את הארץ אך לא ייכנס אליה ואילו כלב גם ייכנס לארץ וגם יראה אותה. בפירוש נוסף כתב האלשיך שמשה רבינו בא להוציא מליבם של ישראל שגם הוא היה חלק מחטא המרגלים בכך ששילח אותם, ולכן אמר על עצמו שהוא כן יזכה לראות את הארץ לעומת שאר עם ישראל שלא יזכו בכך,

(ה') אתן לכלב את חבל הארץ שדרך בה בשעה שהוא הלך לרגל את ארץ ישראל, דהיינו: את העיר חברון,¹¹³ וּלְבָנָיו חברון תעבור בירושת נחלה גם לצאצאיו של כלב,¹¹⁴ יַעַן אֲשֶׁר מָלֵא אַחֲרָי יִקְוֶה (כלב זוכה להיכנס לארץ ישראל ולקבל בה נחלה) בשכר שכלב מילא את מצוותי מיראתו את ה'. בשכר שכלב היה ירא מה', יראת ה' שמנעה ממנו מלחטוא בחטא המרגלים, והוא דיווח דיווח אמת על מעלתה הטובה של הארץ, הוא (כלב) יזכה להיכנס לארץ ישראל ולקבל את חברון כנחלה¹¹⁵: (לז) גַּם בִּי הִתְאַנֶּף יִקְוֶה בְּגִלְלָתְכֶם גַּם עָלַי (משה) ה' התמלא ברוגז בגללכם,¹¹⁶ לְאמור כך ה' אמר לי בשעה שהוא התמלא עליי ברוגז: גַּם אַתָּה לֹא תָבֵא שָׁם "גם אתה (משה) לא תיכנס לארץ ישראל"¹¹⁷: (לח) יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון הָעֵמֶד לְפָנָיִךָ יְהוֹשֻׁעַ הַמִּשְׁרָת אֹתָךְ,¹¹⁸ הוּא יְבֹא שָׁמָּה הוּא (יהושע) ייכנס לארץ ישראל,¹¹⁹ אֹתוֹ חִזַּק תְּחַזֵּק (משה) את יהושע,¹²⁰ כִּי הוּא יִנְחֲלֶנָה אֶת יִשְׂרָאֵל (תחזק את יהושע) מכיוון שיהושע ינחיל לבני ישראל את ארץ ישראל¹²¹: (לט) וְטַפְכֶם אֲשֶׁר אָמַרְתֶּם לְבָי יְהִיֶה הַטֶּף שִׁלְכֶם, צִאצִּאִיכֶם, שִׁבְשֻׁעָה שֶׁאַתֶּם (בני ישראל) התלוננתם ופחדתם להיכנס לארץ ישראל, אמרתם שהם (הטף) ייפלו לביזה לפני יושבי הארץ, שהרי חשבתם שיושבי הארץ ינצחו אתכם במלחמה,¹²² וּבְנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ הַיּוֹם טוֹב וָרָע וּבְנֵיכֶם שִׁבְשֻׁעָה חֹטֵא הַמִּרְגָּלִים הֵיוּ קִטְנִים וְלֹא יָדְעוּ לְהַבְחִין בֵּין טוֹב לָרָע, וּמִמִּילָא לֹא נִיתֵן לֹמֵר עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם חֹטֵאוּ שֶׁהֵרִי לֹא הִיָּה בְּהֵם דַּעַת, (הכוונה היא לכל מי שהיה מתחת לגיל עשרים בשעת חטא המרגלים),¹²³ הֲמָה יְבֹאוּ שָׁמָּה (הטף שאמרתם לביזה והבנים שהיו קטנים בשעת חטא המרגלים) הם שייכנסו לארץ ישראל,¹²⁴ וְלָהֶם אֶתְנַנֶּה לָהֶם, לְבָנִים שֶׁהֵיוּ קִטְנִים בְּשַׁעַת חֹטֵא הַמִּרְגָּלִים, אֲנִי (ה') אתן את ארץ ישראל לנחלה,¹²⁵ וְהֵם יִירְשׁוּהָ וְהֵם, הַבָּנִים שֶׁהֵיוּ קִטְנִים בְּשַׁעַת חֹטֵא הַמִּרְגָּלִים, יִנְחֲלוּ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל¹²⁶: (מ) וְאַתֶּם פָּנּוּ לְכֶם (כעונש על כך שחטאתם, לא

וכדי לומר שכוונתו לא הייתה למעט את כלב אמר שכלב גם יראה את הארץ וגם ייכנס אליה וכוונתו הייתה למעט את עצמו שהוא יזכה רק לראות את הארץ אך לא להיכנס אליה.

¹¹³ רש"י וכן פירש א"ע.

¹¹⁴ אונקלוס.

¹¹⁵ אונקלוס. העמק דבר: "אחרי ה'" משמעו שלא רק שהאדם עצמו לא חטא, אלא שגרום גם לאחרים שלא יחטאו. התורה אומרת כאן שכלב גרם לכך שגם יהושע יימשך אחריו ולא יחטא.

¹¹⁶ רש"י. בעניין השאלה כיצד משה רבינו מאשים את בני ישראל בכך שהוא לא נכנס לארץ, הרי הוא לא נכנס לארץ בגלל חטא מי מריבה – עיין באוצר המפרשים. רמב"ן: הסיבה שמשם רבינו מזכיר את אי כניסתו לארץ היא כדי להסביר את שכרו של יהושע שגם לא השתתף בחטא המרגלים כמו כלב חברו, ושכרו להנהיג את עם ישראל נובע מכך שמשם רבינו נענש שלא להיכנס לארץ ישראל. הסיבה שמשם רבינו לא הזכיר את מגפת המרגלים וכן את עצם הוצאת הדיבה של המרגלים היא משום שמשם רבינו רצה רק להדגיש את חטאם של הרבים, את החטא של כלל ישראל, והוא אינו עוסק בחטאים פרטיים. חזקוני: הסיבה שמשם לא הזכיר את יהושע יחד עם כלב היא כדי להדגיש שבני ישראל בחטאם גרמו לכך שהנהיגה תעבור ממשם ליהושע.

¹¹⁷ אונקלוס.

¹¹⁸ א"ע. תרגום יונתן: הכוונה היא לשימוש שיהושע שימש את משה בישיבה.

¹¹⁹ אונקלוס.

¹²⁰ אונקלוס.

¹²¹ אונקלוס.

¹²² אונקלוס. אברבנאל: יש כאן ניגודיות. לעומת בני ישראל שבניהם כן יזכו להיכנס לארץ ישראל, הרי שמשם רבינו לא זכה שבניו ימשיכו את שררתו ויהושע הוא שינהיג את בני ישראל במקומם.

¹²³ א"ע. אולם א"ע סובר שרק על דרך הרוב דיבר הכתוב, כלומר: אותם שהיו קרובים לגיל עשרים כן ידעו להבחין בין טוב לרע, אלא שמי שהיה קטן יותר שהם רוב הטף, לא ידעו להבחין בין טוב לרע. לדבריו יוצא שהסיבה שהטף לא נענש אינו קשור לכך שלא היה להם דעת לחטוא, אלא כנראה שצריך לומר שיש כאן מעין מידה כנגד מידה: בגלל שבני" אמרו שהטף שלהם יהיה לבז, דווקא אותו הטף יזכה להיכנס לארץ ישראל.

¹²⁴ אונקלוס.

¹²⁵ אונקלוס.

¹²⁶ אונקלוס. אלשיך: ההבדל בין מתנה לנחלה היא שלמתנה יש הפסק ואילו לירושה אין הפסק. ה' אמר שהוא ייתן לבני ישראל את ארץ ישראל בתור מתנה, אך בגלל שהוא בטוח שבני ישראל יהיו צדיקים, הרי שארץ ישראל תהיה להם לירושה בלי הפסק.

תיכנסו מיד לארץ ישראל, ולכן) אתם (בני ישראל) תסתובבו, ותשנו את כיוון הליכתכם,¹²⁷ ויסעו המדברה
דרך ים סוף ותלכו את המדבר במקביל לים סוף. לולי חטא המרגלים, עם ישראל היה אמור להיכנס לארץ
ישראל צפונית להר שעיר והם היו אמורים להגיע לשם בדרך הקצרה ביותר, על ידי מעבר דרך ארץ אדום.
לאחר חטא המרגלים, החליט ה' להאריך את דרכם של בני ישראל כך שבתחילה יקיפו את הר שעיר עד
שיגיעו לצפונה (בתחילה יקיפו מצד דרום כשילכו במקביל לים סוף, לאחר מכן יפנו צפונה, ולבסוף יפנו
מערבה), ובינתיים הם ישהו במדבר, ורק לאחר הקפת הר שעיר ושהיה ממושכת במדבר בני ישראל ייכנסו
לארץ ישראל¹²⁸: (מא) וַתַּעֲנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ (מא) וַתֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ (מא) וַתֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ (מא) וַתֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ
במדבר) עניתם ואמרתם לי,¹²⁹ חָטֵאנוּ לִיקְנוֹק חֲטֵאנוּ לִפְנֵי ה' (בחטא המרגלים),¹³⁰ אֲנַחְנוּ נַעֲלָה וְנִלְחַמְנוּ
בְּכָל אֲשֶׁר צִוֵּנוּ יְקֻנוֹק אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ (בני ישראל) נעלה עתה לארץ כנען ונלחם כדי לכבוש אותה כמו שה'
ציווה אותנו לעשות לפני שחטאנו, ולא נמתין עד שבנינו יגדלו וייכנסו לארץ ישראל,¹³¹ וַתַּחֲגְרוּ אִישׁ אֶת
כְּלֵי מִלְחָמָתוֹ כֹּל אֶחָד מֵכֶם חָגַר אֶת כְּלֵי מִלְחָמָתוֹ, לָבַשׁ אֶת חַגוּרְתוֹ בַּהּ הָיוּ כְּלֵי הַנֶּשֶׁק שְׁלוֹ,¹³² וַתַּהֲיִינוּ
לְעֵלֹת הַהָרָה אַתֶּם (בני ישראל) אמרתם "הן", כלומר הזמנתם עצמכם לעלות להר ולהיכנס לארץ
ישראל¹³³: (מב) וַיֹּאמֶר יְקֻנוֹק אֵלֵינוּ ה' אָמַר לִי (משה): אָמַר לָהֶם (ה' אָמַר לִי) תֹאמַר לְאַלֶּה מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל
הָעוֹלָם בַּהֲרָה: לֹא תַעֲלֶוּ וְלֹא תִלְחַמוּ (תאמר לבני ישראל העולים בהר) אל תעלו להר ואל תילחמו ביושבי
הארץ,¹³⁴ כִּי אֵינֶנִּי בְּקִרְבְּכֶם (אל תנסו להיכנס לארץ ולהילחם ביושבי הארץ) שהרי אני (ה') אינני משרה
את שכינתי בתוכם בשעת המלחמה עתה,¹³⁵ וְלֹא תִנְגְּפוּ לִפְנֵי אֹיְבֵיכֶם (אם לא תנסו עתה להיכנס לארץ
כנען ולהילחם) לא תינגפו לפני אויביכם, אך אם תעלו, אתם תינגפו לפני אויביכם¹³⁶: (מג) וַאֲדַבֵּר אֵלֵיכֶם
וְלֹא שְׁמַעְתֶּם אֲנִי (משה) אמרתי לכם את דברי ה' אך לא קיבלתם את דבריי,¹³⁷ וַתִּמְרְאוּ אֶת פִּי יְקֻנוֹק אַתֶּם

¹²⁷ אונקלוס.

¹²⁸ רש"י. העמק דבר: הכוונה בפסוק זה היא שיש גזירה שבני ישראל לא יישבו במקום אחד בזמן שהם ינדדו
במדבר והסיבה לכך היא משום שאם היו בני ישראל יושבים במקום אחד היה אותו העם שהיו יושבים אצלו טוענים
שה' אינו מכניס אותם לא"י משום שאין לו את היכולת לעשות כך. כמו"כ יש כאן רמז על שנות הגלות שבני ישראל
יהיו מקובצים במקום אחד אלא ינדדו ממקום למקום.

¹²⁹ אונקלוס. העמק דבר: בכל מקום שכתוב השורש ע.ג.ה. ללא שיש שאלה לפני כן הכוונה היא ללשון בכיה.
אזנים לתורה: כאן בני ישראל התוודו לפני משה במקום להתוודות לפני ה' כשם שהנוצרים ר"ל מתוודים לפני
הכמרים. רק בפסוק מה' בני ישראל חוזרים ובוכים לפני ה' אך אז היה כבר מאוחר מידי משום שה' כבר נשבע
על גזר הדין.

¹³⁰ אונקלוס.

¹³¹ אונקלוס + רמב"ן. מלבי"ם: בכל שבני ישראל עלו אל ההר הם הראו שהם עדיין לא הבינו את שורש
חטאם. בני ישראל לא רצו להיכנס לארץ ישראל בגלל שהם פחדו מהמלחמה נגד יושבי הארץ והם לא הבינו שה' הוא
הנלחם להם. גם כאן בני ישראל עולים להילחם נגד יושבי הארץ למרות שה' לא איתם משום שהם חושבים
שהמלחמה היא מלחמה טבעית.

¹³² תרגום יונתן.

¹³³ רש"י וכן פירשו א"ע ורשב"ם. בפירושו השני כתב א"ע שהכוונה היא למידת "הין" כאשר כוונת בני ישראל
הייתה לומר שבגלל דבר מועט כמו הין, הקב"ה כעס עליהם, וכעסו של הקב"ה אינו מוצדק. א"ע לא קיבל פירוש
זה. רש"י: "ותהינו" מלשון "הון", כלומר: בני ישראל היו בטוחים שיש להם את הכלים המספיקים כדי להילחם
ביושבי הארץ. העמק דבר: "ותהינו" היינו "ותכינו". רד"ץ: ותהינו היינו שבני ישראל זלזלו ועלו אל ההר.

¹³⁴ אונקלוס. רש"י: אין הכוונה לציווי שלא לעלות אל ההר, אלא הפסוק נאמר כאן בדרך של אמירת העתיד: לא
תהיה כאן עלייה, אלא תהיה כאן ירידה, כלומר שבני ישראל ייפלו בקרב.

¹³⁵ אונקלוס.

¹³⁶ אונקלוס.

¹³⁷ אונקלוס.

(בני ישראל) סירבתם לקיים את ציווי ה',¹³⁸ וְתִזְדּוּ אִתָּם (בני ישראל) הרשעתם,¹³⁹ וְתַעֲלֹה הָהָרָה וְאַתֶּם (בני ישראל) עליתם אל ההר כדי להילחם ביושבי הארץ ולהיכנס לארץ ישראל¹⁴⁰: (מד) וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיֵּשֵׁב בְּהָרָה הַהִוא לְקִרְאֹתְכֶם הַכְנַעֲנִי שִׁישֵׁב בְּאוֹתוֹ הָרָה יֵצֵא נֹגְדְכֶם לְמַלְחָמָה,¹⁴¹ וַיִּרְדְּפוּ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים הַכְנַעֲנִי רַדְף אַחֲרֵיכֶם כְּמוֹ שֶׁהַדְּבוּרִים רוֹדְפוֹת אַחֲרַי מִי שְׁבָא לְנִגּוּעַ בְּבֵיתֶם,¹⁴² וַיִּכְתּוּ אֶתְכֶם בְּשַׁעֲרֵי הַכְנַעֲנִי הָרְגוּ בְכֶם, בְּמִקּוֹם שֶׁנִּקְרָא "שַׁעֲרֵי",¹⁴³ עַד חֲרָמָה הַכְנַעֲנִי הַשְּׂמִיד אֶתְכֶם עַד שֶׁהוּא הַשְּׂמִיד אֶת הַכַּח הַתּוֹקֵף¹⁴⁴: (מה) וְתִשְׁבוּ וְתִבְכּוּ לְפָנַי יִקְוֶה אַחֲרַי שֶׁהַכְנַעֲנִי הִכָּה אֶתְכֶם, אִתָּם (בני ישראל) חֲזַרְתֶּם וּבְכִיתֶם לְפָנַי ה',¹⁴⁵ וְלֹא שָׁמַע יִקְוֶה בְּקִלְכֶם וְלֹא הֶאֱזִין אֲלֵיכֶם ה' לֹא קִיבַל אֶת תְּפִילַתְכֶם וְלֹא הִקְשִׁיב בְּקוֹלְכֶם¹⁴⁶:

¹³⁸ **אונקלוס.**

¹³⁹ **אונקלוס. אה"ח:** הכוונה ברשעות בני ישראל היא שהם לא עלו אל ההר על ידי שחזרו בתשובה על חסרון האמונה בה', אלא הם עלו ללא תשובה שלימה.

¹⁴⁰ **אונקלוס.**

¹⁴¹ **א"ע. מלבי"ם:** האמורי הוא החיבור בין הכנעני והעמלקי שישב בהר ובעמק. בני ניגפו לפני יושבי ההר ולכן יושבי העמק לא התערבו במלחמה לאחר שראו שבני נוצחו במלחמה. **העמק דבר:** האמורי הוא העם העיקרי שישב באותו מקום והכנעני והעמלקי היו מסופחים אליו. **משך חכמה:** העמלקי לא הוזכר משום שמשוה ידע שבני ישראל יפחדו ממנו, בעוד שלא היה להם מה לפחד מסיחן ועוג שהרי עמים אלה הושמדו.

¹⁴² **א"ע. רש"י** פירש שהאמורי היה מיד מת כשהיכה בעם ישראל כמו שהדבורה מתה מיד כשהיא עוקצת את האדם ובכל זאת האמורי יצא להילחם נגד בני ישראל. **רס"ג:** הדימוי הוא לעקיצת הדבורה. כשם שעקיצת הדבורה מזיקה, כך גם האמורי הזיק לבני ישראל. **חזקוני** הוסיף פירוש נוסף שהכוונה היא שכמו שכאשר דבורה אחת יוצאת לרדוף אחרי מישוה, כל הדבורים מצטרפות אליה, כך גם היה אצל האמורי: אחד מהם היא יוצא לרדוף אחרי בני ישראל וכולם היו מצטרפים אליו. כמו כן כתב שהאמורי לא הרגו אנשים מבני ישראל אלא רק הנו אדם ולכן התורה אינה מפרטת את מספר ההרוגים. **אלשיך:** הכוונה היא שהאמורי יצא להילחם בישראל ללא כלי נשק ונלחמו נגדם רק בקולם כמו שהדבורים מזמזמות. **רד"ץ:** הכוונה היא שהאמורי יצא להילחם נגדם בתקיפות ולאורך זמן ממושך. **אזנים לתורה:** הכוונה היא שכאשר אדם הולך לרדות דבש, הוא מדליק מדורה קטנה ומעלה עשן כדי למנוע מהדבורים מלעקוץ אותו. אולם, כאשר בא גנב לגנוב את הדבש, הוא אינו מעלה עשן כדי שלא יראו אותו, ואז הדבורים באות ועוקצות אותו. כך גם בני ישראל: לו היו נכנסים לרשת את הארץ כבעלים, היה עמוד הענן נוסע לפנייהם ומונע מיושבי הארץ מלפגוע בהם. אולם לאחר שחטאו וה' לא רצה שייכנסו עכשיו לכבוש את הארץ, לא נסע עמוד הענן לפנייהם ולכן בני ישראל הוכו.

¹⁴³ **תרגום יונתן וא"ע. אונקלוס** תרגם "ויכתו" מלשון "וטרדו". לכאורה הכוונה היא ללשון גירוש.

¹⁴⁴ **א"ע** בפירושו השני שהכוונה ב"חרמה" היא לפועל. בפירושו הראשון פירש שהכוונה היא לשם של מקום. **העמק דבר:** שני שלבים מוזכרים כאן בתיאורו של משה לגבי סופם של המעפילים. השלב הראשון הוא השלב של האמורי שהכה בבני ישראל כאשר תעשינה הדבורים. הכוונה היא שכשם שהדבורים אינן הורגות את מי שהם עוקצות אותו, כך האמורי לא הרג במעפילים, וזאת כדי שהמעפילים לא ירויחו בכך שהם המרו את פי ה'. לו היו האמורי הורגים את המעפילים, הרי שהם היו מרוויחים את הקבורה בארץ ישראל ולו האמורי היו שובים את המעפילים, הרי שהם היו שמחים על כך שהם זכו להיכנס בכל זאת לארץ ישראל. לאחר שהאמורי רדף אחרי המעפילים, האדומים היו הורגים אותם במקום מרוחק מארץ ישראל.

¹⁴⁵ **אונקלוס. רמב"ן:** בפרשת שלח לא מוזכר שבני חזרו לבכות אך עתה משה רבינו הזכיר זאת משתי סיבות: א. כדי לשבח את עם ישראל שהם חזרו בתשובה. ב. כדי להסביר לבני שהחטא היה כ"כ גדול עד שלא היה ניתן לקרוע את גזר הדין שניתן בעקבותיו משום שהוא היה גזר דין שיש עימו שבועה. **ספורנו** מוסיף סיבה נוספת לכך שה' לא קיבל את תפילתם והיא שהיה כאן חילול ה'. סיבה נוספת שכתב ספורנו היא משום שבני חזרו בתשובה רק מיראת העונש. **מלבי"ם והעמק דבר:** תשובת בני ישראל כן הועילה במקצת. בהתחלה הייתה הכוונה האלוקית שבני ינועו וינודו לאורך כל שנות הנידודים במדבר. עתה הואילה תשובת בני כדי שישבו בקדש במשך תשע עשרה שנה ולא ינועו כל כך. בהעמק דבר הוסיף שמכאן יש ללמוד לאורך כל הדורות שאסור להתייאש מהתפילה, וגם אם התפילה לא תועיל לגמרי, מכל מקום תהיה בה תועלת מרובה.

¹⁴⁶ **אונקלוס. רש"י:** על ידי שבני חטאו וגרמו לכך שה' לא יקבל את תפילותיהם, הם גרמו לכך שמידת הרחמים של ה' הפכה להיות מידת אכזריות. **העמק דבר:** ישנם שני אופני תפילה: כאשר האדם שופך את מרת ליבו ללא מילים ("וע"ז נאמר אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני") ואז אין זה משנה גם תוכן הבקשות, והאופן הנוסף הוא שהאדם מבטא את בקשתו במילים. "ולא שמע ה' לקולכם" היינו שה' לא קיבל את מרת נפשם של בני ישראל, את הבכי ללא המילים "ולא האזין אליכם" היינו שגם את דברי התפילה עם התוכן ה' לא קיבל.

(מו) וַתָּשָׁבוּ בְקִדְשׁ יָמִים רַבִּים יִשְׁבַּתֶּם בְּקִדְשׁ הַרְבֵּה זָמַן, ¹⁴⁷ כַּיָּמִים אֲשֶׁר יִשְׁבַּתֶּם כְּפִי מִסְפֵּר הַיָּמִים שֶׁאַתֶּם יודעים בעצמכם שישבתם שם, כלומר במשך זמן רב ¹⁴⁸:

דברים פרק ב

(א) וַיִּנָּפֶן לְאַחַר חֹטֵא הַמֵּרְגָלִים, אֲנַחְנוּ (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) הַסְּתוּבָבוּ וְשִׁינֵינוּ אֶת כִּיּוּן הַדֶּרֶךְ בַּהּ הִלְכְנוּ עַד שְׁחֹטָאנוּ. לו בני ישראל לא היו חוטאים בחטא המרגלים, הם היו נכנסים לארץ ישראל בדרך המהירה: הם היו עוברים דרך הר שעיר מכיוון דרום לכיוון צפון וכך היו נכנסים לארץ. לאחר חטא המרגלים, בני ישראל הסתובבו ופנו דרומה והקיפו את הר שעיר בדרומו מכיוון מערב לכיוון מזרח ורק לאחר מכן פנו שוב צפונה לכיוון ארץ ישראל, ¹⁴⁹ וַיִּנְסַע הַמְּדַבֵּרָה דֶּרֶךְ יָם סוּף אֲנַחְנוּ (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) הִלְכְנוּ לְכִיּוּן יָם סוּף. כפי שראינו, לאחר חטא המרגלים בני ישראל הסתובבו לכיוון דרום שהוא הכיוון שבו נמצא ים סוף, אלא שבין הר שעיר לים סוף נמצא מדבר שעיר ובני ישראל חצו מדבר זה בשעה שהם הלכו לכיוון דרום, לכיוון ים סוף (אך בני ישראל לא הגיעו אל ים סוף ממש, אלא בשלב מסוים פנו ללכת מכיוון מערב לכיוון מזרח וכך הקיפו את הר שעיר מדרומו, ¹⁵⁰ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְקֻקֵּךְ אֵלַי (שינינו את מסלול הליכתנו) כמו שהי' ציווה אותי לעשות, ¹⁵¹ וַיִּנְסַב אֶת הַר שְׁעִיר יָמִים רַבִּים הַקִּפְנוּ אֶת הַר שְׁעִיר מִדְּרוֹמוֹ בְּמִשַׁךְ זָמַן רַב ¹⁵²: (ב) וַיֹּאמֶר יְקֻקֵּךְ אֵלַי לְאָמֹר לְאַחַר שֶׁסּוּבְבוּ אֶת הַר שְׁעִיר בְּמִשַׁךְ זָמַן רַב, הִי אִמַּר לָנוּ ¹⁵³: (ג) רַב לָכֶם סָב אֶת הָהָר הַזֶּה מִסְפִּיק הַקִּפְתֶּם אֶת הַר שְׁעִיר בְּדְרוֹמוֹ וְעַכְשֵׁי אַתֶּם יְכוּלִים לְהִתְקַדֵּם לְכִיּוּן הַכְּנִיסָה לְאַרֶץ יִשְׂרָאֵל, ¹⁵⁴ פָּנוּ לָכֶם צָפְנָה אַתֶּם (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) תִּפְנוּ צָפוּנָה לְכִיּוּן אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל ¹⁵⁵: (ד) וְאַתְּ הָעַם צוֹ לְאָמֹר אַתָּה (מִשָּׁה) תִּצְווֹה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַדְּבָרִים הַבָּאִים: ¹⁵⁶ אַתֶּם עֹבְרִים בְּגִבּוֹל אַחֵיכֶם בְּנֵי עִשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשְׁעִיר אַתֶּם עֵתִידִים לְעַבּוֹר בְּקִרְבֵּן בְּגִבּוֹל אֶרֶץ שְׁעִיר, שֶׁם יוֹשְׁבֵי אַחֵיכֶם בְּנֵי עִשׂוֹ, ¹⁵⁷ וַיִּירָאוּ מִכֶּם בְּנֵי שְׁעִיר

¹⁴⁷ אונקלוס.

¹⁴⁸ רשב"ם. רש"י מפרש: כנגד כל הימים אשר ישבתם בשאר המסעות, דהיינו: עם ישראל ישב בקדש במשך תשע עשרה שנה, ושאר מסעותיו במדבר היו תשה עשרה שנה, סה"כ עם ישראל היה במסעות במדבר שלושים ושמונה שנה. א"ע: הכוונה היא שבנ"י נענשו להישאר בקדש שנה אחת כנגד כל אחד מהימים שהמרגלים ריגלו את הארץ. על דבריו קשה לכאורה שהרי כד שליחת המרגלים עברה יותר משנה מצאת בני"י ממצרים, וא"כ כיצד ייתכן לומר שבנ"י התעכבו בקדש ארבעים שנה? העמק דבר: בני"י ישבו תשע עשרה שנה בקדש ברנע, במקום ממנו הם שלחו את המרגלים, ואילו בשנת הארבעים הם הגיעו לקדש של אדום.

¹⁴⁹ רש"י.

¹⁵⁰ עפ"י רש"י בפרק א' פ' 100 מ'.

¹⁵¹ אונקלוס.

¹⁵² רש"י + אונקלוס.

¹⁵³ אונקלוס.

¹⁵⁴ אונקלוס.

¹⁵⁵ רש"י וכן פירש רשב"ם. בשפתי חכמים כתב שבסופו של דבר בני ישראל היו צריכים להמשיך וללכת לכיוון מזרח כדי שלא יתגרו במואבים. כלי יקר: הציווי היה לפנות צפונה דווקא בגבול בני עשיו כדי שבני עשיו לא יקנאו בבני ישראל ויראו שהם מסתובבים סחור סחור וזהו ההיפך ממה שקורה היום שבני אדם מנסים להראות את הטוב שיש להם וגורמים לאחרים לקנא בהם.

¹⁵⁶ אונקלוס.

¹⁵⁷ אונקלוס. רמב"ן: עשיו מיוחס לאברהם מכיוון שהוא נימול ורק ישמעאל ובני קטורה אינם מיוחסים לאברהם בכך שאינם נחשבים לאחים של בני ישראל. רשב"ם: יש לחלק בין בני עשיו השונים: יש שיצאו לחרב לקראת בני ישראל (כמובא בספר במדבר פרק כ') והם נקראים אדום ויש שיושבים בהר שעיר ואותם בני עשיו יצאו לקראת בני ישראל ומכרו להם אוכל ומים. בתוספת שיש ברשב"ם בחלק מהדפוסים הדברים נדחים וכתוב שם שבני עשיו ישבו רק בהר שעיר. אלא פירוש הדברים הוא שבאמת בני עשיר לא נתנו לבני ישראל להיכנס לארצם ויצאו לחרב לקראת בני ישראל כדי למנוע מהם מלהיכנס לתוך הארץ, אך הם עדיין הסכימו למכור לבני"י אוכל ומים כל עוד בני"י לא נכנסו לארצם.

התמלאו ביראה מכם ועתה הם מפחדים מכם, ¹⁵⁸ וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד וּבְזִמְנֵי שְׂאֵתֵם קְרוּבִים לְאַרְץ שְׁעִיר עֲלֵיכֶם להישמר מאוד להקפיד על הציווי הבא (הציווי מופיע בפסוק הבא) ¹⁵⁹: (ה) אֵל תִּתְגַּדְרוּ בָּם אל תתגרו בבני עשוי היושבים בשעיר, ¹⁶⁰ כִּי לֹא אֶתֶן לָכֶם מֵאַרְצָם עַד מְדַרְךָ כַּף רֶגֶל (אל תתגרו בבני שעיר) שהרי אני (ה') לא אתן לכם (עם ישראל) אפילו מקום של דריכת כף רגל מארצם, אני לא אתן לכם אפילו חלק קטן מארצם, וממילא אין שום סיבה להתגרות בהם, ¹⁶¹ כִּי יִרְשָׁה לְעֵשָׂו נַתַּתִּי אֶת הָר שְׁעִיר (והסיבה שלא אתן לכם חלק מארץ שעיר היא) מכיוון שאני (ה') נתתי לבני עשוי את ארץ שעיר בירושה בהיותם מצאצאיו של אברהם ¹⁶²: (ו) אֶכְלֵ תִשְׁבְּרוּ מֵאַתֶּם בְּכֶסֶף וְאֶכְלֵתֶם אֲנִי (ה') מצווה אתכם (בני ישראל) לקנות מבני עשוי אוכל שתאכלו, ¹⁶³ וְגַם מִיָּם תִּכְרוּ מֵאַתֶּם בְּכֶסֶף וְשִׁתִּיתֶם וְכֵן אֲנִי (ה') מצווה אתכם (בני ישראל) שתקנו מבני עשוי מים לצורך שתייה ¹⁶⁴: (ז) כִּי יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בְּרִכְךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ (הסיבה שאני מצווה אתכם לקנות מהם את האוכל היא): מכיוון שה' בירך אותך בכל מעשי ידיך, ¹⁶⁵ יָדַע לְכַתֵּךְ אֶת הַמְדַבֵּר הַגָּדֹל הַזֶּה ה' ידע את צרכיכם בשנים בהם הלכתם במדבר וה' סיפק צרכים אלה, ¹⁶⁶ זֶה אֲרַבְעִים שָׁנָה (ה') סיפק את צרכיכם במדבר) במשך ארבעים שנה, יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא תִסְרֹף דְבָר וּמְכִיוּן שֶׁה' הִיא אֵתְךָ, לא היה חסר לך דבר. לפיכך, תהיה זו כפיות טובה כלפי ה' שתיראו בפני אחרים כאילו שחסר לכם דברים (כסף כדי לקנות אוכל), ולכן תציעו לקנות מבני עשוי אוכל ושתייה, ובכך אתם תראו לבני עשוי שאתם כל כך עשירים, שאתם יכולים לקנות מהם אוכל ¹⁶⁷: (ח) וְנִעְבַּר מֵאֵת אֲחֵינוּ בְּנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים

¹⁵⁸ **רשב"ם** ופירש שהפועל "ויראו" הוא על לשון עבר. לפי **אונקלוס** משמע שהכוונה היא ללשון עתיד, שבשעה שבני ישראל יעברו בארצם, הם יתמלאו מהם ביראה.

¹⁵⁹ **רש"י**. **רשב"ם**: הצורך בציווי שלא להתגרות באלה דווקא עכשיו הוא כדי שעם ישראל לא יאמר לעצמו שה' לא יכול לתת להם נחלה, ולפיכך לא נתן להם נחלה בארצות של בני לוט ושעיר, לכן משה הסביר להם שהסיבה שהם לא מקבלים נחלה בארץ שעיר היא שבני עשוי זכו בארץ זו בתור ירושה. סיבה נוספת כותב הרשב"ם היא כדי שעם ישראל יעשה ק"ו: אם לאומות העולם נתן ה' את ארצות כאלו וה' מונע מעמים אחרים מלכבוש אותם, ק"ו שיתן לעם ישראל ארץ טובה.

¹⁶⁰ **אונקלוס**.

¹⁶¹ **אונקלוס**. **רש"י**: כתב שני פירושים, האחד עפ"י הפשט והשני עפ"י הדרש. בדרך הפשט פירש שהכוונה היא שאפילו לדרוך בארצם של בני שעיר אסור לבני ישראל לא שקיבלו רשות. עפ"י הדרש הכוונה היא שלעת עתה אסור לבני ישראל לכבוש את ארץ שעיר אך לעתיד לבא, ביום דריסת רגל על הר הזיתים כמובא בנבואת זכריה, בזמן שיבוא המשיח, יהיה אפשר לכבוש את ארץ שעיר.

¹⁶² **רש"י**. וכתב שהכוונה היא שהיו עשרה עמים באזור של ארץ ישראל. שבעה ניתנו לבני ישראל לנחלה, ונתרו הקיני הקניזי והקדמוני שהם עמון מואב ושעיר. לוט קיבל שני עמים משום שהוא קיבל שכר על שהלך עם אברהם למצרים ושתק על מה שהיה אברהם אומר על שרה שהיא אחותו, ולכן הקב"ה עשה את לוט כבנו של אברהם והוא קיבל שתי ארצות. עשוי קיבל ארץ אחת בהיותו מזרע אברהם ואת ארץ אסור לבני ישראל לכבוש.

¹⁶³ **אונקלוס**. **א"ע**: הציווי לקנות מבני עשוי אוכל הוא רק במקרה והם באמת רוצים למכור. **רמב"ן**: אין כאן ציווי על בני לקנות אוכל מבני עשוי, אלא הציווי הוא שאם בני רוצים לאכול מפירות ארצו של שעיר, הרי שהם צריכים לקנות את האוכל.

¹⁶⁴ **אונקלוס** ו**רש"י**.

¹⁶⁵ **עפ"י רש"י**.

¹⁶⁶ **אונקלוס**.

¹⁶⁷ **רש"י**. **רמב"ן** הקשה על כך: מהו מעשי ידיהם של בני ישראל שאותם בירך ה'? ופירש שהכוונה לצאן ומקנה שהוציאו איתם ממצרים ושלקחו כשלל מעמלק. בסוף דבריו כתב שאכן בני ישראל קנו אוכל ומים מבני עשוי. **א"ע** מפרש את הפס' בלשון שאלה: וכי אתם צריכים בכלל לקנות מהם אוכל – הרי ה' מספק את צרכיכם! לפי זה אין מדובר על ציווי לקנות מבני עשוי אוכל אלא ה' אמר לבני ישראל שכל צרכיהם מסופקים על ידו. **ספורנו**: הקנייה הייתה מצד אחווה להראות לבני עשוי שבני ישראל עשו טובה בכך שהם קנו את האוכל מבני עשוי להנאתם של בני עשוי וכדי שבני עשוי יראו את גדולת ה' שסיפק לבני ישראל את צרכיהם במשך ארבעים השנים במדבר. **רשב"ם**: הכוונה היא שכאשר בני ישראל לא היו ליד מקום יישוב ולא היו יכולים לקנות אוכל, ה' סיפק את צרכיהם ללא שיקנו אותם וכאשר בני ישראל הגיעו למקום יישוב, ה' נתן לבני ישראל את היכולת לקנות אוכל ומים מהעמים דרכם הם עברו.

בְּשַׁעִיר מִדֶּרֶךְ הָעֵרְבָה מֵאֵילַת וּמֵעֵצִין גָּבַר אֲנַחְנוּ (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) עִבְרָנוּ אֶת אַחִינוּ בְּנֵי עֲשׂוֹ שְׂוֹשְׁבִים בְּשַׁעִיר וְהִלְכְנוּ לְכִיוּן צָפוֹן. עִבְרָנוּ בְּמִקְוֹמוֹת שְׁנִקְרָאִים: מִישׁוֹר הָעֵרְבָה, אֵילַת וְעֵצִיוֹן גֶּבֶר,¹⁶⁸ וְנִנְפֵן וְנִנְעֵבֶר דֶּרֶךְ מִדֶּבֶר מוֹאָב אֲנַחְנוּ (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) פְּנִינוּ צָפוֹנָה וְהִגַּעְנוּ לְמִדְבַר מוֹאָב¹⁶⁹: (ט) וַיֹּאמֶר יְקֹזֵק אֵלֵי ה' אִמְרָ לִי כִשְׁהִגַּעְנוּ לְמִדְבַר מוֹאָב שְׁנִמְצָאֵת עַל גְּבוּל אֶרֶץ מוֹאָב: אֵל תֵּצֵר אֶת מוֹאָב וְאֵל תִּתְגַּר בָּם מִלְחָמָה אֲסוּר לָךְ לְהִתְגַּרוֹת בְּמוֹאָב וְאֲסוּר לָךְ לִיזוּם מִלְחָמָה עִם הָעַם הַמּוֹאָבִי,¹⁷⁰ כִּי לֹא אֶתְּנֶן לָךְ מֵאֶרְצוֹ יִרְשָׁה (הַסִּיבָה שֶׁאֲסוּר לָךְ לִיזוּם מִלְחָמָה עִם הָעַם הַמּוֹאָבִי הִיא מִפְּנֵי שֶׁ- לֹא אֶתְּנֶן (ה') לָךְ (לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל) שׁוּם חֶלֶק מֵאֶרְצוֹ שֶׁל מוֹאָב, וּמִמִּילָא אֵין לָךְ סִיבָה לְהִתְגַּרוֹת בְּהֶם, כִּי לְבְנֵי לוֹט נִתְּנִי אֶת עַר יִרְשָׁה נִתְּנִי אֶת הַמְּקוֹם שֶׁנִּקְרָא עַר, יְרוּשָׁה לְבְנֵי מוֹאָב, שֶׁהֵם מִצְאָצְאִיוֹ שֶׁל לוֹט. מוֹאָב קִיבְלוּ לְנַחֵלָה אֶת הַמְּקוֹם שֶׁנִּקְרָא עַר, וּלְכֹן לְיִשְׂרָאֵל אֲסוּר לְנִסּוֹת לְצַאֵת נֶגְדָם לְמִלְחָמָה וּלְכַבּוֹשׁ אֶת נַחֲלָתָם: (*) הָאֲמִים הָאֵלִים הֵם אֲנָשִׁים שֶׁהִטִּילוּ עַל סִבִּיתָם אֵימָה מְרֹבב חוֹזְקִים,¹⁷¹ לְפָנִים יִשְׁבּוּ בָּהֶם (הָאֲמִים) יִשְׁבּוּ בָּאֶרֶץ מוֹאָב לְפָנֵי בְנֵי לוֹט, עִם גְּדוֹל וְרַב וְרַם כְּעֵנְקִים הָאֵלִים הֵיוּ עִם גְּדוֹל וְתַקִּיף כְּגִיבּוֹרִים¹⁷²: (יֵא) רְפָאִים יִחְשְׁבוּ אֶף הֵם כְּעֵנְקִים וְהַמְּאָבִים יִקְרָאוּ לָהֶם אֲמִים הַרְפָּאִים שֶׁהֵיוּ כְּעֵנְקִים, כְּגִיבּוֹרִים, נִקְרָאוּ בְּפִי בְנֵי מוֹאָב אֵימָם: (יב) וּבְשַׁעִיר יִשְׁבּוּ הַחֲרִים לְפָנִים בָּאֶרֶץ שַׁעִיר יִשְׁבּוּ עִם שְׁנִקְרָא חוֹרֵי לְפָנֵי שְׁבִנֵי עֲשׂוֹ כִּבְשׁוּ אֶת אֶרֶץ, וּבְנֵי עֲשׂוֹ יִרְשׁוּם בְּנֵי עֲשׂוֹ כּוֹבְשִׁים עֲכָשׂוּ אֶת הָאֶרֶץ מֵהַחֲרוֹרִי,¹⁷³ וַיִּשְׁמִדוּם מִפְּנֵיהֶם בְּנֵי עֲשׂוֹ מִשְׁמִידִים עֲכָשׂוּ אֶת הָעַם הַחֲרוֹרִי,¹⁷⁴ וַיִּשְׁבּוּ תַחְתָּם בְּנֵי עֲשׂוֹ מִתִּישְׁבִים בָּאֶרֶץ שֶׁל בְּנֵי הַחֲרוֹרִי בְּמִקְוֹמָם, כְּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יִרְשָׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַן יְקֹזֵק לָהֶם (בְּנֵי עֲשׂוֹ כּוֹבְשִׁים אֶת הָעַם הַחֲרוֹרִי) כְּמוֹ שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל כִּבְשׁ אֶת אֶרֶץ סִיחׁוֹן וְעוֹג¹⁷⁵: (יג) עֲתָה עֲכָשׂוּ, קְמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת נַחֲל זָרְד תַּעֲבֹרוּ נַחֲל שְׁנִקְרָא "נַחֲל זָרְד", כְּדִי שֶׁלֹּא תִצְטָרְכוּ לְהִיכַסּוּ בְּגִבּוּל בְּנֵי מוֹאָב,¹⁷⁶ וְנִנְעֵבֶר אֶת נַחֲל זָרְד עִבְרָנוּ אֶת נַחֲל זָרְד, שֶׁהִחֲלִיכָה בְּנַחֲל עֵקֶפָה אֶת אֶרֶץ מוֹאָב. בְּגִלֵּל שֶׁהִיָּה אֲסוּר לָנוּ לְהִתְגַּרוֹת בְּבְנֵי מוֹאָב, הֵיִינוּ צְרִיכִים לְהַקִּיף אֶת אֶרֶץ וּלְעַבּוֹר בְּנַחֲל זָרְד: (יד) וְהֵימִים אֲשֶׁר הִלְכְנוּ מִקְדָּשׁ בְּרִנֵּעַ עַד אֲשֶׁר עִבְרָנוּ אֶת נַחֲל זָרְד מִסַּפֵּר הַיָּמִים (מִשְׁךְ הַזְּמַן) שֶׁהִלְכְנוּ מִקְדָּשׁ בְּרִנֵּעַ עַד שֶׁבְסוּפּוֹ שֶׁל דָּבָר עִבְרָנוּ אֶת נַחֲל זָרְד, שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה הִיָּה בְּמִשְׁךְ שְׁלוּשִׁים וּשְׁמוֹנֶה (38) שָׁנָה, עַד תָּם כָּל הַדּוֹר אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקְרֵב הַמַּחְנֶה (הַסִּיבָה שֶׁלְקַח כָּל כֶּךָ הַרְבֵּה זְמַן עַד שֶׁהִגַּעְנוּ מִקְדָּשׁ בְּרִנֵּעַ לְנַחֲל זָרְד שֶׁהִמְרַחֵק בִּינֵיהֶם הוּא לֹא כָל כֶּךָ גְּדוֹל הִיא) מִכִּיוּן שֶׁהֵיִינוּ צְרִיכִים לְחַכּוֹת עַד שִׁימוֹתָנוּ כָּל מִי שֶׁהִיָּה רָאוּי לְבּוֹא בְּצֵבָא מִמַּחְנֵה יִשְׂרָאֵל בְּזִמְנָה חֲטָא הַמְּרַגְלִים (כָּל מִי שֶׁהִיָּה בֶן עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה בְּזִמְנָה הַחֲטָא), וּמִמִּילָא,

¹⁶⁸ רש"י + אונקלוס.

¹⁶⁹ רש"י.

¹⁷⁰ עפ"י רש"י שהאיסור הוא רק להתגרות התגרות של מלחמה.

¹⁷¹ עפ"י אונקלוס.

¹⁷² אונקלוס.

¹⁷³ רש"י האומר שמדובר בלשון הווה. הרמב"ן מסביר את כל העניין בצורה אחרת: הארץ הייתה ראויה לבני, אך הסיבה שה' לא רצה לתת להם את נחלת לוט ועשיו היא שבני עשיו ירשו את הארץ בנס, כמו שבני"י כבשו את א"י ע"י נס (ומכאן ש"יחשבו" פירושו הוא מלשון חשיבות, שהרי הארץ נכבשה ע"י נס, וזאת בניגוד ל"תחשב" שם פירוש המילה היא שהיא נכללת בחשבון הארץ ההיא). מסקנת הרמב"ן היא שארץ הרפאים הייתה גדולה, עמון ומואב כבשו חלק מהם, ונשאר בה עוד לרפאים עצמם, למשל לעוג מלך הבשן.
¹⁷⁴ ספורנו כותב שבני עיר ומואב השמידו הרבה יותר ממה שהיו צריכים כדי לכבוש להם נחלה, כדי שלא יחזירו להם מלחמה שעה.

¹⁷⁵ ספורנו.

¹⁷⁶ ספורנו.

סיבת העיכוב אינה המרחק הגדול, אלא ההמתנה עד למות כל האנשים שהיו ראויים לבוא בצבא, **כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְקֹנֵק לָהֶם** ה' נשבע לישראל בחטא המרגלים שלא יהיה איש שהיה בן עשרים שנה ומעלה בזמן חטא המרגלים, שיזכה להיכנס לארץ ישראל: (טו) **וְגַם יָד יְקֹנֵק יָד ה',** כינוי למעשי ה', **הֵיְתָה בָּם לְהַמָּם** מיהרה להכריתם, להרוג את האנשים שהיו בני עשרים ומעלה בשעת חטא המרגלים,¹⁷⁷ **מִקְרָב הַמַּחֲנֶה** מתוך מחנה ישראל, **עַד תָּמָם** (יד ה' מיהרה להכרית את האנשים שהיו בני עשרים שנה ומעלה) עד שלא נשאר אדם שהיה בן עשרים שנה ומעלה שהיה בחיים: (טז) **וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תָּמוּ כָּל אַנְשֵׁי הַמַּלְחָמָה לְמוֹת מִקְרָב הָעָם** לאחר שהסתיים תהליך מיתת אנשי המלחמה, לאחר שמתו אנשי המלחמה (הגברים שהיו מבני עשרים שנה ומעלה), האנשים שהיו בני עשרים שנה ומעלה בשעת חטא המרגלים: (יז) **וַיְדַבֵּר יְקֹנֵק אֵלַי לְאמֹר** (לאחר שאחרון אנשי המלחמה כבר מת), ה' אמר לי¹⁷⁸: (יח) **אַתָּה עֵבֶר הַיּוֹם אֶת גְּבוּל מוֹאָב** אתה מסיים היום לעבור ליד ארץ מואב, **אֶת עָר** (אתה מסיים לעבור) ליד המקום שנקרא ער ועכשיו אתה ממשיך ללכת לכיוון צפון: (יט) **וְקִרְבַּת מוֹל בְּנֵי עַמּוֹן** כאשר תתקרב אל ארץ בני עמון,¹⁷⁹ **אֶל תִּצְרֶם וְאֶל תִּתְגַּר בָּם** אל תתגרה בעם העמוני כלל, **כִּי לֹא אֶתֶן מְאָרֶץ בְּנֵי עַמּוֹן לְךָ יְרֵשָׁה** (אסור לך להתגרות בבני עמון) היות ואין לך חלק ונחלה בתוך ארצם, **כִּי לְבָנֵי לוֹט נְתַתִּיחָ יְרֵשָׁה** כיוון שנתתי את הארץ לבני לוט ולא לכם: (כ) **אַרְצָן רְפָאִים תַּחֲשֹׁב אֵף הוּא** גם ארץ בני עמון נכללה כחלק מארץ רפאים,¹⁸⁰ **רְפָאִים יֵשְׁבוּ בָּהּ לְפָנַי** לפני שבני עמון כבשו את הארץ, ישבו בה הרפאים, **וְהָעַמּוֹנִים יִקְרְאוּ לָהֶם זְמֻמִּים** בני עמון קראו לרפאים זמזומים: (כא) **עַם גְּדוֹל וְרַב וְרַם פְּעֻנְקִים** הרפאים היו עם חזק כענקים, **וַיִּשְׁמַדְם יְקֹנֵק מִפְּנֵיהֶם** ה' השמיד את הרפאים מפני בני לוט, **וַיִּרְשָׁם** בני לוט כבשו את ארץ הרפאים, **וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם** בני לוט התיישבו שם במקום הרפאים: (כב) **כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְבָנֵי עֵשָׂו הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעִיר** כיבוש הרפאים על ידי בני לוט, דומה לכיבוש החורי על ידי בני עשיו, **אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת הַחֹרִי מִפְּנֵיהֶם** ה' השמיד את החורי מפני בני עשיו, **וַיִּירָשָׁם** בני עשיר כבשו את החורי, **וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם עַד הַיּוֹם** הַזֶּה בני עשיו התיישבו במקומם עד היום בו נכתבה התורה: (כג) **וְהָעֵוִים הַיִּשְׁבִּים בְּחֻצְרִים עַד עֲזָה** העוים הם עם מזרע הפלישתים והם ישבו במקום שנקרא חצרים עד לעזה, **כַּפְתָּרִים הַיִּצְאִים מִכַּפְתָּר** עם שנקרא כפתורים שיצאו ממקום שנקרא כפתור, **הַשְּׁמִידִם** (הכפתורי) השמידו את העוים, **וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם** הכפתורים התיישבו בארץ הפלשתים במקום העוים והפלשתים, (וממילא היה מותר לבני ישראל לכבוש את ארצם. כל עוד הפלשתים ישבו בארצם, היה אסור לבני ישראל לכבוש את הארץ מידם, שהרי אברהם כרת ברית עם אבימלך מלך פלשתים. אך לאחר כיבוש ארץ פלשתים על ידי הכפתורים, היה מותר לבני ישראל לכבוש מהכפתורים את

¹⁷⁷ רש"י. א"ע אומר שיש 2 כוונות לשורש להומם: או להשמיד או לפזר. (כאן ברור שהכוונה היא להשמיד) אה"ח: חוץ מהמיתה לא היה להם נחת רוח.

¹⁷⁸ אונקלוס. רש"י: עד שאחרון אנשי המלחמה לא מת, ה' לא התייחד עם משה בדיבור בלשון חיבה, ולא נאמר "וידבר ... אלי". (עפ"י שפתי חכמים)

¹⁷⁹ א"ע. ולא בלשון ציווי.

¹⁸⁰ רש"י כאן ורמב"ן בפס' י'. רשב"ם: תחשב, אך אינה ממש ארץ רפאים. רק ארצו של עוג מלך הבשן היא ממש ארץ רפאים. אה"ח: בארץ סיחון ועוד נשאר השם ארץ רפאים, לעומת אצל בני עמון שאינו נקרא בפי הבריות רפאים, והיא רק נחשבת כחלק מרפאים.

ארצם)¹⁸¹: (כד) קומו סעו קומו ותלכו, ועברו את נחל ארנן תעברו את נחל ארנון לעבר ארץ סיחון, ראה נתתי בידך את סיחון מלך חשבון האמרי ואת ארצו הבט, אני (ה') אמסור בידך את סיחון ואת ארצו, החל רש תתחיל לכבוש את ארצו של סיחון,¹⁸² והתגר בו מלחמה ותציק לו, תתגרה בסיחון, כדי שייצא איתך למלחמה¹⁸³: (כה) היום הזה אחל תת פחדך ויראתך היום, אתחיל (ה') להטיל פחד ויראה על העמים מפניך (בני ישראל), כלומר: כולם יפחדו ממך, על פני העמים תחת כל השמים (אטיל את פחדך) על כל עמי העולם, אשר ישמעון שמעך (עמי העולם) ישמעו את כל השמועות של הניסים שעברו עליך, ורגזו העמים ירעדו מרוב פחד,¹⁸⁴ וחלו מפניך העמים ירתתו, ירעדו בגלל שהם יפחדו ממך¹⁸⁵: (כו) ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אני (משה) שלחתי שליחים ממדבר שנקרא מדבר קדמות, אל סיחון מלך חשבון (שלחתי שליחים) לסיחון מלך חשבון, דברי שלום לאמר בהתחלה ניסיתי לעבור בארצו של סיחון על ידי בקשה בדרך של שלום (למרות שמה ידע שסיחון לא יסכים)¹⁸⁶: (כז) אעברה בארצך בדרך בדרך אלך (אמיתי לסיחון) כשאעבור בארצך, אלך בדרך הרגילה ולא אשחית את השדות ומקומות המגורים,¹⁸⁷ לא אסור ימין ושמאול לא אטה בכלל מן הדרך: (כח) אכל בכסף תשברני ואכלתי תמכור לי אוכל בכסף, ואכל,¹⁸⁸ ומים בכסף תתן לי ושתיתי וכן תמכור לי מים כדי שאוכל לשתות, רק אעברה ברגלי אני רק אעבור דרך ארצך, ולא אחסיר ממך מאומה. כל מה שאני צריך – אקנה ממך: (כט) כאשר עשו לי בני עשו הישבים בשעיר כמו שבני עשו עשו לי, שמכרו לי אוכל ומים, כך גם אתה תמכור לי אוכל ומים,¹⁸⁹ והמואבים הישבים בער וכמו שעשו בני מואב שיושבים במקום שנקרא ער שגם הם מכרו לי אוכל ומים, עד אשר אעבר את הירדן (אעבור בארצך) עד שאעבור את נהר הירדן, אל הארץ אשר יקוק אלהינו נתן לנו (עד שנכנס) אל ארץ ישראל: (ל) ולא אבה סיחון מלך חשבון העברנו בו סיחון לא הסכים לתת לנו לעבור בארצו,¹⁹⁰ כי הקשה יקוק אלהיך את רוחו (סיחון לא הסכים שנעבור בארצו) כיוון שה' הכביד את ליבו של סיחון שלא לתת לבני ישראל לעבור בגבולו,¹⁹¹ ואמין את לבבו ה' נתן לסיחון אומץ לצאת נגדנו למלחמה,¹⁹² למען תתו בידך ביום הזה (ה') נתן לסיחון לצאת נגדנו למלחמה) כדי למסור את סיחון בידך (עם ישראל), כדי שבני ישראל ינצחו את סיחון, לאחר שסיחון יצא עליך (עם ישראל) למלחמה כדי שלא תיכנס לארצו: (לא) ויאמר יקוק אלי ה' אמר לי, ראה הבט, החלתי

¹⁸¹ רש"י. ספורנו: העוים היו מזרעו של עשיו אך בני' כבשו את ארצם כיוון שכבר נכבשו בידי הכפתורים. רמב"ן מזהה את הכפתורים יחד עם פלשתים וסובר שהסיבה שהיה מותר לבנ"י לכבוש את ארץ הפלשתים הוא בגלל שכבר עברו שלשה דורות.

¹⁸² אונקלוס.

¹⁸³ עפ"י אונקלוס.

¹⁸⁴ דעת מקרא.

¹⁸⁵ דעת מקרא.

¹⁸⁶ כך עפ"י רש"י והכלי יקר. רמב"ן אומר ששליחת המלאכים לסיחון הייתה לפני הציווי של ה' להתגרות בו מלחמה.

¹⁸⁷ עפ"י א"ע.

¹⁸⁸ אונקלוס.

¹⁸⁹ רש"י. שהרי לא נתנו להם לעבור בארצם. א"ע: כמו שישראל סיבבו את ארצות מואב ואדום רגלית, כך יכנסו רגלית לתוך ארץ שעיר. רשב"ם מחלק בין ער שמכרו אוכל לישראל לשאר ארץ מואב שלא עשו כן.

¹⁹⁰ דעת מקרא.

¹⁹¹ ספורנו.

¹⁹² ספורנו.

תַּת לְפָנֶיךָ אֵת סִיחֹן וְאֵת אֲרָצוֹ אֲנִי מֵתַחֵיל לַתַּת לַפָּנִיךָ אֵת עַם סִיחֹן וְאֵת אֲרָץ סִיחֹן, הֲחַל רֶשׁ לְרֶשֶׁת אֵת אֲרָצוֹ תִתַּחֵיל לְרֶשֶׁת אֵת אֲרָצוֹ שֶׁל סִיחֹן; (לב) וַיֵּצֵא סִיחֹן לְקִרְאָתָנוּ הוּא וְכָל עַמּוֹ לְמַלְחָמָה סִיחֹן וְעַמּוֹ יֵצְאוּ נִגְדָנוּ לְמַלְחָמָה, יְהִצֵּה (סִיחֹן וְעַמּוֹ יֵצְאוּ נִגְדָנוּ לְמַלְחָמָה) לְמִקּוֹם שְׁקוֹרָאִים לוֹ יֵהָ: (לג) וַיִּתְּנָהוּ יִקְנֹק אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ ה' מִסַּר אֵת סִיחֹן בִּידֵינוּ, וַנִּךְ אֹתוֹ וְאֵת בְּנָיו וְאֵת כָּל עַמּוֹ הֲרַגְנוּ אֵת כָּל תּוֹשְׁבֵי סִיחֹן; (לד) וַנִּלְכַּד אֵת כָּל עָרָיו בְּעֵת הַהוּא כִּבְשָׁנוּ אֵת עָרָיו שֶׁל סִיחֹן בְּעֵת שִׁיבָא נִגְדָנוּ לְמַלְחָמָה, וַנִּתְּרָם אֵת כָּל עִיר מְתָם הַשְּׂמַדְנוּ אֵת כָּל הָאֲנָשִׁים בְּעִיר,¹⁹³ וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף לֹא הִשְׁאֲרָנוּ שְׂרִיד וּמֵהַנְּשִׁים וְהַטָּף לֹא הִשְׂאֲרָנוּ אִף אֶחָד בַּחַיִּים; (לה) רַק הַבְּהֵמָה בְּזִנּוֹ לָנוּ וְשִׁלַּל הָעֵרִים אֲשֶׁר לְכַדְנוּ (לֹא לְקַחְנוּ אֲנָשִׁים בְּתוֹר עַבְדִּים) רַק לְקַחְנוּ מֵהַבְּהֵמוֹת בְּתוֹר בִּיזָה, וְכֵן אֵת הַרְכוּשׁ שֶׁלְקַחְנוּ בְּתוֹר שִׁלַּל, לְקַחְנוּ בְּתוֹר בִּיזָה; (לו) מִעֲרַעַר אֲשֶׁר עַל שְׂפַת נַחַל אֲרָנָן גְּבוּלוֹת הַכִּיבוּשׁ מֵהָאֲמוּרִי הִיוּ: מִמִּקּוֹם שֶׁנִּקְרָא עֲרַעַר שֶׁנִּמְצָא עַל שְׂפַת נַחַל אֲרָנוֹן, וְהָעִיר אֲשֶׁר בְּנַחַל וְהָעִיר שֶׁנִּמְצָאת בְּתוֹךְ נַחַל אֲרָנוֹן, וְעַד הַגִּלְעָד וְעַד לַחֲבַל אֲרָץ שֶׁנִּקְרָא גִלְעָד, לֹא הָיְתָה קְרִיָּה אֲשֶׁר שָׁגְבָה מִמֶּנּוּ לֹא הָיְתָה עִיר שֶׁהָיְתָה נִשְׁגָּבָה מֵאִיתָנוּ, כְּלוּמֵר, לֹא הָיְתָה עִיר שֶׁהָיְתָה חִזְקָה מִמֶּנּוּ,¹⁹⁴ אֵת הַכָּל נָתַן יִקְנֹק אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ ה' מִסַּר בִּידֵינוּ אֵת כָּל הָעֵרִים שֶׁל סִיחֹן; (לז) רַק אֵל אֲרָץ בְּנֵי עַמּוֹן לֹא קָרְבַתָּ רַק אֹתָהּ (עַם יִשְׂרָאֵל) לֹא הִתְקַרְבַּת אֶל גְּבוּל אֲרָץ עַמּוֹן, כָּל יַד נַחַל יַבֶּק וְעָרֵי הַהָר לֹא הִתְקַרְבַּת אֶל נַחַל יַבֶּק וְאֵל הָעֵרִים הָאֲחֵרוֹת שֶׁהָיוּ בְּהָרִים שֶׁל עַמּוֹן, וְכָל אֲשֶׁר צָוָה יִקְנֹק אֱלֹהֵינוּ (לֹא הִתְקַרְבַּת לְאֲרָץ בְּנֵי עַמּוֹן) כְּמוֹ שֶׁה' צִוּוּהוּ אֹתָנוּ, שֶׁלֹּא נִתְּגַרָה בְּבְנֵי עַמּוֹן;

דברים פרק ג

(א) וַנִּפֶן פָּנֵינוּ לְדַרְכֵינוּ, וַנַּעַל דֶּרֶךְ הַבְּשָׁן עֲלֵינוּ צְפוּנָה דֶּרֶךְ אֲרָץ הַבְּשָׁן,¹⁹⁵ וַיֵּצֵא עוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן לְקִרְאָתָנוּ עוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן יֵצֵא לְקִרְאָתָנוּ (הַכּוּוּנָה הִיא שְׂעוּג יֵצֵא לְהִלְחֵם בְּיִשְׂרָאֵל כְּפִי שִׁיבוּאָר בְּהַמְשַׁךְ הַפְּסוּק), הוּא וְכָל עַמּוֹ לְמַלְחָמָה עוֹג וְכָל עַמּוֹ יֵצְאוּ נִגְדָנוּ לְמַלְחָמָה, אֲדַרְעִי (עוֹג וְכָל עַמּוֹ יֵצְאוּ נִגְדָנוּ לְמַלְחָמָה) לְמִקּוֹם שֶׁנִּקְרָא אֲדַרְעִי¹⁹⁶: (ב) וַיֹּאמֶר יִקְנֹק אֵלַי ה' אִמֵּר לִי: אֵל תִּירָא אֹתוֹ אֵל תִּירָא מֵעוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן, כִּי בִידְךָ נִתְּתִי אֹתוֹ וְאֵת כָּל עַמּוֹ וְאֵת אֲרָצוֹ (אֵל תִּפְחַד מֵעוֹג) כִּיוֹן שֶׁאֲמַסּוֹר אֵת עוֹג וְאֵת כָּל עַמּוֹ וְאֲרָצוֹ בִּידְךָ, וְעֲשִׂיתָ לוֹ כְּאֲשֶׁר עֲשִׂיתָ לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחִשְׁבוֹן תַּעֲשֶׂה לְעוֹג כְּמוֹ שֶׁעֲשִׂיתָ לְסִיחֹן, תִּשְׁמִידוֹ אֵת כָּל אֲנָשָׁיו שֶׁל עוֹג; (ג) וַיִּתֵּן יִקְנֹק אֱלֹהֵינוּ בְּיַדְנוּ גַם אֵת עוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן וְאֵת כָּל עַמּוֹ ה' מִסַּר בִּידֵינוּ אֵת עוֹג וְאֵת כָּל עַמּוֹ, וַנִּבְּהוּ עַד בְּלִתֵּי הַשְּׂאִיר לוֹ שְׂרִיד הֲרַגְנוּ אֵת עוֹג וְאֲנָשָׁיו עַד שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל לֹא הִשְׂאִיר לְעוֹג אָדָם אֶחָד מִכָּל מַמְלַכַת עוֹג שֶׁנִּשְׂאָר בַּחַיִּים¹⁹⁷: (ד) וַנִּלְכַּד אֵת כָּל עָרָיו בְּעֵת הַהוּא כִּבְשָׁנוּ אֵת כָּל עָרֵי מַמְלַכְתּוֹ שֶׁל עוֹג, לֹא הָיְתָה קְרִיָּה אֲשֶׁר לֹא לְקַחְנוּ מֵאֹתָם לֹא הָיְתָה עִיר שֶׁלֹּא לְקַחְנוּ מֵעוֹג, שְׂשִׁים עִיר כָּל חֶבֶל אֲרָגָב מִמְּלַכַת עוֹג בְּבְשָׁן (כִּבְשָׁנוּ) אֵת שִׁשִּׁים הָעֵרִים שֶׁהָיוּ בַּחֲבַל הַבִּירָה שֶׁהָיוּ בְּמַמְלַכַת

¹⁹³ דעת מקרא + רש"י.

¹⁹⁴ עפ"י א"ע.

¹⁹⁵ רש"י.

¹⁹⁶ אונקלוס.

¹⁹⁷ א"ע.

עוג¹⁹⁸: (ה) **כָּל אֱלֹהֵי עָרִים בְּצִרּוֹת חוֹמָה גְבוּהָה** כל שישים הערים שכבשנו היו ערים מבוצרות עם חומה גבוהה שהקיפה אותן, **דִּלְתֵימָם וּבְרִיחָם** בשערי החומות שהקיפו את שישים הערים של ממלכת עוג, היו דלתות ומנעולים, כך שהיה קשה להיכנס אליהן ולכבושן, **לְבַד מְעָרֵי הַפְּרֹזִי הַרְבֵּה מְאֹד** שישים ערים אלה שכבשנו שהיו מוקפות בחומה, הם בנוסף להרבה מאוד ערים פרוזות שכבשנו. הערים הפרוזות הן ערים ללא הגנה של חומה¹⁹⁹: (ו) **וַנַּחֲרֵם אוֹתָם** השמדנו את הערים שבממלכת עוג, **בְּאֲשֶׁר עָשִׂינוּ לְסִיחֹן מֶלֶךְ הַשְּׁבוּן** (השמדנו את ערי ממלכת עוג) כמו שהשמדנו את הערים של סיחון, **הַחֲרַם כָּל עִיר מִתֵּם הַנְּשִׂים וְהַטָּף** וכן השמדנו את כל האנשים, הנשים והטף שבממלכת עוג: (ז) **וְכָל הַבְּהֵמָה וְשָׁלַל הָעָרִים בְּזוּנו לָנוּ** את כל הבהמות והרכוש שהיו בממלכת עוג, בזנו לנו: (ח) **וַנִּקַּח בְּעֵת הַהוּא אֶת הָאָרֶץ מִיַּד שְׁנֵי מְלָכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן** לקחנו בזמן ההוא את חבלי הארץ שכבשנו מידי סיחון ועוג שנמצאים בעבר הירדן המזרחי, **מִנְחַל אֲרָנָן עַד הַר חֶרְמוֹן** גבולות כיבוש האמורי (סיחון ועוג) היו מנחל שנקרא נחל ארנון שהיה בדרום ועד להר החרמון שנמצא בצפון: (ט) **צִידָנִים יִקְרְאוּ לְחֶרְמוֹן שְׂרִיץ** אנשי צידון קראו להר חרמון בשם "שריון", **וְהָאֱמֹרִי יִקְרְאוּ לוֹ שְׁנִיר** העם האמורי קרא לחרמון בשם "שניר", מלשון שלג²⁰⁰: (י) **כָּל עָרֵי הַמִּישֹׁר** כיבוש האמורי כלל את כל הערים שהיו במישור שבעבר הירדן המזרחי, **וְכָל הַגְּלָעַד** וכן כבשנו את כל חבל ארץ הגלעד, **וְכָל הַבְּשָׁן** וכן כבשנו את כל חבל ארץ הבשן, **עַד סִלְכָה וְאֲדָרְעִי** (גבולות הכיבוש היו) עד מקומות שנקראו סלכה ואדרעי, **עָרֵי מַמְלַכַת עוּג בְּבִשְׁן** ערים אלה היו שייכות לממלכת עוג בחבל ארץ שנקרא "הבשן": (יא) **כִּי רַק עוּג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן נִשְׁאָר מֵיְתֵר הַרְפָּאִים** עוג הוא היחיד מבין הגיבורים שנשאר בחיים, עד שהרגנו אותו. כאמור, התורה סיפרה על הרפאים שהיו עם, ובזמן כיבוש הארץ, עוג היה היחיד ביניהם שנשאר בחיים,²⁰¹ **הִנֵּה עֲרָשׁוֹ עֲרָשׁ בְּרָזָל** מיטתו של עוג היא מיטה העשויה מברזל, היות ומפאת גודלו ומשקלו, היה עוג זקוק למיטה חזקה, **הֲלֹה הוּא בְּרַבַת בְּנֵי עַמּוֹן** המיטה של עוג מוצבת בעיר רבת בני עמון, **תִּשַׁע אֲמוֹת אֲרָכָה וְאַרְבַּע אֲמוֹת רְחֹבָה בְּאֵמַת אִישׁ** מיטתו של עוג הייתה ארוכה תשע אמות באורך אמה של עוג, ורוחבה היה ארבע אמות באמה של עוג²⁰²: (יב) **וְאֵת הָאָרֶץ הַזֹּאת יִרְשׁוּ בְּעֵת הַהוּא** את הארץ הזאת שכבשנו באותו זמן (הארץ המוזכרת למעלה: מנחל ארנון ועד הר חרמון) ועכשיו מתחיל משה רבינו לפרט כיצד חילק את הארץ ההיא לשניים וחצי השבטים: **מֵעֲרַעֲרֵי אֲשֶׁר עַל נְחַל אֲרָנָן וְחֲצִי הַר הַגְּלָעַד וְעָרֵיו נְתַתִּי לְרֵאשִׁיבֵי וְלִגְדֵי** את הגבולות מערער ועד נחל ארנון, וכן את חצי הר הגלעד והערים שנמצאות שם, נתתי לשבטי ראובן וגד לנחלה: (יג) **וְיֵתֵר הַגְּלָעַד וְכָל הַבְּשָׁן מַמְלַכַת עוּג נְתַתִּי לְחֲצֵי שְׁבֹט הַמְּנַשֶּׁה** את החצי השני של הר הגלעד, ואת חבל ארץ הבשן שהיה ממלכתו של עוג, נתתי לחצי שבט מנשה לנחלה, **כָּל חֻבַּל הָאֲרָגָב** כל חבל הבירה, **לְכָל הַבְּשָׁן** לכל חבל ארץ הבשן,

¹⁹⁸ רש"י ואונקלוס.

¹⁹⁹ רש"י.

²⁰⁰ רש"י והטעם שהתורה כתבה זאת היא כדי להראות כמה כולם חיבבו את הארץ עד שכל אחד קרא לחרמון בשם אחר. לעומתו סובר רמב"ן שריבוי השמות נובע מכך שכל אחד שכבש את החרמון החליף את שמו וחרמון היינו מלשון חרם, שאי אפשר לחיות שם בגלל השלג.

²⁰¹ אונקלוס.

²⁰² רש"י וכן ספורנו. רשב"ם: מדובר בערשו כשהיה תינוק ומאז גדל, והמיטה הוצבה בתור מיצג ברבת בני עמון כדי להראות את גודלו של עוג.

ההוא יקרא ארץ רפאים (חבל הארגוב וארץ הבשן) נקרא בשם ארץ רפאים משום שהרפאים ישבו בה בעבר: (יד) יאיר בן מנשה לקח את כל חבל ארגוב יאיר בן מנשה כבש את חבל הבירה, עד גבול הגשורי והמעקתי (יאיר בן מנשה כבש את הארץ) עד לגבול של עמים שנקראים גשור ומעכה, ששכנו בסמוך לממלכת עוג, ויקרא אתם על שמו את הבשן חות יאיר בן מנשה קרא לערים בבשן שכבש בשם "חוות יאיר" על שמו, עד היום הנה הערים נקראות בשם "חוות יאיר", גם בזמן כתיבת ספר דברים: (טו) ולמכיר נתתי את הגלעד למכיר (שהיה משבט מנשה) נתתי את חבל ארץ הגלעד: (טז) ולראובני ולגדי נתתי לשבטי ראובן וגד נתתי לנחלה,²⁰³ מן הגלעד את החצי השני של הר הגלעד, ועד נחל ארנון וכן נתתי לשבטי ראובן וגד את חבלי הארץ שהגיעו עד לנחל ארנון, תוך הנחל וגבל (נתתי לשבטי ראובן וגד) גם את הנחל עצמו (=תוכו) וגם את שפת הנחל, ועד יבק הנחל גבול בני עמון נחלת שבטי ראובן וגד הגיעה עד נחל יבוק שהוא גבול בני עמון: (יז) והערבה והירדן וכן נתתי לשבטי גד וראובן גם את הערבה והירדן, וגבל מכנרת הגבול המערבי של ארצם היה בים הכינרת, ועד ים הערבה ים המלח והגבול הדרומי של הנחלה של שבטי ראובן וגד הוא ים הערבה, כלומר: ים המלח, תחת אשדות הפסגה מזרחית גבול ארצם המזרחי של שבטי ראובן וגד מגיע עד לשיפולי הר שנקרא הר הפסגה. (תחת אשדות הכוונה לשיפולי הר)²⁰⁴: (יח) ואצו אתכם בעת ההוא לאמר ציוויתי את שבטי ראובן וגד בזמן שנתתי להם את נחלתם בעבר הירדן המזרחי,²⁰⁵ יקוק אלהיכם נתן לכם את הארץ הזאת לרשתה ה' נתן לכם את עבר הירדן המזרחי לנחלה על תנאי, חלוצים תעברו לפני אחיכם בני ישראל (התנאי שה' קבע על מנת לתת לכם את נחלתכם בעבר הירדן המזרחי היא ש-) זריזים תעברו, כלומר: תהיו פעילים מאוד במלחמה ותילחמו בראש אחיכם הנלחמים, כיוון שאתם חיילים מובחרים,²⁰⁶ כל בני חיל אתם תלכו בראש כל החיילים הגיבורים של בני ישראל כדי להילחם: (יט) רק נשיכם וטפכם ומקנכם ידעתי כי מקנה רב לכם כיוון שאני יודע שיש לכם מקנה רב, אני מסכים שרק נשיכם, טפכם ומקניכם,²⁰⁷ יישבו בעריכם (רק נשיכם, טפכם ומקניכם) יישארו בעבר הירדן המזרחי בערים שכבר קיבלתם לנחלה, אשר נתתי לכם (נשיכם וטפכם ומקניכם ישבו) בערים שנתתי לכם, ולא יעברו עם שאר בני ישראל לעבר הירדן המערבי: (כ) עד אשר יניח יקוק לאחיכם בכם (אתם צריכים להלחם בראש בני ישראל) עד שה' יתן מנוחה לשאר בני ישראל שיקבלו את נחלתם בעבר הירדן המערבי, כמו שהוא נתן לכם (שבטי ראובן וגד) מנוחה מאויביכם, וירשו גם הם את הארץ אשר יקוק אלהיכם נתן להם בעבר הירדן וגם הם, שאר בני ישראל, יכבשו את נחלתם מעבר הירדן המערבי, ושבתם איש לירשתו אשר נתתי לכם רק אז יוכל כל אחד מכם לחזור לנחלתו שנתתי לו בעבר הירדן המזרחי: (כא) ואת יהושוע צייתי בעת ההוא לאמר

²⁰³ העמק דבר: הסיבה שהתורה הפרידה בין גבולות נחלת שבטי ראובן וגד שמופיעות בפסוק יב' היא שכל הסיבה שחצי שבט מנשה קיבלו נחלה בעבר הירדן המזרחי היא היות ותפקידם היה להרבות תורה בעבר הירדן המזרחי. לכן, כדי שחצי שבט מנשה יתרצה לכן, נתן משה לחצי שבט מנשה נחלה גדולה יותר ממה שבאמת הגיע להם. הלכך, משה חיכה עד שיתרצו בני חצי שבט מנשה בגבולות נחלתם, ורק לאחר מכן המשיך לתת נחלה לשבטי ראובן וגד.

²⁰⁴ דעת מקרא.

²⁰⁵ רש"י.

²⁰⁶ אונקלוס.

²⁰⁷ דעת מקרא.

לאחר שכבשנו את סיחון ועוג, זירזתי, עודדתי את יהושע,²⁰⁸ עִינִיךָ הֲרֵאתָ אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה יְקֹנָק אֱלֹהֵיכֶם לְשֵׁנֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה אֵתָהּ רֵאִיתָ בְּעֵינֶיךָ אֵת מֶה שֶׁהִי עָשָׂה לְסִיחֹן וְעוּג, בֵּן יַעֲשֶׂה יְקֹנָק לְכָל הַמְּמַלְכוֹת אֲשֶׁר אֵתָהּ עָבַר שָׁמָּה הִי יַעֲשֶׂה כֹךְ גַּם לְכָל הַמְּמַלְכוֹת בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמְּעַרְבִי. הִי יִשְׁמִיד אֶת תּוֹשְׁבֵי אֶרֶץ כְּנָעַן שִׁיּוֹשְׁבִים בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמְּעַרְבִי, כְּמוֹ שֶׁהוּא הַשְׁמִיד אֶת סִיחֹן וְעוּג: (כב) לֹא תִירָאוּם אֶל תִּירְאוּ מִפְּנֵי הַעַמִּים שִׁיּוֹשְׁבִים בְּאֶרֶץ כְּנָעַן, כִּי יְקֹנָק אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם (אל תִּירְאוּ) כִּיּוֹן שֶׁהִי הוּא שְׁלַחֲסָם לָכֶם, וְאִם כֵּן, בּוֹדָאִי תִנְצַחוּ אֶת יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ בְּמַלְחָמָה:

פִּרְשֵׁת וְאַתְחַנֵּן

(כג) וְאַתְחַנֵּן אֶל יְקֹנָק אֲנִי (מִשֶּׁה) הַתְּפַלְלָתִי אֶל הִי,²⁰⁹ בְּעַת הַהוּא לְאַחַר כִּיבוֹשׁ סִיחֹן וְעוּג,²¹⁰ לְאֹמֶר כֹךְ אִמְרָתִי בְּתַפִּילָתִי שֶׁהַתְּפַלְלָתִי אֶל הִי: (כד) אֲדַנִּי יְקֹנָק אֵתָהּ הַחֲלוֹת לְהִרְאוֹת אֶת עֲבָדֶיךָ הִי, אֵתָהּ הַתְּחַלֵּת לְהִרְאוֹת לִי,²¹¹ אֵת גְּדֻלְתְּךָ אֵת גְּדוּלְתֵךְ,²¹² וְאֵת יְדֶיךָ הַחֲזָקָה וְכֵן הַתְּחַלֵּת לְהִרְאוֹת לִי אֵת יַדְךָ הַתְּקִיפָה,²¹³ אֲשֶׁר מִי אֶל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֵתָהּ (הִי) שׁוֹכֵן בְּשָׁמַיִם וְשׁוֹלֵט בְּאֶרֶץ,²¹⁴ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיךָ וְכַגְּבוּרָתְךָ וְאִין מֶלֶךְ אַחֵר שִׁיכּוֹל לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂיךָ וְגְבוּרוֹתֶיךָ.²¹⁵ (כה) אֶעֱבְרָה נָא בְּבַקְשָׁה תֵן לִי (מִשֶּׁה) לַעֲבוֹר אֶת נְהַר הַיַּרְדֵּן, וְאַרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְתֵן לִי לְרֵאוֹת אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הַשׁוֹכֵנֶת בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמְּעַרְבִי, הֲהֵרָה הַטּוֹב הַזֶּה וְכֵן אִרְאֶה אֶת יְרוּשָׁלַיִם,²¹⁶ וְהִלְבֵּנֵן וְכֵן אִרְאֶה אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ²¹⁷: (כו) וַיִּתְּעַבֵּר יְקֹנָק בִּי לְמַעַנְכֶם הִי כַעַס עֲלַי בְּגַלְלַכֶם, הִיּוֹת וְאַתֶּם גְּרַמְתֶּם לִי לַחֲטוֹא בְּמִי מְרִיבָה,²¹⁸ וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהֵי הִי לֹא קִיבַל אֶת תְּפִילָתִי שֶׁהַתְּפַלְלָתִי לְפָנָיו שִׁייתֵן לִי לַעֲבוֹר לְעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמְּעַרְבִי,²¹⁹ וַיֹּאמֶר יְקֹנָק אֱלֹהֵי הִי אִמֵּר לִי, רַב לָךְ מִסְפִּיק לָךְ! אֶל תּוֹסֵף דְּבַר אֱלֹהֵי עוֹד בְּדַבַּר הַזֶּה אֶל תְּדַבֵּר אִיתִי עוֹד עַל רְצוֹנְךָ לְהִיכַנֵס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל²²⁰: (כז) עָלָה רֹאשׁ הַפְּסָגָה עָלָה לְרֹאשׁ הַהָר, וְשָׂא עֵינֶיךָ הָרִם עֵינֶיךָ כַּדִּי שְׁתּוֹכַל לְרֵאוֹת,²²¹ יִמָּה מְעַרְבָה, וְצַפְנָה וְתִימָנָה וְצַפּוֹנָה וְדְרוֹמָה, וּמְזֻרְחָה וְלְצַד מְזֻרַח, וְרֵאָה בְּעֵינֶיךָ תִּרְאֶה בְּעֵינֶיךָ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כִּי לֹא תַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה כִּי לֹא תִזְכָּה לְהִיכַנֵס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֶךְ אִם תַּעֲלֶה עַל הַהָר, תִּזְכָּה לְרֵאוֹתָהּ: (כח) וְצוּ אֶת יְהוֹשֻׁעַ תְּצוּוּהוּ אֵת יְהוֹשֻׁעַ שִׁיְהִיָּה סִבְלָן כְּלָפִי עִם יִשְׂרָאֵל וַיִּנְהַגֶם בְּנַחַת לְמִירוֹת שֶׁהִי

²⁰⁸ דעת מקרא.

²⁰⁹ אונקלוס ורש"י בפירושו השני. בפירושו הראשון של רש"י: מתנת חינום.

²¹⁰ רש"י.

²¹¹ אונקלוס. א"ע: התחלת להראות לי את גדלך במעשים שהעולם נוהג בהם. ספורנו: רק אתה יכול לשנות את טבע הנבראים.

²¹² אונקלוס. רש"י: מידת טובך.

²¹³ אונקלוס. רש"י: יד ימין שפשוטה לכל העולם. וחזקה היינו שכובש את מידת הדין.

²¹⁴ אונקלוס.

²¹⁵ אונקלוס. רש"י: אינך צריך להתייעץ ביועצך בניגוד למלך בשר ודם.

²¹⁶ רש"י.

²¹⁷ רש"י.

²¹⁸ רש"י. ספורנו: לו הייתי עובר, הייתם מתקיימים שם, ורצון ה' היה להגלות אתכם.

²¹⁹ אונקלוס.

²²⁰ אונקלוס.

²²¹ אונקלוס.

יטריחו אותו הרבה,²²² וְחִזְקוּהוּ וְאַמְצוּהוּ תחזק את יהושע ותמלא אותו באומץ, כִּי הוּא יַעֲבֹד לִפְנֵי הָעָם הַזֶּה (תחזק את יהושע) מכיוון שיהושע יעמוד בראש בני ישראל, וְהוּא יִנְחִיל אוֹתָם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּרְאֶה (סיבה נוספת לכך שעליך לחזק את יהושע היא מכיוון ש-) יהושע ינחיל לבני ישראל את ארץ ישראל: (כט) וַיָּשָׁב בְּגֵיא מוֹל בֵּית פְּעוֹר ישבנו במישור שהיה מול מקום שנקרא בית פעור:

דברים פרק ד

(א) וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שְׁמַע אֶל הַחֻקִּים וְאֶל הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אֲנִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת עִם יִשְׂרָאֵל! תשמע עכשיו אל החוקים והמשפטים שאני (משה) מלמד אתכם על מנת שתקיימו אותם, לְמַעַן תִּחְיוּ וּבִאתֶם וִירְשֶׁתֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְקַוְּ אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם (תקיימו את המצוות) כדי שתזכו לחיים וכדי שתזכו להיכנס ולרשת את ארץ ישראל: (ב) לֹא תִסְפוּ עַל הַדְּבָר אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה אֶתְכֶם אין להוסיף על אף מצווה שאני מצווה אתכם, כגון לקבוע שיהיו חמש פרשיות בתפילין במקום ארבע,²²³ וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ וכן לא תחסרו חלק ממצווה שאני מצווה אתכם, כגון לעשות שלש פרשיות בתפילין במקום ארבע,²²⁴ לְשָׁמֹר אֶת מִצְוֹת יְקַוְּ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה אֶתְכֶם אלא תשמרו את המצוות בדיוק כפי שצווייתי אתכם²²⁵: (ג) עֵינֵיכֶם הֲרֵאתֶם אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה יְקַוְּ בְּבַעַל פְּעוֹר אתם רואים את מה שעשה ה' למי שעבד עבודה זרה שנקראת בעל פעור, כִּי כָל הָאִישׁ אֲשֶׁר הִלֵּךְ אַחֲרַי בְּעַל פְּעוֹר כל מי שעבד את בעל פעור בתור עבודה זרה, הִשְׁמִידוּ יְקַוְּ אֱלֹהֵיךְ מִקִּרְבְּךָ ה' השמיד אותו והרג אותו²²⁶: (ד) וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בִּיקַוְּ אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים בְּלָכֶם הַיּוֹם אתם דבקתם בה' על ידי שלא עבדתם את בעל פעור, ולפיכך אתם כולכם חיים היום, בניגוד למי שעבד את בעל פעור שמת כעונש על חטאו²²⁷: (ה) רְאֵה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם הביטו, בעבר לימדתי אתכם,²²⁸ חֻקִּים מִצְוֹת שאין טעמם ידוע,²²⁹ וּמִשְׁפָּטִים דִּינִים,²³⁰ כֹּאֲשֶׁר צִוִּיתִי יְקַוְּ אֱלֹהֵי (לימדתי אתכם חוקים ומצוות) כמו שה' ציווה אותי, לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּקִרְבֵּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּאִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ (לימדתי אתכם חוקים ומצוות כדי) שתקיימו אותם בארץ ישראל²³¹: (ו) וּשְׁמֹרְתֶם

²²² רש"י.

²²³ רש"י.

²²⁴ עפ"י רש"י.

²²⁵ עפ"י אונקלוס. דעת מקרא מפרש שחלק זה של הפסוק מוסב על פס' א': "שמע אל החוקים ... לשמור" ואיסור ההוספה והגירעון הוא בסוגריים. אוה"ח מפרש שאיסור הגריעה הוא גם כאשר המטרה היא לקיים את התורה כמו שלא רצו להרוג את זמרי כדי שלא יהרגו את מי שבועל ארמית.

²²⁶ אונקלוס. ספורנו: מי שהלך אחרי בעל פעור חשב שיוכל להישמר מאיסור ע"ז ולכן לא נשמר מאיסור הזנות שהיא עצמה אסורה משום חשש לבוא בסוף לע"ז, אך בסופו של דבר "הגירעון" שלהם הביא אותם לידי ע"ז.

²²⁷ ספורנו.

²²⁸ אונקלוס. רמב"ן: לשון הווה.

²²⁹ רמב"ן וכלי יקר.

²³⁰ רמב"ן. הסיבה שצריך להזהיר דווקא על דברים אלו הוא מפני שהם צריכים יותר חיזוק: החוקים, בגלל שאין טעמם ידוע, והמשפטים, בגלל חשיבותם, היות והעולם עומד על המשפט. כלי יקר: משפטים הם המצוות שטעמם גלוי.

²³¹ רמב"ן: הסיבה להדגש בא"י הוא משום שרצה לכלול את כל המצוות, ולכלול עימם את המצוות התלויות בארץ, או שיעקר קיון המצוות הוא רק בא"י כשיטתו במקומות נוספים.

תלמדו את המצוות, ²³² וְעֲשִׂיתֶם תַּעֲשׂוּ אֶת מַעֲשֵׂי הַמִּצְוֹת, כִּי הוּא חֻמַּתְכֶם וּבִינְתְּכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים קִיּוּם
המצוות מראה על חכמתם של עם ישראל בעיני הגויים, אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה הַגּוֹיִים
ישמעו את כל המצוות, וְאָמְרוּ הַגּוֹיִים יאמרו לאחר שיראו את עם ישראל מקיים את המצוות, רַק עִם
חֻכְם וְנִבּוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה עם ישראל הוא עם חכם ונבון. משה אומר לבני ישראל שגם הגויים מבינים
שהמצוות שעם ישראל מקיים הן מצוות עם טעם והגיון (אולם, יש מצוות שאין טעמם ידוע), ולכן האומות
משבחים את עם ישראל ואומרים שעם ישראל הוא עם חכם ונבון שהרי הוא מקיים את מצוות ה' ²³³: (ז) כִּי
מִי גוֹי גָּדוֹל הָאֵם יש עוד עם גדול, אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו בִּיקוֹק אֱלֹהֵינוּ (האם יש עוד עם גדול)
שיש לו א-ל כל כך קרוב אליו שהוא מקבל את תפילותיו, כמו שה' שומע את תפילת עם ישראל. עם ישראל
הוא עם ייחודי בכך שהוא יכול לפנות אל ה', ²³⁴ כָּכֵל קְרָאֵנוּ אֵלָיו ה' שומע את תפילותינו בכל פעם שאנחנו
מתפללים אליו: (ח) וּמִי גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צְדִיקִים הָאֵם יש עוד עם גדול שיש לו חוקים
ומשפטים הוגנים, ²³⁵ כָּכֵל הַתּוֹרָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם (האם יש עוד עם גדול שיש לו
חוקים ומשפטים הוגנים) כמו כל התורה שאני נותן לכם: (ט) רַק הַשְּׁמֹר לְךָ וּשְׁמֹר נִפְשְׁךָ מֵאֵד גַּם אִם
אתה שוכח דברים אחרים תיזהר מאוד, ²³⁶ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ (תיזהר מאוד) שמא
תשכח את מה שעניך ראו במעמד מתן תורה בהר סיני, וּפֶן יִסּוּרוּ מִלְּבַבְךָ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ שמא הדברים
שראית במעמד מתן תורה בהר סיני כבר לא יהיו חקוקים על לבך, וְהוֹדַעְתֶּם לְבַבְךָ וּלְבַבֵּי בְנֵי אִנִּי
מצווה אותך, שלא רק שלא תשכח את הדברים, אלא שתודיע את מה שראית במעמד נתינת התורה בהר
סיני, לְצִאצִּאִיךָ שֶׁלֹא רָאוּ בְעֵינֵיהֶם אֶת מַעֲמַד הַר סִינַי: (י) יוֹם אֲשֶׁר עֲמַדְתָּ לְפָנַי יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בְּחָרִב (ומה
אני מצווה אותך לא לשכוח?) את היום בו עמדת לפני ה' בהר סיני, בְּאֵמֹר יִקְוֶה אֵלַי כֹּאשֶׁר ה' אָמַר לִי,
הַקְהֵל לִי אֶת הָעָם וְאֲשַׁמְעֵם אֶת דְּבָרֵי (ה' אָמַר לִי) תִּאֲסֹף אֶת עַם יִשְׂרָאֵל וְאֲשַׁמְעֵם לְהַסֵּךְ אֶת הַתּוֹרָה,
אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לִירְאָה אֹתִי שְׁעַמְדוּ בְּהַר סִינַי יִלְמְדוּ לִירְאָה אֶת ה' עַל יְדֵי קְבַלַת הַתּוֹרָה, כָּל הַיָּמִים
אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל הָאָדָמָה כָּל זְמַן שֶׁהֵם חַיִּים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, ²³⁷ וְאֵת בְּנֵיהֶם יִלְמְדוּן וְאֵלֹהֵי שְׁעַמְדוּ בְּהַר סִינַי
יִלְמְדוּ אֶת בְּנֵיהֶם לִירְאָה אֶת ה' ²³⁸: (יא) וְהַתְּקַרְבוּן וְתַעֲמְדוּן תַּחַת הַהָר הַתְּקַרְבְּתֶם וְעַמַּדְתֶּם תַּחַת הַר סִינַי,
וְהָהָר בְּעַר בְּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם בִּאֲמֹצֵעַ הַמַּעְגַל שֶׁהִקִּיף אֶת הַר סִינַי בְּעַר עַמּוּד אֵשׁ שֶׁהִגִּיעַ עַד הַשָּׁמַיִם, ²³⁹
חֲשֹׁךְ עָנָן וְעָרְפֶל וְהִמְרָאָה שֶׁהִתְגַּלְגְּלָה אֶל עַם יִשְׂרָאֵל הִיא מוֹרֵכֵב מִחֲשָׁךְ, עָנָן, וְעָרְפֶל: (יב) וַיְדַבֵּר יִקְוֶה אֵלֵיכֶם
מִתּוֹךְ הָאֵשׁ ה' דִּבֶּר עִם הָעוֹמְדִים תַּחַת הַר סִינַי מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שְׁמָעִים בְּזִמְנָה הַעֲמִידָה מוֹל
הַר סִינַי, הָעַם שׁוֹמֵעַ רַק קוֹל מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, וְתִמְוֶנָה אֵינְכֶם רֹאִים וְאֵין אֲתֶם רׁוֹאִים אֶת ה' מִדְּבַר אֵלֵיכֶם,

²³² רש"י. לרש"י, יש כאן שני שלבים: לימוד המצווה שהיא תנאי לשלב השני שהיא קיום המצווה, או עשייתה
בלשון הפסוק. אונקלוס מתרגם שמירה מלשון שמירת המצווה.

²³³ כלי יקר: "רק" בא למעט שחכמת עם ישראל היא רק בחכמות התורה או שהיא באה למעט את העמים
האחרים מחכמות התורה.

²³⁴ אונקלוס. א"ע: בחכמתו.

²³⁵ רש"י.

²³⁶ א"ע.

²³⁷ א"ע. הסיבה היא שמע ישראל אינו יכול לקיים מצוות כשאחרים שולטים בו.

²³⁸ רש"י.

²³⁹ א"ע.

זולתי קול רק שמעתם את קולו של ה': (יג) וַיִּגַּד לְכֶם אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת ה' אמר לכם את הדברים שעליהם ציווה אתכם בהר סיני, עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים (ה' אמר לכם את) עשר הדברות, וַיְכַתְּבֶם עַל שְׁנֵי לַחֹת אֲבָנִים ה' כתב את עשר הדברות על שני לוחות האבנים: (יד) וְאֵתִי צִוָּה יְקֹק בְּעַת הַהוּא לְלַמֵּד אֶתְכֶם ה' ציווה אותי בהר סיני ללמד אתכם דברים נוספים, חוץ מהתורה שבכתב שניתנה לכם בהר סיני, חֲקִים וּמִשְׁפָּטִים ה' ציווה אותי ללמד אתכם חוקים ומשפטים שניתנו רק בתורה שבעל פה,²⁴⁰ לַעֲשׂוֹתְכֶם אֲתֶם בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ כְּדִי שֶׁתְּקַיְּמוּ מִצְוֹת אֱלֹהֵי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (טו) וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֵׁיכֶם תִּשְׁמְרוּ עַל הַנֶּפֶשׁ שְׁלַכֶם בְּכִי שֶׁלֹּא תַעֲבְדוּ עֲבוּדָה זָרָה,²⁴¹ כִּי לֹא רִאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה בְּיוֹם דִּבַּר יְקֹק אֵלֵיכֶם בְּחֶרֶב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ (תִּישְׁמְרוּ מִלַּעֲבֹד עֲבוּדָה זָרָה) הַיּוֹת וְלֹא רִאִיתֶם דְּמוֹת שֶׁל עֲבוּדָה זָרָה בְּשַׁעֲהָ שֶׁה' דִּבַּר אִיתְכֶם בְּהַר סִינַי, וּמִמִּילָא רִאִיתֶם שֶׁאֵין צוֹרֵךְ בְּעִשְׂיַת דְּמוֹת גִּשְׁמִית כְּדִי לַעֲבֹד אֶת ה': (טז) פֶּן תִּשְׁחַתּוּן שְׁמָא (עַל יְדֵי עִשְׂיַת עֲבוּדָה זָרָה), תִּשְׁחִיתוּ אֶת הַנֶּפֶשׁ שְׁלַכֶם, וְעִשְׂיַתְּכֶם לְכֶם פֶּסֶל (שְׁמָא תִשְׁחִיתוּ אֶת הַנֶּפֶשׁ שְׁלַכֶם) עַל יְדֵי עִשְׂיַת פֶּסֶל לַעֲבוּדָה זָרָה, תְּמוּנַת כָּל סִמּוֹל (שְׁמָא תַעֲשׂוּ) צוּרָה, תְּבִנְיַת זָכָר אֹו נְקֵבָה (שְׁמָא תַעֲשׂוּ) צוּרָה שֶׁל זָכָר אֹו נְקֵבָה: (יז) תְּבִנְיַת כָּל בְּהֵמָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ (אֹו שְׁמָא תַעֲשׂוּ) תְּבִנְיַת שֶׁל בְּהֵמָה הַנִּמְצָאֵת בְּאֶרֶץ, תְּבִנְיַת כָּל צִפּוֹר כִּנְף אֲשֶׁר תַּעֲוֹף בְּשָׁמַיִם (אֹו שְׁמָא תַעֲשׂוּ) תְּבִנְיַת שֶׁל עוֹף הָעֵף בְּשָׁמַיִם: (יח) תְּבִנְיַת כָּל רִמָּשׁ בְּאֲדָמָה אֹו שְׁמָא תַעֲשׂוּ תְּבִנְיַת שֶׁל שְׂקָצִים הַרּוּמָשִׁים בְּאֲדָמָה, תְּבִנְיַת כָּל דָּגָה אֲשֶׁר בְּמִים מִתַּחַת לְאֶרֶץ אֹו שְׁמָא תַעֲשׂוּ תְּבִנְיַת שֶׁל דָּגִים שֶׁנִּמְצָאִים בִּים שֶׁנִּמּוֹךְ יוֹתֵר מִהָאֶרֶץ: (יט) וְפֶן תִּשָּׂא עֵינֶיךָ הַשְּׁמַיִמָה וְכִן תִּיזַהֵר שְׁמָא תִזְקוּף אֶת עֵינֶיךָ וְתִסְתַּכַּל בְּשָׁמַיִם,²⁴² וְרִאִיתָ אֶת הַשָּׁמַשׁ וְאֶת הַיָּרֵחַ וְאֶת הַכּוֹכָבִים וְתִרְאֶה אֶת הַשָּׁמַשׁ, הַיָּרֵחַ וְאֶת הַכּוֹכָבִים, כָּל צְבָא הַשָּׁמַיִם הַשָּׁמַשׁ, הַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים נִקְרָאִים בְּשֵׁם צְבָא הַשָּׁמַיִם, וְנִדְחַתְּ תִיטָה מִדְּרָכְךָ הַטּוֹבָה,²⁴³ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם וְעִבַדְתָּם וְאִתָּה תַעֲבֹד אֶת צְבָא הַשָּׁמַיִם כַּעֲבוּדָה זָרָה, אֲשֶׁר חָלַק יְקֹק אֱלֹהֶיךָ אֶתְּכֶם לְכָל הָעַמִּים ה' זִימֵן אֶת צְבָא הַשָּׁמַיִם לְכָל הָעוֹלָם כְּדִי שִׁיאִירוּ בְּעוֹלָם,²⁴⁴ תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם ה' הַצִּיב אֶת צְבָא הַשָּׁמַיִם מִתַּחַת לְשָׁמַיִם: (כ) וְאִתְּכֶם לְקַח יְקֹק וַיִּצְא אֶתְכֶם מִכּוּר הַבְּרָזֶל אֲבֵל אֶתְכֶם הוּצִיא ה' מִכּוּר הַבְּרָזֶל, כְּלֵי שָׁמַיִם אֹוּתוֹ עַל גְּבֵי הָאֵשׁ כְּדִי לִזְקַק זָהָב.²⁴⁵ כֶּשֶׁם שֶׁזִּיקוּק הַזָּהָב מוּצֵא מִכּוּר הַבְּרָזֶל שֶׁבְּמִצְרַיִם, לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם נַחֲלָה בְּיוֹם הַזֶּה (ה' הוּצִיא אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם) כְּדִי שֶׁתַּעֲבְדוּ אֹוּתוֹ: (כא) וַיִּקְוֶן הַתְּאֲנָף בִּי ה' כַּעַס עֲלַי, ²⁴⁶ עַל דְּבָרֵיכֶם בְּגִלְל מַעֲשֵׂיכֶם, ²⁴⁷ וַיִּשְׁבַּע לְבַלְתִּי עֹבְרֵי אֶת הַיַּרְדֵּן וּלְבַלְתִּי בֹא אֶל הָאֶרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר יְקֹק אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה ה' נִשְׁבַּע שֶׁלֹּא אַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן וְלֹא אֶכְנַס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (כב) כִּי אֲנֹכִי מֵת בְּאֶרֶץ הַזֹּאת (וְזֹאת

²⁴⁰ רש"י. רשב"ם: ללמד את עשרת הדברות. א"ע: את כל המצוות, שכל המצוות ניתנו למשה בהר סיני ורק משה ציווה את בני" את המצוות בתקופות אחרות במדבר.

²⁴¹ רמב"ן.

²⁴² אונקלוס.

²⁴³ עפ"י אונקלוס וא"ע.

²⁴⁴ עפ"י אונקלוס ורש"י בפירושו הראשון. רש"י בפירושו השני: ה' זימן אותם לעולם כדי לטעות ושיעבדו ע"ז.

א"ע ורמב"ן: העמים נתונים לממשלת המזלות, בניגוד לעם ישראל שנמצא תחת שלטונו של ה'.

²⁴⁵ עפ"י רש"י.

²⁴⁶ רש"י.

²⁴⁷ רש"י.

הסיבה שאני צריך להזהיר אתכם עכשיו על איסור עבודה זרה²⁴⁸ אני (משה) הולך למות בעבר הירדן המזרחי, **אֵינְנִי עֹבֵר אֶת הַיַּרְדֵּן** גם עצמותי אינן עוברות את נהר הירדן לעברו המערבי ואינן נכנסות לארץ ישראל,²⁴⁹ **וְאַתֶּם עֹבְרִים וְיֹרְשֶׁתֶם אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת** ואילו אתם תעברו את הירדן לעברו המערבי ותיכנסו לארץ ישראל: (כג) **הִשְׁמְרוּ לָכֶם תִּיזוּהְרוּ לָכֶם**, פֶּן תִּשְׁכַּחוּ אֶת בְּרִית יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּכֶם שְׂמָא אֶתֶם תִּשְׁכַּחוּ אֶת הַבְּרִית שֶׁהִ' כָּרַת אֶתְכֶם, וְעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוֹנֹת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה יְקֹוֹק אֱלֹהֵיךָ וְאַתֶּם תַּעֲשׂוּ פֶסֶל שֶׁהִ' צִוּוּה אֶתְכֶם שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹתוֹ²⁵⁰: (כד) **כִּי יְקֹוֹק אֱלֹהֵיךָ אֵשׁ אֹכֵלָה הוּא** (הסיבה שאתם צריכים לחשוש מעשיית פסלים היא) כיוון ש'ה' הוא כמו אש שאוכלת את האדם העובד עבודה זרה,²⁵¹ **אֵל קָנָא הִ' מֵתֵרְגוּ וּמֵתִנְקֶם בְּמִי שֶׁעוֹבֵד עֲבוּדָה זָרָה**²⁵²: (כה) **כִּי תוֹלִיד בָּנִים וּבָנֵי בָנִים** כאשר תחיה בארץ ישראל במשך זמן רב כך שאתה כבר תוליד בנים ונכדים בארץ ישראל, וְנוֹשְׁנֶתֶם בְּאֶרֶץ תְּחִי שְׁנֵים רֹבוֹת בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,²⁵³ וְהִשְׁחַתֶּם וְעֲשִׂיתֶם פֶּסֶל, תְּמוֹנֹת כָּל (אם) תִּשְׁחִיתוּ אֶת מַעֲשֵׂיכֶם וְתַעֲשׂוּ פֶסֶל כִּלְשֵׁהוּא, וְעֲשִׂיתֶם הֲרַע בְּעֵינֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֵיךָ עֲשִׂיתֶם הַפֶּסֶל הַיָּה עֲשִׂיתֶם הֲרַע בְּעֵינֵי הִ', לְהִכְעִיסוֹ וְעַל יָדֵי שֶׁתַּעֲשׂוּ פֶסֶל, הִ' יִכְעַס וְיִסְלַק שְׂכִינְתוֹ מִיִּשְׂרָאֵל²⁵⁴: (כו) **הַעֲיִדְתִּי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֲנִי (מֹשֶׁה) מַעֲמִיד כְּעֵדִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ שֶׁאִם תַּעֲבֹדוּ עֲבוּדָה זָרָה,**²⁵⁵ **כִּי אָבֵד תֵּאבְדוּן מִהָרַע מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֶתֶם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שְׂמָה לְרִשְׁתָּהּ** אתם תגלו מהארץ שאתם עוברים את הירדן כדי לרשת אותה, אתם תגלו מארץ ישראל, **לֹא תֵאָרִיכֶן יָמִים עָלֶיךָ** לא תחיו בארץ ישראל לאורך הרבה שנים, **כִּי הַשֶּׁמֶד תִּשְׁמְדוּן** שהרי אתם תושמדו: (כז) **וְהִפִּיץ יְקֹוֹק אֶתְכֶם בְּעַמִּים** הִ' יִפְזֹר אֶתְכֶם בֵּין הָעַמִּים הַשּׁוֹנִים, וְנִשְׁאַרְתֶּם מִתֵּי מִסְפָּר בְּגוֹיִם יִישָׂארוּ מִכֶּם רַק מַעַט בְּכָל אֶחָד מֵהָעַמִּים. כְּלוֹמֵר: עִם יִשְׂרָאֵל יִתְפֹּזֵר בֵּין הָעַמִּים וּבְכָל מְקוֹם יִהְיוּ רַק מַעַט אֲנָשִׁים מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל,²⁵⁶ **אֲשֶׁר יִנְהַג יְקֹוֹק אֶתְכֶם שְׂמָה** (אתם תתפזרו בעמים) ש'ה' ינהיג אתכם לאותן ארצות: (כח) **וְעַבְדְּתֶם שָׁם אֱלֹהִים מַעֲשֵׂה יָדֵי אָדָם עֵץ וְאֶבֶן** אתם תעבדו בגלות עמים שעובדים עבודה זרה העשויה בידי אדם מעצים ואבנים,²⁵⁷ **אֲשֶׁר לֹא יִרְאוּ וְלֹא יִשְׁמְעוּ וְלֹא יֵאָכְלוּ וְלֹא יִרְחֲזוּ** העבודה זרה שעובדים העמים שישלטו על בני ישראל בגלותם, אינה מסוגלת לראות או לשמוע או לאכול או להריח: (כט) **וּבִקְשֶׁתֶם מִשָּׁם אֶת יְקֹוֹק אֱלֹהֵיךָ וּמִצֵּאתֶם אֶתֶם תִּחְזְרוּ בְּתוֹבָה בְּגִלוֹת עַל יָדֵי שֶׁתִּבְקְשׂוּ לְחַזֵּר אֶל הִ' וּתִמְצְאוּ אֶת הִ', וְהִ' יִקְבַּל אֶת תְּשׁוּבַתְכֶם, כִּי תִדְרְשׁוּן בְּכָל לְבַבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ** (הסיבה שתמצאו את ה' היא) כיוון שתדרשו את ה' בכל לבכם ובכל נפשכם: (ל)

²⁴⁸ ספורנו ורמב"ן. כלי יקר: משה מסביר מדוע ה' הורג אותנו על חטאו ואינו משמיד את השמש למרות שהשמש גורמת לחטא ע"י שעובדים אותה: משה הוא אדם פרטי והעולם ימשיך להתקיים גם בלעדיו לעומת השמש שהעולם אינו יכול להתקיים בלעדיה ולכן אין לאבד את העולם כולו בשביל השוטים העובדים אותה.

²⁴⁹ רש"י.

²⁵⁰ רש"י.

²⁵¹ עפ"י ספורנו ורמב"ן. רמב"ן מוסיף שהכוונה היא למידת הדין וע"כ נאמר לאורך ספר דברים "ה' אלוקיך". א"ע: ה' הוא כֹּאש אוכלת.

²⁵² רש"י.

²⁵³ עפ"י אונקלוס. רש"י: הקב"ה עשה חסד בכך שהקדים את גלות ישראל שנתיים כדי שלא יתמלא מניין "ונושנתם" וכך לא הושמדו.

²⁵⁴ ספורנו.

²⁵⁵ אונקלוס.

²⁵⁶ רמב"ן.

²⁵⁷ עפ"י אונקלוס ורש"י ורשב"ם. שהרי כבר גלו בגלל שעבדו ע"ז. רמב"ן: עצם הישיבה בחו"ל היא ע"ז.

בַּצַּר לָךְ כְּשִׁיבוּאוּ עֲלֶיךָ צָרוֹת, וּמִצָּאוֹךְ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּל הַצָּרוֹת הָאֵלֶּה יִמָּצְאוּ אוֹתְךָ, כָּל הַצָּרוֹת הָאֵלֶּה יָבוֹאוּ עֲלֶיךָ, בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים בְּזִמְנָן שִׁיבוּא מִשִּׁיחַ,²⁵⁸ וְשָׁבַת עַד יִקְנֹךְ אֱלֹהֶיךָ תַּחֲזוֹר בְּתִשׁוּבָה אֶל ה', וְשָׁמַעַתְּ בְּקוֹלוֹ אֶת־תְּשׁוּבָתְךָ בְּקוֹל שֶׁל ה': (לֹא) (הַסִּיבָה שֶׁהִי יִקְבַּל אֶת תְּשׁוּבָתְךָ עִם יִשְׂרָאֵל הַיָּא) כִּי אֵל רַחוּם יִקְנֹךְ אֱלֹהֶיךָ ה' הוּא רַחֲמָן, לֹא יִרְפָּךְ ה' לֹא יִתְרַפֵּה מִלַּחֲזוּק קָרוֹב אֵלָיו אֶת עִם יִשְׂרָאֵל,²⁵⁹ וְלֹא יִשְׁחִיתֶךָ ה' לֹא יִיתֵן שִׁשְׁמִידוֹ אֶת עִם יִשְׂרָאֵל, גַּם בְּגִלוֹת, וְלֹא יִשְׁכַּח אֶת בְּרִית אֲבֹתֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם ה' לֹא יִשְׁכַּח אֶת הַבְּרִית שֶׁכָּרַת עִם אֲבוֹתֶיךָ: (לֵב) כִּי שָׁאֵל נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֶיךָ לְמִן הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל הָאָרֶץ תִּשְׁאֵל עַל הַיָּמִים שֶׁהָיוּ לְפָנֶיךָ מִתְחִילַת בְּרִיאַת הָעוֹלָם וְעַד הַיּוֹם,²⁶⁰ וְלִמְקַצֵּה הַשָּׁמַיִם וְעַד קִצֵּה הַשָּׁמַיִם וְכֵן תִּשְׁאֵל בְּכָל הַמְּקוֹמוֹת בְּעוֹלָם, מִקְצֵה אֶחָד שֶׁל הָעוֹלָם וְעַד לְקִצְהוֹ הַשְּׁנִי,²⁶¹ הַנְּהִיָּה בְּדַבָּר הַגָּדוֹל הַזֶּה אוֹ הַנִּשְׁמַע כְּמַהוֹ הָאֵם הִיָּה כְּדַבֵּר הַזֶּה (שֶׁמְפֹרֵשׁ בַּפְּסוּק הַבֹּא): (לֵב) הַשָּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּאֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ אֶת־הָאֵם הַזֶּה עִם אַחַר שֶׁשָּׁמַע אֶת קוֹלוֹ שֶׁל ה' כְּמוֹ שֶׁאַתָּה שָׁמַעְתָּ בְּהַר סִינַי, וַיִּחִי (וְהָעַם שֶׁשָּׁמַע אֶת קוֹלוֹ שֶׁל ה') הַמְּשִׁיךְ לַחֲיוֹת לְאַחַר שֶׁמִּיעַת קוֹלוֹ שֶׁל ה': (לֵד) אוֹ הַנִּסָּה אֱלֹהִים לְבוֹא לְקַחַת לּוֹ גֹי מִקְרִיב גֹי הָאֵם יֵשׁ אֶל אַחַר שֶׁעָשָׂה כָּל כַּךְ הִרְבָּה נִיסִים כְּשֶׁהוֹצִיא עִם מִשְׁעַבְדוֹ עַל יַדֵי עַם אַחַר,²⁶² בְּמִסַּת בְּנִיסִים,²⁶³ בְּאַתַּת בְּסִימָנִים, כְּמוֹ "מִזָּה בִּידֶךָ",²⁶⁴ וּבְמוֹפְתִים עֶשֶׂר הַמְּכּוֹת,²⁶⁵ וּבְמִלְחָמָה הַטְּבַעַת הַמְּצָרִים בִּים,²⁶⁶ וּבִידֵי הַזְּקָה בִּיד תִּקְיָפָה, וּבְזִרְעַ נְטוּיָה זְרוּעַ מוֹרְמַת בְּאוֹוִיר, שֶׁאֵם לֹא יִסְפִּיקוּ מְכּוֹת אֵלּוֹ שֶׁל "מוֹפְתִים" אוֹ "מִלְחָמָה", ה' יִמְשִׁיךְ לַהֲכּוֹת אֶת הַמְּצָרִים בְּמְכּוֹת נוֹסְפוֹת,²⁶⁷ וּבְמִוֹרָאִים גְּדוֹלִים מַחֲזוֹת גְּדוֹלִים,²⁶⁸ כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם יִקְנֹךְ אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם (הָאֵם יֵשׁ עִם בְּעוֹלָם שֶׁהִי הוֹצִיא אוֹתוֹ מִשְׁעַבְדוֹ שֶׁל עַם אַחַר בְּנִיסִים כָּל כַּךְ גְּדוֹלִים) כְּמוֹ שֶׁהִי עָשָׂה בְּאַנְשֵׁי מִצְרַיִם,²⁶⁹ לְעֵינֶיךָ אֶת־רֵאִית אֶת הַנִּיסִים שֶׁקָרוּ בְּמִצְרַיִם בְּעֵינֵיִם שֶׁלְךָ: (לֵה) אֶת־הָרֵאִית הָרָאוּ לְךָ,²⁷⁰ ה' הָרָאָה לְךָ עַל יַדֵי עֲשִׂיַת הַנִּיסִים, לְדַעַת כְּדִי שֶׁתִּדַּע, כִּי יִקְנֹךְ הוּא הָאֱלֹהִים שֶׁהִי הוּא הָאֵל הַיְחִיד, אֵינִי עוֹד מְלַבְּדוֹ אִין עוֹד אֱלֹהִים חוּץ מֵהִי: (לוֹ) מִן הַשָּׁמַיִם הַשָּׁמִיעֶךָ אֶת קוֹלוֹ לְיִסְרֹךְ מֵהַשְּׁמַיִם ה' הַשְּׁמִיעַ אֶלְיָךְ אֶת קוֹלוֹ כְּדִי שֶׁתִּירָא מִמֶּנּוּ,²⁷¹ וְעַל הָאָרֶץ הָרָאָךְ אֶת אִשׁוֹ הַגְּדוֹלָה בְּאַרְץ (בְּמַעֲמַד הַר סִינַי) רֵאִית אֶת הָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה שֶׁל ה', וּדְבָרֶיךָ שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ וְשָׁמַעְתָּ אֶת קוֹלוֹ שֶׁל ה' מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּהַר סִינַי: (לִז) וְתַחַת כִּי אָהַב אֶת אֲבֹתֶיךָ (סִיבָה נוֹסֶפֶת שֶׁהִי בַחַר בְּעַם יִשְׂרָאֵל וְעָשָׂה לְעֵינֵינוּ אֶת כָּל הַנִּיסִים הַיָּא) בְּגִלְלָה שֶׁהִי אָהַב אֶת הָאֲבוֹת:

²⁵⁸ סְפֹרְנוֹ.

²⁵⁹ עַפְ"י רַש"י וְא"ע.

²⁶⁰ רַש"י.

²⁶¹ רַש"י.

²⁶² רַש"י.

²⁶³ אוֹנְקֵלוֹס. רַש"י: ע"י נְסִיוֹנוֹת, כְּמוֹ "הַתְּפָאָר עַלִּי".

²⁶⁴ רַש"י.

²⁶⁵ רַש"י וְא"ע.

²⁶⁶ רַש"י א"ע: מְכַת בְּכּוֹרוֹת.

²⁶⁷ סְפֹרְנוֹ א"ע: בְּעַמּוּד עֵינַי וְאֵשׁ.

²⁶⁸ אוֹנְקֵלוֹס. א"ע: טְבִיעַת הַמְּצָרִים.

²⁶⁹ א"ע. שֶׁהִרִי כְּתוּב בַּפֶּס' גַּם עַל קְרִיעַת יַם סוּף.

²⁷⁰ עַפְ"י אוֹנְקֵלוֹס וְרַש"י וְא"ע.

²⁷¹ א"ע. סְפֹרְנוֹ: כְּדִי לְהַבִּיא אֶת עַם יִשְׂרָאֵל לְמַדְרַגַת הַנְּבוּאָה.

אברהם, יצחק ויעקב,²⁷² וַיִּבְחַר בְּזֶרְעוֹ אַחֲרָיו וְה' בחר בצאצאיהם של האבות אחריהם, וַיִּזְצֹא בְּפָנָיו ה' הוציא אותך בעצמו,²⁷³ בְּכַחוֹ הַגָּדֹל מִמְצָרִים (ה' הוציא בעצמו אותך) ממצרים בכוחו הגדול: (לח) לְהוֹרִישׁ גּוֹיִם גְּדֹלִים וְעַצְמִים מִמֶּךָ מִפְּנֵיךָ (ה' הוציא את עם ישראל ממצרים) כדי לגרש מפני עם ישראל, עמים גדולים יותר וחזקים יותר מעם ישראל,²⁷⁴ לְהַבְיֹאֵךָ כְּדִי לְהַבִּיא אֶת עַם יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ כְּנָעַן, לְתֵת לְךָ אֶת אֶרֶץ נַחֲלָה כְּדִי שְׁעַם יִשְׂרָאֵל יִרְשׁ אֶת אֶרֶץ שֶׁל הַעַמִּים הַחֲזֻקִים, בַּיּוֹם הַזֶּה כְּמוֹ שֶׁאַתָּה רוֹאֵה הַיּוֹם שֶׁכִּבֵּר הַתַּחֲלַת לְרִשְׁתָּ אֶת עֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמְזוּרָחִי, וְכִךְ אֶתָּה תִּנְחַל גַּם אֶת עֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמַּעֲרָבִי²⁷⁵: (לט) וַיִּדְעָתָּ הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֵל לְבָבְךָ תִּדְעֵה הַיּוֹם וְתַחֲקֹק אֶת הַדָּבָר עַל לִבְךָ,²⁷⁶ כִּי יִקְוֶה הוּא הָאֱלֹהִים בְּשֵׁמִים מְמַעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד שֶׁה' הוּא הָאֵל הַיְחִיד בְּשֵׁמִי וְעַל הָאָרֶץ: (מ) וְשִׁמְרָתָּ אֶת חֻקָּיו וְאֶת מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצִוֶּה הַיּוֹם תִּשְׁמֹר אֶת הַחֻקִּים וְהַמִּצְוֹת שֶׁל ה' שֶׁאֲנִי (מֹשֶׁה) מְצוּוֶה אוֹתְךָ (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) הַיּוֹם, אֲשֶׁר יִיטֵב לְךָ יִהְיֶה לְךָ טוֹב כְּשֶׁתִּקְיִים מִצְוֹת אֱלֹהִים, וְלִבְנֵיךָ אַחֲרֶיךָ (אִם תִּקְיִים אֶת הַמִּצְוֹת) יִהְיֶה טוֹב גַּם לְבָנֶיךָ, וְלִמְעַן תִּתְּנֶנּוּ יָמִים עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהִים נִתֵּן לְךָ כָּל הַיָּמִים (עַל יְדֵי קִיּוּם הַמִּצְוֹת וְהַחֻקִּים שֶׁל ה') אֶתָּה תִּתְּנֶנּוּ יָמִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (מא) אֲזָ אַחֲרַי שְׁמֵשׁה סִיִּים לְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה,²⁷⁷ יִבְדִּיל מֹשֶׁה (לְאַחַר שְׁמֵשׁה סִיִּים לומר דְּבָרִים אֱלֹהִים) הַפְּרִישׁ מֹשֶׁה, (וּבְהַמְשַׁךְ מִפְּרֵשׁ אֶת מִטְרַת הַהִפְרָשָׁה),²⁷⁸ שְׁלֹשׁ עָרִים בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן (מֹשֶׁה הַפְּרִישׁ) שְׁלֹשׁ עָרִים הַנִּמְצָאוֹת בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, מְזֻרְחָה שְׁמֵשׁ (שְׁלֹשׁ הָעָרִים נִמְצָאוֹת בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן) בְּצַד הַמְזוּרָחִי שֶׁל הַיַּרְדֵּן שֶׁהוּא הַכִּיּוּן בּוֹ הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַת²⁷⁹: (מב) לְנֶס שְׁמָה רוֹצֵחַ (מִטְרַת הַפְּרִישׁ הָעָרִים הָאֵלֶּה הֵי) כְּדִי שִׁיבְרָחוּ לְשֵׁם הַרוֹצֵחִים. אֵךְ לֹא כָּל רוֹצֵחַ יִכּוֹל לְהִישָׁאֵר מוּגֵן בְּעִיר מִקְלֵט, אֲשֶׁר יִרְצַח אֶת רֵעֵהוּ בְּבִלִי דַעַת רַק מִי שִׁירְצַח אֶת חֲבֵרוֹ בְּלִי כוֹנֵה, וְהוּא לֹא שָׂנֵא לוֹ וְהוֹרֵצַח לֹא שָׂנֵא אֶת הַנְּרָצַח, מִתְּמַל שְׁלֵשׁוֹם מֵאֲתָמוֹל אוֹ מִשְׁלֹשׁוֹם, דְּהֵיִינוּ: הַרוֹצֵחַ לֹא שָׂנֵא אֶת הַנְּרָצַח לְפָנֵי הַרְצָח, וְנֶס אֵל אַחַת מִן הָעָרִים הָאֵל הַרוֹצֵחַ בְּשִׁגְגָה יִבְרַח לְאַחַת מִשְׁלֹשׁ הָעָרִים שֶׁהַפְּרִישׁ מֹשֶׁה, וְחָי עַל יְדֵי שִׁיבְרַח לְעִיר הַמִּקְלֵט, הַרוֹצֵחַ בְּשִׁגְגָה יִחִיָּה, הוּאֵל וְגוֹאֵל הַדָּם לֹא יוֹכֵל לְהִרוּג אוֹתוֹ כֹּל עוֹד הוּא נִמְצָא בְּעִיר מִקְלֵט: (מג) אֶת בְּצֹר בְּמִדְבַר בְּאֶרֶץ הַמִּישוֹר לְרֵאֲוִיבְנֵי בְּמִישוֹר שֶׁנִּמְצָא בְּנַחֲלַת שֶׁבֶט רֵאֲוִיב, הַפְּרִישׁ מֹשֶׁה אֶת הָעִיר בְּצֹר, כְּדִי שֶׁתִּשְׁמַשׁ לְעִיר מִקְלֵט, וְאֶת רָאֲמַת בְּגִלְעָד לְגִדֵי בְּחַבֵּל הָאָרֶץ שֶׁנִּקְרָא גִלְעָד שֶׁנִּמְצָא בְּנַחֲלַת שֶׁבֶט גַּד, הַפְּרִישׁ מֹשֶׁה אֶת הָעִיר רֵמוֹת, כְּדִי שֶׁתִּשְׁמַשׁ לְעִיר מִקְלֵט, וְאֶת גּוֹלָן בְּבָשָׁן לְמִנְשֵׁי בְּחַבֵּל הָאָרֶץ שֶׁנִּקְרָא בָּשָׁן שֶׁנִּמְצָא בְּנַחֲלַת מְנַשֶׁה, הַפְּרִישׁ מֹשֶׁה אֶת הָעִיר גּוֹלָן, כְּדִי שֶׁתִּשְׁמַשׁ לְעִיר מִקְלֵט: (מד) וְזֹאת הַתּוֹרָה מֵהַשֶּׁמֶשׁ עֵתִיד לומר בְּפָרְקִים הַבָּאִים הֵיא הַתּוֹרָה, אֲשֶׁר שָׁם מֹשֶׁה לְפָנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (זוֹהִי הַתּוֹרָה) שֶׁסִּידַר

²⁷² עפ"י רש"י.

²⁷³ רש"י: לפניו או בפני האבות. א"ע בפירושו הראשון: כעס. א"ע בפירושו השני: ע"י מלאך ובפירושו השלישי:

בעצמו.

²⁷⁴ רש"י.

²⁷⁵ רש"י ורשב"ם.

²⁷⁶ דעת מקרא.

²⁷⁷ עפ"י ספורנו.

²⁷⁸ אונקלוס.

²⁷⁹ רש"י.

משה, שביאר משה לפני בני ישראל²⁸⁰: (מה) אֱלֹהֵי הָעֵדוּת וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם חֻקִּים אֵלֶּה אִמַּר מֹשֶׁה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּשַׁעַת שִׁיצֵאוֹ מִמִּצְרַיִם, (ועכשיו משה רק חוזר ושונה אותם לבני ישראל בערבות מואב)²⁸¹: (מו) בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן (משה ביאר לישראל את התורה) בעבר הירדן המזרחי, בְּגֵיא מוֹל בַּיִת פְּעוֹר בְּמִישׁוֹר שֶׁנִּמְצָא מוֹל בַּיִת פְּעוֹר, בְּאֶרֶץ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֻשְׁבוֹן בְּתַחוּמֵי גְבוּל אֶרֶץ שֶׁל סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי שִׁיבַע בְּעִיר חֻשְׁבוֹן, אֲשֶׁר הִכָּה מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם (אותו סיחון) שֶׁמֶשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִשְׁמִידוּ כְּשִׁיצֵאוּ מִמִּצְרַיִם: (מז) וַיִּירָשׁוּ אֶת אֶרְצוֹ וְאֶת אֶרֶץ עוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִרְשׁוּ אֶת אֶרְצוֹ שֶׁל סִיחֹן וְאֶת אֶרְצוֹ שֶׁל עוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן, שְׁנֵי מְלָכֵי הָאֱמֹרִי (סיחון ועוג הם) שְׁנֵי מְלָכֵי הָאֱמֹרִי, אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרַח שְׁמֹשׁ סִיחֹן וְעוֹג יִשְׁבוּ בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן שְׁבוּ זֹרְחֵת הַשֶּׁמֶשׁ, בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמְּזֻרְחִי: (מח) מִזְרַחֵךְ אֲשֶׁר עַל שְׁפַת נַחַל אֲרָנָן וְעַד הַר שִׂיאֵן הוּא תְּרִמּוֹן גְּבוּלוֹת אֶרֶץ שֶׁל סִיחֹן וְעוֹג הֵיוּ מֵהַעִיר עֵרְעֵר שֶׁנִּמְצָאָה עַל שְׁפַת נַחַל אֲרָנָן וְעַד לְהַר הַחֲרָמוֹן שֶׁנִּקְרָא גַם הַר שִׂיאֵן: (מט) וְכָל הָעֵרְבָה עִבְרַת הַיַּרְדֵּן מִזְרַחָהּ הָעֵרְבָה שֶׁנִּמְצָאָה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמְּזֻרְחִי, נִכְלָה גַם הִיא בְּגְבוּל אֶרֶץ שֶׁל סִיחֹן וְעוֹג, וְעַד יַם הָעֵרְבָה עַד לִים הַמֶּלֶחַ, תַּחַת אֲשֶׁרֶת הַפְּסָגָה וְעַד לְמַרְגְּלוֹת הַר שֶׁנִּקְרָא "הַר הַפְּסָגָה":

דברים פרק ה

(א) וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֹשֶׁה קִרְאוּ לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאִמַּר לָהֶם, שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת הַחֲקִים וְאֶת הַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם עִם יִשְׂרָאֵל! שְׁמַע אֶת הַחֻקִּים וְהַמְשַׁפְּטִים שֶׁאֲצוּוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם עַל מִנַּת שְׁתַּקִּימוּ אוֹתָם, וְלִמְדַתְכֶם אֹתָם תִּלְמְדוּ אֶת הַדִּינִים הַקְּשׁוּרִים לְקִוּוֹם הַמִּצְוֹת, וְשִׁמְרַתְכֶם לַעֲשׂוֹתָם תִּקְיִמוּ וְתַעֲשׂוּ אֶת הַמִּצְוֹת הַלְלוּ: (ב) יִקְוֹק אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחָרֵב ה' כִּרְתֵנוּ בְּרִית בְּהַר סִינִי²⁸²: (ג) לֹא אֶת אֲבֹתֵינוּ כָּרַת יִקְוֹק אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת לֹא רַק עִם אֲבוֹתֵינוּ בְּלִבְד ה' כִּרְתֵנוּ אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת (הַבְּרִית שֶׁנִּכְרַתְהָ בְּהַר סִינִי),²⁸³ כִּי אֲתַנּוּ אֲנַחְנוּ אֱלֹהֵי פֶה הַיּוֹם אֵלֶּיךָ, גַּם עִימָנוּ, אֵלֶּה מֵאִתְּנוּ שְׁחִיִּים הַיּוֹם (ה' כִּרְתֵנוּ אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת), בְּלִנּוּ חַיִּים כּוֹלְנוּ קִימִים וְעוֹמְדִים כֹּאן²⁸⁴: (ד) פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר יִקְוֹק עִמָּכֶם ה' דִּבֵּר אֶתְכֶם בְּהַר סִינִי פָנִים בְּפָנִים, וְאַתֶּם שְׁמַעְתֶּם אֶת ה' לֹלָא מֵתוּוֹךְ,²⁸⁵ בְּהַר סִינִי דִּבֵּר אֶתְכֶם לֹלָא מֵתוּוֹךְ) בְּהַר סִינִי, מֵתוּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל ה' יֵצֵא מֵתוּוֹךְ הָאֵשׁ שֶׁהִיא עַל הַר סִינִי: (ה) אָנֹכִי עֹמֵד בֵּין יִקְוֹק וּבֵינֵיכֶם בְּעַת הַהוּא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת דְּבַר יִקְוֹק לְאַחַר שֶׁשְׁמַעְתֶּם אֶת שְׁתֵּי הַמִּצְוֹת הַרְאוּנוֹת מִפִּי ה', אֲנִי (מֹשֶׁה) תִּיּוּכְתִי בֵּין ה' לְבִינֵיכֶם, כְּדִי לֹמַר לָכֶם אֶת שְׁאֵר הַמִּצְוֹת שֶׁל ה' שֶׁנִּאֲמַרוּ בְּהַר

²⁸⁰ אונקלוס. רמב"ן בפרק א' פסוק א': הסיבה שהתורה חזרה לומר "וזאת התורה אשר שם משה" היא מפני שבתחילת ספר דברים כתוב שמשה התחיל לבאר את מצוות התורה, אך התורה הפסיקה בדברי הפתיחה של משה רבינו, ועתה חוזר משה לומר את כל המצוות.

²⁸¹ רש"י. אה"ח: היה מוכן לפני ה' שיכו את סיחון מעת יציאתם ממצרים.

²⁸² א"ע.

²⁸³ רש"י וא"ע בפירושו הראשון. בפירושו השני כתב א"ע שה' לא כרת את הברית עם אבות הניצבים שהיו במצרים, אלא עם רבים מהעומדים לפני משה בשנת הארבעים שכן שמעו את הברית בהר סיני.

²⁸⁴ אונקלוס.

²⁸⁵ רש"י. ספורנו: שמעתם את ה' כשהייתם בהכרה מלאה ולא בחלום.

סיני, **כִּי יֵרְאֶתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא עֲלִיתֶם בְּהָר** (הסיבה שהייתי צריך לתווך ולומר לכם את מצוות ה' היא) מכיוון שפחדתם מפני האש שהייתה במעמד הר סיני, ואתם לא עליתם להר סיני כדי לקבל את התורה, **לֵאמֹר** וכך ה' אמר על הר סיני²⁸⁶: (ו) **אֲנֹכִי יְקֹנֵךְ אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים** אני הוא ה', האלוקים שהוציא אתכם בני ישראל מארץ מצרים, **לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי** אסור שיהיה לכם אל אחר בכל מקום שאני נמצא (דהיינו: בכל העולם)²⁸⁷: (ז) **לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל** אסור לך לעשות פסל, **כָּל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל** (וכן אסור לכם לעשות) כל דמות של דבר שנמצא למעלה בשמיים,²⁸⁸ **וְאֲשֶׁר בָּאֶרֶץ מִתַּחַת** (וכן אסור לכם לעשות) כל דמות של דבר שנמצא מתחת השמיים, דהיינו: בארץ, **וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאֶרֶץ** (וכן אסור לכם לעשות) כל דמות של דבר שנמצא במים (כמו הדגים), שנמצאים מתחת לארץ: (ח) **לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם** אסור לך להשתחוות או לעבוד בכל צורה אחרת את פסילי הדמויות, כיוון שאני, אלוקיך, תקיף, ואיני מוותר לחוטאים ולעובדים עבודה זרה,²⁸⁹ **פֶּקֶד עֲוֹן אָבוֹת עַל בְּנֵים** אני ה' זוכר את חטאי האבות, ומטיל עונש על הבנים בגלל חטאי אבותיהם (אמנם ה' מעניש את הבן רק במקרה וגם הוא חוטא כפי שנראה),²⁹⁰ **וְעַל שְׁלֹשִׁים** (וכן אני מטיל עונש על) הנכדים של החוטאים, **וְעַל רִבְעִים** (וכן אני מטיל עונש על) הנינים של החוטאים, **לְשָׁנָאִי** אני מטיל עונש אבות על צאצאים שחוטאים והולכים גם הם בדרך אבותיהם. אולם, במקרה ולרשע נולד בן צדיק, איני מעניש את הבן על חטאי אביו²⁹¹: (ט) **וְעֵשָׂה חֶסֶד לְאֶלְפִים** אני (ה') שומר שכר לאלפי דורות, (חז"ל למדו שה' עושה חסד זה לאלפיים דורות כיוון שמיעוט "אלפים" הוא אלפיים),²⁹² **לְאֶהֱבֵי וּלְשֹׂמְרֵי מִצְוֹתַי** למי שאוהב את ה' ומקיים את מצוותיו: (י) **לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם יְקֹנֵךְ אֱלֹהֶיךָ לְשׂוֹא** אסור לך להישבע בשם ה' לשקר,²⁹³ **כִּי לֹא יִנְקֶה יְקֹנֵךְ אֶת אֲשֶׁר יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ לְשׂוֹא** (אסור לך להישבע בשם ה' לשקר) כיוון שה' לא יזכה את הנשבע בשמו לשקר²⁹⁴: (יא) **שָׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקֹדֶשׁ** תשמור את מצוות יום השבת ותקדש את יום השבת, **כֹּאֲשֶׁר צִוְּךָ יְקֹנֵךְ אֱלֹהֶיךָ** (תשמור את יום השבת) כמו שה' ציווה אותך לעשות במרה²⁹⁵: (יב) **שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ כָּל מְלַאכְתְּךָ** בששת ימי השבוע, מותר לך לעבוד ולעשות את כל המלאכות שאתה צריך לעשות: (יג) **וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַיְקֹנֵךְ אֱלֹהֶיךָ** היום השביעי בשבוע, נחשב ליום שבת לה', **לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלַאכָה** אסור לך לעשות כל מלאכה ביום השבת, **אֶתָּה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְשׂוֹרְךָ וְחִמְרְךָ וְכָל בְּהֵמַתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ** אסור לך, לבן שלך, לבת שלך, לעבד שלך, לאמה שלך, לשור שלך, לחמור שלך, לבהמות שלך, ולגרים שנמצאים בעריך, לעשות מלאכה ביום השבת, **לְמַעַן**

²⁸⁶ רש"י ורשב"ם.

²⁸⁷ רש"י בפירושו הראשון ובפירושו השני: כל זמן שה' קיים. רשב"ם: אפ' אם מאמינים בה'.

²⁸⁸ אונקלוס.

²⁸⁹ דעת מקרא.

²⁹⁰ דעת מקרא.

²⁹¹ אונקלוס.

²⁹² אונקלוס.

²⁹³ עפ"י הגמ' בשבועות.

²⁹⁴ אונקלוס.

²⁹⁵ רש"י. א"ע ורשב"ם: בהר סיני.

יְנוּחַ עֲבָדֶיךָ וְאַמְתֶּיךָ כְּמוֹךָ (הסיבה שעבדך ואמתך אסורים בעשיית מלאכה היא) כיוון שכך ינוחו גם עבדך
 ואמתך בשבת, כמו שאתה נח: (יד) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם תִּזְכּוּר שֶׁהֵייתָ עֶבֶד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם,
 וַיֵּצֵאֲךָ יְיָ יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרַע נְטוּיָה ה' הוציא אותך ממצרים ביד תקיפה ובזרוע מורמת,
 עַל בֶּן צִוּוֹת יְיָ יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת מִפְּנֵי שֶׁה' פָּדָה אוֹתְךָ מִמִּצְרַיִם, אֵתָהּ מְחֻיֵב לְשַׁמּוֹר אֶת
 הַשַּׁבָּת²⁹⁶: (טו) כִּבְדוֹ אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ כְּאֲשֶׁר צִוּוֹתָ יְיָ יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ תִּכְבַּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ כְּמוֹ שֶׁה' כָּבַד
 צִוּוֹה אוֹתְךָ בְּמִרְהוֹ, ²⁹⁷ לְמַעַן יֵאָרִיכוּ יָמֶיךָ (תִּכְבַּד אֶת הוֹרִיד) כְּדִי שֶׁתִּזְכֶּה לֵארוֹיכוֹת יָמִים,²⁹⁸ וְלְמַעַן יֵיטֵב
 לָךְ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר יְיָ יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ (וְכֵן תִּכְבַּד אֶת הוֹרִיד) כְּדִי שֶׁתַּחֲיֶה חַיִּים טוֹבִים בְּאֶרֶץ
 יִשְׂרָאֵל²⁹⁹: (טז) לֹא תִרְצַח אִסוּר לְרִצּוֹחַ אָדָם אַחֵר, וְלֹא תִנָּאֵף אֶל תַּתְּחוֹן עִם אִשָּׁה אִישׁ, וְלֹא תִגְנֹב אֶל
 תִּגְנוֹב נַפְשׁוֹת, אֶל תַּחֲטוּף אָדָם אַחֵר,³⁰⁰ וְלֹא תַעֲנֶה בְרַעְיָךְ עַד שְׂוֹא אֶל תַּעֲיֵד בַּחֲבֵרְךָ עֵדוֹת שֶׁקָּר³⁰¹: (יז) וְלֹא
 תַחֲמוֹד אִשָּׁת רֵעֶךָ אֶל תַּתְּאוּוֹה לְאִשְׁתֵּךָ רֵעֶךָ, וְלֹא תִתְּאוּוֹה בֵּית רֵעֶךָ, שְׂדֵהוּ וְעַבְדּוֹ וְאַמְתּוֹ שׂוֹרוֹ וְחַמּוּרוֹ אֶל
 תַּתְּאוּוֹה לְבֵיתוֹ שֶׁל רֵעֶךָ, אוֹ לְשִׁדְהוֹ, אוֹ לְעַבְדּוֹ, אוֹ לְאִמְתּוֹ, אוֹ לְשׂוֹרוֹ, אוֹ לְחַמּוּרוֹ, וְכֹל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ (וְכֵן אֶל
 תַּתְּאוּוֹה) לְכֹל דָּבָר אַחֵר שֶׁיֵּשׁ לְרֵעֶךָ: (יח) אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶת עֶשֶׂר הַדְּבָרוֹת, דְּבַר יְיָ יִקְוֶה אֶל כָּל
 קְהֵלְכֶם בְּהָרַח ה' דִּיבַר אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי, מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הָעֹנֵן וְהָעֶרְפֶּל ה' דִּיבַר אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל מִתּוֹךְ
 הָאֵשׁ, הָעֹנֵן וְהָעֶרְפֶּל שֶׁהָיוּ עַל הַר סִינַי, קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יִסָּף קוֹלוֹ שֶׁל ה' הִיָּה קוֹל חֲזָק, וְקוֹלוֹ שֶׁל ה' לֹא הוֹסִיף
 לְהִשְׁמָע שׁוֹב לְעַם שֶׁלֵּם כְּמוֹ שֶׁהָיָה בְּהַר סִינַי,³⁰² וַיִּכְתְּבֶם עַל שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים ה' כָּתַב אֶת עֶשֶׂר הַדְּבָרוֹת
 עַל שְׁנֵי לוחוֹת שֶׁהָיוּ עֲשׂוּיֹת מֵאֲבָן, וַיִּתֵּן אֵלֶיךָ ה' נֶתַן לִי (מֹשֶׁה) אֶת שְׁנֵי הַלוחוֹת: (יט) וַיְהִי כִשְׁמִיעֶם אֶת
 הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֲשֵׁךְ וְהָהָר בָּעֵר בָּאֵשׁ כְּאֲשֶׁר שָׁמַעְתָּם אֶת קוֹלוֹ שֶׁל ה' שִׁיַּצָּה מִתּוֹךְ הַחֲשֵׁךְ שֶׁהָיָה עַל הַר סִינַי,
 וְהַר סִינַי בָּעֵר בְּאוֹתוֹ זֶמַן בָּאֵשׁ, וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רְאִישֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם רִאשֵׁי הַשְּׁבֻטִים שֶׁלְכֶם וְזִקְנֵי בְנֵי
 יִשְׂרָאֵל נִגְשׁוּ אֵלַי: (כ) וַתֹּאמְרוּ רִאשֵׁי שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אָמְרוּ לִי, הֲיֵן הִרְאָנוּ יְיָ יִקְוֶה אֱלֹהֵינוּ אֶת
 כְּבֹדוֹ ה' הִרְאָה לָנוּ אֶת מִרְאֵה הָאֵשׁ,³⁰³ וְאֵת גְּדֻלוֹ וְכֵן הִרְאָה לָנוּ ה' אֶת קוֹלוֹת הַבְּרָקִים וְהַשׁוֹפְרוֹת, וְאֵת
 קוֹל שְׁמִיעֵנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ וְכֵן שָׁמַעְנוּ אֶת קוֹלוֹ שֶׁל ה' מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, הַיּוֹם הַזֶּה רָאִינוּ כִּי יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת
 הָאָדָם וְחַי הַיּוֹם, בְּמַעֲמַד מִתֵּן תּוֹרָה, ה' הִרְאָה לָנוּ שֶׁהוּא יִכּוֹל לְדַבֵּר עִם אָדָם, וְאוֹתוֹ אָדָם יִכּוֹל לְהַמְשִׁיךְ
 לְחַיּוֹת³⁰⁴: (כא) וְעַתָּה עֲכָשִׁיו, לְאַחַר שֶׁכָּבַר רָאִינוּ אֶת כְּבוֹדוֹ שֶׁל ה', לָמָּה נָמוֹת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה
 הַזֹּאת לְמָה שֶׁנִּמּוֹת עַל יְדֵי שֶׁהָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה שֶׁנִּמְצָאתָ עַל הַר סִינַי תֹּאכַל אוֹתָנוּ, אִם יִסָּפִים אֲנַחְנוּ לְשָׁמַע אֶת

²⁹⁶ רש"י.

²⁹⁷ רש"י.

²⁹⁸ אונקלוס.

²⁹⁹ אונקלוס. א"ע: "למען ייטב לך" – עוה"ב.

³⁰⁰ אונקלוס.

³⁰¹ אונקלוס.

³⁰² רש"י בפירושו השני וכן א"ע. בפירושו הראשון: הקול לא גבר ולא נחלש אלא נשאר כפי שהיה, מה שאדם

אינו יכול לעשות. רמב"ן מקשה עליו, שהרי ראינו שכתוב שקול השופר הולך וחזק מאוד, ומחלק לפי רש"י בין עיקר הקול לבין קול השופר, ובסופו מפרש שלא נמנע, ה' לא הפסיק לדבר עד שסיים את כל הדברות. על דרך האמת פירש שהעם השיג קול אחד אך היו קולות הרבה יותר גדולים שהיו שם שהעם לא השיג.

³⁰³ א"ע.

³⁰⁴ אונקלוס.

קול יְקוֹק אֱלֹהֵינוּ עוֹד וּמִתְנַו אִם אֲנַחְנוּ נוֹסִיף לְשִׁמּוֹעַ אֶת קוֹלוֹ שֶׁל ה', אֲנַחְנוּ נִמּוֹת: (כב) כִּי מִי כָּל בְּשָׂרַי אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּמִנּוּ וַיְחִי (הַסִּיבָה שֶׁאֲנַחְנוּ נִמּוֹת הִיא) מִי בְּכָל בְּנֵי הָאָדָם שָׁמַע אֶת קוֹלוֹ שֶׁל ה' מְדַבֵּר אִיתּוֹ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, וְהַמְשִׁיךְ לַחַיּוֹת. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל חֲשָׁבוּ שֶׁלֹּא תִיָּתְכֵן מִצִּיּוֹת שֶׁה' יִדְבַר עִם אָדָם, וְאוֹתוֹ אָדָם יִמְשִׁיךְ לַחַיּוֹת: (כג) קָרַב אֲתָהּ וּשְׁמַע אֶת כָּל אֲשֶׁר יֹאמֵר יְקוֹק אֱלֹהֵינוּ (יֵשׁ לָנוּ הַצָּעָה אַחֲרָת) אֲתָהּ מִשָּׁה, תִּיָּגֵשׁ וּתְשַׁמַּע אֶת כָּל מַה שֶׁה' יִצְוֶה אוֹתָנוּ, וְאַתָּה³⁰⁵ תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר יְקוֹק אֱלֹהֵינוּ אֵלֶיךָ אֲתָהּ תֹּאמַר לָנוּ אֶת כָּל מַה שֶׁה' יִדְבַר אִיתְךָ, וּשְׁמַעְנוּ וְעֲשִׂינוּ אֲנַחְנוּ נִשְׁמַע מִמֶּךָ אֶת דְּבָרֵי ה' וְנִקְיִים אֶת מִצְוֹת ה': (כד) וַיִּשְׁמַע יְקוֹק אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם בְּדַבְּרֵיכֶם אֵלַי כַּאֲשֶׁר ה' שָׁמַע אֶת בְּקִשְׁתְּכֶם מִמֶּנִּי (שֶׁאֲנִי אֲתוֹךְ בֵּינֵיכֶם לֹה'), וַיֹּאמֶר יְקוֹק אֵלַי ה' אָמַר לִי, שְׁמַעְתִּי אֶת קוֹל דְּבָרֵי הָעַם הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבְּרוּ אֵלַיךָ שָׁמַעְתִּי אֶת בְּקִשְׁתּוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁבִיקְשׁוּ מִמֶּךָ, הִיטִיבוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבְּרוּ בְּקִשְׁתְּם שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִיא טוֹבָה: (כה) מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבָבְם זֶה לְהֵם לִירְאָה אֶתִּי הַלוֹוֹאֵי שְׁלִיבִם שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל תִּמִּיד יִהְיֶה יִרְאֵה אוֹתִי, כְּמוֹ שֶׁהֵם יִרְאִים מִמֶּנִּי עֵתָה בְּמַעֲמַד הַר סִינַי,³⁰⁶ וְלִשְׁמֹר אֶת כָּל מִצְוֹתַי כָּל הַיָּמִים (וְכֹן הַלוֹוֹאִי) שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל תִּמִּיד יִשְׁמְרוּ אֶת מִצְוֹתַי, לְמַעַן יִיטֵב לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם לְעֹלָם כְּדִי שֶׁלֹּהֶם וּלְצִאֲצִיאֵיהֶם יִהְיֶה תִּמִּיד טוֹב: (כו) לֵךְ אָמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאַהֲלֵיכֶם לֵךְ תֹּאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: תַּחֲזְרוּ לֵאחֲלֵיכֶם, וְאִינְכֶם צְרִיכִים לְהַמְשִׁיךְ לְשִׁמּוֹעַ אֶת כָּל הַתּוֹרָה מִפִּי ה'³⁰⁷: (כז) וְאַתָּה פֹּה עֹמֵד עִמָּדִי אֲתָהּ (מִשָּׁה), תִּישָׂא וּתְעַמּוֹד לִפְנֵי,³⁰⁸ וְאֲדַבְּרָה אֵלֶיךָ אֶת כָּל הַמִּצְוָה וְהַחֻקִּים וְהַמְּשֻׁפְּטִים אֲשֶׁר תִּלְמְדִם אֲנִי אוֹמֵר לֵךְ אֶת כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁלֹּאֲחֵר שֶׁאֲלַמַּד אוֹתְךָ אוֹתָם, תִּלְמַד אֲתָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת מִצְוֹת אֱלֹהֵיךָ וְעֲשׂוּ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִקְיִמוּ אֶת הַתּוֹרָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (כח) וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם אֲתָכֶם עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְקִיִּים אֶת מִצְוֹת הַתּוֹרָה שֶׁאֲנִי מִצְוֶה אוֹתָם, לֹא תִסְרוּ אֶל תִּסְטוּ מִדְּבַרֵי הַתּוֹרָה,³⁰⁹ יָמִין וּשְׂמָאל (אֶל תִּסְטוּ מִדְּבַרֵי הַתּוֹרָה) לֹא לִימִין וְלֹא לְשִׂמָּאל, כְּלוּמַר: אֶל תִּסְטוּ מִדְּבַרֵי הַתּוֹרָה בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם אֲתָכֶם תִּלְכוּ אִתְּם תִּלְכוּ בְּדֶרֶךְ שֶׁה' צִוָּה אוֹתְכֶם, לְמַעַן תַּחֲיוּן וְטוֹב לָכֶם כְּדִי שֶׁיִּתְקַיְּמוּ הַבְּרֻכּוֹת שֶׁה' יִיעַד לָכֶם, וְהִאֲרַכְתֶּם יָמִים בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר תִּירְשׁוּן (וְכַךְ) תִּזְכּוּ לֵאחֲרֵיכֶם יָמִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

דְּבָרִים פָּרָק ו

(א) וְזֹאת הַמִּצְוָה הַחֻקִּים וְהַמְּשֻׁפְּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם לְלַמַּד אֲתָכֶם לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ אֱלֹהֵיכֶם הַמִּצְוֹת הַחֻקִּים וְהַמְּשֻׁפְּטִים שֶׁה' צִוָּה אוֹתִי לְלַמַּד אֲתָכֶם לְקִיִּים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר אֲתָם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ בְּאֶרֶץ שֶׁאֲתָם עוֹבְרִים אֶת נַהַר הַיַּרְדֵּן כְּדִי לְרִשֵׁת אוֹתָהּ, בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (ב) לְמַעַן עַל יְדֵי קִיּוֹם הַמִּצְוֹת זֹכִים לְשְׁנֵי דְבָרִים. תִּירְאֵה אֶת יְקוֹק אֱלֹהֵיךָ לְשִׁמּוֹר אֶת כָּל חֻקֹּתַי וּמִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה,

³⁰⁵ רש"י: התשתם כוחי כנקבה, היות ולא רצו לשמוע את דברי ה' ישירות ממנו.

³⁰⁶ אונקלוס.

³⁰⁷ עפ"י רמב"ן.

³⁰⁸ אונקלוס.

³⁰⁹ אונקלוס.

אתה, ובגד, ובגן בגד כל ימי תיך הדבר הראשון לו אתם זוכים הוא ליראת ה' על ידי קיום המצוות, לא רק המקיים את המצוות, אלא גם בניו וזרעו זוכים ליראת שמים,³¹⁰ ולמען יארזן ימיך הדבר השני שזוכים אליו על ידי קיום מצוות הוא אריכות ימים: (ג) ושמעת ישראל תקבל עליך לשמור את המצוות,³¹¹ ושמרת לעשות ותקיים את המצוות,³¹² אשר ייטב לך כדי שייטב לך,³¹³ ואשר תרבו מאד וכדי שתברו מאד, באשר דבר יקוק אלהי אבותיך לך ארץ זבת חלב ודבש כמו שה' אמר שיתן לך ארץ משובחת,³¹⁴ שמוציאה, שזב ממנה, חלב ודבש³¹⁵: (ד) שמע ישראל עם ישראל, התבונן והבן,³¹⁶ יקוק אלהינו רק עם ישראל עובד את ה', יקוק אחד אך בעתיד, שמו של ה' יהיה אחד, שגם אומות העולם יעבדו אותו³¹⁷: (ה) ואהבת את יקוק אלהיך תאהב את ה' ותקיים את מצוותיו מאהבה,³¹⁸ בכל לבבך (תאהב את ה') בכל ליבך,³¹⁹ ובכל נפשך בכל הנפש שלך,³²⁰ אפילו אם ה' נוטל את הנפש שלך,³²¹ ובכל מאדך וכן תאהב את ה' בכל ממונך. אתה צריך להקריב את כל ממונך כדי לקיים את מצוות ה'³²²: (ו) והיו הדברים האלה כל המצוות,³²³ אשר אנכי מצוה היום המצוות יהיו בעיניכם כאילו ציוויתי אתכם עליהם באותו יום, ולא יימאסו עליכם חלילה,³²⁴ על לבבך עליך לפעול כדי לקיים את המצוות³²⁵: (ז) ושננתם לבניך עליך לשנן לבניך ותלמד את הדור אחריו גם כן את המצוות,³²⁶ ודברת בם עליך לדבר כל הזמן בדברי תורה ובמצוות,³²⁷ בשבתך בביתך כאשר אתה יושב בביתך, ובלקחתך בדרךך ואפילו כשאתה הולך בדרך, אתה צריך לעסוק בדברי תורה, ובשכבך ובקומך ובכל יום עליך לעסוק בתורה לפחות בזמן שכיבה ובזמן קימה. גם אם אדם אינו יכול לקיים את מצוות תלמוד תורה בשעה שיושב בביתו ובשעה שהוא הולך בדרך,

³¹⁰ רמב"ן. לפי שיטת הרמב"ן, בשני הפעמים בהם מוזכרת "למען" כוונה דומה, שניהם מדברים על עניין השכר, אך כל אחד מהם מדבר על שכר שונה: האחד מבטיח בנים יראי ה' והשני מבטיח אריכות ימים בא"י. בכך דוחה הרמב"ן את פירוש הא"ע אותו הביא בעצמו, ובו חילק הא"ע וכתב ש"למען תירא את ה' אלוקיך: היא תכלית המצוות, ולא שכר על הקיום, ואריכות הימים בא"י היא שכר, וכך, לכל "למען" בפס' יש משמעות שונה.

³¹¹ אונקלוס.

³¹² אונקלוס.

³¹³ עפ"י רמב"ן.

³¹⁴ רמב"ן. א"ע: מילים אלו מוסבות על פס' א' והם המשך למילה "לרשתה" שנאמר שם, או שכדי להבין את הפס' צריך להוסיף ב'.

³¹⁵ אונקלוס.

³¹⁶ ספורנו.

³¹⁷ עפ"י רש"י. א"ע: ה' הראשון הוא שם העצם ואלוקינו הוא שם התואר. ספורנו: הד' גדול כיוון שה' הוא היחיד בעולם הרביעי (עולם הגלגלים וכדו') והע' גדולה כדי ללמדנו לפקוח את העין. רמב"ן: זוהי מצווה מבארת ל"אנכי ה' אלוקיך". על שינויו של משה ממה שרגיל לומר בד"כ "אלוקיך" מסביר הרמב"ן שמשה לא רצה להוציא עצמו מהכלל כשדובר על גדולתו של ה'.

³¹⁸ אונקלוס + רש"י.

³¹⁹ אונקלוס. רש"י פירש בשתי דרכים: א. בשני יצריך ובכך פתר את הכפילות של "לבבך" ולפי"ז יוצא שהלב הוא הכח המתאוה – עיין רמב"ן. ב. שלא יהיה לבך חלוק על המקום. א"ע: הלב הוא הדעת.

³²⁰ אונקלוס. א"ע: נפש היא הרוח שבגוף.

³²¹ רש"י.

³²² אונקלוס. רש"י הוסיף פירוש נוסף: בכל מידה שהקב"ה מודד לך, בין מידה טובה ובין ח"ו מידת פורענות. א"ע: אהוב את ה' מאוד מאוד.

³²³ אונקלוס. א"ע דחה את טענת "המכחישים" שמדובר בעשרת הדברות.

³²⁴ רש"י.

³²⁵ ספורנו.

³²⁶ אונקלוס. רש"י: שיהיו דברי התורה מחודדים בפיך, שתמיד תדע לענות כששואלים אותך. בפירוש "ולבניך" פירש שהכוונה לתלמידים. (אך אונקלוס פירש שהכוונה לבנים) א"ע הביא משל לחזרות שבציווי "ושנינתם": כמו שכדי לחדד את החץ צריך לחזור ולשייף אותו, כך צריך לחזור בדברי תורה הרבה עד שיהיו שנונים בפי הלומד.

³²⁷ רש"י ואונקלוס.

עליו לעסוק בתורה לפחות בזמן שהוא קם בבוקר ובזמן שהוא ישן בערב, כלומר, לקרוא קריאת שמע של שחרית וקריאת שמע של ערבית³²⁸: (ח) וְקִשְׁרָתֶם לְאוֹת עַל יָדְךָ תִּקְשׁוּר פְּרִשׁוֹת אֱלֹהֵי עַל יָדְךָ, כלומר, תכניס פרשיות אלה לתפילין ותקשור אותם על ידך,³²⁹ וְהָיוּ לְטִטְפֹּת בֵּין עֵינֶיךָ מִצּוֹת אֱלֹהֵי יִהְיוּ לְזִיכְרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ,³³⁰ כלומר: תניח תפילין של ראש בין עיניך אך קצת מעל לעיניים. את התפילין של ראש מניחים בתחילת המקום בו שערות הראש צומחות, כאשר אילו התפילין היו מונחות על המצח, הן היו מונחות בין העיניים: (ט) וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוֹזֹת בֵּיתְךָ עֲלֵיךְ לְכַתּוֹב אֶת פְּרִשׁוֹת שְׁמַע וְלִשְׁמַע אֹתָם עַל קוֹרוֹת בֵּיתְךָ, וּבְשָׁעֲרֶיךָ וְכֹן עֲלֵיךְ לְשִׁים פְּרִשׁוֹת אֱלֹהֵי עַל קוֹרוֹת הַשְּׁעָרִים שְׁלֹךְ (כאן הכוונה למצוות מזוזה): (י) וְהָיָה כִּי יָבִיֵאֵךְ יִקְוֹךְ אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלַיַּעֲקֹב כְּאֲשֶׁר הָיָה יְבִיֵאֵךְ אוֹתְךָ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לְתַת לְךָ עָרִים גְּדוֹלוֹת וְטַבַּת אֲשֶׁר לֹא בְנִיתָ הָיָה יִתֵּן לְךָ עָרִים גְּדוֹלוֹת וְטוֹבוֹת, שְׁלֹא אֶתְּךָ בְּנִיתָ אוֹתָן, אֲלֵא יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בְּנוּ אוֹתָן: (יא) וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוֹב אֲשֶׁר לֹא מְלֵאתָ הָיָה יִתֵּן לְךָ בָתִּים מְלֵאִים בְּכָל טוֹב, בָּתִּים שְׁלֹא אֶתְּךָ מְלֵאתָ אוֹתָם בְּכָל טוֹב, אֲלֵא יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִילְאוּ בָתִּים אֲלוֹ בְּכָל טוֹב, וּבְרַת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא חֲצַבְתָּ וְכֹן יִתֵּן לְךָ הָיָה בּוֹרוֹת מִים שְׁלֹא אֶתְּךָ חִפְרָת אוֹתָם, כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא נִטְעַתָּ הָיָה יִתֵּן לְךָ כְּרָמִים שֶׁל עֲנָבִים וְזֵיתִים שְׁלֹא אֶתְּךָ נִטְעַתָּ אֶת הָעֵצִים הַלְלוּ, וְאֶכְלָתָּ וְשָׂבַעְתָּ אֶתְּךָ תִּזְכֶּה לְאֶכֶל וְלִשְׁבּוֹעַ מִכֹּל מַה שֶׁהָיָה נִתֵּן לְכֶם: (יב) הַשְּׁמֹר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת יִקְוֹךְ אֲשֶׁר הוֹצִיאָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עַבְדִּים תִּזְהַר שְׁלֹא תִשְׁכַּח אֶת הָיָה שְׁהוֹצִיא אוֹתְךָ מִהַבֵּית שֶׁהָיָה בּוֹ עַבֵד, כְּלוֹמֵר, הָיָה שְׁהוֹצִיא אוֹתְךָ מִמִּצְרַיִם³³¹: (יג) אֵת יִקְוֹךְ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא תִּקְיִים אֶת מִצְוֹת הָלֵא תַעֲשֶׂה שֶׁהָיָה צִוּוּה אוֹתְךָ לְקִיִּים,³³² וְאוֹתוֹ תַעֲבֹד תִּקְיִים אֶת מִצְוֹת הָעֲשֶׂה שֶׁהָיָה צִוּוּה אוֹתְךָ לְקִיִּים,³³³ וּבְשִׁמוֹ תִשְׁבַּע וְרַק אִם אֶתְּךָ יִרָא אֶת הָיָה בְּאֵמֶת וְעוֹבֵד אוֹתוֹ, מוֹתֵר לְךָ לְהִשְׁבַּע בְּשִׁמוֹ שֶׁל הָיָה, גַּם שְׁבוּעָה שֶׁל אִמֶת. שְׁבוּעָה שֶׁל שִׁקֵר אֲסוּר לְהִשְׁבַּע בְּכָל מִקְרָה, וְהַנִּשְׁבַּע לְשִׁקֵר עוֹבֵר עַל "לֹא תִישָׂא ...", אֲךָ גַּם לְהִשְׁבַּע שְׁבוּעַת אִמֶת בְּשִׁמוֹ שֶׁל הָיָה מוֹתֵר רַק לְמִי שֶׁהוּא יִרָא אֶת הָיָה³³⁴: (יד) לֹא תִלְכּוּן אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרֵים מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֶיכֶם אֵל תִּלְכּוּ וְתַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵי הָעַמִּים שֶׁנִּמְצְאִים מִסְבִּיב לְכֶם. הַכוּוּנָה הִיא גַּם לְאֱלֹהֵי הָעַמִּים שֶׁאִינֶם סְבִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲלֵא שֶׁהָיָה זֶה הַיָּהִר אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִיּוֹחַד מִלְעַבּוֹד אֶת אֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבֶם, כִּיּוּן שֶׁהַחֲשָׁשׁ הַיּוֹתֵר גְּדוֹל הוּא שֶׁבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִלְמְדוּ לְעַבּוֹד עַבּוּדָה זֶרָה מִהַעֲמִים שֶׁסְבִיבֶם³³⁵: (טו) כִּי הַסִּיבָה שֶׁאֶתְּךָ צָרִיךְ לְהִזְהַר מֵאִיסוּר עַבּוּדָה זֶרָה הִיא, אֵל קָנָא יִקְוֹךְ אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבְּךָ הָיָה הַשּׁוֹכֵן אִיתְךָ נּוֹקֵם בְּמִי שֶׁעוֹבֵד עַבּוּדָה זֶרָה,³³⁶ פֶּן יַחֲרֶה אַף יִקְוֹךְ אֱלֹהֶיךָ בְּךָ שְׁמָא, אִם תִּלְכּוּ וְתַעֲבֹד עַבּוּדָה זֶרָה, הָיָה יִכַעַס עֲלֵיךָ, וְהַשְּׁמִידָךְ מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה הָיָה יִשְׁמִיד אוֹתְךָ בְּכַעֲסוֹ, כִּךָ שְׁכַבֵר לֹא תִהְיֶה עַל פְּנֵי הָאָדָמָה: (טז) לֹא תִנְסוּ אֶת יִקְוֹךְ אֱלֹהֵיכֶם כְּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בְּמִסָּה אֵל תִּנְסוּ אֶת הָיָה כְּמוֹ שֶׁבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִסּוּ אֶת הָיָה בְּמִסָּה, שֶׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נִסּוּ אֶת הָיָה

³²⁸ רש"י.

³²⁹ רש"י.

³³⁰ א"ע בשמות יג'. אונקלוס: יהיו לתפילין. רש"י: הכוונה לארבע בלשונות לועזיים.

³³¹ אונקלוס.

³³² א"ע. רמב"ן: הציווי הוא על יראת שמיים, שהאדם לא יחטא, ודחה את פירוש הא"ע וטען שבהמשך כתוב שוב לירא מפני ה'.

³³³ א"ע. רמב"ן: הכוונה לעבודת הקרבנות.

³³⁴ רש"י. א"ע: תישבע רק בשם ה' ולא בשם אלוהים אחרים. רמב"ן כתב את פירושיהם של א"ע ורש"י, אך הוסיף פירוש נוסף וכתב שהאדם יקיים את שבועתו מתוך יראת השמים שלו.

³³⁵ רש"י.

³³⁶ אונקלוס.

כשדרשו מים³³⁷: (יז) שְׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת מִצְוֹת יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם תִּשְׁמְרוּ אֶת מִצְוֹתַי שֶׁל ה', וְעַדְתִּי תִקְיִמוּ אֶת הַמִּצְוֹת שֶׁבָאוֹת כְּעֵדוֹת עַל יְצִיאַת מִצְרַיִם (כְּמוֹ פֶסַח וּתְפִילִין), וְחִקְיוֹ אֲשֶׁר צִוֵּיתִי וְכֵן תִּקְיִמוּ אֶת הַחֻקִּים, הַמִּצְוֹת שֶׁאֵין טַעֲמָן יָדוּעַ, שֶׁה' צִוּוּהָ אוֹתָךְ: (יח) וְעָשִׂיתָ הַיֵּשֶׁר וְהַטּוֹב³³⁸ בְּעֵינַי יְקֹוֹק תַּעֲשֶׂה אֶת הַדְּבָרִים שֶׁהֵם טוֹבִים וְיִשְׁרִים בְּעֵינַי ה', לְמַעַן יֵיטֵב לְךָ וּבֹאֲתָ וְיִרְשֶׁתָּ אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְקֹוֹק לְאַבְרָהָם (תַּעֲשֶׂה אֶת הַדְּבָרִים שֶׁטוֹבִים וְיִשְׁרִים בְּעֵינַי ה') כְּדִי שִׁיחִיָּה לְךָ טוֹב וְאַתָּה תִּבּוֹא וְתִירֶשׁ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (יט) לְהִדְרִי אֶת כָּל אֲבִיךָ מִפְּנֵיךָ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְקֹוֹק ה' יִגְרֶשׁ מִפְּנֵיךָ אֶת כָּל הָאוֹיְבִים שֶׁלְּךָ, כְּמוֹ שֶׁהִבְטִיחַ לְךָ: (כ) כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֵיךָ מִמָּחָר כִּשְׁהָבִן שֶׁלְּךָ יִשְׁאַל אוֹתָךְ בַּעֲתִיד³³⁹, לֵאמֹר כִּי הִבֵּן שֶׁלְּךָ יֹאמֵר בְּשֵׁאלָתוֹ: מָה הָעֵדוֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוֵּיתָ יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ מִדּוּעַ צִוּוּהָ ה' אוֹתָנוּ עַל הָעֵדוֹת, הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה: (כא) וְאָמַרְתָּ לְבְנֵיךָ תַעֲנֵה לְבִנְךָ, עֲבָדִים הָיִינוּ לְפַרְעֹה בְּמִצְרַיִם וְיִצְיָאֵנוּ יְקֹוֹק מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה אֲנַחְנוּ הָיִינוּ עֲבָדִים לְפַרְעֹה בְּמִצְרַיִם, וְה' הוֹצִיא אוֹתָנוּ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה: (כב) וַיִּתֵּן יְקֹוֹק אוֹתוֹת וּמִפְתֵּיִם גְּדוֹלִים וְרַעִים בְּמִצְרַיִם בְּפַרְעֹה וּבְכָל בֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ ה' עָשָׂה נִסִּים וּמִכּוֹת בְּמִצְרַיִם, בְּפַרְעֹה וּבְכָל בֵּיתוֹ שֶׁל פַּרְעֹה, וְאַנַּחְנוּ רֵאִינוּ אֶת הָאוֹתוֹת הָאֵלֶּה: (כג) וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשֵּׁם ה' הוֹצִיא אוֹתָנוּ מִמִּצְרַיִם, לְמַעַן הָבִיא אֶתָּנוּ לְאֶרֶץ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם (ה' הוֹצִיא אוֹתָנוּ מִמִּצְרַיִם) כְּדִי לְהַבִּיא אוֹתָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (כד) וַיִּצְוֵנוּ יְקֹוֹק לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה ה' צִוּוּהָ אוֹתָנוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוֹת הַלְלוּ, לְיִרְאָה אֶת יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ וְכֵן צִוּוּנוּ ה' שֶׁנִּירָא מִלִּפְנֵינוּ, לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים כְּדִי שִׁיחִיָּה לָנוּ טוֹב, לְחִיתָנוּ בְּהַיּוֹם הַזֶּה וְכִדִּי שֶׁה' יַחֲיִי אֶת אוֹתָנוּ הַיּוֹם: (כה) וַיְצַדֵּקָהּ תִּהְיֶה לָנוּ כִּי נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוֹת הַזֹּאת לְפָנֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ, כְּאֲשֶׁר צִוֵּינוּ תִּהְיֶה לָנוּ זְכוּת כְּאֲשֶׁר נִשְׁמֹר וְנִקְיִים אֶת כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁה' צִוּוּהָ אוֹתָנוּ³⁴⁰:

דברים פרק ז

(א) כִּי יִבְיֹאֵךְ יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה בָּא שָׂמָּה לְרִשְׁתָּהּ כְּאֲשֶׁר ה' יִבְיֹא אוֹתָךְ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְנָשַׁל ה' יִשְׁלִיךְ, יִגְרֶשׁ³⁴¹ גּוֹיִם רַבִּים מִפְּנֵיךָ עַמִּים רַבִּים מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּדִי שֶׁאַתָּה תִּנְחַל אֶת הָאָרֶץ, הַחֲתִי וְהַגְּרָגְשִׁי וְהָאֲמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי מִשֶּׁה מוֹנֵה אֶת שִׁבְעַת הָעַמִּים שֶׁה' יִגְרֶשׁ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: הַחִתִּי, הַגְּרָגְשִׁי, הָאֲמֹרִי, הַכְּנַעֲנִי, הַפְּרִזִּי, הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי, שִׁבְעַת גּוֹיִם רַבִּים וְעַצוּמִים מִמֶּךָ בְּסֶדֶךְ הַכָּל יֵשׁ שִׁבְעָה עַמִּים שִׁוּשְׁבִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְאוֹתָם עַמִּים הֵם גְּדוֹלִים וְחֻזְקִים מִמֶּךָ (מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל): (ב) וַיִּתְּנֶם יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ ה' יִמְסֹר לְפָנֶיךָ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, ה' יִיתֵן לְךָ לְנַצַּח אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, וְהִבִּיתָם³⁴² וְהִבִּיתָם

³³⁷ רש"י.

³³⁸ רמב"ן: עפ"י הפשט הכוונה לשמור את מצות ה' ולכוון בהם לעשיית הטוב, ואילו עפ"י הדרש הכוונה היא שגם בדברין שה' לא ציווה מפורשות בתורה, שהאדם יכוון לעשות את הדבר הטוב.

³³⁹ רש"י.

³⁴⁰ אונקלוס: א"ע: פירש בשלשה אופנים: א. שכן בעוה"ב. ב. מדרך הצדקה צריך לשמור את רצונו. ג. הגויים יראו את חוקות ה' ויבינו שהם חוקות צדיקים.

³⁴¹ רש"י.

³⁴² אונקלוס.

עליך להכות את יושבי הארץ, הַחֲרֵם תַּחֲרִים אֹתָם עליך להשמיד את שבעת העמים האלה שיושבים בארץ כנען,³⁴³ לֹא תִכְרַת לָהֶם בְּרִית אל תכרות ברית עם יושבי הארץ, וְלֹא תִחַנְּם וכן, אסור לך לתת לעמים שיושבים בארץ חנייה בקרקע, אסור לתת לגויים קרקע מארץ ישראל³⁴⁴: (ג) וְלֹא תִתַּחַתֵּן בָּם אל תתחתן עם העמים היושבים בארץ כנען, בְּתֵדָה לֹא תִתֵּן לְבָנֶיךָ וּבְתוֹךְ לֹא תִקַּח לְבָנֶיךָ אסור לך לתת את בתך לאישה לבני יושבי הארץ, וכן אסור לך לתת לבנדך להתחתן עם אחת מבנות יושבי הארץ: (ד) כִּי יָסִיר אֶת בְּנֵיךָ מֵאַחֲרַי (הסיבה שאסור לך להתחתן עם יושבי הארץ היא) מכיוון שהגוי שנשא אישה מישראל יטה את לב הבן שנולד להם אחרי עבודה זרה,³⁴⁵ וְעָבְדוּ אֱלֹהִים אַחֲרֵים הבן שיוולד מבתך ומהבן של יושבי הארץ עלול לעבוד עבודה זרה, וְחָרָה אַף יִקְוֶה בָּכֶם וְהִשְׁמִידֶךָ מִהָרָא אס תתחתנו עם יושבי הארץ ותעבדו עבודה זרה, ה' יכעס עליכם וישמיד אתכם במהירות: (ה) כִּי אִם כֹּה תַעֲשׂוּ לָהֶם (במקום לכרות ברית עם יושבי הארץ ולהתחתן איתם) כך תעשו לעמים האלה: מִזְבַּחַתֵּיהֶם תִּתְּצוּ יש לנתץ את המזבחות המורכבים מהרבה אבנים,³⁴⁶ וּמִצְבֹּתָם תִּשְׁבְּרוּ וכן עליכם לשבור מזבחות הבנויים מאבן אחת (כפי שראינו, מצבה היא מזבח הבנוי מאבן אחת),³⁴⁷ וְאֲשִׁירֵיהֶם תִּגְדְּעוּן וכן עליך לקצץ את האילנות שיושבי הארץ עובדים לעבודה זרה,³⁴⁸ וּפְסִילֵיהֶם תִּשְׂרֹפוּן בָּאֵשׁ וכן תשרפו את הפסלים של יושבי הארץ³⁴⁹: (ו) כִּי עִם קְדוֹשׁ אֲתָה לִיקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בְּךָ בַּחֵר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה (הסיבה שאתה צריך להשמיד עבודה זרה היא) כיוון שאתה עם קדוש לה' וה' בחר בך להיות לו לעם חביב,³⁵⁰ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה (עם ישראל הוא עם חביב לה' יותר) מכל העמים האחרים שנמצאים על פני הארץ: (ז) לֹא מִרְבֶּכֶם מִכָּל הָעַמִּים לא בגלל שאתם רבים יותר מהעמים האחרים,³⁵¹ חֲשֵׁק יִקְוֶה בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם ה' רצה בכס ובחר בכס³⁵², כִּי אֲתֶם הִמְעַט מִכָּל הָעַמִּים שהרי אתם מעט יותר מהעמים האחרים, וממילא לא ייתכן שה' בחר בכס בגלל שאתם רבים³⁵³: (ח) כִּי אֵלֵךְ ה' בחר בכס משתי סיבות:³⁵⁴ (1) מֵאַהֲבַת יִקְוֶה אֲתֶכֶם בגלל שה' אוהב אתכם, (2) וּמִשְׁמֵרוֹ אֶת הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם (וסיבה נוספת לכך שה' בחר בכס היא) מחמת השבועה שנשבע לאבותיכם (אברהם, יצחק ויעקב), הוֹצִיא יִקְוֶה אֲתֶכֶם בְּיַד חֲזָקָה וַיִּפְדֶּךָ מִבֵּית עַבְדִּים מִיַּד פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ מִצְרַיִם ומשום שתי סיבות אלה, ה' הוציא אותך ממצרים ביד חזקה (על ידי שהכה מכות רבות וחזקות במצרים), ועל ידי כך, ה' פדה אותך מעבדותך לפרעה מלך מצרים: (ט) וַיִּדְעֶתָ עֲלֶיךָ לְדַעַת, כִּי יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים ה' הוא האל האמיתי בעולם, הָאֵל הַנְּאֻמָּן שִׁמְר

³⁴³ אונקלוס.

³⁴⁴ רש"י בפירושו השני. בפירושו הראשון: אסור לתת להם חן לומר כמה נאה גוי זה.

³⁴⁵ אונקלוס ורש"י. רש"י למד מכאן שבנך הבא מגוי ויהודיה נחשב כיהודי וכאשר הוא בא מגויה, אין הבן נחשב

ליהודי.

³⁴⁶ רש"י.

³⁴⁷ רש"י.

³⁴⁸ אונקלוס + רש"י.

³⁴⁹ רש"י.

³⁵⁰ אונקלוס.

³⁵¹ רש"י. בפירושו עפ"י הדרש: בגלל שאתם ממעיטים עצמכם לפניי.

³⁵² אונקלוס.

³⁵³ רש"י.

³⁵⁴ רש"י.

הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאַהֲבָיו ה' מְקִיִּים אֶת הַבְּרִית לְמִי שֶׁמְקִיִּים מִצְוֹת מֵאַהֲבָה,³⁵⁵ וְלִשְׂמֵרֵי מִצְוֹתָיו (וְכֵן שׁוֹמֵר ה' אֶת הַבְּרִית) לְמִי שֶׁמְקִיִּים מִצְוֹת מִירָאָה,³⁵⁶ לְאַלֶּף דָּוָר ה' שׁוֹמֵר אֶת הַבְּרִית לְאוֹרֵךְ אֶלֶף דּוֹרוֹת: (י) וּמִשְׁלָם לְשִׁנְאָיו אֶל פְּנֵיו לְהֶאֱבִידוֹ ה' מִשְׁלֵם לְרָשָׁעִים עַל מַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים בְּחֵייהֶם כְּדִי שֶׁלֹּא יִזְכּוּ לְעוֹלָם הַבָּא,³⁵⁷ לֹא יֵאָחֵז לְשִׁנְאָו ה' לֹא יִמְתִּין לְשֵׁלֵם טוֹבָה לְרָשָׁע,³⁵⁸ אֶל פְּנֵיו יִשְׁלָם לוֹ ה' יִשְׁלֵם לְרָשָׁע אֶת שְׂכָרוֹ עַל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים בְּעוֹד הָרָשָׁע חַי³⁵⁹: (יא) וְשִׁמְרַתְּ אֶת הַמִּצְוָה וְאֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם לַעֲשׂוֹתָם עֲלֶיךָ לְשִׁמּוֹר וּלְקִיִּים אֶת כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁאֲנִי מִצְוֶה אוֹתְךָ הַיּוֹם לְקִיִּים:

פרשת עקב

(יב) וְהָיָה עִקֵּב תִּשְׁמְעוֹן אֶת הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה בְּשֹׂכֵר שֶׁתִּקְבְּלוּ עֲלֵיכֶם לְשִׁמּוֹר אֶת הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה,³⁶⁰ וְשִׁמְרַתֶּם וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם וּבְשֹׂכֵר שֶׁתִּקְיִימוּ אֶת הַמִּצְוֹת, וְשִׁמְרֵי יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ לְךָ אֶת הַבְּרִית וְאֶת הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם (אִם תִּקְיִימוּ אֶת חֻלְקֵכֶם בְּבְרִית וּתִקְיִימוּ אֶת מִצְוֹת ה') גַּם ה' יִקְיִים אֶת חֻלְקוֹ בְּבְרִית, וְיִקְיִים אֶת כָּל הַחֻסְדִּים שֶׁנִּשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לַעֲשׂוֹת לְצִאצְאֵיהֶם³⁶¹: (יג) הַתּוֹרָה מוֹנֶה אֶת הַדְּבָרִים שֶׁיִּבְאוּ כֶּשֶׁכֶר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל כֶּשֶׁכֶר עַל שְׁמִירַת הַמִּצְוֹת: (1) וְאַהֲבָה ה' יֵאָהֵב אוֹתְךָ, (2) וְיִבְרַכְךָ ה' יִבְרַךְ אוֹתְךָ בְּמִמּוֹן,³⁶² (3) וְהִרְבֶּה ה' יִרְבֶּה אֶת עַם יִשְׂרָאֵל, (4) וְיִבְרַךְ פְּרִי בִטְנֶיךָ ה' יִבְרַךְ אֶת וְלִדּוֹת מַעֲיָד, בְּנִיד,³⁶³ (5) וּפְרֵי אֲדָמָתְךָ וְכֵן יִבְרַךְ ה' אֶת הַפִּירוֹת וְהִירְקוֹת, וְהַפִּירוֹת הַחֻשׁוּבִים שֶׁהֵם:³⁶⁴ דְּגָנְךָ תִּבּוֹאֲתְךָ, וְתִירְשֶׁךָ פִירוֹת הַגֶּפֶן, וְיִצְהָרְךָ פִירוֹת הַזֵּית, (6) שְׁגַר אֶלְפִיךָ וְעֵשְׂתָרְתָּ צִאנֶיךָ ה' יִבְרַךְ אֶת וְלִדּוֹת בְּקֶרֶךָ וְעֵדְרֵי צִאנְךָ,³⁶⁵ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לָתֵת לְךָ (ה' יִבְרַךְ אֶת פִּירוֹתֶיךָ, בְּנִיד וְלִדּוֹת בְּקֶרֶךָ וְצִאנְךָ) בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל: (יד) (7) בְּרוּךְ תִּהְיֶה מְכַל הָעַמִּים אֲתָה תִּהְיֶה הָעַם הַמְּבוֹרָךְ מִבְּיַן כָּל הָעַמִּים, (8) לֹא יִהְיֶה בְּךָ עֶקֶר וְעֶקְרָה לֹא יִהְיֶה בְּעַם יִשְׂרָאֵל אִם שֶׁאִינוּ מוֹלִיד,³⁶⁶ וּבְבִהְמָתְךָ גַּם לֹא יִהְיוּ בַּהֲמוֹת הַשֵּׂיִכוֹת

³⁵⁵ רש"י.

³⁵⁶ רש"י. א"ע: הַכּוֹנֵה לְדוֹרוֹת הַבָּאִים אוֹ שֶׁמְדוֹבֵר בְּמִי שֶׁאוֹהֵב אֶת ה' בְּלֵב וְשׁוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו הֵם מִי שֶׁמְקִיִּימִים

בְּפִעֵל.

³⁵⁷ רש"י.

³⁵⁸ אונקלוס.

³⁵⁹ אונקלוס.

³⁶⁰ א"ע. אונקלוס: בְּסִיבּוּב, סִיבַת. הַסִּיבָה שֶׁה' יִשְׁמֹר אֶת חֻלְקוֹ בְּרִית הוּא בְּגִלְלֵי שֶׁתִּשְׁמְרוּ אֶת מִצְוֹת ה'. רש"י: מִצְוֹת שֶׁאִדָּם דָּשׁ בְּעִקְבֵי. רַמְבַּ"ן בְּפִירוּשׁוֹ הָרִאשׁוֹן בְּעִבּוּר וּבְפִירוּשׁוֹ הַשֵּׁנִי – בְּאַחֲרִית, כְּלוֹמֵר: תּוֹצֵאָה. פִּירוּשׁ הַמִּשְׁפָּטִים הוּא שְׁדִינֵי מִמּוֹנֹת. (רַמְבַּ"ן מְרַחֵב בְּנוֹשֵׂא מִשְׁמַעוֹת הַשֵּׁם יַעֲקֹב) אוֹה"ח: "וְהָיָה" – לְשׁוֹן שְׂמִיחָה, יִהְיֶה לָכֶם שְׂמִיחָה עַל קִיּוֹם הַמִּצְוֹת. הַשְׂמִיחָה הִיא רַק בְּסִיּוֹם הַקִּיּוֹם וְלֹא בְּדֶרֶךְ. כְּמוֹ"כִי יֵשׁ שְׂמִיחָה בְּשִׂמְחָה בְּזִמְנֵי שִׂישְׂיִשְׂרָאֵל מְקִיִּימִים וְלֹמְדִים אֶת הַתּוֹרָה. "עֵקֶב": כְּדִי שֶׁאִדָּם יִשְׁמַע אֶת הַתּוֹרָה, הוּא צָרִיךְ לְהִתְנַהֵג כְּמוֹ עֵקֶב, בְּשִׁפְלוּת. כְּלִי יִקָּר: הַסִּיבָה שֶׁרִש"י לֹא פִירַשׁ פֶּס' זֶה בְּאוֹתוֹ אוֹפֵן שְׁפִי" עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אֲבִרָהִם בְּקוֹלֵי" הוּא שֶׁהָרִי בְּפֶס' לִפְנֵי כֵן מוֹזְכָּרִים הַמִּצְוֹת כּוֹלֵם, גַּם הַחֻקִּים וְגַם הַמִּשְׁפָּטִים, וְאִילוּ בְּפֶס' כֵּן מוֹזְכָּרִים רַק הַמִּשְׁפָּטִים, סִימָן שֶׁבְּמִלָּה "עֵקֶב" מוֹזְכָּר גַּם חוֹקִים.

³⁶¹ אונקלוס וְרִש"י. סְפוּרָנוּ: כָּל שֹׂכֵר שִׁישׁ בְּעוֹה"ז הוּא מִצַּד הַחֶסֶד הַיּוֹת וְהַשְׂכָּר הָאֲמִיתִי הוּא לְעוֹה"ב.

³⁶² סְפוּרָנוּ. רַמְבַּ"ן: לֹא יִקָּרָה לְךָ דְּבַר רַע בְּגִלְלֵי שֶׁשְׁמַרְתָּ אֶת הַמִּשְׁפָּט. כֵּן פִּירַשׁ "וְהִרְבֶּה": ה' לֹא יִתֵּן לְךָ לְהִתְמַעַט

בְּגִלְלֵי שֶׁאֲתָה מְקִיִּים אֶת מִצְוֹת ה', כְּמוֹ עֵיר הַנִּידָחַת.

³⁶³ אונקלוס.

³⁶⁴ א"ע.

³⁶⁵ רש"י + אונקלוס.

³⁶⁶ רש"י.

לאנשים מעם ישראל, שאינן מולידות: (טו) 9) וְהִסִּיר יְקֹנֶק מִמֶּךָ כָּל חֲלֵי ה' יסיר ממך את כל המחלות,³⁶⁷ אפילו מחלות הרגילות לבא על האדם בדרך הטבע,³⁶⁸ וְכָל מַדּוּי מִצָּרִים הָרָעִים כל המחלות שלא כדרך הטבע בהן חלו המצרים הרעים,³⁶⁹ אֲשֶׁר יִדְעָתָּה (המחלות) שאתה מכיר אותן, שהרי עם ישראל ראה מחלות אלו במצרים,³⁷⁰ לֹא יִשְׁיִמֶם בָּךְ ה' לא ישימם את המחלות האלה בעם ישראל, וְנִתְּנָם בְּכָל שְׁנֵאֵיךָ ה' יגרום לשונאי ישראל לחלות במחלות אלו: (טז) 10) וְאֶכְלָתָּ אֶת כָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר יְקֹנֶק אֱלֹהֶיךָ נִתְּנָן לָךְ תשמיד את כל העמים שה' ימסור בידך,³⁷¹ לֹא תַחַס עֵינֶיךָ עֲלֵיהֶם אל תרחם על עמים אלה, וְלֹא תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם ואל תעבוד את אלוהי העמים שבארץ כנען, כִּי מוֹקֵשׁ הוּא לָךְ (הסיבה שצריך להשמיד את יושבי הארץ היא) מכיוון שהעמים האלה הם מכשול לעם ישראל, שהרי הם עלולים לגרום לעם ישראל לעבוד עבודה זרה³⁷²: (יז) כִּי תֹאמַר בְּלִבְךָ שְׂמָא תֹאמַר בְּלִבְךָ,³⁷³ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֹהִים מִמֶּנִּי אֵיכָה אוֹכֵל לְהוֹרִישָׁם איך אוכל לכבוש את ארץ כנען מיד העמים החזקים היושבים בה?³⁷⁴: (יח) לֹא תִירָא מֵהֶם אֲנִי מצווה אתכם שלא לפחד מיושבי הארץ, ושלא תחששו שלא תצליחו לכבוש את הארץ מהם, זָכָר תִּזְכֹּר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה יְקֹנֶק אֱלֹהֶיךָ לְפָרְעָה וְלְכָל מִצְרַיִם אלא תזכור את כל מה שה' עשה לפרעה ולעם המצרי: (יט) הַמַּסַּת הַגְּדֹלָת הַנִּיּוֹסִים הגדולים,³⁷⁵ אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ שראית במצרים, וְהָאֲתוֹת וכן האותות שראית במצרים, כמו הפיכת המטה לנחש,³⁷⁶ וְהַמַּפְתֵּיִם וכן המכות בהן הוכו המצרים שראית,³⁷⁷ וְהַיָּד הַחֲזֻקָה וכן עליך לזכור את מכת דבר,³⁷⁸ וְהַיָּד הַנְּטוּיָה וכן עליך לזכור את מכת בכורות,³⁷⁹ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ יְקֹנֶק אֱלֹהֶיךָ (עליך לזכור) את כל הניסים בהם הוציא אותך ה' ממצרים, בֵּן יַעֲשֶׂה יְקֹנֶק אֱלֹהֶיךָ לְכָל הָעַמִּים אֲשֶׁר אָתָּה יָרָא מִפְּנֵיהֶם ה' יכה את יושבי הארץ על ידי ניסים כמו שהוא היכה את המצרים, ולכן אין לך ממה לפחד: (כ) וְגַם אֶת הַצָּרְעָה יִשְׁלַח יְקֹנֶק אֱלֹהֶיךָ בָּם בנוסף לניסים שעשיתי למצרים, אשלח את הצירעה. הצירעה היא חרק שהיה מטיל ארס והורג את יושבי הארץ. אמנם, הצירעה לא עברה את הירדן, והיא עזרה לבני ישראל בכיבוש ארץ סיחון ועוג שהיא בעבר הירדן המזרחי,³⁸⁰ עַד אָבֹד הַנְּשָׂאֲרִים עד שיושמדו הנשארים מבין יושבי הארץ, וְהַנְּסֻתָּרִים מִפְּנֵיךָ וכן יושמדו יושבי הארץ שמתחבאים ממך: (כא) לֹא

³⁶⁷ אונקלוס.

³⁶⁸ ספורנו.

³⁶⁹ א"ע.

³⁷⁰ עפ"י אונקלוס. ספורנו: המכות שעם ישראל ראה על הים.

³⁷¹ אונקלוס. א"ע: הכוונה היא לאכול כמו לחם.

³⁷² אונקלוס.

³⁷³ רש"י ואונקלוס.

³⁷⁴ עפ"י רש"י. ספורנו פירש שאין הכוונה לאיסור, ההיפך הוא הנכון, תאמר בלבבך שיושבי הארץ כ"כ חזקים

ובלי סיוע מה' לא היה ניתן לנצחם.

³⁷⁵ אונקלוס. רש"י פירש מלשון ניסיונות.

³⁷⁶ רש"י.

³⁷⁷ רש"י.

³⁷⁸ רש"י.

³⁷⁹ רש"י.

³⁸⁰ רש"י ואונקלוס בתוספת ביאור עפ"י רש"י בשמות כג', כח. רמב"ן מסכים לרש"י שמדובר בחרק, אך שובר שפעולת הצרעה הייתה בשתיים: היא הייתה מחשיכה את הארץ כך שיושבי הארץ לא היו יכולים להילחם (לא הייתה רק צרעה אחת והיא הייתה פועלת כמו הארבה במקרה זה), וכן היא הייתה אוכלת את כל היבול של יושבי הארץ. א"ע: הצרעה היא סוג של מחלה שה' יכה בה את יושבי הארץ.

תַּעֲרִיץ מִפְּנֵיהֶם אל תישבר מיושבי הארץ, אל תפחד מהם,³⁸¹ כִּי יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבְּךָ אֵל גָּדוֹל וְנוֹרָא כִּיוּן שֶׁהִי הוּא אל גדול וחזק והוא ישמיד את יושבי הארץ מפניך: (כב) וְנִשְׁלַח יְקֹנֶה אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִם הָאֵל מִפְּנֵיךָ מַעֲט מַעֲט הִי יוֹרֵשׁ אֶת הַגּוֹיִים הָאֵל מִפְּנֵיךָ לֹא לֹא תוֹכֵל כְּלָתָם מִהָרָא לֹא תוֹכֵל לַחֲשֹׁמֵי אֶת יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ מִהָרָא, וְהָאֶרֶץ תִּהְיֶה שׁוֹמֵמָה מִתּוֹשְׁבֵי, יִתְרַבּוּ חַיִּים מְזִיקוֹת³⁸²: (כג) וְנִתְּנָם יְקֹנֶה אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ הִי יִפִּיל אֶת יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ לְפָנֶיךָ בְּמַלְחָמָה, אֶתָּה תִּנְצַח אֶת יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ, וְהָמָּם מִלְּשׁוֹן הָסָא, הִי יִזְרַע בְּלִבּוֹל בְּמַחְנוֹת הַצְּבָא שֶׁל הָאוֹיִב,³⁸³ מִהוֹמָה גְּדוֹלָה וְתִהְיֶה מִהוֹמָה גְּדוֹלָה בְּמַחְנֵה הָאוֹיִב בְּעַקְבוֹת מַעֲשֵׂה זֶה שֶׁל הִי, עַד הַשְּׂמֹדִם עַד שֶׁהָאוֹיִב יוֹשְׁמֵד: (כד) וְנִתְּנָם מַלְכֵיהֶם בְּיָדֶיךָ הִי יִמְסוֹר בְּיָדֶיךָ אֶת מַלְכֵיהֶם שֶׁל יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ לְאוֹת נִיצְחוֹן,³⁸⁴ וְהָאֲבֹדֶת אֶת שְׂמֵם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם תִּמְחַק אֶת שְׂמֵם שֶׁל יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם עַל יְדֵי שֶׁתִּשְׁמֵד אוֹתָם,³⁸⁵ לֹא יִתְיַצֵּב אִישׁ בְּפָנֶיךָ עַד הַשְּׂמֹדֶת אֶתָּם לֹא יִהְיֶה אֶחָד מִיוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ שֶׁיִּצְלִיחַ לְהִתְיַצֵּב מוֹלֵךְ לְמַלְחָמָה לְפָנֶיךָ שֶׁתִּצְלִיחַ לְהִשְׁמֵד אוֹתָם: (כה) פְּסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּשְׂרַפּוּן בְּאֵשׁ אֶת פְּסִילֵי הָעֲבוֹדָה זֶרָה שֶׁל יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ תִּשְׂרַפּוּן בְּאֵשׁ, לֹא תִּחְמַד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלִקְחָתָ לָךְ אֵל תִּתְּפַח לְקַחֵת אֶת הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב אֲשֶׁר עַל הַפְּסִלִים,³⁸⁶ פֶּן תִּקְוֶה בּוֹ שְׂמָא, אִם תִּיקַח מִזָּהָב וְהַכֶּסֶף שֶׁעַל הַפְּסִלִים תִּבּוֹא לְיַדֵי תִּקְלָה,³⁸⁷ כִּי תוֹעֵבֶת יְקֹנֶה אֱלֹהֶיךָ הוּא הָעֲבוֹדָה זֶרָה הִיא מְרוֹחֶקת מִהִי חַיִּים וְהִי שׁוֹנָא אוֹתָהּ³⁸⁸: (כו) וְלֹא תִּבְיֵא תוֹעֵבָה אֵל בְּיָדֶיךָ אֵל תִּכְנִיס לְתוֹךְ בֵּיתֶךָ כֹּל דְּבַר הַקְּשׁוֹר לְעֲבוֹדָה זֶרָה, גַּם אִם לֹא מְדוּבָר בְּעֲבוֹדָה זֶרָה עֲצֵמָה, אֲלֵא בְּדַבְרֵים הַמְּשֻׁמְשָׁים לְעֲבוֹדָה זֶרָה,³⁸⁹ וְהִייתָ חָרָם כְּמָהוּ אִם תִּכְנִיס לְבֵיתֶךָ דְּבָרִים הַקְּשׁוֹרִים לְעֲבוֹדָה זֶרָה, מִגִּיעַ לָךְ לְחַיִּים מוֹשְׁמֵד כְּמוֹתָהּ,³⁹⁰ שִׁקֵּץ תִּשְׁקָצְנוּ וְתַעֲבֹב תִּתְעַבְּנוּ תִּיגַעַל מִהָעֲבוֹדָה זֶרָה וְתִרְחִיק אוֹתָהּ,³⁹¹ כִּי חָרָם הוּא שֶׁהָרִי הָעֲבוֹדָה זֶרָה הִיא חָרָם, וְהִיא כְּמוֹשְׁמֵדָת בְּעֵינֵי הִי³⁹²:

³⁸¹ אונקלוס.

³⁸² אונקלוס.

³⁸³ עפ"י אונקלוס.

³⁸⁴ אונקלוס. רש"י כותב שמכאן שהיה גלוי לפני ה' שעם ישראל עתיד לחטוא שהרי אם עושים רצונו של מקום,

אין מה לחשוש מפני חיות.

³⁸⁵ רש"י: שורש המם הוא ה.מ. לעומת רשב"ם שהשורש הוא ה.מ.מ., אך לשניהם פירוש המילה הוא אותו

פירוש.

³⁸⁶ עפ"י אונקלוס. אוה"ח: ה' יכניע את המלכים בעוד הם חיים.

³⁸⁷ אונקלוס.

³⁸⁸ רמב"ן וא"ע בפירושו הראשון. בפירושו השני פירש א"ע שהכוונה היא לא לקחת כסף מאת יושבי הארץ כדי

להשאיר את הפסלים בארץ.

³⁸⁹ אונקלוס. ספורנו: לפעמים אדם מצליח עם הכסף שעל הע"ז וחושב שההצלחה היא בזכות הע"ז.

³⁹⁰ עפ"י אונקלוס.

³⁹¹ רמב"ן.

³⁹² אונקלוס (ועיין דעת מקרא).

³⁹³ עפ"י אונקלוס.

³⁹⁴ עפ"י אונקלוס.

(א) כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת תִּקְיִמוּ אֶת כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁאֲנִי (מֹשֶׁה) מִצְוֶה אוֹתְךָ (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) הַיּוֹם,³⁹⁵ לְמַעַן תִּחְיֶינָה וְרַבִּיתֶם טַעַם קִיּוֹם הַמִּצְוֹת הַזֵּה כִּדִּי שֶׁתַּחֲיוּ וְתִרְבּוּ, וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְקֹוֹק לְאַבְרָהָם וְתַעֲלוּ וְתִכְבְּשׁוּ אֶת הָאָרֶץ שֶׁה' נִשְׁבַּע לְתֵת לָכֶם, אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל³⁹⁶: (ב) וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדְרָךְ אֲשֶׁר הִלַּכְתָּ יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבַּעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר אֲנִי (מֹשֶׁה) מִצְוֶה אֶתְכֶם לִזְכּוֹר שֶׁה' הוֹלִיךְ אֶתְכֶם בְּמִדְבַר אַרְבַּעִים שָׁנָה, וּבְמִשַׁךְ שְׁנַיִם אֱלֹהִים, ה' דָּאָג לְכָל צִרְכֵיכֶם,³⁹⁷ לְמַעַן עֲנִתְּךָ הַסִּיבָה שֶׁה' הוֹלִיךְ אֶתְכֶם בְּמִדְבַר אַרְבַּעִים שָׁנָה הִיא כִּדִּי שֶׁאֲתָה (עַם יִשְׂרָאֵל) תִּהְיֶה מֵעוֹנָה מֵהַדְרָךְ,³⁹⁸ לְנִסְתָּךְ (וְהַסִּיבָה שֶׁה' עֵינָה אוֹתְךָ בְּדֶרֶךְ כִּה אֲרוּכָה הִיא) כִּדִּי לְנִסּוֹת אוֹתְךָ, לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבְּךָ וְעַל יַדֵּי שֶׁה' נִיִּסָּה אוֹתְךָ בְּעֵינֵי הַדְרָךְ, הוּא יִידַע אֶת מַה שֶׁאֲתָה חוֹשֵׁב בְּלִבְּךָ, הֲתִשְׁמֹר מִצְוֹתַי אִם לֹא (ה' יִידַע אֶת מַה שֶׁאֲתָה חוֹשֵׁב בְּלִבְּךָ): הֲאִם תִּשְׁמֹר אֶת מִצְוֹתַי אוֹתְךָ בְּמִדְבַר אַרְבַּעִים שָׁנָה בְּתַנְאִים קִשִּׁים, ה' הִיָּה יִכּוֹל לְדַעַת אִם תִּהְרַהֵר אַחֲרָיו וְתִקְיִים אֶת דְּבָרָיו אוֹ שֶׁתֵּאֱמָר בּוֹ: (ג) וַיַּעֲנֶךָ ה' עֵינָה אוֹתְךָ בְּכוּוֹנָה עַל יַדֵּי שֶׁהוֹלִיךְ אוֹתְךָ בְּדֶרֶךְ אֲרוּכָה,³⁹⁹ וַיַּרְעִיבֶךָ ה' הָרַעִיב אוֹתְךָ בְּכוּוֹנָה עַד שֶׁנִּתֵּן לְךָ אֶת הַמֶּן,⁴⁰⁰ וַיֹּאכְלֶךָ אֶת הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אַבְרָהָם לְאוֹרֶךְ שְׁנוֹת הַמִּדְבָּר ה' הֵאֱכִיל אוֹתְךָ אֶת הַמֶּן, אוֹכֵל שֶׁלֹּא הִכָּרַת אוֹתוֹ לִפְנֵי שֶׁה' הוֹרִיד אוֹתוֹ וְגַם אֲבוֹתֶיךָ לֹא הִכִּירוּ אוֹתוֹ,⁴⁰¹ לְמַעַן הוֹדִיעָךָ הַסִּיבָה שֶׁה' הוֹרִיד לְךָ דוּקָא אֶת הַמֶּן הִיא כִּדִּי לְהוֹדִיעַ לְךָ,⁴⁰² כִּי לֹא עַל הַלְחֵם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם שֶׁלֹּא אֲכִילַת הַלְחֵם הִיא הַמְחִייה אֶת הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי יְקֹוֹק יִחְיֶה הָאָדָם אֲלֵא כָּל דָּבָר שֶׁה' זִימֵן, יֵשׁ בּוֹ כּוֹחַ לְהַחְיֹת אֶתְכֶם, וְלִכֵּן אֲפִילוֹ הַמֶּן יִכּוֹל לְהַחְיֹת אֶתְכֶם. מֹשֶׁה אוֹמֵר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁה' בְּכוּוֹנָה הֵאֱכִיל אוֹתְכֶם בְּמִשַׁךְ אַרְבַּעִים שָׁנָה אֶת הַמֶּן, מְכִיוּן שֶׁהַמֶּן אֵינוֹ נִחְשָׁב לְאוֹכֵל רְגִיל, וְכֵן, עַל יַדֵּי שְׁבִנֵי יִשְׂרָאֵל יֵאָכְלוּ אוֹכֵל נִיִּסִי, הֵם יִידַעוּ שֶׁהָאָדָם אֵינוֹ מִתְקִיִּים מֵאֲכִילַת לֶחֶם, אֲלֵא ה' יִכּוֹל לְקַיֵּם אֶת הָאָדָם בְּכָל דָּבָר שֶׁהוּא רוֹצֵה⁴⁰³: (ד) שְׁמַלְתְּךָ לֹא בְּלִתָּה מֵעֲלִיךָ בְּמִשַׁךְ שְׁנוֹת נִידוּדֶיךָ בְּמִדְבָּר, בְּגִדֶיךָ לֹא תִתְּבֹלוּ,⁴⁰⁴ וְרִגְלֶיךָ לֹא בְּצַקָּה הָרַגְלִיִּים שֶׁלְךָ לֹא תִתְּמַלְאוּ בְּבִצְקוֹת, (בְּנִיגוּד לְדֶרֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁרַגְלֵי הוֹלְכֵי הַדְּרָכִים

³⁹⁵ רש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני מפרש רש"י שהכוונה למצווה כולה, אם אדם התחיל במצווה, הרי שהוא מצווה לסיימה. רמב"ן: משה מוסיף על המשפטים שציווה בתחילת פרשת עקב, לומר שיש לשמור לא רק את המשפטים, אלא גם את שאר המצוות, ששאר המצוות מביאים ג"כ לשכר שנאמר לעיל. אוה"ח: אצל אנשים יש מידה להקפיד על חלק מהמצוות ולזלזל באחרים, וכאן מצווה משה רבינו לשמור את המצוות בכללם ולא לסנן את המצוות למצוות מסויימות שצריך להקפיד עליהם ומצוות אחרות שניתן להקל בהם. בהמשך מסביר אוה"ח שכל מצווה היא כנגד איבר בגוף וכאשר מחסירים מצווה אחת, הרי שמחסר כנגדו חיות איבר אחד, וכמו שהגוף הוא מאוחד וההגוף כולו מרגיש בחיסרון חיות של כל איבר, כך גם, וכמו שהגוף הוא מאוחד וההגוף כולו מרגיש בחיסרון חיות של כל איבר, כך גם כל המצוות מאוגדות יחד כאילו היו גוף אחד. כמו"כ כתב אוה"ח שהאדם צריך לשבת ולצפות מתי תבוא לידי מצווה.

³⁹⁶ אונקלוס. ספורנו: ההמון רוצה לזכות בשכר זמני: אריכות ימים, בנם וממון זה מה שהבטיח משה לבני"אם ישמרו את התורה.

³⁹⁷ ספורנו.

³⁹⁸ רשב"ם.

³⁹⁹ א"ע.

⁴⁰⁰ א"ע בפירוש אחד. בפירושו השני כתב שהכוונה היא לרעב מתאוות אחרות.

⁴⁰¹ אונקלוס. רמב"ן: כותב שני פירושים: הראשון הוא שגם אתה וגם אבותיך לא ידעתם שתוכלו לחיות עפ"י המן והפירוש השני הוא מלשון זכיה, שלא זכיתם במן לפני כן וגם אבותיך למרות שהלכו דרך ארוכה (למשל אברהם שהלך לארץ כנען) לא זכו במן.

⁴⁰² אונקלוס.

⁴⁰³ א"ע עפ"י אבי עזר.

⁴⁰⁴ רש"י: עני הכבוד היו מכבסים ומגהצים את הבגדים. א"ע: ייתכן שהוציאו הרבה בגדים ממצרים או שהמון לא הוליד זיעה באנשים.

מתמלאות בבצקות), **זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה** (בגדיך לא בלו ורגליכם לא התמלאו בבצקות) לאורך כל הארבעים שנה שהלכתם במדבר: (ה) **וַיִּדְעֶתָ עִם לְבַבְךָ תִּאֲמִין בְּלִבְךָ**,⁴⁰⁵ **כִּי כִּי אֲשֶׁר יִיָּסֵר אֶת בְּנֹו כִּמוֹ שֶׁאֵב נֹוֹתן מוֹסֵר לְבֵנוֹ וּמֵטִיל עֲלָיו עוֹל שֶׁל דְּבָרִים שׁוֹנִים, יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ מִיִּסְרְךָ** כך על ידי שה' מייסר אתכם בהתחלה במהלך שנות הנידודים במדבר, כשתיכנסו לארץ, תעריכו יותר את טוב הארץ⁴⁰⁶: (ו) **וְשָׁמַרְתָּ אֶת מִצְוֹת יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ תִּשְׁמֹר וּתְקִיִּים אֶת מִצְוֹת ה', לְלַכֵּת בְּדַרְכָּיו תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ שֶׁה' צִוּוּהוּ אוֹתְךָ**,⁴⁰⁷ **וְלִירְאָהוּ אֹתוֹ וּתִירָא מִפְּנֵי שֶׁה' ה' ⁴⁰⁸: (ז) כִּי יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ מִבִּיאַךְ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה** (הסיבה שאני מצווה אותך לשמור את מצוות ה' היא) מכיוון שה' מביא אותך לארץ טובה, ועכשיו משה מונה את מעלות ארץ ישראל: ⁴⁰⁹ (1) **אֶרֶץ נְחָלִי מַיִם** המעלה הראשונה היא מקורות המים של ארץ ישראל. יש בארץ ישראל נחלים עם מים זורמים, **עֵינֹת** וכן יש בארץ ישראל מעיינות נובעים, **וּתְהִמֹּת** וכן יש בארץ ישראל מי תהום הבוקעים מהאדמה,⁴¹⁰ **יֵצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר מִים אֱלֹהֵי יוֹצְאִים מֵהָהָרִים וּמֵהַבְּקָעוֹת: (ח) (2) אֶרֶץ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה וְגִפְן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן** המעלה השנייה היא לגבי המזון המצוי בקלות: יש בארץ ישראל הרבה חיטה, שעורה, ענבים, תאנים ורימונים המשמשים לאכילה. (3) **אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדִבְשׁ** המעלה השלישית מדברת על מעדני מלכים: יש בארץ ישראל הרבה זיתים המפיקים שמן וכן יש הרבה דבש בארץ ישראל המשמש למעדני מלכים⁴¹¹: (ט) (4) **אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכַּנְתָּ תֹאכַל בָּהּ לֶחֶם** המעלה הרביעית היא לגבי הקלות שניתן לאכול לחם: בארץ ישראל, אין הלחם נמכר ביוקר, אלא בזול,⁴¹² **לֹא תִחָסֵר כָּל בָּהּ** לא יהיה חסר לך דבר בארץ ישראל, (5) **אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בְּרֹזֶל** המעלה החמישית היא אוצרות הטבע הנמצאים בארץ ישראל: ניתן למצוא בארץ ישראל בקלות אבנים נוחות לבנייה,⁴¹³ **וּמִהָרְרִיָּה וּמֵהָהָרִים שְׂבָרָךְ** ישראל,⁴¹⁴ **תִּחְצַב נְחֹשֶׁת** ניתן לחצוב נחושת: (י) **וְאֶכְלֶתָ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכָתָ אֶת יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ עַל הָאֶרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ** אני (משה) מצווה אותך (בני ישראל), שלאחר שתאכל ותשבע, תברך ותודה לה' אלוֹקֶיךָ על האוכל שנתן לך ועל הארץ שנתן לך, כלומר על ארץ ישראל⁴¹⁵: (יא) **הַשֶּׁמֶר לָךְ הַזֶּהר, ה' ⁴¹⁶: פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ שְׂמָא תִשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ**,⁴¹⁷ **לְבַלְתִּי שְׂמֹר מִצְוֹתַי וּמִשְׁפָּטַי וְחֻקֹּתַי וְלֹא תִשְׁמֹר אֶת מִצְוֹת ה', וְאֶת הַדִּינִים שֶׁל בֵּין אָדָם לְחֵבֵר וְאֶת חוֹקוֹת ה', ⁴¹⁸ אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם** (שְׂמָא תִשְׁכַּח אֶת הַמִּצְוֹת וְהַדִּינִים) שאני מצווה אותך היום לקיימן: (יב) **פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבַעְתָּ שְׂמָא מְרֹב שְׁפַע שִׁיחִיהָ לָךְ, אֶתָּה תֹאכַל וְתִשְׂבַּע, וּבָתִּים טָבִים תִּבְנֶה**

⁴⁰⁵ א"ע.

⁴⁰⁶ רמב"ן. לפי ספורנו הכוונה היא לקיום מעשה המצוות.

⁴⁰⁷ אונקלוס.

⁴⁰⁸ אונקלוס.

⁴⁰⁹ רשב"ם + ספורנו.

⁴¹⁰ דעת מקרא. רמב"ן: עיינות מוסב גם על עיינות וגם על תהומות ופירוש הפסוק הוא "עיינות", ועיינות תהומות.

⁴¹¹ רש"י.

⁴¹² ספורנו. רשב"ם: פת חריבה וכן א"ע. כלי יקר: ערי אוצרות – לא תזדק להכניס את התבואה לערי אוצרות.

⁴¹³ ספורנו.

⁴¹⁴ אונקלוס. כלי יקר: מדובר על לומדי התורה.

⁴¹⁵ רמב"ן. לשיטתו, כוונת הכתוב היא "ועל הארץ הטובה", ושולל בכך שחיוב הברכה היא רק בא"י.

⁴¹⁶ דעת מקרא עפ"י חז"ל שהשמר פן ואל הם מצוות לא תעשה.

⁴¹⁷ אונקלוס.

⁴¹⁸ אונקלוס.

וַיִּשְׁבֹּתָ וְאֵתָה תִבְנֶה בְּתַיִם טוֹבִים וּתְשֹׁב בֵּהֶם: (ג) וּבְקָרְךָ וְצֹאנֶךָ יִרְבִּין וְכֹן הַבָּקָר וְהַצֹּאן שְׁלֶךְ יִתְרַבּוּ,⁴¹⁹
וְכִסְף וְזָהָב יִרְבֶּה לְךָ וְהַכֶּסֶף וְהַזָּהָב שְׁלֶךְ יִתְרַבּוּ, וְכֹל אֲשֶׁר לְךָ יִרְבֶּה וְכֹן כָּל הַדְּבָרִים שֵׁשׁ בְּרִשׁוֹתֶיךָ יִתְרַבּוּ:
(יד) וְרִם לְבָבְךָ (שְׂמָא כַּאֲשֶׁר כָּל מָה שֵׁשׁ בְּרִשׁוֹתֶיךָ יִתְרַבּוּ) לְבַד יִגְבֶּה וְיִתְמַלֵּא בְּגַאוּוֹה מְרֹב הַשֶּׁפַע,⁴²⁰
וְשִׁכַחְתָּ אֶת יְקֻק אֱלֹהֶיךָ, הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים (כַּאֲשֶׁר לִיבַד יִגְבֶּה), וְאֵתָה תִשְׁכַּח אֶת ה'
שֶׁהוֹצִיא אוֹתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: (טו) הַמּוֹלִיכְךָ בְּמִדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נְחֹשׁ שָׂרָף וְעִקְרָב (שְׂמָא תִשְׁכַּח אֶת
ה') שֶׁהוֹלִיךְ אוֹתְךָ בְּמִדְבָּר שֵׁשׁ בּו נְחֹשִׁים אֲרִסִּים וְעִקְרָבִים,⁴²¹ וְצִמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין מַיִם, (תִּשְׁכַּח אֶת ה'
שֶׁהוֹלִיךְ אוֹתְךָ בְּמִדְבָּר) שֵׁשׁ שִׁם צִמָּאוֹן מְכִיוּן שֶׁבְּמִדְבָּר אֵין מַיִם, וּבְכָל זֹאת ה' דָּאֵג שִׁיחִיו לְךָ מַיִם, הַמּוֹצִיא
לְךָ מַיִם מִצּוֹר הַחֲלָמִישׁ שֶׁהָרִי ה' הוּא שֶׁהוֹצִיא לְךָ מַיִם מֵאֵבֶן חֻזְקָה⁴²²: (טז) הַמַּאֲכִילְךָ מִן בְּמִדְבָּר אֲשֶׁר
לֹא יָדְעוֹן אֲבֹתֶיךָ, לְמַעַן עֲנִתְךָ ה' הַאֲכִיל אוֹתְךָ בְּמִדְבָּר אֶת הַמֶּן שֶׁאֲבוֹתֶיךָ לֹא הִכִּירוּ כְּדִי לַעֲנוֹת אוֹתְךָ,
וְלְמַעַן נִסְתַּךְ סִיבַת הָעֵינּוּי הִיא כְּדִי לְרַאוֹת אִם עֲדִיין תֵּאֱמִין בְּה' כִּשְׁקֶשֶׁה לְךָ, לְהִיטְבֶּךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ (וְכֹן
סִיבַת הָעֵינּוּי הִיא) כְּדִי לְהִיטִיב לְךָ בְּסוֹף אִם תַּעֲמוֹד בְּנִיסּוֹן: (יז) וְאִמְרָתְךָ בְּלִבְךָ (לְאַחַר שֶׁתִּרְאֶה אֶת כָּל
הַבְּרָכָה שֶׁה' שִׁלַּח לְךָ בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ), שְׂמָא תֵּאֱמַר בְּלִיבְךָ, כִּי אֵין מַיִם וְהַחֹזֶק שֶׁלִּי, עָשָׂה לִי אֶת
הַחֵיל הַזֶּה הוּא זֶה שֶׁנִּתֵּן לִי אֶת הַשֶּׁפַע וְהַמְמוֹן הַזֶּה⁴²³: (יח) (אִם חֲלִילָה עָלֶיךָ בְּלִיבְךָ לֹמַר שֶׁכּוֹחַ עָשָׂה אֶת
הַחֵיל הַזֶּה), וְזִכְרָתְךָ אֶת יְקֻק אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנִּיתְךָ לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חֵיל תִּיזְכֹּר שֶׁה' הוּא זֶה שֶׁנִּתֵּן לְךָ כֹּחַ
לְקַנּוֹת נְכֹסִים וּמְמוֹן,⁴²⁴ לְמַעַן הִקִּים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּיוֹם הַזֶּה (וְהִסִּיבָה שֶׁה' נָתַן לְךָ כֹּחַ
לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֵיל הַזֶּה הִיא) כְּדִי לְקַיֵּם אֶת בְּרִיתוֹ לְאַבּוֹת בְּיוֹם זֶה שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל נִכְנַס לָאָרֶץ: (יט) וְהִיָּה
אִם שָׁכַחְתָּ תִשְׁכַּח אֶת יְקֻק אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אִם חֲלִילָה אֵתָה (עַם יִשְׂרָאֵל) תִּשְׁכַּח אֶת
ה' וְתִפְנֶה אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים, וְעַבְדָּתֶם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם וְאִם חֲלִילָה אֵתָה תַעֲבֹד וְתִשְׁתַּחֲוֶה לַעֲבֹדָה
הַזֶּרָה, הַעֲדַתִּי בְּכֶם הַיּוֹם כִּי אֲבַד תֵּאבְדוּן אֲנִי מֵתֵרָה בְּכֶם הַיּוֹם שֶׁאֵתָם תּוֹשְׁמֵדוּ: (כ) כְּגוֹיִם אֲשֶׁר יְקֻק
מַאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם בְּן תֵּאבְדוּן (אֵתָם תֵּאבְדוּ) כְּמוֹ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ שֶׁה' מִשְׁמִיד מִפְּנֵיכֶם, תֵּאבְדוּ גַם מֵהָעוֹלָם הַזֶּה
וְגַם מֵהָעוֹלָם הַבָּא,⁴²⁵ עֲקֹב לֹא תִשְׁמְעוּן בְּקוֹל יְקֻק אֱלֹהֵיכֶם כְּעוֹנֵשׁ עַל שְׂלָא שְׁמַעְתֶּם בְּקוֹל ה'⁴²⁶:

⁴¹⁹ אונקלוס.

⁴²⁰ עפ"י אונקלוס.

⁴²¹ דעת מקרא.

⁴²² א"ע.

⁴²³ א"ע.

⁴²⁴ עפ"י אונקלוס וא"ע. רמב"ן מפרש שעם ישראל הוא באמת מטבעו עם חזק, ולכן יש לו כח עצמי, וה' מצווה את עם ישראל לזכור את הזמנים בהם לא היה להם כח עצמי ולולי עזרתו הגלויה של ה', לא היו יכולים לעמוד בזמנים הקשים ההם (כמו בעת גלותם במצרים והליכתם במדבר), וזכאן מצווה משה את עם ישראל לומר לעצמו, כשם שבאותם זמנים לא היה בכח עם ישראל להסתדר בכוחות עצמו, כך גם עתה, שנראה שלכאורה עם ישראל הוא עם חזק, איננו יכול להצליח לולי עזרתו של ה"ת.

⁴²⁵ ספורנו.

⁴²⁶ א"ע. ספורנו: כעונש על שלא בירכתם.

(א) משה פונה לעם ישראל ואומר להם: שָׁמַע יִשְׂרָאֵל הַבֵּיטוּ עִם יִשְׂרָאֵל! אֲתָה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת הַיַּרְדֵּן לְבָא בְּזִמְנָן הַקְּרוֹב אֲתָם עוֹבְרִים אֶת נַהַר הַיַּרְדֵּן כְּדִי לְהִכְנִס לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל,⁴²⁷ לְרִשְׁתָּהּ גּוֹיִם גְּדוֹלִים וְעַצְמִים מִמֶּךָ (אתם עוברים את נהר הירדן) כדי לכבוש את הארץ מידי עמים שאוכלוסייתם גדולה וחזקה מכם (למרות שגם אתם חזקים),⁴²⁸ עָרִים גְּדוֹלֹת וּבְצֻרֹת בְּשָׂמַיִם יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ גְּרִים בְּעָרִים כֹּל כַּךְ מְבֹצְרוֹת, עַד שֶׁנִּרְאָה כְּאִילוּ הַמְּבַצְרִים מְגִיעִים עַד הַשָּׁמַיִם: (ב) עַם גְּדוֹל וָרִם (אתה הולך לרשת) עַמִּים גְּדוֹלִים וְחֻזְקִים,⁴²⁹ בְּנֵי עֲנָקִים הַעַמִּים הַיּוֹשְׁבִים בָּאָרֶץ הֵם גִּיבּוֹרִים,⁴³⁰ אֲשֶׁר אֲתָה יֹדְעָה וְאֲתָה שֹׁמְעָה מִי יִתְיַצֵּב לְפָנָי בְּנֵי עֲנָק אֲתָה כָּבֵר יוֹדַע וְכָבֵר שֹׁמְעָה שְׁאִין מִי שִׁיכּוֹל לְהִתְיַצֵּב בְּפָנָי בְּנֵי הָעֲנָק,⁴³¹ כְּלוּמֹר, שְׂאֵף אֶחָד אֵינָנו יֹכֵל לְנַחַח אֶת בְּנֵי הָעֲנָק בְּמַלְחָמָה, וּבְכֹל זֹאת ה' יַגְרוֹם לְכַךְ שֶׁתּוֹכֵל לְנַחֵם: (ג) וַיִּדְעָה הַיּוֹם תְּבִין הַיּוֹם, כִּי יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ הוּא הָעֹבֵר לְפָנֶיךָ ה' הוּא הָעוֹבֵר לְפָנָי לְפָנֵי הַמַּחֲנֶה שֶׁלְּךָ, וַיִּלְחַם בְּיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, אִישׁ אֶכְלָה ה' הוּא כְּמוֹ אֲשֶׁר הַמַּכְלָה בְּמַהֲרֹת אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ,⁴³² הוּא יִשְׁמִידֶם וְהוּא יִכְנִיעֶם לְפָנֶיךָ ה' יִשְׁמִיד אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֶיךָ, וְה' הוּא שִׁיכְנִיעַ אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֶיךָ, וְהוֹרִשְׁתָּם תְּכַבּוֹשׁ אֶת אֶרֶץ שֶׁל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ,⁴³³ וְהִאֲבֹדְתָם מִהָרָה בְּאֲשֶׁר דָּבַר יְקֹוֹק לְךָ תִּשְׁמִיד אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ כְּמוֹ שֶׁה' צִוּוּהָ אוֹתָךְ לַעֲשׂוֹת: (ד) אֵל תֹּאמַר בְּלִבְּךָ בְּהַרְדֵּף יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ אֲתָם מִלְּפָנֶיךָ לֵאמֹר אֵל תֹּאמַר בְּלִבְּךָ בְּשַׁעַה שֶׁה' יַגְרֵשׁ אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֶיךָ: ⁴³⁴ יֵשׁ שְׁתֵּי סִיבּוֹת שֶׁה' מִנְחִיל לִי אֶת הָאָרֶץ וּמְגַרֵּשׁ אֶת הַעַמִּים שִׁישְׁבוּ בָּהּ עַד עַתָּה, (1) בְּצַדִּיקוֹתַי הִבִּיאֲנִי יְקֹוֹק לְרִשְׁתָּהּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת הַסִּיבָה הַרְאִשׁוֹנָה בְּגַלְלָה זְכִיתִי לְרִשְׁתָּהּ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הִיא בְּגַלְלָה צַדִּיקוֹתַי: הַסִּיבָה שֶׁה' מְגַרֵּשׁ אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵי הִיא כִּיוּן שֶׁאֲנִי צַדִּיק, (2) וּבְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה יְקֹוֹק מוֹרִישָׁם מִפְּנֶיךָ הַסִּיבָה הַשְּׁנִייה שֶׁאֲנִי (עם ישראל) זֹכֵה בָּאָרֶץ יִשְׂרָאֵל הִיא בְּגַלְלָה רְשָׁעוֹתָם שֶׁל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ: (ה) לֹא בְּצַדִּיקוֹתַי וּבִישָׁר לְבָבְךָ אֲתָה בָּא לְרִשְׁתָּהּ אֶת אֶרֶץ אֲרָצֶם רַק סִיבָה אַחַת שֶׁאֲמַרְתָּ תִּקְיָפָה, אִין אֲתָה נֹחַל אֶת הָאָרֶץ בְּרֹב צַדִּיקוֹתַי, כִּי אֵלֹהִים בְּרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישָׁם מִפְּנֶיךָ בְּגַלְלָה רְשָׁעוֹת הַגּוֹיִים ה' מְגַרֵּשׁ אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֶיךָ, וְלִמְעַן הַקִּים אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְקֹוֹק לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב (הַסִּיבָה הַשְּׁנִייה שֶׁאֲתָה נֹחַל אֶת הָאָרֶץ הִיא) כְּדִי שֶׁה' יִקְיִים אֶת שְׁבוּעָתוֹ לְאַבּוֹת שֶׁהָאָרֶץ תִּינָתֵן לְזֶרַעם⁴³⁶: (ו) וַיִּדְעָה כִּי לֹא בְּצַדִּיקוֹתַי יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ תִּדַע

⁴²⁷ א"ע בפירושו הראשון + אונקלוס. בפירושו השני כתב שתחשוב כאילו אתה עובר היום.

⁴²⁸ אונקלוס ורש"י.

⁴²⁹ אונקלוס.

⁴³⁰ אונקלוס.

⁴³¹ אונקלוס.

⁴³² אה"ח מחלק בין פנייתו של משה ל-2 קבוצות: יהושע וכלב שראו את יושבי הארץ ובכ"ז האמינו בה' עד הסוף, כובדו בלשון "ידיעה", דהיינו, ידיעה ברורה על יושבי הארץ, ולשאר העם פנה אליהם בלשון שמיעה.

⁴³³ א"ע.

⁴³⁴ אונקלוס.

⁴³⁵ עפ"י רשב"ם.

⁴³⁶ רש"י.

⁴³⁶ עפ"י רש"י ורשב"ם. רמב"ן: משה מזהיר את ישראל שלא לומר שהם יורשים את הארץ בזכות צדקותם, אלא ברשעת הגויים האלה, "וברשעת הגויים האלה" הנאמר בפס' ד' איננו חלק מדברי ישראל, אלא משה אומר לישראל שהסיבה שה' מגרש את יושבי הארץ מפניהם היא רשעת הגויים, ולאחר מכן, בפס' שאחרי כן, משה מפרט מדע דווקא עם ישראל זכה בארץ.

שאינך נוחל את ארץ ישראל בזכות צדקותך, **בִּי עִם קִשָּׁה עֲרַף אֶתָּה** שהרי אתה עם שהולך אחרי שרירות ליבו, עם שהולך אחרי מה שליבו חפץ, וממילא לא ניתן לומר שאתם זוכים בארץ ישראל בגלל צדקותכם⁴³⁷: **(ז) זָכַר אֶל תְּשֻׁבַח אֲנִי מִצְוֹה אוֹתְךָ לִזְכוֹר וְלֹא לִשְׁכּוֹחַ, אֵת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת יְקוֹק אֱלֹהֵיךָ בַּמִּדְבָּר** (אני מצווה אותך שלא לשכוח) שהרגזת את ה' במהלך השנים בהן הלכת במדבר,⁴³⁸ **לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר יֵצְאֶת מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאַכְסָם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה** מהיום בו יצאתם ממצרים עד שהגעתם למקום הזה, **מִמְרִים הָיִיתֶם עִם יְקוֹק סִרְבַּתְּם לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹל ה'**⁴³⁹: **(ח) וּבַחֲרִב הִקְצַפְתֶּם אֶת יְקוֹק** בהר סיני הכעסתם את ה' על ידי שחטאתם בחטא העגל, **וַיִּתְאַנֶּף יְקוֹק בְּכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם** ה' התרגז עליכם ורצה להשמיד אתכם⁴⁴⁰: **(ט) בַּעֲלֹתִי הִהְרֵה לְקַחַת לִוְחֹת הָאֲבָנִים לִוְחֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת יְקוֹק עִמָּכֶם** (חטאתם בחטא העגל) כאשר עליתי להר סיני כדי לקחת את הלוחות שעל ידי נתינתם ה' כרת עימכם ברית, **וְאֲשָׁב בְּהַר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה** התעכבתי על הר סיני במשך ארבעים יום וארבעים לילה,⁴⁴¹ **לָחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי** במשך ארבעים היום וארבעים הלילה ששהיתני על הר סיני, לא אכלתי לחם ולא שתיתי מים: **(י) וַיִּתֵּן יְקוֹק אֵלַי אֵת שְׁנֵי לִוְחֹת הָאֲבָנִים כְּתוּבִים בְּאֵצְבַּע אֱלֹהִים** (במהלך הזמן ששהיתני על הר סיני), ה' נתן לי את שני לוחות הברית, **וְעָלִיהֶם כָּבַל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר יְקוֹק עִמָּכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ** על לוחות הברית היו כתובים כל הדברים שה' אמר לכם מתוך האש שבערה על הר סיני, **בַּיּוֹם הַקֹּדֶל** (ה' אמר לכם את הדברים) ביום שהקהלתי (משה) את עם ישראל, במעמד הר סיני⁴⁴²: **(יא) וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה** בקצה הסופי של התעכבותי על הר סיני, לאחר שהתעכבתי על הר סיני למשך ארבעים יום וארבעים לילה,⁴⁴³ **נָתַן יְקוֹק אֵלַי אֵת שְׁנֵי לִוְחֹת הָאֲבָנִים לִוְחֹת הַבְּרִית** ה' נתן לי את שני לוחות הברית: **(יב) וַיֹּאמֶר יְקוֹק אֵלַי קוּם רֵד מִהַר מִזֶּה** ה' אמר לי לרדת מהר סיני, **בִּי שָׁחַת עִמָּךְ אֲשֶׁר הוֹצֵאת מִמִּצְרַיִם** (הסיבה שה' אמר לי לרדת מהר סיני היא) מכיוון שעמך שהוצאת ממצרים, עם ישראל, חטא, **סָרוּ מִהַר מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתֶם עִם יִשְׂרָאֵל** סטה מהדברים שציוויתי אותם שלא לעשות, **עָשׂוּ לָהֶם מִסִּבָּה** (עם ישראל סטה מהדרך) בכך שעשה עגל ממתכת⁴⁴⁴: **(יג) וַיֹּאמֶר יְקוֹק אֵלַי לֵאמֹר ה' אמר לי: רְאִיתִי אֵת הָעַם הַזֶּה** התבוננתי והכרתני את העם הזה, את עם ישראל, **וְהִנֵּה עִם קִשָּׁה עֲרַף הוּא** עם ישראל הוא עם סרבן⁴⁴⁵: **(יד) הֲרַף מִמְּנִי וְאֲשַׁמִּידֶם** הפסק להתפלל על עם ישראל ואשמיד אותם,⁴⁴⁶ **וְאֶמְחָה אֶת שְׁמֵם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם** אשמיד את עם ישראל לגמרי כך שלא יהיה להם זכר מתחת לשמים, **וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי עֲצוּם וְרַב מִמֶּנּוּ** ואוציא ממך (ממשה רבינו) עם חזק עם הרבה יותר אנשים

437 ספורנו.

438 אונקלוס.

439 אונקלוס.

440 אונקלוס.

441 רש"י.

442 דעת מקרא.

443 א"ע: מקץ משמש או כקצה המתחיל או כקצה המסיים. כן אומר שחטא העגל היה ביום שניתנו הלוחות

למשה.

444 אונקלוס.

445 דעת מקרא.

446 אונקלוס.

מעם ישראל של היום⁴⁴⁷: (טו) וְאֶפֶן וְאֶרֶד מִן הַהָר פְּנִיתִי וּיִרְדְּתִי מֵהָר סִינִי,⁴⁴⁸ וְהָהָר בְּעַר בְּאֵשׁ עַל הַר סִינִי עֵדִיין בַּעֲרָה אֵשׁ שִׁבְעָרָה עֲלָיו כְּשֵׁנִיתָנָה עֲלָיו הַתּוֹרָה, וּשְׁנֵי לַחַת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדַי שְׁנֵי לִוְחוֹת הָאֲבָנִים הִיוּ בְּשֵׁתַי יְדָי: (טז) וְאָרָא וְהִנֵּה חֲטָאתֶם לִיקוֹק אֱלֹהֵיכֶם עֲשִׂיתֶם לָכֶם עֵגֶל מִסֶּכֶה רֵאִיתִי שְׁחַטְתֶּם בְּכַךְ שִׁעֲשִׂיתֶם עֵגֶל הַעֲגָל, סְרַתֶּם מֵהָר מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה יְקוֹק אֶתְכֶם בְּכַךְ שִׁעֲשִׂיתֶם אֶת הָעֵגֶל, סְטִיתֶם מֵהַדֶּרֶךְ שֶׁהִ' צִוָּוה אֶתְכֶם: (יז) וְאֶתְפֹּשׂ בְּשְׁנֵי הַלַּחַת וְאֶשְׁלַחְכֶם מֵעַל שְׁתֵּי יָדָי תִּפְסַתִּי אֶת שְׁנֵי הַלִּוְחוֹת וְהִשְׁלַכְתִּי אוֹתָם מִשְׁתֵּי יְדָי, וְאֶשְׁבְּרֶם לְעֵינֵיכֶם שִׁבְרַתִּי אֶת הַלִּוְחוֹת לְעֵינֵיכֶם. אֵתְם רֵאִיתֶם שִׁבְרַתִּי אֶת הַלִּוְחוֹת: (יח) וְאֶתְנַפֵּל לִפְנֵי יְקוֹק כְּרֹאשְׁנָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה הַשְׁתַּטַּחְתִּי בַּתְּפִילָה וּבַתְּחִינָה לֵהִ' שִׁכְפַר עֲלֵיכֶם, כַּמְסַפֵּר הַיָּמִים שִׁקִּיבַלְתִּי אֶת הַתּוֹרָה, אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה,⁴⁴⁹ לָחֶם לֹא אֲכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי בְּמִשַׁךְ אַרְבָּעִים הַיָּמִים וְהַלִּילוֹת שֶׁהִתְפַּלַּלְתִּי עֲלֵיכֶם, לֹא אֲכַלְתִּי וְלֹא שְׁתִיתִי, עַל כָּל חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר חֲטָאתֶם לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יְקוֹק לְהַכְעִיסוֹ הַתְּפַלַּלְתִּי עֲלֵיכֶם כְּדִי שֶׁהִ' יִסַּח לָכֶם עַל כָּל חֲטָאֵיכֶם שְׁחַטְתֶּם וּבְכַךְ עֲשִׂיתֶם מַעֲשִׂים שְׂרָעִים בְּעֵינֵי הִ' וְהַכְעַסְתֶּם אוֹתוֹ: (יט) כִּי יִגְרָתִי מִפְּנֵי הָאֵף וְהַחֲמָה אֲשֶׁר קִצַּף יְקוֹק עֲלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם (הַסִּיבָה שֶׁהִתְפַּלַּלְתִּי עֲלֵיכֶם אַרְבָּעִים יָמִים וְלִילוֹת הִיא) מִכִּיוּן שִׁפְחַדְתִּי מֵהַרְגוֹז, וְהַכְעַס שֶׁהִ' כְּעַס עֲלֵיכֶם, וּבַעֲקֻבוֹת כְּעַס זֶה הִ' רָצָה לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם,⁴⁵⁰ וַיִּשְׁמַע יְקוֹק אֵלַי גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא הִ' קִיבַל אֶת תְּפִילַתִּי גַּם בַּפֶּעַם הַהִיא וְהוּא סַלַח לָכֶם⁴⁵¹: (כ) וּבְאֶהְרֹן הַתְּאֵנָף יְקוֹק מָאֵד לְהַשְׁמִידוֹ הִ' הִתְרַגַּז עַל אַהֲרֹן⁴⁵² כִּיוּן שֶׁשָּׁמַע לָכֶם וְעָשָׂה אֶת הָעֵגֶל, וְכַעֲנוּשׁ עַל כֵּךְ, רָצָה הִ' לְכַלּוֹת אֶת אַהֲרֹן וְאֶת בְּנָיו,⁴⁵³ וְאֶתְפַּלֵּל גַּם בְּעַד אַהֲרֹן בְּעַת הַהוּא בְּזִמְנֵן שֶׁהִתְפַּלַּלְתִּי לֵהִ' שִׁסַּלַח לָכֶם עַל חֲטָא הָעֵגֶל, הַתְּפַלַּלְתִּי לֵהִ' שִׁסַּלַח גַּם לְאַהֲרֹן: (כא) וְאֶת חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם אֶת הַחֲפֶזֶץ שֶׁל הַחֲטָא שִׁעֲשִׂיתֶם, וּמִפְּרֵט מִשֶׁהָ מֵהוּ הַחֲטָא שִׁעֲשׂוּ,⁴⁵⁴ אֶת הָעֵגֶל לְקַחְתִּי (הַחֲטָא שִׁעֲשִׂיתֶם הוּא) הָעֵגֶל שֶׁלַקְחַתִּי, וְאֲשַׂרְף אוֹתוֹ בְּאֵשׁ וְאָכַת אוֹתוֹ טָחוֹן הַיֵּטֵב עַד אֲשֶׁר דֶּק לְעֶפֶר שִׁרְפַתִּי אֶת הָעֵגֶל וְכַתַּתִּי אוֹתוֹ, טַחַנְתִּי אוֹתוֹ טַחֲנִינָה כָּל כֵּךְ דֶּקָה, עַד שֶׁהִזְהַב מִמֶּנּוּ הִיָּה עֲשׂוּי הָעֵגֶל הִיָּה דֶק כַּעֲפֶר,⁴⁵⁵ וְאֶשְׂלַף אֶת עֲפָרוֹ אֶל הַנַּחַל הַיָּרְד מִן הָהָר הַשְׁלַכְתִּי אֶת הָעֶפֶר שֶׁנּוֹצַר מִטַּחֲנִינָת זֶהָב הָעֵגֶל לְנַחַל שִׁיורֵד מֵהָר סִינִי: (כב) וּבַתְּבַעֲרָה וּבַמִּסָּה וּבַקְּבָרָת הַתְּאֵוָה מְקַצְפִּים הֵייתֶם אֶת יְקוֹק גַּם בְּמִקוֹמוֹת הַבָּאִים: תְּבַעֲרָה (שֵׁם הַתְּלוֹנְנוּ לְלֹא סִיבָה), בְּמִסָּה (שֵׁם הַתְּלוֹנְנוּ עַל מַחְסוֹר בְּמִים) וּבַקְּבָרוֹת הַתְּאֵוָה (שֵׁם הַתְּלוֹנְנוּ שֶׁאֵין לָהֶם בֶּשֶׂר), מְרַגִּיזִים הֵייתֶם אֶת הִ' בְּגַלְל שֶׁהִתְלוֹנְנַתֶם עֲלָיו⁴⁵⁶: (כג) וּבְשִׁלַּח יְקוֹק אֶתְכֶם מִקְדָּשׁ בְּרַנֵּעַ לֵאמֹר עֲלוּ וְרִשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם גַּם כְּאֲשֶׁר הִ' שִׁלַּח אֶתְכֶם לְרַגֵּל אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַל מִנַּת לְכוּבְשָׁה, וְתִמְרוּ אֶת פִּי יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם (גַּם כְּאֲשֶׁר הִ' שִׁלַּח אֶתְכֶם לְרַגֵּל אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַל מִנַּת לְכוּבְשָׁה) אֶתְם מִרְדַּתֶּם בְּהִ' בְּחֲטָא

⁴⁴⁷ אונקלוס.

⁴⁴⁸ אונקלוס.

⁴⁴⁹ עפ"י אונקלוס.

⁴⁵⁰ אונקלוס.

⁴⁵¹ עפ"י אונקלוס. א"ע: גם בפעם ההיא – חוץ מהתפילה בקריעת ים סוף ובמרה.

⁴⁵² אונקלוס.

⁴⁵³ רש"י. לרש"י התפילה הועילה במקצת: שני בנים מתו ושניים ניצלו.

⁴⁵⁴ א"ע.

⁴⁵⁵ א"ע.

⁴⁵⁶ אונקלוס.

המרגלים, ⁴⁵⁷ וְלֹא הֵאֱמַנְתֶּם לוֹ לֹא האמנתם לו' לא בליבכם לה', ⁴⁵⁸ וְלֹא שָׁמַעְתֶּם בְּקוֹלוֹ לֹא שמעתם אל ה' במעשה, דהיינו: לא רציתם להיכנס לארץ ⁴⁵⁹: (כד) מִמְרִים הָיִיתֶם עִם יְקֹזֵק מִסֵּרְבִים הייתם לשמוע בקול ה', ⁴⁶⁰ מִיּוֹם דַּעְתִּי אֲתֻכֶם (מסרבים הייתם לשמוע בקולו של ה') מיום שהכרתי אתכם: (כה) וְאֲתַנְפֹּל לִפְנֵי יְקֹזֵק אֵת אַרְבָּעִים הַיּוֹם וְאֵת אַרְבָּעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הִתְנַפַּלְתִּי הֵייתִי צָרִיךְ לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיכֶם בְּמִשְׁךְ אַרְבָּעִים יוֹם וְלַיְלָה, (זוהי אותה תפילה המוזכרת בפס' יח'), ⁴⁶¹ כִּי אָמַר יְקֹזֵק לְהַשְׁמִיד אֲתֻכֶם (הסיבה שהייתי צריך להתפלל עליכם היא) מְכִיוּוֹן שֶׁהִ' רָצָה לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם ⁴⁶²: (כו) וְאֲתַנְפֹּל אֵל יְקֹזֵק וְאָמַר הִתְפַּלְתִּי אֵל ה' וְאִמַּרְתִּי בְּתַפִּילְתִּי: אֲדַנִּי יְקֹזֵק אֵל תִּשְׁחַת עִמָּךְ וְנַחֲלֶתְךָ ה' אֱלֹהִים, אֵל תִּשְׁחִית אֶת עַמְךָ וִירוּשָׁתְךָ, (הכוונה היא לייחסם לאבות), ⁴⁶³ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְּגֹדְלֶךָ (אל תשחית את עמך) שְׂפַדִּית בְּחֹזֶקְךָ, ⁴⁶⁴ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה (אל תשחית את עמך) שֶׁהוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בִּיד חֲזָקָה: (כז) זָכֹר לְעַבְדֶּיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב תִּזְכֹּר אֶת זְכוּיֹתֵיהֶם שֶׁל הָאֲבוֹת: אַבְרָהָם, יִצְחָק וְיַעֲקֹב, אֵל תִּפְנֶן אֵל קִשְׁי הָעַם הַזֶּה וּבִזְכוּת הָאֲבוֹת, אֵל תִּפְנֶן אֵל קִשְׁיוֹת הָעוֹרֵף שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל, ⁴⁶⁵ וְאַל רִשְׁעוּ (וכן אל תפנה) לְחֹבוֹת שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל, ⁴⁶⁶ וְאַל חֲטָאתוּ (וכן אל תפנה) לְמַעֲשֵׂי הַחַטָּא שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל ⁴⁶⁷: (כח) פֶּן יֵאָמְרוּ הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָנוּ מִצִּיפֵי הַיָּם (הסיבה שאסור לך להשמיד את עם ישראל היא) שֶׁמָּא יֵאָמְרוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ שֶׁהוֹצֵאתָ אֹתָנוּ מִשָּׁם (דהיינו ממצרים), ⁴⁶⁸ מִבְּלִי יִכְלַת יְקֹזֵק לְהַבְיִיאַם אֵל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבַּר לָהֶם ה' הוֹרֵג אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמַדְבָּר, מִשּׁוּם שֶׁאֵין בִּיכוּלְתוֹ לְהַכְנִיסֵם לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּמִשְׁנֵאָתוֹ אוֹתָם הוֹצִיאָם לְהַמְתֵּם בְּמַדְבָּר וּמִמִּילָא, הִסִּיבָה שֶׁהוֹצִיא אֶת עַם יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם הִיא בְּגַלְל שֶׁהוּא שׁוֹנֵא אוֹתָם וְהוּא רוֹצֵה לְהַרוֹג אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמַדְבָּר: (כט) וְהֵם עִמָּךְ וְנַחֲלֶתְךָ עִם יִשְׂרָאֵל הוּא הָעַם שֶׁלְךָ וִירוּשָׁתְךָ מֵהָאֲבוֹת, אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ בְּכַחֲךָ הַגְּדֹל וּבְזַרְעֶךָ הַנְּטוּיָה עִם יִשְׂרָאֵל הוּא הָעַם שֶׁהוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בִּידְךָ הַמִּוֹרֶת כְּדִי לְהַכּוֹת בְּמִצְרַיִם ⁴⁶⁹:

דברים פרק י

(א) בַּעַת הַהוּא לְאַחַר אַרְבָּעִים הַיּוֹם שֶׁהִתְפַּלְתִּי עַל הָרַם סִינַי שֶׁכְּתוּבָה מִתְפִּילְתִּי ה' סִלַּח לָכֶם, ⁴⁷⁰ אָמַר יְקֹזֵק אֵלֵי פֶסֶל לְךָ שְׁנֵי לוֹחֹת אֲבָנִים פְּרָאשָׁנִים (לאחר שהתפללתי על ההר במשך ארבעים יום) ה' אָמַר

⁴⁵⁷ רמב"ן ואוה"ח. הסיבה שנכתב כאן באמצע חטא העגל, הוא כדי להסמיך את החטאים של עם ישראל.
⁴⁵⁸ א"ע.
⁴⁵⁹ א"ע.
⁴⁶⁰ אונקלוס.
⁴⁶¹ רש"י.
⁴⁶² דעת מקרא בשם רס"ג. לי היה נראה לומר שפירוש הפס' הוא שה' אמר למשה שהוא רוצה להשמיד את עם ישראל.
⁴⁶³ א"ע.
⁴⁶⁴ אונקלוס.
⁴⁶⁵ אונקלוס.
⁴⁶⁶ אונקלוס.
⁴⁶⁷ אונקלוס.
⁴⁶⁸ אונקלוס.
⁴⁶⁹ אונקלוס.
⁴⁷⁰ רש"י. רמב"ן מקשה שהרי הלויים הופרשו בשנה השנייה, ועונה מספר תשובות: א. מדובר על מה שה' העלה במחשבה להפרשי את בני לוי. ב. מילוי הידיים שנאמר בפרשת כי תשא מכוון כלפי עבודת הכהונה. ג. ברגע שה' ציווה על המשכן ושאהרון יעבוד שם, ה"ז נחשב כאילו הופרש שבט לוי.

לי (משה) לפסול לוחות אבנים חדשים, כמו הלוחות הראשונים ששברתי אותם, וְעָלָה אֵלַי הָהָרָה ה' ציווה שלאחר פסילת הלוחות, אעלה להר, וְעָשִׂיתָ לִּי אֲרוֹן עֵץ וְכִן צִוּוּהוּ אוֹתִי ה' להכין ארון מעץ, כדי להכניס לתוכו את הלוחות⁴⁷¹: (ב) וְאָכַתְבָּ עַל הַלְּחֹת אֵת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלְּחֹת הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ ה' אמר לי שאחרי שאעלה להר עם הלוחות, הוא יכתוב על הלוחות את אותם הדברים שהיו על הלוחות הראשונים ששברתי, וְשִׁמְתֶם בְּאֲרוֹן ה' ציווה אותי לשים את הלוחות בתוך הארון שאכין: (ג) וְאָעַשׂ אֲרוֹן עֵצִי שְׁטִיִּים הכנתי ארון שהיה עשוי מעצי שיטים, וְאָפְסַל שְׁנֵי לְחֹת אֲבָנִים פְּרָאשׁוֹנִים פסלתי לוחות העשויים מאבן כמו הלוחות הראשונים, וְאָעַל הָהָרָה וְשְׁנֵי הַלְּחֹת בְּיָדַי עליתי להר סיני כאשר שני לוחות האבנים היו בידי: (ד) וְיָכַתְבָּ עַל הַלְּחֹת כַּמִּכְתָּב הָרִאשׁוֹן ה' כתב על לוחות האבנים שהעליתי בפעם השנייה, את אותם דברים שהיו על הלוחות הראשונים⁴⁷², אֵת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר יְקֻקֹּק אֱלֹהִים בְּהָר מְתוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקֶּהֱלֵל ה' כתב על הלוחות את עשר הדברות שה' אמר לכם מתוך האש, במעמד הר סיני, וַיִּתְּנֶם יְקֻקֹּק אֱלֹהֵי ה' נתן לי את הלוחות השניים: (ה) וְאָפֵן וְאָרַד מִן הָהָר פָּנִיתִי וִירַדְתִּי מֵהָר סִינִי, וְאִשֶׁם אֵת הַלְּחֹת בְּאֲרוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי שמתתי את הלוחות השניים בארון שעשיתי מעצי השיטים, וַיְהִיו שָׁם כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי יְקֻקֹּק הַלּוּחֹת הָיוּ בְּאֲרוֹן כְּמוֹ שֶׁה' צִוּוּהוּ אוֹתִי: (ו) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נָסְעוּ מִבְּאֵרֶת בְּנֵי יַעֲקֹב מוֹסְרָה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נסעו ממקום שנקרא "בארות בני יעקב", למקום שנקרא "מוסרה", שָׁם מֵת אֶהֱרֹן וַיִּקְבֹּר שָׁם אֶהֱרֹן מת על הר ההר, בחלק ההר שנקרא מוסרה, וַיִּכְהֵן אֶלְעָזָר בְּנוֹ תַחֲתָיו אלעזר, בנו של אהרון, שימש ככהן, במקומו של אהרון⁴⁷³: (ז) מִשָּׁם נָסְעוּ הַגְּדָגְדָה מִמוֹסְרָה נסעו בני ישראל למקום שנקרא "גדגד", וּמִן הַגְּדָגְדָה יֻטְבְּתָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מִים מגדגד נסעו בני ישראל למקום שנקרא "יטבתה", שם יש הרבה נחלי מים: (ח) בָּעֵת הַהִיא אַחֲרַי חֲטָא הַעֲגֹל, הַבְּדִיל יְקֻקֹּק אֵת שִׁבְטֵי הַלְוִי לְשֵׂאת אֵת אֲרוֹן בְּרִית יְקֻקֹּק ה' הפריש את שבט לוי מתוך בני ישראל כדי לשאת את ארון הברית, לְעַמֵּד לִפְנֵי יְקֻקֹּק לְשָׂרְתוֹ כְּמוֹ כֵן, הפריש ה' את הכהנים, כדי שישמשו אותו⁴⁷⁵, וּלְבָרֶךְ בְּשִׁמּוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה וְכֵן הפריש ה' את שבט לוי על מנת שהכהנים ישאו את כפיהם. הכוונה בנשיאת כפיים היא לברכת כהנים⁴⁷⁶: (ט) עַל כֵּן בֶּן בְּגַלֵּל שִׁבְטֵי לְוֵי הוֹפֵרֵשׁ לְעִבּוֹד אֵת ה',⁴⁷⁷ לֹא הָיָה לְלוֹי חֶלֶק וְנַחֲלָה עִם אֲחָיו לֹא הייתה לשבט לוי נחלה בארץ ישראל יחד עם שאר בני ישראל, יְקֻקֹּק הוּא נַחֲלָתוֹ מה שה' נותן להם (מתנות כהונה), זוהי הנחלה

⁴⁷¹ רש"י. לרש"י, לא היה זה הארון שעשה בצלאל, וזהו הארון שיצא למלחמות, ואילו הארון שעשה בצלאל יצא עם עם ישראל למלחמה רק פעם אחת, בימי עלי, ולכן נשבה. אולם, הא"ע חולק על רש"י וסובר שזהו אותו ארון שעשה בצלאל. רמב"ן סובר שאין זה אותו ארון שעשה בצלאל, אך לאחר שעשה בצלאל את הארון, משה גנז את הארון שהוא עצמו עשה. בטעם שלא נאמר למשה לעשות ארון בלוחות הראשונים: רמב"ן – לפי שהיה גלוי לפני ה' שמשה עתיד לשברם ולפי האוה"ח בגלל שהלוחות הראשונים עמדו בפני עצמם.

⁴⁷² אונקלוס.
⁴⁷³ רש"י מסביר שעם ישראל נסע לכיוון מצרים לאחר מותו של אהרון מפחדם מערד, ושבט לוי נלחם עם בני הנסוגים, עד שבמוסרה התאבלו בני"י על אהרון כאילו מת שם. ספורנו מפרש שהכוונה היא לחלק מהעם שנסע לרעות צאן במוסרה, ושם נודע להם על מיתתו של אהרון. רשב"ם: הכוונה היא שאהרון מת בשנת הארבעים ולא במעשה העגל, כך שתפילתו של משה עזרה גם לאהרון. לרשב"ם אין מדובר על חניות, אלא על כיוון נסיעה דרך בני יעקב. א"ע: מדובר על השם הכללי של מדבר סיני ולא על מקום חנייה ספציפי. רמב"ן: הר ההר היה הר גדול מאוד ומוסרה ובארות בני יעקב הם ציוני דרך הנמצאים מול מקומות שונים בהר.

⁴⁷⁴ רש"י.

⁴⁷⁵ אונקלוס.

⁴⁷⁶ רש"י.

⁴⁷⁷ רש"י.

של שבט לוי, ⁴⁷⁸ כַּאֲשֶׁר דָּבַר יְקֹנֶק אֱלֹהֵיךָ לֹא כִּמוֹ שֶׁהִ' אָמַר לִשְׁבֹּט לְוִי שֶׁלֹּא יִקְבְּלוּ נַחֲלָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (י)
וְאֲנִכִּי עֲמַדְתִּי בְּהָרַר אֲנִי (מִשֶּׁה) עֲמַדְתִּי עַל הַר סִינַי, כְּדִי לִקְבֹּל אֶת הַלְּחֹת הַשְּׁנַיִם, ⁴⁷⁹ כִּימִים הָרֵאשֹׁנִים
אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה (עֲמַדְתִּי עַל הַר סִינַי) כְּמִסְפַּר הַיָּמִים שֶׁעֲמַדְתִּי עַל הַר סִינַי כְּדִי לִקְבֹּל אֶת
הַלְּחֹת הָרֵאשֹׁנִים, אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה, וַיִּשְׁמַע יְקֹנֶק אֱלֹהִים גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא הִ' קִיבַל אֶת תְּפִילְתִּי
גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא, שֶׁהִתְפַּלְלְתִּי אֵלָיו כְּדִי שִׁסְלַח לְכֶם, ⁴⁸⁰ לֹא אָבָה יְקֹנֶק הַשְּׁחִיתֶךָ בִּזְכוּת תְּפִילְתִּי, הִ' לֹא רָצָה
לְהַשְׁמִיד אוֹתְךָ: (יא) וַיֹּאמֶר יְקֹנֶק אֱלֹהִים קוּם לְךָ לְמַסַּע לְפָנַי הַעֵם הִ' אָמַר לִי לְקוּם וְלֹהֲסִיעַ אֶת בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל, ⁴⁸¹ וַיָּבֹאוּ וַיִּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָם לְתַתּוֹ לְהֵם (הַסִּיבָה לְמַסַּע הִיא כְּדִי שֶׁ- בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל יִכְנָסוּ וַיִּירְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ שֶׁהִ' נִשְׁבַּע לְאַבְרָם לְתַתּוֹ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל, אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (יב) וְעַתָּה
יִשְׂרָאֵל מָה יְקֹנֶק אֱלֹהֵיךָ שֶׁאֵל מְעַמְּךָ עִכְשָׁיו יִשְׂרָאֵל, מָה הִ' בְּסֶךְ הַכֹּל דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ: כִּי אִם לִירְאָה אֶת
יְקֹנֶק אֱלֹהֵיךָ (הִ' דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ) רַק לִירָא מַגְדוּלְתוֹ שֶׁל הִ', ⁴⁸² לְלַכֵּת בְּכָל דְּרָכָיו (וְכֵן דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ הִ') לְלַכֵּת
בְּדַרְכֵי הִ', וְלֹאֲהַבָּה אוֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת יְקֹנֶק אֱלֹהֵיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וְכֵן דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ הִ' לְאַהֲבֹב
אוֹתוֹ וְלַעֲבֹד אוֹתוֹ בְּכָל לִיבְךָ וּנְפִשְׁךָ: (יג) לְשָׁמֵר אֶת מִצְוֹת יְקֹנֶק וְאֶת חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם (הִ'
דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ) לְקִיִּים אֶת מִצְוֹתָיו וְחֻקֵּי שְׁאֵנִי מִצְוָה אוֹתְךָ הַיּוֹם עֲלֵיכֶם, לְטוֹב לְךָ (אֲנִי מִצְוָה אֶתְכֶם לְקִיִּים
מִצְוֹת אֵלוֹ) כְּדִי שֶׁתְּקַבְּלוּ שְׂכָר ⁴⁸³: (יד) הֵן לִיקְנֹק אֱלֹהֵיךָ הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ הִ'
כֹּל כַּד גְּדוֹל, הַכֹּל שִׁיֵּךְ לֵה': הַשָּׁמַיִם, שְׁמַיִם הַשָּׁמַיִם, הָאָרֶץ וְכָל מָה שֶׁנִּמְצָא בְּאֶרֶץ: (טו) רַק בְּאַבְרָהָם חָשַׁק
יְקֹנֶק לְאַהֲבָה אוֹתָם לְמַרְוֹת שֶׁהַכֹּל שִׁיֵּךְ אֵל הִ', הִ' בָּחַר רַק בְּאַבְרָהָם לְאַהֲבֹב אוֹתָם, וְאִין שׁוֹם דְּבַר אַחַר
שֶׁנִּמְצָא תַּחַת מַמְשַׁלְתּוֹ שֶׁל הִ' שֶׁהִ' בָּחַר בּוֹ לְאַהֲבֹב אוֹתוֹ כְּמוֹ שֶׁבָּחַר בְּאַבְרָהָם, ⁴⁸⁴ וַיִּבְחַר בְּזֶרְעֵם אַחֲרֵיהֶם
בְּכֶם הִ' בָּחַר בְּצִאצְאֵי הָאֲבוֹת, כְּלוּמַר: בְּכֶם, ⁴⁸⁵ מִכָּל הָעַמִּים כִּיִּם הִזָּה כְּמוֹ הַיּוֹם הַזֶּה שֶׁאַתֶּם קִיִּימִים בּוֹ,
כַּד בָּחַר הִ' בְּכֶם בְּאַמַּת ⁴⁸⁶: (טז) וּמִלְּתֶם אֶת עַרְלַת לְבַבְכֶם תְּסִירוּ, תַּעֲבִירוּ, ⁴⁸⁷ אֶת הָאֲטִימָה שֶׁל לִיבְכֶם
הַמוֹנַעַת מִכֶּם מִלְּעֲבֹד אֶת הִ', ⁴⁸⁸ וְעַרְפְּכֶם לֹא תִקְשׁוּ עוֹד לֹא תִהְיוּ יוֹתֵר סוֹרְרִים וּמוֹרְדִים בְּהִ' ⁴⁸⁹: (יז) כִּי
יְקֹנֶק אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנָי הָאֲדֹנָיִם הָאֵל הַגָּדֹל הַגָּבֹר וְהַנּוֹרָא (הַסִּיבָה שֶׁאַתֶּם צְרִיכִים
לְהַסִּיר אֶת אֲטִימַת לְבַבְכֶם הִיא) כִּיוֹן שֶׁהִ' הוּא הָאֵל הַיְחִיד, אֵל שֵׁשׁ לוֹ גְּבוּרָה, אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָּנִים הִ' לֹא
יִוָּתֵר לְכֶם אִם תַּחְטָאוּ, ⁴⁹⁰ וְלֹא יִקַּח שְׂחָד אִין אֶתְּם יִכּוּלִים לְשַׁחַד אֶת הִ' בְּמִמּוֹן כְּדִי שֶׁיִּתְפַּיֵּס עִמְכֶם ⁴⁹¹: (יח)

⁴⁷⁸ אונקלוס.

⁴⁷⁹ רש"י.

⁴⁸⁰ לפי הרמב"ן מדובר כאן על תפילה נוספת שהייתה בארבעים היום האחרונים ולא על התפילה הראשונה שהייתה בארבעים היום האמצעיים.

⁴⁸¹ א"ע.

⁴⁸² ספורנו.

⁴⁸³ רש"י.

⁴⁸⁴ רש"י.

⁴⁸⁵ א"ע.

⁴⁸⁶ דעת מקרא עפ"י הפרשנים בפרק ד' פסוק לח'.

⁴⁸⁷ אונקלוס.

⁴⁸⁸ רש"י. אונקלוס: טיפשות לבכם. א"ע: להתרחק מהתאוות ולטהר את הלב.

⁴⁸⁹ רמב"ן.

⁴⁹⁰ רש"י.

עֲשֵׂה מִשְׁפָּט יְתוֹם וְאַלְמָנָה ה' כל כך גדול עד שהוא מרחם על כל הבריות ומתערב כדי לעשות דין צדק אפילו עם היתומים והיתומות,⁴⁹² וְאַהֲבָה גַּר לְתַתּוֹ לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה ה' אוהב את הגרים ואהבתו אליהם גורמת לו לתת לגרים אוכל ולבוש: (יט) וְאַהֲבָתְכֶם אֶת הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עֲלֵיכֶם לֵאמֹר: את הגרים כיוון שאתם עצמכם הייתם גרים בארץ מצרים, ולכן אתם מבינים את הקשיים בהם נתון הגר: (כ) אֵת יְקֹנֵךְ אֱלֹהֶיךָ תִירָא עֲלֶיךָ (עם ישראל) לִירָא מֵהִי וְלֹא לַעֲבוֹר עַל מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה,⁴⁹³ אֵתוֹ תַעֲבֹד תַעֲבֹד אֵת ה' על ידי קיום מצוות עשה,⁴⁹⁴ וְבוֹ תִדְבֹק תִּדְבַק בְּהִי בְלִיבְךָ,⁴⁹⁵ וּבְשִׁמּוֹ תִשָּׁבַע כְּשֵׁאתָה נִשְׁבַּע, תִּשְׁבַּע בְּשֵׁם ה' וְלֹא בְשֵׁם עֲבוֹדָה זָרָה: (כא) הוּא תִהְלָתְךָ ה' הוּא שְׂבַחְךָ, שְׂכַשְׂתָּה מִשְׁבַּח מִיִּשְׁהוֹ, תִּשְׁבַּח אֵת ה',⁴⁹⁶ וְהוּא אֱלֹהֶיךָ ה' הַאלוֹקִים שְׁלֹךְ, אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְךָ אֵת הַגְּדֹלָתְךָ וְאֵת הַנּוֹרְאָתְךָ הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ (ה' הוּא הַאלוֹקִים שְׁלֹךְ) שַׁעֲשֵׂה אֵת כָּל הַנִּסִּים שֶׁרָאִיתָ בְּעֵינֶיךָ, וּמִפְּרֵט חֶלֶק מֵהֶם בְּפִסּוֹק הַבַּיִת: (כב) בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יִרְדּוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרַיִם וְעַתָּה שְׁמֹךְ יְקֹנֵךְ אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב כַּאֲשֶׁר יִרְדְּתֶם לְמִצְרַיִם, הֵייתֶם בְּסֶדֶךְ הַכָּל שִׁבְעִים נַפְשׁוֹת, וְעַכְשָׁיו, נִיתֵן לְדַמּוֹת אֶתְכֶם לְכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם: כְּמוֹ שִׁישׁ הַרְבֵּה כֹּכְבִים וְלֹא נִיתֵן לְסַפּוֹר אֶת כּוֹלָם, כִּי לֹא נִיתֵן לְסַפּוֹר אֶתְכֶם כִּיוֹן שֵׁאתֶם כָּל כֵּךְ רַבִּים:

דברים פרק יא

(א) וְאַהֲבָתְךָ אֵת יְקֹנֵךְ אֱלֹהֶיךָ עֲלֵיכֶם לֵאמֹר: וְשִׁמְרָתְךָ מִשְׁמֵרְתוֹ תִשְׁמְרוּ עַל מִי שֶׁהִי שׁוֹמֵר עֲלָיו, כְּמוֹ הַגֵּרִים, הֵייתֶם וְהַאֲלֵמְנוֹת,⁴⁹⁷ וְחֻקֵּיךָ וּמִשְׁפָּטֶיךָ וּמִצְוֹתֶיךָ כָּל הַיָּמִים וְכִן תִּשְׁמְרוּ וְתִקְיִמוּ אֵת כָּל מִצְוֹת ה': (ב) וַיִּדְעֶתֶם הַיּוֹם פִּיתְחוּ אֶת לִבְכֶם כִּי לֵבֵיכֶם כִּי לֹא אֵת בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ וְאֲשֶׁר לֹא רָאוּ אֵת מוֹסֵר יְקֹנֵךְ אֱלֹהֵיכֶם אֵינְנִי מִצְוֹה אֶת בְּנֵיכֶם שֶׁלֹּא רָאוּ אֵת הַהִנְהָגָה הַנִּיִּסִּית שֶׁל ה' וְשֵׁלֹּא רָאוּ אֵת יִיסוּרֵי ה', אֵת הַדֶּרֶךְ בַּהֲנַהֵיג ה' אֵת יִשְׂרָאֵל בְּמַדְבָּר,⁴⁹⁹ אֵת גְּדֹלוֹ (אֵינְנִי מִצְוֹה אֶת בְּנֵיכֶם שֶׁלֹּא רָאוּ אֵת) גֹּדְלוֹ שֶׁל ה', אֵת יְדוֹ הַחֲזָקָה (אֵינְנִי מִצְוֹה אֶת בְּנֵיכֶם שֶׁלֹּא רָאוּ אֵת) יְדוֹ הַתְּקִיפָה שֶׁל ה',⁵⁰⁰ וְזָרְעוֹ הַנְּטוּיָה (אֵינְנִי מִצְוֹה אֶת בְּנֵיכֶם שֶׁלֹּא רָאוּ אֵת) יְדוֹ הַמּוֹרֶמֶת שֶׁל ה' כִּי לֵבֵיכֶם שֶׁשָׁב לְחַטּוֹא⁵⁰¹: (ג) וְאֵת אֲוֵתֶיךָ (אֵינְנִי מִצְוֹה אֶת בְּנֵיכֶם שֶׁלֹּא רָאוּ אֵת) אֲוֵתֶיךָ שֶׁל ה', כְּמוֹ הַפִּיכָת הַמְטָה לְנַחֵשׁ, וְאֵת מַעֲשֵׂיךָ אֲשֶׁר עָשָׂה בְּתוֹךְ מִצְרַיִם לְפָרְעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְלִכְלֵ אֶרְצוֹ (אֵינְנִי מִצְוֹה אֶת בְּנֵיכֶם שֶׁלֹּא רָאוּ אֵת) הַמַּעֲשִׂים שֶׁעָשָׂה ה' לְפָרְעָה וּלְמִצְרַיִם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם (הַכּוֹוֹנָה הִיא לְעֵשֶׂר הַמַּכּוֹת): (ד) וְאֲשֶׁר עָשָׂה לְחֵיל מִצְרַיִם לְסוֹסָיו וּלְרִכְבּוֹ

⁴⁹¹ רש"י. רמב"ן כתב מספר אפשרויות לפרש זאת: א. אינו לוקח שוחד מהאלים להגן על עובדיהם. ב. מי שהוא צדיק גמור, אם עובר עבירה אינו לוקח שוחד כדי לוותר לו עליה. ג. אינו נושא פנים לגדול שרב עם קטן.

⁴⁹² עפ"י רש"י.

⁴⁹³ א"ע.

⁴⁹⁴ א"ע.

⁴⁹⁵ א"ע.

⁴⁹⁶ עפ"י אונקלוס. רמב"ן כותב ג"כ פירוש זה אך מוסיף פירוש נוסף שתהילותיהם של ישראל בפי העמים הם בזכות ה'.

⁴⁹⁷ רמב"ן בפירושו השני. בפירושו הראשון פירש הרמב"ן שהכוונה היא להיזהר מלחטוא לפני ה'.

⁴⁹⁸ רש"י.

⁴⁹⁹ רשב"ם.

⁵⁰⁰ אונקלוס.

⁵⁰¹ ספורנו.

אֲשֶׁר הִצִּיף אֶת מִי יַם סוּף עַל פְּנֵיהֶם בְּרֹדְפָם אַחֲרֵיכֶם וְכֵן אֵינְנִי מִצְוּוֹה אֶת הַבְּנִים שְׁלֹכֶם שְׁלֵא רֵאוּ אֶת מֵה שְׁהִי עֹשֶׂה לַמִּצְרַיִם עַל יַם סוּף, שֵׁם הִי הִצִּיף אֶת מִי יַם סוּף עַל הַמִּצְרַיִם, וַיִּאֲבָדֶם יְקֹזֵק עַד הַיּוֹם הַזֶּה הִי גֵרֵם לֹאֹבְדֵן הַמִּצְרַיִם עַד הַיּוֹם. אִפִּילוּ בְּזִמְנֵן בּוּ מֹשֶׁה מְדַבֵּר עִם יִשְׂרָאֵל, מִצְרַיִם לֹא חִזְרָה לַעֲוֹצָמָה בַּהּ הֵייתָה לַפְּנֵי יִצִּיאַת מִצְרַיִם⁵⁰²: (ה) וְאֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם בַּמִּדְבָּר עַד בְּאַכְסֵם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה (וְכֵן אֵינְנִי מִצְוּוֹה אֶת בְּנֵיכֶם שְׁלֵא רֵאוּ) אֶת כָּל הַנִּסִּים שֶׁהִי עֹשֶׂה אִיתְכֶם בַּמִּדְבָּר, שֶׁנִּתֵּן לָכֶם אֶת הַמּוֹן, עַד שֶׁהִגַּעְתֶּם לַפְּתַחַה שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל⁵⁰³: (ו) וְאֲשֶׁר עָשָׂה לְדַתְּנָן וְלֹאֲבִירָם בְּנֵי אֱלִיאָב בֶּן רְאוּבֵן אֲשֶׁר פָּצְתָה הָאֶרֶץ אֶת פִּיהָ וַתַּבְלַעֵם (וְכֵן אֵינְנִי מִצְוּוֹה אֶת בְּנֵיכֶם שְׁלֵא רֵאוּ) אֶת הַנֶּסֶם שֶׁעֲשָׂה הִי כַּאֲשֶׁר הֵאֲדַמָּה פְּתַחַה אֶת פִּיהָ כְּדִי לַבְּלוֹעַ אֶת דַּתְּנָן וְאֲבִירָם, וְאֶת בְּתֵיחֶם (וְכֵן פְּתַחַה הָאֶרֶץ אֶת פִּיהָ כְּדִי לַבְּלוֹעַ אֶת) נְשִׁיחֶם וּבְנֵיהֶם שֶׁל דַּתְּנָן וְאֲבִירָם,⁵⁰⁴ וְאֶת אֲהֲלֵיחֶם (וְכֵן פְּתַחַה הָאֶרֶץ אֶת פִּיהָ כְּדִי לַבְּלוֹעַ אֶת) הָאוֹהֵלִים שֶׁל דַּתְּנָן וְאֲבִירָם, וְאֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיחֶם (וְכֵן פְּתַחַה הָאֶרֶץ אֶת פִּיהָ כְּדִי לַבְּלוֹעַ אֶת) הַמִּמּוֹן שֶׁמַּעֲמִיד אֶת הָאָדָם עַל רַגְלָיו,⁵⁰⁵ בְּקֶרֶב כָּל יִשְׂרָאֵל נֶס פְּתִיחַת פֶּה הֵאֲדַמָּה הִיָּה בַּמַּעֲמֵד כָּל עַם יִשְׂרָאֵל וְכָל יִשְׂרָאֵל רָאוּ בְּעֵינֵיהֶם אֶת הַנֶּסֶם מִתְקִיִּים: (ז) כִּי עֵינֵיכֶם הָרֵאֹת אֵלַי אֲנִי מִצְוּוֹה אֶתְכֶםם שְׁחַלֵּק גְּדוֹל מִכֶּם רֵאֵה בְּעֵינָיו,⁵⁰⁶ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה יְקֹזֵק הַגְּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה (חֲלַק גְּדוֹל מִכֶּם רֵאֵה בְּעֵינָיו) אֶת כָּל מַעֲשֵׂי הַנִּסִּים שֶׁהִי עֹשֶׂה לְיִשְׂרָאֵל: (ח) וּשְׁמַרְתֶּם אֶת כָּל הַמִּצְוֹה אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה הַיּוֹם תְּקִימוּ אֶת כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁאֲנִי מִצְוּוֹה אֶתְכֶםם הַיּוֹם לְקִימוֹ, לְמַעַן תִּחְזְקוּ וּבְאַתֶּם וּיְרִשְׁתֶּם אֶת הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ הַסִּיבָה שֶׁאַתֶּם צְרִיכִים לְקִיִּים אֶת הַמִּצְוֹת כּוֹלֵן הִיא כְּדִי שֶׁבִשְׁכַּר קִיּוֹם הַמִּצְוֹת תִּהְיוּ מִסְפִּיק חֲזָקִים כְּדִי לְהִכְנֵס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּלְכַבּוֹשׁ אֶת הָאֶרֶץ: (ט) וּלְמַעַן תִּתְאַרְכוּ יָמִים עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְקֹזֵק לְאַבְתֵּיכֶם לְתַת לָהֶם וּלְזֶרְעָם סִיבָה נּוֹסֶפֶת שְׁעֵלִיכֶם לְקִיִּים אֶת הַמִּצְוֹת הִיא כְּדִי שֶׁתִּזְכּוּ לְאַרְיִכוֹת יָמִים בְּאֶרֶץ שֶׁהִי נִשְׁבַּע לְאַבְתֵּיכֶם לְתַת לָהֶם וּלְצִאֲצֵאֵיהֶם, אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדִבְשׁ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהִיא אֶרֶץ מְשׁוּבַחַת הַמוֹצִיאָה חֶלֶב וְדִבְשׁ⁵⁰⁷: (י) כִּי הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ שֶׁהִיא אֶרֶץ שֶׁאַתֶּם בָּאִים לָשֶׁם, אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לֹא כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא אֲשֶׁר יִצְאַתֶּם מִשָּׁם (אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל) אֵינָה כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִמֶּנָּה יִצְאַתֶּם, אֵלַי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יוֹתֵר טוֹבָה מִמִּצְרַיִם,⁵⁰⁸ אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זְרַעְךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרַגְלֶךָ (אַחַת מִמַּעֲלוֹתֶיהָ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בַּהֲשׁוּוּאָה לְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא) בְּמִצְרַיִם, אֲתָה צְרִיךְ לְלַכֵּת הַרְבֵּה כְּדִי לְהַבִּיא אֶת הַמַּיִם מֵהַיְאוֹר וּלְהַשְׁקוֹת אֶת הַשְּׂדֵה שֶׁזֶרַעְתָּ,⁵⁰⁹ כְּגַן הַיֶּזֶק כְּמוֹ גֵּינַת יֶרֶק, שֶׁצְרִיךְ לְהוֹסִיף לָהּ מַיִם חוּץ מִמֵּי הַגֶּשֶׁמִּים, כִּךְ גַּם בְּמִצְרַיִם יֵשׁ צוֹרֵךְ לְהַשְׁקוֹת אֶת הַשְּׂדוֹת בְּמַיִם נּוֹסֶפִים עַל מֵי הַגֶּשֶׁמִּים. אֲדָךְ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הִי מִשְׁקָה אֶת כָּל הַשְּׂדוֹת עַל יְדֵי מֵי גֶשֶׁמִּים, וְהָאָדָם אֵינּוּ צְרִיךְ לְטְרוּחַ וּלְהַשְׁקוֹת אֶת שְׂדוֹתָיו⁵¹⁰: (יֵא) וְהָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יֵשׁ

⁵⁰² א"ע לפי פשוטו וספורנו. רמב"ן הבין בדברי א"ע שהכוונה היא שאותם אלו שרדפו אחרי בני", נמחו לדורות.
⁵⁰³ א"ע. רמב"ן חולק על גישתו של הא"ע וסובר שמדובר בפסוקים אלו בכל מיני עונשים בהזדמנויות שונות שניתנו למצרים ולבני".
⁵⁰⁴ א"ע.
⁵⁰⁵ רש"י.
⁵⁰⁶ רש"י.
⁵⁰⁷ אונקלוס.
⁵⁰⁸ רש"י.
⁵⁰⁹ רש"י.
⁵¹⁰ רש"י.

הרים, המשובחים לזריעה,⁵¹¹ ובקעת וכן יש בארץ ישראל חלקי ארץ מישוריים משובחים לעבודת האדמה,⁵¹² למטר השמים תשתה מים המים שאתה שותה ומשקה את שדותיך מגיעים מהגשם וללא טרחה, בניגוד למצרים שם המים מגיעים מהיאור: (ב) ארץ אשר יקוק אלהיה דרש אתה ה' תמיד מסתכל לראות אם בני ישראל היושבים בארץ ישראל ראויים לסיפוק צרכיהם,⁵¹³ תמיד עיני יקוק אלהיה בָּה ה' תמיד מסתכל לראות מה חסר בארץ ישראל, ואם ישראל ראויים, ה' מספק חיסרון זה,⁵¹⁴ מרשית השנה ועד אחרית שנה בראש השנה נקבע מה יהיה בארץ ישראל לאורך כל השנה: איך כמויות המים יתחלקו בין השדות ובאלו זמנים ירדו גשמים⁵¹⁵: (ג) והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום אם תקבלו על עצמכם לשמור את מצוותי שאני מצווה אתכם היום לקיימן,⁵¹⁶ לאהבה את יקוק אלהיכם סיבת קיום המצוות תהיה לאהבת ה' ולא לשם כבוד,⁵¹⁷ ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ואם אתם תעבדו את ה' בכל ליבכם ונפשכם⁵¹⁸: (ד) ונתתי מטר ארצכם בעתו אני (ה') אוריד גשם בזמן שתהיה תועלת גדולה יותר. ישנם זמנים בהם ירידת הגשמים מועילה יותר וישנם זמנים בהם ירידת אותה כמות של מים מועילה פחות. ה' אומר שאם בני ישראל יקיימו את התורה, הוא יוריד את הגשמים בזמנים בהם בירידתם תהיה תועלת גדולה יותר,⁵¹⁹ יורה (אם תקיימו את המצוות, ה' יוריד לכם) גשם שיורד לאחר הזריעה שנקרא יורה,⁵²⁰ ומלקוש (וכן, אם תקיימו את המצוות, ה' יוריד לכם) גשם היורד סמוך לקציר שנקרא מלקוש,⁵²¹ ואספת דגנה תאסוף את התבואה שלך, ותירשך וכן תאסוף ענבים מהכרמים שמהם תוכלו להכין גם יין, ויצהרך וכן תאסוף זיתים מעצי הזית שלך ומהם תוכלו להכין שמן: (טו) ונתתי עשב בשדה לבהמתך אני (ה') אתן עשבים בשדה, כדי שבהמותיך יוכלו לאכול עשבים אלו, ואכלת ושבעת אתה תאכל ותשבע מהדגן, תירוש ויצהר⁵²²: (טז) השמרו לכם פן יפתה לבבכם היזהרו שמה יטעה ליבכם,⁵²³ וסרתם (וכתוצאה מטעיית הלב) אתם תיסטו מהדרך הטובה,⁵²⁴ ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם (אתם תיסטו) ותעבדו עבודה זרה ותשתחוו לעבודה הזרה: (יז) וחרה אף יקוק בכם ה' יתרגז עליכם,⁵²⁵ ועצר את השמים ולא יהיה מטר השמים יעצרו את ירידת הגשמים, ולא ירדו גשמים, והאדמה לא תתן את בוליה האדמה לא תצמיח פירות ותבואה, ואבדתם מהרה מעל הארץ

511 רש"י.

512 רש"י.

513 ספורנו. אונקלוס: ה' תובע לראות מה חסר לארץ.

514 רש"י.

515 עפ"י רש"י והגמ' בר"ה יז:

516 אונקלוס. רש"י: כפל "שמוע תשמעו" הוא לומר שאם ישמעו בישראל יזכו לשמוע בחדש.

517 רש"י.

518 רש"י בפירושו השני: כאן האזהרה היא לציבור ולא ליחידים, ולכן התוספת כאן על מה שנאמר כבר בפרשה ראשונה של שמע. בפירושו הראשון כתב רש"י שהכוונה ה"עבודה שבלב" לתפילה. אה"ח: הסיבה שהתורה לא חזרה גם כאן על "מאודך" היות וייתכן אצל יחיד שממונו חביב עליו מנפשו, אך אין לחשוב כך על ציבור שלם.

519 אונקלוס. רש"י: בלילות ובלילות שבת שאז אין נזק להולכי דרכים אם יורדים גשמים.

520 רש"י.

521 רש"י.

522 א"ע. רמב"ן: מילים אלו מוסבות גם על ראש הפס': "ונתתי עשב בשדה לבהמתך" ואתה תאכל ותשבע

מהבהמות.

523 אונקלוס.

524 אונקלוס.

525 אונקלוס.

הטֹבָה אֲשֶׁר יִקְוֶה נִתֵּן לָכֶם אַתֶּם תִּיגְלוּ בַמְהִירוֹת מֵהָאָרֶץ הַטּוֹבָה שֶׁהִי יִיתֵן לָכֶם, אַתֶּם לֹא תֵאָרִיכוּ יָמִים
עַל אֲדַמַּת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל⁵²⁶: (יח) וְשִׁמְתֶם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהִים עַל לִבְבְּכֶם וְעַל נַפְשֵׁיכֶם לֵאחֹר שְׁתִּיגְלוּ, עֲלֵיכֶם
לִקְיִים אֶת מִצְוֹת ה', כְּדִי שְׂכַאשֶׁר תִּחְזְרוּ לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, תִּהְיוּ מוֹרְגָלִים בְּקִיּוֹם הַמִּצְוֹת. בִּיאֹר הַדְּבָרִים הוּא
שְׁלֹמֹת שְׁעִיקָר קִיּוֹם הַמִּצְוֹת הוּא בָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, הִרִי שְׁבִנֵי יִשְׂרָאֵל צְרִיכִים לִקְיִים מִצְוֹת גַּם בְּזִמָּן שֶׁהֵם גְּלוּ
לְחוּץ לָאָרֶץ, כְּדִי שְׂכַאשֶׁר הֵם יִחְזְרוּ לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, הֵם יִהְיוּ מוֹרְגָלִים בְּקִיּוֹם הַמִּצְוֹת,⁵²⁷ וְקִשְׁרֶתֶם אֹתָם
לְאוֹת עַל יַדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם עֲלֵיכֶם לְקִשּׁוֹר אֶת פְּרִשׁוֹת שִׁמְעוּ עַל יַדְכֶם וּבֵין עֵינֵיכֶם. הַכוֹנָה
הִיא לְמִצְוֹת תְּפִילִין, כֹּאשֶׁר מִיקוֹם הַתְּפִילִין שֶׁל יָד הוּא עַל הַזְרוּעַ וּמִקוֹם תְּפִילִין שֶׁל רֹאשׁ הוּא מֵעַל לְבֵין
הָעֵינָיִים בְּמִקוֹם תְּחִילַת צְמִיחַת הַשְּׁעֵרוֹת: (יט) וְלִמְדַתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם עֲלֵיכֶם לְלַמֵּד אֶת
בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בְּדַבְרֵי תוֹרָה בְּכָל מִצַּב:⁵²⁸ בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ עֲלֵיכֶם לְלַמֵּד
אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בְּדַבְרֵי תוֹרָה גַּם כֹּאשֶׁר אַתֶּם יוֹשְׁבִים בְּבֵיתְכֶם, וְגַם כֹּאשֶׁר אַתֶּם הוֹלְכִים בַּדֶּרֶךְ, גַּם בְּזִמָּן
שֶׁאַתֶּם שׁוֹכְבִים לִישׁוֹן וְגַם בְּזִמָּן שֶׁאַתֶּם קָמִים בְּבוֹקֵר: (כ) וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ עֲלִיד
לְכַתּוֹב אֶת פְּרִשׁוֹת שִׁמְעוּ עַל קֶלֶף, וְיֵשׁ לְקַבּוֹעַ אֶת הַקֶּלֶף עַל קוֹרוֹת הַבַּתִּים וְעַל קוֹרוֹת הַשְּׁעָרִים⁵²⁹: (כא)
לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְקוֹק לְאַבְתָּיִכֶם לֵאמֹר לְהֵם הַסִּיבָה שְׁעֲלֵיכֶם
לִקְיִים אֶת הַמִּצְוֹת הִיא כְּדִי שְׁתֵּאָרִיכוּ יָמִים עַל אֲדַמַּת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, בְּיָמֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ (תֵּאָרִיכוּ יָמִים
עַל אֲדַמַּת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל) כְּמוֹ הַיָּמִים שֶׁהַשָּׁמַיִם נִמְצָאִים עַל הָאָרֶץ, כְּלוֹמֵר, לְאוֹרֶךְ כָּל שְׁנוֹת קִיּוֹם הָעוֹלָם⁵³⁰:
(כב) כִּי אִם שָׁמַר תִּשְׁמְרוּן אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֹתְכֶם לַעֲשׂוֹתָהּ אִם תִּשְׁמְרוּ אֶת כָּל
הַמִּצְוֹת שֶׁאֵינִי מְצַוֶּה אֹתְכֶם, וְעַכְשָׁיו מִפְּרֵט מִשֶּׁה לְאַלֵּה מִצְוֹת הוּא מִתְכוּוֹן, לְאַהֲבָה אֶת יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם
שְׁתֵּאָהְבוּ אֶת ה', לְלַכֵּת בְּכָל דְּרָכָיו וּשְׁתַּלְמְדוּ מִמִּידוֹת ה': כְּמוֹ שֶׁהִי רַחֲמָן, כֵּךְ אַתֶּם צְרִיכִים לִהְיוֹת
רַחֲמָנִים,⁵³¹ וְלִדְבָקָה בּוֹ וְכֵן שְׁתֵּהִיָּה כָּל מַחֲשַׁבְתְּכֶם לְהִדְבֵק בְּהִי וְלֹא תֵהִיָּה לָנוּ שׁוֹם מִטְרָה אַחֲרֵת בַּחַיִּים⁵³²:
(כג) וְהוֹרִישׁ יְקוֹק אֶת כָּל הַגּוֹיִם הָאֱלֹהִים מִלְּפָנֵיכֶם הִי יִגְרַשׁ אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם, וְיִרְשְׁתֶּם גּוֹיִם גְּדוֹלִים
וְעַצְמֵיכֶם מִפְּנֵי אַתֶּם תִּנְצְחוּ עַמִּים גְּדוֹלִים וְחֹזְקִים מִכֶּם: (כד) כָּל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כֶּף רַגְלְכֶם בּוֹ לָכֶם
יִהְיֶה כָּל מְקוֹם בָּאָרֶץ יִשְׂרָאֵל עֲלֵיו תִּדְרֹךְ כֶּף רַגְלְכֶם יִהְיֶה שְׁלֵכֶם, וְעַכְשָׁיו מִפְּרֵט מִשֶּׁה אֶת גְּבוּלוֹת הָאָרֶץ, מִן
הַמִּדְבָּר הַמִּדְבָּר הוּא הַגְּבוּל הַדְּרוֹמִי שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,⁵³³ וְהַלְבָּנוֹן הוּא הַגְּבוּל הַצְּפוֹנִי שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,
מִן הַנְּהָר נְהַר פָּרַת בְּצִפּוֹן מִזְרַח נְהַר הַפְּרַת הוּא הַגְּבוּל שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְעַד הַיָּם הָאֲחֵרוֹן יִהְיֶה גְּבוּלְכֶם
הַיָּם הַתִּיכוֹן הוּא הַגְּבוּל הַמְּעֵרְבִי שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל⁵³⁴: (כה) לֹא יִתְיַצֵּב אִישׁ בְּפָנֵיכֶם אֶף אֶחָד מִיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ

526 רש"י.

527 רש"י.

528 רש"י. ספורנו: המדובר הוא על קיום כל המצוות.

529 אונקלוס.

530

רשב

יונתן.

תרגום

רש"י: הכוונה היא שה' יתן מטר מהשמים והאדמה תתן את יבולה, כלומר, אין מדובר בתיאור זמן, אלא בתיאור

מצב.

531 רש"י. א"ע: לא לשנות שום דבר ממה שה' ציווה.

532 רמב"ן. א"ע עפ"י אבי עזרי: הדביקות בה' היא כאשר מנתב את המידות בדיוק כפי הצורך: לכעוס כשצריך

לכעוס ולרחם כשצריך לרחם.

533 רשב"ם.

534 אונקלוס ורשב"ם.

לא יעיז להתייצב מולכם ולהילחם נגדכם,⁵³⁵ פְּחַדְכֶם וּמִוְרָאֵכֶם יִתֵּן יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ
אֲשֶׁר תִּדְרְכוּ בָּהּ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם ה' יגרום שיושבי הארץ יפחדו מכם ויהיו מלאי אימה מכם, כמו שכבר
בעבר הבטיח לכם ה' שיטיל מורא על יושבי הארץ מפניכם⁵³⁶:

פרשת ראה

(כו) רְאֵה אֲנֹכִי נֹתֵן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם הַבֵּיטוּ, הַיּוֹם אֲנִי (משה) מִסֹּדֵר לְפָנֶיכֶם (לפני בני ישראל),⁵³⁷ בְּרָכָה
וּקְלָלָה אֶת הַבְּרִכוֹת וְהַקְּלָלוֹת שֶׁבַע־תִּיד יִיאֲמְרוּ בְּהַר גְּרִיזִים וּבְהַר עֵיבֵל, לֵאחֲרַי שְׁתִּיכַנְסוּ לֵארוֹץ: (כז) אֶת
הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹת יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם אֲנִי נוֹתֵן לָכֶם אֶת הַבְּרָכָה
עַל מִנְת שֶׁתִּקְיִמוּ אֶת מִצְוֹת ה', שֶׁאֲנִי הַיּוֹם מִצְוֶה אֶתְכֶם לְקִיֵּם⁵³⁸: (כח) וְהַקְּלָלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל
מִצְוֹת יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם וְסִרְתֶּם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם אֶת הַקְּלָלָה אֲנִי נוֹתֵן לְפָנֶיכֶם
לְמַקְרָה שֶׁתִּיִּסְטוּ מֵהַדֶּרֶךְ שֶׁצִּוִּיתִי אֶתְכֶם וְלֹא תִקְיִמוּ אֶת מִצְוֹת ה', לְלַכֵּת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרֵים אֲשֶׁר
לֹא יִדְעֶתֶם (אֲנִי נוֹתֵן לְפָנֶיכֶם אֶת הַקְּלָלָה לְמַקְרָה שֶׁאֲתֶם תִּיִּסְטוּ מֵהַדֶּרֶךְ עֲלֵיהֶ אֲנִי מִצְוֶה אֶתְכֶם) וְתִלְכוּ
וְתַעֲבֹדוּ עֲבוּדָה זָרָה. כְּשֶׁאֲתֶם עוֹבְדִים עֲבוּדָה זָרָה, הֲרִי שָׁזָה נֶחֱשַׁב כִּאִילוֹ סִרְתֶּם מִכֹּל הַדֶּרֶךְ שֶׁה' צִוָּה אֶתְכֶם,
כִּיוּן שֶׁמִּי שֶׁמֵאֲמִין בְּה' אֵינּוּ יִכּוֹל כֹּלֵל לְעַבּוֹד עֲבוּדָה זָרָה⁵³⁹: (כט) וְהָיָה כִּי יִבְיֹאֵךְ יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ
אֲשֶׁר אָתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ כְּאֲשֶׁר ה' יִכְנִיס אֶתְכֶם לְאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֲתֶם תִּקְיִמוּ מֵעַמֵּד "בְּרָכָה וּקְלָלָה"
בְּהַר גְּרִיזִים וּבְהַר עֵיבֵל, וְנִתְּתָה אֶת הַבְּרָכָה עַל הַר גְּרִיזִים וּבְמַעֲמַד הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה, כְּאֲשֶׁר הִלּוּיִים יִבְרְכוּ
אֶת מִי שֶׁהוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ ה', הִלּוּיִים יַעֲמְדוּ כִּלְפֵי הַר גְּרִיזִים,⁵⁴⁰ וְאֶת הַקְּלָלָה עַל הַר עֵיבֵל וְכִשְׁהִלּוּיִים יִקְלְלוּ
אֶת אֱלֹהֵי שֶׁאֵינֶם מְקִיִּימִים אֶת מִצְוֹת ה', הֵם יִפְנוּ כִּלְפֵי הַר עֵיבֵל⁵⁴¹: (ל) הֲלֹא הִמָּה הֵלֵא הֵם, הַר גְּרִיזִים וְהַר
עֵיבֵל, נִמְצְאוּ,⁵⁴² בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן אַחֲרֵי הַדֶּרֶךְ מִבּוֹא הַשָּׁמֶשׁ בְּמִרְחָק גָּדוֹל, בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּצַד הַמַּעֲרָבִי (שֶׁזֶהוּ
הַכִּיּוּן שֶׁהַשֶּׁמֶשׁ שׁוֹקֵעֵת בּוֹ),⁵⁴³ בְּאָרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיֵּשֵׁב בְּעֵרְבָה הַר גְּרִיזִים וְהַר עֵיבֵל נִמְצְאוּ בְּמִישׁוֹר הָעֵרְבָה
שֶׁם יוֹשְׁבֵי הַכְּנַעֲנִים, מוֹל הַגְּלִגָּל (הַר גְּרִיזִים וְהַר עֵיבֵל נִמְצְאוּ) בְּמִרְחָק גָּדוֹל מֵהַגְּלִגָּל,⁵⁴⁴ אֲצֵל אֱלוֹנֵי
מִזְרָה (הַר גְּרִיזִים וְהַר עֵיבֵל נִמְצְאוּ) לֵיד אֱלוֹנֵי מוֹרָה, כְּלוֹמֵר: בְּאֶזֶר שֶׁכֶּם⁵⁴⁵: (לא) כִּי אֲתֶם עֹבְרִים אֶת
הַיַּרְדֵּן לְבֹא לְרִשְׁתָּהּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם וְיִרְשְׁתֶּם אֶתָּה וְיִשְׁבְּתֶם בָּהּ כְּאֲשֶׁר אֲתֶם
תַּעֲבֹדוּ אֶת נְהַר הַיַּרְדֵּן כְּדִי לְרִשְׁתָּהּ אֶת אָרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְאֲתֶם תִּיִּכְבְּשׁוּ אֶת הָאָרֶץ וְתִתְיַשְׁבוּ בָּהּ, תִּקְיִמוּ אֶת מַה

⁵³⁵ רש"י. נחלקו רשב"ם וספורנו האם הכוונה היא גם לחו"ל: לפי ספורנו גם בחו"ל לא יעיז אדם להתייצב מול ישראל ואילו לפי רש"ם, רק בתחומי א"י.

⁵³⁶ אונקלוס. רש"י מחלק ואומר שמורא הוא על העמים הרחוקים כמו שפירוש המילה מורא הוא פחד רחוק.

⁵³⁷ רש"י עפ"י שפתי חכמים.

⁵³⁸ רש"י.

⁵³⁹ רש"י.

⁵⁴⁰ רש"י. א"ע: נתינה כאן היא נתינה בפה, כלומר הברכה והקללה שנאמרו שם הם הנתינה. רמב"ן מקשה על רש"י: הרי ה' עדיין לא ציווה על עניין המברכים? אלא לפירושו הכוונה היא שיש 2 דרכים לפנייהם: דרך הברכה

ודרך הקללה.

⁵⁴¹ רש"י.

⁵⁴² רש"י.

⁵⁴³ רש"י.

⁵⁴⁴ רש"י.

⁵⁴⁵ רש"י.

שאני מצווה אתכם בפסוק הבא: (לב) ושמרתם לעשות את כל החקים ואת המשפטים אשר אנכי נתן לפניכם היום תקיימו את כל החוקים והמשפטים שאני מצווה אתכם היום לקיימם, ובפסוק הבא מתחיל משה לפרט את המצוות עליהן הוא מדבר:

דברים פרק יב

(א) אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ אשר נתן יקוק אלהי אבותיך לך לרשתה אלה הם החוקים והמשפטים שעליכם לקיים בארץ שה' נותן לכם לרשת, בארץ ישראל, כל הימים אשר אתם חיים על האדמה עליכם לקיים מצוות אלה לאורך כל הימים בהם אתם חיים בארץ ישראל: (ב) אבד צריך קודם להשמיד את העבודה זרה, תאבדון לאחר השמדת העבודה זרה, יש לשרש אחר העבודה זרה, לוודא שאין שום חלק מהעבודה זרה שנמצא,⁵⁴⁶ את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים אשר אתם ירשים אתם את אלהיהם (יש להשמיד ולשרש) את כל המקומות שהם (בני ישראל) יכבשו שבהם עבדו הגויים יושבי הארץ עבודה זרה, על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן הגויים יושבי הארץ עבדו את העבודה זרה על ההרים הגבוהים, על הגבעות ומתחת לכל עץ שמראהו יפה⁵⁴⁷: (ג) ונתצתם את מזבחתם יש לנתץ לרסיסים, יש לשובר לרסיסים את המזבחות של יושבי הארץ. מזבח מורכב מהרבה אבנים,⁵⁴⁸ ושבירתם את מצבתם וכן יש לשובר לרסיסים את המצבות. מצבה היא מזבח הבנוי מאבן אחת,⁵⁴⁹ ואשריהם תשרפון באש וכן יש לשרוף באש את עצי האשרה של יושבי הארץ. עצי האשרה שימשו את יושבי הארץ לעבודה זרה,⁵⁵⁰ ופסילי אלהיהם תגדעון וכן יש לקצוץ את הפסלים ששימשו את יושבי הארץ לעבודה זרה,⁵⁵¹ ואבדתם את שמים מן המקום ההוא וכן עליכם לאבד את שם העבודה זרה, לוודא שלא יזכר שם העבודה זרה על המקומות בהם עבדו אותה⁵⁵²: (ד) לא תעשון בן ליקוק אלהיכם אל תקריבו קרבנות לה' בכל מקום, כמו שהגויים יושבי הארץ הקריבו קרבנות לאלוהים שלהם בכל מקום⁵⁵³: (ה) כי אם אל המקום אשר יבחר יקוק אלהיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם תקריבו קרבנות רק במקום שה' יבחר כדי להשרות את שכינתו שם,⁵⁵⁴ לשכנו תדרשו ובאת שמה תבואו לבית שכינתו של ה', למשכן שייבנה בשילה. (הכוונה בפסוקים אלה היא לתקופה שעדיין לא נבנה בית המקדש בירושלים, ואילו בפסוק יא' תעסוק התורה בהבאת קרבנות אלה לירושלים לאחר חורבן המשכן בשילה ובניית בית המקדש בירושלים)⁵⁵⁵: (ו) והבאתם שמה תביאו למשכן בשילה את סוגי הקרבנות הבאים: (I)

⁵⁴⁶ רש"י.

⁵⁴⁷ תרגום יונתן.

⁵⁴⁸ עפ"י אונקלוס + רש"י.

⁵⁴⁹ רש"י.

⁵⁵⁰ רש"י.

⁵⁵¹ אונקלוס.

⁵⁵² א"ע. רש"י לכאורה נסכים עם פירוש זה ונותן טכניקה לאיבוד שמים: קריאת מקום הע"ז בשם גנאי.

⁵⁵³ רש"י בפירושו הראשון, וכן רשב"ם. רש"י בפירושו השני כותב שהכוונה לאיסור מחיקת שם ה' ולאיסור

שבירת המזבח.

⁵⁵⁴ אונקלוס.

⁵⁵⁵ אונקלוס. רש"י: הכוונה היא למשכן שילה. רמב"ן: בפירושו הראשון – הדרישה היא ללכת אל ביהמ"ק ממרחקים ולשאל למקום המקדש. בפירושו השני, "על דרך האמת" – לשכנו תדרשו, היינו, לכבודו תדרשו,

עֲלֵיתֶיכֶם (תביאו למשכן) קרבנות עולה, (2) וְזִבְחֵיכֶם (וכן תביאו למשכן בשילה) קרבנות שלמים שהם חובה (כגון קרבן תודה),⁵⁵⁶ (3) וְאֵת מַעֲשֵׂרְתֵיכֶם (וכן תביאו למשכן בשילה) מעשר בהמה ומעשר שני הנאכלים רק במקום המקדש והמשכן,⁵⁵⁷ (4) וְאֵת תְּרוּמַת יְדְכֶם (וכן תביאו למשכן בשילה) פירות ביכורים,⁵⁵⁸ (5) וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבָתֵיכֶם (וכן תביאו למשכן קרבנות נדר ונדבה שהם) קרבנות שאדם נודר ונודב מרצונו להקריב בבית המקדש, (6) וּבְכֹרֹת בְּקֹרְכֶם וְצֹאנֵכֶם (וכן עליכם להביא למשכן) את בכורות הבקר והצאן. כפי שראינו בספר שמות, יש לתת את הבכור של כל בהמה טהורה לכהן. התורה כותבת כאן שמעלים את הבכור למשכן בשילה (ולאחר בניית בית המקדש יש להעלות את הבכור לירושלים) כדי לתת אותו שם לכהן, ובמשכן (ולאחר מכן בבית המקדש) הכהן יקריב את הבכור, ולאחר ההקרבה, יאכל הכהן את בשר הבכור.⁵⁵⁹ (ז) וְאִכְלֵתֶם שֶׁם⁵⁶⁰ לִפְנֵי יְקֹקֵךְ אֱלֹהֵיכֶם תֹּאכַל אֶת בֶּשֶׂר הַקִּרְבָּנוֹת וְעַל יָדַי כִּדְ תִשְׂמַח לִפְנֵי ה' (כאשר המשכן עמד בשילה נאסרו הבמות והיה מותר לאכול את בשר הקרבנות רק בסמוך למשכן: קדשי קדשים בתוך הקלעים וקדשים קלים בכל מקום ממנו היה ניתן לראות את שילה. אולם כאשר המשכן לא עמד בשילה, אלא עמד בנוב, גבעון או בגלגל, היה מותר לאכול את בשר הקדשים הקלים בכל גבול ישראל והבמות היו מותרות), וּשְׂמַחְתֶּם בְּכָל מְשָׁלַח יְדְכֶם אֲתֶם וּבְתֵיכֶם אֲשֶׁר בְּרִכְדָּךְ יְקֹקֵךְ אֱלֹהֵיךָ אֲתֶם ומשפחותיכם תשמחו במעשיכם לפי הברכה שה' בירך אתכם. מי שיש לו רכוש רב, מביא יותר בהמות לקרבנות, ומי שיש לו מעט רכוש, מביא פחות בהמות לקרבנות.⁵⁶¹ (ח) לֹא תַעֲשֹׂן כְּכָל אֲשֶׁר אָנַחְנוּ עֹשִׂים פֶּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו (כשתעברו את הירדן ותעסקו בכיבוש הארץ) אל תנהגו כמו שאנחנו נוהגים כאן, שאנחנו מקריבים את כל הקרבנות בבמות. לאחר שתעברו את הירדן ותקימו במות, מותר לכם להקריב שם רק קרבנות שאנשים מקריבים מרצונם, לדוגמא: קרבנות נדרים ונדבות. אולם, קרבנות חובה, אסורים בהקרבה בבמות (לעומת השניים בהם היו ישראל במדבר שהיה מותר לישראל להקריב בבמות כמעט את כל סוגי הקרבנות)⁵⁶²: (ט) כִּי לֹא בְּאֵתֶם עַד עֵתָה עַדֵּינוּ, כל אותן ארבע עשרה שנים בהן בני ישראל כבשו וחילקו את ארץ ישראל, לא הגעתם לשלב,⁵⁶³ אֶל הַמְּנוּחָה של הקמת משכן בשילה, וְאֶל הַנְּחִלָּה או לשלב בניית בית המקדש בירושלים, אֲשֶׁר יְקֹקֵךְ אֱלֹהֵיךָ נָתַן לָךְ וּלְכוּן, לפני הקמת המשכן, כל עוד אתם עסוקים בכיבוש הארץ, אסור לכם להקריב קרבנות חובה שאין קבוע להם זמן (כגון פר העלם דבר של ציבור): (י) וְעַבְדְּתֶם אֶת הַיֵּרֶדֶן וּשְׂבַתֶם בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יְקֹקֵךְ אֱלֹהֵיכֶם מִנְחִיל אֲתֶכֶם לאחר

ושאת ע"י ש"ובאת שם", ע"י ביאה אל ביהמ"ק, מכבדים את ה'. א"ע: הכוונה היא למקום הארון (עפ"י גירסת יהל אור).⁵⁵⁶

רש"י.

רש"י ועיין בשפ"ח שם.⁵⁵⁷

רש"י. רמב"ן: הכוונה היא שהיו מעלים לירושלים את התרומות ומעשרות כדי שגם הכוהנים והלויים ישמחו יחד עם מעלי הקרבנות לירושלים, כך יהיה להם גם מה לאכול יחד עם מביאי הקרבנות. בפירושו השני כותב הרמב"ן, שהכוונה היא לאדם שנודב כסף וזהב למקדש.⁵⁵⁸

רש"י.⁵⁵⁹

לא"ע מדובר על הכוהנים והלויים.⁵⁶⁰

רש"י.⁵⁶¹

רש"י. א"ע כתב שיש מפרשים שהכוונה היא שלא היה זמן אחיד וקרבנות אחידים כדי להקריב לה', אלא כל אדם היה מקריב לפי מה שרצה. אך דחה פירוש זה וכתב שהכוונה היא שהיו בישראל רשעים שהיו עובדים ע"ז. רמב"ן: לא ייתכן לומר כא"ע שהכוונה היא שהיו בעם ישראל שהיו עובדים ע"ז, שהרי אין משה מדבר כאן על תוכחות, אלא כוונתו היא שבמדבר לא היה חיוב להקריב קרבנות, אלא רק במקרה ואדם רצה לאכול בשרף אז הוא היה חייב להביא את בהמתו כקרבן במשכן, אך בא"י, יש ציווי וסדר על חובת הקרבנות. רשב"ם: שבכל מקום שהיו מגיעים לשם, שם היו מקריבים את הקרבנות, ולא היה מקום קבוע להקרבת קרבנות.⁵⁶²

רש"י.⁵⁶³

שתעברו את הירדן ותתיישבו בארץ ישראל,⁵⁶⁴ וְהָיִיתָ לָכֶם מִכָּל אֲבוֹתֵיכֶם מִסָּבִיב וַיִּשְׁבְּתֶם בְּטַח וְהָיִיתָ לָכֶם מְנוּחָה מִכָּל אוֹיְבֵיכֶם כִּד שֶׁתִּשְׁבּוּ בְּבֵיתֶיךָ, (דבר זה יקרה בימי דוד) ורק אז חלה עליכם המצווה הבאה⁵⁶⁵: (יא) וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹנֶה אֱלֹהֵיכֶם בּוֹ לְשֹׁבְנֵי שְׁמוֹ שֶׁם הַמָּקוֹם בּוֹ ה' יבחר כדי להשכין שם את שכנתו, שם תבנו את בית המקדש,⁵⁶⁶ שְׁמָה תִּבְיָאוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוָה אֶתְכֶם לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ תִּבְיָאוּ אֶת כָּל הַקֶּרְבָּנוֹת עֲלֵיהֶם אֲנִי מִצְוָה אֶתְכֶם: (1) עוֹלֹתֵיכֶם (וכן תביאו לבית המקדש) קרבנות עולה, וְזִבְחֵיכֶם (וכן תביאו לבית המקדש את) קרבנות השלמים הבאים כחובה, (3) מַעֲשֵׂרֵיכֶם (וכן תביאו לבית המקדש) מעשר בהמה ומעשר שני הנאכלים רק בירושלים, (4) וְתִרְמֹת יִדְכֶם הַבִּיכּוֹרִים, (5) וְכָל מִבְּחַר נְדָרֵיכֶם אֲשֶׁר תִּדְרֹוּ לַיְקֹנֶה (וכן תביאו לבית המקדש) את הנדרים שנדרתם להביא לה' מהבהמות המובחרות שלכם.⁵⁶⁷ (בפסוקים ו'-ז') מדובר על הבאה למשכן בשילה ואילו כאן מדובר על הבאה לבית המקדש הקבוע): (ב) וְשִׁמַּחְתֶּם לִפְנֵי יְקֹנֶה אֱלֹהֵיכֶם אֲתֶם תִּשְׂמַחוּ לִפְנֵי ה' עַל יַד אֲכִילַת בֶּשֶׂר הַקֶּרְבָּנוֹת, אֲתֶם וּבְנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְעַבְדֵיכֶם וְאִמְהָתֵיכֶם יַחַד אִיתְכֶם יִשְׂמַחוּ גַם בְּנֵיכֶם, בְּנוֹתֵיכֶם, עַבְדֵיכֶם וּשְׂפֹחוֹתֵיכֶם, וְהָלֹי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֵיכֶם כִּי אֵין לוֹ חֶלֶק וְנַחֲלָה אֶתְכֶם אֲתֶם חַיִּיבִים לִשְׂמַח אִיתְכֶם גַּם אֶת הַלֹּי, ולתת לו מבשר קרבנותיכם, כיוון שאין לו נחלה איתכם בארץ ישראל.⁵⁶⁸ (ג) הַשְּׂמֵר לָךְ פֶּן תֵּעָלֶה עֲלֶיךָ בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה תִּזְוָה שֶׁמָּא תֵּעָלֶה אֶת קֶרְבָּנוֹת הָעוֹלָה שֶׁלָּךְ בְּכָל מָקוֹם שֶׁתִּרְצֶה לְהַעֲלוֹתם⁵⁶⁹: (ד) כִּי אִם בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹנֶה בְּאַחַד שְׁבֵטֶיךָ רַק בְּמָקוֹם שֶׁה' יבחר בו, שֶׁנִּמְצָא בְּנַחֲלַת אַחַד הַשְּׁבֵטִים, כלומר, בבית המקדש שהיה בנחלתו של בנימין,⁵⁷⁰ שֶׁם תֵּעָלֶה עֲלֶיךָ שֶׁם בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ תֵּעָלֶה אֶת עוֹלוֹתֶיךָ, וְשֶׁם תֵּעָשֶׂה כָּל אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוָה וְשֶׁם, בבית המקדש תעבוד את ה' כמו שהוא מצווה אותך: (טז) רַק בְּכָל אוֹת נִפְשֶׁךָ בְּבֶשֶׂר קְדָשִׁים שֶׁאַתָּה רוֹצֵה לְאוֹכְלוֹ בְּתוֹרַת חוֹלִין, דְּהֵינּוּ, בֶּשֶׂר שֶׁל בְּהֵמַת קְדָשִׁים שֶׁנִּפְלָה בָּהֶם מוֹם שֶׁאֵינוֹ עוֹבֵר, וּמִמִּילָא הַדִּין שֶׁל בְּהֵמָה זֶה הוּא כְּבֵהֶמַת חוֹלִין,⁵⁷¹ תִּזְבַּח וְאָכַלְתָּ בָּשָׂר בְּהֵמָה זֶה (שֶׁנִּפְלָה בָּהֶם מוֹם שֶׁאֵינוֹ עוֹבֵר) מוֹתֵר לָךְ בְּשַׁחֲטָהּ וְאִכִּילָהּ מִחוּץ לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ, כְּבִרְבַּת יְקֹנֶה אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר נָתַן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ מוֹתֵר לָךְ לְשַׁחוֹט בְּהֵמָה שֶׁל קְדָשִׁים שֶׁנִּפְלָה בָּהֶם מוֹם (או כל בהמת חולין אחרת) בכל אחת מעריד, ואין צריך להקריב בהמה זו רק בירושלים, הַטָּמֵא וְהַטְּהוֹר יֵאָכְלוּ בְּהֵמָה שֶׁל קְדָשִׁים שֶׁנִּפְלָה בָּהֶם מוֹם מוֹתֵר בְּאִכִּילָהּ הֵן לְאָדָם טְהוֹר וְהֵן לְאָדָם טָמֵא,⁵⁷² כְּצִבִּי וְכֶאֱיִל וְדִין בֶּשֶׂר בְּהֵמָה שֶׁנִּפְלָה בָּהֶם מוֹם הוּא לְהִיּוֹת כְּמוֹ הַצִּבִּי וְהָאֵיִל שֶׁאֵין מִבֵּינֵיהֶם קֶרְבָּנוֹת, וּמִמִּילָא בְּשַׂרם תִּמִּיד הוּא בְּתוֹרַת חוֹלִין⁵⁷³: (טז) רַק הָדָם לֹא תֹאכְלוּ (גם בהמת קדשים שֶׁנִּפְלָה בָּהֶם מוֹם), אֲסוּר לְאוֹכְלוֹ אֶת דְּמָה, עַל הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ תִּשְׁפֹּךְ אֶת הָדָם עַל הָאָרֶץ, כְּמִים דִּין הָדָם הוּא כְּדִין מִים, וְאֵין הָדָם צָרִיךְ כִּיִּסוּי כְּמוֹ

564 רש"י.

565 רש"י.

566 רש"י.

567 רש"י.

568 א"ע.

569 רש"י.

570 רש"י.

571 רש"י, ויש בבהמה זו היתר אכילה אך אין בה היתר גיזה.

572 רש"י.

573 רש"י.

במקרים אחרים של שחיטת חיה או עוף⁵⁷⁴: (יז) **לֹא תֹכַל לֶאֱכֹל בְּשַׁעֲרֶיךָ אֶסוּר לָךְ לֶאֱכֹל בְּעֵרֶךְ**,⁵⁷⁵ **מֵעֶשֶׂר דְּגָנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהָרֶךָ** (אסור לך לאכול בעריך) את המעשרות שאתה מפריש מתבואתך, מהענבים שלך ומהזיתים שלך (מדובר במעשר שני), **וּבְכֹרֶת בְּקָרְךָ וְיִצְאֹנֶךָ** וכן אסור לך לאכול בעריך את בכורות הבהמות הטהורות שאתה צריך להביא לבית המקדש לשם קרבן בכור, **וְכָל נְדָרֶיךָ אֲשֶׁר תִּדְדֹר** וכן אסור לך לאכול בעריך את הקרבנות שאתה מפריש אותם בתורת נדר. אדם מתחייב בקרבן נדר כאשר אמר "הרי עליי עולה" (אך לא ייחד לקרבן בהמה מסויימת), **וְנִדְבָתֶיךָ** וכן אסור לך לאכול בעריך את הקרבנות שאתה מפריש בתורת נדבה. אדם מתחייב בקרבן נדבה כאשר הוא מייחד בהמה מסוימת לקרבן ואומר: "הרי בהמה זו עולה", **וְהִרְוִימָה יָדְךָ** וכן אסור לך לאכול בעריך את הביכורים: (יח) **כִּי אִם לִפְנֵי יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ בּוֹ** עליך לאכול קרבנות אלו בתוך החומה של המקום בו יבחר ה',⁵⁷⁶ **אֹתָהּ וּבְנֶהּ וּבְתֶהּ וְעִבְדֶהּ וְאִמָּתֶהּ** יחד איתך יאכלו את בשר הקרבנות גם בנד, בתד, עבדך ושפחתך, **וְהָלֹוי אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ** עליך לדאוג שיהיה ללוי מה לאכול איתך: או מעשר ראשון, או מעשר עני, או שתזמין אותו לאכול אתך את קרבנד,⁵⁷⁷ **וְשִׂמְחָתָ לִפְנֵי יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מְשָׁלַח יָדְךָ** תשמח לפני ה' על ידי אכילת בשר הקדשים, וכן תשמח לפני ה' בכל מעשיך: (יט) **הַשְּׂמֹר לָךְ פֶּן תַּעֲזֹב אֶת הָלֹוי כֹּל יָמָיֶךָ עַל אֲדָמָתְךָ** תיזהר שלא תעזוב את הלוי לאורך כל הימים שאתה חי בארץ ישראל: (כ) **כִּי יִרְחִיב יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ בְּאֲשֶׁר דָּבַר לָךְ** לאחר שתכבוש ותחלק את ארץ ישראל,⁵⁷⁸ **וְאִמְרָת אֲכָלָהּ בְּשָׂר כִּי תֵאָוֶה נַפְשֶׁךָ לֶאֱכֹל בְּשָׂר** אתה תאמר לעצמך שאתה רוצה לאכול בשר, כיוון שתהיה לך תאוה לאכול בשר, **בְּכָל אֹת נַפְשֶׁךָ תֹאכַל בְּשָׂר** מותר לך לאכול את הבשר בלא להביאו תחילה בתור קרבן לה'. זאת בניגוד לארבעים השנים בהן הלכו ישראל במדבר, אז בכל פעם שרצו לאכול בשר, היו צריכים להקריב את הבהמה בתור קרבן לה'⁵⁷⁹: (כא) **כִּי יִרְחַק מִמֶּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ לְשׂוֹם שְׂמוֹ שֵׁם אִם בֵּית הַמִּקְדָּשׁ יִהְיֶה רְחוֹק מִמֶּךָ, וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאֲנֶךָ אֲשֶׁר נָתַן יְקֹזֵק לָךְ** אתה תשחט בהמות מהבקר ומהצאן שה' נתן לך, **בְּאֲשֶׁר צִוִּיתָךְ כִּשְׂתַּשַּׁח אֶת הַבְּהֵמָה, תִּקְפִּיד עַל כָּל הַלְכוֹת שְׁחִיטָה שְׁחִיטָה שְׁחִיטָה שְׁחִיטָה שְׁחִיטָה** עליהן,⁵⁸⁰ **וְאִכְלָתָ בְּשַׁעֲרֶיךָ בְּכָל אֹת נַפְשֶׁךָ** תאכל את בשר בהמותיך בכל אחת מעריך, לפי רצונך: (כב) **אֲךָ בְּאֲשֶׁר יֹאכַל אֶת הַצְּבִי וְאֶת הָאֵיל בֶּן תֹּאכְלֶנּוּ** כמו שמותר לאכול את בשר הצבי והאיל שאינם באים כקרבנות, כך מותר לכם לאכול את בשר הבהמות שתשחטו,⁵⁸¹ **הַטָּמֵא וְהַטְּהוֹר יִחְדּוּ יֹאכְלֶנּוּ** מותר גם לטמאים לאכול

⁵⁷⁴ רש"י.

⁵⁷⁵ רש"י + אונקלוס.

⁵⁷⁶ רש"י.

⁵⁷⁷ רש"י.

⁵⁷⁸ רמב"ן.

⁵⁷⁹ רש"י. לפי ספורנו האיסור "כי תאוה נפשך" הכוונה היא שגם כשתרצה להיכנס לארץ ולאכול את החלקים בבהמה שהכוהנים אוכלים פה במדבר בגלל שאתם מקריבים את הבהמה לקרבן, עדיין "תאכל בשר", אבל רק בשר, ולא את החלב והדם. כמו"כ, מצאנו כאן מחלו' ראשונים: לפי רשב"ם, ההיתר הוא רק לרחוקים ממקום המקדש לאכול בשר חולין, אך מי שנמצא קרוב למקדש אוכל בשר חולין. קרוב למקדש אוכל בשר חולין.

⁵⁸⁰ רש"י.

⁵⁸¹ עפ"י רש"י לעיל. אולם, הכלי יקר כתב שכוונת הכתוב הוא שהאדם לא יאכל מבשר המצוי לו, היות וזה מגביר את התאוה, אלא יתאמץ בצידה כדי להביא את הבשר, וזהו כצבי וכאיל, שצריך לצוד אותם.

את בשר הבהמה ששחטת, ולא רק טהורים מותרים באכילתה⁵⁸²: (כג) **רַק חֲזַק תְּהִיָּה תְּקִיף**,⁵⁸³ **לְבַלְתִּי אֲכַל הַדָּם** כדי שלא תאכל את הדם של הבהמות שאתה שוחט, **כִּי הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ** הסיבה שאסור לאכול את הדם היא מכיוון שנפש הבהמה נמצאת בדם, **וְלֹא תֹאכַל הַנֶּפֶשׁ עִם הַבֶּשֶׂר** וכן אסור לך לאכול בשר בהמה כאשר הנפש עדיין נמצאת בבשר, כלומר, אסור לך לאכול אבר מן החי⁵⁸⁴: (כד) **לֹא תֹאכְלֶנּוּ עַל הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמַּיִם** אסור לך לאכול את הדם היוצא בשעת השחיטה (נקרא דם התמצית), אלא תשפוך את הדם על הארץ⁵⁸⁵. (כה) **לֹא תֹאכְלֶנּוּ אֲסוּר לֹאכּוֹל אֶת דַּם הַיְבֵרִים**,⁵⁸⁶ **לְמַעַן יִיטֵב לָךְ וּלְבִנְיֶיךָ אַחֲרֶיךָ כִּי תַעֲשֶׂה הַיִּשְׂרָאֵל בְּעֵינֵי יְקֹנֶךָ** כדי שיהיה לך ולבניך טוב על ידי שתעשה את הישר בעיני ה' בזה שלא תאכל את הדם: (כו) **רַק קְדָשֶׁיךָ אֲשֶׁר יִהְיוּ לָךְ וּנְדָרֶיךָ תִּשָּׂא וּבֵאתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹנֶךָ** רק את חיובי הקרבנות שלך עליך להביא לבית המקדש: (כז) **וַעֲשִׂיתָ עֲלֵתֶיךָ הַבֶּשֶׂר וְהַדָּם עַל מִזְבֵּחַ יְקֹנֶךָ אֱלֹהֶיךָ** אם הקרבן הוא קרבן עולה, צריך להקריב על המזבח גם את הדם וגם את הבשר, היות והאדם אינו אוכל מקרבן העולה,⁵⁸⁷ **וְדָם זִבְחֶיךָ יִשְׂפֹךְ עַל מִזְבֵּחַ יְקֹנֶךָ אֱלֹהֶיךָ וְהַבֶּשֶׂר תֹּאכַל** ואילו בבשר זבחך, דהיינו: קרבנות שלמים, הבשר מותר באכילה, אלא שקודם צריך לשפוך את הדם על המזבח, ורק אחר כך מותר לאכול את הבשר⁵⁸⁸: (כח) **שָׁמֵר תִּשְׁנֶן אֶת חַיּוּבְךָ לְקִיּוּם מִצְוֹתַי, וְשָׁמַעְתָּ אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶיךָ** ואז, לאחר שתשנן את פרטי המצוות, תקיים את כל המצוות עליהן אני מצווה אותך,⁵⁸⁹ **לְמַעַן יִיטֵב לָךְ וּלְבִנְיֶיךָ אַחֲרֶיךָ עַד עוֹלָם** כך, על ידי שתקיים את המצוות, יהיה טוב לך ולצאצאריך לאורך כל הימים, **כִּי תַעֲשֶׂה הַטוֹב** כיוון שתעשה טוב בעיני שמיים,⁵⁹⁰ **וְהַיִּשְׂרָאֵל** וכן תעשה טוב בעיני אדם,⁵⁹¹ **בְּעֵינֵי יְקֹנֶךָ אֱלֹהֶיךָ** וכך, על ידי עשיית הטוב גם לשמיים וגם לבריות, תקיים את כל מה שטוב בעיני ה': (כט) **כִּי יִבְרִיתָ יְקֹנֶךָ אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אֵתָּה כָּא שְׁמָה לְרִשָּׁתָּ אוֹתָם מִפְּנֵיךָ** לאחר שה' ישמיד את העמים יושבי ארץ ישראל מפניך, **וַיִּרְשָׁתָּ אוֹתָם וַיִּשְׁבְּתָּ בְּאַרְצָם** אתה תירש את העמים יושבי ארץ כנען ותתיישב בארץ כנען: (ל) **הַשָּׁמֵר לָךְ פֶּן תִּנְקַשׁ אַחֲרֵיהֶם תִּיזוּהַר**, שמא תיטרף אחרי מעשיהם של יושבי הארץ,⁵⁹² **אַחֲרֵי הַשָּׁמְדִים מִפְּנֵיךָ** אחרי שיושבי הארץ יושמדו מפניך. אתה צריך ללמוד לקח שלא לעבוד עבודה זרה מהשמדת יושבי הארץ, שמא ה' חלילה ישמיד גם אותך כמו שהשמיד את יושבי הארץ,⁵⁹³ **וּפֶן תִּדְרֹשׁ לְאֱלֹהֵיהֶם לֵאמֹר אֵיכָּה יַעֲבֹדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֶת אֱלֹהֵיהֶם וְאֶעֱשֶׂה בֵּן גַּם אֲנִי** וכן עליך להיזהר שמא תשאל את עצמך כיצד עובדים העמים יושבי הארץ את אלוהיהם כדי שתלמד לעבוד את ה' כמו שהם

582 רש"י.

583 אונקלוס.

584 רש"י.

585 רש"י.

586 רש"י.

587 רש"י.

588 רש"י.

589 רש"י.

590 רש"י.

591 רש"י.

592 רש"י. אונקלוס: מלשון מוקש, אך רש"י דחה פירוש זה באומרו שאין בשורש מוקש תוספת של נ'.

593 רש"י.

עובדים את העבודה זרה שלהם⁵⁹⁴: (לא) לא תַעֲשֶׂה בֵּן לִיקוֹק אֱלֹהֶיךָ אל תעבוד את ה' כמו שיושבי הארץ עובדים את אלוהיהם, כִּי כָל תּוֹעֲבַת יְקוֹק אֲשֶׁר שָׁנָא עָשׂוּ לְאֱלֹהֵיהֶם (אל תעבוד את ה' כמו שיושבי הארץ עובדים את אלוהיהם מכיוון ש-) יושבי הארץ עובדים את אלוהיהם בדרכים בזויות לפני ה',⁵⁹⁵ כִּי גַם אֶת בְּנֵיהֶם וְאֶת בְּנֹתֵיהֶם יִשְׂרְפוּ בְּאֵשׁ לְאֱלֹהֵיהֶם (דוגמא לדרך בזויה בה עובדים יושבי הארץ את אלוהיהם היא) שהרי יושבי הארץ שורפים את בניהם ובנותיהם לשם עבודה זרה, וה' שונא כששורפים בני אדם, גם אם זה לשם שמיים:

דברים פרק יג

(א) אֵת כָּל הַדְּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצְוֶה אֶתְכֶם אֹתוֹ תִשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת בְּכָל הַמְצוּוֹת שֶׁאֲנִי מַצְוֶה אֶתְכֶם לעשות, לֹא תִסַּף עָלָיו אל תוסיפו על המצוות, לדוגמא: להניח חמש פרשיות בתפילין במקום ארבע,⁵⁹⁶ וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ וְכֵן אל תגרעו מהמצוות, לדוגמא: להניח רק שלש פרשיות בתפילין במקום ארבע: (ב) כִּי יָקוּם בְּקִרְבְּךָ אִם יָקוּם בֵּינֵיכֶם, מִבֵּין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל,⁵⁹⁷ נָבִיא שֶׁקֶר,⁵⁹⁸ או חֵלֶם חֵלֹם או אדם שיטען שהוא חלם חלום שיש בו תוכן נבואי, וְנָתַן אֱלֹהֶיךָ אוֹת הַנְּבִיא יִנְבֵּא לְךָ מִשְׁהוּ שִׁיקְרָה בַּעֲתִיד וְהַדְּבָר אֲכֹן יִקְרָה,⁵⁹⁹ או מוֹפֵת או שֶׁהַנְּבִיא יִשְׁנֶה אֵת מִנְהַג הַטְּבַע בְּכַך שִׁיעֶשֶׂה לְעֵינֵיכֶם מוֹפֵת⁶⁰⁰: (ג) וְבֵא הָאוֹת וְהַמוֹפֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֶיךָ לְאֹמֵר נִלְכְּהָ אַחֲרַי אֱלֹהִים אַחֲרַי אֲשֶׁר לֹא יִדְעַתֶּם וְנַעֲבֹדֶם נְבִיא הַשֶּׁקֶר יַעֲשֶׂה אֵת הָאוֹת או המופת כדי להוכיח לך שצריך ללכת לעבוד עבודה זרה שלא ידעת עליה: (ד) לֹא תִשְׁמַע אֶל דְּבָרֵי הַנְּבִיא הַהוּא או אֶל חוֹלֵם הַחֵלֹם הַהוּא אֲסוּר לְךָ לְשִׁמּוֹעַ בְּכָלל בְּקוֹל הַנְּבִיא הַהוּא (אסור לשמוע לנביא השקר ההוא גם בדברים שאינם קשורים לציווי שלו לעבוד עבודה זרה). עצם זה שנביא השקר אמר שיש לו אות או מופת שצריך לעבוד עבודה זרה, מראה שהוא איננו נביא אמת ואסור לשמוע לו כלל,⁶⁰¹ כִּי מִנְסָה יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם (הסיבה שנביא השקר מצליח לעשות אות או מופת על ידי כשפים היא), מכיוון שה' מנסה אתכם על ידי שבוחן אתכם אם תעבדו עבודה זרה בגלל שנביא השקר אמר לכם לעשות כן, לְדַעַת הַיִּשְׁכֶּם אוֹהֲבִים אֵת יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם ה' רוצה לראות אם אתם אוהבים אותו בכל ליבכם ונפשכם כך שאתם יכולים לעמוד בניסיון שלא לעבוד עבודה זרה, או שמא חלילה, באמת אינכם אוהבים את ה', ואתם הולכים שולל אחרי נביא השקר: (ה) אַחֲרַי יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם תִּלְכּוּ עִלְיֶיכֶם לְלַכַּת אַחֲרַי ה', ולא אחרי נביא השקר,⁶⁰² וְאֹתוֹ תִירָאוּ עִלְיֶיכֶם לִירֵא מִפְּנֵי ה', ואל תשאלו למה ה' מצווה אתכם כל דבר,⁶⁰³ וְאֵת מִצְוֹתָיו תִשְׁמְרוּ עִלְיֶיכֶם לְקִיִּים אֵת הַמְצוּוֹת הַכְּתוּבוֹת בַּתּוֹרָה,⁶⁰⁴ וּבְקִלּוֹ

⁵⁹⁴ א"ע.

⁵⁹⁵ ספורנו.

⁵⁹⁶ רש"י.

⁵⁹⁷ אונקלוס. א"ע: הבואה שייכת רק לישראל.

⁵⁹⁸ רמב"ן כתב 2 פירושים למילה נביא: או שמדובר על נביא לפי טענתו, אך ברור לנו שהוא משקר, או שמדובר באדם שיש לו כוחות על טבעיים שמנבא עתידות ע"י כוחות מיסטיים שיש לו.

⁵⁹⁹ רמב"ן. רש"י: אות – בשמיים.

⁶⁰⁰ רמב"ן. רש"י: מופת – בארץ.

⁶⁰¹ ספורנו.

⁶⁰² ספורנו. רמב"ן: יש לדרוש את ה' כשרוצים לברר את העתיד, כמו אצל רבקה שהלכה לדרוש את ה'.

⁶⁰³ א"ע.

תִּשְׁמְעוּ וְכֵן עֲלִיכֶם לְשִׁמּוֹעַ בְּקוֹל נְבִיאֵי הָאֱמֶת, ⁶⁰⁵ וְאַתּוֹ תַעֲבֹדוּ עֲלֵיכֶם לְעִבּוֹד אֶת עֲבוֹדַת הַמִּקְדָּשׁ, ⁶⁰⁶ וְבוֹ
 תִּדְבָּקוּן עֲלֵיכֶם לְדְבוֹק בְּדַרְכֵי ה': לְגַמּוֹל חֲסָדִים וּלְבַקֵּר חוֹלִים ⁶⁰⁷: (ו) וְהִנְבִיא הֵהוּא אֹ חֵלֶם הַחֲלוֹם הֵהוּא
 יוֹמֵת נְבִיא הַשֶּׁקֶר אֹ חוֹלֶם הַחֲלוֹם שְׁנִיסָה לְהַסִּית אֶתְכֶם לְעִבּוֹד עֲבוֹדָה זָרָה יוֹמֵת, כִּי דְבַר סָרָה עַל יְקִיָּקָה
 אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהַפְּדָה מִבְּיַת עֲבָדִים כִּיּוּן שְׂדִיבֵר וְהַסִּיט נֶגֶד דְּבַר ה' שֶׁהוֹצִיא
 אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם, בְּכַךְ שְׁנִיסָה לְהַסִּית אֶתְכֶם לְעִבּוֹד עֲבוֹדָה זָרָה, ⁶⁰⁸ לְהַדִּיחָה מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה יְקִיָּקָה
 אֱלֹהֵיךָ לָלֶכֶת בָּהּ נְבִיא הַשֶּׁקֶר נִיסָה לְהַטְעוֹת אוֹתְךָ (לְהוֹלִיךְ אוֹתְךָ בְּטַעוֹת וְלִיסְטוֹת) מֵהַדֶּרֶךְ שֶׁה' צִוָּה
 אוֹתְךָ לָלֶכֶת בָּהּ, ⁶⁰⁹ וּבְעֵרָתָה הָרַע מִקִּרְבְּךָ תִּשְׁמִיד אֶת הָעֲבוֹדָה זָרָה וְאֶת הַמִּסִּיתִים לְעִבּוֹד אוֹתָהּ מֵתוֹכְךָ ⁶¹⁰:
 (ז) כִּי יִסִּיתְךָ אִם יִגְרָה אוֹתְךָ וִיטַעָה אוֹתְךָ, ⁶¹¹ אֲחִיֶּיךָ אַחִיד מֵהָאֵב, בֶּן אִמְךָ אוֹ אַחִיד מֵהָאֵם, ⁶¹² אוֹ בְּנֶיךָ אוֹ
 בְּתוּלָתְךָ אוֹ אִם בְּנֶיךָ אוֹ בֵּיתְךָ יִטְעוּ אוֹתְךָ, אוֹ אִשְׁתְּ חֵיקְךָ אוֹ אִם אֲשֶׁתְךָ תִּטְעָה אוֹתְךָ, אוֹ רַעַף אֲשֶׁר כִּנְפֵשֶׁךָ
 אוֹ אִם אֲבִיךָ יִטְעָה אוֹתְךָ, ⁶¹³ בְּסִתְרָה לְאֹמֹר אִם אֶחָד מֵהַקְּרוֹבִים שֶׁנִּמְנוּ לְעִיל יִסִּיטוּ אוֹתְךָ בְּסִתְרָה וַיֹּאמְרוּ לְךָ:
 נִלְכָּה וְנַעֲבֹדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ אֶתָּה וְאַבְתֵּיךָ (אִם אֶחָד מִקְּרוֹבֶיךָ יִסִּיטוּ אוֹתְךָ וַיֹּאמְרוּ לְךָ
 בְּסִתְרָה) לָלֶכֶת לְעִבּוֹד אֱלֹהִים שֶׁאֵתָּה וְאַבְתֵּיךָ אֵינְכֶם מְכִירִים. אִם אֶחָד מִקְּרוֹבֶיךָ יִסִּיטוּ אוֹתְךָ לְעִבּוֹד עֲבוֹדָה
 זָרָה: (ח) מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבְתֵיכֶם הַקְּרֹבִים אֵלֶיךָ אוֹ הַרְחֻקִים מִמֶּךָ (אִם אֶחָד מִקְּרוֹבֶיךָ יִסִּיטוּ
 אוֹתְךָ לְעִבּוֹד עֲבוֹדָה זָרָה) שֶׁל אֶחָד הָעַמִּים הַקְּרוֹבִים אוֹ הַרְחֻקִים מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מִקְּצֵה הָאָרֶץ וְעַד קְצֵה
 הָאָרֶץ (אוֹ אִם אֶחָד מִקְּרוֹבֶיךָ יִסִּיטוּ אוֹתְךָ לְעִבּוֹד עֲבוֹדָה זָרָה) שֶׁהוֹלְכֶת מִקְּצֵה אֶחָד שֶׁל הָאָרֶץ לְקִצֵּה הַשָּׁנָה,
 כְּלוֹמֵר: הַשֶּׁמֶשׁ, הַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים ⁶¹⁴: (ט) לֹא תֵאָבֶה לּוֹ אֶל תֵּאָהֵב אֶת קְרוֹב הַמִּשְׁפָּחָה שֶׁלְךָ שֶׁהִסִּיט אוֹתְךָ
 לְעִבּוֹד עֲבוֹדָה זָרָה, ⁶¹⁵ וְלֹא תִשְׁמַע אֱלֹהֵי אֵל תִּשְׁמַע לְקוֹל תַּחֲנוּנֵי קְרוֹב הַמִּשְׁפָּחָה שֶׁלְךָ שֶׁהִסִּיט אוֹתְךָ לְעִבּוֹד
 עֲבוֹדָה זָרָה, בְּשַׁעָה שֶׁהוּא מֵתַחֲנֵן אֵלֶיךָ שֶׁלֹּא תִהְרֹג אוֹתוֹ, ⁶¹⁶ וְלֹא תִחַס עֵינֶיךָ עָלָיו אֶל תִּרְחַס עַל קְרוֹב
 הַמִּשְׁפָּחָה שֶׁלְךָ שֶׁהִסִּיט אוֹתְךָ לְעִבּוֹד עֲבוֹדָה זָרָה, ⁶¹⁷ וְלֹא תִחַמַּל אֶל תִּהְפֹּךְ בְּזִכְרוֹתוֹ שֶׁל קְרוֹב הַמִּשְׁפָּחָה שֶׁלְךָ
 שֶׁהִסִּיט אוֹתְךָ לְעִבּוֹד עֲבוֹדָה זָרָה. בְּדֶרֶךְ כֹּלל כֹּאשֶׁר בֵּית הַדִּין דָּן דִּינֵי נַפְשוֹת, הוּא מְנַסֶּה לְמַצּוֹא נְקוּדַת זְכוּת
 אֶצֶל הַנִּידוּן, וְאִילוֹ אֶצֶל מִסִּית לְעִבּוֹדָה זָרָה, אֲסוּר לְהַפְּךְ בְּזִכְרוֹתוֹ, ⁶¹⁸ וְלֹא תִכְסֶּה עָלָיו אֶל תִּשְׁתַּקֵּן כִּשְׁאֵתָה

⁶⁰⁴ רש"י.
⁶⁰⁵ רש"י. א"ע: מדובר במצוות שהם זכר לעיקר, כמו "אנוכי" ו"לא יהיה לך". ספורנו: בקול הנביאים שמבטלים מצווה באופן זמני (כמו אליהו בהר הכרמל).
⁶⁰⁶ רש"י. א"ע: מדובר במעשי המצוות.
⁶⁰⁷ רש"י. א"ע: לדבוק בה' בכל הדרכים.
⁶⁰⁸ עפ"י אונקלוס. רש"י: דבר המוסר מהעולם, שה' לא ציווה לדבר כן. א"ע כתב שני פירושים: או דבר סרה, דברי הסטה, טו שסרה היינו מלשון סרר.
⁶⁰⁹ אונקלוס.
⁶¹⁰ תרגום יונתן בן עוזיאל.
⁶¹¹ רש"י. רשב"ם: עצה שסופה פורענות.
⁶¹² רש"י.
⁶¹³ רש"י.
⁶¹⁴ רש"י.
⁶¹⁵ רש"י. א"ע: לא תאמין לו בלב. רמב"ן: לא תרצה לעשות כן בלבך.
⁶¹⁶ רש"י.
⁶¹⁷ רש"י.
⁶¹⁸ רש"י.

יודע שיש חובה למי שהסיט לעבודה זרה⁶¹⁹: (י) **כִּי הָרַג תִּהְיֶנּוּ אֵלָּא**, תהרוג את המסית, **יָדְךָ תִּהְיֶיָּה בּוֹ בְּרֵאשׁוֹנָה לְהַמִּיתוּ** ידו של מי שאותו ניסו להסית, ידו של הניסת תהיה הראשונה שתנסה להרוג את המסית,⁶²⁰ **וְיָד כָּל הָעָם בְּאַחֲרָנָה** אך אם לא הצליח הניסת עצמו להרוג את המסית, שאר העם יעזור לו ויהרוג את המסית⁶²¹: (יא) **וּסְקַלְתוּ בְּאֲבָנִים וּמַת** עליך לסקול את המסית באבנים כך שימות, **כִּי בִקְשׁ לְהַדִּיחַךָ מֵעַל יְקִנֹּק אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים** (הסיבה שעליך להרוג את המסית היא) מכיוון שרצה להטעות אותך מיראת ה' שהוציא אותך ממצרים⁶²²: (יב) **וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּן** כל עם ישראל יפחדו בשעה שיראו שהמסית נענש כך,⁶²³ **וְלֹא יוֹסְפוּ לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הַרַע הַזֶּה בְּקִרְבְּךָ** אף אחד מישראל לא יוסיף להסית לעבודה זרה לאחר שיראה מהו עונשו של המסית: (יג) **כִּי תִשְׁמַע בְּאַחַת עָרֶיךָ אֲשֶׁר יְקִנֹּק אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְשֶׁבֶת שָׁם לֵאמֹר** אם תשמע על אחת מעריך שבארץ ישראל את הדברים שכתובים בפסוקים הבאים: (יד) **יֵצְאוּ אַנְשֵׁים בְּנֵי בְלִיעֵל מִקְרִבְךָ יֵצְאוּ מֵאֲנָשִׁים רְשָׁעִים** (הכוונה היא לאנשי אותה העיר),⁶²⁴ **וַיְדִיחוּ אֶת יוֹשְׁבֵי עִירָם לֵאמֹר נִלְכָּה וְנַעֲבֹדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יַדְעֶתֶם** הרשעים הטעו את יושבי עירם בכך שאמרו להם ללכת לעבוד אלוהים שהם לא מכירים, כלומר: עבודה זרה⁶²⁵: (טו) **וְדַרְשֶׁתָּ וְחִקְרְתָּ וְשָׁאַלְתָּ הֵיטֵב** על הדיינים לברר את הדבר היטב, על הדיינים לחקור היטב ולברר אם העיר שהם דנים באמת עבדה כולה עבודה זרה, **וְהִנֵּה אָמַת נְכוֹן הַדָּבָר נַעֲשֶׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבְּךָ** אם לאחר הבירור, הדיינים מגיעים למסקנה שבאמת נעשתה התועבה הזאת, שחלק מיושבי העיר הדיחו את כל יושבי העיר ללכת לעבוד עבודה זרה (אך זאת בתנאי שבאמת כל תושבי העיר עבדו עבודה זרה): (טז) **הֲבֵיאָה תָּכֶּה אֶת יוֹשְׁבֵי הָעִיר הַהוּא לְפִי חָרַב** עליך להרוג את תושבי העיר שעבדו עבודה זרה בחרב,⁶²⁶ **הַחֲרַם אֶתָּה וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהּ וְאֶת בְּהֵמָתָהּ לְפִי חָרַב** עליך להשמיד את כל העיר ואת כל מה שנמצא בה. את כל הבהמות הנמצאות בעיר, עליך להרוג: (יז) **וְאֶת כָּל שְׁלָלָהּ תִּקְבֹּץ אֶל תּוֹךְ רַחֲבָהּ** את כל הרכוש של העיר, עליך לאסוף לתוך רחובות העיר, **וְשָׂרַפְתָּ בְּאֵשׁ אֶת הָעִיר וְאֶת כָּל שְׁלָלָהּ כְּלִיל לִיקְנוֹק אֱלֹהֶיךָ** עליך לשרוף לגמרי את העיר ואת כל הרכוש שבה, **וְהִיְתָה תֵּל עוֹלָם לֹא תִבְנֶה עוֹד** העיר הנידחת תהיה תל חרב, העיר הנידחת תהיה תמיד בחורבנה, ואסור לבנות אותה עוד⁶²⁷: (יח) **וְלֹא יִדְבַק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן הַחֲרָם** אל תיקח דבר מהחרם, משלל העיר, אלא עליך להשמיד את כל העיר, **לְמַעַן יָשׁוּב יְקִנֹּק מִחֲרוֹן אַפּוֹ** (הסיבה שעליכם להשמיד את כל העיר היא) כדי שכעסו של ה' יירגע, **וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים** לאחר השמדת העיר הנידחת, ה' ייתן לך את מידת הרחמים. למרות שיכול להיות שהדבר נראה לך אכזרי להשמיד עיר שלמה ושהדבר נוגד את מידת הרחמים, דווקא על ידי קיום ציווי ה' והשמדת

619 רש"י.

620 רש"י. א"ע: לולי הקבלה – הכוונה היא לעדים.

621 רש"י.

622 רש"י.

623 רש"י.

624 אונקלוס.

625 אונקלוס.

626 רש"י. ואם אינו יכול להרוג אותם במיתה האמורה, יהרגו אותם במיתה אחרת.

627 אונקלוס. א"ע: תל – הר גבוה.

העיר, ה' ייתן לך את מידת הרחמים,⁶²⁸ וְרַחֲמֶיךָ וְהִרְבֵּךְ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתָּיִךְ ה' ירחם עליך וירבה אותך כמו שנשבע לאבותיך: (ט) כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְקֹנֶךָ אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר אֶת כָּל מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹת הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי יְקֹנֶךָ אֱלֹהֶיךָ (ה' יתן לך רחמים וירבה אותך), רק כאשר תשמע בקולו של ה' ותקיים את כל מצוותיו עליהן אני מצווה אתכם היום, וכך תעשה את הישר בעיני ה':

דברים פרק יד

(א) בָּנִים אַתֶּם לְיְקֹנֶךָ אֱלֹהֵיכֶם בגלל שאתם בנים של ה', ישנם דברים שאין ראוי שתעשו, לֹא תִתְגַּדְּדוּ אל תשרטו בבשרכם (כאשר מת לכם מת),⁶²⁹ וְלֹא תִשְׁיִמוּ קִרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם וכן אסור לכם לעשות קרחת בפדחת שהיא החלק הקדמי של הראש שליד המצח (חז"ל למדו שגם במקומות נוספים בראש אסור לעשות קרחת) כדי להתאבל על המת,⁶³⁰ לְמַת אסור לעשות שני דברים אלה (שריטה בבשר וקרחת) כדי להתאבל על המת. כך היה מנהג הגויים לשרוט ולגלח עצמם כשהתאבלו על המת⁶³¹: (ב) כִּי עַם קְדוֹשׁ אַתָּה לְיְקֹנֶךָ אֱלֹהֶיךָ (הסיבה שאתם צריכים להימנע משריטה וקרחת על המת היא) כיוון שאתה עם קדוש לה', וּבָחַר יְקֹנֶךָ, לְהֵיוֹת לוֹ לְעַם סִגְלָה מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה וְה' בחר בך להיות עם חביב לו, ואין זה ראוי שעם הסגולה של ה' יתאבל כמנהגי הגויים⁶³²: (ג) לֹא תֹאכַל כָּל תוֹעֵבָה אסור לך לאכול דבר, שאם תאכל אותו, הדבר יהיה מתועב בעיני ה', כגון: אדם שהטיל מום בקרבן בכור בכוונה כדי לאוכלו במדינה⁶³³: (ד) זֹאת הִבְהֵמָה אֲשֶׁר תֹּאכְלוּ התורה כותבת עכשיו רשימה של בהמות וחיות הכשרות לאכילה: שׂוֹר שֵׁה כְּשָׁבִים וְשֵׁה עֵזִים: (ה) אֵיל וְצִבִּי וְיַחְמוֹר וְאֶקוּ וְדִישָׁן וְתֹאז וְזֶמֶר: (ו) (התורה מוסיפה על רשימת הבהמות הכשרות, גם סימנים המייחדים את כל הבהמות הכשרות) וְכָל בְּהֵמָה מִפְּרִסַת פְּרִסָּה (מותר לכם לאכול כל בהמה שמתקיימים בה את שלושת הסימנים הבאים): הסימן הראשון הוא שהפרסה של הבהמה סדוקה,⁶³⁴ וְשִׁסְעַת שְׁסַע שְׁתֵּי פְּרִסוֹת (הסימן השני שמותר לאכול בהמה הוא) שהפרסה שלה ממש מחולקת, שהפרסה היא כשתי ציפורניים,⁶³⁵ מְעַלֵּת גְּרָה (הסימן השלישי שמותר לאכול בהמה הוא) שהבהמה מעלה את מה שהיא אוכלת שוב ושוב, בְּבִהֵמָה אַתָּה תֹּאכְלוּ הבהמות שיש להן סימנים אלו, הן המותרות לכם באכילה: (ז) אֵךְ אֶת זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמַּעְלֵי הַגְּרָה וּמִמַּפְרִיסי הַפְּרִסָּה הַשְּׂסוּעָה אבל בהמות אלה אסורות לכם באכילה, למרות שיש להן שני תנאי כשרות. בהמות אלה הן גם מעלות גרה וגם יש להן פרסה סדוקה, אֶת הַגְּמֵל וְאֶת הָאֲרֵנְבַת וְאֶת הַשֶּׁפֶן כִּי מַעְלָה גְּרָה הֵמָּה וּפְרִסָּה לֹא הִפְרִיסוּ טְמָאִים הֵם לָכֵם הַגְּמֵל, הארנבת והשפן אסורים באכילה למרות שהם מעלי גרה (וכן יש להם פרסה סדוקה), מכיוון שהפרסה שלהם אינה סדוקה כשתי ציפורניים: (ח) וְאֶת

⁶²⁸ אזה"ח.

⁶²⁹ רש"י.

⁶³⁰ רש"י.

⁶³¹ עיין א"ע.

⁶³² אונקלוס.

⁶³³ רש"י. א"ע: מדובר במאכלים מתועבים מצד עצמם כמו שרצים.

⁶³⁴ רש"י.

⁶³⁵ רש"י.

החזיר כי מפריס פֶרְסָה הוא וְלֹא גֵרָה טָמֵא הוא לָכֵם וכן אסור לכם לאכול את החזיר, למרות שפרסותיו סדוקות, מכיוון שהחזיר אינו מעלה גרה, מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ אסור לכם לאכול את הבשר של הבהמות האלה, וּבְנִבְלָתָם לֹא תִגְעוּ וכשאתם צריכים לעלות לבית המקדש, (כגון בשלשת הרגלים), בנוסף לאיסור האכילה, אל תגעו בנבלתם כדי שלא תיטמאו⁶³⁶: (ט) אֵת זֶה תֹאכְלוּ מִכָּל אֲשֶׁר בְּמִים בַּל אֲשֶׁר לוֹ סִנְפִיר וְקִשְׁקֶשֶׁת תֹאכְלוּ מוֹתֵר לָכֵם לֹאכּוֹל מֵהַדְּגִים שְׁבַמִּים רַק דְּגִים שְׁמֵתִיקִימִים בְּהֵם שְׁנֵי תֵנָאִים: התנאי הראשון הוא שיש לדג סנפיר והתנאי השני הוא שיש לדג קשקשת, כלומר: עורו עשוי כעין קשקשים: (י) וְכָל אֲשֶׁר אֵין לוֹ סִנְפִיר וְקִשְׁקֶשֶׁת לֹא תֹאכְלוּ טָמֵא הוא לָכֵם דג שאין לו סנפיר וקשקשת, טמא לכם, ואסור לכם באכילה: (יא) כָּל צִפּוֹר טְהוֹרָה תֹאכְלוּ מוֹתֵר לָכֵם לֹאכּוֹל צִפּוֹר רַק אִם הִיא טְהוֹרָה (בפסוקים הבאים התורה תמנה את הציפורים שאינן טהורות): (יב) וְזֶה אֲשֶׁר לֹא תֹאכְלוּ מֵהֶם אֵלֶּה הֵן הַצִּיפּוֹרִים הַאֲסוּרוֹת לָכֵם בְּאֲכִילָה: הַנְּשָׂר וְהַפֶּרֶס וְהַעֲזוּנִיָּה: (יג) וְהָרָאָה וְאֵת הָאֵיָה וְהַדִּיָּה לְמִינָהּ: (יד) וְאֵת כָּל עֶרֶב לְמִינוֹ: (טו) וְאֵת בַּת הַיַּעֲנָה וְאֵת הַתְּחֹמֶס וְאֵת הַשְּׁחַף וְאֵת הַנִּץ לְמִינָהּ: (טז) אֵת הַכּוֹס וְאֵת הַיַּעֲשׂוּף וְהַתְּנַשְׁמֵת: (יז) וְהַקֶּאֶת וְאֵת הַרְחֻמָּה וְאֵת הַשְּׁלֵף: (יח) וְהַחֲסִידָה וְהַאֲנָפָה לְמִינָהּ וְהַדּוֹכִיפַת וְהַעֲטֹלֶף: (יט) וְכָל שֶׁרִץ הָעוֹף טָמֵא הוא לָכֵם לֹא יֹאכְלוּ וכן אסור לכם לאכול את שרצי העוף, כגון זבובים וכדו', היות והם טמאים ואסורים עליכם באכילה⁶³⁷: (כ) כָּל עוֹף טְהוֹר תֹאכְלוּ גַם מֵהַעוֹפּוֹת (למשל ארבה) מוֹתֵר לָכֵם לֹאכּוֹל רַק אֵת הַטְּהוֹרִים שְׁבַהֵם וְלֹא אֵת הַטְּמֵאִים שְׁבַהֵם⁶³⁸: (כא) לֹא תֹאכְלוּ כָּל נְבֵלָה נְבֵלָה הִיא בְּהֵמָה שְׁמֵתָה לֹלָא שְׁנִשְׁחַטָה בְּכָלֵל או שלא נשחטה כראוי. התורה כאן אוסרת לאכול בשר של נבלה, לִגְרֵם אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֵיךָ תִתְנַנֵּה וְאֲכָלָה או מִכּוֹר לְנִכְרֵי (מכיוון שהנבלה מותרת בהנאה, למרות שאסור לאוכלה), מוֹתֵר לִתֵּת אֵת הַנְּבֵלָה לְגֵר תּוֹשֵׁב כְּדִי שִׂיאַכֵּל אֵת הַנְּבֵלָה, וכן מותר למכור את הנבלה לגויים⁶³⁹, כִּי עִם קְדוּשַׁת אֵתָה לִיקְוֹק אֱלֹהֶיךָ (אסור לך לאכול את הבשר של הנבלה) מכיוון שאתה עם קדוש, ואין ראוי לעם קדוש לאכול בשר נבלה, לֹא תִבְשַׁל גְּדִי בַחֲלָב אִמּוֹ אֲסוּר לְבַשֵּׁל בַּחֲלָב, בשר של בעל חיים, שיש לאם בעל החיים חלב. (התורה אסרה כאן לבשל בשר בהמה בחלב. אולם, לעופות אין חלב, ולכן מהתורה מותר לבשל בשר עוף בחלב, אלא שחכמים אסרו גם עוף בחלב)⁶⁴⁰: (כב) עֵשֶׂר תִּעֲשֶׂר אֵת כָּל תְּבוּאוֹת זֵרְעֶךָ תִּעֲשֶׂר חֶלֶק מִתְּבוּאוֹתֶיךָ, עֲשִׂירִית מִתְּבוּאוֹתֶיךָ, בתור מעשר שני⁶⁴¹, הַיַּיִץ הַשְּׂדֵה שְׁנָה שְׁנָה כֹּל מֵה שִׁיּוּצָא מִשְׁנֵה זֶה, תִּעֲשֶׂר אוֹתוֹ בְּנִפְרָד מֵהַגְּדֵל בְּשָׁנָה אַחֲרֵת. אֲסוּר לְעַרְבֵב וּלְעַשֵׂר פִּירוֹת שִׁגְדָלוֹ בְּשָׁנִים שׁוֹנוֹת⁶⁴²: (כג) וְאֲכָלְתָּ לִפְנֵי יְקוֹק אֱלֹהֶיךָ אֵת הַמַּעֲשֵׂר הַשְּׁנִי יֵשׁ לֹאכּוֹל לִפְנֵי ה', וְהַתּוֹרָה מְסַבִּירָה אֵת כּוֹונָתָה בְּאֲכִילָה לִפְנֵי ה', בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשִׁבְץ שְׁמוֹ שָׁם (יש לאכול את המעשר) במקום בו יבחר ה' להשרות את שכינתו, בירושלים, מִעֲשֶׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרְךָ יֵשׁ לֹאכּוֹל בִּירוּשָׁלַיִם אֵת הַמַּעֲשֵׂר הַשְּׁנִי

⁶³⁶ רש"י.

⁶³⁷ רש"י.

⁶³⁸ א"ע, וזהו ההבדל שבין צימור לעוף. ציפורים הם סוגי הציפורים שאנחנו מכירים ועופות הם סוגי בעלי החיים הדומים לארבה.

⁶³⁹ רש"י.

⁶⁴⁰ עפ"י ביאורנו בשמות פרק לד'. רש"י הסיבר שהסיבה שכתוב בתורה איסור זה שלש פעמים הוא מכיוון שהתורה אסרה שלש דברים של בשר בחלב: אכילה, בישול והנאה.

⁶⁴¹ רש"י.

⁶⁴² רש"י.

שהפרשת מתבואתך, מהגפן ומהזיתים, ובכרית בקרד וצאנך וכן יש להעלות לירושלים גם בכור של בהמה טהורה, היות וגם בכורות הבהמות הטהורות הן מתנות כהונה ויש להקריבן כקרבן בבית המקדש ולאכול את בשרן בירושלים, למען תלמד ליראה את יקוק אלהיך כל הימים על ידי שתעלה לירושלים ותראה את השכינה בבית המקדש, אתה תלמד ליראה את ה' ⁶⁴³: (כד) וכי ירבה ממך הדרך אם הדרך עד לירושלים תהיה ארוכה לך, כי לא תוכל שאתו (ובעקבות הדרך הארוכה לירושלים) לא תוכל ליטול את המעשר השני ולהביאו לירושלים, ⁶⁴⁴ כי ירחק ממך המקום אשר יבחר יקוק אלהיך לשום שמו שם (הסיבות שיהיה קשה לך להעלות את המעשר השני לירושלים הן) סיבה ראשונה: מכיוון שבית המקדש יהיה רחוק ממך, כי יברכך יקוק אלהיך (הסיבה השנייה שיהיה קשה לך להעלות את המעשר השני לירושלים היא): שיהיה לך הרבה תבואה להעלות לירושלים ⁶⁴⁵: (כה) ונתתה בכסף (כדי להקל עליך) מותר לך לפדות את התבואה והפירות בכסף, וצרת הכסף בידך ולאחר שתפדה את התבואה והפירות בכסף, הקדושה שבפירות תעבור אל הכסף כך שהכסף יהיה קדוש בקדושת מעשר במקום הפירות, ולכן עליך לצרור בידך את הכסף עליו פדית את פירות המעשר (ואילו הפירות הם פירות חולין לאחר הפדיה ומותר לאוכלם גם מחוץ לירושלים), והלכת אל המקום אשר יבחר יקוק אלהיך בו (לאחר שתפדה את הפרות בכסף) תלך עם כסף הפדיון אל ירושלים, אך הבאת הכסף היא קלה יותר מהבאת הפירות: (כו) ונתתה הכסף בכל אשר תאנה נפשך בירושלים, תקנה בכסף הפדיון כל מה שאתה מתאוה אליו (אמנם מותר לפדות את הכסף רק על גידולי קרקע שהאדם מתאוה אליהם כפי שהתורה תפרט מיד), בבקר וביצאן וביין ובשכר מותר לך לקנות בכסף: בקר, צאן, יין ויין עתיק, ובכל אשר תשאלי נפשך וכן מותר לך לקנות פירות בכסף המעשר השני, ⁶⁴⁶ ואכלת שם לפני יקוק אלהיך את מה שאתה קונה בכסף המעשר השני, עליך לאכול בירושלים, ושמחת אתה וביתך אתה ומשפחתך תשמחו על ידי אכילת פירות המעשר השני בירושלים: (כז) והלוי אשר בשעריך לא תעזבונו אל תעזבו את הלוי שבעירך, אלא תיתן לו את המעשר שלו, ⁶⁴⁷ כי אין לו חלק ונחלה עמך הסיבה שמגיע ללוי מעשר, היא מכיוון שלא זכה בנחלה בארץ ישראל: (כח) מקצה שלש שנים בסוף כל שלש שנים, (החובה להפריש סוגים שונים של מעשרות משתנה לפי השנים. בכל מחזור של שבע שנים יש להפריש בשנה הראשונה, השנייה, הרביעית והחמישית מעשר שני, ואילו בשנה השלישית והשישית צריך להפריש מעשר עני, שנותנים אותו לעניים. ⁶⁴⁸ התורה כאן אומרת, שבשנה השלישית, וכן הדין גם בשנה השישית, לאחר שהסתיימו השנים בהן חל מעשר עני), ⁶⁴⁹ תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההוא עליך להוציא את כל המעשרות שהצטברו אצלך בבית, ולבער אותן, בסוף השנה שבה חל מעשר עני. את ההבערה עושים על ידי הפקרת הפירות. מצווה זו נקראת "ביעור מעשרות", ⁶⁵⁰ והנחת בשעריך יש להניח את כל המעשר שהצטבר אצלך בבית, בערים שלך, ולתת

⁶⁴³ רשב"ם.

⁶⁴⁴ אונקלוס.

⁶⁴⁵ רש"י.

⁶⁴⁶ א"ע. רש"י: יש כאן כלל ופרט וכלל, לומר שצריך שיהיו ולדות הארץ וראוי למאכל אדם.

⁶⁴⁷ רש"י. רשב"ם: יש מצווה מיוחדת לשמח את הלוי. א"ע כתב את שני הפירושים.

⁶⁴⁸ עפ"י אונקלוס.

⁶⁴⁹ רשב"ם.

⁶⁵⁰ רש"י. לשיטתו מדובר על ביעור מעשרות. אולם, הרמב"ם פירש שהפסוק מדבר רק על מעשר עני.

לכל מי שרוצה לאכול ממנו: (בט) וּבָא הַלֵּוִי יבוא כדי ליטול את המעשר הראשון שלו שביערת,⁶⁵¹ כִּי אֵין לוֹ חֶלֶק וְנַחֲלָה עִמָּךְ הסיבה שהלוי מקבל את מעשרותיו היא מכיוון שאין לו נחלה בארץ ישראל, וְהָגֵר וְהַיְתוּם וְהָאֱלֻמָּנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וכן יבואו הגרים, היתומים והאלמנות (ושאר העניים), כדי ליטול את מעשר העני שביערת,⁶⁵² וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ הַלְוִיִּים וְהָעֲנִיִּים יאכלו מהמעשרות שביערת ויהיו שבעים מכך, לְמַעַן יִבְרַכְךָ יְקוֹק אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה הסיבה שעליך להקפיד על ביעור מעשרות היא כדי שה' יברך אותך בכל מעשי ידיך:

דברים פרק טו

(א) מִקֵּץ שָׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה בסוף כל שבע שנים, עליך לעשות את שנת השמיטה. בפסוקים אלה התורה מצווה על שמיטת כספים (ולא על שמיטת קרקעות)⁶⁵³: (ב) וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה אלה הם הדינים של שמיטת כספים: שְׁמוּטָה כָּל בַּעַל מִשֶּׁה יָדוֹ אֲשֶׁר יִשֶׂה בְרַעְיוֹנוֹ כָּל בַּעַל חוֹב יִשְׁמוֹט אֶת יָדוֹ מִלְּגֹבוֹת אֶת הַחוֹב שחברו חייב לו, כל בעל חוב ימחל ללווה על החוב שלו,⁶⁵⁴ לֹא יִגֹּשׁ אֶת רַעְיוֹנוֹ וְאֶת אַחֲיוֹ הַמְּלוּוָה לא יתבע את חובו מהלווה,⁶⁵⁵ כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לִיקְנוֹק (המלווה לא יתבע את חובו מהלווה) כיוון שהגיע זמן השמיטה, זמן מחילת ההלוואה, על פי ציווי ה'⁶⁵⁶: (ג) אֶת הַנֶּכְרִי תִגְשׁוּ יֵשׁ מִצְוָה לַתְּבוּעָה מִהַגּוֹי אֶת הַחוֹב, היות ושמיטה אינה משמיטה חובות של גויים⁶⁵⁷ וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת אַחֲיֶיךָ אַבְל חוֹב שֶׁהַלְוִיָּה לֹא חֹדֵר, תִּשְׁמַט יָדְךָ תִּשְׁמַט, תִּבְטַל אוֹתוֹ: (ד) אֶפְסֹס רֶק, ⁶⁵⁸ כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אַבְיוֹן לֹא יִהְיֶה בְּךָ אַבְיוֹן. אַבְיוֹן הוּא יותר מסכן מעני רגיל (לא יהיו אביונים כשתשמע בקול ה'),⁶⁵⁹ כִּי בָרַךְ יִבְרַכְךָ יְקוֹק, בְּאַרְצֵךָ אֲשֶׁר יְקוֹק אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ (לא יהיה בך אביון) כיוון שה' יברך אותך בארץ שהוא נותן לך לרשת אותה, בארץ ישראל: (ה) רַק אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל יְקוֹק אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לֹא יִהְיֶה בְּךָ אַבְיוֹנִים רַק אִם תִּקְיִים אֶת כָּל מִצְוֹת ה' עֲלֶיךָ אֲנִי (משה) מִצְוָה אוֹתְךָ הַיּוֹם⁶⁶⁰: (ו) כִּי יְקוֹק אֱלֹהֶיךָ בְּרַכְךָ בְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לְךָ מִכִּיּוּן שֶׁה' יִבְרַךְ אוֹתְךָ כִּמוֹ שֶׁאִמַּר שִׁיעֶשֶׂה לְךָ,

⁶⁵¹ רש"י.

⁶⁵² רש"י.

⁶⁵³ אונקלוס. א"ע: מדובר על התחלת השנה השביעית. לשיטתן – "מקץ" הוא מלשון קצה, והדבר יכול להיות בתחילתו או בסופו. רמב"ן: מדובר כאן על שנת השמיטה עצמה, ויש כאן 2 עניינים נפרדים: ציווי על עשיית מצוות השמיטה בקרקע, מצווה החלה לאורך כל השנה, אולם, התורה קיצרה בדבר זה ולא הזכירה את כל פרטי הדינים, ומצוות שמיטת הכספים החלה בסוף שנת השמיטה. לפירוש צריך לומר, ש"מקץ", היינו בסוף מניין מחזור השנים, ולא בסוף שבע השנים. עוד הקשה הרמב"ן על הא"ע: הרי תחילת שבע השנים, פירוש הוא השנה הראשונה במחזור שבע שנים, וא"כ לא שייך לומר ש"מקץ" כאן היינו מלשון התחלה, שכן "מקץ שבע שנים" לשיטתו יחול בשנה הראשונה. לו היה כתוב "מקץ השנה השביעית" ניתן היה לומר כא"ע.

⁶⁵⁴ רש"י.

⁶⁵⁵ אונקלוס. א"ע: ילחץ.

⁶⁵⁶ רשב"ם. לשיטתו – קריאה מלשון הגעה.

⁶⁵⁷ רש"י. א"ע: אין כאן מצווה, אלא הדבר רשות. רמב"ן ירש את הספרי וחלק על הרמב"ם שמנה זאת כמצווה.

ממש.

⁶⁵⁸ אונקלוס.

⁶⁵⁹ רש"י.

⁶⁶⁰ רש"י.

וְהַעֲבַטְתָּ גֹזִים רַבִּים אֶתְּהָ תִלְוֶה לַהֲרַבָּה גֹזִים, ⁶⁶¹ וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹט אֶתְּהָ עֲצֻמְךָ לֹא תִזְדַּקֵּק לְלוֹוֹת מְגֻוִּיִּים אַחֲרַיִם, הַיּוֹת וְהִ' יִבְרַךְ אוֹתְךָ, וּמִשְׁלַת בְּגֹזִים רַבִּים וּבָךְ לֹא יִמְשְׁלוּ אֶתְּהָ תִזְכֶּה לְמִשׁוֹל עַל עַמִּים אַחֲרַיִם וְאִילוּ אַף עַם אַחֵר לֹא יִמְשׁוֹל בְּךָ: (ז) כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן מֵאַחַד אֲחֵיךָ ⁶⁶² בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ נִתֵּן לְךָ אִם יִהְיֶה אֲבִיוֹן מֵאַחַד מֵאַחֵיךָ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּאַחַת מֵעָרֶיךָ שְׁבָאֲרָץ יִשְׂרָאֵל, לֹא תִאֲמַץ אֶת לְבָבְךָ אֶל תִּתְאַמֵּץ שֶׁלֹּא לְרַחֵם עַל הָאֲבִיוֹן, ⁶⁶³ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאַחֵיךָ הָאֲבִיוֹן וְכִן אֶל תִּסְגֹּר אֶת יָדְךָ מִלְּתֶת לְאַחֵיךָ הַעֲנִי: ⁶⁶⁴ (ח) כִּי פָתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לֹא אֶלֶּא תִפְתַּח אֶת יָדְךָ וְתִתֵּן לְאֲבִיוֹן כַּדִּי מִחֲסוּרוֹ, ⁶⁶⁵ וְהַעֲבֹט תַעֲבִיטְנוּ אִם הָאֲבִיוֹן אִינוֹ רוֹצֵה כֶּסֶף בְּמִתְנָה – תִלְוֶה לוֹ כֶּסֶף, ⁶⁶⁶ דֵּי מִחֲסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ תִלְוֶה לְאֲבִיוֹן מִסְפִּיק כֶּסֶף שִׁסְפִיק לוֹ לְכָל מָה שֶׁהוּא צָרִיךְ: (ט) הַשְּׁמֵר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דְבַר עִם לְבָבְךָ בְּלִיעַל לְאֹמֵר תִּזְוֶה, פֶּן יִהְיֶה בְּלִיבְךָ דְבַר שֶׁל רָשָׁע, פֶּן תִּחְשׁוֹב בְּלִיבְךָ מִחֲשֵׁבָה רַעָה, ⁶⁶⁷ קָרְבָּה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרַעָה עֵינֶיךָ בְּאַחֵיךָ הָאֲבִיוֹן (אֶתְּהָ תִחְשׁוֹב בְּלִיבְךָ) שְׁשַׁנַּת הַשְּׁמִיטָה מִתְקַרְבַּת, וְעֵינֶיךָ תִהְיֶה רַעָה בְּאֲבִיוֹן שֶׁהוּא מִיִּשְׂרָאֵל, ⁶⁶⁸ וְלֹא תִתֵּן לוֹ וְלִכֵּן לֹא תִלְוֶה לְאֲבִיוֹן, מִחֲשֵׁשׁ שֶׁהַכֶּסֶף שֶׁתִּלְוֶה לוֹ יִשְׁמָטוּ וְהוּא לֹא יִצְטָרֵךְ לְהַחֲזִיר לְךָ אֶת הַהֲלוּוָה, וְקָרָא עֲלֶיךָ אֶל יִקְוֶה לְאַחֵר שֶׁלֹּא תִלְוֶה לְאֲבִיוֹן כֶּסֶף, הָאֲבִיוֹן יִתְלוֹנֵן עֲלֶיךָ אֵל ה', וְהִיָּה בְּךָ חֲטָא אֶתְּהָ תִחְטָא בְּכֶךְ שֶׁלֹּא הֲלוּוִיתָ כֶּסֶף לְאֲבִיוֹן, (וְאִפִּילוּ אִם הוּא לֹא קָרָא אֵל ה' כַּדִּי לְהַתְלוֹנֵן עֲלֶיךָ) ⁶⁶⁹: (י) נָתַן תִּתֵּן לוֹ וְלֹא יִרַע לְבָבְךָ בְּתִתֵּךְ לוֹ עֲלֶיךָ לְהִלוּוֹת לְאֲבִיוֹן כֶּסֶף, וְאִסוּר שֶׁתִּהְיֶה עֲצוֹב בְּשַׁעַת שֶׁתִּלְוֶה לוֹ, כִּי בְּגִלְלַת הַדְּבַר הַזֶּה יִבְרַכְךָ יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מִשְׁלַח יָדְךָ בְּזִכּוֹת שֶׁלֹּא תִימְנַע מִלְּהִלוּוֹת לְעַנִּי כֶּסֶף בְּפִתַח שְׁנַת הַשְּׁמִיטָה, ה' יִבְרַךְ אוֹתְךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ: (יא) כִּי לֹא יִחַדֵּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל פֶּן אֲנֹכִי מִצִּוֶּךָ לְאֹמֵר מִפְּנֵי שֶׁתִּמְדִּד יִהְיוּ אֲבִיוֹנִים בְּאַרְץ, אֲנִי מִצְוּוֹה אוֹתְךָ וְאוֹמֵר לְךָ, ⁶⁷⁰ פָּתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לְאַחֵיךָ לְעֲנִיךָ וְלְאֲבִינֶיךָ בְּאַרְצֶךָ תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ כַּדִּי לְהִלוּוֹת לְעַנִּיִּים וְלְאֲבִיוֹנִים שְׁבִיִּשְׂרָאֵל: (יב) כִּי יִמְכַר לְךָ אֲחֵיךָ הָעֵבְרִי אוֹ הָעֵבְרִיָּה אִם בֵּית דִּין יִמְכְרוּ לְךָ לְעַבֵּד אוֹ לְאִמָּה אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל (כְּגוֹן שְׂאֵדָם מִיִּשְׂרָאֵל גַּב כֶּסֶף וְלֹא הִיָּה לוֹ כֶּסֶף לְשֵׁלֶם כַּדִּי לְהַחֲזִיר אֶת הַגְּנִיבָה, וּבֵית דִּין מִכְרוּ אֶת הַגְּנֵב לְעַבֵּד), ⁶⁷¹ וְעַבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבְשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ אֲחֵיךָ שֶׁנִּמְכַר לְךָ לְעַבֵּד, יַעֲבֹד אֲצִלְךָ בְּמִשְׁךָ שֵׁשׁ שָׁנִים, וּבְשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית תִּשְׁחַרֵּר אֶת הָעַבֵּד לְחֹפְשִׁי: (יג) וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם כְּאִשֶׁר תִּשְׁלַח אֶת הָעַבֵּד לְחֹפְשִׁי, אִסוּר לְךָ לְשַׁלַּח אוֹתוֹ לְלֹא כְלוּם, אֲלֵא עֲלֶיךָ לְתַת לוֹ "מִעַנְק שְׁחֹרֵר" כִּי שִׁמְפֹּרֵט בְּפִסּוּקִים הַבָּאִים. מִצְוּוֹה זֶה נִקְרָאת מִצְוֹת "הַעֲנֵקָה": (יד) הַעֲנִיךָ תַעֲנִיךָ לֹא מִצְאָנֶיךָ וּמִגְרָנֶיךָ וּמִיִּקְבֶּךָ תִּפְרִישׁ לְעַבֵּד הַמִּשְׁתַּחֲרָר מֵעַט מִהֲצָאֵן שֶׁלְךָ, מִהַגְּרוֹן שֶׁלְךָ וּמִהִיקָב

⁶⁶¹ רש"י.

⁶⁶² למדים מכאן שעניין קודמים, ועניי עירך קודמים.

⁶⁶³ רש"י + מוסף רש"י. א"ע: אל תתאמץ מלדבר איתו דברים טובים.

⁶⁶⁴ א"ע.

⁶⁶⁵ רש"י.

⁶⁶⁶ רש"י. א"ע: תלווה לו על המשכון.

⁶⁶⁷ רשב"ם. א"ע: בליעל = בל יעל. לא יעלה.

⁶⁶⁸ א"ע.

⁶⁶⁹ רש"י.

⁶⁷⁰ רש"י.

⁶⁷¹ רש"י.

שלך, ⁶⁷² **אֲשֶׁר בָּרַכְךָ יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ תִּתֶּן לּוֹ** וכן תפריש לעבד מכל דבר אחר בו בירך אותך ה' (חז"ל למדו מהו שיעור ההענקה) ⁶⁷³: **(טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְךָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם** תזכור שאתה היית עבד במצרים (ואת הקושי שבשעבוד), ולכן אני מצווה אותך להעניק לעבד את מענק השחרור כאשר הוא משתחרר ממך: **(טז) וְהָיָה כִּי יֹאמֶר אֱלֹהֶיךָ אִם יֹאמֶר לְךָ הָעֶבֶד, לֹא אֵצֶא מֵעַמְּךָ** אינני רוצה להשתחרר ממך, **כִּי אֶהְבֶּךָ וְאֶת בֵּיתְךָ כִּי טוֹב לּוֹ עַמְּךָ** (הסיבה שהעבד אינו רוצה להשתחרר היא) מכיוון שהעבד אוהב אותך ואת משפחתך וטוב לו אצלך: **(יז) וְלִקְחָתָּ אֶת הַמְרִצֵּעַ וְנִתְּתָהּ בְּאֶזְנוֹ וּבַדְּלָתָהּ** (אם העבד אינו רוצה להשתחרר ממך לאחר שבע שנים) עליך לקחת מרצע ולקבוע חור באזנו של העבד, עד שהמרצע ייצא מצידה השני של אוזן העבד ויתקע בדלת, **וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם** (לאחר הרציעה) העבד ימשיך לעבוד אותך עד היובל, ⁶⁷⁴ **וְאִף לְאִמָּתְךָ תַּעֲשֶׂה כֵּן** וכן עליך להעניק לאמתך בשעה שהיא משתחררת. גם באמה יש לקיים מצוות הענקה ⁶⁷⁵: **(יח) לֹא יִקְשֶׁה בְּעֵינָיִךָ בְּשַׁלְחָךָ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעַמְּךָ** התורה מצווה שמצוות הענקה לא תהיה קשה לנו, ושהנתינה לעבד לא תהיה רעה בעינינו, ⁶⁷⁶ **כִּי מִשְׁנֵה שָׂכָר שְׂכִיר עֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים** (מצוות הענקה לא תהיה קשה בעיניך) מכיוון שהעבד עבד אצלך כפול מהשכיר. שכיר מוכר עצמו לשלש שנים ואילו העבד עבד אצלך שש שנים, ולכן מגיע לו שתעניק לו בשעה שהוא משתחרר, ⁶⁷⁷ **וּבְרַכְךָ יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בְּזִכְרוֹת קִיּוֹם מִצְוֹת הָעֲנָקָה**, ה' יברך אותך בכל מעשי ידיך: **(יט) כָּל הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יוֹלֵד בְּבִקְרָךָ וּבִצְאָנְךָ הַזָּכָר תִּקְדָּשׁ לִיקְזֹק אֱלֹהֶיךָ** עליך להקדיש לה' כל בכור שנולד מהבהמות הטהורות שלך, **לֹא תַעֲבֹד בְּבִכּוֹר שׁוֹרְךָ וְלֹא תִגְזוּ בְּכוֹר צֹאֲנֶךָ** אסור לך לעבוד בשדה עם בכורות צאנך, ואסור לך לגזוז את הצמר של הבכור שנולד לך מהצאן: **(כ) לִפְנֵי יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ** הכהנים אוכלים את בשר הבכור לפני ה' (התורה תסביר מהו לפני ה' בהמשך הפסוק), ⁶⁷⁸ **שָׁנָה בְּשָׁנָה אִסוּר שְׂמִלִידַת הַבְּכוֹר תַּעֲבוֹר יוֹתֵר מִשְׁנֵה בְּלִי לַתֵּת אוֹתוֹ לַכֹּהֵן**, ⁶⁷⁹ **בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹזֵק אֶתָּה וּבֵיתְךָ** (התורה כאן מסבירה מהו "לפני ה' תאכלנו" שהיא ציוותה את הכהנים לאכול שם את בשר הבכור, וכתבה ש-) הכוונה ב"לפני ה'" היא שעל הכהנים לאכול את בשר הבכור בירושלים יחד עם משפחתכם (של הכהנים): **(כא) וְכִי יִהְיֶה בּוֹ מוֹם** אם בבכור הבהמה הטהורה יהיה מום, כך שלא ניתן להקריבו כקרבן לפני ה', (והתורה מונה מספר מומים), **פֶּסַח אוֹ עֹזֵר** אם הבהמה שנולדה כבכור נולדה חִגְרַת או עִוֵּר, **כָּל מוֹם רָע או שִׁבְבַּה** יש מום שהוא גלוי והוא מום קבוע, **לֹא תִזְבְּחֶנּוּ לִיקְזֹק אֱלֹהֶיךָ אִסוּר לְךָ** להקריב לה' בכור של בהמה שיש בו מום: **(כב) בְּשַׁעֲרֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ הַטֶּמְאָה וְהַטְּהוֹר יִחַדּוּ בְּצִבְי וּבְאֵיל** (דינו של בכור שיש בו מום הוא כבשר רגיל של בהמות) מותר לך (לכל אדם ואפילו אינו כהן) לאכול את בשר הבכור שיש בו מום בכל אחת מעריך (ואינך צריך להעלותו לירושלים) וכן מותר גם לטמאים לאכול את בשר הבכור

⁶⁷² אונקלוס. רש"י: לקטט או להטעין על צווארו. א"ע: עשה לו תפארת ע"י שתתן לו ממנו, או שמדובר במילה יחידאית במקרא.
⁶⁷³ רש"י עפ"י הגמ' בקידושין שצריך לתת מכל דבר שה' בירך אותנו ולא רק מהצאן, הגורן והיקב.
⁶⁷⁴ רש"י.
⁶⁷⁵ רש"י ושולל את הרציעה מלימוד בפס'.
⁶⁷⁶ רשב"ם וחולק בכך על המפרשים שהקושי הוא בשילוח העבד לחופשי.
⁶⁷⁷ א"ע. רש"י: העבד עובד את רבו גם בלילה. רבו מוסר לו שפחה כנענית והולדות לאדון.
⁶⁷⁸ רש"י.
⁶⁷⁹ רש"י.

שיש בו מום, היות ודינו של הבכור שיש בו מום הוא כבשר חוליו, כמו הצבי והאיל שאין מקריבים מהם קרבנות לה': (כג) **יֶקֶק הַאִסוּר הַיְחִיד שֶׁנִּשְׂאָר בְּעֵינוּ בְּבֶשֶׂר בְּכוֹר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מוּם הוּא, אֵת דָּמוֹ לֹא תֹאכַל עַל הָאָרֶץ תִּשְׂפְּכֶנּוּ בְּמַיִם אִסוּר לֶךְ לֹאכֹל אֶת דָּם הַבְּכוֹר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מוּם, אֲלֵא יֵשׁ לִשְׂפּוֹךְ אֶת הַדָּם עַל הָאָרֶץ:**

דברים פרק טז

(א) **שְׁמוֹר אֵת חֹדֶשׁ הָאֲבִיב תוֹודָא שְׁנִיֶּסֶן תְּמִיד יִהְיֶה בַחֹדֶשׁ הָאֲבִיב.** אם בית דין רואים שחג הפסח יחול בתקופה שעודנה חורף, הם מצווים לעבר את השנה, להוסיף חודש נוסף לשנה,⁶⁸⁰ **וְעִשִׂיתָ פֶּסַח לִיקְנוֹק אֱלֹהֶיךָ בְּזִמְנֵן הָאֲבִיב עַלִּיד לְקִיִּים אֶת חַג הַפֶּסַח, כִּי בַחֹדֶשׁ הָאֲבִיב הוֹצִיאָךְ יְקִנוֹק אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם (הַסִּיבָה שֶׁאֵתָה צֵרִיד לְהַקְפִּיד לְחַגוֹג אֶת חַג הַפֶּסַח דוּוֹקָא בְּאֲבִיב הַיָּא) מִכִּיוּן שֶׁה' הוֹצִיא אוֹתְךָ מִמִּצְרַיִם בְּאֲבִיב, וְזָכַר לִיצִיאָה בְּאֲבִיב, יֵשׁ לְקִיִּים אֶת חַג הַפֶּסַח דוּוֹקָא בְּאֲבִיב, לְיִלְלָה בְּלִילָה פְּרַעָה נִתַּן לְךָ רְשׁוּת לִצְאֵת מִמִּצְרַיִם⁶⁸¹:** (ב) **וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לִיקְנוֹק אֱלֹהֶיךָ בַּחַג הַפֶּסַח עַלִּיד לְהַקְרִיב קֶרֶבֶן שֶׁנִּקְרָא "קֶרֶבֶן פֶּסַח" לֶשֶׁם ה'.** קֶרֶבֶן זֶה הִיָּה מוֹרְכָב מִשְׁנֵי מִרְכִּיבִים: (1) **צֹאֵן יֵשׁ לְהַבִּיא צֹאֵן לֶשֶׁם קֶרֶבֶן פֶּסַח עֲצֻמוֹ,** (2) **וּבְקָרָה יֵשׁ לְהַבִּיא בְּקָר לֶשֶׁם קֶרֶבֶן חֲגִיגָה.** כל אדם מישראל מצווה לאכול מקרבן הפסח כזית בשר, אך יש לצאת שבעים לאחר האכילה. לכן במקרה ולא היה מספיק בשר בקרבן הפסח כדי שכל המנויים על הקרבן יצאו שבעים, היו מקריבים בנוסף לקרבן הפסח גם קרבן חגיגה, כדי שיהיה מספיק בשר לאכילה: כזית היו אוכלים מבשר קרבן הפסח ומהבקר היו אוכלים בשר כדי שביעה,⁶⁸² **בְּמִקְוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקִנוֹק לְשִׁבְן שְׁמוֹ שֶׁם אֶת קֶרֶבֶן הַפֶּסַח יֵשׁ לְהַקְרִיב בְּמִקְוֹם שֶׁבּוֹ ה' יִבְחַר לְשִׁכּוֹן, כְּלוֹמַר: בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ: (ג) **לֹא תֹאכַל עָלָיו חֲמִין מִשַּׁעַת הַקֶּרֶבֶת קֶרֶבֶן הַפֶּסַח אִסוּר לֹאכֹל חֲמֵץ (אֶת קֶרֶבֶן הַפֶּסַח הָיוּ מִקְרִיבִים בְּצַהְרֵי י"ד נִיסָן), שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מִצֹּת לֶחֶם עֲנִי בְּמִשְׁךְ שֶׁבַעַת הַיָּמִים שֶׁלֹּאֲחֵר הַקֶּרֶבֶת קֶרֶבֶן הַפֶּסַח, יֵשׁ לֹאכֹל מִצֹּת בְּמִקְוֹם חֲמֵץ. הַתּוֹרָה קוֹרֵאת לְמִצֹּת בֶּשֶׂם "לֶחֶם עֲוִי" מִכִּיוּן שֶׁהַמִּצֹּת מְזַכֵּרֹת אֶת הָעֲוִי שֶׁהָיָה בְּמִצְרַיִם,⁶⁸³ כִּי בַּחֲפֹזֹן יִצְאֵת מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם (הַסִּיבָה שֶׁצֵּרִיד לֹאכֹל מִצָּה הַיָּא) מִכִּיוּן שֶׁבְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִצְאוּ מִמִּצְרַיִם בְּבַחֲלָה,⁶⁸⁴ לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם יִצְאֲתָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ עַל יַדִּי אֲכִילֶת קֶרֶבֶן הַפֶּסַח וְאֲכִילֶת הַמִּצֹּת, תִּזְכֹּר בְּמִשְׁךְ כֹּל חַיֶּיךָ אֶת יוֹם יִצְאֲתָךְ מִמִּצְרַיִם⁶⁸⁵: (ד) **וְלֹא יִרְאָה לְךָ שְׂאֵר בְּכָל גְּבֻלְךָ שְׁבַעַת יָמִים אִסוּר שֶׁבְּמִשְׁךְ שֶׁבַעַת יְמֵי חַג הַפֶּסַח יִירָאָה בְּרִשׁוֹתְךָ שְׂאֹר, שְׁמֵרִים, וְלֹא יִלִּין מִן הַבֶּשֶׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בְּעֶרְבַי בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן לְבִקְרָה אִסוּר לְהַשְׂאִיר מִבֶּשֶׂר קֶרֶבֶן הַפֶּסַח עַד לְבֹקֶר יוֹם הַמַּחֲרָת. יֵשׁ לְסִיִּים לֹאכֹל אֶת כֹּל הַבֶּשֶׂר מִקֶּרֶבֶן הַפֶּסַח לְפָנֵי הַבֹּקֶר שֶׁלֹּאֲחֵר הַקֶּרֶבֶת⁶⁸⁶: (ה) **לֹא תוּכַל לְזַבַּח אֶת הַפֶּסַח בְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר יְקִנוֹק אֱלֹהֶיךָ נִתַּן לְךָ אִסוּר לְהַקְרִיב אֶת קֶרֶבֶן הַפֶּסַח בְּאַחַת הָעָרִים שֶׁבְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (שֶׁהָן לֹא יְרוּשָׁלַיִם כִּפִּי שֶׁנִּרְאָה בְּפִסּוֹק הַבַּא): (ו) **כִּי אִם אֶל הַמִּקְוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקִנוֹק אֱלֹהֶיךָ לְשִׁבְן שְׁמוֹ שֶׁם תִּזְבַּח אֶת**********

⁶⁸⁰ רש"י וא"ע.

⁶⁸¹ רש"י.

⁶⁸² רש"י. כדי שיהיה לחבורה גדולה כזית בשר לאכילה. יוב"ע: מדובר בחגיגה רגילה. רמב"ן: וזבחת פסח –

נפרד, כלומר, אתה תזבח גם את קרבן הפסח וגם צאן וגם בקר.

⁶⁸³ רש"י. שפ"ח: שבשעה קלה נגאלו ממצרים ולא היה מספיק זמן שבצקם יחמיץ.

⁶⁸⁴ אונקלוס.

⁶⁸⁵ רש"י.

⁶⁸⁶ רש"י. בפירושו השני מפרש שהכוונה היא לקרבן בשר החגיגה שמוותרת באכילה לשני ימים בלבד.

הַפֶּסַח (אינך יכול להקריב את קרבן הפסח באחת הערים שאינן ירושלים) אלא רק אל בית המקדש שבירושלים יש לבוא כדי להקריב את קרבן הפסח, בְּעֶרְבֵי יֵשׁ לַשְּׁחוּט אֶת קַרְבַּן הַפֶּסַח בַּעֲרָב, כְּבֹאֵ הַשֶּׁמֶשׁ (יש לשחוט את קרבן הפסח) בזמן שקיעת החמה, דהיינו: בערב. התורה פירטה לנו מהי כוונתה כשאמרה שיש להקריב את קרבן הפסח בערב, שזמן זה הוא קרוב לזמן שקיעת החמה, (ומותר לאכול את קרבן הפסח מהערב ועד לחצות הלילה),⁶⁸⁷ מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם חֲצוֹת הַלַּיְלָה, ממצרים, ולכן חצות הלילה הוא הזמן האחרון בו מותר לאכול את בשר קרבן הפסח: (ז) וּבִשְׁלֹתָ עֲלֶיךָ לְצִלוֹת אֶת קַרְבַּן הַפֶּסַח,⁶⁸⁸ וְאָכַלְתָּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹנֵק אֱלֹהֶיךָ בּוֹ תֹאכַל אֶת בֶּשֶׂר קַרְבַּן הַפֶּסַח בִּירוּשָׁלַיִם, וּפְנֵיתָ בַבֶּקֶר וְהִלַכְתָּ לְאֵהָלֶיךָ בְּבוֹקֵר לְמַחֲרֵת הַחֵג, בְּבוֹקֵר שֶׁל חוֹל הַמוֹעֵד תִּפְנֶה וְתֵלֵךְ לְדַרְכְּךָ, אֲךָ מִצְוָה לִישׁוֹן בִּירוּשָׁלַיִם וְלֹא לִצְאָתָ לְדַרְךָ מִיַּד בְּצֵאתְךָ הַחֵג⁶⁸⁹: (ח) שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מִצֹּאת בְּמִשְׁךָ שֵׁשֶׁת הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁל חֵג הַפֶּסַח, מִצְוָה לֹאכֹל מִצֹּאת (אֲךָ חֹבֵת אֲכִילַת מִצֹּאת הִיא רַק בַּלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן שֶׁל חֵג הַמִּצְוֹת), וּבַיּוֹם הַשְּׂבִיעִי עֲצַרְתָּ לִיקְנֹק אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלֶאכֶה בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי שֶׁל חֵג הַפֶּסַח, יִשְׁנֶה מִצְוָה נֹסֶפֶת עַל אֲכִילַת הַמִּצְוֹת, וְהִיא לְקִיּוֹם "עֲצַרְתָּ",⁶⁹⁰ תַּעֲצֹר עֲצָמְךָ מֵעֲשִׂיית מְלֶאכֶה. הַתּוֹרָה כֹּאן אוֹסֵר לַעֲשׂוֹת מְלֶאכֶה בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי שֶׁל חֵג הַפֶּסַח⁶⁹¹: (ט) שִׁבְעָה שָׁבְעַת תִּסְפָּר לָךְ עַל־כֵּן לַסִּפּוֹר שִׁבְעָה שָׁבְעוֹת, דִּהְיִינוּ: לְקִיּוֹם אֶת מִצְוֹת סְפִירַת הָעוֹמֵר, מִהַחֵל חֶרְמֵשׁ בְּקֶמֶה תַּחֲלֵל לַסִּפּוֹר שִׁבְעָה שָׁבְעוֹת יֵשׁ לְהַתְחִיל לַסִּפּוֹר אֶת שִׁבְעַת הַשָּׁבְעוֹת מֵהַיּוֹם שֶׁנִּקְצַר הָעוֹמֵר, דִּהְיִינוּ מֵט"ז בְּנִסְחָן⁶⁹²: (י) וְעֵשִׂיתָ חֵג שָׁבְעוֹת לִיקְנֹק אֱלֹהֶיךָ בַּיּוֹם אַחֲרֵי שִׁמְסַתֵּימִים שִׁבְעַת הַשָּׁבְעוֹת שֶׁנִּסְפְּרוּ מֵהַחֵל חֶרְמֵשׁ בְּקֶמֶה, יֵשׁ לְקִיּוֹם אֶת חֵג הַשָּׁבְעוֹת, מִסַּת נְדָבַת יְדֵךְ אֲשֶׁר תִּתֵּן דִּי נִדְבַת יָדְךָ, כְּלוֹמֵר, הִבֵּא לְפִי הַבְּרָכָה שֶׁיֵּשׁ בְּיָדְךָ לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ,⁶⁹³ כְּאֲשֶׁר יִבְרַכְךָ יְקֹנֵק אֱלֹהֶיךָ (הִבֵּא לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ) לְפִי מַה שֶׁהִ' יִבְרַךְ אוֹתְךָ, לְפִי מַה שֶׁיֵּשׁ לְךָ: (יא) וְשָׂמַחְתָּ לְפָנָי יְקֹנֵק אֱלֹהֶיךָ אֶתְּהָ וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְהַגֵּר וְהִיתוּם וְהָאֱלֹמְנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ עַל כּוֹלְכֶם לְשִׂמּוֹחַ לְפָנָי הִ' עַל יְדֵי אֲכִילַת בֶּשֶׂר קַרְבָּנוֹת: אֶתְּהָ, צֶאֱצֹאֶיךָ, עַבְדְּךָ, שְׂפַחְתְּךָ, הַלְוִי שֶׁגָּר בְּעִרְךָ, הַגֵּר, הִיתוּם וְהָאֱלֹמְנָה, בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹנֵק אֱלֹהֶיךָ לְשִׂבּוֹן שְׂמוֹ שָׁם (עֲלִיכֶם לְשִׂמּוֹחַ בְּאֲכִילַת בֶּשֶׂר) בַּמָּקוֹם בּוֹ יִבְחַר הִ' לְשִׂבּוֹן שְׂמוֹ שָׁם, בִּירוּשָׁלַיִם: (יב) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרָיִם וְשָׂמַחְתָּ וְעֵשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה תִּזְכּוֹר שֶׁהִייתָ עֶבֶד בְּמִצְרָיִם, וְלִכֵּן חֹבֵה עֲלֶיךָ לְקִיּוֹם מִצְוֹת אֵלֶּה: (יג) חֵג הַסִּכּוֹת תַּעֲשֶׂה לָךְ שִׁבְעַת יָמִים יֵשׁ לְחַגּוֹג אֶת חֵג הַסִּכּוֹת בְּמִשְׁךָ שִׁבְעָה יָמִים, בְּאֶסְפָּד מִגֵּרְנֶךָ וּמִקִּבְּךָ (יֵשׁ לְחַגּוֹג אֶת חֵג הַסִּכּוֹת) בְּזִמְנָן שֶׁאֵתְּהָ אוֹסֵף אֶת הַפִּירוֹת וְהַתְּבוּאָה. הַתּוֹרָה אוֹמֵר שֶׁחֵג הַסִּכּוֹת חַל בְּתַקּוּפָה בְּשָׁנָה בָּהּ אוֹסְפִים אֶת הַפִּירוֹת לְאַחַר שֶׁנִּקְטְפוּ בְּקִיץ, דִּהְיִינוּ: בְּסִתִּיר⁶⁹⁴: (יד) וְשָׂמַחְתָּ בְּחֻגְךָ אֶתְּהָ וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ

⁶⁸⁷ יוב"ע. אמ אנם"ע כתב שמועד צאתך ממצרים מוסב על עצם חגיגת הפסח, ולא על הערב.

⁶⁸⁸ רש"י.

⁶⁸⁹ רש"י. א"ע: בבוקר של חג אתה תלך לאוהלך שבירושלים ובחיה"מ תחזור לביתך. אולם, מצאנו מחלוקת ראשונים האם חובת לינה היא רק עד לבוקר של חול המועד או שהחובה היא עד לסוף ימי חול המועד. עיין ר"ה ה'.

⁶⁹⁰ א"ע בפירושו השני. בפירושו הראשון פירש שמונים את ששת הימים מהחל החרמש, כלומר, מט"ז בניסן.

רש"י הביא את דרשת חז"ל שלמדו שחובת אכילת מצות הוא רק בלילה ראשון.

⁶⁹¹ רש"י. בפירושו השני (שהוא גם פירוש האונקלוס) – תתכנס לאכילה ושתיה.

⁶⁹² רש"י.

⁶⁹³ רש"י.

⁶⁹⁴ רש"י.

וּמִתְּדָה וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהַיְתוּם וְהָאֱלֵמָנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֵיךָ עֲלִיכֶם לְשִׁמוּחַ לִפְנֵי ה' בְּחַג הַסּוּכוֹת עַל יַד אֲכִילַת בֶּשֶׂר קִרְבָּנוֹת: אַתָּה, צֹאצְאִיךָ, עַבְדְּךָ, שִׁפְחַתְךָ, הַלְוִי, הַגֵּר, הַיְתוּם וְהָאֱלֵמָנָה: (טו) שְׁבַעַת יָמִים תִּחַג לִיקְוֹק אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקוֹק בְּמִשְׁךָ שִׁבְעָה יָמִים עֲלֶיךָ לְחַגּוֹג לַה' בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ,⁶⁹⁵ כִּי יִבְרַכְךָ יְקוֹק אֱלֹהֶיךָ בְּכָל תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ (עֲלֶיךָ לְשִׁמוּחַ בַּהֲקִרְבַת קִרְבָּנוֹת) כִּיּוּן שֶׁה' בִּירַךְ אוֹתְךָ בְּתִבּוּאָה וּבְכָל מַעֲשֵׂיךָ, וְהִיִּיתָ אִךְ שְׂמֵחַ (אִם תִּקְיִים אֶת מִצְוֹת חַג הַסּוּכוֹת) אֲנִי (ה') מִבְּטִיחַ לְךָ שֶׁתִּהְיֶה שִׂמְחָה בְּכָךְ שֶׁתִּהְיֶה בְּרַכָּה גְדוּלָה בְּמַעֲשֵׂיךָ.⁶⁹⁶ (טז) שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאֶה כָּל זְכוּרָךְ אֶת פָּנֵי יְקוֹק אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּשִׁלְשָׁה זְמָנִים בְּשָׁנָה, עַל כָּל אֶחָד מֵהַזְכָּרִים לְהִירָאוֹת בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, בְּחַג הַמִּצְוֹת וּבְחַג הַשְּׁבַעוֹת וּבְחַג הַסּוּכוֹת שִׁלְשַׁת הַזְּמָנִים הֵם שִׁלְשַׁת הַרְגָלִים: חַג הַמִּצְוֹת, חַג הַשְּׁבַעוֹת וְחַג הַסּוּכוֹת, וְלֹא יִרְאֶה אֶת פָּנֵי יְקוֹק רִיקָם בְּזִמְנָן שֶׁאַתָּה עוֹלָה לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ, אִין לְךָ לְבוֹא בִידֵיִם רִיקוֹת, אֲלֵא תִבְיָא אִיתְךָ קִרְבָּנוֹת.⁶⁹⁷ (יז) אִישׁ כְּמַתָּנָת יָדוֹ כָּל אֶחָד יִבְיָא נִדְבָה לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ כְּפִי יְכוּלָתוֹ, כְּבִרְכַּת יְקוֹק אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן לְךָ כָּל אֶחָד יִבְיָא קִרְבָּנוֹת לְהִקְרִיבָה בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ לְפִי מַה שֶׁה' בִּירַךְ אוֹתוֹ.⁶⁹⁸

פִּרְשַׁת שִׁפְטִים

(יח) שִׁפְטִים דִּינִים,⁶⁹⁹ וְשִׁטְרִים אֲנָשִׁים הַמְמוּנִים לְאֲכוּף אֶת דְּבָרֵי הַדִּינִים,⁷⁰⁰ תִּתֵּן לְךָ בְּכָל שַׁעְרֵיךָ אֲשֶׁר יְקוֹק אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ (עֲלֶיךָ לְמִנּוֹת שׁוֹטְרִים וְדִינִים) בְּכָל אֶחָת מֵעֲרִיד שֶׁה' נֹתֵן לְךָ בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל,⁷⁰¹ לְשִׁבְטֵיךָ וּבְנוֹסֵף עֲלֶיךָ לְמִנּוֹת דִּינִים לְכָל שִׁבְט: בְּמִקְרָה וְהִיוּ שְׁנֵי שִׁבְטִים בְּעִיר אֶחָת, מִמְּנִים שׁוֹפְטִים לְכָל אֶחָד מֵהַשְּׁבִטִים שֶׁנִּמְצָאִים בְּעִיר. הַתּוֹרָה מֵתַחִילָה עֵתָה לְמִנּוֹת מִסְפֵּר צִיּוּיִים שִׁישׁ עַל הַדִּינִים וְעַל הַמְמוּנִים אוֹתָם: ⁷⁰² (1) וְשִׁפְטוֹ אֶת הָעָם מִשְׁפַּט צְדָק עֲלֶיךָ לְמִנּוֹת דִּינִים מוֹמַחִים וְצַדִּיקִים כְּדִי שִׁיּוּכְלוּ לְשִׁפּוֹט מִשְׁפַּט צְדָק⁷⁰³: (יט) (2) לֹא תִטֶּה מִשְׁפַּט אֲסוּר לְדִיין לְהַטּוֹת אֶת הַמִּשְׁפַּט מִדִּינוֹ הָאֲמִיתִי, (3) לֹא תִכְדֹּר פָּנִים אֲסוּר לְדִיין לְהַתִּיחַס בְּצוּרָה שׁוֹנָה לְאֶחָד מִבְּעֵלֵי הַדִּין: אֲסוּר לְתַת לְאֶחָד מִבְּעֵלֵי הַדִּין לְשַׁבֵּת וּמַהֲשִׁנִּי לְבַקֵּשׁ לְעִמּוּד בְּשַׁעַת הַדִּין,⁷⁰⁴ (4) וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד אֲסוּר לְדִיין לְקַחַת שׁוֹחַד אֲפִילוֹ כְּדִי לְשִׁפּוֹט דִּין צְדָק,⁷⁰⁵ כִּי הַשֹּׁחַד יַעוֹר עֵינֵי חֲכָמִים (הַסִּיבָה שִׁישׁ אִיסוּר בְּלִקְחַת שׁוֹחַד הִיא) מִכִּיּוּן שֶׁהַשׁוֹחַד יַעוֹר אֶת עֵינֵי הַחֲכָם הַשׁוֹפֵט. מִרְגַע שֶׁהַשׁוֹפֵט קִיבַל שׁוֹחַד, הוּא אִינוֹ יִכּוֹל לְחַיִּיב אֶת מִי שֶׁנָּתַן לוֹ אֶת הַשׁוֹחַד,⁷⁰⁶ וְיִסְלַף דְּבָרֵי

⁶⁹⁵ לפי השיטות שיש מצווה לשיון בירושלים לאורך כל שבעת הימים, יש הוכחה מפסוק זה. אמנם, השיטות שאינן סוברות שמצוות לינה היא לאורך כל שבעת הימים, הכוונה היא שיש לאדם שבעה ימים בהם הוא יכול לעלות לירושלים ולהקריב את קרבנות חג הסוכות.

⁶⁹⁶ עפ"י רש"י. א"ע הסתפק אם הכוונה היא על סוכות או לעולם.

⁶⁹⁷ רש"י.

⁶⁹⁸ רש"י.

⁶⁹⁹ רש"י.

⁷⁰⁰ רש"י.

⁷⁰¹ רש"י.

⁷⁰² עפ"י רש"י ושפ"ח.

⁷⁰³ רש"י.

⁷⁰⁴ רש"י.

⁷⁰⁵ רש"י. פירושו מוכרח, שאם הכוונה כדי לסלף את הדין, הרי כבר נאמר "לא תטה משפט". אולם הכלי יקר אומר ש"ולא תיקח שוחד" הוא תוצאה מאי הטיית המשפט ומאי הכרת הפנים.
⁷⁰⁶ רש"י.

צְדִיקִים וכן השוחד גורם לכך שהדברים שאומר בעל הדין הצודק יהיו מסולפים בעיני הדיין שלקח שוחד. השוחד גורם שגם אם בעל הדין צודק ואומר דברים נכונים, אין הדיין יכול לזכותו מכיוון שקיבל שוחד מבעל הדין השני: (כ) צָדֵק צָדֵק תִּרְדָּף (התורה מצווה את בעלי הדין ולא את הדיינים): תלך לבית דין מומחה כדי שישפטו אותך דין צדק,⁷⁰⁷ לְמַעַן תַּחֲיֶה וְיִרְשָׁתָּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְקַוֶּה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ עַל יַדִּי מינוי דיינים כשרים, וקיום מערכת משפט הנוהגת על פי ציווי ה', עם ישראל יחיה בארץ ישראל: (כא) לֹא תִטֵּעַ לְךָ אֲשֶׁרָה כָּל עֵץ אֲצִל מִזֶּבֶחַ יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לְךָ אֲסוּר לְךָ לִטְעוֹת בְּהַר הַבַּיִת עֵץ כְּדִי לַעֲבֹד עֲבוּדָה זָרָה שֶׁנִּקְרָאת "אשרה", וכן אסור לך לטעות בהר הבית כל עץ גם אם אינו לשם עבודה זרה⁷⁰⁸: (כב) וְלֹא תִקֵּים לְךָ מִצֵּבָה אֲשֶׁר שָׂנֵא יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ אֲסוּר לְךָ לִבְנוֹת מִצֵּבָה שֶׁהִיא מִזְבַּח הַבְּנוּי מֵאֲבָן אַחַת, גם אם הבנייה היא לשם ה', מכיוון שה' שונא את המזבחות הבנויים מאבן אחת⁷⁰⁹:

דברים פרק יז

(א) לֹא תִזְבַּח לְיְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וְשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מוֹם אֲסוּר לְךָ לְהַקְרִיב כַּקָּרֵבן שׁוֹר אוֹ שֶׂה שִׁישׁ בְּהֵם מוֹם, כֹּל דָּבָר רָע בְּהֵמָה שִׁישׁ בַּהֵם מוֹם וּמוֹקֵרֶת לֵה', היא מה שהתורה קוראת "כל דבר רע",⁷¹⁰ כִּי תֹעֲבֹת יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ הוּא (הסיבה שאסור לכם להקריב בהמה שיש בה מום היא) מכיוון שהקרבת בהמה שיש בה מום היא מעשה מתועב בעיני ה': (ב) כִּי יִמְצָא בְּקִרְבְּךָ בְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ אִם יִמְצָא בְּאֶחָד מֵעָרֶיךָ שֶׁה' נֹתֵן לְךָ, אִישׁ אוֹ אִשָּׁה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֶת הָרַע בְּעֵינֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ אִישׁ אוֹ אִשָּׁה שִׁיעֲשׂוּ דָבָר רָע בְּעֵינֵי ה', ומפרטת התורה מהו הדבר הרע, לְעֹבֵר בְּרִיתוֹ אִישׁ אוֹ אִשָּׁה יַעֲשׂוּ דָבָר רָע בְּכַךְ שִׁיעֲבֹרוּ עַל הַבְּרִית שֶׁה' כָּרַת עִם יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא לַעֲבֹד עֲבוּדָה זָרָה⁷¹¹: (ג) וַיִּלְךְ וַיַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָהֶם אִישׁ אוֹ אִשָּׁה יִלְכוּ וַיַּעֲבֹדוּ עֲבוּדָה זָרָה, וַיִּשְׁתַּחֲוּ לַעֲבוּדָה זָרָה, וְלִשְׁמֹשׁ אוֹ לִירֹחַ אוֹ לְכָל צִבָּא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי (או שהאיש או האישה) יַעֲבֹדוּ לִשְׁמֹשׁ, לִירֹחַ אוֹ לְכָל אֶחָד מֵהַכּוֹכָבִים שֶׁאֲנִי (ה') לֹא צִוִּיתִי לַעֲבֹד⁷¹²: (ד) וְהִגַּד לְךָ וְשָׁמַעְתָּ אִם יִיאֹמַר לְךָ שְׂאוֹתוֹ אָדָם עֲבַד עֲבוּדָה זָרָה, וְדַרְשָׁתָּ הֵיטֵב תִּבְרַר וְתַחֲקוֹר בְּבֵית דִּין אִם אוֹתוֹ אָדָם בְּאֵמֶת עֲבַד עֲבוּדָה זָרָה, וְהִנֵּה אָמֶת נֶכּוֹן הַדָּבָר נַעֲשֶׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל אִם (לאחר החקירה בבית דין) יִתְבַרֵר שֶׁבְּאֵמֶת הַדָּבָר נֶכּוֹן, וְאוֹתוֹ אָדָם עָשָׂה מַעֲשֶׂה מֵתוֹעֵב בְּכַךְ שֶׁעֲבַד עֲבוּדָה זָרָה: (ה) וְהוֹצֵאתָ אֶת הָאִישׁ הַהוּא אוֹ אֶת הָאִשָּׁה הַהוּא אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַדָּבָר הָרַע הַזֶּה אֶל שְׁעָרֶיךָ יֵשׁ לְהוֹצִיא אֶת הָאִישׁ אוֹ אִשָּׁה שֶׁעֲבַדוּ עֲבוּדָה זָרָה, אֶל שַׁעַר הָעִיר בְּהַעֲבֹד עֲבוּדָה זָרָה,⁷¹³ אֶת הָאִישׁ אוֹ אֶת הָאִשָּׁה (יש להוציא אל שַׁעַר הָעִיר) אֶת הָאִישׁ אוֹ אִשָּׁה שֶׁעֲבַדוּ עֲבוּדָה זָרָה,⁷¹⁴ וְסִקְלֹתָם

⁷⁰⁷ עפ"י רש"י. ספורנו: הכוונה היא למי שממנה את הדיינים.

⁷⁰⁸ רש"י.

⁷⁰⁹ רש"י.

⁷¹⁰ א"ע. רש"י: הכוונה היא למפגל בקדשים.

⁷¹¹ רש"י.

⁷¹² רש"י.

⁷¹³ רש"י.

⁷¹⁴ בספרי נלמד מהכפילות של האיש או האישה שרק אם מדובר באדם פרטי שעובד עבודה זרה, נידון עובר העבירה בבית דין של 23, אך אם מדובר בעיר הנידחת, נידון עובר העבירה בבי"ד של 71.

בְּאַבְנִים יִמְתּוּ יֵשׁ לִסְקוֹל אֶת הָאִישׁ אוֹ הָאִישָׁה שֶׁעֲבָדוּ עֲבוּדָה זָרָה. סְקִילָה הִיא זְרִיקַת אֲבָנִים עַל הַנִּידוֹן, וכך בית דין הורגים את האדם שעבד עבודה זרה: (ו) **עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים יוֹמַת הַמֵּת מִי שֶׁעֲבָד עֲבוּדָה זָרָה יוֹמַת רַק אִם יֵשׁ לַפְחוֹת שְׁנַיִם אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים לַכֵּךְ שֶׁעֲבָד עֲבוּדָה זָרָה, לֹא יוֹמַת עַל פִּי עַד אֶחָד** אֲסוּר לְהַרְגוֹ אֶת מִי שֶׁעֲבָד עֲבוּדָה זָרָה עַל פִּי עַד אֶחָד: (ז) **יָד הָעֵדִים תִּהְיֶה בּוֹ בְּרֵאשֹׁנָה לְהַמִּיתוֹ וְיָד כָּל הָעָם בְּאַחֲרָנָה** הַעֵדִים שֶׁהֶעִידוּ עַל הָאָדָם שֶׁעֲבָד עֲבוּדָה זָרָה, הֵם יֵהיוּ הָרֵאשׁוֹנִים שִׁיִּסְקְלוּ אוֹתוֹ בְּאַבְנִים, וְאִם הָעֵדִים לֹא יִצְלִיחוּ לְהַרְגוֹ אֶת עוֹבַד הָעֲבוּדָה זָרָה, שָׂאֵר הָאֲנָשִׁים שֶׁנֹּכַחִים בְּשַׁעַת בִּיצוּעַ גִּזְרֵי הַדִּין יִסְקְלוּ אוֹתוֹ גַּם הֵם, וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִקֶּרְבְּךָ עַל יַד הַרִיגַת עוֹבַד הָעֲבוּדָה זָרָה, אֵתהּ תִּבְעַר מִקֶּרְבְּךָ אֶת הָרַע: (ח) **כִּי יִפְלֵא מִמֶּךָ דְבָר לְמִשְׁפָּט** אִם יִתְכַסֶּה מִמֶּךָ מִשְׁפָּט כֹּל שֶׁהוּא, אִם לֹא תִדַע אֶת הַדִּין שֶׁצָּרִיךְ לְפַסּוֹק בַּמִּקְרָה שְׁבֵא לַפְנִיךָ. הַתּוֹרָה מְפַרְטֶת עֵתָה מִסְפֵּר סַפְּקוֹת הָעֲשׂוּיִים לְהַתְעוֹרֵר בְּבֵית הַדִּין: ⁷¹⁵ **בֵּין דָּם לְדָם** אִם לֹא תִדַע הָאִם הָדָם לַפְנִיךָ הוּא דָם טְהוֹר אוֹ דָם טָמֵא, ⁷¹⁶ **בֵּין דִּין לְדִין** אוֹ אִם לֹא תִדַע אִם הַנִּידוֹן הָעוֹמֵד לַפְנִיךָ לְדִין חַיִּיב אוֹ זָכָאי, ⁷¹⁷ **וּבֵין נֹגַע לְנֹגַע** אוֹ אִם לֹא תִדַע לְהַבְדִּיל בֵּין נֹגַע טָמֵא לְנֹגַע טְהוֹר, ⁷¹⁸ **דְּבָרֵי רִיבֹת בְּשַׁעְרֶיךָ** אוֹ אִם יֵהיוּ בְּבֵית דִּין שֶׁאִינּוּ בֵּית הַדִּין הַגְּדוֹל דְּבָרֵי וִיכּוּחַ, שֶׁחֶלֶק מֵהַדֵּינָיִם מִטְּהָרִים וְחֶלֶק מֵהַדֵּינָיִם מִטְּמָאִים, ⁷¹⁹ **וְקָמַת וְעֲלִית אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקַוֶּה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ** (בַּמִּקְרָה וּמֵתְעוֹרֵר לְךָ סֶפֶק בְּבֵית הַדִּין) עֲלִיךָ לְעֹלוֹת לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ (שֵׁם נִמְצָא בֵּית הַדִּין הַגְּדוֹל, הַסְּנֵהדְרִין): (ט) **וּבָאת אֶל הַכְּהֹנִים הַלְוִיִּם** תְּבוֹא אֶל הַכְּהֹנִים שִׁיִּצְאוּ מִשְׁבֵּט לֹוי שֶׁנִּמְצָאִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ (הַכְּהֹנִים מְמוּנִים לְלַמַּד אֶת עַם יִשְׂרָאֵל תּוֹרָה), ⁷²⁰ **וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם** וְכֵן תְּבֹא אֶל הַשׁוֹפֵט שִׁיִּהְיֶה בְּאוֹתָם יָמִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, וְדַרְשֶׁת וְהִגִּידוּ לְךָ אֶת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט תִּשְׁאַל אֶת הַכְּהֹנִים וְהַדֵּינָיִם לְפַסֵּק הַדִּין, וְהֵם יֹאמְרוּ לְךָ אֶת פֶּסֶק הַדִּין הַנְּכוּן: (י) **וְעֲשִׂיתָ עַל פִּי הַדְּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר יְקַוֶּה עֲלִיךָ לַעֲשׂוֹת כְּפִי שֶׁהוֹרוּ לְךָ הַכְּהֹנִים וְהַדֵּינָיִם בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, וְשִׁמְרַתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יֹרְדֶךָ עֲלִיךָ לְקַיֵּם אֶת מַה שֶׁהַכְּהֹנִים וְהַדֵּינָיִם הוֹרוּ לְךָ לַעֲשׂוֹת: (יא) **עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יֹרְדֶךָ** עַל פִּי דְבַר הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּ לְךָ לַעֲשׂוֹת הַסְּנֵהדְרִין הַיּוֹשְׁבִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, ⁷²¹ **וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ** וְכִפִּי הַמִּשְׁפָּט שִׁיִּאמְרוּ לְךָ הַכְּהֹנִים וְהַדֵּינָיִם לַעֲשׂוֹת, תַּעֲשֶׂה כַּךְ תַּעֲשֶׂה (עַל פִּי דְּבָרֵי הַסְּנֵהדְרִין), לֹא תִסּוּר מִן הַדְּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ יָמִין וְשְׂמָאל אֲסוּר לְךָ לְסַטוֹת כֹּל מִמָּה שֶׁאִמְרוּ לְךָ דֵּינֵי הַסְּנֵהדְרִין לַעֲשׂוֹת: (יב) **וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּזִדּוֹן לְבַלְתִּי שְׁמַע אֶל הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשָׂרֵת שֵׁם אֶת יְקַוֶּה אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט** אָדָם שֶׁבְּזִדּוֹן לֹא יִקַּיֵּם אֶת צִוּוֵי בֵּית הַדִּין הַגְּדוֹל (הָאִישׁ לֹא יִשְׁמַע לְצִוּוֵי הַכֹּהֵן אוֹ הַשׁוֹפֵט שֶׁנִּמְצָא בַּסְּנֵהדְרִין), **וְיֹמַת הָאִישׁ הַהוּא** (אָדָם שֶׁאִינּוּ שׁוֹמַע בְּקוֹל הַסְּנֵהדְרִין) דֵּינוּ מוֹוֹת, **וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל** עַל יַדִּי שֶׁתְּהַרְגוּ אֶת מִי שֶׁאִינּוּ שׁוֹמַע לְקוֹל צִוּוֵי הַסְּנֵהדְרִין, אֵתהּ תִּבְעַר אֶת הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל: (יג) **וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּ** כֹּל הָעָם יִשְׁמְעוּ אֶת דֵּינוּ שֶׁל מִי**

⁷¹⁵ אונקלוס. רש"י: שיהיה הדין מובדל ומופרש ממך.

⁷¹⁶ רש"י. רשב"ם: בין רציחה להריגה. רמב"ן בשם חז"ל: בכל אחד מדיני דם: יולדת, זבה וכו'.

⁷¹⁷ רש"י.

⁷¹⁸ רש"י.

⁷¹⁹ רש"י. א"ע: הכל מדובר על דיני ממונות, ונגע, היינו בין פצע לחבורה שצריך לעמוד את דין הנזק.

⁷²⁰ רש"י.

⁷²¹ אונקלוס.

שאינו שומע בקול הסנהדרין, והם יפחדו לנהוג כמוהו ולסרב לשמוע בקול הסנהדרין, וְלֹא יִזְדוֹן עוֹד (לאחר שכולם יראו מה דינו של מי שאינו שומע לקול בית הדין), הם לא ירשיעו עוד, ותמיד ישמעו בקול הסנהדרין⁷²²: **כִּי תֵבֵא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ לָתֵת לָךְ כַּאֲשֶׁר אֶתָּה תִּכְנַס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שְׁהִי עֵתִיד לָתֵת לָךְ**,⁷²³ **וַיִּשְׁבְּתָה וַיִּשְׁבְּתָה בָּהּ** לאחר שתכבוש ותתיישב בארץ ישראל, **וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכֹל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבְתַי** ותאמר שאתה רוצה למנות מלך, כמו שיש לכל העמים שסביבך מלך: **(טו) שׁוֹם תִּשִׁים עָלֶיךָ מֶלֶךְ, אֲשֶׁר יִבְחַר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ** עליך למנות מלך על פי בחירת ה'. לפני שממנים מלך, יש למנות אותו על פי בית דין של שבעים ואחד (הסנהדרין) ועל פי הנביא,⁷²⁴ **מִקְרָב אַחֲרֵי תִשִׁים עָלֶיךָ מֶלֶךְ** המלך חייב להיות אדם מישראל, **לֹא תֻכַּל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נְכָרִי אֲשֶׁר לֹא אַחֲרֶיךָ הוּא אֲסוּר לָךְ** למנות מלך נכרי, מלך שאינו מישראל: **(טז) בַּפְּסוּקִים הַבָּאִים, הַתּוֹרָה מְצוּוֶה אֶת הַמֶּלֶךְ בַּמְצוּוֹת הַמִּיּוּחָדוֹת** רק למלך: **(1) רַק לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים אֲסוּר לַמֶּלֶךְ לְהַרְבוֹת לַעֲצֻמוֹ סוּסִים**. אסור שיהיו למלך יותר סוסים ממה שהוא צריך למרכבתו,⁷²⁵ **וְלֹא יֵשִׁיב אֶת הָעַם מִצְרִימָה לְמַעַן הַרְבּוֹת סוּס** (הסיבה שאסור למלך להרבות לו סוסים היא) כדי שלא ישיב את העם למצרים כדי לקנות משם הרבה סוסים. בזמן התורה, רוב הסוסים היו מגיעים ממצרים, והתורה חששה שאם המלך יוכל להרבות לו סוסים, הוא גם יצטרך לשלוח אנשים למצרים כדי שיהיו אחראים על קניית הסוסים במצרים, **וַיִּקְוֶה אָמַר לָכֵם לֹא תִסְפּוּן לָשׁוּב בְּדַרְךָ הַזֶּה עוֹד הִי אִמַר לָכֵם שְׁלֹא לְחַזֹּר בְּדַרְךָ הַזֶּה שׁוֹב, הִי אִמַר לָכֵם לֹא לְחַזֹּר לַמְצָרִים** (ומכאן שיש איסור לחזור למצרים, וזוהי הסיבה שאסור למלך להרבות לו סוסים): **(יז) וְלֹא יִרְבֶּה לוֹ נָשִׁים אֲסוּר** שלמלך יהיו יותר משמונה עשרה נשים,⁷²⁶ **וְלֹא יִסּוּר לְבָבוֹ** (הסיבה שלמלך אסור להתחתן עם יותר משמונה עשרה נשים היא) כדי שנשותיו לא יטו את ליבו לעבוד עבודה זרה. נשים רבות עלולות להסיט את המלך לעבוד עבודה זרה,⁷²⁷ **(3) וְכִסֵּף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה לוֹ מְאֹד** וכן אסור למלך שיהיה לו יותר כסף וזהב ממה שצריך לכלכל את חייליו⁷²⁸: **(יח) וְהָיָה כְּשִׁבְתָּו עַל פֶּסַא מִמְּלַכְתּוֹ בַּתְּחִילַת מַלְכוּתוֹ** של המלך,⁷²⁹ **וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת** המלך יכתוב שני ספרי תורה,⁷³⁰ **עַל סֵפֶר** (את ספרי התורה) המלך יכתוב על קלף, כדין כל ספר תורה, **מִלְּפָנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּים הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים כּוֹתְבִים אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה** של המלך, כיוון שהם כותבים את הספר לשם שמים⁷³¹: **(יט) וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו סֵפֶר הַתּוֹרָה** יהיה עם המלך לאורך כל ימיו, **לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת יְקוֹק אֱלֹהָיו לְשִׁמּוֹר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לַעֲשׂוֹתָם** (הסיבה שעל ספר התורה להיות כל הזמן אצל המלך ושהמלך יקרא בו כל

⁷²² אונקלוס.

⁷²³ אונקלוס.

⁷²⁴ רמב"ם הלכות מלכים.

⁷²⁵ רש"י. רד"ק בספר מלכים א' פרק ה' פסוק ו' הגדיר שברגע שיש למלך מספר סוסים גדול יותר מהפרשים, זה נחשב שהוא הרבה לעצמו סוסים.

⁷²⁶ רש"י.

⁷²⁷ עפ"י אונקלוס.

⁷²⁸ רש"י.

⁷²⁹ א"ע.

⁷³⁰ רש"י. אונקלוס: מלשון שינון התורה.

⁷³¹ נצי"ב בפירושו השני. בפירושו הראשון כתב שלומדים מכאן שהכתב של ספר התורה של המלך צריך להיות כתב אשורי כמו הספר שנתן משה לשבט לוי.

הזמן היא) כדי שהמלך ילמד לירא את ה' ויקיים את כל מצוות ה': (כ) לְבַלְתִּי רוּם לְבָבוּ מֵאֲחִיו על ידי לימוד התורה, המלך לא יתגאה וירגיש עצמו חשוב יותר מאחיו, משאר עם ישראל, וּלְבַלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמֹאל (וכן, על ידי לימוד התורה), המלך לא יסטה מכל מצווה, אפילו מצווה קלה של נביא,⁷³² לְמַעַן יֵאָרִיךְ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבְנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל (על ידי קיום התורה), המלך וצאצאיו יזכו לאריכות ימים בארץ ישראל ולקיום מלכותם:

דברים פרק יח

(א) לֹא יִהְיֶה לְכַהֲנִים הַלְוִיִּם כָּל שֶׁבֶט לְוִי חֶלֶק לְכָל הַכַּהֲנִים וְהַלְוִיִּים, כולל בעלי המומים שאינם עובדים במקדש, לא יהיה חלק בבזיה במלחמה,⁷³³ וְנַחֲלָה עִם יִשְׂרָאֵל וְכֵן לֹא תִהְיֶה לְכָל הַכַּהֲנִים וְהַלְוִיִּים נַחֲלָה בארץ ישראל, אֲשֵׁי יְקֹק קְדָשֵׁי הַמִּקְדָּשׁ,⁷³⁴ וְנַחֲלָתוֹ מִתְנַת כַּהֲנָה שֶׁאֵינָן נֹאכְלוֹת דּוּקָא בַּמִּקְדָּשׁ: תְּרוֹמוֹת וּמַעֲשֵׂרוֹת וְכַדוּי,⁷³⁵ יֹאכְלוּן (מתנות כהונה ולווייה) יֹאכְלוּ הַכַּהֲנִים וְהַלְוִיִּים: (ב) וְנַחֲלָה לֹא יִהְיֶה לוֹ בְּקֶרֶב אֲחָיו לַכֹּהֵן וְלַלְוִי לֹא תִהְיֶה נַחֲלָה בארץ ישראל, יְקֹק הוּא נַחֲלָתוֹ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לוֹ הַסִּיבָה שֶׁאֵינָן לְשֶׁבֶט לְוִי נַחֲלָה בארץ ישראל היא מכיוון שה' הוא נחלתו, ואין הם צריכים לנחלה בנוסף לכך: (ג) וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַכַּהֲנִים מֵאֵת הָעָם אֵלֶּה יִהְיוּ הַדְּבָרִים שֶׁיִּתְּנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַכַּהֲנִים, מֵאֵת זִבְחֵי הַזֶּבַח (בני ישראל ייתנו לכהנים) מֵאֵת מִקְרִיבֵי הַקֶּרְבָּנוֹת שֶׁבְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אִם שׁוֹר אִם שֶׂה אִם מִקְרִיב הָאֵדָם שׁוֹר אוֹ שֶׁה לַקֶּרֶב, וְנָתַן לַכֹּהֵן הַזֶּרֶע וְהַלְוִיִּים וְהַקֶּבֶה יֵשׁ לַתֵּת לַכֹּהֵן מִהַבְּהֵמָה שֶׁמִּקְרַבֵּת לַקֶּרֶב, אֵת הַזֶּרֶע, הַלְּחִיִּים וְהַקִּיבָה: (ד) וְרֵאשִׁית דִּגְנֶךָ תִּירֶשֶׁךָ וְיִצְהָרְךָ יֵשׁ לַתֵּת תְּרוֹמָה לַכֹּהֵן מִהַתְּבוּאָה (דגן), הַעֲנָבִים (תירוש) וְהַזֵּיתִים (יצהר). אִמְנַם הַתּוֹרָה לֹא נִתְּנָה שִׁיעוֹר כִּמְהָ אֵדָם צָרִיךְ לַהֲפִישׁ כְּתְרוֹמָה לַכֹּהֵן, וּמִדִּין תּוֹרָה יוֹצֵא יָדֵי חוֹבָה בְּנִתְיַנֵּת חִטָּה אַחַת (אך חכמים קבעו שיעור מינימאלי לַתֵּת לַכֹּהֵן בְּתוֹרָה),⁷³⁶ וְרֵאשִׁית גֹּזַ צֹאנֶךָ תִּתֵּן לוֹ אֶחָד מִשִּׁשִּׁים מִמָּה שֶׁאֵתָה גֹזַז מִצֹּאנֶךָ תִּתֵּן לַכֹּהֵן: (ה) כִּי בּוֹ בָּחַר יְקֹק אֱלֹהֶיךָ מִכָּל שֶׁבֶט לְעַמּוֹד לְשֵׁרֶת בְּשֵׁם יְקֹק (הסיבה שצריך לַתֵּת לַכֹּהֵן אֵת מִתְנַת הַכַּהֲנָה, וְלַלְוִיִּים אֵת מִתְנַת הַלְוִיָּה, היא) מִכִּיוּן שֶׁה' בָּחַר בְּשֶׁבֶט לְוִי מִכָּל הַשִּׁבְטִים, כְּדִי לְשֵׁרֶת אֵת ה', הוּא וּבְנָיו כָּל הַיָּמִים הַכַּהֲנִים וְצֹאצְאֵיהֶם הֵם שִׁישְׂרֵתוּ אֵת ה' לְאוֹרֶךְ כָּל הַיָּמִים: (ו) וְכִי יָבֵא הַלְוִי מֵאֶחָד שְׁעָרֶיךָ מִכָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הוּא גֵר שָׁם כֹּאֲשֶׁר יָבֵא תַּחֲתֵּן מֵאֶחָת עֵרִיךְ בֵּה הוּא מִתְּגוֹרֵר,⁷³⁷ וְבֵּא בְּכָל אוֹת נַפְשׁוֹ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹק בְּכָל זְמַן שְׂרוּצָה, יִכּוֹל הַכֹּהֵן לַעֲלוֹת לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ וְלַהֲקָרִיב אֵת הַקֶּרֶבן שְׁלוֹ, וְאֵין הַכֹּהֲנִים שֶׁל הַמִּשְׁמֵר מִקְרִיבִים אֵת הַקֶּרֶבן בַּמִּקְדָּשׁ. בַּמִּקְדָּשׁ הָיוּ הַכַּהֲנִים מִתְּחַלְקִים לְמִשְׁמֵרוֹת: כָּל כֹּהֵן הָיָה חֶלֶק מִמִּשְׁמֵר שֶׁהִיָּה עוֹבֵד בְּתוֹרָה בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ וְהוּא הָיָה מִקְרִיב אֵת הַקֶּרְבָּנוֹת. הַתּוֹרָה אוֹמֵרֵת, שֶׁכֹּהֵן שֶׁמִּבִּיא קֶרֶבן שְׁלוֹ, מוֹתֵר בַּהֲקִרְבַּת הַקֶּרֶבן, לְמִרְוֹת שֶׁאֵינָן זֶה תוֹר הַמִּשְׁמֵר שְׁלוֹ לַעֲבוֹד בַּמִּקְדָּשׁ בְּאוֹתוֹ הַזֶּמֶן⁷³⁸: (ז) וְשֵׁרֶת בְּשֵׁם יְקֹק אֱלֹהֵינוּ כָּכָל

732 רש"י.
733 רש"י.
734 רש"י.
735 רש"י.
736 רש"י.
737 רש"י.
738 רש"י.

אָחִיו הַלְוִיִּם הָעֲמֻדִים שָׁם לִפְנֵי יְקֹנֶק הַכֹּהֵן שְׁעֵלָה לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ כְּדִי לְהַקְרִיב אֶת קֶרְבָּנוֹ, יִכּוֹל לְשֵׁרֵת וּלְהַקְרִיב אֶת קֶרְבָּנוֹ, כְּמוֹ כַּהֲנֵי הַמִּשְׁמֵר שֶׁמִּקְרִיבִים אֶת הַקֶּרְבָּנוֹת שֶׁל אֲנָשִׁים אֲחֵרִים, הַיּוֹת וְזוּהֵי הַמִּשְׁמֵרֵת שֶׁלָּהֶם: (ח) חֶלֶק בְּחֶלֶק יֹאכְלוּ הַכַּהֲנִים שְׂאִיִּם מִשְׁמֵרִים בְּמִשְׁמֵר אוֹכְלִים שׁוּוֹה בְּשׁוּוֹה כְּמוֹ הַכַּהֲנִים הַמִּשְׁמֵרִים בְּמִשְׁמֵר כְּשֶׁמִּדּוּבֵר בַּקֶּרְבָּנוֹת הַבָּאִים מִחַמַּת שְׁלֹשֶׁת הַרְגָלִים. בְּשֹׁלֶשֶׁת הַרְגָלִים, הַיּוֹ עוֹבְדִים כֹּל הַכַּהֲנִים בְּמִקְדָּשׁ, וְקֶרְבָּנוֹת שֶׁהוֹקְרָבוּ מִחַמַּת הַרְגַל חוֹלְקוּ בְּשׁוּוֹה בֵּין הַכַּהֲנִים שֶׁהִיָּה זֶה תוֹר הַמִּשְׁמֵרֵת שֶׁלָּהֶם לְעִבּוֹד בְּמִקְדָּשׁ וּבֵין הַכַּהֲנִים שֶׁלֹּא הִיָּה זֶה תוֹר הַמִּשְׁמֵרֵת שֶׁלָּהֶם לְעִבּוֹד בְּמִקְדָּשׁ. אוֹלָם, בִּשְׂר קֶרְבָּנוֹת שֶׁלֹּא בָאוּ מִחַמַּת הַרְגַל, כְּגוֹן: קֶרְבָּנוֹת נֹדְרִים וְנִדְבוֹת שֶׁהִבִּיאוּ הָעוֹלָם לְרַגֵּל אֵיתָם לְמִקְדָּשׁ בְּשֶׁעָה שֶׁהֶם עָלוּ לְרַגֵּל, חוֹלֵק רַק בֵּין כַּהֲנֵי הַמִּשְׁמֵרֵת,⁷³⁹ לְבַד מִמִּקְרָיו עַל הָאֲבוֹת וְזֶה חוֹץ מִמָּה שֶׁמִּכְרִיָּהֶם יִכּוֹלִים לְתֵת לָהֶם גַּם כֵּן לְהַקְרִיב קֶרְבָּן שֶׁלֹּא בְּמִשְׁמֵרֵתָם. אִם אָדָם שְׂאִינוֹ כֹּהֵן עוֹלָה לְמִקְדָּשׁ וְרוּצָה שֶׁכֹּהֵן אַחֵר שְׂאִין זֶה תוֹר הַמִּשְׁמֵרֵת שֶׁלּוֹ לְעִבּוֹד בְּמִקְדָּשׁ יִקְרִיב אֶת קֶרְבָּנוֹ (וְכֵן יִזְכֶּה כֹּהֵן זֶה בְּחֶלְקֵי הַקֶּרְבָּן הַנִּתְּנִים לְכַהֵן לְמִרְוֹת שְׂאִין זֶה תוֹרוֹ לְעִבּוֹד בְּמִקְדָּשׁ), הַדְּבָר מוֹתֵר. הַיּוֹצֵא מִכָּאן: כֹּאשֶׁר אֵין זֶה תוֹר מִשְׁמֵרֵתוֹ שֶׁל הַכֹּהֵן לְעִבּוֹד בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, יִשְׁנֵן שְׁתֵּי דְרָכִים בֵּהֵן הוּא יִכּוֹל לְהַקְרִיב קֶרְבָּן וְלִזְכּוֹת בְּבִשְׂר: אִם הַקֶּרְבָּן שֶׁלּוֹ אוֹ אִם אֶחָד מִהַמְּכָרִים שֶׁלּוֹ רוּצָה שְׁדוּוֹקָא הוּא יִקְרִיב אֶת הַקֶּרְבָּן. כְּמוֹ כֵּן, בְּשֶׁעַת הַרְגַל, כֹּל הַכַּהֲנִים עוֹבְדִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ וְחוֹלְקִים בְּבִשְׂר, גַּם כַּהֲנִים שְׂאִין זֶה תוֹר מִשְׁמֵרֵתָם לְעִבּוֹד בְּמִקְדָּשׁ:⁷⁴⁰ (ט) כִּי אֵתָהּ בָּא אֵל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִקְנֶה אֱלֹהֶיךָ נִתֵּן לָךְ כֹּאשֶׁר תִּיכַנֵּס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לֹא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֵבֹת הַגּוֹיִם הָהֵם אֲל תִּלְמַד מִיּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ הַתּוֹעֵבוֹת שֶׁהֶם עוֹשִׂים, וּבִפְסוּקִים הַבָּאִים מִפְּרֻטַּת הַתּוֹרָה אֵת הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵמוּרִים: (י) לֹא יִמְצֵא בְּךָ אִסּוּר שִׁימְצֵא בְּתוֹכְךָ אָדָם שֶׁעוֹשֶׂה אֶת אֶחָד מִשְׁמוֹנֵת הַדְּבָרִים הַבָּאִים: (1) מְעַבֵּיר בְּנוֹ וּבִתּוֹ בָּאֵשׁ אָדָם שֶׁמִּעֲבִיר אֶת בְּנוֹ אוֹ בִּתּוֹ בָּאֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁהַגּוֹיִים הִיוּ עוֹשִׂים לְעִבּוֹדַת הַמּוֹלֵךְ,⁷⁴¹ (2) קִסֵּם קִסְמִים אָדָם הָאוֹחֵז בְּמִקְלוֹ וְשׁוֹאֵל אֶת הַמִּקְלָא אִם יַעֲשֶׂה דְבַר כְּלִשְׁהוֹ,⁷⁴² (3) מְעוֹנֵן אָדָם שְׂאוֹחֵז עֵינָיִם,⁷⁴³ (4) וּמְנַחֵשׁ אָדָם שֶׁנִּפֵּל לוֹ הַלֶּחֶם וְאוֹמֵר שֶׁזֶהוּ סִימָן לְדְבַר כְּלִשְׁהוֹ,⁷⁴⁴ וּמְכַשֵּׁף שֶׁם כּוֹלָל לְכָל סוּגֵי הַכִּישׁוּף שִׁיבֹאוּ אַחֲרָיו: חוֹבֵר חֵבֵר וְכוּ,⁷⁴⁵ (יא) (5) וְחֵבֵר חֵבֵר אָדָם הַמְצַרֵּף נַחֲשִׁים אוֹ שֶׂאֵר מִיְנֵי חַיּוֹת לְמִקּוֹם אֶחָד,⁷⁴⁶ (6) וְשִׂאֵל אוֹב אָדָם הַמַּעֲלָה אֶת הַמֵּת דֶּרֶךְ בֵּית שַׁחִי, (7)⁷⁴⁷ וְיִדְעֵנִי אָדָם הַמְכַנִּיס עֵצִים שֶׁל חַיָּה לְתוֹךְ פִּי וְעַל יְדֵי דְבָרֵי כִישׁוּף הָעֵצִים מִדְּבַרְתָּ, (8) וְדַרְשׁ אֵל הַמֵּתִים אָדָם הַמַּעֲלָה אֶת הַמֵּת עַל יְדֵי שֶׁמִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּאֶחָד מֵאֵיבָרָיו שֶׁל הַמֵּת:⁷⁴⁸ (יב) כִּי תוֹעֵבֵת יִקְנֶה כָּל עֲשֵׂה אֱלֹהִים (הַסִּיבָה שֶׁאִסּוּר שִׁימְצֵא בְךָ מִיִּשְׁהוֹ שֶׁעוֹשֶׂה כְּדְבָרִים הָאֵלֵה הִיא) מְכִיוּן שֶׁמִּי שֶׁעוֹשֶׂה אֶחָד מֵהַדְּבָרִים הָאֵלֵה הוּא מְתוֹעֵב בְּעֵינֵי ה',⁷⁴⁹ וּבְגִלְלַת הַתּוֹעֵבֹת הָאֵלֵה יִקְנֶה אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישׁ אוֹתָם מִפְּנֵיךָ וּבְגִלְלַת שִׁיּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ עֲשׂוּ אֶת הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵלֵה,

⁷³⁹ רש"י.

⁷⁴⁰ רשב"ם וא"ע בפירושו הראשון. בפירושו השני פירש א"ע: חוץ מבתיהם שנמכרים כל הזמן עד היובל, למרות שלא היה ללוויים נחלה, הרי שהיו קונים בתים עד היובל. ספורנו: מה שהמשמרות מחליפות ביניהם, יכול הכהן שהחליף להקריב.

⁷⁴¹ רש"י.

⁷⁴² רש"י. א"ע: שם כולל לאיסור עשיית כשפים

⁷⁴³ רש"י בשם חכמים. ר"ע סובר שאלו הם הנותנים עונות מסוימות המתאימות לכל דבר. רמב"ן: מי שמבין

בענבים.

⁷⁴⁴ רש"י. א"ע: אדם האומר עתידות עפ"י הכוכבים. רמב"ן: היודע עתידות עפ"י החיות.

⁷⁴⁵ רמב"ן.

⁷⁴⁶ רש"י. א"ע: אדם המסתמך על מעשי שדים.

⁷⁴⁷ רש"י.

⁷⁴⁸ רש"י. א"ע: אדם ההולך לבית קברות ורואה הזיות.

⁷⁴⁹ רש"י. רמב"ן חולק על כך וסובר שמי שעובר על רוב אלה הוא המתועב בעיני ה', אך מי שמעונן ומנחש איננו מתועב בעיני ה'.

ה' מגרש אותם מפניך: (יג) תמים תהיה עם יקוק אלהיך עליך להיות תמים עם ה', ואל תנסה לחקור את העתידות (בניגוד לשמונת המנויים לעיל שמנסים לדרוש את העתיד על ידי סוגי כישוף שונים)⁷⁵⁰: (יד) כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם העמים שאתה מגרש מארץ כנען, אל מעננים ואל קסמים ישמעו מקשיבים לסוגים שונים של מגידי עתידות שנקראים מעננים וקסמים, ואתה לא בן נתן לך יקוק אלהיך (לעומת העמים שאתה מגרש אותם מארץ כנען) ה' נתן לך את האורים ותומים ואת הנביאים כדי לשמוע את העתיד, ולכן אסור לך לעשות כמנהג העמים יושבי הארץ ולפנות למגידי עתידות למיניהם כדי לנסות לברר את העתיד⁷⁵¹: (טו) נביא מקרבך מאחיך כמני יקים לך יקוק אלהיך (משה אמר: ה' יקים לך נביא כמוני. הכוונה היא ליהושע,⁷⁵² אליו תשמעו עליכם לשמוע בקול הנביא שה' ממנה תחתי: (טז) ככל אשר שאלת מעם יקוק אלהיך בחרב ביום הקהל (אתה עצמך לא תתנבא) כמו שביקשת מאת ה' במעמד בו נאספת יחד עם שאר בני ישראל למרגלות הר סיני, לאמר כך ביקשת מאת ה' בבקשתך: ⁷⁵³ לא אסף לשמע את קול יקוק אלהי ואת האש הגדלה הזאת לא אראה עוד ולא אמות (שם, בהר סיני ביקשת: לא אוסיף בעצמי לשמוע את קולו של ה' ולא אוסיף לראות אש כמו האש שראיתי בהר סיני, כדי שלא אמות: (יז) ויאמר יקוק אלי ה' אמר לי בהר סיני: היטיבו אשר דברו בקשת בני ישראל שלא לשמוע יותר את דבריי היא טובה: (יח) נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך אני (ה') אמנה לבני ישראל נביא כמוך מביניהם, ונתתי דברי בפיו אני (ה') אשים את דבריי בפיו של הנביא, אני אומר לנביא את דבריי, ודבר אליהם את כל אשר אצונו הנביא יאמר לבני ישראל את כל מה שאצווה אותו לומר להם: (יט) והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי מי שלא ישמע לדברי הנביא שדיבר בשמי, אנכי אדרש מעמו אני (ה') אתבע ממנו את עונשו⁷⁵⁴: (כ) אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו לדבר נביא (אפילו נביא אמת) שיאמר לבני ישראל דברים שלא צויתי אותו לומר לבני ישראל, אלא צויתי נביא אחר לדבר את אותם הדברים,⁷⁵⁵ ואשר ידבר בשם אלהים אחרים או נביא שידבר בשם אל אחר, גם אם דיבר דברים נכונים. לדוגמה: אדם שאומר שראה במראה הנבואה שבעל פעור הוא האלוהים האמיתי והוא מצווה שלא לאכול בשר חזיר,⁷⁵⁶ ומת הנביא ההוא (נביא שיאמר דברים שציוויתי לנביא אחר לומר לבני ישראל או נביא שיתנבא בשם אל אחר) ימות בחנק⁷⁵⁷: (כא) וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו יקוק הרי תאמר בליבך: איך נדע להבחין בין נביא שאומר דברי ה' לנביא שקר⁷⁵⁸: (כב) אשר ידבר הנביא בשם יקוק ולא יהיה הדבר ולא יבוא דבר הנבואה שיאמר הנביא והיא לא תתקיים,⁷⁵⁹ הוא הדבר אשר לא דברו יקוק (דברי נבואה שלא התקיימו) זהו הדבר שה'

750 רש"י.

751 רש"י.

752 א"ע. רש"י וא"ע בפירושו השני: שם כולל לכל הנביאים.

753 עפ"י הגר"א בפירושו לספר יהושע פרק א' פסוק א'.

754 אונקלוס.

755 רש"י.

756 רש"י + רמב"ן.

757 רש"י.

758 אונקלוס + רש"י.

759 רש"י.

לא דיבר אותו, בְּזֶדוֹן דְּבָרוֹ הִנְבִּיא בְּרִשְׁעוֹת דִּיבֵר הַנְּבִיא אֶת הַדְּבָרִים הַלְלוּ,⁷⁶⁰ לֹא תִגְוֹר מִמֶּנּוּ אֶל תִּפְחַד מִלְּמַד חוֹבָה עַל הַנְּבִיא וּמִלְּהַעֲנִישׁוֹ⁷⁶¹:

דברים פרק יט

(א) כִּי יִכְרִית יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ אֶת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ נִתַּן לְךָ אֶת אֶרְצָם כַּאֲשֶׁר ה' יִשְׁמִיד אֶת הָעַמִּים שֶׁה' נֹתֵן לְךָ אֶת אֶרְצָם, כַּאֲשֶׁר ה' יִכְרִית אֶת הָעַמִּים שִׁוְשָׁבִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וַיִּרְשָׁתָם וַיִּשְׁבֹּתָם בְּעָרֵיהֶם וּבְבָתֵיהֶם וְלֵאחֶר שֶׁתִּגְרַשׁ אֶת יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ וְתִתְיַשֵּׁב בְּעָרֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּבְבָתֵיהֶם שִׁישְׁאִירוּ לָכֶם יוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ, (רַק לֵאחֶר יְרוּשָׁה וַיִּשְׁבֶּה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, יֵשׁ חִיּוֹב לְהַפְרִישׁ אֶת עָרֵי הַמְּקֻלָּט)⁷⁶²: (ב) שְׁלוֹשׁ עָרִים תִּבְדִּיל לְךָ בְּתוֹךְ אֶרְצֶךָ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ נִתַּן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ (לֵאחֶר יְרוּשָׁה וַיִּשְׁבֶּה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל) תִּפְרִישׁ שְׁלֹשׁ עָרִים בְּתוֹךְ הָאֶרֶץ שֶׁה' נֹתֵן לְךָ לִירוּשָׁה, בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל⁷⁶³: (ג) תִּכְבִּין לְךָ הַדְּרָךְ עֲלֶיךָ לְתַקֵּן אֶת הַדְּרָכִים הַמּוֹבִילוֹת לְעָרֵי הַמְּקֻלָּט,⁷⁶⁴ וְשְׁלֹשֶׁת אֶת גְּבוּל אֶרְצֶךָ אֲשֶׁר יִנְחִילְךָ יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ עֲלֶיךָ לְחַלֵּק אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְשֹׁלֶשׁ חֻלְקִים שׁוּוִים, בְּכָל חֶלֶק תִּהְיֶה עִיר מְקֻלָּט,⁷⁶⁵ וְהָיָה הָעָרִים שֶׁתִּפְרִישׁ יִשְׁמְשׁוּ,⁷⁶⁶ לְנוֹס שָׁמָּה כָּל רֹצֵחַ לְבָרִיחַת כָּל רֹצֵחַ. בְּהַתְּחִלָּה, כָּל הַרֹצָחִים (גַּם הַרֹצָחִים בְּמַזִּיד) בּוֹרְחִים לְעִיר הַמְּקֻלָּט, וְרַק אַחֵר כִּךְ בֵּית דִּין מְבַרֵר אִם הֵם רֹצְחוֹ בְּשִׁגְגָה: (ד) וְזֶה דְּבַר הָרֹצֵחַ אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה זֶהוּ הַדִּין שֶׁל מִי שֶׁרֹצַח וַיִּגְלֶה לְעִיר הַמְּקֻלָּט: ⁷⁶⁷ וְחָי רַק רֹצַח כִּזֶּה יִמְשִׁיךְ לַחַיּוֹת (הַרֹצַח הַמְּפֹרָט בְּהַמְשָׁךְ), וְלֹא יִצְטָרְכוּ לְהַרוֹג אוֹתוֹ, אֲשֶׁר יִכָּה אֶת רַעְהוֹ מִי שִׁרֹצַח אֶת חֵבְרוֹ, ⁷⁶⁸ בְּבַלִּי דַעַת בְּלִי כוֹוֹנָה, ⁷⁶⁹ וְהוּא הַרֹצַח, לֹא שֵׁנָא לֹא שׁוֹנָא אֶת הַנְּרַצָּה, מִתְּמַל שְׁלֹשֶׁם מֵאֲתַמּוּל אוּ מִשְׁלֹשׁוֹם. כְּלוֹמֵר: הַרֹצַח לֹא שֵׁנָא אֶת הַנְּרַצָּה לְפָנֵי מַעֲשֵׂה הַרְצִיחָה⁷⁷⁰: (ה) וְאֲשֶׁר יָבֵא אֶת רַעְהוֹ בְּיַעַר לְחֹטֵב עֵצִים (הַתּוֹרָה מְבִיאָה דוֹגְמָא שֶׁל אָדָם שֶׁהוֹרֵג אֶת חֵבְרוֹ בְּשׁוֹגֵג) מִי שִׁיִּכְנַס עִם חֵבְרוֹ לְיַעַר כְּדִי לְחֹטֵב עֵצִים,⁷⁷¹ וְנִדְחָה יָדוֹ בְּגֵרְזוֹן לְכָרֶת הָעֵץ נִשְׁמָטָה יָדוֹ מִהַגְּרִזוֹן בְּשַׁעַת שְׁכַרְתָּ עַץ,⁷⁷² וְנִשְׁלַח הַבְּרִזָּל מִן הָעֵץ הַגְּרִזוֹן יוֹרִיד חֲתִיכָה מִהַעֵץ שֶׁהוֹרֵג כּוֹרֶת,⁷⁷³ וּמִצָּא אֶת רַעְהוֹ וְמָת חֲתִיכַת הָעֵץ תִּפְגַּע בְּחֵבְרוֹ שֶׁל כּוֹרֶת הָעֵצִים (דְּהֵיִינוּ בְּנִרְצָח), הוּא יָנוֹס אֶל אַחַת הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחָי רֹצַח כִּזֶּה יִבְרַח לְעִיר מְקֻלָּט, הֵיחֵד וְרֹצַח בְּשׁוֹגֵג: (ו) פֶּן יִרְדֹּף גְּאֹל הַדָּם אַחֲרַי הָרֹצֵחַ כִּי יָחַס לְכַבּוֹ (צָרִיךְ לְהַכִּין אֶת עָרֵי

⁷⁶⁰ אונקלוס.

⁷⁶¹ רש"י.

⁷⁶² רמב"ן.

⁷⁶³ אונקלוס.

⁷⁶⁴ אונקלוס. רש"י: להכין שלטים עליהם כתוב שזוהי הדרך לעיר המקלט. א"ע: על הדרכים המובילות לעיר המקלט להיות מיושבות ולא שוממות.

⁷⁶⁵ רש"י.

⁷⁶⁶ אונקלוס.

⁷⁶⁷ תרגום יונתן.

⁷⁶⁸ אונקלוס.

⁷⁶⁹ תרגום יונתן.

⁷⁷⁰ אונקלוס.

⁷⁷¹ אונקלוס.

⁷⁷² אונקלוס.

⁷⁷³ רשב"ם. רש"י הביא את 2 הדעות המובאות בגמ': או שהברזל השיל חלק מהעץ שהרוצח היה באמצע לכרות, או שחלק הברזל של הגרזן ייפול מהכת העשויה עץ.

המקלט)⁷⁷⁴ שמא גואל הדם ירדוף אחרי הרוצח כיוון שליבו של גואל הדם ירתח, והוא ירצה מאוד לנקום ברוצח בשוגג. גואל הדם הוא קרוב משפחה של הנרצח שרוצה לנקום את נקמתו,⁷⁷⁵ וְהַשִּׁיגוּ גואל הדם ירדוף וישיג את הרוצח בשגגה, **כִּי יִרְבֶּה הַדֶּרֶךְ** (הסיבה שגואל הדם יצליח להגיע לרוצח היא) מכיוון שהדרך לעיר המקלט תהיה ארוכה, **וְהִכְהוּ נַפְשׁ גואל הדם יכה את הרוצח ויהרוג אותו,**⁷⁷⁶ **וְלֹא אִין מְשַׁפֵּט מוֹת הרוצח לא חייב מיתה,**⁷⁷⁷ **כִּי לֹא שֵׁנָא הוּא לֹא מִתְמוּל שְׁלִשׁוּם** כיוון שהרוצח לא שונא את הנרצח מהעבר, וממילא רצח רק בשוגג: (ז) **עַל בֶּן אָנְכִי מִצְוָה לְאֹמֵר שְׁלֹשׁ עָרִים תִּבְדְּוִל לָךְ** זאת הסיבה שאני מצווה אותך להפריש ערי מקלט, (כדי שהרוצח בשגגה יוכל לברוח אל אותן ערי מקלט והדרך לא תהיה ארוכה מידי): (ח) **וְאִם יִרְחִיב יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבֻלְךָ** אם ה' ירחיב את השטח הכלול בארץ ישראל, על ידי שעם ישראל יכבוש בנוסף לארצות שבעת העמים, שטח נוסף של שלשה עמים,⁷⁷⁸ **כֹּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתָּיִךְ** (אתה תכבוש חבל ארץ נוסף) כמו שה' נשבע לאבותיך שהוא ירחיב את גבולות ארץ ישראל, **וְנָתַן לָךְ אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דָּבַר לָתֵת לְאַבְתָּיִךְ** כאשר ה' ירחיב את גבולות הארץ, הוא יקיים בכך את שבועתו לאבות לתת לבני ישראל ארץ של עשרה עמים: שבעת העמים בעבר הירדן המערבי, ועוד שלשה עמים שנמצאים בהרחבת הגבול: (ט) **כִּי תִשְׁמֹר אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹתָהּ אֲשֶׁר אָנְכִי מִצְוָה הַיּוֹם לְאַהֲבָהּ אֶת יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ וּלְלַכֵּת בְּדַרְכָּיו כָּל הַיָּמִים** (ה' ירחיב לך את הארץ) כאשר תקיים את מצוותיו, וכאשר תאהב את ה' ותלך בדרכיו לאורך כל חייך,⁷⁷⁹ **וְיִסַּפֵּת לָךְ עוֹד שְׁלֹשׁ עָרִים עַל הַשְּׁלֹשׁ הָאֵלֶּה** עליך להפריש שלש ערי מקלט בנוסף לשש ערי המקלט שהפרשת עד כה, וכך יוצא שישנן בסך הכל תשע ערי מקלט: שלש בעבר הירדן המערבי, שלש בעבר הירדן המזרחי, ושלוש בהרחבת הגבול: (י) **וְלֹא יִשְׁפֹךְ דָּם נָקִי בְּקִרְבֵּי אֶרֶץ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה** (על ידי הפרשת ערי המקלט) לא יישפך דם של אדם זכאי בארץ ישראל, שהרי הרוצח בשוגג יוכל להיות מוגן מפני גואל הדם בערי המקלט,⁷⁸⁰ **וְהָיָה עֲלֶיךָ דְּמַיִם** אם יישפך דם של אדם זכאי, הדבר יהיה תחת אחריותך. אם לא תפריש את ערי המקלט וכך לא יהיה לרוצח בשוגג מקום לברוח אליו ולהיות מוגן בו, וממילא גואל הדם יוכל להרוג אותו למרות שאינו חייב מיתה, הדבר יהיה באחריותך⁷⁸¹: (יא) **וְכִי יִהְיֶה אִישׁ שֵׁנָא לְרַעְהוּ וְאַרְבֵּי לֹא וְקָם עָלָיו וְהִכְהוּ נַפְשׁ וּמָת אֹלָם**, אם יהיה אדם ששונא את חברו, והשונא יבא לחבירו בהיחבא ויהרוג אותו,⁷⁸² **וְנָם אֵל אַחַת הָעָרִים הָאֵל וְהָרוּצַח בְּמִזִּיד יִבְרַח אֶל אַחַת מֵעָרֵי הַמִּקְלָט** שהפרשת לאחר שרצח את חברו: (יב) **וְשִׁלְחוּ זִקְנֵי עִירוֹ וְלָקְחוּ אֹתוֹ מִשָּׁם** זקני העיר בה גר הרוצח במזיד ישלחו שליחים לעיר המקלט, כדי להוציא את הרוצח במזיד מעיר המקלט אליה ברח, **וְנָתְנוּ אֹתוֹ בְּיַד גְּאֹל הַדָּם וּמָת שְׁלִיחֵי זִקְנֵי עִירוֹ** ימסרו את הרוצח במזיד לידי גואל הדם, וגואל הדם יהרוג את הרוצח במזיד: (יג) **לֹא תַחֹס עֵינֶיךָ עָלָיו** אל תרחם על

⁷⁷⁴ רש"י ורשב"ם.

⁷⁷⁵ תרגום יונתן.

⁷⁷⁶ א"ע.

⁷⁷⁷ אונקלוס.

⁷⁷⁸ עפ"י רש"י.

⁷⁷⁹ רמב"ן. א"ע: כאשר תקיים את מצוות הפרשת ערי מקלט.

⁷⁸⁰ רש"י.

⁷⁸¹ אונקלוס. לפי ספורנו, האחריות להפרשת ערי מקלט היא תחת ב"ד.

⁷⁸² תרגום יונתן.

הרוצח, וּבְעֵרַת דַּם הַנְּקִי מִיִּשְׂרָאֵל תִּעֲנִישׁ אֶת מִי שֶׁשָּׁפַךְ דָּם נָקִי,⁷⁸³ וְטוֹב לָךְ עַל יָדֶיךָ שֶׁתִּהְיוּ אֶת הַרוֹצֵחַ, יהיה לך טוב, שכן הרוצח לא יוכל לרצוח שוב, וגם שאר העם יפחדו לרצוח⁷⁸⁴: (יד) לֹא תִסֵּיג גְּבוּל רֵעֶךָ אֶל תִּקְטִין אֶת שְׂטַח הָאֲדָמָה שֶׁל חֵבְרֶךָ, וּתוֹסִיף אוֹתוֹ לִשְׂטַחךָ,⁷⁸⁵ אֲשֶׁר גָּבְלוּ בְּנִחְלָתְךָ אֲשֶׁר תִּנְחַל רֵאשִׁימִים (אל תקטין את השטח) אשר תחמו נוחלי הארץ, שנתנו לכל אחד את תחומו. נוחלי הארץ הם שקבעו את גבולות הנחלה של כל אחד ואסור לנסות להגדיל את שטח הנחלה על ידי נגיסה בתחום שטח חברו,⁷⁸⁶ בְּאַרְצֵי אֲשֶׁר יִקְנֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְרִשְׁתָּהּ (אסור לך להשיג גבול) בארץ שה' נותן לך לירושה, כלומר: בארץ ישראל⁷⁸⁷: (טו) לֹא יָקוּם עַד אֶחָד בְּאִישׁ לֹא תִתְקִיִּים עֵדוֹתוֹ שֶׁל עַד אֶחָד שֶׁמַּעִיד עַל אָדָם שֶׁחָטָא,⁷⁸⁸ לְכָל עֵזֶן וְלְכָל חָטָאת לְהַעֲנִישׁ אֶת הַחוּטָא בְּכָל חָטָא עַל פִּי עֵדוֹת שֶׁל עַד אֶחָד,⁷⁸⁹ בְּכָל חָטָא אֲשֶׁר יַחְטָא (אסור שעד אחד יבוא להעיד על אדם אחר) בכל חטא שבו האדם יחטא, עַל פִּי שְׁלֹשָׁה עֵדִים יָקוּם דְּבָרְךָ אֲלֵא כֹל עוֹנֵשׁ שְׁבִית דִּין מֵטִיל עַל אָדָם שֶׁחָטָא, צָרִיךְ לְהִתְבַּסֵּס עַל עֵדוֹת שֶׁל לִפְחוֹת שְׁנַיִם אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים. ברור הדבר שאם העדות מתקיימת על ידי שני עדים, שהעדות מתקיימת גם על ידי שלושה עדים, ומכאן למדו חז"ל שהתורה הקישה את עדותם של שני עדים לעדות של שלושה עדים, וכמו שבעדות של שני עדים, אם נמצא אחד מהעדים קרוב או פסול, העדות בטלה, כך הדין גם בשלושה עדים, שאם נמצא אחד מהעדים קרוב או פסול, העדות בטלה. (אולם כדי לחייב אדם שבועה אין צריך שני עדים ומספיק עד אחד)⁷⁹⁰: (טז) כִּי יָקוּם עַד חָמֵס בְּאִישׁ אִם יָקוּם עַד שֶׁקֶר, שֶׁהַעִיד עַל אָדָם אַחֵר,⁷⁹¹ לְעֵנֹת בּוֹ סָרְהָ (עד השקר העיד) על דבר שלא ייתכן שקרה, והעדות סרה לגמרי מהאמת.⁷⁹² כאן מדובר בעדים שבאו לבית דין להעיד, ולאחר עדותם באו עדים אחרים ואמרו שלא תיתכן עדותם, כיוון שבזמן שהעדים מעידים שהמקרה קרה, העדים היו איתם במקום אחר. לדוגמא: ראובן ושמעון העידו על חצרמות שהרג את אחשוורוש בא' טבת בשושן, ובאים לוי ויהודה ואומרים שראובן ושמעון אינם יכולים להעיד על רצח שקרה בא' טבת בשושן, כיוון שהם היו בירושלים באותו יום: (יז) וְעֵמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים הָעֵדִים יַעֲמְדוּ בְּפָנֵי בֵּית דִּין,⁷⁹³ אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב בְּנוֹסֵף לְעֵדִים, גַּם בְּעֵלֵי הַדִּין יַעֲמְדוּ בְּפָנֵי בֵּית הַדִּין,⁷⁹⁴ לְפָנֵי יִקְנֶה (העדים ובעלי הדין יעמדו) לפני הבית דין, ויהיה הדבר בעיניהם כאילו עומדים לפני ה',⁷⁹⁵ לְפָנֵי הַכְּהֹנִים וְהַשֹּׁפְטִים אֲשֶׁר יִהְיוּ בַּיָּמִים הָהֵם (העדים ובעלי הדין יעמדו) לפני הכהנים והלוויים שיעמדו כדיינים באותם ימים: (יח) וְדַרְשׁוּ הַשֹּׁפְטִים הַיָּטִב הַדִּינִים מִצְּוִיִּים לְחַקֹּר הִיטֵב אֶת הָעֵדִים הַמְּזִימִים (במקרה שלנו – לוי ויהודה),⁷⁹⁶ וְהִנֵּה עַד שֶׁקֶר הָעַד לְאַחַר הַחֲקִירָה הַתְּבַרֵּר שֶׁהָעֵדִים הַזּוֹמְמִים (ראובן

⁷⁸³ ספורנו.

⁷⁸⁴ ספורנו.

⁷⁸⁵ עפ"י אונקלוס.

⁷⁸⁶ אונקלוס.

⁷⁸⁷ רש"י. בא"י עוברים על 2 לאוים: "לא תסיג" וגם "לא תגזול", ואילו בחו"ל עוברים רק על לאו אחד.

⁷⁸⁸ תרגום יונתן.

⁷⁸⁹ רש"י. תרגום יונתן מכניס לכאן גם "לכל חוב ממון", אך נראה שאין הכוונה כאן לתרגום, אלא להוספה

הנלמד מעצם העניין.

⁷⁹⁰ עפ"י רש"י ד"ה "לכל עון".

⁷⁹¹ אונקלוס.

⁷⁹² רש"י. לפי א"ע מדובר כאן בעדים המעידים על מישהו שעבד ע"ז.

⁷⁹³ רש"י. לפי אונקלוס, לכאורה מדובר בבעלי הדין.

⁷⁹⁴ רש"י.

⁷⁹⁵ רש"י.

⁷⁹⁶ רש"י.

ושמעון) הם באמת עדי שקר, כיוון שמעידים עליהם שלא ייתכן שהם ראו את המקרה עליו הם מעידים שהרי באותו הזמן הם היו עם העדים המזימים במקום אחר לגמרי,⁷⁹⁷ שֶׁקֶר עָנָה בְּאֵחָיו העדים הזוממים (ראובן ושמעון) העידו עדות שקר באחיהם⁷⁹⁸: (יט) וְעֵשִׂיתֶם לוֹ בְּאִשֶּׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאֵחָיו יש לעשות לעדים הזוממים את אותו דין כמו שחשבו לעשות לאחיהם. אם העדים הזוממים שיקרו והעידו שהנידון רצח, ובכך רצו לחייב את הנידון מוות, דינם של העדים הזוממים למות, ואם בעדות השקר רצו לחייב את הנידון ממון, הרי שהעדים הזוממים חייבים לשלם ממון לנידון (אמנם למדו חז"ל שיש מספר מקרים יוצאים מן הכלל אך התורה כתבה את העונש שמענישים בדרך כלל),⁷⁹⁹ וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִקִּרְבְּךָ על ידי קיום הדין בעדים הזוממים, תבער את הרע מקרבך: (כ) וְהַנְּשָׂאִים יִשְׁמְעוּ הרשעים הנשארים ישמעו שהענישו את העדים הזוממים, על ידי שבית דין יפרסם ברבים שהוא העניש את העדים הזוממים,⁸⁰⁰ וְיֵרְאוּ (הרשעים שנשארו) יפחדו,⁸⁰¹ וְלֹא יִסְפוּ לַעֲשׂוֹת עוֹד פְּדָבָר הָרַע הַזֶּה בְּקִרְבְּךָ (הרשעים שנשארו) לא יוסיפו להעיד עדות שקר, לאחר שיבינו שעונשו של מי שמעיד עדות שקר הוא חמור: (כא) וְלֹא תַחֲסֹם עֵינֶיךָ אל תרחם על עד השקר,⁸⁰² נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ אם העדים זממו להרוג מישהו – תהרגו אותם, עֵין בְּעֵין וכן במקרה והעדים רצו בעדותם שבית דין יוציאו לנידון את העין, תגבו מהם את שווי העין בכסף,⁸⁰³ שֵׁן בְּשֵׁן וכן במקרה ועדי השקר רצו בעדותם שבית דין יחייבו להוציא למישהו שן, על בית הדין לגבות מהעדים הזוממים את שווי השן בכסף, יָד בְּיָד וכן במקרה ועדי השקר רצו בעדותם שבית דין יכרתו לאדם אחר את היד, על בית הדין לגבות מהעדים הזוממים את שווי היד בכסף, רֶגֶל בְּרֶגֶל וכן במקרה ועדי השקר רצו בעדותם שבית דין יחייבו לכרות למישהו רגל, על בית הדין לגבות מהעדים הזוממים את שווי הרגל בכסף⁸⁰⁴:

דברים פרק כ

(א) כִּי תֵצֵא לְמִלְחָמָה עַל אִיבֶיךָ כאשר תצא למלחמת רשות,⁸⁰⁵ וְרֵאִיתָ סוֹס וְרֶכֶב עִם רַב מִמֶּךָ ואתה תראה את הצבא החזק של האויב: את הסוסים, המרכבות והחיילים הרבים של האויב, לֹא תִירָא מֵהֶם בכל זאת, למרות עוצמתו של האויב, אִין לך לפחד מהאויב, כִּי יִקְוֶה אֶל־הַיָּד עִמָּךָ הַמַּעֲלֶלֶךָ מֵאַרְצֵי מִצְרַיִם (אין לך לפחד מהאויב) כיוון שהי' שהוציא אותך ממצרים נמצא בעזרתך⁸⁰⁶: (ב) וְהָיָה כְּקִרְבְּכֶם אֶל הַמִּלְחָמָה כשתצאו מגבול ארצכם ותתקרבו לשדה הקרב,⁸⁰⁷ וְנִגַּשׁ הַכַּהֵן הכהן שזהו תפקידו יגש אל העם. כהן זה נקרא "כהן משוח מלחמה",⁸⁰⁸ וְדַבֵּר אֶל הָעָם הכהן משוח המלחמה ידבר אל החיילים היוצאים

⁷⁹⁷ רש"י.

⁷⁹⁸ אונקלוס.

⁷⁹⁹ אונקלוס.

⁸⁰⁰ תרגום יונתן + רש"י.

⁸⁰¹ אונקלוס.

⁸⁰² א"ע.

⁸⁰³ רש"י.

⁸⁰⁴ את העובדה שהעדים העידו רצו לחייב להוציא למישהו את העין ממש ולא את דמי העין, למדנו מכתר

יהונתן למרות שהדבר עצמו קשה.

⁸⁰⁵ ספורנו, שהרי ממלחמת מצווה לא היו שבים עורכי מלחמה.

⁸⁰⁶ אונקלוס.

⁸⁰⁷ רש"י.

⁸⁰⁸ רש"י.

למלחמה: (ג) וְאָמַר אֱלֹהִים הַכְּהֵן מְשֹׁחַ הַמִּלְחָמָה יֹאמֵר לַחֲיִילִים הַיּוֹצֵאִים לַמִּלְחָמָה: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרִבִּים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל אֵיבֵיכֶם אֵל יִרְדְּ לְבַבְכֶם עִם יִשְׂרָאֵל – שְׁמְעוּ! אַתֶּם מִתְקַרְבִּים הַיּוֹם לַשְּׂדֵה הַמַּעֲרָכָה עַל אוֹיְבֵיכֶם, וּבְכָל זֹאת, אֲסוּר שֶׁלְּבַבְכֶם יִהְיֶה רָד!⁸⁰⁹ אֵל תִּירָאוּ אֵל תִּפְחָדוּ,⁸¹⁰ וְאֵל תִּתְחַפְּזוּ אֵל תִּמְהָרוּ לְבִרוּחַ מִהַמִּלְחָמָה,⁸¹¹ וְאֵל תַּעֲרִצוּ מִפְּנֵיהֶם אֵל תִּישַׁבְרוּ מֵאוֹיְבֵיכֶם⁸¹²: (ד) כִּי יִקְוֶה אֱלֹהֵיכֶם הַהֶלֶךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם אוֹיְבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם (אֵל תִּפְחָדוּ) שֶׁהָרִי ה' הוֹלֵךְ אֵתְכֶם לַמִּלְחָמָה, (עַל יַדֵּי שְׂאֵתְכֶם מוֹצִיאִים אֶת אַרְוֵן הַבְּרִית אֵתְכֶם לַמִּלְחָמָה), וְה' יוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם מִיַּד אוֹיְבֵיכֶם⁸¹³: (ה) וְדַבְּרוּ הַשְּׂטָרִים אֶל הָעָם לֵאמֹר לֹא אַחַר שֶׁהַכְּהֵן מְשֹׁחַ הַמִּלְחָמָה מְדַבֵּר יִשְׁרָוֹת אֵל הַחֲיִילִים הַיּוֹצֵאִים לַמִּלְחָמָה וְאוֹמֵר לָהֶם לֹא לִפְחָד, הַכְּהֵן פּוֹנֵה אֵל הַשְּׂטָרִים וְאוֹמֵר לָהֶם לֹמַר לָעַם אֶת הַדְּבָרִים הַבְּאִים. הַשְּׂטָרִים פּוֹנִים אֵל הַחֲיִילִים שֶׁהִתְאַסְּפוּ וְאוֹמְרִים לָהֶם אֶת דְּבָרֵי הַכְּהֵן מְשֹׁחַ הַמִּלְחָמָה: ⁸¹⁴ מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חֲדָשׁ וְלֹא חָנְכוּ מִי שֶׁבְּנָה בַּיִת חֲדָשׁ וְלֹא הִסְפִּיק לְגוֹר בּוֹ,⁸¹⁵ יֵלֶךְ וְיֵשֵׁב לְבַיְתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה יַחְזוֹר לְבַיְתוֹ וְלֹא יִשְׁתַּתֵּף בַּמִּלְחָמָה, שְׂמָא הוּא יָמוּת בַּמִּלְחָמָה,⁸¹⁶ וְאִישׁ אַחֵר יִחְנַכְנֵנוּ (מִי שֶׁבְּנָה בַּיִת חֲדָשׁ וְעַדִּין לֹא חָנַךְ אוֹתוֹ יַחְזוֹר לְבַיְתוֹ) שְׂמָא הוּא יָמוּת בַּמִּלְחָמָה, וְאִדָּם אַחֵר יִחְנַךְ אֶת הַבַּיִת בְּמִקוּמוֹ: (ו) וְכִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חָלְלוּ וְכִן מִי שֶׁנָּטַע כֶּרֶם וְלֹא פָדָה אוֹתוֹ בְּנֵטַע רְבָעִי (בְּשָׁנָה הַרְבִּיעִית), כִּיּוּן שֶׁהַכֶּרֶם עוֹד לֹא הִגִּיעַ אֶל שְׁנֵתוֹ הַרְבִּיעִית מֵאִזְ שֶׁנָּטַע, ⁸¹⁷ יֵלֶךְ וְיֵשֵׁב לְבַיְתוֹ יַחְזוֹר לְבַיְתוֹ וְלֹא יִשְׁתַּתֵּף בַּמִּלְחָמָה, פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִחְלַלְנוּ (מִי שֶׁנָּטַע כֶּרֶם חֲדָשׁ וְעַדִּין לֹא הִגִּיעַ הַזְּמַן לְהַבִּיאַת אֶת פִּירוֹת נֵטַע הַרְבָּעִי יַחְזוֹר לְבַיְתוֹ) שְׂמָא יָמוּת בַּמִּלְחָמָה, וְאִדָּם אַחֵר יִחְלַל אֶת הַכֶּרֶם בְּמִקוּמוֹ: (ז) וְכִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אָרַשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקַחָהּ וְכִן מִי שֶׁהִתְאַרַס עִם אִשָּׁה וְלֹא הִסְפִּיק לְהִתְחַתֵּן אִתָּהּ,⁸¹⁸ יֵלֶךְ וְיֵשֵׁב לְבַיְתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה יַחְזוֹר לְבַיְתוֹ וְלֹא יִשְׁתַּתֵּף בַּמִּלְחָמָה שְׂמָא הוּא יָמוּת בַּמִּלְחָמָה, וְאִישׁ אַחֵר יִקְחָנָהּ (מִי שֶׁהִתְאַרַס עִם אִשָּׁה וְעַדִּין לֹא הִתְחַתֵּן אִתָּהּ יַחְזוֹר מִהַמִּלְחָמָה שְׂמָא הוּא יָמוּת) וְאִדָּם אַחֵר יִתְחַתֵּן עִם אִשְׁתּוֹ. אֲנָשִׁים אֵלֶּה חוֹזְרִים מִהַמִּלְחָמָה הַיּוֹת וְהֵם חוֹשְׁבִים עַל בֵּיתָם, עַל הַכֶּרֶם וְעַל הָאִשָּׁה אִתָּהּ הִתְאַרְסוּ וְאִין לִיבָם פְּנוּי לַמִּלְחָמָה⁸¹⁹: (ח) וְיִסְּפוּ הַשְּׂטָרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וְאָמְרוּ הַשְּׂטָרִים יוֹסִיפוּ עַל דְּבָרֵי הַכְּהֵן מְשֹׁחַ הַמִּלְחָמָה וְיֹאמְרוּ לַחֲיִילִים שִׁיּוֹצֵאִים לַמִּלְחָמָה (בְּנִיגוּד לְדְבָרִים הַקּוֹדְמִים אוֹתָם אָמְרוּ הַשְּׂטָרִים בְּשֵׁם הַכְּהֵן מְשֹׁחַ הַמִּלְחָמָה, כֹּאן הַשְּׂטָרִים אוֹמְרִים אֶת הַדְּבָרִים לְלֹא שֶׁהַכְּהֵן מְשֹׁחַ הַמִּלְחָמָה אוֹמֵר לָהֶם לֹמַר אֶת הַדְּבָרִים לְפָנָי כּוּ): ⁸²⁰ מִי הָאִישׁ הִירָא וְרָד הַלְּבָב יֵלֶךְ וְיֵשֵׁב לְבַיְתוֹ מִי שֶׁמִּפְחָד מִהַמִּלְחָמָה, יַחְזוֹר לְבַיְתוֹ וְלֹא יִשְׁתַּתֵּף

⁸⁰⁹ רש"י.

⁸¹⁰ א"ע.

⁸¹¹ א"ע.

⁸¹² אונקלוס. א"ע פירש שהכוונה במעשה, לעומת היראה שהיא בלב. גם כאן, הכוונה דומה, אסור להיכנע במעשה.

⁸¹³ אונקלוס + רש"י.

⁸¹⁴ רש"י.

⁸¹⁵ רש"י.

⁸¹⁶ רש"י. א"ע: לא התחיל להשתמש בו, כמו חינוך ילדים שזהו התחלת ההרגל והלימוד שלהם.

⁸¹⁷ רש"י. א"ע: מלשון חלילים, היה נוהג שהיו מחללים בחלילים בכרמים. רמב"ן כתב את שני הפירושים.

⁸¹⁸ אונקלוס.

⁸¹⁹ א"ע.

⁸²⁰ רש"י.

במלחמה,⁸²¹ וְלֹא יָמַס אֶת לִבָּב אֶחָיו כְּלָבָבוּ (מי שמפחד מהמלחמה יחזור לביתו) כדי שלא ישבור את לב החיילים האחרים בפחדו, כדי שלא יפחיד את שאר החיילים המשתתפים במלחמה⁸²²: (ט) וְהָיָה כְּכַלְתָּ הַשְּׂטָרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם לאחר שהשוטרים יסיימו לדבר את דבריהם אל החיילים שיוצאים למלחמה, וּפְקִדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם השוטרים ימנו⁸²³ מפקדים כדי לפקד על העם⁸²⁴: (י) כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ בשעת מלחמת הרשות, כאשר תתקרב אל עיר אויב כדי להלחם בה,⁸²⁵ וְקִרְאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם לפני המלחמה, תקרא לעיר לשלום ותיתן לה אפשרות להיכנע לפניך⁸²⁶: (יא) וְהָיָה אִם שָׁלוֹם תַעֲנֶנָּה אם העיר תענה לך בדברי שלום,⁸²⁷ וּפְתַחְהָ לָךְ ותושבי העיר יפתחו את שערי העיר,⁸²⁸ וְהָיָה כָּל הָעָם הַנִּמְצָא בָּהּ יִהְיוּ לָךְ לְמַס וְעֲבָדוּךָ כל תושבי העיר שנמצאים בתוך העיר שהסכימה לעשות איתך שלום, יעלו לך מיסים ויהיו לך לעבדים⁸²⁹: (יב) וְאִם לֹא תִשְׁלַח עִמָּךְ וְעִשְׂתָּה עִמָּךְ מִלְחָמָה אוֹלָם, אם העיר לא תשלם איתך ותושבי העיר ייצאו להילחם נגדך, וְצִרְתָּ עָלֶיהָ תטיל מצור על העיר⁸³⁰: (יג) וּנְתַנָּה יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בְּיַדְּךָ ה' ימסור את תושבי עיר האויב בידך, וְהִכִּיתָ אֶת כָּל זְכוּרָהּ לְפִי חָרֵב עלֶיךָ להכות בחרב את הזכרים שבתושבי העיר: (יד) רַק הַנְּשִׂים וְהַטַּף וְהַבְּהֵמָה וְכָל אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּעִיר כָּל שְׁלָלָה תָבוּז לָךְ מותר לבזוז רק את מי שאיננו זכר בוגר (הנשים והטף) ואת רכוש העיר, וְאֶכְלָתָ אֶת שְׁלָל אֵיבֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ לָךְ מותר לך להשתמש בשלל האויב שה' נתן לך: (טו) כִּן תַעֲשֶׂה לְכָל הָעָרִים הַרְחֻקֹת מִמָּדָּךְ מֵאֵד אֲשֶׁר לֹא מְעָרֵי הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה הֵנָּה כִּד תַעֲשֶׂה לְכָל הָעָרִים שֶׁרְחֻקוֹת מִמְּךָ, שאינן משבעת העמים (תפתח להם בשלום)⁸³¹: (טז) רַק מְעָרֵי הָעַמִּים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחְלָה רַק מהערים שה' נתן לך את נחלתם, דהיינו: ערי שבעת העמים, לֹא תַחַיְהָ כָּל נִשְׁמָה אֲסוּר לָךְ להחיות אף אחד מיושבי הערים של שבעת העמים ועליך להרוג את כולם⁸³²: (יז) כִּי הִחַרְם תַּחֲרִימָם הַחַיִּים וְהָאֲמֹרִי הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרָזִי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי, כַּאֲשֶׁר צִוָּךְ יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ חַל עֲלֶיךָ חִיּוֹב להשמיד את העמים הבאים:

⁸²¹ רש"י לפי ר"ע. לפי ריה"ג: מדובר על הירא מעבירות שבידו. א"ע: הירא – להכות את האוייב. רך הלבב – לקבל מכה מהאוייב.

⁸²² אונקלוס.

⁸²³ אונקלוס. א"ע: מלשון לפקד.

⁸²⁴ ספורנו. הסיבה שממתנינים עד לאחר חזרת כולם היא, שמא אחד המפקדים שמינו יחזור מהמלחמה לאחר דברי הכהן והשוטרים, ויהיה בכך מכה מוראלית לעם. רש"י: משטרה צבאית שתמנע מהיוצאים למלחמה לחזור לביתם.

⁸²⁵ רש"י. לעומתו סובר הרמב"ן שגם במלחמת מצווה יש לפתוח בשלום.

⁸²⁶ א"ע הסתפק אם יש בדבר מצווה או שמא הדבר הוא רק רשות.

⁸²⁷ תרגום יונתן.

⁸²⁸ תרגום יונתן.

⁸²⁹ אונקלוס.

⁸³⁰ אונקלוס.

⁸³¹ א"ע. ספורנו: הרחוקות ממקום שמחנה ישראל נמצא בו עתה בעבר הירדן.

⁸³² מצאנו בפרשנים 3 דעות לגבי החיוב לקרוא בשלום:

רמב"ן סובר שיש חיוב בקריאה בשלום, גם במלחמת מצווה, דהיינו, גם לפני שנלחמים עם שבעת העמים, יש לפתוח בשלום.

רש"י סובר שכל חיוב לפתוח בשלום הוא רק במלחמת הרשות, אך במלחמה עם שבעת העמים, אין פתיחה בשלום, שהרי אסור להשלים עימם. רק אם מקבלים עליהם שבעת מצוות בני נח, מותר לקבלם.

רשב"ם (פס' טז) סובר שאין חיוב לפתוח בשלום עם שבעת העמים, אך אם הם באו ביוזמתם כדי להשלים עם בני"י, יש חיוב להשלים עמם.

החיתי, האמורי, הכנעני, הפריזי, החייו והיבוסים, כמו שה' ציוה אותך לעשות⁸³³: (יח) לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יִלְמְדוּ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת כְּכָל תּוֹעֲבוֹתֵיכֶם אֲשֶׁר עָשׂוּ לְאֱלֹהֵיהֶם וַחֲטָאתֵיכֶם לִיקַח אֱלֹהֵיכֶם (הסיבה שעליכם להשמיד את שבעת העמים היא) כדי ששבעת העמים לא ילמדו אתכם לעשות כמו התועבות שלהם, וכך, אם תלמדו מהם, גם אתם תחטאו לה': (יט) כִּי תִצְוֶה אֶל עֵיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֵם עָלֶיךָ לְתַפְשָׁה כִּשְׂטִיל מִצּוֹר עַל עֵיר כְּדִי לִכְבוֹשׁ אוֹתָהּ,⁸³⁴ לֹא תִשְׁחִית אֶת עֵצָה אֶל תִּשְׁחִית אֶת עֵצִיהָ שֶׁל הָעֵיר שֶׁאֵתָּה מְטִיל עֲלֶיךָ מִצּוֹר,⁸³⁵ לְנִדְחַת עָלָיו גְּרִזָּן לְהָרִים עַל עֵצֵי הָעֵיר גְּרִזָּן,⁸³⁶ כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכַל (הסיבה שאסור לכם לחרות את עצי העיר היא) כיוון שאתה תאכל מהעץ, לאחר שתכבוש את העיר,⁸³⁷ וְאֵתוֹ לֹא תִכְרֹת אֶת עֵץ הַפְּרִי אֲסוּר לָךְ לִכְרוֹת, כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לְבָא מִפְּנֵיךָ בְּמִצּוֹר שֶׁמֵא הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה,⁸³⁸ הָאָם הָעֵץ נֹחֵשֶׁב כְּאָדָם, כְּדִי שֶׁגַם עָלָיו יִחוּלוּ קִשְׁיֵי הַמִּצּוֹר: וְדָאֵי שְׁלֵא! וְלִכּוֹן, אֵינְךָ שׁוֹם סִיבָה לְהַכְרִית אֶת הָעֵץ⁸³⁹: (כ) רַק עֵץ אֲשֶׁר תִּדְעַה כִּי לֹא עֵץ מֵאֲכָל הוּא רַק עֵץ שֶׁאֵתָּה יוֹדֵעַ עָלָיו שֶׁאֵינֶנּוּ נוֹתֵן פִּירוֹת, (גם אם הוא מסוג האילנות הנותנים פירות, כל עוד עץ ספציפי זה אינו נותן פירות),⁸⁴⁰ אֵתוֹ תִּשְׁחִית וְכָרְתָּ וּבְנִיתָ מִצּוֹר עֵץ כִּזֶּה מוֹתֵר לָךְ לְהַשְׁחִית וְלִכְרוֹת כְּדִי לִבְנוֹת אֶת הַדְּבָרִים הַנִּצְרָכִים לְהַטִּיל הַמִּצּוֹר (כמו סוללה וכדו'),⁸⁴¹ עַל הָעֵיר אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה עִמָּךְ מִלְחָמָה (כדי להטיל מצור) על העיר הנלחמת נגדך, עַד רִדְתָּהּ עַד שֶׁתִּכְבוֹשׁ אוֹתָהּ⁸⁴²:

דברים פרק כא

(א) כִּי יִמְצָא חֶלֶל בְּאֶדְמָה אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ נִתֵּן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ אִם תִּמְצָא בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גּוֹפֵה שֶׁל אָדָם שֶׁנִּרְצַח,⁸⁴³ נֶפֶל בְּשָׂדֶה (גופתו של הנרצח) תִּהְיֶה מוֹטֶלֶת בְּשָׂדֶה,⁸⁴⁴ לֹא נוֹדַע מִי הִכָּהוּ לֹא יִהְיֶה יָדוּעַ מִי רָצַח אוֹתוֹ⁸⁴⁵: (ב) וַיִּצְאוּ זְקֵנֶיךָ וְשֹׁפְטֶיךָ הַסֵּנְהַדְרִין וְהַדֵּינִים יֵצְאוּ מֵעִירָם,⁸⁴⁶ וּמִדְּדוּ אֶל הָעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבֹת הַחֶלֶל הַסֵּנְהַדְרִין יִמְדְּדוּ אֶת הַמֵּרְחָק מֵהָעָרִים שֶׁמְסִבִּיב לְמִקּוֹם בּוֹ נִמְצְאָה גּוֹפֵת הַנִּרְצָח עַד לְגוֹפָה, כְּדִי לִבְרֹר אִיזוֹ עֵיר הִיא הַקְּרוּבָה בְּיֹתֵר לְנִרְצָח⁸⁴⁷: (ג) וְהָיָה הָעֵיר הַקְּרוּבָה אֶל הַחֶלֶל הָעֵיר שֶׁנִּמְצְאָה הַקְּרוּבָה בְּיֹתֵר אֶל הַחֶלֶל, וְלָקְחוּ זְקֵנֵי הָעֵיר הַהִוא עֲגָלֹת בָּקָר אֲשֶׁר לֹא עֲבָד בָּהּ זְקֵנֵי הָעֵיר הַקְּרוּבָה יִקְחוּ עִגְלָה שֶׁלֹּא

⁸³³ עפ"י אונקלוס.

⁸³⁴ אונקלוס.

⁸³⁵ אונקלוס.

⁸³⁶ אונקלוס.

⁸³⁷ רשב"ם. ספורנו: האיסור לכרות את העץ נובע מהביטחון שעם ישראל יאכל מפירות הארץ, שכן ה' יוודא שבנ"י יכבשו את הארץ, וממילא אין סיבה להכרית את עצי הפרי.

⁸³⁸ רש"י. אונקלוס. העץ אינו כאדם, שייכנס בגללך למצור (ולא בלשון שאלה כרש"י)

⁸³⁹ רש"י. רשב"ם: מותר לכרות את עצי הפרי הקרובים מאוד אל העיר המשמשים מקום מסתור לחיילי האויב.

זהו "כי האדם עץ השדה": מי שגורם לאדם להסתתר הוא עץ השדה, ולכן גם העץ נחשב כחלק מהמצור. א"ע:

חיי האדם בנויים על העצים ולכן אסור להכרית עצים אלו.

⁸⁴⁰ ספורנו.

⁸⁴¹ רשב"ם.

⁸⁴² אונקלוס. רשב"ם: עד רדת חומותיה.

⁸⁴³ אונקלוס.

⁸⁴⁴ אונקלוס.

⁸⁴⁵ אונקלוס.

⁸⁴⁶ רש"י. אונקלוס וא"ע: מדובר על זקנים סתם.

⁸⁴⁷ רש"י.

נעשתה עימה שום מלאכה, ⁸⁴⁸ אֲשֶׁר לֹא מִשְׁכָּה בְּעַל (זקני העיר יקחו עגלה) שלא השתמשו בה לחרישה ⁸⁴⁹:
(ד) וְהוֹרְדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהוּא אֶת הָעֵגְלָה אֶל נַחַל אֵיתָן זִקְנֵי הָעִיר הַקְּרוּבָה יוֹרִידוּ אֶת הָעֵגְלָה אֶל נַחַל
קֶשֶׁה (התורה תסביר בהמשך מהו נחל קשה), ⁸⁵⁰ אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִזְרַע (כאן התורה מפרטת מהו
נחל קשה) נחל שהקרקע שבו לא נזרעה ולא נעבדה מעולם, וְעֲרַפּוּ שָׁם אֶת הָעֵגְלָה בְּנַחַל זִקְנֵי הָעִיר יַעֲרַפּוּ
(סוג של שחיטה ⁸⁵¹ מלשון שמסירים את עורף העגלה) בנחל הקשה את העגלה ⁸⁵²: (ה) וְנִגְשׁוּ הַכְּהֹנִים בְּנֵי
לְוִי כְהֵנִים שֶׁבִּבְרִיר יֵצְאוּ מִשְׁבֵּט לְוִי יִתְקַרְבוּ ⁸⁵³ (כדי לומר "כפר לעמך ישראל"), ⁸⁵⁴ כִּי בָּם בָּחַר יְקִיָּק
אֱלֹהֶיךָ לְשָׂרְתוֹ וּלְבָרְךָ בְּשֵׁם יְקִיָּק (הסיבה שהכהנים הם שמתקרבים כדי לומר "כפר לעמך ישראל" היא)
כיוון שה' בחר בהם לארבעה דברים: 1. כדי לשרת אותו בבית המקדש, 2. כדי לברך ברכת כהנים, וְעַל
פִּיָּהֶם יִהְיֶה כָּל רִיב 3. הכהנים יכריעו בין בעלי דינים הבאים לפניהם לדון, ⁸⁵⁵ וְכָל נִגְעַת 4. הסגרת נגעים
(כגון צרעת) נעשית על פי הכהנים ⁸⁵⁶: (ו) וְכָל זִקְנֵי הָעִיר הַהוּא הַקְּרוּבִים אֶל הַחֲלָל זִקְנֵי הָעִיר שֶׁנִּמְצְאוּ
קרובה אל החלל על ידי מדידת הסנהדרין, יִרְחֲצוּ אֶת יְדֵיהֶם עַל הָעֵגְלָה הָעֲרוּפָה בְּנַחַל (זקני העיר
הקרובה אל החלל) ירחצו את ידיהם במקום בנחל בו נערפה העגלה ⁸⁵⁷: (ז) וְעָנּוּ וְאָמְרוּ זִקְנֵי הָעִיר הַקְּרוּבָה
אל החלל יאמרו לאחר רחיצת ידיהם בנחל: יִדְּיֵנוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה אֲנַחְנוּ אֵינְנוּ אַחֲרָאִים לְרַצַּח
הַחֲלָל, על ידי שלא נתנו לו מזונות ונפרדנו ממנו ללא שליווינו אותו, ⁸⁵⁸ וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ וְכֵן לֹא רָאִינוּ אֶת
הַחֲלָל שֶׁמֵּת, כך שלא יכולנו ללוות אותו: (ח) לֵאחֲרַי דְּבִרֵי הַזִּקְנִים הַכְּהֹנִים אֹמְרִים: ⁸⁵⁹ כִּפֹּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל
תכפר לבני ישראל, על שלא שמו שמירה על הדרכים המסוכנות, ⁸⁶⁰ אֲשֶׁר פָּדִיתָ יְקִיָּק כִּמוֹ שֶׁפָּדִיתָ אֶת עַם
יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בַּחֲסֵד, כך תכפר להם עתה על דם הנקי בחסד, ⁸⁶¹ וְאֵל תִּתֵּן דָּם נָקִי בְּקִרְבַּ עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל
אל תיתן חובת דם זכאי בתוך בני ישראל, ⁸⁶² וְנִכְפַּר לָהֶם הַדָּם מִשְׁעָה שֶׁהַזִּקְנִים עָשׂוּ אֶת כָּל מַה שֶּׁמְחַוִּיבִים
לעשות, העניין כופר להם ⁸⁶³: (ט) וְאַתָּה תִּבְעַר הַדָּם הַנָּקִי מִקִּרְבְּךָ תַּעֲנִישׁ אֶת מִי שֶׁשָּׁפַךְ דָּם הַזֹּכָאִי

848 אונקלוס.

849 אונקלוס. א"ע: אשר לא עובד בה, היינו לחרישה, ואשר לא עלה עליה עול, היינו להביא אבנים בעגלתה.

850 רש"י. רמב"ם: נחל שמימיה זורמים בחוזק. ספורנו: נחל שאין רגל אדם מצויה שם.

851 רש"י.

852 א"ע. ספורנו: הסיבה לעריפה היא שהורגים את העגלה בלי ששמה לב, כך ההריגה הייתה בלי ידיעת העם.

853 אונקלוס.

854 א"ע.

855 אונקלוס.

856 אונקלוס.

857 רמב"ם בהלכות.

858 רש"י.

859 אונקלוס.

860 א"ע.

861 א"ע.

862 אונקלוס.

863 רש"י.

והנקי,⁸⁶⁴ דהיינו, שאם נמצא הרוצח לאחר עריפת העגלה, הוא ייהרג,⁸⁶⁵ כִּי תַעֲשֶׂה הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי יְקֹנֶק הריגת הרוצח היא עשיית הישר בעיני ה',⁸⁶⁶:

פרשת כִּי־תֵצֵא

(י) כִּי תֵצֵא לְמַלְחָמָה עַל אִיבֶיךָ כְּשֵׁתֵצֵא לְמַלְחַמַת רְשׁוֹת נֶגַד אוֹיְבֶךָ,⁸⁶⁷ וְנָתַנוּ יְקֹנֶק אֱלֹהֶיךָ בְיָדְךָ הַיֵּשֶׁר בִּידְכֶם אֶת אוֹיְבֵיכֶם,⁸⁶⁸ וְשָׁבִיתָ שְׁבִי' וְאַתָּם תֵּשְׁבוּ מֵאוֹיְבֵיכֶם שְׁבוּיִים⁸⁶⁹: (יא) וְרָאִיתָ בְּשָׂבִיָּה אִשָּׁת יַפֶּת הַתָּאֵר אִם תִּרְאֶה בֵּין הַשְּׁבוּיִים אִשָּׁה יַפֶּת מְרָאָה, וְחָשַׁקְתָּ בָּהּ תִּרְצָה לְקַחַת אוֹתָהּ לְךָ לְאִשָּׁה, תִּרְצָה לְהִתְחַתֵּן אִתָּהּ,⁸⁷⁰ וְלִקְחָתָּ לָךְ לְאִשָּׁה מוֹתֵר לְךָ בְּדִיעַבַּד לְהִתְחַתֵּן אִתָּהּ, תַּחַת הַתְּנָאִים הַבָּאִים⁸⁷¹: (יב) וְהִבֵּאתָהּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ תִּכְנִיס אוֹתָהּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ,⁸⁷² וְהִתּוֹרָה מוֹנֶה אֶת אַרְבַּעַת הַדְּבָרִים שֶׁצָּרִיכָה הָאִשָּׁה לַעֲשׂוֹת כְּשֶׁהִיא בְּבֵיתוֹ שֶׁל הָאָדָם שֶׁחָשַׁק בָּהּ: (1) וְגִלְחָה אֶת רֵאשָׁתָּה הִיא צָרִיכָה לְגַלַּח אֶת הַשִּׁיעָר מֵרֵאשָׁתָּה,⁸⁷³ (2) וְעָשְׂתָה אֶת צִפְרָנֶיהָ הָאִשָּׁה תְּגַדֵּל אֶת צִפּוֹרְנֶיהָ⁸⁷⁴: (ג) וְהִסִּירָה אֶת שְׂמֹלֶת שְׂבִיָּהּ מֵעַלֶיהָ הָאִשָּׁה צָרִיכָה לְהוֹרִיד אֶת הַשְּׂמֹלָה בַּה נִשְׁבְּתָה, הַיּוֹת וְנִשְׁבְּתָה הַיּוֹת לֹבְשׁוֹת הַגּוּיִים הֵיוּ לֹבְשׁוֹת בְּגָדִים יָפִים בְּשַׁעַת הַמַּלְחָמָה,⁸⁷⁵ וְיִשְׂבָּה בְּבֵיתְךָ הָאִשָּׁה יַפֶּת הַתּוֹאֵר תֵּשֵׁב בְּבֵיתְךָ כְּשֶׁהִיא בְּנִיוּלָהּ: קִרְחַת עִם צִפּוֹרְנֵיִם מְגוֹדְלוֹת וְעִם בְּגָדִים מְכוֹעָרִים, כִּךְ שֶׁתְּהִיָּה מְגוֹנָה בְּעֵינֶיךָ,⁸⁷⁶ (4) וּבְכִתָּהּ אֶת אָבִיָּהּ וְאֶת אִמָּהּ יֵרַח יָמִים הָאִשָּׁה יַפֶּת הַתּוֹאֵר תִּתְּנֶה עַל אִבִּיהָ וְעַל אִמָּהּ בְּמִשְׁךְ חוֹדֶשׁ,⁸⁷⁷ וְאַחֲרַיִךְ בֵּן לְאַחַר חוֹדְשֵׁיִם נוֹסְפִים עַל הַחוֹדֶשׁ שֶׁבְּכִתָּהּ אֶת אִבִּיהָ וְאֶת אִמָּהּ,⁸⁷⁸ תָּבוֹא אֵלֶיהָ וּבְעֵלְתָהּ תִּקְיֶים בְּאִשָּׁה דִּינִים הַשִּׁיכִים בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ,⁸⁷⁹ וְהִיָּתָה לָךְ לְאִשָּׁה וְאִם הָאִשָּׁה תִּחִיָּה לְךָ לְאִשָּׁה לְכָל דִּינֶיהָ⁸⁸⁰: (יד) וְהִיָּה אִם לֹא חִפְצָתָּ בָּהּ אִם לְאַחַר הַזְּמַן שֶׁהָאִשָּׁה יַפֶּת הַתּוֹאֵר מִתְּנוּלָתָה, אֶתָּה תַּחֲלִיט שְׂאִינְךָ מֵעוֹנֵיִן לְהִתְחַתֵּן אִתָּהּ, וְשִׁלַּחְתָּהּ לְנַפְשָׁהּ תִּשְׁלַח אוֹתָהּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל שֶׁהִיא רוֹצָה,⁸⁸¹ וּמְכוֹר לֹא תִמְכְּרָנָה בְּפָסָף אֲסוּר לְךָ לְמַכּוֹר אֶת הָאִשָּׁה יַפֶּת הַתּוֹאֵר לְשַׁפְּחָה, לֹא תִתְּעַמֵּר בָּהּ

⁸⁶⁴ ספורנו בפרק יט'. לצערי לא הבנתי את א"ע.

⁸⁶⁵ רש"י.

⁸⁶⁶ רש"י.

⁸⁶⁷ רש"י.

⁸⁶⁸ אונקלוס.

⁸⁶⁹ תרגום יונתן.

⁸⁷⁰ א"ע.

⁸⁷¹ אונקלוס וכן רמב"ן בפס' יג'. "בדיעבד" – עפ"י רש"י.

⁸⁷² אונקלוס.

⁸⁷³ תרגום יונתן.

⁸⁷⁴ רש"י. א"ע: תתקן את ציפורניה.

⁸⁷⁵ רש"י.

⁸⁷⁶ רש"י. רמב"ן: אין המטרה שהאישה תהיה יפת תואר ותגונה, אלא היא נוהגת מנהגי אבילות. א"ע (פס' יג')

מדובר על תהליך טהרה מטומאה.

⁸⁷⁷ א"ע.

⁸⁷⁸ רמב"ם הלכות מלכים.

⁸⁷⁹ רמב"ן: קידושי כסף ושטר אינם קונים כאן.

⁸⁸⁰ רמב"ן: אם זינתה תחתינו תידון כאשת איש.

⁸⁸¹ א"ע. תרגום יונתן הצריך גט ואילו הרמב"ן לא הצריך.

אסור לך להשתמש באישה בתור שפחה,⁸⁸² תַּחַת אֲשֶׁר עֲנִיתָהּ (הסיבה שאסור לך למכור את האישה או להשתמש בה כשפחה היא) כיוון שעניית את האישה במשך כל ימי ניוולה⁸⁸³: (טו) כִּי תִהְיֶינָה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים אִם אָדָם יִהְיֶה נָשׁוּי לְשֵׁנֵי נָשִׁים, הָאֶחָת אֶהְיֶבָה וְהָאֶחָת שְׁנוֹאָה אַחַת הַנָּשִׁים הִיא אֶהְיֶבָה לְבַעֲלָהּ, ואחת מהן שנואה על בעלה, וְיִלְדוּ לוֹ בָּנִים הָאֶהְיֶבָה וְהַשְׁנוֹאָה וְשֵׁנֵי הַנָּשִׁים הוֹלִידוּ לְבַעַל בָּנִים, וְהָיָה הַבֵּן הַבְּכוֹר לְשְׁנֵי־אָה וְהַבֵּן הַבְּכוֹר נוֹלַד לְאִשָּׁה הַשְּׁנוֹאָה. האישה השנואה הולידה בן לפני האישה האהובה על בעלה⁸⁸⁴: (טז) וְהָיָה בְּיוֹם הַנְּחִילוֹ אֶת בָּנָיו אֶת אֲשֶׁר יִהְיֶה לוֹ בְּיוֹם שֶׁהָאָדָם שָׁנָשׁוּי לְשֵׁנֵי הַנָּשִׁים⁸⁸⁵ יוֹרֵשׁ אֶת נַכְסָיו לְבָנָיו,⁸⁸⁶ לֹא יוֹכֵל לְבַכֵּר אֶת בֶּן הָאֶהְיֶבָה אִין לוֹ רְשׁוֹת לְתַת לְבֵן שֶׁל הָאִשָּׁה הָאֶהְיֶבָה אֶת חֶלֶק הַבְּכוֹרָה,⁸⁸⁷ עַל פְּנֵי בֶן הַשְּׁנוֹאָה הַבְּכוֹר בְּמִקּוֹם לְתַת אֶת חֶלֶק הַבְּכוֹרָה לְבֵן שֶׁל הָאִשָּׁה הַשְּׁנוֹאָה: (יז) כִּי אֵלֹהִים,⁸⁸⁸ אֶת הַבְּכוֹר בֶּן הַשְּׁנוֹאָה יַבִּיר הָאִישׁ יַעֲשֶׂה לְבֵן הָאִשָּׁה הַשְּׁנוֹאָה הֵיכֵר עַל יְדֵי שִׁירֵי־לֵבָן הָאִשָּׁה הַשְּׁנוֹאָה יְרוּשָׁה כַּדִּין הַבְּכוֹר,⁸⁸⁹ לְתַת לוֹ פִּי שְׁנַיִם יֵשׁ לְתַת לְבֵן הַשְּׁנוֹאָה יְרוּשָׁה כְּאִילוֹ הִיא שְׁנֵי אַחִים. אִם יֵשׁ שְׁנֵי בָנִים: בֶּן לְאִשָּׁה הָאֶהְיֶבָה וְבֵן לְאִשָּׁה הַשְּׁנוֹאָה, יֵשׁ לְחַלֵּק אֶת הַיְרוּשָׁה לְשֵׁלֶשֶׁת חֲלָקִים, וְבֶן הַשְּׁנוֹאָה מִקְבֵּל שְׁנֵי חֲלָקִים בְּעוֹד בֶּן הָאֶהְיֶבָה מִקְבֵּל חֶלֶק אֶחָד,⁸⁹⁰ כֹּל אֲשֶׁר יִמְצָא לוֹ (יֵשׁ לְתַת לְבֵן הַשְּׁנוֹאָה דִּין בְּכוֹרָה) בְּכָל נַכְסָיו שֶׁל הָאָב, כִּי הוּא רֵאשִׁית אָנֹכִי כִּיוֹן שֶׁבֶן הַשְּׁנוֹאָה הוּא זֶה שְׂרָאוּי לְרֶשֶׁת אֶת מִמּוֹנוֹ שֶׁל הָאִישׁ שָׁנָשׁוּי לְשֵׁנֵי נָשִׁים,⁸⁹¹ לוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה דִּין הַבְּכוֹר חַל עַל בֶּן הָאִשָּׁה הַשְּׁנוֹאָה: (יח) כִּי יִהְיֶה לְאִישׁ בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵד אִינְנוּ שָׁמַע בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ אִם יִהְיֶה לְאָדָם בֶּן אֲשֶׁר סָר מֵהַדְּרָךְ,⁸⁹² וְהָבֵן מִסְרֵב לְשִׁמּוֹעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ (מורה פירושו שמורד לשמוע),⁸⁹³ וְיִסְרוּ אֹתוֹ הוֹרָיו שֶׁל הָבֵן הַתְּרוּ בְּבֵן הַסוֹרֵר בְּפָנָיו שְׁלֹשָׁה וְהָכּוֹ אֹתוֹ,⁸⁹⁴ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם לְמִרְוֹת הַהֲתַרְאוֹת וְהַחֲלָקוֹת, הָבֵן עַדִּיין אִינוֹ שׁוֹמַע בְּקוֹל הוֹרָיו: (יט) וְתִפְּשׂוּ בּוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ אֲבִיו וְאִמּוֹ שֶׁל הָבֵן הַסוֹרֵר יִתְפָּסוּ בְּבִנְהֵם הַסוֹרֵר, וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ (הוריו של הבן הסורר) יוֹצִיאוּ אֶת הָבֵן הַסוֹרֵר אֶל חֲכָמֵי עִירוֹ,⁸⁹⁵ וְאֵל שַׁעַר מִקְדָּמוֹ (הוריו של הבן הסורר) יבִּיאוּ אֶת הָבֵן הַסוֹרֵר לְפֶתַח בֵּית דִּין שֶׁל הָעִיר בֵּה הֵם גְּרִים⁸⁹⁶: (כ) וְאָמְרוּ אֵל זִקְנֵי עִירוֹ אֲבִיו וְאִמּוֹ שֶׁל הָבֵן הַסוֹרֵר יֹאמְרוּ אֶל זִקְנֵי הָעִיר בֵּה הֵם גְּרִים: בְּיָנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמוֹרֵד אִינְנוּ שָׁמַע בְּקוֹלָנוּ בְּנֵנוּ סָר

⁸⁸² רש"י. רשב"ם: מלשון לעשות סחורה. א"ע: מלשון ערמה. רמב"ן: אל תתאמר, תתגדל, ע"י שתשתמש בה לשפחה.

⁸⁸³ אך רשב"ם פירש שהכוונה היא לביאת הנישואין.

⁸⁸⁴ רמב"ן וספורנו.

⁸⁸⁵ אונקלוס.

⁸⁸⁶ תרגום יונתן.

⁸⁸⁷ תרגום יונתן.

⁸⁸⁸ רשב"ם.

⁸⁸⁹ א"ע בפירושו הראשון. בפירושו השני: יודה לפני אחרים מיהו הבכור, או אם היו תאומים, יכיר בעצמו מיהו הבכור.

⁸⁹⁰ רש"י.

⁸⁹¹ רשב"ם. אונקלוס: ראש תקפו. א"ע: הראשון שיצא מזרעו.

⁸⁹² רש"י. תרגום יונתן: סרבן. אונקלוס: סוטה מדרך הישר. א"ע: אינו מקים מצוות עשה.

⁸⁹³ רש"י. א"ע: אינו מקיים מצוות לא תעשה.

⁸⁹⁴ רש"י.

⁸⁹⁵ תרגום יונתן.

⁸⁹⁶ תרגום יונתן.

מהדרך ומסרב לשמוע בקולנו, זֹלִל בננו זולל בשר,⁸⁹⁷ וְסָבָא וכן בננו שותה יין, (והבן גונב כדי לממן את הבשר שאוכל ואת היין ששותה)⁸⁹⁸: (כא) וּרְגָמְהוּ כָּל אַנְשֵׁי עִירוֹ בְּאַבְנִים וְמָת כָּל תּוֹשְׁבֵי הָעִיר יִרְגְּמוּ אֶת הַבֶּן הַסּוֹרֵר בְּאַבְנִים, וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִקְרַבְךָ עַל יַדֵּי שְׂתֵהרֹג אֶת הַבֶּן הַסּוֹרֵר, אֵתָה תִּבְעַר אֶת הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל, וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּ כָּל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ שֶׁהֵבֵן הַסּוֹרֵר נִהְרָג, עַל יַדֵּי שְׁבִית דִּין יִכְרִיזוּ בְּרַבִּים שֶׁהֵם הִרְגוּ אֶת הַבֶּן הַסּוֹרֵר,⁸⁹⁹ ולאחר שכולם ישמעו שהבן הסורר נהרג, הם יפחדו להתנהג כמוהו: (כב) וְכִי יִהְיֶה בְּאִישׁ חָטָא מְשֻׁפָּט מוֹת אִם יִהְיֶה לְאָדָם חוֹבַת דִּין מוֹת.⁹⁰⁰ ברמב"ם כתוב שמדובר במי שגידף את ה' ועובד עבודה זרה, וְהוֹמַת בֵּית הַדִּין יִקְיִים אֶת גֹּזֵר הַדִּין, וְיִסְקוּל אֶת הַנִּידוּן, וְתִלְיַת אֶתוֹ עַל עֵץ כָּל מִי שֶׁנִּסְקַל בְּבֵית דִּין עַל שְׂגִידָף אֶת ה' או עבד עבודה זרה, צריך להתלות על עץ⁹⁰¹: (כג) לֹא תִלִּין נִבְלָתוֹ עַל הָעֵץ אֶל תִּשְׁאִיר אֶת נִבְלָתוֹ שֶׁל הָאָדָם שְׁבִית דִּין הִרְגָה תְלוּיָה עַל הָעֵץ גַּם בְּלִילָה, כִּי קָבוֹר תִּקְבְּרֵנוּ בַּיּוֹם הַהוּא אֲלֵא תִקְבֹּר אֶת הָאָדָם שֶׁנִּהְרָג בְּבֵית דִּין בְּאוֹתוֹ יוֹם שֶׁבּו נִתְלָה, כִּי קָלְלָת אֱלֹהִים תִּלְוִי הַיּוֹת וְהָאָדָם עֹשֵׂי בְצַלֵּם ה', כִּשֶׁהָאָדָם תְלוּי עַל הָעֵץ, יֵשׁ בְּכַךְ בְּזִיווֹן כִּלְפֵי שְׁמַיִם,⁹⁰² וְלֹא תִטְמֵא אֶת אֲדָמְתְךָ אֲשֶׁר יִקְנֹק אֱלֹהֶיךָ נִתֵּן לָךְ נִחְלָה וּבְכַךְ שֶׁלֹא תִשְׁאִיר אֶת הַנִּהְרָג תְלוּי עַל עֵץ, אֵתָה לֹא תִטְמֵא אֶת אֲדָמְתָּ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אִם אֵתָה מִלִּין אֶת הַתְלוּי, אֵתָה מִטְמֵא אֶת אֲדָמְתָּ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.⁹⁰³

דברים פרק כב

(א) לֹא תִרְאֶה אֶת שׂוֹר אֲחִיךָ אוֹ אֶת שׂוֹר נְדָחִים אֲסוּר לָךְ לִרְאוֹת אֶת הַשׂוֹר אוֹ הַשֶּׁה שֶׁל אַחִיךָ מִיִּשְׂרָאֵל אֲבוּדִים,⁹⁰⁴ וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם (אסור שבשעה שאתה רואה את השור או השה של אחיך אבודים) שתכבוס את עיניך כאילו אינך רואה אותם ותתעלם מהם,⁹⁰⁵ הַשֶּׁב תִּשְׁיִבֵם לְאֲחִיךָ אֲלֵא תַחְזִיר אֶת הַשׂוֹר אוֹ הַשֶּׁה הָאֲבוּדִים לְאֲחִיךָ: (ב) וְאִם לֹא קָרֹב אֲחִיךָ אֲלֵיךָ אִם אַחִיךָ, בַּעַל הַשׂוֹר אוֹ הַשֶּׁה, נִמְצָא רְחוּק מִמֶּךָ,⁹⁰⁶ וְלֹא יִדְעָתוֹ אוֹ שֶׁאֵינְךָ יוֹדֵעַ מִיָּהֶם הַבְּעֵלִים שֶׁל הָאֲבִידָה,⁹⁰⁷ וְאִסְפָּתוּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ תִּכְנִס אֶת הָאֲבִידָה לְתוֹךְ בֵּיתְךָ,⁹⁰⁸ וְהָיָה עִמָּךְ עַד דְּרֹשׁ אֲחִיךָ אֶתוֹ הָאֲבִידָה תִישָׂא אֶצְלְךָ עַד שֶׁהַבְּעֵלִים שֶׁל הַמְצִיאָה יִתְבַּעוּ אֶת הָאֲבִידָה,⁹⁰⁹ וְהִשְׁבַּתוּ לוֹ (לאחר שבעל האבידה יתבע את האבידה בסימנים) תשיב לבעלים את האבידה⁹¹⁰:

⁸⁹⁷ א"ע.

⁸⁹⁸ א"ע.

⁸⁹⁹ רש"י.

⁹⁰⁰ אונקלוס.

⁹⁰¹ רש"י שאומר שכל הנסקלים בתלייה אך זוהי רק דעתו של ר"א וחכמים אומרים שרק המגדף והעובד ע"ז בתלייה.

⁹⁰² רש"י. א"ע: האדם תלוי על כך שגידף את ה', או שה' קילל את האדם התלוי. והסביר שהגם בגויים שייך "לא תלין" היות סוהשיחה על קללת ה' בשעה שהעוברים ושבים רואים את התלוי, היא שלילית.

⁹⁰³ רמב"ן, וא"כ יש כאן 2 לאוים.

⁹⁰⁴ אונקלוס.

⁹⁰⁵ רש"י.

⁹⁰⁶ רמב"ן. כמו"כ כתב שזוהי מצווה מצווה מבוארת על הכתוב בספר דמות, אלא שכאן הוסיף כמה עניינים: א. כאן מדובר שמצא אותם נידחים, דהיינו שברחו ממנו. וכן את דרשות חז"ל שפעמים שיש להתעלם וכו'.

⁹⁰⁷ רמב"ן.

⁹⁰⁸ אונקלוס.

⁹⁰⁹ אונקלוס. רש"י: עד דרשו אֵתָה את אחיך ותברר אם הוא רמאי ע"י שתבקש סימנים לפני שאתה מחזיר לו.

העירוב בין שני המינים יהיו אסורים באכילה,⁹²⁵ הַזָּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע (שמא יסתאב) הזרע שזרעת כלאיים, וְתִבּוֹאֵת הַכֶּרֶם (וכן שמא יסתאבו) פירות הכרם שתזרע כלאיים: (י) לֹא תִחְרַשׁ בְּשׂוֹר וּבְחֶמֶר יַחְדָּו אִסוּר שתחרוש את שדך על ידי שור וחמור ביחד, וכן הדין בכל שני מינים שונים של בעלי חיים⁹²⁶: (יא) לֹא תִלְבַּשׁ שְׁעִטָּנוּ צֶמֶר וּפְשָׁתִים יַחְדָּו אִסוּר לך ללבוש בגדים המעורבים מצמר ופשתים⁹²⁷: (יב) גְּדָלִים פְּתִילִים,⁹²⁸ כלומר: מצוות ציצית, תַעֲשֶׂה לָךְ עַל אַרְבַּע כַּנְפוֹת כְּסוּתְךָ (יש לעשות ציצית) על ארבע הכנפות של הבגד, אֲשֶׁר תִּכְסֶה בָּהּ (יש לעשות ציצית) על הבגד שאתה לובש ביום⁹²⁹: (יג) כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה אִם אָדָם יִתְחַתֵּן עִם אִשָּׁה,⁹³⁰ וּבָא אֵלֶיהָ וַיִּשְׁנְאָהּ ולאחר החתונה הבעל ישנא את האישה שהתחתן איתה: (יד) וְשָׂם לָהּ הָאִישׁ עֹשֶׂה עֲלֶיהָ, כלומר: דיבר עליה (על האישה שאירס),⁹³¹ עֲלִילַת דְּבָרִים (האיש שהתחתן ידבר על אשתו) לשון הרע,⁹³² וְהוֹצֵא עָלֶיהָ שֵׁם רָע (האיש שהתחתן), יוציא על אשתו שם רע, וְאָמַר כֹּךְ יֹאמַר הַבַּעַל בְּשַׂעַת שִׁיּוּצֵיָא עַל אִשְׁתּוֹ שֵׁם רָע: אֵת הָאִשָּׁה הַזֹּאת לְקַחְתִּי וְאֶקְרַב אֵלֶיהָ וְלֹא מִצְאָתִי לָהּ בְּתוּלִים (האיש יאמר על אשתו לשון הרע בכך שיאמר) האישה הזאת התחתנה עם אדם נוסף לאחר שהתארסתי איתה: (טו) וְלִקַּח אָבִי הַנַּעַר וְאִמָּהּ וְהוֹצִיאוּ אֵת בְּתוּלֵי הַנַּעַר הַנַּעֲרָה יוֹכִיחוּ לְבֵית דִּין שְׁבַתֶּם לֹא תִתְחַתֵּן עִם אִף אֶחָד לְאַחַר הָאִירוֹסִין,⁹³³ אֶל זִקְנֵי הָעִיר הַשְּׂעָרָה (הורי האישה שהתארסה יוכיחו שבתם לא התחתנה עם אף אחד לאחר האירוסין), על ידי שיבואו לשער בית הדין⁹³⁴: (טז) וְאָמַר אָבִי הַנַּעַר אֶל הַזִּקְנִים אָבָא שַׁל הָאִשָּׁה יֹאמַר אֵל הַדֵּיּוּנִים: אֵת בְּתִי נָתַתִּי לְאִישׁ הַזֶּה לְאִשָּׁה, וַיִּשְׁנְאָהּ (אבא של האישה אומר לדיינים): מִסְרַתִּי אֵת בְּתִי לְאִישׁ הַזֶּה לְאִשָּׁה, אֵךְ הוּא שֵׁנָא אֵת בֵּיתִי: (יז) וְהִנֵּה הוּא שָׂם עֲלִילַת דְּבָרִים לְאָמַר (האיש שהתחתן עם ביתי שונא אותה ולכן) הוּא הַעֲלִיל עֲלֶיהָ דְּבִרֵי שְׂקָר וְאָמַר, לֹא מִצְאָתִי לְבִתְךָ בְּתוּלִים (האיש שהתחתן אומר על אשתו) בְּתַךְ הַתְּחַתְּנָה לְפָנַי בֵּין הָאִירוֹסִין שְׁלָנוּ לְנִישׁוּאִין, וְאֵלֶּה בְּתוּלֵי בְּתִי אֵךְ הִנֵּה הוֹכַחָה שְׁבִיתִי לֹא תִתְחַתְּנָה לְפָנַי הָאִירוֹסִין, וּפְרָשׁוּ הַשְּׂמֵלָה לְפָנַי זִקְנֵי הָעִיר טַעַנְתָּ הָאֵב תִּתְבַּרֵר לְפָנַי בֵּית הַדִּין⁹³⁵: (יח) וְלִקְחוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהוּא אֵת הָאִישׁ הַדֵּיּוּנִים יִיקְחוּ אֵת הָאִישׁ שֶׁהִתְבַּרֵר שְׁשִׁיקַר, וַיִּסְרוּ אֹתוֹ בֵּית הַדִּין יִלְקוּ אֵת הָאִישׁ שְׁשִׁיקַר⁹³⁶: (יט) וְעָנְשׁוּ אֹתוֹ מֵאָה כֶּסֶף וְנָתְנוּ לְאָבִי הַנַּעֲרָה בֵּית הַדִּין יַעֲנִישׁ אֵת מוֹצֵיא הַשֵּׁם רָע בְּעוֹנֶשׁ נוֹסֵף חוּץ מִהַמְּלֻקוֹת, מוֹצֵיא הַשֵּׁם רָע מְשַׁלֵּם לְאָבִי הַנַּעֲרָה מֵאָה כֶּסֶף, כִּי הוֹצֵיא שֵׁם רָע עַל בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל (הסיבה שעל מוציא השם רע לשלם מאה כסף היא) מְכִיוּן שֶׁהוּא הוֹצֵיא שֵׁם רָע עַל אִשָּׁה מִיִּשְׂרָאֵל שְׁעוֹד לֹא תִתְחַתְּנָה, וְלֹא תִהְיֶה לְאִשָּׁה הָאִשָּׁה שֶׁהַעֲלִיל עֲלֶיהָ, תִּהְיֶה לוֹ לְאִשָּׁה, לֹא יוֹבֵל לְשִׁלְחָה כָּל יָמָיו אֵין לְמוֹצֵיא הַשֵּׁם רָע רְשׁוֹת לְגַרֵשׁ אֵת הָאִשָּׁה עֲלֶיהָ הוֹצֵיא שֵׁם רָע

925 רש"י.

926 רש"י.

927 רש"י ופירש ששעטנז היינו מלשון שוע טווי ונוז.

928 מוסף רש"י.

929 תרגום יונתן.

930 רמב"ן, היינו בקידושי כסף שמדאו' מתארסת בכך האישה.

931 אונקלוס.

932 רש"י.

933 עפ"י רש"י שהשמלה מבררת את הדבר.

934 אונקלוס.

935 רש"י.

936 אונקלוס.

במשך כל ימי חייו⁹³⁷: (כ) **וְאִם אָמַת הִיָּה הַדָּבָר הַזֶּה לֹא נִמְצְאוּ בְּתוֹלָיִם לְנֶעֱר אִם הִתְבַּרְר שְׁדַבְרֵי הַבַּעַל** היו נכונים והאישה באמת התחתנה עם אדם אחר לאחר האירוסין הראשונים: (כא) **וְהוֹצִיאוּ אֶת הַנֶּעֱר אֶל פֶּתַח בַּיִת אָבִיהָ יֵשׁ לְהוֹצִיא אֶת הַנְּעֵרָה אֶל פֶּתַח הַעִיר בְּהֵ גַר אַבִּיהָ,**⁹³⁸ **וְסִקְלוּהָ אַנְשֵׁי עִירָה בְּאַבְנִים וּמָתָה אַנְשֵׁי הַעִיר בְּהֵ גַר הַנְּעֵרָה יִסְקְלוּ אֶת הַנְּעֵרָה לְמוֹת,** **כִּי עָשִׂתָה נְבִלָה בְּיִשְׂרָאֵל** (הסיבה שעל אנשי העיר לסקול את הנערה היא) כיוון שהנערה עשתה דבר קלון ובושה בישראל,⁹³⁹ **לְזָנוּת בַּיִת אָבִיהָ** (דבר הקלון שהאישה עשתה היא) שהיא התחתנה עם אחר כשעוד הייתה בבית אביה לאחר שהתארסה, לפני שהתחתנה עם איש זה, **וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִקְרִבָּךְ** על ידי שאתה תהרוג את האישה שהתחתנה עם מישהו אחר בין האירוסין לחתונה, אתה תבער את הרע מישראל: (כב) **כִּי יִמְצָא אִישׁ שֹׁכֵב עִם אִשָּׁה בְּעֵלְתָּ בַּעַל אִם יִימְצָא בְּיִשְׂרָאֵל אָדָם שֶׁהִתְחַתֵּן עִם אִשְׁתּוֹ אִישׁ, וּמָתוּ גַם שְׁנֵיהֶם הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִם הָאִשָּׁה וְהָאִשָּׁה** על בית דין להרוג את שניהם: את האיש שהתחתן עם אשת איש ואת האישה שיש, **וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל** על ידי שתהרוג את האיש ואת האישה ואת הרע מישראל: (כג) **כִּי יִהְיֶה נֶעֱר בְּתוֹלָה מְאֹרְשָׁה לְאִישׁ אִם תִּהְיֶה נְעֵרָה שֶׁהִיא כָּבֵר מְאֹרְסֵת לְאָדָם אַחֵר, וּמִמִּילָא הִיא נִחְשֶׁבֶת כָּבֵר לְאִשְׁתּוֹ שֶׁל מִי שֶׁהִתְאָרְסָה אִיתּוֹ, וּמִצָּאָהּ אִישׁ בְּעִיר וְשֹׁכֵב עִמָּהּ וְלֹא אַחֵר שֶׁכָּבֵר הִתְאָרְסָה עִם מִי שֶׁהוּא, אָדָם אַחֵר מִהַעִיר יִתְחַתֵּן אִיתָהּ בְּכַח: (כד) וְהוֹצִיאתֶם אֶת שְׁנֵיהֶם אֶל שַׁעַר הַעִיר הַהוּא** על בית דין להוציא את האישה ואת האיש, **וְסִקְלוּתֶם אֹתָם בְּאַבְנִים וּמָתוּ** על בית דין לסקול את האיש ואת האישה, **אֶת הַנֶּעֱרָה עַל דְּבַר אֲשֶׁר לֹא צִעְקָה בְּעִיר הַנְּעֵרָה נִסְקֶלֶת מִכִּוּוֹן שֶׁלֹּא צִעְקָה לְהַצְלָה, שֶׁאִם הִיְתָה צוֹעֶקֶת, הִיְתָה נִיֻּצֶלֶת מִהָאִישׁ, וְאֶת הָאִישׁ עַל דְּבַר אֲשֶׁר עָנָה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת הָאִישׁ יֵשׁ לְהַרְגוֹ מִכִּוּוֹן שֶׁהִתְחַתֵּן עִם אִשְׁתּוֹ אִישׁ, וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִקְרִבָּךְ** על ידי שתהרוג את האיש ואת האישה, אתה תבער את הרע מישראל: (כה) **וְאִם בְּשָׂדֵה יִמְצָא הָאִישׁ אֶת הַנֶּעֱרָה הַמְאֹרְשָׁה וְהַחֲזִיק בָּהּ הָאִישׁ וְשֹׁכֵב עִמָּהּ אִם הָאִישׁ יִמְצָא אֶת הַנְּעֵרָה הַמְאֹרְסָה בְּשָׂדֵה, וְשֶׁם הָאִישׁ הִתְחַתֵּן עִם הָאִשָּׁה בְּכַפִּיָּה, בְּנִיגוּד לְרִצּוֹנָהּ, וּמָתָה הָאִישׁ אֲשֶׁר שֹׁכֵב עִמָּהּ לְבַדּוֹ** על בית הדין להרוג רק את האיש: (כו) **וְלִנְעֵר לֹא תַעֲשֶׂה דְּבַר אֵין לְבֵית דִּין לְהַעֲנִישׁ אֶת הַנְּעֵרָה בְּשׁוֹם עוֹנֵשׁ, אֵין לְנֶעֱר חֲטָא מוֹת כֹּל שֶׁכֵּן שֶׁאֵין לְהַרְגוֹ אֶת הַנְּעֵרָה, כִּי כֹּאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רְעֵהוּ וְרִצְחוֹ נִפְשׁ כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה** (הסיבה שאין לנערה חטא מוות היא) מכיוון שכמו שאדם רוצח את חברו, ואין הנרצח משתף פעולה עם הרוצח, כך גם כאן, שהמעשה היה בשדה, הנערה לא שיתפה פעולה ואין לה אשמה במה שקרה: (כז) **כִּי בְּשָׂדֵה מִצָּאָהּ** (הנערה איננה אשמה) מכיוון שהאיש מצא את הנערה בשדה, כשלא היה שם אף אחד, **צִעְקָה הַנֶּעֱרָה הַמְאֹרְשָׁה** ומן הסתם שהנערה צעקה כדי שיבואו להציל אותה, **וְאֵין מוֹשִׁיעַ לָּהּ** אך אף אחד לא הציל את הנערה היות ואף אחד לא שמע את צעקותיה, שהרי הכל קרה בשדה: (כח) **כִּי יִמְצָא אִישׁ נֶעֱרָה בְּתוֹלָה אִם אָדָם יִמְצָא נְעֵרָה שֶׁעוֹד לֹא הִתְחַתְּנָה, אֲשֶׁר לֹא אֲרָשָׁה נְעֵרָה שֶׁלֹּא הִתְאָרְסָה עִם מִי שֶׁהוּא אַחֵר, וְלִכֵּן אֵינָה נִחְשֶׁבֶת לְאִשְׁתּוֹ אִישׁ, וְתִפְשָׁה וְשֹׁכֵב עִמָּהּ** והוא הכריח את הנערה להתחתן איתו,

⁹³⁷ אונקלוס.

⁹³⁸ ר' יוסף בכור שור.

⁹³⁹ אונקלוס.

וּנְמָצְאוּ וַיֵּשׁ עֵדִים שֶׁהַמַּעֲשֶׂה הָיָה בְּנִיגוּד לְרִצּוֹן הַנְּעִרָה⁹⁴⁰: (כט) וַנִּתֵּן הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִמָּה לְאָבִי הַנְּעִר
חֲמִשִּׁים כֶּסֶף הָאִישׁ שֶׁהִכְרִיחַ אֶת הַנְּעִרָה לְהַתְּחַתֵּן אִתּוֹ חַיִּיב לְתֵת לְאָבִי הַנְּעִרָה חֲמִשִּׁים שְׁקֵל כֶּסֶף, וְלוֹ
תְּהִיָּה לְאִשְׁתּוֹ תַּחַת אֲשֶׁר עָנָה וְהָאִשָּׁה תִּהְיֶה לְאִשְׁתּוֹ לְתַמִּיד (אם היא רוצה בכך), לֹא יוּכַל שְׁלַחָה כָּל
יָמָיו אֲסוּר לּוֹ לְגַרֵּשׁ אֶת הָאִשָּׁה בְּמִשְׁךְ כָּל יְמֵי חַיָּיו:

דברים פרק כג

(א) לֹא יִקַּח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ אֲבִיו אֲסוּר לְאָדָם לְהַתְּחַתֵּן עִם אִשְׁתּוֹ אָבִיו,⁹⁴¹ אֲפִילוּ אִם הִיא אֵינָה אִימּוֹ (כגון
בְּמִקְרָה שֶׁאָבִיו הַתְּחַתֵּן עִם אִשָּׁה אַחֵרָת),⁹⁴² וְלֹא יִגְלֶה כְּנָף אָבִיו אֲסוּר לְאָדָם לְהַתְּחַתֵּן גַּם עִם יְבִמָּה
הַמְּחַכָּה לִיְבֻמוֹ מֵאָבִיו. אִם דוּד שֶׁל אָדָם הַתְּחַתֵּן עִם אִשָּׁה, וְהַדוּד מֵת לְלֹא בְּנִים, מוּטֵל עַל הָאָבָא לִיְבִים אֶת
אִשְׁתּוֹ שֶׁל הַדוּד. הַתּוֹרָה אוֹסֵרֶת עַל הַבֵּן לְהַתְּחַתֵּן עִם הַיְבִמָּה שֶׁמְּחַכָּה שֶׁהָאָבָא יִיבֵם אוֹתָהּ⁹⁴³: (ב) לֹא יִבְאֵ
כְּצִוַּע דְּבָא וּכְרוּת שְׂפָכָה בְּקִהֵל יִקְנֹךְ לְאָדָם שֶׁנִּמְעַכּוֹ בִּיצִי⁹⁴⁴ וְכֵן לְאָדָם שֶׁנִּכְרַת גִּידוֹ,⁹⁴⁵ אֲסוּר לְהַתְּחַתֵּן עִם
בֵּת יִשְׂרָאֵל כְּשֶׁרָה: (ג) לֹא יִבְאֵ מִמְּזוֹר בְּקִהֵל יִקְנֹךְ אֲסוּר לְמִמְזוֹר, אָדָם שֶׁנּוֹלַד מִנִּישׁוּאִין בֵּין שְׁנֵי אַנְשִׁים
שֶׁאֲסוּר לָהֶם לְהַתְּחַתֵּן (לְמִשַׁל אַח וְאֵחָוָת) לְהַתְּחַתֵּן עִם בֵּת יִשְׂרָאֵל כְּשֶׁרָה.⁹⁴⁶ אָדָם זֶה נִקְרָא מִמְזוֹר מִשׁוּם
שֶׁהוּא מוּזַר מֵאֲחִיו שֶׁנּוֹלְדוּ מִנִּישׁוּאִין כְּשֶׁרִים, הַיּוֹת וְלֵאחֵר שֶׁנּוֹלַד, אָבִיו וְאִמּוֹ מִרְחִיקִים אוֹתוֹ (לְמִמְזוֹר מוֹתֵר
לְהַתְּחַתֵּן עִם מִמְזוֹרֵת אוֹ עִם פְּסוּלֵי קֹהֵל אַחֵרִים),⁹⁴⁷ גַּם דּוֹר עֲשִׂירֵי לֹא יִבְאֵ לוֹ בְּקִהֵל יִקְנֹךְ גַּם לְאַחֵר
שֶׁעֲבָרוּ עִשְׂרֵי דוֹרוֹת מֵעַת הַיּוֹתוֹ מִמְזוֹר, אֲסוּר לְצַאצֵּא שֶׁל הַמִּמְזוֹר לְהַתְּחַתֵּן עִם אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית כְּשֶׁרָה: (ד)
לֹא יִבְאֵ עִמּוֹנִי וּמוֹאָבִי בְּקִהֵל יִקְנֹךְ אֲסוּר לְזַכֵּר שֶׁהוּא עִמּוֹנִי אוֹ מוֹאָבִי לְהַתְּחַתֵּן עִם אִשָּׁה מִיִּשְׂרָאֵל, גַּם
דּוֹר עֲשִׂירֵי לֹא יִבְאֵ לָהֶם בְּקִהֵל יִקְנֹךְ עַד עוֹלָם גַּם לְדוֹר הָעֲשִׂירִי שֶׁל צַאצֵּאֵי עִמּוֹן וּמוֹאָב אֲסוּר לְהַתְּחַתֵּן
עִם נָשִׁים מִיִּשְׂרָאֵל: (ה) עַל דְּבַר אֲשֶׁר לֹא קִדְּמוּ אֶתְכֶם בְּלַחֵם וּבִמְיִם בְּדַרְדָּר בְּצִאֲתְכֶם מִמִּצְרַיִם (הַסִּיבָה
שֶׁאֲסוּר לְעִמּוֹנִי וּמוֹאָבִי לְבֹא בְּקֹהֵל ה' הַיּוֹת) מִכִּיוּן שֶׁלֹּא הִזְמִינוּ לָכֶם בְּחִינִים אוֹכֵל וּמִים בְּשַׁעַת שֶׁנִּדְּתֶם
בְּמִדְבַר וְהִגַּעְתֶּם לְגִבּוֹל אֲרָצְכֶם,⁹⁴⁸ וְאֲשֶׁר שָׁכַר עֲלֵיךְ אֶת בְּלַעַם בֶּן בְּעוֹר מִפְּתוֹר אָרֶם נְהָרִים לְקַלְלֶךָ
(לְגַבֵּי מוֹאָב, יֵשׁ סִיבָה נוֹסֶפֶת שֶׁאֲסוּר לָהֶם לְבֹא בְּקֹהֵל ה') הַיּוֹת וּשְׁכָרוּ אֶת בְּלַעַם מִמִּקּוֹם שֶׁנִּקְרָא "פְּתוֹר
אָרֶם נְהָרִים" כְּדִי לְקַלֵּל אוֹתְךָ: (ו) וְלֹא אָבָה יִקְנֹךְ אֱלֹהֶיךָ לְשִׂמְעֵ אֵל בְּלַעַם ה' לֹא רָצָה לְשִׁמּוֹעַ לְקַלְלָתוֹ שֶׁל
בְּלַעַם,⁹⁴⁹ וַיְהִי־לֵךְ יִקְנֹךְ אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַקְּלָלָה לְבִרְכָה ה' הַפֶּךְ אֶת הַקְּלָלָה שֶׁבְּלַעַם רָצָה לְקַלֵּל אוֹתְךָ
לְבִרְכָה,⁹⁵⁰ כִּי אֱהַבְּךָ יִקְנֹךְ אֱלֹהֶיךָ (הַסִּיבָה שֶׁה' הַפֶּךְ אֶת הַקְּלָלָה לְבִרְכָה הַיּוֹת) מִכִּיוּן שֶׁה' אוֹהֵב אוֹתְךָ: (ז)
לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמֹם וְטַבָּתָם כָּל יָמֶיךָ לְעוֹלָם אֲסוּר לְךָ לְדַרוֹשׁ אֶת שְׁלֹמֹם וְטוֹבָתָם שֶׁל עִמּוֹן וּמוֹאָב לְאוֹרֶךְ

⁹⁴⁰ דעת מקרא.

⁹⁴¹ אונקלוס.

⁹⁴² א"ע: מדובר באישה אנוסה.

⁹⁴³ רש"י.

⁹⁴⁴ רש"י.

⁹⁴⁵ רש"י.

⁹⁴⁶ עפ"י רש"י.

⁹⁴⁷ רמב"ן. א"ע: מלשון זר, ושני הממ"ם מיותרים.

⁹⁴⁸ תרגום יונתן וספורנו ואוה"ח. עמון לא קדמו בכלל ומואב קדמו בכסף. רמב"ן: עמון לא קידם לעם ישראל

לחם ומים וחטאו של מואב היה בכך ששכר את בלעם.

⁹⁴⁹ תרגום יונתן.

⁹⁵⁰ עפ"י תרגום יונתן.

כל ימיד: (ח) **לֹא תִתְעַב אֲדָמִי כִּי אֶחֱיֵד הוּא** אל תרחיק⁹⁵¹ אדומי לגמרי מלבוא בקהל ישראל מכיוון שהוא גם כן מזרע אברהם,⁹⁵² **לֹא תִתְעַב מִצְרִי כִּי גַר הָיִיתָ בְּאֶרֶצוֹ** אסור לשנוא מצרי כיוון שהיית גר בארצו, ולמרות שהציקו לכם, צריך להכיר להם טובה על שהסכימו שתשהו בארצם בזמן שהיה רעב בארץ ישראל⁹⁵³: (ט) **בָּנִים אֲשֶׁר יוֹלְדוּ לָהֶם דּוֹר שְׁלִישִׁי יִבֹּא לָהֶם בְּקֶהֱל יִקְוֶה** הצאצאים שיוולדו למצרים לאחר שלוש דורות והתגיירו, יכולים להתחתן עם אישה כשרה מישראל.⁹⁵⁴ כלומר: למצרי שהתגייר, מותר להתחתן רק עם מצריה שהתגיירה (או פסולי חיתון דומים), ורק לאחר שלוש דורות שיעברו משעה שהם התגיירו, מותרים צאצאיהם להתחתן עם ישראלים גמורים: (י) **כִּי תֵצֵא מִחֲנֶה עַל אִיבֶיךָ** כשתוציא את ארון הברית יחד עמך למלחמה על אויביך,⁹⁵⁵ **וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דְּבַר רָע** תישמר מכל דבר חטא, היות ובמלחמה קל יותר להגיע לידי חטא⁹⁵⁶: (יא) **כִּי יִהְיֶה בְּךָ אִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה טְהוֹר מִקְרָה לְיִלְהָ אָדָם** שיהיה טמא בטומאת קרי, שהיא טומאה היוצאת מהגוף, **וַיֵּצֵא אֶל מַחוּץ לְמַחֲנֶה** (האדם הטמא בקרי) ייצא מחוץ למחנות לווייה ושכינה,⁹⁵⁷ **לֹא יָבֹא אֶל תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה** כאן התורה הוסיפה מצוות לא תעשה על מצוות העשה של שילוח האדם הטמא בטומאת קרי אל מחוץ למחנה⁹⁵⁸: (יב) **וְהָיָה לְפָנֹת עָרֶב סִמוּךְ** לשקיעת החמה,⁹⁵⁹ **יִרְחֵץ בַּמַּיִם** יטבול הטמא בטומאת קרי את גופו במים שאינם שאובים (מי מקווה או נהר),⁹⁶⁰ **וְכָבֵא הַשֶּׁמֶשׁ יָבֹא אֶל תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה** בשקיעת השמש של יום טבילתו,⁹⁶¹ מותר לטמא לחזור לתוך המחנה: (יג) **וַיֵּד מִקּוֹם, תִּהְיֶה לְךָ מַחוּץ לְמַחֲנֶה** יהיה לך מחוץ לענו,⁹⁶² **וַיֵּצֵאתָ שָׁמָּה חוּץ וּתְצֵא** למקום ההוא כדי ללכת לשירותים⁹⁶⁴: (יד) **וַיִּתֵּד כְּלֵי חַפִּירָה,**⁹⁶⁵ **תִּהְיֶה לְךָ עַל אֲזֻנֶיךָ** יהיה לך יחד עם שאר כלי המלחמה שלך,⁹⁶⁶ **וְהָיָה בְּשִׁבְתְּךָ חוּץ** כשתשב לעשות צרכים גדולים,⁹⁶⁷ **וְחִפְרָתָה בָּהּ** תחפור בור בעזרת היתד,⁹⁶⁸ **וְשִׁבְתָּ תַעֲשֶׂה אֶת צַרְכֶיךָ** בתוך הבור שחפרת,⁹⁶⁹ **וְכִסִּיתָ אֶת יְצִאתָךָ** ואחר כך תכסה את צרכיך שיצאו ממך⁹⁷⁰: (טו) **כִּי יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ מִתְּהִלָּתְךָ בְּקֶרֶב מַחֲנֶיךָ לְהִצִּילְךָ וּלְתֵת אִיבֶיךָ לְפָנֶיךָ** (הסיבה שצריך לזוהר ולהקפיד על דיני ההליכה לשירותים בשעת המלחמה היא), כיוון ששכינתו של ה'י⁹⁷¹ וארון

⁹⁵¹ אונקלוס.

⁹⁵² רש"י.

⁹⁵³ רש"י.

⁹⁵⁴ רמב"ם הלכות איסורי ביאה.

⁹⁵⁵ א"ע. יש צורך בזהירות יתירה בארון שיוצא למלחמה היות ואין את המחיצות המבדילות אותו משאר המחנה

כמו שיש בשעה שהמחנה חונה.

⁹⁵⁶ תרגום יונתן ורמב"ן. א"ע: קרי.

⁹⁵⁷ רש"י.

⁹⁵⁸ רש"י.

⁹⁵⁹ רש"י וא"ע.

⁹⁶⁰ רש"י.

⁹⁶¹ אונקלוס.

⁹⁶² אונקלוס.

⁹⁶³ רש"י, והכוונה היא שהמקום חייב להיות מחוץ לשלש המחנות, וציווי זה היה לפני מיתת אהרון. (עיין שפ"ח)

⁹⁶⁴ רמב"ם

⁹⁶⁵ דעת מקרא.

⁹⁶⁶ רש"י, רשב"ם וכן א"ע הסובר ש"אזנך" הוא חוץ מה-א'.

⁹⁶⁷ דעת מקרא.

⁹⁶⁸ דעת מקרא.

⁹⁶⁹ דעת מקרא.

⁹⁷⁰ אונקלוס.

⁹⁷¹ אונקלוס.

הברית⁹⁷² מתהלכים בתוך מחנה ישראל, כדי להציל אותך ולמסור את אויביך בידיך, וְהָיָה מִחֲנִיף קְדוֹשׁ (ומכיוון ששכינתו של ה' נמצאת בתוך מחנך) עליך לוודא שלא יהיה במחנה דבר או אדם טמא (כבעל הקרי) או דבר מאוס (כצרכים),⁹⁷³ וְלֹא יֵרָאֶה בְּךָ עֲרוֹת דָּבָר וְכך, על ידי שתקפיד שלא יהיה במחנך דבר טמא או דבר מאוס), ה' לא יראה בך⁹⁷⁴ דבר מגונה במעשה או דיבור,⁹⁷⁵ וְשָׁב מֵאַחֲרֶיךָ (אם ה' יראה בך חלילה דבר מגונה), הוא ישוב חס ושלום מלהטיב לך, ה' יעזוב אותך⁹⁷⁶: (טז) לֹא תִסְגֵּיר עֶבֶד אֶל אֲדָנָיו אֲסוּר לְךָ להסגיר (להחזיר לאדונו) עבד שברח מאדונו הגוי, או שברח מיהודי אחר שגר בחוץ לארץ,⁹⁷⁷ אֲשֶׁר יִנְצֵל אֱלֹהֶיךָ מֵעַם אֲדָנָיו (אסור לך להסגיר) עבד שיינצל משעבוד רבו על ידי שברח אליך⁹⁷⁸: (יז) עִמָּךְ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ העבד יישאר איתך באחת הערים שלך בארץ ישראל והוא יקיים מצוות, ואתה תלמד אותו תורה,⁹⁷⁹ בְּטוֹב לֹו העבד יישב איתך במקום שהוא ירצה, לֹא תוֹנְנֵנוּ אַל תונה את העבד במילים, אל תעליב אותו⁹⁸⁰: (יח) לֹא תִהְיֶה קְדֻשָּׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל אֲסוּר שתהיה בבנות ישראל אישה מופקרת, שיש לה יותר מבעל אחד,⁹⁸¹ וְלֹא יִהְיֶה קְדֻשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲסוּר שיהיה בישראל זכר שיתחתן עם נשים בלי כתובה וקידושין⁹⁸²: (יט) לֹא תִבְיֵא אֶתֶנָּן זֹנָה אֲסוּר להביא לבית המקדש שכר זונה.⁹⁸³ אם אדם שילם לזונה טלה תמורת זנותה, הטלה אסור בהקרבה בבית המקדש,⁹⁸⁴ וּמַחִיר כְּלָב וְכֵן אֲסוּר להקריב קרבן שנקנה בכסף של כלב. אם קנה כלב, ושילם בכך שנתן למוכר שה, שה זה אסור בהקרבה בבית המקדש,⁹⁸⁵ בֵּית יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ (אסור להביא אתנן זונה ומחיר כלב) לבית המקדש, לְכָל נֶדֶר (אסור להביא אתנן זונה ומחיר כלב לבית המקדש), כדי לשלם בכך את נדרך (למשל, אם נדרת להביא את השה לבית המקדש, אסור לך להקריב אותו, אלא השה ירעה במרעה עד שייפול בו מוס), וכל שכן שאסור להקריב בהמות אלה לקרבנות אחרים שאינם נדרים,⁹⁸⁶ כִּי תוֹעֵבֵת יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ גַם שְׁנִיָּהֶם (הסיבה שאסור להקריב אתנן זונה ומחיר כלב היא) מכיוון שהם מתועבים בעיני ה': (כ) לֹא תִשְׂיֵף לְאַחֲרֶיךָ אֲסוּר ללוות מאחיד,⁹⁸⁷ נֶשֶׁף בְּסֶף נֶשֶׁף אֲכָל רִיבֵית שֶׁל כֶּסֶף או אוכל (שאדם משלם יותר כסף או אוכל ממה שלוה, בתור פירעון החלואה),⁹⁸⁸ נֶשֶׁף כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יִשָּׁף או ריבית של כל דבר שתהיה צריך

⁹⁷² רשב"ם.

⁹⁷³ ספורנו.

⁹⁷⁴ רש"י.

⁹⁷⁵ א"ע.

⁹⁷⁶ אונקלוס.

⁹⁷⁷ רש"י.

⁹⁷⁸ דעת מקרא.

⁹⁷⁹ תרגום יונתן.

⁹⁸⁰ תרגום יונתן.

⁹⁸¹ רש"י.

⁹⁸² רשב"ם. רש"י: משכב זכר.

⁹⁸³ אונקלוס. א"ע: מלשון מתן. הא' נוספה ויש נ' מיותרת.

⁹⁸⁴ רש"י.

⁹⁸⁵ רש"י.

⁹⁸⁶ תרגום יונתן.

⁹⁸⁷ רש"י וכן חילק א"ע בין "תשך" ל"תשיך", שתשיך היינו אזהרה ללווה. רשב"ם: לפי פשט הפסוק, מדובר

במלווה. אמנם ביארנו עפ"י ההלכה למרות שיש כאן החלפה (כפי שכתב רש"י) בין הלווה למלווה בפסוק.

⁹⁸⁸ אונקלוס.

להחזיר יותר ממה שלוית⁹⁸⁹: (כא) לְנִכְרֵי תְשִׁיבָה מוֹתֵר לָךְ לַחֲלוּת מֵהַגּוֹי בְּרִיבִית, ⁹⁹⁰ וְלֹא־חֵיב לֹא תְשִׁיבָה אֶתְּךָ לַיהוּדֵי אֲסוּר לָךְ לַחֲלוּת בְּרִיבִית, ⁹⁹¹ לְמַעַן יִבְרַכְךָ יְיָ וְיִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מְשִׁלַּח יָדְךָ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׂמָּה לְרִשְׁתָּהּ (הסיבה שאסור לכם להלוות בריבית היא) כדי שהי יברך אותך בכל מעשיך בארץ ישראל: (כב) כִּי תִדְרֹךְ לִיקְוֹךְ אֱלֹהֶיךָ כַּשֶּׁתִּידוֹר לְהַקְרִיב קֶרֶבן לְה', לֹא תֵאָחֵז לְשִׁלְמוֹ אֲסוּר לְאַחַר מִלְחָמָה אֶת הַקֶּרֶבן, חִיבִים לְהַקְרִיב אֶת הַקֶּרֶבן לְפָנַי שִׁיעֲבֵרוּ שְׁלֹשָׁה רִגְלִים מִשַּׁעַת הַנֶּדֶר. מִצְוָה זֹאת נִקְרָאת מִצְוֹת "בֵּל תֵּאָחֲזֵ", ⁹⁹² כִּי דָרַשׁ יְדִרְשׁוּ יְיָ אֱלֹהֶיךָ מִעֲמֻמָּה (הסיבה שאסור לכם לאחר מלחמה את הנדר היא) מכיוון שהי יתבע ממך את הקרבן אם לא תשלם אותו בזמן, ⁹⁹³ וְהָיָה בְּךָ חֲטָא וְכֵן, בְּאִם תִּתְעַכֵּב מִלְּהַבִּיא אֶת הַנֶּדֶר לְמִקְדָּשׁ, יִחוּל עֲלֶיךָ חֲטָא שֶׁל הַמַּעֲכָב אֶת הַנֶּדֶר: ⁹⁹⁴ (כג) וְכִי תִחְדָּל לְנִדֹּר כַּשֶּׁתִּימַנַּע מִלְּנִדוֹר, ⁹⁹⁵ לֹא יִהְיֶה בְּךָ חֲטָא לֹא תִחְטָא בְּעֵינֵי הַנֶּדֶר. עֲדִיף שֶׁלֹּא תִידוֹר בְּכָלֹל וְלֹא תִעֲכָב אֶת תְּשׁוּמָת הַנֶּדֶר מֵאֲשֶׁר לִידוֹר נִדֹּר וְלִהֲתַעֲכָב עִם תְּשׁוּמָת: (כד) מוֹצֵא שְׂפָתַיךָ מֵה שֶׁאֵתָּה מוֹצֵא מִהַשְּׁפָתַיִם שֶׁלְךָ, כְּלוֹמֵר: כֹּל מֵה שֶׁאֵתָּה מִדְּבַר, ⁹⁹⁶ תִּשְׁמֹר וְעֲשִׂיתָ תִּשְׁמֹר וְתַעֲשֶׂה כְּלוֹמֵר: תִּקְיִים, ⁹⁹⁷ כֹּאֲשֶׁר נִדְרָתָ לִיקְוֹךְ אֱלֹהֶיךָ נִדְבָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּפִיךָ כֹּל נִדְבָה שֶׁאֵמַרְתָּ שֶׁתִּבְיָא לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ – עֲלֶיךָ לְהַבִּיא אוֹתָהּ ⁹⁹⁸: (כה) כִּי תִבְיָא בְּכֶרֶם רֵעֶךָ כַּשֶּׁתִּהְיֶה שְׂכִיר, פּוֹעֵל, בְּכֶרֶם שֶׁל אָדָם אַחֵר מִיִּשְׂרָאֵל, ⁹⁹⁹ וְאִכְלָתָ עֲנָבִים כַּנֶּפֶשׁ שְׂבָעָךָ מוֹתֵר לָךְ לֵאכּוֹל כְּמֵה עֲנָבִים שֶׁאֵתָּה רּוֹצֵה, ¹⁰⁰⁰ עַד שֶׁתִּהְיֶה שֶׁבַע, ¹⁰⁰¹ וְאֵל כְּלִיךָ לֹא תִתֵּן אֶת אֲסוּר לָךְ לְשִׁים עֲנָבִים בְּתוֹךְ הַכֵּלִים שֶׁלְךָ וְלִקְחָת אוֹתָם מִחוּץ לְכֶרֶם. הַהִיתֵר לֵאכּוֹל חֵל רִק עַל אִכִּילָה בְּתוֹךְ הַכֶּרֶם ¹⁰⁰²: (כו) כִּי תִבְיָא בְּקָמַת רֵעֶךָ כַּשֶּׁתִּהְיֶה שְׂכִיר ¹⁰⁰³ בְּשֶׁדָה הַמְצַמִּיחָה דָגָן, ¹⁰⁰⁴ וְקִטְפָתָ מִלֵּיל בִּידְךָ מוֹתֵר לָךְ לְקַטּוֹף לְעֲצֵמְךָ אֶת רֹאשׁ הַשִּׁיבּוֹלֶת בְּעֹזֶרֶת יָדְךָ, ¹⁰⁰⁵ וְחֲרַמְשׁ לֹא תִנִּיף עַל קָמַת רֵעֶךָ אֶת אֲסוּר לָךְ לְהַנִּיף מִגַּל עַל הַתְּבוּאָה, גַּם כִּדִּי לְקַטּוֹף לְעֲצֵמְךָ ¹⁰⁰⁶:

989 אונקלוס.
990 תרגום יונתן. ספורנו: אין מדובר כאן על הלוואה לכתחילה, אלא שאם התנית עם הגוי שתשלם לו ריבית על ההלוואה, אתה חייב לשלם לו את הריבית. אולם, ליהודי אסור לך לשלם ריבית גם אם התנית איתו בתחילת תרגום יונתן. רש"י: כדי לעבור כאן על 2 לאוים.
991 רש"י.
992 אונקלוס. ספורנו: ה' יגבה את הקרבן בעל כרחך.
993 תרגום יונתן. א"ע: עונש.
994 אונקלוס.
995 אונקלוס. תרגום יונתן: שבועותיך.
996 אונקלוס. תרגום יונתן: מה שכשר להקריב לפני ה', תקריב אותו, ומה שאינו כשר להקריב לפני ה' – אל תקריב.
997 תרגום יונתן.
998 אונקלוס ורש"י.
999 רש"י.
1000 רש"י.
1001 רש"י.
1002 אונקלוס. תרגום יונתן: אסור לבצור את הענבים שאתה לוקח לעצמך עם כלי כמו מגל, ומותר לבצור את הענבים שאתה אוכל רק ביד.
1003 אונקלוס.
1004 דעת מקרא.
1005 דעת מקרא. א"ע (עפ"י יהל אור): מדובר בשיבולים הבשלות.
1006 אונקלוס.

דברים פרק כד

(א) **כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעֻלָּהּ כְּאִשֶּׁר אָדָם יִתְחַתֵּן עִם אִשָּׁה, וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו אִם הָאִשָּׁה** אינה מוצאת חן בעיני האדם שהתחתן איתה מכל סיבה שהיא, ולכן הוא רוצה לגרשה,¹⁰⁰⁷ **כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוֹת דְּבָר או שהאישה אינה מוצאת חן בעיני בעלה משום שגילה שעברה עבירה, ולכן הוא רוצה לגרשה,**¹⁰⁰⁸ **וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ הָאִישׁ הַמְּגֵרֵשׁ אֶת אִשְׁתּוֹ יִכְתּוֹב לָאִשָּׁה הַשְּׂנוּאָה עֲלָיו גֹּט כְּרִיתוֹת (הגט הוא שטר על קלף בו כותב הבעל לאישתו שהוא מגרש אותה, ומתיר לה להתחתן עם כל אדם),**¹⁰⁰⁹ **וְשִׁלְּחָהּ מִבֵּיתוֹ בְּכַךְ שֶׁהָאִישׁ כּוֹתֵב לְאִשְׁתּוֹ גֹּט, הוּא מְגֵרֵשׁ אוֹתָהּ: (ב) וַיִּצְאָה מִבֵּיתוֹ הָאִשָּׁה שֶׁהִתְגַּרְשָׁה תְּעוֹזֵב אֶת בֵּית בַּעְלָהּ, וְהִלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אַחֵר בְּמִקְרָה וְהָאִשָּׁה תֵּלֵךְ מִבַּעֲלָהּ הָרִאשׁוֹן**¹⁰¹⁰ והיא תתחתן עם אדם אחר¹⁰¹¹: (ג) **וּשְׁנֵאָה הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן בְּמִקְרָה וּבַעֲלָהּ הַשְּׂנִי יִשְׁנֵא גַם הוּא אֶת הָאִשָּׁה זֹ, וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ הַבַּעַל הַשְּׂנִי יִכְתּוֹב גַּם הוּא גֹט לָאִשָּׁה וַיִּתֵּן אֶת הַגֵּט בְּיַדָּהּ (או ברשותה), וְשִׁלְּחָהּ מִבֵּיתוֹ הַבַּעַל הַשְּׂנִי יִגְרֵשׁ אֶת הָאִשָּׁה עַל יְדֵי נְתִינַת הַגֵּט, אוֹ כִּי יָמוּת הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן אֲשֶׁר לָקַחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה או בְּמִקְרָה וּבַעֲלָהּ הַשְּׂנִי שֶׁל הָאִשָּׁה לֹא גִירֵשׁ אוֹתָהּ, אֲלֹא הַקֶּשֶׁר בֵּינֵיהֶם הוֹתֵר בְּצוּרָה אַחֲרָת, עַל יְדֵי שֶׁהַבַּעַל הַשְּׂנִי מֵת**¹⁰¹²: (ד) **לֹא יוּכַל בְּעֻלָּהּ הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר שִׁלְּחָהּ (בְּמִקְרָה וְהַבַּעַל הַשְּׂנִי גִירֵשׁ אֶת הָאִשָּׁה או בְּמִקְרָה וְהוּא מֵת) אִין רְשׁוֹת לְבַעֲלָהּ הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר גִּירֵשָׁה,**¹⁰¹³ **לְשׁוֹב לְקַחְתָּהּ לְהִיּוֹת לוֹ לְאִשָּׁה (אִין רְשׁוֹת לְבַעַל הָרִאשׁוֹן שֶׁל הָאִשָּׁה) לְהִתְחַתֵּן עִם אִשָּׁה זֹ פַּעַם נּוֹסֶפֶת, לְאַחַר שֶׁכָּבַר הִתְחַתְּנָה עִם מִיִּשְׁהוּ אַחֵר (לְמִירוֹת שֶׁבַעֲלָהּ הַשְּׂנִי מֵת או גִירֵשׁ אוֹתָהּ), אַחֲרַי אֲשֶׁר הִטְמָאָה הָאִשָּׁה נִחְשַׁבֵּת טְמֵאָה, נִמְאֶסֶת, לְבַעֲלָהּ הָרִאשׁוֹן, הִיּוֹת וְהִיא הִתְחַתְּנָה עִם מִיִּשְׁהוּ אַחֵר אַחֲרַי שֶׁהוּא גִירֵשׁ אוֹתָהּ,**¹⁰¹⁴ **כִּי תוֹעֵבָה הוּא לְפָנָי יִקְוֶה הַדָּבָר מֵתוֹעֵב לְפָנָי ה', ה' מֵתַעֵב מִצִּיּוֹת בַּה אָדָם מִתְחַתֵּן בְּנִישׁוּאִים "עֲרָאִים" כֹּל הַזְּמַן, זֶה מִתְחַתֵּן עִם מִי שֶׁזֶה מְגֵרֵשׁ, וְאַחֵר כִּךְ הַבַּעַל הָרִאשׁוֹן חוֹזֵר וּמִתְחַתֵּן עִם מִי שֶׁהוּא וְחָבְרוּ גִירֵשׁוּ,**¹⁰¹⁵ **וְלֹא תִחַטְּיֵא אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה (עַל יְדֵי שֶׁבְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִימָנְעוּ מִהַחֲזִירֵת נְשׁוֹתֵיהֶם שֶׁגִירֵשׁוּ וְשֶׁהִתְחַתְּנוּ עִם מִיִּשְׁהוּ אַחֵר) לֹא תִחַיֵּב אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בַּחֲטָאִיךָ, לֹא תִטְמֵא אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי שִׁתְּחַטָּא**¹⁰¹⁶: (ה) **כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה אִם אָדָם יִתְחַתֵּן עִם אִשָּׁה שְׁהוּא לֹא הִתְחַתֵּן אִתָּהּ אִף פַּעַם, (אֵךְ יִיתְכֵן וְהָאִשָּׁה הִתְחַתְּנָה עִם מִיִּשְׁהוּ אַחֵר בַּעֲבַר וְהַדָּבָר בֹּא לְמַעַט מִחֲזִיר גְּרוּשָׁתוֹ),**¹⁰¹⁷ **לֹא יִצָּא בְּצַבָּא (אָדָם שֶׁהִתְחַתֵּן עִם אִשָּׁה שֶׁלֹּא הִתְחַתֵּן אִתָּהּ בַּעֲבַר) אִינוּ מִתְגַּיֵּס לְצַבָּא, וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דְּבָר (אָדָם**

¹⁰⁰⁷ א"ע. אמנם מצאנו מחלוקת תנאים אם אדם יכול לגרש את אשתו בכל מקרה או שצריך שימצא בה חטא וכדברי רש"י בהמשך שיש מצווה לגרשה בגלל שגילה שזינתה.

¹⁰⁰⁸ א"ע. רש"י: כתב רק שיש מצווה לגרשה, ולפי"ז, יש כאן רק מקרה אחד שגילה שזינתה ולכן מגרש אותה.

¹⁰⁰⁹ אונקלוס.

¹⁰¹⁰ דעת מקרא.

¹⁰¹¹ עפ"י אונקלוס.

¹⁰¹² אונקלוס.

¹⁰¹³ אונקלוס.

¹⁰¹⁴ א"ע. רש"י: מדובר על סוטה שנסתרה שאסורה לבעלה, ואין מדובר על אישה שהתגרשה מבעלה.

¹⁰¹⁵ ספורנו.

¹⁰¹⁶ אונקלוס. א"ע: הציווי הוא על ישראל.

¹⁰¹⁷ רש"י. א"ע הביא דעה שמדובר באישה בתולה אך דחה שיטה זו.

שהתחתן עם אישה שלא התחתן איתה בעבר) גם לא יעשה שום מלאכה הקשורה לצבא,¹⁰¹⁸ נְקִי יְהִיָּה לְבֵיתוֹ שְׁנֵה אָחֶת בַּמִּשְׁךְ הַשְּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה לַחֲתוּנָתוֹ, יִהְיֶה אָדָם זֶה פְּנוּי לַמִּשְׁפָּחָתוֹ,¹⁰¹⁹ וְשָׂמַח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח (הסיבה שאדם שהתחתן צריך להיות פנוי לביתו בשנה הראשונה לחתונתו היא) כיוון שהוא צריך לשמח את אשתו¹⁰²⁰: (ו) לֹא יִחַבֵּל אֶסוּר לַקַּחַת כַּמִּשְׁכּוֹן. בַּמִּקְרָה וְהַלְוִיָּתִי הַלְוֹאָה לַמִּשְׁהוֹ אַחֵר, אֶסוּר לִי לַקַּחַת מֵהַלְוָה אֶת הַדְּבָרִים הַמְּזוּכָרִים בַּפְּסוּק כַּמִּשְׁכּוֹן עַד שֶׁהַלְוָה יִחְזִיר אֶת הַלְוֹאָה,¹⁰²¹ רְחִיִּים (אֶסוּר לַקַּחַת כַּמִּשְׁכּוֹן אֶת) הַחֶלֶק הַתַּחְתּוֹן שֶׁל הַרְיָחִיִּים,¹⁰²² וְרָכַב וְכֵן אֶסוּר לַקַּחַת כַּמִּשְׁכּוֹן אֶת הַחֶלֶק הָעֲלִיּוֹן שֶׁל הַרְחִיִּים (הַחֶלֶק שֶׁמִּסְתּוֹבֵב וּמוֹעֵד אֶת הַחִיטִּים),¹⁰²³ כִּי נֶפֶשׁ הוּא חַבֵּל (אֶסוּר לַקַּחַת אֶת הַחֶלֶק הָעֲלִיּוֹן אוֹ הַתַּחְתּוֹן שֶׁל הַרְיָחִיִּים) כִּיּוֹן שֶׁבַחֲלָקִים אֱלֹהֵי שֶׁל הַרְיָחִיִּים מְכִינִים מְזוֹן, וְאֶסוּר לַקַּחַת כַּמִּשְׁכּוֹן דְּבַר שֶׁמְכִינִים בּוֹ מְזוֹן¹⁰²⁴: (ז) כִּי יִמְצָא אִישׁ גִּבּוֹ נֶפֶשׁ מֵאֲחִיו מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִם יַעֲיִדוּ שְׁנֵי עֵדִים עַל מִישְׁהוֹ שַׁחֲטָף אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל גַּם לְאַחֵר שֶׁהִתְרוּ בּוֹ, וְהִתְעַמָּר בּוֹ וְהַחֹטֵף הַשְּׁתַּמֵּשׁ בַּחֲטוּף לַעֲבֹדוֹת שׁוֹנוֹת,¹⁰²⁵ וּמְכָרוֹ וְלְאַחֵר מִכֵּן הַחֹטֵף מְכַר אֶת הַחֲטוּף,¹⁰²⁶ וּמַת הַגִּבּוֹ הֵהוּא מוֹטֵל עַל בֵּית הַדִּין לְהַרְגוֹ אֶת הַחֹטֵף,¹⁰²⁷ וּבְעֵרַת הָרַע מְקַרְבֵּד (עַל יְדֵי הַרִיגַת הַחֹטֵף) תַּבְעַר אֶת הַמַּעֲשִׂים הָרַעִים מִבֵּין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל¹⁰²⁸: (ח) הִשְׁמַר בְּנִגְעַת הַצָּרַעַת אִם חֲלִילָה תִּהְיֶה חוֹלָה בַּצָּרַעַת, תִּיזְהַר לֹא לַקְצוֹץ אֶת סִימְנֵי הַטּוֹמָאָה מֵהַבֶּשֶׂר,¹⁰²⁹ לְשִׁמּוֹר מֵאֵד תִּשְׁמֹר עַל הַלְכוֹת נֹגַע הַצָּרַעַת, וְתִרְאֶה אֶת הַצָּרַעַת לַכֹּהֵן,¹⁰³⁰ וְלַעֲשׂוֹת כָּכָל אֲשֶׁר יֹרֶוּ אֶתְכֶם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּים וְתַעֲשֶׂה כֹכֵל שִׁילְמָדוֹ אֶתְכֶם הַכֹּהֲנִים.¹⁰³¹ בַּמִּקְרָה וְהַכֹּהֵן מִסְתַּפֵּק אִם הָאָדָם חוֹלָה בַּצָּרַעַת, הַכֹּהֵן מִסְגִּיר אֶת הָאָדָם הַמְּנוּגַע לְשִׁבְעָה יָמִים, וְאִם הַכֹּהֵן בְּטוֹחַ בַּכֵּךְ שֶׁהָאָדָם שֶׁלְפָנָיו חוֹלָה בַּצָּרַעַת, הַכֹּהֵן מִרְחִיק אוֹתוֹ מֵהַמְּחַנֶּה עַד שֶׁנִּטְהַר וְאַחֵר כַּךְ הַמְּצוּרַע צָרִיךְ לְהַבִּיא קִרְבָּנוֹת. הַתּוֹרָה כֹּאן מְזַהֵרָה אֶת הָאָדָם שֶׁלֹּא לַקְצוֹץ אֶת סִימְנֵי הַטּוֹמָאָה כַּךְ שֶׁכֹּאשֶׁר הָאָדָם הַמְּנוּגַע בַּצָּרַעַת יָבוֹא לְפָנֵי הַכֹּהֵן, הַכֹּהֵן לֹא יִרְאֶה אֶת הַנֹּגַע, וְכֵן צִוּוּתָה הַתּוֹרָה לְשִׁמּוֹעַ בְּקוֹל הַכֹּהֵן: אִם הַכֹּהֵן מַחְלִיט לְהַסְגִּיר אֶת הָאָדָם אוֹ לְטַמֵּא אוֹתוֹ, עַל הָאָדָם הַמְּנוּגַע לְשִׁמּוֹעַ בְּקוֹלוֹ,¹⁰³² כֹּאשֶׁר צִוִּיתָם כִּמוֹ שֶׁצִּוִּיתִי (ה') אֶת הַכֹּהֲנִים לְפַסּוֹק בְּהַלְכוֹת צָרַעַת, תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶתְכֶם תַּקִּימוּ וְתַעֲשׂוּ: (ט) זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה יְקוֹק אֱלֹהֵיךְ לְמַרְיָם בְּדֶרֶךְ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרַיִם עַלֶּיךְ לְזָכוֹר שֶׁה' הִלְקָה אֶת מַרְיָם בַּצָּרַעַת, וְאַתֶּם תִּלְמְדוּ מִכֵּךְ שֶׁאַתֶּם צָרִיכִים לְהִיּוֹת זֵהִירִים שֶׁלֹּא לְדַבֵּר לְשׁוֹן הָרַע,¹⁰³³ שֶׁלֹּא לְחַשׂוֹד בְּכַשְׂרִים¹⁰³⁴ וְשֶׁלֹּא לְהוֹצִיא שֵׁם רַע¹⁰³⁵: (י) כִּי תִּשָּׂה בְּרַעְדָּךְ מִשָּׂאת מְאוּמָה כַּשְׁחַבְּרָךְ

¹⁰¹⁸ רש"י, בניגוד לחוזרים מעורכי המלחמה ע"י הכהן שכן מתקנים את הדרכים.

¹⁰¹⁹ אונקלוס.

¹⁰²⁰ רש"י.

¹⁰²¹ תרגום יונתן.

¹⁰²² רש"י.

¹⁰²³ רש"י.

¹⁰²⁴ א"ע ורש"י.

¹⁰²⁵ רש"י.

¹⁰²⁶ אונקלוס.

¹⁰²⁷ אונקלוס.

¹⁰²⁸ אונקלוס.

¹⁰²⁹ רש"י. רשב"ם: היזהר שלא תידבק בנגע הצרעת.

¹⁰³⁰ דעת מקרא.

¹⁰³¹ רש"י.

¹⁰³² רש"י.

¹⁰³³ רש"י.

¹⁰³⁴ תרגום יונתן.

יהיה חייב לך חוב כל שהוא,¹⁰³⁶ **לֹא תִבֵּא אֵל בֵּיתוֹ לְעֵבֶט עֵבֶטוֹ** אל תיכנס לביתו כדי לקחת ממנו את המשכון¹⁰³⁷: **(יא) בַּחוּץ תִּעְמַד** (אסור לך להיכנס אל ביתו של הלווה כדי לקחת את המשכון, אלא) תעמוד בחוץ, **וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֵתָּה נִשָּׂה בּוֹ יוֹצִיא אֵלָיְךָ אֶת הָעֵבוֹט הַחוּצָה** ובעל החוב שלך יוציא החוצה אליך את המשכון: **(יב) וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא** אם בעל החוב הוא אדם עני, **לֹא תִשָּׁכַב בְּעֵבֶטוֹ** אל תלך לישון כאשר המשכון יישאר אצלך (מדובר כאן בלבוש המיוחד ללילה, פיגימה)¹⁰³⁸: **(יג) הֲשִׁיב לוֹ אֶת הָעֵבוֹט כִּבְּא הַשֶּׁמֶשׁ** עליך להחזיר לבעל החוב את המשכון (הפיגימה) בשקיעת החמה,¹⁰³⁹ **וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ** בעל החוב יישן בכסות הלילה שתחזיר לו,¹⁰⁴⁰ **וּבִרְכֶּךָ** בעל החוב יברך אותך על השבת המשכון אליו,¹⁰⁴¹ **וְלֵךְ תִּהְיֶה צְדָקָה לְפָנַי יְקִיץ אֱלֹהֶיךָ** (בכך שתחזיר את כסות הלילה לבעל החוב) תהיה לך זכות לפני ה',¹⁰⁴²: **(יד) לֹא תַעֲשֶׂק שְׂכִיר** אל תגזול¹⁰⁴³ פועל שמשכיר עצמו למלאכה,¹⁰⁴⁴ **עָנִי וְאַבְיוֹן** (אל תגזול פועל) שהוא עני או אביון. אביון הוא אדם התאב לכל דבר, וזוהי מדרגת עניות גדולה יותר מסתם עני.¹⁰⁴⁵ אמנם, אין מדובר דווקא בעניים, אלא שהפועלים שמשכירים את עצמם הם בדרך כלל עניים ואביונים, **מֵאַחֶיךָ אוּ מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בְּשַׁעְרֶיךָ** (אל תגזול פועל שהוא עני או אביון) מאחיד היהודים או מגרי הצדק שנמצאים בארצך¹⁰⁴⁶: **(טו) בְּיוֹמוֹ תִּתֶּן שְׂכָרוֹ** (כאשר מדובר בפועל העובד בלילה) עליך לשלם את שכרו ביום שלמחרת עבודתו,¹⁰⁴⁷ **וְלֹא תָבֹא עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ** לא תשקע השמש בלי ששילמת לפועל את שכרו,¹⁰⁴⁸ **כִּי עָנִי הוּא וְאַלְיוֹ הוּא נִשָּׂא אֶת נַפְשׁוֹ** (אל תתעכב מלשלם את שכרו) מכיוון ש(בדרך כלל) מי שמשכיר את עצמו בתור פועל הוא אדם עני, והפועל מסר את נפשו בשביל השכר שאתה צריך לשלם לו.¹⁰⁴⁹ הרבה פעמים הפועל מסתכן תוך כדי עבודתו ולכן עליך לתת לו את שכרו מיד, **וְלֹא יִקְרָא עָלֶיךָ אֵל יְקִיץ** (כאשר תיתן לפועל את שכרו בזמן) הפועל לא יתלונן עליך בפני ה', **וְהָיָה כִּדְ חֲטָא** (על ידי שתשלם לשכיר את שכרו בזמן) לא תגיע למצב שאתה תחטא בהלנת שכר השכיר, גם אם לא יקרא עליך להי¹⁰⁵⁰: **(טז) לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים** אסור לבית דין לחייב אדם מיתה על פי עדותם של בניו,¹⁰⁵¹ **וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת** וכן אסור לבית דין לחייב אדם מיתה על פי עדות אביו,¹⁰⁵² **אִישׁ בְּחֻטְאוֹ יוֹמְתוֹ** מותר לבית דין לחייב מיתה

1035 א"ע.
1036 רש"י.
1037 אונקלוס.
1038 רש"י.
1039 רש"י. מדובר כאן לרש"י בכסות לילה, ואם המשכון היה כסות יום, יש להחזיר את המשכון בבוקר.
1040 אונקלוס.
1041 אונקלוס.
1042 אונקלוס. א"ע: יש הבדל בין צדקה, דהיינו לפנים משורת הדין, לצדק שזהו הדבר המתבקש עפ"י דין.
1043 דעת מקרא.
1044 אונקלוס.
1045 רש"י.
1046 רש"י.
1047 מוסף רש"י.
1048 אונקלוס.
1049 אונקלוס. רשב"ם וא"ע: הפועל מתאוה לשכר זה.
1050 רש"י.
1051 אונקלוס. א"ע ורשב"ם: מדובר על איסור לבי"ד שיהרגו בן באשמת חטא של אביו וההיפך.
1052 אונקלוס.

רק על פי עדים כשרים¹⁰⁵³: (יז) לא תטה משפט גר יתום אסור להטות משפט של גרים ויתומים, לא לטובתם ולא לרעתם. התורה חזרה על איסור הטיית הדין כדי לומר שבמקרה של גר או יתום או כל עני אחר, הדיין עובר על שני לאוים אם הוא מטה את דינו,¹⁰⁵⁴ ולא תחבל בגד אלמנה אסור לקחת למשכון בגד של אלמנה¹⁰⁵⁵: (יח) וזכרת כי עבד היית במצרים ויפדך יקוק אלהיך משם עליך לזכור שהיית עבד במצרים ושהי הוציא אותך ממצרים, על בן אנכי מצוה לעשות את הדבר הזה ולכן, בגלל שהי הוציא אותך ממצרים, הוא מצווה אותך לקיים את המצוות האלה, גם אם יש בהם חיסרון כיס¹⁰⁵⁶: (יט) כי תקצר קצירך בשדה כשתקצור את הגידולים משדך, ושכחת עמר בשדה אם יקרה לך שתשכח עומר בשדה. עומר הוא קבוצה של חיטים שאספו אותם יחד לאחר הקצירה,¹⁰⁵⁷ לא תשוב לקחתו אסור לך לחזור ולקחת את העומר, שכחת, לגר ליתום ולאלמנה יהיה אלא תשאיר את העומר ששכחת בשדה, כדי שהגרים, היתומים והאלמנות יוכלו לקחת אותו, למען יברכה יקוק אלהיך בכל מעשה ידיך על ידי שתיתן את העומרים שנשכחו לעניים, ה' יברך אותך במעשיך: (כ) כי תחבט זיתך כאשר תחבוט בזיתך כדי להשירם מהעץ,¹⁰⁵⁸ לא תפאר אל תיטול את כל פארו ממנו, תשאיר חלק מהפירות על האילן, היינו מצות פאה,¹⁰⁵⁹ אחריך וכן תשאיר את השכחה, שיבולים ששכחת,¹⁰⁶⁰ לגר ליתום ולאלמנה יהיה הפאה והשכחה יינתנו לגרים, ליתומים ולאלמנות, דהיינו: לעניים (אלא שבדרך כלל הגרים היתומים והאלמנות הם העניים ביותר): (כא) כי תביצר פרמך כשתקטוף את הפירות בכרם שלך,¹⁰⁶¹ לא תעולל אחריך אל תקטוף את העוללות, כלומר, אשכולות ענבים שנראים כמרובעים (שאינו להם כתף ונטף),¹⁰⁶² לגר ליתום ולאלמנה יהיה העוללות מיועדות לעניים שהם בדרך כלל הגרים, היתומים והאלמנות: (כב) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על בן אנכי מצוה לעשות את הדבר הזה תזכור שהיית עבד במצרים ובמצרים אתם הייתם שמחים אם המצרים היו מניחים לכם את עוללות הענבים, ולכן אני מצווה אותך לקיים את מצוות עוללות¹⁰⁶³:

דברים פרק כה

(א) כי יהיה ריב בין אנשים אם יהיה דין בין שני אנשים (או יותר),¹⁰⁶⁴ ונגשו אל המשפט ובעלי הדין יקרבו לדין בבית הדין,¹⁰⁶⁵ ושפטום הדיינים ישפטו את המשפט,¹⁰⁶⁶ והצדיקו את הצדיק והרשיעו את

¹⁰⁵³ תרגום יונתן.

¹⁰⁵⁴ אונקלוס + רש"י.

¹⁰⁵⁵ אונקלוס. רש"י פירש האיסור הוא שלא בשעת הלואה אך הרמב"ם כתב שהאיסור חל גם בשעת ההלוואה.

¹⁰⁵⁶ אונקלוס + רש"י. רמב"ן: "זכרת" חוזר על איסור הטיית משפטו של הגר.

¹⁰⁵⁷ דעת מקרא.

¹⁰⁵⁸ דעת מקרא.

¹⁰⁵⁹ רש"י.

¹⁰⁶⁰ רש"י.

¹⁰⁶¹ אונקלוס.

¹⁰⁶² רש"י.

¹⁰⁶³ ספורנו והעמק דבר.

¹⁰⁶⁴ אונקלוס.

¹⁰⁶⁵ אונקלוס.

¹⁰⁶⁶ א"ע.

הַרְשָׁע הַדֵּינִים יִזְכּוּ אֶת הַזְכָּאִי בְּדִין וַיְחַיְיבוּ אֶת הַחַיִּיב בְּדִין¹⁰⁶⁷: (ב) וְהָיָה אִם בֶּן הַכּוֹת הַרְשָׁע אִם מִי שִׁיבָא חַיִּיב בְּמִשְׁפַּט הַתַּחֲיִיב בַּמַּלְקוֹת (כְּגוֹן שֶׁעָבַר עַל מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה שֶׁהַעוֹנֵשׁ עָלֶיהָ הִיא מַלְקוֹת),¹⁰⁶⁸ וְהִפְּלִיז הַשֹּׁפֵט הַדֵּיין יִטָּה אֶת הַלּוֹקָה,¹⁰⁶⁹ וְהִכְהִיז לְפָנָיו בְּדִי רִשְׁעָתוֹ בְּמִסְפָּר אֶחָד הַדֵּינִים יִלְקָה עַל פִּי צִוּוּי בֵּית דִּין אֶת הָאָדָם שִׁיבָא חַיִּיב בְּדִין. יֵשׁ לְחַלֵּק אֶת הַמַּלְקוֹת בְּאוֹפֵן הַבֵּא: שְׁלִישׁ מִהַמַּלְקוֹת יִלְקוּ אוֹתוֹ לְפָנָיו, וּשְׁנֵי שְׁלִישׁ מִהַמַּלְקוֹת יִלְקוּ אוֹתוֹ מֵאַחֲרָיו¹⁰⁷⁰: (ג) אַרְבָּעִים יִכְנֹו יֵשׁ לְהַכּוֹת אֶת הַלּוֹקָה אַרְבַּעִים (40) מַלְקוֹת. חֲז״ל לָמְדוּ שֶׁכוֹונַת הַתּוֹרָה הִיא שֶׁכֹּאשֶׁר אָדָם מֵתַחֲיִיב מַלְקוֹת, אֵין מַלְקִים אוֹתוֹ יוֹתֵר מִשְׁלוֹשִׁים וְתִשַׁע (39) מַלְקוֹת, וְדֵינֵי בֵּית הַדִּין אוֹמְדִים כִּמָּה מַלְקוֹת יוֹכֵל אָדָם זֶה לְלַקּוֹת. לְדוּגְמָא: אָדָם חָלַשׁ שְׁגוּפּוֹ לֹא יַעֲמוֹד בְּשְׁלוֹשִׁים וְתִשַׁע מַלְקוֹת, מִפְּחִיתִים אֶת מִסְפַּר הַמַּלְקוֹת שֶׁהוּא לּוֹקָה. כִּמוֹ כּוֹן, כֹּל מִסְפַּר מַלְקוֹת שְׁבֵית דִּין מֵחַיִּיבִים אָדָם צָרִיךְ לְהַתְחַלֵּק בְּשְׁלוֹשׁ, כְּדִי שִׁילְקוּ אוֹתוֹ שְׁלִישׁ מִלְּפָנָיו וּשְׁנֵי שְׁלִישׁ מֵאַחֲרָיו, כִּךְ שֶׁאִם בֵּית הַדִּין אָמַד שֶׁאָדָם יִכּוֹל לְלַקּוֹת עֶשְׂרִים מַלְקוֹת, יִלְקוּ אוֹתוֹ רַק שְׁמוֹנֶה עֶשֶׂר מַלְקוֹת כְּדִי שֶׁמִּסְפַּר הַמַּלְקוֹת שֶׁהוּא יִלְקָה יִתְחַלֵּק בְּשְׁלוֹשׁ, לֹא יִסְיֵף אֶסוּר לְהַלְקוֹת בְּבֵית דִּין יוֹתֵר מֵאַרְבַּעִים מַלְקוֹת (וּכְפִי שֶׁרָאִינוּ חֲז״ל לָמְדוּ שֶׁכוֹונַת הַתּוֹרָה הִיא לְשְׁלוֹשִׁים וְתִשַׁע) עַל כֹּל אִיסוּר לֹא תַעֲשֶׂה שֶׁהַחוּטָא עָבַר עָלָיו,¹⁰⁷¹ פֶּן יִסְיֵף לְהַכּוֹתוֹ עַל אֵלֶּה מִכָּה רַבָּה שֶׁמָּא אִם תּוֹסִיף וְתַלְקָה אֶת הַחוּטָא יוֹתֵר, אֶתָּה תּוֹסִיף מִכָּה שֶׁלֹּא יוֹכֵל הַמוֹכֵה לְסַבּוֹל אוֹתָהּ,¹⁰⁷² וְנִקְלָה אֶחָיִד לְעֵינֶיךָ (עַל יַדֵּי הַהַלְקָאוֹת הַרְבוּת) אֶחָיִד הַמוֹכֵה יִתְבּוּזָה.¹⁰⁷³ יֵשׁ חֲשֵׁשׁ שֶׁמְרׁוּב כָּאֵב, יַעֲשֶׂה הַמוֹכֵה אֶת צָרְכּוֹ וּבְכִךְ הוּא יִתְבּוּזָה בְּבֵית דִּין¹⁰⁷⁴: (ד) לֹא תַחֲסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ אֶל תַּחֲסוּם אֶת פִּי שֶׁל הַשׁוֹר בְּשַׁעָה שֶׁהוּא עוֹסֵק בְּמִלְאכְתּוֹ הַדִּישָׁה. אֶסוּר לְמַנוּעַ מֵהַשׁוֹר מֵלֹאכּוֹל מִגִּידוּלֵי הַקֶּרֶקַע בְּשַׁעַת הַחֲרִישָׁה עַל יַדֵּי חֲסִימַת פִּי¹⁰⁷⁵: (ה) כִּי יִשְׁבּוּ אֲחִים יַחְדָּו בְּמִקְרָה וּשְׁנֵי אֲחִים מֵהַאֵב חִיו לְפַחוֹת שַׁעָה אֶחָת בִּיחָד, (לְמַעַט אִם אֶחָד הָאֲחִים נוֹלַד לְאַחַר שֶׁאֲחָיו כָּבַר מֵת),¹⁰⁷⁶ וְיָמַת אֶחָד מֵהֶם וְאֶחָד הָאֲחִים מֵת, וְבֵין אֵינן לֹא וְלֹא אֶחָת מֵת אֵין צָאצְאִים, לֹא תִהְיֶה אִשְׁתּוֹ הַמֵּת הַחוּצָה לְאִישׁ זָר (בְּמִקְרָה וְאֶחָד הָאֲחִים מֵת לֹא צָאצְאִים) אִשְׁתּוֹ שֶׁל הָאֵחׁ שָׁמַת לֹא יוּצָאת לְשׁוֹק, הִיא אֵינָה יִכּוֹלָה לְהַתְחַתֵּן עִם אָדָם זָר,¹⁰⁷⁷ וְיִבְמָה יָבֵא עָלֶיהָ וְלִקְחָהּ לֹא לְאִשָּׁה הָאֵחׁ שֶׁל הַמֵּת חַיִּיב לֵיבֵם אֶת הָאִשָּׁה, עַל יַדֵּי שִׁיקָח אוֹתָהּ לְאִשָּׁה, וְיִבְמָה לְאַחַר שֶׁהָאֵחׁ מֵיבֵם אֶת הָאִשָּׁה, הָאִשָּׁה נִהְפְּכַת לְהִיּוֹת אִישְׁתּוֹ שֶׁל הָאֵחׁ לְכֹל דְּבַר¹⁰⁷⁸: (ו) וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תִּלְד הָאֵחׁ הַבְּכוֹר שֶׁל הַמֵּת שֶׁנּוֹלַד רָאשׁוֹן לְאִימוֹ, כְּלוֹמֵר: הָאֵחׁ הַמֵּיבֵם, יִקּוּם עַל שֵׁם אֲחָיו הַמֵּת (הָאֵחׁ הַמֵּיבֵם) יִירֶשׁ אֶת נַחֲלַת אֲחָיו הַמֵּת, וְיֵיבֵם אֶת גִּיסְתּוֹ. מִלְשׁוֹן בְּכוֹר לָמְדוּ חֲז״ל שֶׁמִּצְוּוֹה עַל הַגְּדוֹל שֶׁבְּאֲחִים לֵיבֵם, אֲךְ אִם הַגְּדוֹל אֵינוֹ מֵיבֵם, הַמִּצְוּוֹה מוֹטֵלֶת גַּם עַל כֹּל אֶחָד מֵהָאֲחִים הָאֲחֵרִים. הָאֵחׁ שֶׁעָלָיו מוֹטֵל לֵיבֵם אֶת אִשְׁתּוֹ אֲחָיו נִקְרָא ״יֵיבֵם״,¹⁰⁷⁹ וְלֹא יִמְחָה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל עַל יַדֵּי קִיוֹם מִצְוֹת יֵיבוֹם, לֹא

¹⁰⁶⁷ אונקלוס.

¹⁰⁶⁸ אונקלוס. רש"י לומד שלא שניתק לעשה אין לוקים עליו.

¹⁰⁶⁹ רש"י. ספורנו: ימתח אותו על העמוד. א"ע: הדיין יצווה שיטוהו.

¹⁰⁷⁰ רש"י.

¹⁰⁷¹ רש"י.

¹⁰⁷² אונקלוס + ספורנו.

¹⁰⁷³ תרגום יונתן.

¹⁰⁷⁴ ספורנו.

¹⁰⁷⁵ אונקלוס + רמב"ם הל' שכירות.

¹⁰⁷⁶ רש"י.

¹⁰⁷⁷ תרגום יונתן.

¹⁰⁷⁸ ספורנו.

¹⁰⁷⁹ רש"י. רשב"ם: הבכור שתלד אשת המת לאח שייבם אותה, יקום על שם אחיו המת.

יימחה מישראל שמו של האח המת, אלא תהיה לו המשכיות: (ז) **וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחַת אֶת יְבִמְתּוֹ** אם אחיו של המת מסרב לייבם את יבמתו,¹⁰⁸⁰ **וְעָלְתָה יְבִמְתּוֹ הַשְּׂעֵרָה אֶל הַזְּקֵנִים** (אם אחיו של המת מסרב לייבם את יבמתו) היבמה תעלה לשער בית הדין,¹⁰⁸¹ **וְאָמְרָה הַיְבָמָה תֹּאמַר בְּבֵית דִּין: מֵאֵן יְבָמִי לְהִקְיָם לְאָחָיו שֵׁם בִּישְׂרָאֵל** (היבמה תאמר בבית דין: מי שאמור לייבם אותי סירב, לא רצה, לעשות זאת ובכך (על ידי הייבום) לגרום להמשכיות לאחיו המת,¹⁰⁸² **לֹא אָבָה יְבָמִי הַיְבָמָה רֹצָה לַיְיבָם אוֹתִי: (ח) וְקָרְאוּ לוֹ זְקֵנֵי עִירוֹ חַכְמֵי עִירוֹ שֶׁל הַיְבָמָה יִקְרְאוּ לוֹ, וְדִבְרוּ אֵלָיו חַכְמֵי עִירוֹ שֶׁל הַיְבָמָה יִיעָצוּ לַיְבָמָה עֵיצָה וַיִּנְסוּ לִשְׁכַנֵּעַ אוֹתוֹ לַיְיבָם אֶת גִּיסָתוֹ,¹⁰⁸⁴ וְעָמַד (אם גם לאחר דברי השכנוע של חכמי עירו, היבם עדיין מסרב לייבם את יבמתו), היבם יעמוד בבית הדין, וְאָמַר הַיְבָמָה יֹאמַר בְּלִשׁוֹן הַקּוֹדֵשׁ בְּבֵית הַדִּין: לֹא חִפְּצִיתִי לְקַחְתָּהּ (היבם יאמר בלשון הקודש בבית הדין) "אני אינני רוצה להתחתן עם היבמה"¹⁰⁸⁵: (ט) וַנִּגְשָׁה יְבִמְתּוֹ אֵלָיו הַיְבָמָה תִּתְקַרֵּב לַיְבָמָה, לְעֵינֵי הַזְּקֵנִים (היבמה תתקרב לייבם) לפני, במעמד הדיינים,¹⁰⁸⁷ וְחִלְצָה נֶעְלָו מֵעַל רִגְלוֹ הַיְבָמָה תִּסְיֵר אֶת הַנֶּעֱלָם שְׁנוּעַל הַיְבָמָה, וַיִּרְקָה בְּפָנָיו הַיְבָמָה תִּירַק עַל הַקְּרָקַע מוֹל פָּנָיו שֶׁל הַיְבָמָה,¹⁰⁸⁹ וְעָנְתָה וְאָמְרָה הַיְבָמָה תַּעֲנֶה בְּבֵית הַדִּין וְתֹאמַר: כִּכָּהֵן יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִבְנֶה אֶת בֵּית אָחָיו (היבמה תענה בבית הדין ותאמר: כך, מעמד זה שבו יורקת האישה לפני האישה (שנקרא חליצה), ייעשה לכל מי שמסרב לייבם את אחיו: (י) וְנִקְרָא שְׁמוֹ בִּישְׂרָאֵל בֵּית חִלּוּץ הַנֶּעֱלָם מִשְׁפַּחְתּוֹ שֶׁל הַיְבָמָה לַיְיבָם אֶת יְבִמְתּוֹ תִּקְרָא עַל יְדֵי כָל אָדָם שְׁעָמַד בְּבֵית הַדִּין¹⁰⁹⁰ (כל אדם מישראל שעמד בבית הדין וראה את המעמד יאמר: בית חלוץ הנעל¹⁰⁹¹: (יא) כִּי יִנְצוּ אַנְשִׁים יַחְדָּו אִישׁ וְאָחָיו אִם יִתְקוּטְטוּ שְׁנֵי אַנְשִׁים מִיִּשְׂרָאֵל,¹⁰⁹² וְהֵם יִכּוּ זֶה אֶת זֶה, וְקָרְבָה אִשְׁתּוֹ הָאֶחָד לְהַצִּיל אֶת אִשְׁתּוֹ מִיַּד מִכָּהוּ וְשִׁלְחָה יָדָהּ וְהַחֲזִיקָהּ בְּמַבְשָׁיו אֲשֶׁר שֶׁל אֶחָד מֵהָאֲנָשִׁים שֶׁרָבוּ תִּתְקַרֵּב אֶל מִי שֶׁמָּכָה אֶת בַּעֲלָהּ, וְהִיא תִּחְזִיק בּוֹ בְּמִקוֹם נִסְתֵּר¹⁰⁹⁴: (יב) וְקִצְתָהּ אֶת כַּפָּה עוֹנֶשֶׁת שֶׁל הַיְבָמָה אֲמוֹר לִהְיוֹת שֶׁתִּקְצוֹץ אֶת יְדָהּ, אֲדָךְ אֶל תִּקְצוֹץ אֶת יְדָהּ, אֲלֵא קַח מִמֶּנָּה אֶת דְּמֵי בּוֹשְׁתּוֹ שֶׁל אוֹתוֹ אָדָם שֶׁהִיא הַחֲזִיקָה בְּמַבְשָׁיו,¹⁰⁹⁵ לֹא תִּחְוֶם עֵינֶיךָ גַּם אִם הַיְבָמָה עֲנִיָּה, אֶל תּוֹוֹתֵר לָהּ עַל דְּמֵי הַבוֹשֶׁת¹⁰⁹⁶: (יג) לֹא יִהְיֶה לָךְ**

1080 אונקלוס.

1081 אונקלוס.

1082 אונקלוס.

1083 תרגום יונתן.

1084 תרגום יונתן.

1085 רש"י.

1086 אונקלוס.

1087 אונקלוס.

1088 א"ע. רשב"ם: בכך היבמה קונה את נכסי האח המת.

1089 רש"י.

1090 דעת מקרא.

1091 רש"י.

1092 דעת מקרא.

1093 רש"י.

1094 א"ע.

1095 רש"י.

1096 א"ע.

בְּכִסְדֵךָ אֲסוּר שִׁיחִיה בְּנִרְתִיקֶךָ, ¹⁰⁹⁷ אָבֵן וְאָבֵן (אסור שיהיה בנרתיקך) סוגים שונים של אבני משקולות, כפי שממשיכה התורה לפרש, ¹⁰⁹⁸ גְּדוּלָה וְקִטְנָה (אסור שיהיו לך סוגים שונים של אבני משקולות כך ש-) את האבן הקטנה תשים על המשקל כשאתה מוכר, ואת האבן הגדולה תשים על המשקל כשאתה קונה, וכך יוצא שאתה מרמה במשקל ¹⁰⁹⁹: (יד) לֹא יִהְיֶה לְךָ בְּבֵיתְךָ אִיפָה וְאִיפָה אֲסוּר שִׁיחִיה בְּבֵיתְךָ סוגים שונים של משקולות שנקראות "איפה" שמשתמשים בהן כדי לשקול דברים יבשים, ¹¹⁰⁰ גְּדוּלָה וְקִטְנָה (אסור שיהיו לך סוגים שונים של אבני משקולות כך ש-) משקולת (איפה) קטנה כדי לשים על המשקל כשאתה מוכר ומשקולת גדולה (איפה גדולה) כדי לשים על המשקל כשאתה קונה, וכך יוצא שאתה מרמה במשקל: (טו) אָבֵן שְׁלֵמָה (אסור שיהיו לך משקולות שאיתן תרמה, אלא) משקולת שלא תהיה חסרה, משקולת שלימה תהיה לך, וכך, כשתמכור, יהיה זה בדיוק כפי המידה שהתחייבת למכור, ¹¹⁰¹ וְצִדְקָה יִהְיֶה לְךָ ומשקולת אמיתית יהיה לך בביתך, כך שלא תרמה בשעה שאתה מוכר או קונה, ¹¹⁰² אִיפָה שְׁלֵמָה וְצִדְקָה יִהְיֶה לְךָ וכן תעשה גם במשקולות שנקראות "איפה" שבהן מודדים דברים יבשים. גם משקולות האיפה יהיו במידה מדויקת, לְמַעַן יֵאָרִיכוּ יָמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר יִקְנֶה אֱלֹהֶיךָ נִתְּן לְךָ עַל יַדִּי הַקַּפְדָה עַל מִשְׁקוֹלוֹת מְדוּיָקוֹת, תזכה לאריכות ימים בארץ ישראל: (טז) כִּי תוֹעֵבֶת יִקְנֶה אֱלֹהֶיךָ כָּל עֲשֵׂה אֱלֹהֵי אֲסוּר שִׁיחִיה בְּמִשְׁקוֹלוֹת מְכִיוּן ש-) כל מי שעושה מעשי נוכחות מתועב בעיני ה', ¹¹⁰³ כָּל עֲשֵׂה עוֹל כָּל מִי שֶׁמִּשְׁקָר בְּעֵשִׂיתִי הַמִּסְחָר שְׁלוֹ מִתּוֹעֵב בְּעֵינֵי ה' ¹¹⁰⁴: (יז) זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשִׂה לְךָ עֲמֶלֶק בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם עֵלֶיךָ לְזָכוֹר אֵת מִה שֶׁעֲמֶלֶק עָשָׂה לְךָ כְּאֲשֶׁר יֵצֵאת מִמִּצְרָיִם: (יח) אֲשֶׁר קָרָךְ בְּדֶרֶךְ עֲמֶלֶק הַזֶּדְמָן לְךָ בְּדֶרֶךְ, ¹¹⁰⁵ וַיִּזְנֹב בְּךָ כָּל הַנְּחָשִׁים אֲחֵרֶיךָ עֲמֶלֶק הֵרַג בְּכָל ¹¹⁰⁶ אֱלֹהֵי שֶׁהִלְכוּ בְּסוּף הַמַּחֲנֶה מְרֹב חוֹלְשֵׁתֶם, ¹¹⁰⁷ וְאַתָּה עֵינֶיךָ וַיִּגַע (עמלק הרג בך) בשעה שהיית עינך ויגע מהדרך, וְלֹא יֵרָא אֱלֹהִים עֲמֶלֶק לֹא הָיָה יֵרָא אֱלֹהִים, ומכיוון שהייתה חסרה לו יראת שמים, הוא העז להלחם בך ¹¹⁰⁸: (יט) וְהָיָה בְּהִנַּחֵת יִקְנֶה אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִכָּל אִיבֶיךָ מִסָּבִיב בְּאַרְצֵךְ אֲשֶׁר יִקְנֶה אֱלֹהֶיךָ נִתְּנָ לְךָ נִחְלָה לְרִשְׁתָּהּ כְּאֲשֶׁר ה' יֵנִיחַ לְךָ מִכָּל אִוִּיבֶיךָ בְּאַרְצֵךְ שֶׁהוּא נוֹתֵן לְךָ לִירוּשָׁה, כְּאֲשֶׁר כָּבֵר תִּנּוּחַ מִכָּל הַמַּלְחָמוֹת נֶגַד אִוִּיבֶיךָ בְּאַרְצֵךְ יִשְׂרָאֵל, תִּמְחָה אֵת זָכְרָ עֲמֶלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם (כְּאֲשֶׁר כָּבֵר תִּנּוּחַ מִמַּלְחָמוֹת כִּיבוּשׁ הָאָרֶץ) עֵלֶיךָ לְמַחוֹת מִתַּחַת

¹⁰⁹⁷ תרגום יונתן.

¹⁰⁹⁸ רש"י.

¹⁰⁹⁹ רש"י.

¹¹⁰⁰ דעת מקרא.

¹¹⁰¹ אונקלוס + א"ע.

¹¹⁰² אונקלוס.

¹¹⁰³ תרגום יונתן.

¹¹⁰⁴ תרגום יונתן.

¹¹⁰⁵ רש"י בפירושו הראשון שמפרש דרך מקרה וכן א"ע ורשב"ם. בפירושו השני פירש רש"י לשון טומאת קרי, שהיה מטמאם במשכב זכור ובפירושו השלישי פירש ש"ק"ר מלשון קור, היינו שעמלק צינן את פחדם של אומות העולם מעם ישראל ע"י שהיה הראשון שנלחם בהם.

¹¹⁰⁶ אונקלוס.

¹¹⁰⁷ לכאן כך משמע מלשון אונקלוס וכן פי' א"ע. רש"י ותרגום יונתן פירשו מדובר על חוטאים שהענין פלטים.

¹¹⁰⁸ רש"י וא"ע.

לשמיים כל דבר שקשור לעמלק, בין באנשים ובין ברכוש,¹¹⁰⁹ לֹא תִשָּׁכַח אל תשכח את חובתך למחות את זכר עמלק. (יש כאן חיזוק נוסף למצות הזכירה)¹¹¹⁰:

פרשת כי תבוא

דברים פרק כו

(א) וְהָיָה כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְאַחַר שְׁתִּיכַס לְאַרְצָהּ שֶׁה' נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה, לְאַרְצָהּ יִשְׂרָאֵל,¹¹¹¹ וְיִרְשָׁתָהּ וְאַחַר שֶׁתִּכְבוֹשׁ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,¹¹¹² וְיִשְׁבַּתָּ בָּהּ וְאַחַר שֶׁתַּחֲלַק אֶת הָאָרֶץ לְנַחֲלוֹת¹¹¹³: (ב) וְלִקְחָתָּ מִרְאשֵׁית כָּל פְּרֵי הָאֲדָמָה (רק לאחר שתכבוש ותחלק את הארץ, יש לקיים את מצוות ביכורים¹¹¹⁴ ועכשיו מפרט מהי מצוות ביכורים): בחלק מהזנים של הפירות, כלומר מפירות שבעת המינים, תיקח את הפירות הראשונים שגדלו על העץ,¹¹¹⁵ אֲשֶׁר תָּבִיא מֵאֲרֶצֶךָ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ (תיקח את) המשובחים שבפירות ארץ ישראל, כלומר: משבעת המינים,¹¹¹⁶ וְשִׁמְתָּ בְּטָנָא שִׁים אֶת הַפִּירוֹת מִשְׁבַּע הַמִּינִים בֶּסֶל,¹¹¹⁷ וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ לְשָׂכֵן שְׁמוֹ שָׁם אֶת פִּירוֹת הַבִּיכּוּרִים עֲלֶיךָ לְהַבִּיא לְמִשְׁכַּן אֹר לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ¹¹¹⁸: (ג) וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו תָּבֹא אֵל הַכֹּהֵן שִׁיחִי בְּאוֹתָם יָמִים וְתֹאמַר לוֹ:¹¹¹⁹ הַגְּדִיתִי הַיּוֹם לִיקְוֶה אֱלֹהֶיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְקֹוֹק לְאַבְתָּנוּ לָתֵת לָנוּ אֲנִי אוֹמֵר הַיּוֹם תּוֹדָה¹¹²⁰ לְה' עַל שֶׁנִּכְנַסְתִּי לְאַרְצָהּ יִשְׂרָאֵל¹¹²¹: (ד) וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטָּנָא מִיָּדְךָ הַכֹּהֵן יִיקַח אֶת הַסֵּל עִם הַבִּיכּוּרִים, וְיַחַד עִם הַבַּעֲלִים יִינִיף אֶת הַסֵּל,¹¹²² וְהִנִּיחוּ לִפְנֵי מִזְבֵּחַ יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ לְאַחַר הַהֲנַפָּה, הַכֹּהֵן יִנִּיחַ אֶת הַסֵּל לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ¹¹²³: (ה) וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ תָּרִים אֶת קוֹלְךָ וְתֹאמַר לִפְנֵי ה' (בבית המקדש או במשכן),¹¹²⁴ אֲרָמִי אֲבִד אֲבִי לְבִן הָאֲרָמִי¹¹²⁵ רָצָה

1109 רש"י.

1110 א"ע.

1111 רש"י.

1112 רש"י.

1113 רש"י.

1114 רש"י.

1115 רש"י.

1116 רש"י לומד מהמילה ראשית שאין חייבים להביא מכל זני הפירות, אלא רק מפירות שבעת המינים. אוה"ח

לומד שאין חייבים להביא את כל הפירות שביכרו יחד, אלא רק פרי אחד.

1117 ספורנו.

1118 אונקלוס וא"ע.

1119 רמב"ן מתלבט אם בכל מקום בו היה המשכן היו מקריבים ביכורים.

1120 תרגום יונתן כתב שהכוונה היא לכהן הגדול וכנראה שכוונתו היא לבוא אל המקום בו משמש הכה"ג, היינו

במשכן או בביהמ"ק. וכן פירש הא"ע. ספורנו: עליך לגדל את הכהן ולדבר אליו בדרך כבוד בזמן שאתה מביא

את הביכורים, גם אם אינו ראוי לכך.

1121 תרגום יונתן וא"ע בפירושו השני. בפירושו הראשון אומר הא"ע שיש לומר את הדברים בקול כדי שישמעו

הנוכחים. ספורנו: מעשיי אומרים קבל עם ועדה שאני אומר תודה לה'.

1122 ספורנו.

1123 תרגום יונתן.

1124 תרגום יונתן.

רש"י. א"ע כתב שני פירושים: א. הכהנים שואלים אותו לכבוד מה הביא את הביכורים והוא עונה להם. ב.

ענייה יכולה לשמש גם בתור פתיחת דברים. אוה"ח: מלשון עוני, שאינך ראוי לטובה שה' נתן לך.

1125 אונקלוס. א"ע: הכוונה היא ליעקב שנקרא ארמי ופירוש הדברים הוא שיעקב היה אובד בארם, והיה עני,

ואין אנחנו יכולים לטעון שירשנו את א"י מהאבות, שהרי יעקב היה עני ולא היה בכוחו להוריש לנו את הארץ.

רשב"ם: הכוונה היא לאברהם שהי תועה וגולה כאשר ה' ציווה אותו ללכת לא"י.

לאבד את יעקב, וה' הצילנו מידו.¹¹²⁶ לא רק לבן הארמי ניסה להתנכל אלינו, אלא אנשים רבים נוספים ניסו להתנכל לישראל במשך הדורות,¹¹²⁷ וַיֵּרֶד מִצְרַיִמָּה וַיֵּגֶר שָׁם בְּמַתִּי מַעֲטָ יַעֲקֹב אֲבִינוּ יֵרֵד לְמִצְרַיִם וְהַתְּגוּרָה שָׁם כְּשֶׁהִיא רַק עִם קֶטֶן, שֶׁהָיָה יַעֲקֹב יֵרֵד לְמִצְרַיִם כְּשֶׁהוּא יַחַד עִם צִאצְאֵינוּ הָיוּ שִׁבְעִים נַפְשׁוֹת,¹¹²⁸ וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל בְּמִצְרַיִם, בְּנֵי יַעֲקֹב הִתְרַבּוּ עַד שֶׁהָיוּ לַעַם מְרֻבָּה בְּאוֹכְלוֹסִיָּה,¹¹²⁹ עֲצִיּוֹם (וְכֵן, בְּמִצְרַיִם הִפְכוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִיּוֹת) עִם תִּקְיָף וְחֹזֶק,¹¹³⁰ וְרַב (וְכֵן, בְּמִצְרַיִם הִפְכוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִיּוֹת) עִם מִסְפִּיק, עִם גְּדוּלָּה:¹¹³¹ (ו) וַיִּרְעוּ אֶתְּנֵנוּ הַמִּצְרַיִם וַיַּעֲנוּנוּ הַמִּצְרַיִם הִרְעוּ לָנוּ (עָשׂוּ לָנוּ דְבָרִים רָעִים) וְעִינֵנוּ אוֹתָנוּ,¹¹³² וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה הַמִּצְרַיִם הֵעֲבִידוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֲבֹדָה קָשָׁה: (ז) וַיִּצְעַק אֶל יִקְוֹק אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ הַתְּפַלְּלוּ אֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ,¹¹³³ וַיִּשְׁמַע יִקְוֹק אֶת קִלְנוּ ה' קִיבֵל אֶת תְּפִלוֹתֵינוּ,¹¹³⁴ וַיֵּרָא אֶת עֲנִיָּנוּ הִיא גְלוּי לִפְנֵי ה' עֲמַלְנוּ,¹¹³⁵ וְאֶת עֲמַלְנוּ (וְכֵן הִיא גְלוּי לִפְנֵי ה') שֶׁהִינּוּ נְלֵאִים,¹¹³⁶ וְאֶת לַחֲצֵנוּ (וְכֵן הִיא גְלוּי לִפְנֵי ה') דוֹחֲקָנוּ:¹¹³⁷ (ח) וַיִּצְאָנוּ יִקְוֹק מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֶעַ נְטוּיָה ה' הוֹצִיא אוֹתָנוּ מִמִּצְרַיִם בְּיַד תִּקְיָפָה וּבְזֹרֶעַ מוֹרְמָת,¹¹³⁸ וּבְמִרְאָה גְּדוּלָּה וּבְאִתּוֹת וּבְמִפְתָּיִם (ה' הוֹצִיא אוֹתָנוּ מִמִּצְרַיִם) בְּמִרְאֹת גְּדוּלוּם, בְּאוֹתוֹת (כְּמוֹ הַפִּיכֵת הַמְטָה לְנַחֵשׁ) וּבְמוֹפְתִים:¹¹³⁹ (ט) וַיִּבְאָנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה ה' הֵבִיא אוֹתָנוּ לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל,¹¹⁴⁰ וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת ה' נָתַן לָנוּ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,¹¹⁴¹ אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדִבְשׁ (ה' נָתַן לָנוּ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהִיא אֶרֶץ שְׁמוּצִיָּה חֶלֶב וְדִבְשׁ, וּבְכַךְ נִיכַר שֶׁהִיא אֶרֶץ מְשׁוּבַחַת):¹¹⁴² (י) וְעָתָה לְאַחַר שְׁאַנִּי מְכִיר בְּחוּבְתֵי לְהוֹדוֹת לְה',¹¹⁴³ הִנֵּה הִבְאֵתִי אֶת רְאִשִׁית פְּרִי הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִתְּתָה לִי יִקְוֹק הִבְאֵתִי אֶת מִבְּחַר הַפִּירוֹת שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֶת הַפִּירוֹת הָרֵאשׁוֹנִים מִשְׁבַּעַת הַמִּינִים,¹¹⁴⁴ וְהִנְחֵתוּ לִפְנֵי יִקְוֹק אֱלֹהֵיךָ וְאַחַר כֵּן תִּנְיֵף אֶת הַסֵּל בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ,¹¹⁴⁵ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִפְנֵי יִקְוֹק אֱלֹהֵיךָ (לִפְנֵי שְׁאֵתָה חוֹזֵר לְבִיתְךָ) תִּשְׁתַּחֲוֶה בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ לִפְנֵי ה', כְּאִדָּם שֶׁמִּבְקֵשׁ רֵשׁוֹת מְרַבּוֹ לִלְכַת:¹¹⁴⁶ (יֵא) וְשִׁמְחָתָ בְּכָל הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן לְךָ יִקְוֹק אֱלֹהֵיךָ וּלְבֵיתְךָ תִּשְׂמַח עַל כָּל הַטּוֹב שֶׁה' נָתַן לְךָ וּלְמִשְׁפַּחְתְּךָ, עַל יְדֵי אֲכִילַת בֶּשֶׂר קֶרְבָּנוֹת שְׁלָמִים,¹¹⁴⁷ אֶתָּה

1126 תרגום יונתן.

1127 רש"י.

1128 אונקלוס.

1129 אונקלוס.

1130 אונקלוס.

1131 אונקלוס.

1132 אונקלוס.

1133 אונקלוס.

1134 אונקלוס.

1135 אונקלוס. א"ע: חיסרון העושר. אוה"ח מפרש את כל הכתוב כאן במלחמה נגד היצר.

1136 אונקלוס. א"ע: עבודת הבניין הקשה.

1137 אונקלוס. א"ע: שהלחיצו את בני"ל לסיים את העבודה מהר.

1138 אונקלוס.

1139 אונקלוס.

1140 רש"י.

1141 רש"י.

1142 אונקלוס.

1143 ספורנו.

1144 ספורנו.

1145 רש"י.

1146 חזקוני.

1147 הכתב והקבלה. חז"ל למדו מכאן שאת הביכורים מביאים רק בזמן שמחה, בין עצרת לחג, אז האדם שמח על כל התבואה שהוא מלקט, ומחג ואילך מביא ואינו קורא.

וְהַלְוִי וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ תִּשְׁמַח יַחַד עִם הַלְוִי וְהַגֵּר, עַל יְדֵי שְׂתִיתָן גַּם לָהֶם לֶאֱכֹל מִבֶּשֶׂר קִרְבֹּנוֹת הַשְּׁלָמִים שֶׁתִּקְרִיבוּ: (יב) כִּי תִכְלֶה לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל מַעֲשֵׂי תְבוּאָתְךָ כְּשֶׁתְּסִיֵּם לְהַפְרִישׁ מַעֲשֵׂרוֹת, ¹¹⁴⁸ בְּשָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית בְּשָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית שֶׁל מַחְזֹר שֶׁבַע הַשָּׁנִים שֶׁל תְּרוּמוֹת וּמַעֲשֵׂרוֹת, שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר בְּשָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית נוֹהֵג בָּהּ מַעֲשֵׂר רֵאשׁוֹן (וּמַעֲשֵׂר עֲנִי כְּפִי שִׁפּוֹרֵשׁ) וְלֹא מַעֲשֵׂר שֵׁנִי, ¹¹⁴⁹ וְנָתַתָּה לְלוֹוִי עֲלֶיךָ לְתַתּוֹ מַעֲשֵׂר לְלוֹוִי. ¹¹⁵⁰ מְדוּבָר כִּאֲן עַל מַעֲשֵׂר רֵאשׁוֹן שְׁנוֹתַיִם לְלוֹוִי, אֲדָךְ יֵשׁ מַעֲשֵׂר נֹסֵף שֶׁצָּרִיךְ לְתַתּוֹ אוֹתוֹ, ¹¹⁵¹ לְגַר לִיתוֹם וְלֶאֱלֻמָּנָה יֵשׁ לְתַתּוֹ בְּשָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית מַעֲשֵׂר גַּם לְגֵרִים, לִיתוּמִים וְלֶאֱלֻמָּנוֹת, כְּלוּמָר: מַעֲשֵׂר עֲנִי. הַתּוֹרָה אוֹמֵרֵת שֶׁבְּשָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית שֶׁל מַחְזֹר שְׁנוֹת הַמַּעֲשֵׂר, בְּמִקּוֹם לְהַפְרִישׁ מַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְלֶאֱכֹלוֹ בִירוּשָׁלַיִם, יֵשׁ לְהַפְרִישׁ מַעֲשֵׂר עֲנִי, וְלְתַתּוֹ אֶת הַפִּירוֹת לְעֲנִיִּים (שֶׁהֵם בְּדֶרֶךְ כָּלל הַגֵּרִים, הִיתוּמִים וְהֶאֱלֻמָּנוֹת). אֲמֵנָם, גַּם בְּשָׁנָה הַשִּׁישִׁית שֶׁל מַחְזֹר שְׁנוֹת הַמַּעֲשֵׂר חָל מַעֲשֵׂר עֲנִי בְּמִקּוֹם מַעֲשֵׂר שֵׁנִי, ¹¹⁵² וְאָכְלוּ בְּשַׁעְרֵיךָ וְשָׂבְעוּ הָעֲנִיִּים יֶאֱכֹלוּ אֶת פִּירוֹת הַמַּעֲשֵׂר בְּעֶרְיֶךָ וְעַל יְדֵי כֵךְ הֵם יִהְיוּ שְׁבָעִים: (יג) וְאָמַרְתָּ לְפָנָי יְקֹזֵק אֱלֹהֶיךָ בְּעֶרְבֵי פֶסַח שֶׁל הַשָּׁנָה הַרְבִּיעִית, תֹּאמַר לְפָנָי ה' עַל יְדֵי שֶׁתֹּאמַר בְּפִי אֶת הַדְּבָרִים הַבָּאִים, ¹¹⁵³ בְּעֶרְתִּי הִקְדַּשׁ מִן הַבַּיִת הַסֵּרֵתִי ¹¹⁵⁴ אֶת הַמַּעֲשֵׂרוֹת, ¹¹⁵⁵ הֵינִי: הוֹצֵאתִי מֵהַבַּיִת אֶת הַמַּעֲשֵׂר שֵׁנִי וְאֶת פִּירוֹת הַנֶּטֶע רְבִיעִי, (וְאֵם עֲדִיךָ לֹא הֵעֵלָה אֶת פִּירוֹת הַמַּעֲשֵׂר שֵׁנִי לִירוּשָׁלַיִם, צָרִיךְ לְהַעֲלוֹתָם עִכְשָׁיו), וְגַם נָתַתִּיו לְלוֹוִי וְגַם נָתַתִּי לְלוֹוִי אֶת כָּל פִּירוֹת הַמַּעֲשֵׂר רֵאשׁוֹן שֶׁבְּרִשׁוֹתַי, גַּם אֱלֹהִים שֶׁנִּשְׂאָרוֹ אֲצִלִּי מִשָּׁנִים קוֹדְמוֹת, ¹¹⁵⁶ וְלֶגֶר לִיתוֹם וְלֶאֱלֻמָּנָה וְגַם נָתַתִּי לְעֲנִיִּים אֶת פִּירוֹת הַמַּעֲשֵׂר עֲנִי שֶׁבְּרִשׁוֹתַי, ¹¹⁵⁷ כָּכֹל מִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר צִוִּיתִנִּי נָתַתִּי אֶת הַמַּעֲשֵׂרוֹת בְּאוֹתוֹ סֹדֵר שֶׁצִּוִּוִּיתָ אוֹתוֹנוּ (לְמַשֵּׁל: לֹא הִקְדַּמְתִּי תְרוּמָה לְבִיכּוֹרִים), ¹¹⁵⁸ לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ הַפְּרָשָׁתִי תְרוּמוֹת וּמַעֲשֵׂרוֹת כִּהְלַכְתָּן, ¹¹⁵⁹ וְלֹא שָׁכַחְתִּי וְכֵן זָכַרְתִּי לְבֶרֶךְ אוֹתְךָ עַל כָּל הַטּוֹבָה שֶׁעָשִׂיתָ לִּי ¹¹⁶⁰: (יד) לֹא אֶכְלָתִי בְּאֲנִי מִמֶּנּוּ לֹא אֶכְלָתִי מֵהַמַּעֲשֵׂר בְּזִמְנֵן שֶׁהֵייתִי אוֹנֵן. מַעֲשֵׂר אֲסוּר לְאוֹנֵן, (אֲדָם שֶׁמֵּת אֶחָד מִקְרוֹבָיו שֶׁחֵיב לְהִתְאַבֵּל עֲלֵיהֶם, נִקְרָא אוֹנֵן בְּיוֹם הַרֵאשׁוֹן לְמִיתָה, כִּיוֹן שֶׁהוּא מֵתַעֲסֵק בְּקִבּוּרָתוֹ), ¹¹⁶¹ וְלֹא בְּעֶרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמָא לֹא אֶכְלָתִי מֵהַמַּעֲשֵׂר בְּטוֹמָא: בֵּין שֶׁאֲנִי הֵייתִי טָמָא וְהַמַּעֲשֵׂר הִיָּה טָהוֹר וּבֵין שֶׁהַמַּעֲשֵׂר הִיָּה טָמָא וְאֲנִי הֵייתִי טָהוֹר, ¹¹⁶² וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת לֹא הִכְנַתִּי אֲרוֹן וְתִכְרִיכִים לְמֵת מֵהַמַּעֲשֵׂר הַשֵּׁנִי, שֶׁהָרִי מַעֲשֵׂר שֵׁנִי אֲסוּר לְמֵת, ¹¹⁶³ שְׂמַעְתִּי בְּקוֹל יְקֹזֵק אֱלֹהֵי שְׁמַעְתִּי לְקוֹל ה' וְהַבֵּאתִי אֶת הַמַּעֲשֵׂר לְבַיִת הַמִּקְדָּשׁ, ¹¹⁶⁴ עָשִׂיתִי כָכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתִנִּי שֶׁמַּחְתִּי בְּמַעֲשֵׂר עַל יְדֵי שֶׁאֶכְלָתִי מִמֶּנּוּ, וְכֵן שִׁמַּחְתִּי אִתּוֹ אַחֲרַיִם כְּפִי שֶׁצִּוִּוִּיתָ. הַתּוֹרָה אוֹמֵרֵת

1148 רש"י.

1149 רש"י.

1150 תרגום יונתן.

1151 רש"י.

1152 תרגום יונתן.

1153 רש"י.

1154 א"ע.

1155 רש"י.

1156 רש"י.

1157 רש"י.

1158 רש"י.

1159 רש"י: לדוגמא, לא הפרשתי מהחדש על הישן. א"ע: לא עברתי – בזדון, ולא שכחתי – בשוגג.

1160 רש"י.

1161 אונקלוס + רש"י.

1162 רש"י.

1163 רש"י. א"ע בפירושו הראשון כתב כרש"י ובפירושו השני כתב שהכוונה לע"ז.

1164 רש"י.

שבשנה הרביעית למחזור שנות המעשר (וכן יש לעשות בשנה השמינית שהיא השנה הראשונה למחזור הבא של שנות המעשר) אדם חייב להוציא מביתו את כל פירות המעשר שנשארו ברשותו ולחלקם למי שפירות אלה שייכים לו: פירות מעשר ראשון ללוי, פירות מעשר עני לעני, ולאכול בירושלים את פירות המעשר השני. מצווה זו נקראת "ביעור מעשרות". כמו כן, האדם חייב בשעת הביעור לומר שהוא נהג במעשר כהלכתה, ומצווה זו נקראת "וידוי מעשרות"¹¹⁶⁵: (טו) הַשְׂקִיפָה הַסְתַּכֵּל,¹¹⁶⁶ מִמְּעוֹן קִדְשֶׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם מִמְּקוֹם שְׁכִינְתְּךָ (של ה'), הֵינּוּ מֵהַשָּׁמַיִם,¹¹⁶⁷ וּבִרְךָ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֵתָהּ (ה') תִּבְרַךְ אֶת עַם יִשְׂרָאֵל, וְאֵת הָאָדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ וְאֵתָהּ (ה') תִּבְרַךְ אֶת הָאָדָמָה שֶׁנָּתַתָּ לָנוּ, אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּנוּ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ (אתה ה' תִּבְרַךְ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל) כִּמוֹ שֶׁנִּשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּנוּ לֵאמֹר לָנוּ אֶרֶץ מְשׁוּבַחַת שְׂמוּצִיָּה חֶלֶב וְדָבָשׁ¹¹⁶⁸: (טז) הַיּוֹם הַזֶּה יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ מִצְוֶה לַעֲשׂוֹת אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאֵת הַמִּשְׁפָּטִים הַיּוֹם, ה' מִצְוֶה אוֹתְךָ אֶת כָּל הַפְּרִטִים הַקְּשׁוּרִים לְמִצְוֹת הַבִּיכּוּרִים,¹¹⁶⁹ וְשִׁמְרַתָּ וְעָשִׂיתָ אוֹתָם בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ תִּשְׁמֹר וְתִקְיֶים אֶת כָּל הַמִּצְוֹת בְּכָל לִבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ, בְּכָל כּוּחְךָ: (יז) אֶת יְקֻקְ הָאֱמֻרָתָּ הַיּוֹם לְהִיּוֹת לָךְ לְאֱלֹהִים אֵתָהּ (עם יִשְׂרָאֵל) הַגְּדַלְתָּ הַיּוֹם אֶת ה' כְּדִי שֶׁהוּא יִהְיֶה הָאֱלֹקִים שֶׁלְּךָ,¹¹⁷⁰ וְלִלְכַת בְּדַרְכֵי וְלִשְׁמֹר חֻקֵּי וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקוֹלוֹ (וכן הַגְּדַלְתָּ אֶת ה') שֶׁתִּלְכַּד בְּדַרְכֵי, שֶׁתִּקְיֶים אֶת מִצְוֹתָיו וְשֶׁתִּשְׁמַע בְּקוֹלוֹ: (יח) וְיִקְוֶה הָאֱמֻרָה הַיּוֹם לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סִגְלָה כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ וְה' הַגְּדִיל אוֹתְךָ עַל שָׂר הַעַמִּים¹¹⁷¹ לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם חֲבִיב כִּמוֹ שֶׁנִּשְׁבַּע לְךָ,¹¹⁷² וְלִשְׁמֹר כָּל מִצְוֹתָיו (וכן ה' בַּחֵר בְּךָ) כְּדִי שֶׁתִּשְׁמֹר אֶת כָּל מִצְוֹתָיו¹¹⁷³: (יט) וְלִתְהַדָּע עַלִּיּוֹן (וכן ה' בַּחֵר בְּכֶם) לְמַנּוֹת אֶתְכֶם לְהִיּוֹת רַמִּים,¹¹⁷⁴ עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה (לְהִיּוֹת רַמִּים) עַל כָּל הַעַמִּים הָאֲחֵרִים שֶׁהַעַמִּיד בְּעוֹלָם,¹¹⁷⁵ לְתַהַלָּה (וכן בַּחֵר בְּכֶם ה') לְתַשְׁבַּחוֹת. הַעַמִּים הָאֲחֵרִים יִשְׁבַּחוּ אֶת עַם יִשְׂרָאֵל כְּשֶׁעַם יִשְׂרָאֵל יִשְׁמַע בְּקוֹל ה',¹¹⁷⁶ וְלִשֹּׁם (וכן בַּחֵר בְּךָ ה') לְשֵׁם יִקָּר, לְשֵׁם טוֹב שֶׁל כְּבוֹד,¹¹⁷⁷ וְלִתְפָאָרֶת (וכן בַּחֵר בְּךָ ה') שֶׁתִּתְפָּאֵר בְּעַמִּים עַל יְדֵי שֶׁתּוֹכֵל לַעֲשׂוֹת בְּהֶם מַה שֶׁתִּרְצֶה,¹¹⁷⁸ וְלִהְיֶתְךָ עִם קִדְשׁ לִיקְוֶה אֱלֹהֶיךָ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וְכֵן בַּחֵר בְּךָ ה' כְּדִי שֶׁתַּהִיָּה עִם קִדּוּשׁ לְפָנֵי ה' אֱלֹקֶיךָ¹¹⁷⁹:

¹¹⁶⁵ רש"י.

¹¹⁶⁶ אונקלוס.

¹¹⁶⁷ תרגום יונתן.

¹¹⁶⁸ אונקלוס.

¹¹⁶⁹ עפ"י רש"י.

¹¹⁷⁰ א"ע. ספורנו: רוממת. רש"י: הבדלת להיות אלו-ה. אונקלוס ותרגום יונתן: מלשון חטיבה. רשב"ם: הזקקת

את ה' להתרצות להיות לך לאלו-ה, וכן הוא הזקיק אותך להתרצות שתהיו לו לעם.

¹¹⁷¹ א"ע.

¹¹⁷² אונקלוס.

¹¹⁷³ אונקלוס.

¹¹⁷⁴ תרגום יונתן.

¹¹⁷⁵ דעת מקרא.

¹¹⁷⁶ אונקלוס. ספורנו מפרש שעם ישראל יפאר את ה' ולא שעם ישראל יהיה בעצמו לעם תהילה ותפארת.

¹¹⁷⁷ תרגום יונתן.

¹¹⁷⁸ רמב"ן.

¹¹⁷⁹ אונקלוס.

דברים פרק כז

(א) וַיִּצַו מֹשֶׁה וַיְזַקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הָעָם לֵאמֹר מִשֶּׁה צִוּוּהָ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יַחַד עִם זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל. גַּם זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל הִסְתַּבְּבוּ בְּעַם וְצִוּוּ אֶת הַמִּצְוָה הַזֹּאת כְּדִי לְהַקְלֵם מֵעַל מֹשֶׁה אֶת הַצִּוּיוֹ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל,¹¹⁸⁰ שְׁמֹר אֶת כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם תִּקְיִמוּ אֶת הַמִּצְוָה עֲלֵיהֶם אֲנִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם, דְּהֵינּוּ, מִצְוֹת הַקִּמַּת הָאֲבָנִים¹¹⁸¹: (ב) וְהָיָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעֲבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ נָתַן לְךָ בַּיּוֹם שֶׁתַּעֲבְרוּ אֶת נְהַר הַיַּרְדֵּן כְּדִי לְהִיכַס לְאָרֶץ שְׁהִי נוֹתֵן לְךָ, לְאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהִקְמַתְּ לְךָ אֲבָנִים גְּדוּלוֹת תֵּנִיחַ אֲבָנִים גְּדוּלוֹת בְּנֵהר הַיַּרְדֵּן, וְאַחַר כֵּךְ תּוֹצִיא מִתּוֹךְ נְהַר הַיַּרְדֵּן אֲבָנִים אַחֲרוֹת בְּמִקְוָמָם,¹¹⁸² וְשָׂדֶת אֶתְּם בְּשִׂיד יֵשׁ לְשִׁים סִיד עַל הָאֲבָנִים שֶׁהוֹצֵאת מִהַיַּרְדֵּן: (ג) וְכִתְבֶּתָּ עֲלֵיהֶן אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּעֵבֶרֶךָ כְּאֲשֶׁר תַּעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן, תִּכְתּוֹב עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל הַמִּצְוֹת,¹¹⁸³ לְמַעַן אֲשֶׁר תִּבְּאֵ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִקְוֶה אֱלֹהֵיךָ נָתַן לְךָ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ כְּאֲשֶׁר דָּבַר יְקֹוֹק אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ (תִּכְתּוֹב עַל הָאֲבָנִים אֶת הַמִּצְוֹת) כְּדִי שֶׁבְזָכוֹת שֶׁתִּקְיִים אֶת מִצְוֹת הַקִּמַּת הָאֲבָנִים בְּשַׁעַת הַכְּנִיסָה לְאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, הִי יִסְיִיעַ בְּיָדְךָ לְכַבּוֹשׁ אֶת הָאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁהוּא הִבְטִיחַ לְךָ¹¹⁸⁴: (ד) וְהָיָה בְּעֵבֶרְכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן כְּאֲשֶׁר תַּעֲבְרוּ אֶת נְהַר הַיַּרְדֵּן, תִּקְיִמוּ אֶת הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם בְּהַר עֵיבַל תִּקְיִמוּ בְּהַר עֵיבַל אֶת הָאֲבָנִים שֶׁצִּוּוּיִתִּי אֶתְכֶם לְהוֹצִיא מִנְּהַר הַיַּרְדֵּן (לְפִי חֲזו"ל, הֵיוּ שְׁלוֹשׁ סֻטִּים שֶׁל אֲבָנִים: אֶחָד בִּירְדֵּן, אֶחָד בְּגִלְגַל וְאֶחָד בְּהַר עֵיבַל),¹¹⁸⁵ וְשָׂדֶת אוֹתָם בְּשִׂיד תִּמְרָחוּ סִיד עַל הָאֲבָנִים: (ה) וּבְנִיתְּ שָׁם מִזְבֵּחַ לִיקְוֶה אֱלֹהֵיךָ עַל־כֵּן לְבָנוֹת בְּהַר עֵיבַל מִזְבַּח לְשֵׁם ה', מִזְבֵּחַ אֲבָנִים מִזְבַּח יִבְנֶה מֵאֲבָנִים, לֹא תִנְיֶף עֲלֵיהֶם בְּרִזָּל אֲסוּר לְךָ לְהַרִים עַל הָאֲבָנִים בְּרִזָּל כְּדִי לְחַתּוֹךְ אֶת הָאֲבָנִים¹¹⁸⁶: (ו) אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה אֶת מִזְבֵּחַ יְקֹוֹק אֱלֹהֵיךָ יֵשׁ לְבָנוֹת אֶת הַמִּזְבַּח לִפְנֵי ה' מֵאֲבָנִים שְׁלֵמוֹת, מֵאֲבָנִים שֶׁלֹּא נִחְתְּכוּ בְּעִזְרַת בְּרִזָּל, וְהָעֲלִיתְּ עָלָיו עוֹלֹת לִיקְוֶה אֱלֹהֵיךָ עַל־כֵּן לְהַקְרִיב קִרְבָּנוֹת עוֹלָה עַל הַמִּזְבֵּחַ שֶׁתִּבְנֶה לִפְנֵי ה': (ז) וּזְבַחַתְּ שְׁלָמִים וְאֲבִלַתְּ שָׁם בְּנוֹסֶף לְקִרְבָּנוֹת הָעוֹלָה, יֵשׁ לְהַקְרִיב עַל הַמִּזְבֵּחַ בְּהַר עֵיבַל גַּם קִרְבָּנוֹת שְׁלָמִים וְלֹאכּוֹל אֶת בֶּשֶׂר, וְשָׂמַחְתְּ לִפְנֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֵיךָ עַל יְדֵי אֲכִילַת בֶּשֶׂר הַשְּׁלָמִים, תִּקְיִים אֶת הַמִּצְוָה לְשִׁמוּח לִפְנֵי ה': (ח) וְכִתְבֶּתָּ עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּאֵר הַיֵּטֵב עַל־כֵּן לְכַתּוֹב עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת, בְּפִירוֹשׁ שִׁיחֶיהָ מִבּוֹב¹¹⁸⁷: (ט) וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַפְּהָגִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר מִשֶּׁה, הִכְהַנִּים מִשְׁבֵּט לְוִי וְהַלְוִיִּים אָמְרוּ אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל: הִסְפַּת וְשָׁמַע יִשְׂרָאֵל צִיִּית (הַחֲרַשׁ) וְשָׁמַע יִשְׂרָאֵל,¹¹⁸⁸ הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיִיתְּ לְעָם לִיקְוֶה אֱלֹהֵיךָ עַל יְדֵי כְרִיתַת הַבְּרִית, נִהְיִיתְּ לְעָם לְהִי¹¹⁸⁹: (י) וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְקֹוֹק אֱלֹהֵיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת

¹¹⁸⁰ א"ע. ספורנו: שיתוף הזקנים הוא מפני שהם יהיו נוכחים בשעת חציית הירדן.

¹¹⁸¹ א"ע. רמב"ן: הכוונה היא לכל התורה. בספר יהושע יש שביארו שהכוונה היא לספר דברים, יש שאמרו כמו הא"ע כאן שהכוונה היא לראשי המצוות, ויש שאמרו שיהושע כתב את הברכות והקללות.
¹¹⁸² רש"י.

¹¹⁸³ אונקלוס. א"ע: מניין המצוות הייתה כתובה על האבנים, כמו שנמנים המצוות בספרי המצוות.

¹¹⁸⁴ א"ע.

¹¹⁸⁵ לפי חז"ל היו 3 סטים של אבנים: אחד בירדן, אחד בגלגל ואחד בהר עיבל.

¹¹⁸⁶ אונקלוס.

¹¹⁸⁷ אונקלוס. רש"י: שבעים לשון. א"ע: כתב מובן.

¹¹⁸⁸ אונקלוס.

¹¹⁸⁹ א"ע. רש"י: בכל יום יהיה בעיניך כאילו באת עימו בברית.

מִצֹּתוֹ וְאֵת חֲקִיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם עֲלֶיךָ לְשִׁמּוֹעַ בְּקוֹל ה' וְלִקְיִים אֶת מִצְוֹתָיו אוֹתָן אֲנִי (משה) מצווה אתכם היום לעשות: (יא) וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אֶת הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר כְּדִי לְהַבִּין אֶת הַפְּסוּקִים הַבָּאִים, יש צורך בהקדמה של תיאור מעמד הברכה והקללה בהר גריזים ובהר עיבל. שני הרים אלה, הר גריזים והר עיבל, הם הרים סמוכים זה לזה, וביניהם יש בקעה. שישה שבטים עמדו על הר גריזים (שמעון, לוי, יהודה, יששכר, יוסף ובנימין) וששת הנותרים (ראובן, גד, אשר, זבולון, דן ונפתלי) עמדו על הר עיבל. בבקעה שהייתה בין שני ההרים עמדו הכהנים, הלויים (אמנם רק הזקנים שהרי שאר השבט עמד על הר גריזים) והארון, והם פתחו בברכה: "ברוך האיש אשר לא יעשה פסל" וכולם ענו אמן, ואחר כך פנו אל הר עיבל ואמרו "ארור האיש אשר יעשה פסל" וכולם ענו אמן, וכך עברו על כל הברכות והאלות: (יב) אֱלֹהִים יַעֲמְדוּ לְבָרֶךְ אֶת הָעָם עַל הַר גְּרִיזִים בְּעֵבֶרְכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן שְׂמֹעוֹן וְלֹוִי וַיהוּדָה וְיִשְׁשַׁכָּר וְיוֹסֵף וּבְנֵימִן אֱלֹהִים הַשְּׁבִטִים שִׁיעֲמְדוּ עַל הַר גְּרִיזִים, וְאֵלֵיהֶם הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים יִפְנוּ בַשָּׁעָה שֶׁהֵם אוֹמְרִים "ברוך האיש...": שמעון, לוי, יהודה, יששכר, יוסף ובנימין¹¹⁹⁰: (יג) וְאֱלֹהִים יַעֲמְדוּ עַל הַקְּלָלָה בְּהַר עֵיבֶל רְאוּבֵן גָּד וְאֲשֶׁר וְזַבּוּלֹן דָּן וְנַפְתָּלִי שְׁבִטִים אֱלֹהִים יַעֲמְדוּ עַל הַר עֵיבֶל וְאֵלֵיהֶם יִפְנוּ הַכֹּהֲנִים בַּשָּׁעָה שֶׁאוֹמְרִים "ארור האיש": ראובן, גד, אשר, זבולון, דן ונפתלי: (יד) וְעֲנֵנו הַלְוִיִּים וְאֲמָרוּ אֵל כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים שֶׁעֲמְדוּ בַּבְּקָעָה יִכְרִיזוּ וַיֹּאמְרוּ לְכָל יִשְׂרָאֵל,¹¹⁹¹ קוֹל רָם הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים יֹאמְרוּ אֶת דְּבָרֵיהֶם בְּקוֹל רָם¹¹⁹²: (טו) אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמִסְכָּה מִקוֹלֵל הָאָדָם שִׁיעֲשֶׂה פֶסֶל אוֹ דְמוֹת מִתְּכַת,¹¹⁹³ תֹּעֲבֹת יִקְוֶה (הַפְּסֵל וְדְמוֹת הַמִּתְּכַת) מִתּוֹעֲבִים בְּעֵינֵי ה', מַעֲשֵׂה יָדַי חָרָשׁ וְשֵׁם בְּסֵתֶר (אֲסוּר לַעֲשׂוֹת אֶת הַפְּסֵל אוֹ הַדְמוֹת) מַעֲשֵׂה יָדַי אוֹמֵן בְּסֵתֶר.¹¹⁹⁴ כֹּאשֶׁר הָאָדָם עוֹשֶׂה פֶסֶל בְּסֵתֶר, אֵין אֲפִשְׁרוֹת לְבֵית דִין לְהַעֲנִישׁ אוֹתוֹ, וְנִשְׁאָר לָנוּ רַק לְקַלֵּל אוֹתוֹ,¹¹⁹⁵ וְעֲנֵנו כָּל הָעָם וְאֲמָרוּ אָמֵן כֹּל הָעָם יַעֲנֵה אֱמֵן עַל אֲרוּר זֶה: (טז) אָרוּר מִקְּלָה אָבִיו וְאִמּוֹ וְאֲמָר כָּל הָעָם אָמֵן יִמְשִׁיכוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אֲרוּר מִי שֶׁמְזַלְזֵל בְּאֲבִיו וְאִמּוֹ, וְהָעָם יַעֲנֵה עַל כֵּךְ אֱמֵן¹¹⁹⁶: (יז) אָרוּר מִסִּיג גְּבוּל רַעְהוֹ וְאֲמָר כָּל הָעָם אָמֵן יִמְשִׁיכוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אֲרוּר מִי שֶׁמְגַדֵּל אֶת שֵׁטַח הַקְּרָקַע שְׁלוֹ, עַל חֲשִׁבוֹן הַקְּרָקַע שֶׁל חֲבֵרוֹ, וְהָעָם יַעֲנֵה עַל כֵּךְ אֱמֵן¹¹⁹⁷: (יח) אָרוּר מִשְׁגָּה עוֹר בְּדָרְךָ וְאֲמָר כָּל הָעָם אָמֵן יִמְשִׁיכוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אֲרוּר מִי שֶׁנֹּתֵן עֲצָה לֹא טוֹבָה בְּכוֹנָה לְחַבְרוֹ שֶׁסוּמָא בְּדַבָּר וְאִינוּ מִבִּין, וְהָעָם יַעֲנֵה עַל כֵּךְ אֱמֵן¹¹⁹⁸: (יט) אָרוּר מִטָּה מִשְׁפָּט גֵר יְתוֹם וְאַלְמָנָה וְאֲמָר כָּל הָעָם אָמֵן יִמְשִׁיכוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אֲרוּר מִי שֶׁמְטָה אֶת הַדִּין בְּמִקְרָה וְאֶחָד מִבְּעֵלֵי הַדִּין הוּא גֵר יְתוֹם אוֹ אֲלֵמָנָה, וְהָעָם יַעֲנֵה עַל כֵּךְ אֱמֵן: (כ) אָרוּר שֶׁכָּב עִם אִשְׁתּוֹ אָבִיו יִמְשִׁיכוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אֲרוּר מִי שֶׁמְתַחֲתֵן עִם אִשְׁתּוֹ אָבִיו, לְמִרְוֹת שֶׁאֵינָה אִימּוֹ, (כִּגוֹן שֶׁאֲבִיו הִתְחַתֵּן עִם אִשְׁתּוֹ נוֹסֶפֶת), כִּי

¹¹⁹⁰ רש"י. א"ע: הכוונה בברוך הוא שיאמרו "ברוך אתה בעיר" וההיפך בקללה.

¹¹⁹¹ תרגום יונתן. אונקלוס: "יתיבון", היינו שהלויים יענו לעם על דבריהם "ארור האיש" וכו'. אוה"ח: פירוש

המילה "וענו" היינו שיתחילו.

¹¹⁹² אונקלוס.

¹¹⁹³ אונקלוס.

¹¹⁹⁴ אונקלוס.

¹¹⁹⁵ רשב"ם.

¹¹⁹⁶ רש"י.

¹¹⁹⁷ רש"י ואונקלוס.

¹¹⁹⁸ רש"י. מאונקלוס משמע שהכוונה היא לעיוור מממש.

גִּלְהָהּ בְּנֶפֶשׁ אָבִיו כִּיּוֹן שְׂבִיזָה בְּכַד אֶת אָבִיו,¹¹⁹⁹ וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן וְהָעַם יַעֲנֶה עַל כֵּךְ אָמֵן: (כא) אָרוּר שֹׁכֵב עִם כָּל בְּהֵמָה וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן יִמְשִׁיכוּ הַכְּהֻנִּים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אָרוּר מִי שֶׁמִּתְחַתֵּן עִם בְּהֵמָה, וְהָעַם יַעֲנֶה עַל כֵּךְ אָמֵן: (כב) אָרוּר שֹׁכֵב עִם אָחִיתוֹ יִמְשִׁיכוּ הַכְּהֻנִּים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אָרוּר מִי שֶׁמִּתְחַתֵּן עִם אָחִיתוֹ, אֲלֵא רַק מֵהוֹרָה אֶחָד, וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן וְהָעַם יַעֲנֶה עַל כֵּךְ אָמֵן: (כג) אָרוּר שֹׁכֵב עִם חֵתְנָתוֹ וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן יִמְשִׁיכוּ הַכְּהֻנִּים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אָרוּר מִי שֶׁמִּתְחַתֵּן עִם חֵתְנָת שְׁלוֹ, וְהָעַם יַעֲנֶה עַל כֵּךְ אָמֵן: (כד) אָרוּר מִכָּה רֵעֵהוּ בְּסִתְרֵי יִמְשִׁיכוּ הַכְּהֻנִּים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אָרוּר מִי שֶׁמִּדְּבַר עַל חֲבֵרוֹ לְשׁוֹן הֵרַע בְּסִתְרֵי,¹²⁰⁰ וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן וְהָעַם יַעֲנֶה עַל כֵּךְ אָמֵן: (כה) אָרוּר לִקְחֵ שָׁחַד לְהַכּוֹת נַפְשׁ דָּם נָקִי יִמְשִׁיכוּ הַכְּהֻנִּים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אָרוּר מִי שֶׁלּוֹקַח שׁוֹחַד כְּדִי לְהַרְגוֹ אָדָם זָכָאִי, (כמו דוֹאֵג הָאֲדוּמִי שֶׁרָצָה לְמַצּוֹא חֵן בְּעֵינֵי שְׂאוֹל וְהָרַג אֶת יוֹשִׁבֵי נוֹב),¹²⁰¹ וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן וְהָעַם יַעֲנֶה עַל כֵּךְ אָמֵן: (כו) אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת יִמְשִׁיכוּ הַכְּהֻנִּים וְהַלְוִיִּים וַיֹּאמְרוּ: אָרוּר מִי שֶׁאֵינוֹ מְקַיֵּם אֶת כָּל מִצְוֹת הַתּוֹרָה,¹²⁰² לַעֲשׂוֹת אוֹתָם וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן וְהָעַם יַעֲנֶה עַל כֵּךְ אָמֵן:

דברים פרק כח

(א) וְהָיָה אִם שָׁמַע תִּשְׁמַע בְּקוֹל יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם אִם תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' וְתִקְיִים אֶת מִצְוֹת ה' עֲלֶיךָ אֲנִי (מִשֶּׁה) הַיּוֹם מִצְוֹה אֶתְכֶם, וּנְתַנֶּה יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ עֲלֶיךָ עַל כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ ה' יִיטֵן אוֹתְךָ לְעַם עֲלִיּוֹן יוֹתֵר מִכָּל עַמֵּי הָעוֹלָם, הַיִּינוּ, שְׁלֹא תִהְיֶה אִף אוֹמֵה בְּכָל הָאָרֶץ שִׁישׁ לֵה הַצִּלְחָה וְעוֹשֵׁר כְּמוֹ עַם יִשְׂרָאֵל¹²⁰³: (ב) וּבָאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה וְהַשִּׁיגָה הַבְּרָכוֹת יָבוֹאוּ עֲלֶיךָ לְבַד, בְּלִי שֶׁתְּצַטְרֵךְ לְהִתְאַמֵּץ,¹²⁰⁴ כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ (הַבְּרָכוֹת יָבוֹאוּ עֲלֶיךָ לְבַד) כִּשְׁתִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' וְתַעֲשֶׂה תוֹרַתְךָ קִבֵּעַ וּמִלֹּאכֶתֶךָ אֲרַעֲי¹²⁰⁵: (ג) בְּרוּךְ אַתָּה בְּעִיר אֶתָּה מְבֹרָךְ בְּמִסְחָר שֶׁמִּתְקִיִּים בְּעִיר,¹²⁰⁶ וּבְרוּךְ אַתָּה בְּשָׂדֶה וְכֵן תִּהְיֶה מְבֹרָךְ כִּשְׁאֵתָה זֹרַע וְנוֹטַע בְּשָׂדֶה¹²⁰⁷: (ד) בְּרוּךְ פְּרֵי בְּטָנְךָ הַחֹלְדוֹת שִׁיּוּצָאִים מִבֶּטֶן, כְּלוֹמֵר: צֹאצְאִיךָ, יִהְיוּ מְבֹרָכִים,¹²⁰⁸ וּפְרֵי אֲדָמָתְךָ וְכֵן, פִּירוֹת אֲרָצְךָ יִהְיוּ מְבֹרָכִים,¹²⁰⁹ וּפְרֵי בְּהֵמָתְךָ שֶׁגָּר אֲלֶפֶיךָ וְכֵן וְלֹדוֹת בְּקֶרֶךְ יִהְיוּ מְבֹרָכִים,¹²¹⁰ וְעֵשְׂתָרוֹת צֹאנְךָ וְכֵן עֲדָרֵי

¹¹⁹⁹ רמב"ן. קרה לערוה "כנף" כיוון שזהו מקום שרגיל להיות מכוסה.

¹²⁰⁰ רש"י. אונקלוס תרגם כפשוטו שהכוונה היא במכה ממש.

¹²⁰¹ ספורנו ולפי"ז מדובר בסתם אדם ולא דווקא לדיין או עד. א"ע הסתפק אם מדובר בעד או דיין.

¹²⁰² רש"י ואונקלוס. רשב"ם: הכוונה היא לעבירות שבסתר. א"ע הסתפק אם מדובר על כל התורה או על

המנויים כאן.

¹²⁰³ א"ע עפ"י יהל אור.

¹²⁰⁴ א"ע וספורנו.

¹²⁰⁵ ספורנו.

¹²⁰⁶ א"ע.

¹²⁰⁷ א"ע.

¹²⁰⁸ אונקלוס.

¹²⁰⁹ תרגום יונתן.

¹²¹⁰ רש"י.

צאנך יהיו מבורכים¹²¹¹: (ה) בְּרוּךְ טַנְאָךְ המקום בו שמים את הלחם יהיה מבורך,¹²¹² וּמְשַׁאֲרְתָךְ עיסת
הלחם שלך תהיה גם היא מבורכת¹²¹³: (ו) בְּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֲךָ אתה תהיה מבורך כשתיכנס לבית
המדרש,¹²¹⁴ וּבְרוּךְ אַתָּה בְּצֵאתָךְ וכן תהיה מבורך כשתצא מביתך כדי לעסוק במסחר¹²¹⁵: (ז) יִתֵּן יְקֻנְךָ
אֶת אֵיבֶיךָ הַקָּמִים עָלֶיךָ ה' ישים את אויבך שיוצאים להילחם נגדך,¹²¹⁶ נִגְפִים לְפָנֶיךָ (ה' ישים את
האויבים שיוצאים להילחם נגדך) מְּכִים וּנְשִׁבְרִים במלחמה,¹²¹⁷ בְּדֶרֶךְ אֶחָד יֵצְאוּ אֱלֹהֶיךָ כשיתאספו אליך
למלחמה, אויבך יהיו מאורגנים בצורה כזו שיוכלו לצאת ממקום אחד, וּבְשִׁבְעָה דְרָכִים יָנוּסוּ לְפָנֶיךָ אך
כשאוויבך יברחו ממך, הם יתפזרו לכל עבר, ויברחו ממך בדרכים רבות מרוב בהלה¹²¹⁸: (ח) יֵצֵו יְקֻנְךָ אֶתְךָ
אֶת הַבְּרָכָה בְּאֶסְמֶיךָ ה' יצוה על הברכה להיות¹²¹⁹ בבית אוצרותיך,¹²²⁰ וּבְכָל מְשָׁלַח יָדְךָ וכן ה' יברך
אותך בכל דבר שתעסוק בו,¹²²¹ וּבְרָכָךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יְקֻנְךָ אֱלֹהֶיךָ נִתֵּן לָךְ ה' יברך אותך בארץ שהוא נותן
לך, בארץ ישראל: (ט) יְקִימְךָ יְקֻנְךָ לוֹ לְעַם קָדוֹשׁ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָךְ ה' יעמיד אותך להיות לו לעם קדוש
כמו שנשבע לך שיעשה,¹²²² כִּי תִשְׁמַר אֶת מִצְוֹת יְקֻנְךָ אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָיו (ה' יעמיד אותך להיות לו
לעם קדוש כמו שנשבע לך שיעשה) אם תקיים את מצוות ה' ותלך בדרכי ה'¹²²³: (י) וְרָאוּ כָּל עַמֵי הָאָרֶץ כִּי
שָׁם יְקֻנְךָ נִקְרָא עָלֶיךָ עמי העולם יראו ששמו של ה' נקרא עליך (עם ישראל), על ידי שיראו שה' ממלא את
משאלותיכם,¹²²⁴ וְיָרְאוּ מִמֶּךָ עמי העולם יפחדו ממך¹²²⁵: (יא) וְהוֹתֵרְךָ יְקֻנְךָ לְטוֹבָה ה' יבדיל¹²²⁶, יתן לך
יתרון, יותר מהעמים האחרים. אתה תצליח יותר משאר העמים, לדוגמא: אם יהיה רעב בעולם, אצל עם
ישראל יהיה שובע,¹²²⁷ בְּפָרִי בְטֶנְךָ (ה' יותיר אותך מהעמים האחרים) בצאצאיך,¹²²⁸ וּבְפָרִי בְהִמְתֶּךָ (ה'
יותיר אותך מהעמים האחרים) בולדות בהמותיך,¹²²⁹ וּבְפָרִי אֲדָמְתְךָ (ה' יותיר אותך מהעמים האחרים)
בפירות שמוציאה אדמתך,¹²³⁰ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְקֻנְךָ לְאֲבֹתֶיךָ לָתֵת לָךְ (ה' יותיר אותך מהעמים
האחרים) בארץ שהוא נשבע לאבותיך לתת לך, בארץ ישראל: (יב) יִפְתַּח יְקֻנְךָ לָךְ אֶת אוֹצְרוֹ הַטּוֹב אֶת

1211 אונקלוס.

1212 א"ע. רש"י בפירושו הראשון פירש שהכוונה היא לפירות, וקשה על כך, מה התוספת על פרי אדמתך?

בפירושו השני פירש שהכוונה היא לדברים שמסננים בסלים. רשב"ם: הברכה היא על הסל שיהיה מלא בפירות.

1213 א"ע. רש"י: מדובר בדברים היבשים שאינם עוברים במסננת. רשב"ם: כלי שנותנים בו את הבצק.

1214 תרגום יונתן.

1215 תרגום יונתן. רש"י פירש שהפסוק הוא השוואה: כשם שאתה ברוך כשאתה בא לעולם, שהרי אין בך חטא,

כך אתה ברוך בצאתך מהעולם.

1216 תרגום יונתן.

1217 דעת מקרא.

1218 רש"י + א"ע.

1219 עפ"י אונקלוס. כלי יקר: ה' יתן לך את הכח לצוות בכל מקום שיהיה בו ברכה.

1220 אונקלוס וא"ע ורשב"ם.

1221 דעת מקרא.

1222 א"ע.

1223 חזקוני.

1224 רשב"ם.

1225 אונקלוס.

1226 עפ"י א"ע וספורנו. תרגום יונתן: ה' ישאיר אתכם.

1227 א"ע.

1228 אונקלוס.

1229 אונקלוס.

1230 אונקלוס.

הַשָּׁמַיִם ה' יפתח לך את האוצר הטוב שלו שהוא השמים. הסיבה שהשמים נקראים אוצרו הטוב של ה' היא, מכיוון ששם אוצרים הגשמים, ¹²³¹ לְתֵת מָטָר אֲרֻצָּךְ בְּעֵתוֹ (ה' יפתח לך את האוצר הטוב שלו) כדי לתת לך את הגשם בזמן, וּלְבָרֶךְ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ (ה' יפתח לך את האוצר הטוב שלו) כדי לברך אותך בכל מעשיו, וְהִלִּיטָה גֹזִים רַבִּים וְאֶתְּהָ לֹא תִלְוָה וּכְתוּצָאָה מִכֶּךָ שֶׁה' יפתח לך את אוצרו הטוב, אתה תלווה להרבה עמים, בעוד שאתה עצמך לא תזדקק לקחת הלוואה מעמים אחרים¹²³²: (יג) וַנִּתְּנָךְ יְקֹנֶךְ לְרֹאשׁ ה' יגרום לך להיות תקיף וחזק,¹²³³ וְלֹא לְזָנֵב ה' ידאג שלא תהיה חלש,¹²³⁴ וְהָיִיתָ רֶק לְמַעַלָּה אֶתְּהָ תהיה חשוב, וְלֹא תִהְיֶה לְמַטָּה וְלֹא תִהְיֶה מֵאוֹס,¹²³⁵ כִּי תִשְׁמָע אֶל מִצְוֹת יְקֹנֶךְ אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אֲנִכִּי מְצִוֶּךָ הַיּוֹם לְשִׁמּוֹר וְלַעֲשׂוֹת כֹּל הַבְּרֻכּוֹת הָאֵלֶּה הֵם רַק בְּתַנְאֵי שֶׁאֵתְּהָ תִקְיִים אֶת כֹּל הַמִּצְוֹת עֲלֶיךָ אֲנִי מְצוּוֹה אֲתָכֶם הַיּוֹם: (יד) וְלֹא תִסּוֹר מִכָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֲנִכִּי מְצִוֶּה אֲתָכֶם הַיּוֹם יְמִינִי וְשִׁמְאוֹל אֶל תִּסְטוּ בְּכֹל מֵהַדְּבָרִים עֲלֵיכֶם אֲנִי מְצוּוֹה אֲתָכֶם הַיּוֹם,¹²³⁶ לְלָכֵת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרֵים לְעַבְדָּם (אל תסטו מהדברים עליהם אני מצווה אתכם היום) בכך שתעבדו עבודה זרה:

הקדמה לעניין הקללות המוזכרות:

בפסוקים הבאים, מובאים הקללות שיחולו על בני ישראל במקרה וחלילה לא ישמעו בקול ה'. רשימת הקללות היא ארוכה וכוללת בתוכה סוגים רבות של קללות. רש"י הירש מסביר שאין הכוונה שכל אחת מהקללות יחולו על כל אחד מישראל, אלא חלק מהקללות יחולו על חלק מישראל, וחלק אחר של הקללות יחולו על חלק אחר של בני ישראל. לדוגמא: כאשר כתוב שה' יכה את ישראל בחרב, בשידפון ובירקון עד שיושמדו (פסוק כב), הכוונה היא שרק חלק מבני ישראל ילקו במכות אלה ויושמדו על ידן, כאשר חלק אחר מבני ישראל יוכו בחוסר גשמים עד שיושמדו (פסוק כד).

(טו) וְהָיָה אִם לֹא תִשְׁמָע בְּקוֹל יְקֹנֶךְ אֱלֹהֶיךָ לְשִׁמּוֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְחִקְתִּיו אֲשֶׁר אֲנִכִּי מְצִוֶּךָ הַיּוֹם אִם (חלילה) לא תשמע בקול ה' ולא תקיים את כל המצוות עליהן אני מצווה אותך (עם ישראל) היום, וּבֹאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וְהִשְׁיִגוּךָ הַקְּלָלוֹת הַמְּנוּיֹת בְּפִסּוּקִים הַבְּאִים יְבֹאוּ עֲלֶיךָ וּדְבַקוּ בְךָ¹²³⁷: (טז) אָרוּר אֲתָה בְּעִיר אֶתְּהָ אֶרֶר בְּמַסְחָר שְׂמֵתִיקִים בְּעִיר, וְאָרוּר אֲתָה בְּשָׂדֶה וְכֵן תִּהְיֶה אֶרֶר כַּשֶּׁאתָה זֹרַע וְנוֹטֵעַ: (יז) אָרוּר טְנָאֶךָ הַמִּקּוֹם שֶׁשָּׂמִים אֶת הַלֶּחֶם יִהְיֶה אֶרֶר, וּמִשְׁאַרְתְּךָ עֵיסֵת הַלֶּחֶם שֶׁלְךָ תִּהְיֶה אֶרֶר: (יח) אָרוּר פְּרִי בְּטָנְךָ צִאצֵּאֶיךָ יִהְיוּ אֶרֶרִים, וּפְרִי אֲדָמָתְךָ גִּדּוּלֵי אֲדָמָתְךָ יִהְיוּ אֶרֶרִים, שְׁגַר אֶלְפִיךָ וְלִדּוֹת בִּקְרָךְ יִהְיוּ אֶרֶרִים, וְעֵשְׂתֶרֶת צֵאנְךָ עֲדָרֵי צֵאנְךָ יִהְיוּ אֶרֶרִים: (יט) אָרוּר אֲתָה בְּבֵאֶךָ אֶתְּהָ תִהְיֶה אֶרֶר כְּשֶׁתִּכְנַס לְבֵיתִי תִיאֲטְרוּן,¹²³⁸ וְאָרוּר אֲתָה בְּצֵאֲתְךָ אֶתְּהָ תִהְיֶה אֶרֶר כְּשֶׁתִּצֵּא מִבֵּיתְךָ כִּדִּי

1231 א"ע.

1232 אונקלוס + א"ע.

1233 אונקלוס. תרגום יונתן: למלכים ולא להדיוטות.

1234 אונקלוס.

1235 תרגום יונתן.

1236 אונקלוס.

1237 אונקלוס.

1238 תרגום יונתן.

לעסוק במסחר¹²³⁹: (כ) **יִשְׁלַח יְקֹנֵק בָּךְ אֶת הַמְּאָרָה** ה' ישלח בך את החיסרון, ¹²⁴⁰ **אֶת הַמְּהוּמָה** (וכן ה' ישלח בך) את הבהלה, ¹²⁴¹ **וְאֶת הַמְּגִעֶרֶת** (וכן ישלח בך ה') את הקללה, ¹²⁴² **בְּכֹל מִשְׁלַח יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַד הַשְּׂמֹדָה וְעַד אֲבֻדָּה מֵהָר** (ה' ישלח בך את החיסרון, הבהלה והקללה) בכל המעשים שתעשה, עד שאתה תושמד ותאבד מהר, **מִפְּנֵי רֵעַ מֵעֲלֵיךָ אֲשֶׁר עֲזֹבְתָנִי** (הסיבה שה' ישלח בך את החיסרון, הבהלה והקללה היא) בגלל רוע מעשיך, בכך שעזבת אותי (את ה')¹²⁴³: (כא) **יִדְבֹּק יְקֹנֵק בָּךְ אֶת הַדְּבָר ה' ידביק בך את המוות,** ¹²⁴⁴ **עַד כִּלְתוֹ אֶתְךָ מֵעַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר אֵתָהּ בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ** עד שתאבד מעל אדמת הארץ שאתה תירש אותה, מעל אדמת ארץ ישראל: (כב) **יִכְכֶּה יְקֹנֵק בְּשַׁחֲפֹת וּבִקְדָחַת וּבִדְלָקָת וּבַחֲרוֹר ה' יכה אותך בכל מיני מחלות: שחפת, קדחת, דלקת, חרחור, וּבַחֲרָב ה' יביא עליך צבאות אויב שיהרגו אותך,** ¹²⁴⁵ **וּבִשְׂדֵפוֹן וּבִיֶּרְקוֹן** וכן יביא ה' על התבואה שלך מחלות שנקראות שידפון וירקון, ¹²⁴⁶ **וְרִדְפוֹךָ עַד אֲבֻדָּה** כל הקללות האלה יבואו עליך עד שממילא תאבד¹²⁴⁷: (כג) **וְהָיוּ שָׁמַיִךְ אֲשֶׁר עַל רִאשְׁךָ נַחֲשֹׁת** השמים יהיו כמו נחושת, לא ירדו גשמים, כמו שהנחושת אינה לחה, אבל מכל מקום תהיה קצת זיעה ולחלוח, ¹²⁴⁸ **וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר תַּחְתֶּיךָ בְּרִזָּל** הארץ לא תזיע וכך יצמחו פירות מועטים, בלי שירקבו¹²⁴⁹: (כד) **יִתֵּן יְקֹנֵק אֶת מִטֵּר אֶרְצְךָ כְּשִׁירֵד מִטֵּר אֶרֶץ, אֲבָק וְעָפָר מִן הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ ה' יוריד גם אבק ועפר על התבואה, כך שהפירות ירקבו,** ¹²⁵⁰ **עַד הַשְּׂמֹדָה** הקללות האלה יבואו עליך עד שתושמד: (כה) **תִּתְנֶךָ יְקֹנֵק נֶגֶף לִפְנֵי אֵיבֶיךָ ה' יכה אותך לפני אויביך, כך שתישבר לפני אויביך,** ¹²⁵¹ **בְּדֶרֶךְ אֶחָד תֵּצֵא אֵלָיו אֵתָהּ תֵּצֵא** להילחם נגד אויביך בדרך אחת, הצבא שלך יהיה מסודר בשעה שייצא להלחם נגד האויב, **וּבִשְׂבָעָה דְרָכִים תִּנְוִים לִפְנֵיךָ** כשתברח מפני האויב, תתפזר לדרכים רבות מרוב בהלה (ולא בדרך אחת כמו שיצאת נגדו למלחמה), **וְהָיִיתָ לְזַעֲוָה לְכֹל מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ** אתה תהיה לזוועה לכל הממלכות בעולם. כל ממלכות העולם יזדעזעו ממצבך¹²⁵²: (כו) **וְהָיְתָה נִבְלָתְךָ לְמֵאֲכָל לְכֹל עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבְּהֵמַת הָאָרֶץ** הנבלה שלך תיאכל על ידי העופות והבהמות, **וְאֵין מִחְרִיד אֶף אֶחָד** לא יבריא את העופות והבהמות כדי למנוע מהם מלאכול את נבלתך¹²⁵³: (כז) **יִכְכֶּה יְקֹנֵק בְּשַׁחֲרִים וּבְטַחְרִים וּבְגָרְב וּבְחָרְס ה' יכה אותך בכל מיני מחלות: שחין הדומה לשחין מצרים, טחורים, גרב וחרס, אֲשֶׁר לֹא תוּכַל לְהִרְפֹּא** אתה לא תוכל להירפא

1239 תרגום יונתן.

1240 רש"י.

1241 רש"י ורשב"ם. א"ע: שהאדם לא יוכל להשלים את מעשהו.

1242 רשב"ם. א"ע: שלא ישמח במעשיו, אלא ידאג לאחר שישלים אותם.

1243 אונקלוס.

1244 אונקלוס.

1245 רש"י. א"ע: יובש וחורבן.

1246 רש"י.

1247 רש"י.

1248 רש"י.

1249 רש"י.

1250 עפ"י אונקלוס + רש"י. רשב"ם: במקום מטר ארץ, ירד עפר ואבק.

1251 אונקלוס.

1252 א"ע. רש"י: אימה.

1253 רשב"ם ובדומה לכך פירש א"ע.

מהמחלות שה' יכה אותך בהם: (כח) יִכָּכָה יְקֹנֶךָ בְּשֹׁגְעוֹן ה' יכה אותך בטיפשות, ¹²⁵⁴ וּבְעוֹרוֹן וְה' יגרום לך שלא תדע להיכן אתה הולך, ¹²⁵⁵ וּבְתַמְהוֹן לִבְךָ וְכֹן יכה אותך ה' באטימות לב, במבוכה ¹²⁵⁶: (כט) וְהָיִיתָ מְמֹשֵׁשׁ בְּצִהָרִים כְּאִשֶׁר יִמְשֵׁשׁ הָעוֹר בְּאַפְלָה וְלֹא תִצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶיךָ (כתוצאה מכך שלא תוכל לראות) בצהריים, בזמן שאין מניעה לראות, אתה תמשש כמו עיוור ולא תצליח לראות, ותיכשל בדרכך, וְהָיִיתָ אֶךְ עֲשׂוֹק יַעֲרַעְרוּ עַל כָּל מַעֲשֵׂה שְׁלֶךְ, ¹²⁵⁷ וְגִזּוֹל וְכֹן יגזלו ממך, כָּל הַיָּמִים וְאִין מוֹשִׁיעַ (יערערו על כל מעשיך ויגזלו ממך) לאורך כל הימים, אך לא יהיה מי שיושיע אותך מכך: (ל) אִשָּׁה תִאָּרֵשׁ וְאִישׁ אַחֵר יִשְׁכַּבְנָהּ אֵתָה תִתְאַרֵס עִם אִשָּׁה וְאָדָם אַחֵר יִתְחַתֵּן אִיתָהּ, בֵּית תְּבַנֶּה וְלֹא תִשָּׁב בּוֹ אֵתָה תִבְנֶה בֵּית וְלֹא תִזְכָּה לִשְׁבֵת בּוֹ, כָּרָם תִּשְׁטַע וְלֹא תִחַלְלֶנּוּ אֵתָה תִשְׁטַע כָּרָם וְלֹא תִחַלֵּל אוֹתוֹ נֹטַע רְבִיעִי בִשְׁנֵה הַרְבִּיעִית, כְּלוּמָר: לֹא תִזְכָּה לֵאכּוֹל מִפִּירוֹתָיו ¹²⁵⁸: (לא) שׁוֹרֶךָ טְבוּחַ לְעֵינֶיךָ וְלֹא תֵאכַל מִמֶּנּוּ הַשּׁוֹר שְׁלֶךְ יִהְיֶה שְׁחוֹט לִפְנֵיךְ, אֵךְ אֵתָה לֹא תוּכַל לֵאכּוֹל אוֹתוֹ, חֲמֻרְךָ גִּזּוֹל מִלִּפְנֵיךָ וְלֹא יָשׁוּב לָךְ יִגְזּוּ מִמֶּךָ אֵת הַחֲמוֹר, וְהַחֲמוֹר לֹא יוֹחֵזר, צֹאנֶךָ נִתְנֹת לְאִיבֶיךָ וְאִין לָךְ מוֹשִׁיעַ הַצֹּאן שְׁלֶךְ יִהְיֶה בִיד אוֹיְבֶיךָ אֵךְ אֵף אֶחָד לֹא יִצִּיל אֵת הַצֹּאן מִיָּדָהֶם: (לב) בְּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ נִתְנִים לְעַם אַחֵר הַבְּנִים וְהַבְּנוֹת שְׁלֶךְ יִהְיוּ מִסּוֹרִים לְעַם אַחֵר, וְעֵינֶיךָ רְאוֹת וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם כָּל הַיּוֹם עֵינֶיךָ יִצְפוּ כָּל הַיּוֹם שֶׁבֵּינֶךָ וּבְנוֹתֶיךָ יִחְזְרוּ אֵלֶיךָ, ¹²⁵⁹ וְאִין לֵאלֹהֵי יְדָךְ וְאִין כַּח בִּידֶיךָ לִשְׁנוֹת מִמֶּצֵב זֶה ¹²⁶⁰: (לג) פְּרִי אֲדָמָתְךָ וְכָל יִגְיעָךָ יֵאכַל עִם אִשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ הַפִּירוֹת שְׁלֶךְ וְנִכְסֶיךָ יֵאכְלוּ בִיָּדֵי עַם שְׂאִינֶךָ מִכִּיר, ¹²⁶¹ וְהָיִיתָ רַק עֲשׂוֹק וְרִצּוֹן כָּל הַיָּמִים אֵתָה תִהְיֶה נְגוֹל וְשׁוֹר בְּחֻזְקָה לֵארוֹךְ כָּל חַיֶּיךָ ¹²⁶²: (לד) וְהָיִיתָ מְשֻׁגַע מִמֵּרְאֵה עֵינֶיךָ אִשֶׁר תִּרְאֶה הַמֵּרְאוֹת שֶׁתִּרְאֶה יִהְיוּ קִשִּׁים כָּל כֵּךְ עַד שֶׁאֵתָה תִשְׁתַּגַּע: (לה) יִכָּכָה יְקֹנֶךָ בְּשָׁחִין רָע עַל הַבְּרָכִים וְעַל הַשִּׁקִּים אִשֶׁר לֹא תוּכַל לְהִרְפֹּא ה' יכה אותך בִּשְׁחִין עַל הַבְּרַכִּיִּים וְהַשּׁוֹקִיִּים שְׁלֶךְ שֶׁהֵם מִקּוֹמוֹת בְּגוֹף שֶׁהַשְּׁחִין קֶשֶׁה לָהֶם יוֹתֵר, וְאֵתָה לֹא תוּכַל לְהִתְרַפֵּא מִהַשְּׁחִין, ¹²⁶³ מִכַּף רַגְלֶךָ וְעַד קַדְקֶדְךָ לְאַחֵר מִכּוֹן, הַשְּׁחִין יִתְפַּשֵּׁט בְּכָל גּוֹפֶךָ: מִכַּף רַגְלֶךָ וְעַד לְרֵאשֶׁךָ ¹²⁶⁴: (לו) יוֹלֶךְ יְקֹנֶךָ אֶתָּה וְאֵת מִלְכָּךָ אִשֶׁר תִּקִּים עָלֶיךָ אֵל גּוֹי אִשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ אֵתָה וְאַבְתֶּיךָ ה' יגלה אותך וְאֵת הַמֶּלֶךְ שֶׁאֵתָה תִמְנֶה עֲלֶיךָ, לְעַם שֶׁאֵתָה וְאַבּוֹתֶיךָ לֹא הִכְרַתָּם, ¹²⁶⁵ וְעַבְדְּתָּ שָׂם אֱלֹהִים אַחֵרִים עֵין וְאַבְן בְּגִלוֹת אֵתָם תַּעֲבֹדוּ לְעַמִּים שְׁעוֹבְדִים עֲבוּדָה זָרָה שֶׁעוֹשִׂיהָ מַעֲצִים וְאַבְנִים: (לז) וְהָיִיתָ לְשִׁמָּה אֵתָה תִהְיֶה לְתַמְהוֹן, הַעַמִּים יִתְמְחוּ אִיךְ הַגַּעַת לְכֹזֵה מִצֵּב, ¹²⁶⁶ לְמֹשֵׁל כְּשֶׂאֲדָם יִרְצֵה לְהַבִּיא דוֹגְמָא לְמַכָּה רַעָה, יִבִּיאוּ

1254 אונקלוס.
1255 דעת מקרא.
1256 רש"י.
1257 רש"י.
1258 רש"י.
1259 רש"י.
1260 עפ"י אונקלוס.
1261 דעת מקרא.
1262 דעת מקרא.
1263 א"ע.
1264 אונקלוס + העמק דבר.
1265 אונקלוס.
1266 רש"י.

אותך בתור דוגמא ויאמרו שהדבר קרה כמו שקרה לך,¹²⁶⁷ וְלִשְׁנֵינָה אַתָּה תהיה לדיבור, עמי העולם ידברו
עליך כל הזמן בגלל מצבך הירוד,¹²⁶⁸ בְּכָל הָעַמִּים אֲשֶׁר יִנְהַגְךָ יִקְוֶה שְׁמָה (אתה תהיה לשמה, משל
ושנינה) בכל העמים שה' יפזר אותך שם¹²⁶⁹: (לח) זֶרַע רַב תּוֹצֵיֵא הַשְּׂדֵה וּמַעֲטַת תְּאֻסֶּף הַקֶּרֶקַע תּוֹצֵיֵא
אמנם הרבה גידולים, אך אתה תאסוף מעט גידולים, כִּי יַחְסְלֵנוּ הָאֲרָבָה (לא תאכל הרבה גידולים) בגלל
שהארבה יכרית את הגידולים¹²⁷⁰: (לט) כְּרָמִים תִּטַּע וְעִבְדָּתָ אַתָּה תִּיטַע כְּרָמִים וְתַעֲבֹד בָּהֶם, וַיִּזֵּן לָא
תִּשְׁתֶּה וְלֹא תִאָּגֵר כִּי תֹאכְלֵנוּ הַתְּלָעָת לֹא תִשְׁתֶּה מֵהֵינן בְּשַׁעַת הַבְּצִיר וְלֹא תֹוּכַל לִאָּגֹר אֶת הָעֲנָבִים, כִּי־וּן
שהתולעת תחסל את הגידולים¹²⁷¹: (מ) זֵיתִים יִהְיוּ לָךְ בְּכָל גְּבוּלְךָ יִהְיוּ לְךָ זֵיתִים בְּכָל תְּחוּמְךָ, בְּכָל
ארצך,¹²⁷² וְשָׁמֶן לֹא תִסּוֹף כִּי יִשַׁל זֵיתְךָ אֲךָ לֹא תֹוּכַל לִסּוֹף אֶת גּוֹפְךָ בְּשִׁמּוֹן, מִכִּי־וּן הַשְׁזִיתִים יִנְשְׂרוּ וְלֹא
תֹוּכַל לְהַכִּין שִׁמּוֹן¹²⁷³: (מא) בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא יִהְיוּ לָךְ כִּי יִלְכוּ בְּשִׁבְי אַתָּה תּוֹלִיד בָּנִים וּבָנוֹת, אֲךָ
הם לא יהיו לך, אלא ילכו בשבי: (מב) כָּל עֵצֶךָ וּפְרֵי אֲדָמְתְךָ יִירֶשׁ הַצִּלְצַל אֶת כָּל פִּירוֹת הָעֵץ וְהִירִקוֹת,
ירוקן הצלצל שהוא סוג של ארבה¹²⁷⁴: (מג) הַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ יַעֲלֶה עֲלֶיךָ מַעֲלָה מַעֲלָה וְאַתָּה תִרְד
מְטָה מְטָה הַגּוֹי שְׂאִינוּ מֵעַם יִשְׂרָאֵל שְׁגַר אֵינְךָ, יַעֲלֶה מַעֲלָה וְיִהְיֶה חָשׁוּב יוֹתֵר וְאַתָּה תִרְד מֵטָה¹²⁷⁵: (מד)
הוא ילֹךְ וְאַתָּה לֹא תִלְוֶנוּ הַגּוֹי יִלוּוֶה לְךָ כִּסֶּף מִכִּי־וּן שִׁיחִיה לֹו הַרְבֵּה כִּסֶּף, וְאַתָּה לֹא תִלוּוֶה לֹו כִּסֶּף, כִּי־וּן
שלא יהיה לך מה להלוות לו, הוא יִהְיֶה לְרֵאשׁ הַגּוֹי יִהְיֶה שְׁלִיט,¹²⁷⁶ וְאַתָּה תִהְיֶה לְזָנָב אַתָּה תִהְיֶה
להדיוט, אתה תחיה תחת שלטון הגויים¹²⁷⁷: (מה) וּבָאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֹהִים וְרָדְפוּךָ וְהִשְׁיִגוּךָ עַד
הַשְּׁמַדְךָ כָּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֹהִים יִבֹּאוּ עֲלֶיךָ וְיִדְבְּקוּ בְךָ עַד שֶׁתּוֹשֵׁמְךָ, כִּי לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֹר
מִצְוֹתַי וְחֻקֹּתַי אֲשֶׁר צִוִּיתִי (הקללות יבואו עליך) בגלל שלא שמעת בקול ה' ולא קיימת את המצוות עליהן
הוא (ה') ציווה אותך: (מו) וְהָיוּ בְּךָ לְאוֹת וּלְמוֹפֵת וּבִזְרַעְךָ עַד עוֹלָם הַקְּלָלוֹת הָאֵלֹהִים יִשְׁמְשׁוּ לְךָ וְלִזְרַעְךָ
למופת (בפסוק הבא מסביר שהסיבה לכך היא על שבני ישראל לא עבדו את ה' מתוך שמחה, ודבר זה יהיה
להם למופת לדורות שצריך לעבוד את ה')¹²⁷⁸: (מז) תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עִבְדָּתָ אֶת יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ בְּשִׁמְחָה
וּבְטוֹב לֵבָב מֵרַב כָּל בַּמְּקוֹם¹²⁷⁹ לעבוד את ה' מתוך ברכה גדולה,¹²⁸⁰ יִקְרוּ הַדְּבָרִים הַבָּאִים שִׁימְנְעוּ מִמֶּךָ
(עם ישראל) לשמוח: (מח) וְעִבְדָּתָ אֶת אֱיִבֶיךָ אֲשֶׁר יִשְׁלַחְנוּ יִקְוֶה בְּךָ אַתָּה (עם ישראל) תַעֲבֹד אֶת
האויבים שה' יגלה אותך לשם, בְּרָעַב וּבְצָמָא וּבְעֵרֶם וּבְחָסֶר כָּל (אתה תעבוד את הגויים) כשתהיה רעב,

1267 רש"י.
1268 רש"י ורשב"ם.
1269 תרגום יונתן.
1270 א"ע. רש"י: יכלה אותו.
1271 א"ע.
1272 אונקלוס.
1273 רש"י.
1274 רש"י.
1275 אונקלוס.
1276 תרגום יונתן.
1277 תרגום יונתן.
1278 רשב"ם.
1279 אונקלוס.
1280 רש"י, ר"י בכור שור.

צמא, ערום וחסר כל,¹²⁸¹ ונתן על ברזל על צוארף עד השמידו אתך העמים ישעבדו אותך שיעבוד קשה עד שישמידו אותך¹²⁸²: (מט) ישא יקוק עליך גוי מרחוק מקצה הארץ ה' יביא עליך מרחוק, מקצה הארץ, עם שיתקוף אותך,¹²⁸³ באשר יראה הנשך כמו שהנשר יעוף, כלומר: הגוי יבוא עליך במהירות,¹²⁸⁴ גוי אשר לא תשמע לשנו אתה לא תכיר את שפתו של העם שיתקוף אותך¹²⁸⁵: (ג) גוי עז פנים העם שיתקוף אותך יהיה תקיף,¹²⁸⁶ אשר לא ישא פנים לזקן הגוי לא ינהג כבוד בזקניכם,¹²⁸⁷ ונער לא יחן הגוי לא ירחם על נערים¹²⁸⁸: (נא) ואכל פרי בהמתך הגוי עז הפנים יאכל את ולדות בהמותיך,¹²⁸⁹ ופרי אדמתך עד השמדך (הגוי עז הפנים יאכל) את הפירות שמוציאה אדמתך עד שתושמד,¹²⁹⁰ אשר לא ישאיר לך דגן תירוש ויצהר (הגוי עז הפנים) לא ישאיר לך תבואה, ענבים וזתים, שגר אלפיה (הגוי עז הפנים) לא ישאיר מוולדות בקרך, ועשתרת צאנך הגוי עז הפנים לא ישאיר מעדרי צאנך,¹²⁹¹ עד האבידו אתך עד שתושמד: (נב) והצר לך בכל שעריך הגוי יציק לך, בכל עירך,¹²⁹² עד רדת המתיף הגבוהות והבצרות (הגוי יציק לך) עד שהוא יכבוש את החומות הגבוהות והמבוצרות שלך,¹²⁹³ אשר אתה בטח בהן בכל ארצך (החומות המבוצרות) שחשבת להינצל על ידיהן,¹²⁹⁴ והצר לך בכל שעריך בכל ארצך אשר נתן יקוק אלהיך לך הגוי יציק לך בכל עריך שנמצאות בארץ שה' נתן לך, בארץ ישראל¹²⁹⁵: (ג) ואכלת פרי בטנה בשר בניך ובנותיך אשר נתן לך יקוק אלהיך אתה תאכל את פרי בטנך, כלומר: את בשר בניך ובנותיך שה' נתן לך, במצור ובמצוק אשר יציק לך איבך בגלל המצור והמצוק בהם יציקו לך אויביך¹²⁹⁶: (גד) האיש הרך בך האיש הרחמן בך,¹²⁹⁷ והענג מאד והאיש המפונק מאוד,¹²⁹⁸ תרע עינו באחיו ובאשת חיקו וביתר בניו אשר יותיר עינו תהיה רעה באחיו, באשתו ובבניו שישארו בחיים (בפסוק הבא מפורש מהי הצרות עין): (נה) מתת לאחד מהם מבשר בניו אשר יאכל מבלי השאיר לו כל (עינו של האיש הרך והענוג תהיה צרה) מלתת לאחד מבניו או לאשתו או לאחיו בשר של אחד מבניו, אלא האיש הרך והענוג יאכל את בשר בנו ולא ישאיר ממנו כלום ולא ייתן ממנו לאחרים, במצור ובמצוק אשר יציק לך איבך בכל שעריך (צרות העין תיגרם) בגלל ההצקה שיציקו לך אויביך בכל עריך: (נו)

1281 ר"י בכור שור.

1282 דעת מקרא.

1283 אונקלוס.

1284 א"ע + רש"י.

1285 רש"י.

1286 אונקלוס.

1287 דעת מקרא.

1288 אונקלוס.

1289 אונקלוס.

1290 אונקלוס.

1291 אונקלוס.

1292 אונקלוס.

1293 רש"י.

1294 אונקלוס.

1295 אונקלוס.

1296 רש"י.

1297 רש"י בפירושו השני. בפירושו הראשון כתב ש"ר"ך ו"מפונק" היינו הך.

1298 אונקלוס.

הַרְבֵּה בָּךְ הַאִישָׁה הַרְחַמְנִית, וְהֶעֱנָהּ וְהַאִישָׁה הַמְּפֹנְקָה, אֲשֶׁר לֹא נִסְתָּה כַּף רַגְלָהּ עַל הָאָרֶץ
מִהֶתְעַנֵּג וּמִרָף שֶׁלֹּא נִשְׂאָה אֶת רַגְלָהּ כְּדִי לְדַרוֹךְ עַל הָאָרֶץ, מְרֹב שֶׁהוּא מְפֹנְקָה וְרַחֲמַנִית,¹²⁹⁹ תִּרְעַע עֵינֶיהָ
בְּאִישׁ חִיקָה וּבְבִנָּה וּבְבִתָּה (הַאִישָׁה הַמְּפֹנְקָה וְהַרְחַמְנִית) עֵינָהּ תִּהְיֶה רַעָה בְּבִעֵלָהּ, בְּבִנָּה וּבְבִתָּה: (נז)
וּבְשִׁלְיָתָהּ הַיּוֹצֵאת מִבֵּין רַגְלֶיהָ וְכוּ, עֵינָהּ תִּהְיֶה רַעָה בְּבִנָּה הַקְּטָנִים,¹³⁰⁰ וּבְבִנָּיהָ אֲשֶׁר תֵּלֵד וְכוּ בְּבָנִים
הַגְּדוּלִים שִׁלְדָהּ, כִּי תֹאכְלֶם בְּחֶסֶר כָּל בְּסִתֵּר הַאִישָׁה הַמְּפֹנְקָה תֹאכַל אֶת בְּנִיהָ בְּסִתֵּר בְּגַלֵּל שֶׁהִיא חֹסֶרֶת
כֹּל, בְּלֹא שְׂתִיתֶן לְאַחֲרִים לֹאכֹל גַּם כֵּן,¹³⁰¹ בְּמִצּוֹר וּבְמִצּוֹק אֲשֶׁר יֵצֵק לָךְ אִיבָךְ בְּשַׁעְרֶיךָ (הַתְּנַהֲגוֹת
הַאִישָׁה תִּיגָרֶם) בְּגַלֵּל הַחֲצֻקוֹת שִׁיִּצִּיקוּ לָךְ אוֹיְבֶיךָ: (נח) אִם לֹא תִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה
הַזֹּאת הַכְּתוּבִים בְּסֵפֶר הַזֶּה לִירְאָה אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה אֶת יְקֹזק אֱלֹהֶיךָ כֹּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה
יָבֹאוּ עֲלֶיךָ אִם לֹא תִקִּים אֶת כָּל הַמִּצְוֹת הַכְּתוּבוֹת בְּתוֹרָה, וְאִם לֹא תִירָא אֶת ה' הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא: (נט)
וְהִפְלֵא יְקֹזק אֶת מִכְתָּבְךָ ה' יַעֲשֶׂה אֶת מִכְתוֹיךָ מוֹפְלָאוֹת וּמוֹבְדָלוֹת מִשָּׂאֵר הַמִּכְתוֹת. הַמִּכְתוֹת יִהְיוּ כֹל כֹּךְ
חֲזָקוֹת עַד שְׂכֹלֶם יִתְפַּלְאוּ עֲלֶיהֶן,¹³⁰² וְאֵת מִכְתוֹת זְרָעֶךָ מִכְתוֹת גְּדֻלוֹת וְנִאֲמָנוֹת וְכוּ ה' יָבִיא עֲלֵיכֶם מִכְתוֹת
אֲרוּכוֹת,¹³⁰³ וְחֲלִים רָעִים וְנִאֲמָנִים וְכוּ ה' יָבִיא עֲלֵיכֶם מַחְלוֹת רַעוֹת וְאֲרוּכוֹת: (ס) וְהִשִּׁיב בָּךְ אֶת כָּל
מִדּוֹה מִצָּרִים אֲשֶׁר יִגְרָת מִפְּנֵיהֶם וְדָבְקוּ בָךְ ה' יַחֲזִיר אֶת הַמִּכְתוֹת שֶׁרֵאִיתֶם שְׁבָהֶם הוּא הִיכָה אֶת מִצָּרִים
וּשְׂפַחְדָתֶם מִהֵן כִּשְׂרֵאִיתֶם אוֹתָן, אֲלֵא שֶׁהִפְעַם אִתֶּם תּוֹכוּ בְּאוֹתָן הַמִּכְתוֹת:¹³⁰⁴ (סא) גַּם כָּל חֲלֵי וְכָל מִכָּה
אֲשֶׁר לֹא כָּתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת גַּם אֶת כָּל הַמַּחְלוֹת וְכָל הַמִּכְתוֹת שֶׁאֵינָן כְּתוּבוֹת בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה, יַעֲלֶם
יְקֹזק עֲלֶיךָ עַד הַשְּׂמֵדָךְ ה' יַעֲלֶה עֲלֶיךָ (גַּם אֶת אוֹתָן מִכְתוֹת שֶׁאֵינָן כְּתוּבוֹת בְּתוֹרָה) עַד שֶׁתּוֹשֵׁד:¹³⁰⁵ (סב)
וְנִשְׂאָרְתֶם בְּמַתִּי מַעֲט יִישָׂאֲרוּ מִכֶּם רַק מַעֲטִים (כִּיוֹן שֶׁרַבִּים מִכֶּם יָמוּתוּ), תַּחַת אֲשֶׁר הִיִּיתֶם פְּכוּכֵי
הַשָּׂמִים לְרַב (יִישָׂאֲרוּ מִכֶּם מַעֲטִים) בְּמָקוֹם שִׁישָׂאֲרוּ מִכֶּם רַבִּים,¹³⁰⁶ כִּי לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְקֹזק אֱלֹהֶיךָ
(יִישָׂאֲרוּ מִכֶּם מַעֲטִים) כִּיוֹן שֶׁלֹּא קִיבַלְתָּ עַל עֲצַמְךָ לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹלוֹ שֶׁל ה',¹³⁰⁷ (סג) וְהִיָּה כִּפְאֲשֶׁר שָׁשׁ יְקֹזק
עֲלֵיכֶם לְהִיטִיב אֶתְכֶם וְלְהַרְבּוֹת אֶתְכֶם כִּמוֹ שֶׁאִם הִיִּיתֶם שׁוֹמְעִים בְּקוֹל ה', ה' הִיָּה שֶׁמַּח לְהַרְבּוֹת אֶתְכֶם
וְלְהִיטִיב עִמְכֶם, כֵּן יִשִּׁשׁ יְקֹזק עֲלֵיכֶם לְהַאֲבִיד אֶתְכֶם וְלְהַשְׂמִיד אֶתְכֶם ה' יִגְרוֹם לָכֵךְ שֶׁאוֹיְבֵיכֶם יִשְׂמַחוּ
לֵאבֹד וְלְהַשְׂמִיד אֶתְכֶם,¹³⁰⁸ וְנִסְחַתֶּם מֵעַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר אֵתָּה בָּא שְׂמָה לְרִשְׁתָּהּ אִתֶּם תִּיעַקְרוּ מֵעַל
אֲדַמַּת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:¹³⁰⁹ (סד) וְהִפְיַעַךְ יְקֹזק בְּכָל הָעַמִּים ה' יִפְזֹר אֶתְכֶם בֵּין הָעַמִּים, מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד
קְצֵה הָאָרֶץ ה' יִפְזֹר אֶתְכֶם בְּכָל קְצוֹת הָאָרֶץ, וְעַבְדְּתָ שֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ אֵתָּה וְאֲבִתֶיךָ

1299 אונקלוס.

1300 רש"י. לרשב"ם וא"ע הכוונה לשלייה ממש.

1301 רש"י.

1302 עפ"י רש"י.

1303 רשב"ם. רש"י: נאמנות לקיים שליחותי.

1304 עפ"י דעת מקרא.

1305 רש"י.

1306 אונקלוס.

1307 אונקלוס.

1308 רש"י. א"ע: הקב"ה אינו מתאבל כשמעניש את עם ישראל על חטאיהם.

1309 רש"י.

בגלות, אתם תעבדו עמים שעובדים עבודה זרה,¹³¹⁰ עֵץ וְאֶבֶן העבודה זרה של אותם עמים עשויה מעצים ואבנים: (סה) וּבְגוֹיִם הָהֵם לֹא תִרְגְּעוּ וְלֹא יִהְיֶה מְנוּחַ לְכַף רַגְלְךָ אֲתָה לֹא תִזְכֶּה לְמִנוּחָה כְּשֶׁתִּגְלוּ לְאוֹתָם עִמָּיִם,¹³¹¹ וְנָתַן יְקֹנֶךָ לְךָ שֵׁם לֵב רָגְזוֹ (בגלות), ה' ייתן לך (עם ישראל) לב פוחד, אתה תפחד כל הזמן,¹³¹² וְכִלְיוֹן עֵינַיִם ה' יתן לך בגלות עיניים חשוכות,¹³¹³ אֲתָה תִצְפֶּה לִישׁוּעָה וְהִישׁוּעָה לֹא תִבּוֹא,¹³¹⁴ וְדַאֲבוֹן נַפְשׁוֹ וְכֹן, ה' יתן לכם בגלות מפח נפש¹³¹⁵: (סו) וְהָיוּ חַיִּיךָ תִּלְאִים לְךָ מִמְּנַגֵּד כֹּל חַיִּיךָ יִהְיוּ תִלְוִיִּים עַל הַסֶּפֶק, לֹא תִדַּע אִם תַּחִּיהַ אוֹ תָמוּת, וּפְחָדְךָ לִילָה וְיוֹמָם אֲתָה תִפְחַד בְּלִילָה וּבַיּוֹם, וְלֹא תִאֲמִין בְּחַיִּיךָ לֹא תִאֲמִין שֶׁתִּכּוֹל לְהַמְשִׁיךְ לַחַיּוֹת, כֹּל רִגַע תִּחְשׁוֹב שִׁישׁ סִיכּוּי גְבוּהַ שֶׁאֲתָה הוֹלֵךְ לְמוֹת: (סז) בְּבִקְרָה תֹאמַר מִי יִתֵּן עָרֵב בְּבוֹקֵר תֹאמַר, הַלּוֹאִי וְהִיָּה עֲכָשָׁיו הָעֶרֶב שֶׁל אֲתָמוֹל, כִּיוּן שֶׁהִמְצַב יִתְדַרְדֵּר בְּכֹל יוֹם,¹³¹⁷ וּבְעָרֵב תֹאמַר מִי יִתֵּן בְּקֶרֶב בְּעָרֵב, תֹאמַר שֶׁהַלּוֹאִי וְהִיָּה הַבוֹקֵר שֶׁל הַיּוֹם, כִּיוּן שֶׁהַצְּרוּת יִתְחַזְּקוּ כֹל כֵּךְ בְּמִשְׁךְ הַיּוֹם,¹³¹⁸ מִפְּחָד לְבִבְךָ אֲשֶׁר תִּפְחַד (אֲתָה תֹאמַר שֶׁהַלּוֹאִי וְהִיָּה זֶה זְמַן לִפְנֵי שֶׁהִמְצַב הַדְּרָדֵר) בְּגַלֵּל שֶׁתִּפְחַד מִמָּה שִׁיקְרָה, וּמִמְרָאָה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה וּבְגַלֵּל שֶׁתִּרְאֶה כֹּל כֵּךְ הַרְבֵּה צְרוּת: (סח) וְהִשְׁיִבְךָ יְקֹנֶךָ מִצָּרִים בְּאֲנִיּוֹת ה' יחזיר אותך באניות למצרים, בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְךָ לֹא תִסִּיף עוֹד לְרִאֲתָהּ (ה' יחזיר אותך) בְּדֶרֶךְ שֶׁאֲמַר לְךָ לִלְכֹת בָּהּ כִּדִּי שֶׁלֹּא לְרִאֲוֹת שׁוֹב אֶת מִצְרַיִם. לְמִרוֹת שֶׁה' אִסַּר עֲלֵיכֶם לְרִאֲוֹת שׁוֹב אֶת מִצְרַיִם, ה' יחזיר אתכם למצרים כְּעוֹנֵשׁ עַל חֲטָאֵיכֶם, וְהִתְמַכְרְתֶם שֵׁם לְאִיִּבֶיךָ לְעֹבְדִים וְלִשְׂפָחוֹת בְּמִצְרַיִם, אֲתָם תִּרְצוּ לְהִימָכֵר לְעֹבְדִים וּלְשִׂפְחוֹת, וּבְכֵךְ תִּחְשְׁבוּ לְהִינָצֵל,¹³¹⁹ וְאִין קִנְיָה אֵךְ לֹא יִהְיֶה מִישֶׁהוּ שִׁיקְנָה אֲתָכֶם לְעֹבְדִים, אֲלֵא יִרְצוּ לְהַרוֹג אֲתָכֶם¹³²⁰: (סט) אֱלֹהֵי דְבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר עָוָה יְקֹנֶךָ אֶת מֹשֶׁה לְכָרַת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מוֹאָב אֲלוֹהֵי הַדְּבָרִים שֶׁאֲמַר מֹשֶׁה בְּשַׁעַת שְׂכָרַת אֶת הַבְּרִית בֵּין ה' וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל,¹³²¹ אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים שֶׁרָצָה מֹשֶׁה שֶׁבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִקְבְּלוּ עֲלֵיהֶם בְּאֵלָהּ וּשְׁבוּעָה בְּשַׁעַת כְּרִיתַת הַבְּרִית לִיד אֶרֶץ מוֹאָב שֶׁבְעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמְּזֻרְחִי,¹³²² מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אֲתָם בְּחָרֵב (דְּבָרֵי הַבְּרִית הַמוֹפִיעִים כֹּאן הֵם) בְּנוֹסֶף לְבְרִית שְׂכָרַת מֹשֶׁה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינִי, דִּהְיִינוּ הַבְּרִית שְׁמוֹפִיעָה בְּפִרְשַׁת בְּחוֹקוֹתַי¹³²³:

1310 אונקלוס ורש"י.

1311 אונקלוס ורש"י.

1312 אונקלוס ורש"י.

1313 אונקלוס.

1314 רש"י.

1315 אונקלוס.

1316 רש"י.

1317 רש"י. רשב"ם: ערב של אותו יום, כיוון שהחולה מצה כבר שיסתיים היום.

1318 רש"י.

1319 רש"י.

1320 רש"י.

1321 אונקלוס.

1322 רש"י.

1323 רש"י.

דברים פרק כט

(א) וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מִשֶּׁה רַבִּינוּ קָרָא אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַאֲמַר לָהֶם, אַתֶּם רְאִיתֶם אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה יְקֹוֹק לְעֵינֵיכֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לַפְרָעָה וּלְכָל עַבְדָּיו וּלְכָל אֶרֶץ אֲרָצוֹ אֲתֶם רִאִיתֶם בְּעֵינֵיכֶם שְׁלַחְתֶּם אֶת כָּל מַה שֶּׁעָשָׂה ה' לַפְרָעָה, לַעֲבָדָיו וְלַעֲמֹו¹³²⁴: (ב) הַמַּסּוֹת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֵיךָ הַנִּסִּים הַגְּדֹלִים שֶׁרִאִיתָ בְּעֵינֶיךָ,¹³²⁵ הָאֵתָת וְהַמִּפְתִּים הַגְּדֹלִים הָהֵם וְכֵן אֵת הָאוֹתוֹת וְהַמוֹפְתִים שֶׁרִאִיתֶם שֶׁעָשָׂה ה' לְמִצְרַיִם: (ג) וְלֹא נָתַן יְקֹוֹק לָכֶם לֵב לְדַעַת וְעֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנִים לִשְׁמָע ה' לֹא נָתַן לָכֶם לֵב כְּדִי לְהַבִּין אֶת גְּדֻלַּת הַנִּסִּים, וְעֵינַיִם לִרְאוֹת אֶת גְּדֻלַּת הַנִּסִּים וְאִזְנַיִם לִשְׁמוֹעַ אֶת גְּדֻלַּת הַנִּסִּים שֶׁהָיָה עֹשֶׂה לָכֶם כִּךְ שֶׁתַּעֲבֹדוּ אוֹתוֹ,¹³²⁶ עַד הַיּוֹם הַזֶּה (ה' לֹא נָתַן לָכֶם לֵב, עֵינַיִם וְאִזְנַיִם לְהַבִּין אֶת גְּדֻלַּת הַנִּסִּים שֶׁעָשָׂה) עַד הַיּוֹם הַזֶּה, אַרְבַּעִים שָׁנָה לְאַחַר יְצִיאַת מִצְרַיִם: (ד) וְאוֹלָךְ אַתְּכֶם אַרְבַּעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר בְּמִשְׁךְ אַרְבַּעִים שָׁנָה, הוֹלַכְתִּי אִתְּכֶם בְּמִדְבָּר (הַכוּוֹנָה הִיא שֶׁה' הוֹלִיךְ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר, וּמִשֶּׁה מְדַבֵּר בְּשִׁלְחֹתוֹ שֶׁל מִקּוֹם),¹³²⁷ לֹא בָּלוּ שְׁלֹמֹתֵיכֶם מִעֲלֵיכֶם וְנִעְלָךְ לֹא בָּלְתָה מֵעַל רַגְלֶךָ בְּמִשְׁךְ אַרְבַּעִים הַשָּׁנִים בְּהֵם נִדְדַתֶם בְּמִדְבָּר, בְּגַדֵיכֶם וְנַעֲלֵיכֶם לֹא הִתְבַּלּוּ וְנִשְׂאָרוּ בְּשִׁלְמוֹתֶם בְּדֶרֶךְ נֶס: (ה) לָחֶם לֹא אָכַלְתֶּם וַיֵּין וְשִׁכָּר לֹא שָׁתִיתֶם (בְּמִשְׁךְ אַרְבַּעִים הַשָּׁנִים בְּהֵם הִלַּכְתֶּם בְּמִדְבָּר) לֹא אָכַלְתֶּם לֶחֶם וְלֹא שָׁתִיתֶם יַיִן רַגִּיל אוֹ יַיִן יֶשֶׁן,¹³²⁸ לְמַעַן תִּדְּעוּ כִּי אֲנִי יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם (הַסִּיבָה שֶׁלֹּא אָכַלְתֶּם לֶחֶם וְלֹא שָׁתִיתֶם יַיִן בְּמַהֲלֶךְ אַרְבַּעִים הַשָּׁנִים בְּהֵם הִלַּכְתֶּם בְּמִדְבָּר הִיא) עַל מַנַּת שֶׁתִּדְּעוּ, עַל יְדֵי שֶׁאָכַלְתֶּם אֶת הַמֶּן וְהַתְּקִימְתֶם עַל הַנֶּס, שֶׁאֵינִי ה'¹³²⁹: (ו) וַתָּבֹאוּ אֶל הַמִּקְוֹם הַזֶּה הַגַּעַתֶּם אֶל הַמִּקְוֹם הַזֶּה בּוֹ אֲנִי עוֹמְדִים עִתָּה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמְּזֻרְחִי, וַיֵּצֵא סִיחֹן מִלֶּךְ חֶשְׁבּוֹן וְעוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן לְקַרְאֲתָנוּ לְמַלְחָמָה וַנִּבֶּם סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן וְעוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן יָצְאוּ לְהִלָּחֵם נֹגְדֵנוּ, וְאֲנַחְנוּ נִיצַחְנוּ אוֹתָם: (ז) וַנִּקַּח אֶת אֶרְצָם כִּבְשָׁנוּ אֶת אֶרְצָם שֶׁל סִיחֹן וְעוֹג, וַנִּתְּנָה לְנַחֲלָה לְרֵאוּבֵנִי וּלְגָדִי וּלְחֻצֵי שִׁבְט הַמְּנַשֵּׁי נָתַנוּ אֶת אֶרְצָם שֶׁל סִיחֹן וְעוֹג שֶׁכִּבְשָׁנוּ לְשָׁנִים וְחֻצֵי הַשְּׁבֵטִים: רֵאוּבֵן, גָּד וְחֻצֵי שִׁבְט מְנַשֶּׁה: (ח) וְשִׁמְרֹתֶם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת עֲלֵיכֶם לְקִיּוֹם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת, הַבְּרִית שֶׁתִּקְבְּלוּ עֲלֵיכֶם בְּהַר גְּרִיזִים וּבְהַר עֵיבֶל,¹³³⁰ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם עֲלֵיכֶם לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁשִּׁנַּן בְּדְבָרֵי הַבְּרִית, לְמַעַן תִּשְׁכַּחְלוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן (תִּקְיִמוּ אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית וְתַעֲשׂוּ אֶת הַמִּצְוֹת) כְּדִי שֶׁתִּצְלִיחוּ בְּכָל הַמַּעֲשִׂים שֶׁתַּעֲשׂוּ¹³³¹:

פרשת ניצבים

¹³²⁴ שפתי כהן: למרות שדברי משה הם בשנת הארבעים לאחר שכבר מת דור המדבר, משה פונ בדברים אלו אל הזקנים שראו במו עיניהם את הניסים במצרים.
¹³²⁵ אונקלוס.
¹³²⁶ עפ"י ספורנו.
¹³²⁷ ר"י בכור שור.
¹³²⁸ אונקלוס.
¹³²⁹ רמב"ן.
¹³³⁰ ספורנו. לפי א"ע מדובר על הברית שבפרשת "אתם ניצבים".
¹³³¹ אונקלוס.

(ט) אַתֶּם נִצְבִים אִתְּכֶם מְכֻנְסִים כְּדִי לְהִכְנֹס בְּבְרִית, ¹³³² הַיּוֹם בְּיוֹם מוֹתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, ¹³³³ כְּלָכֶם לִפְנֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם (אתכם מְכֻנְסִים הַיּוֹם) כּוֹלְכֶם יַחַד כְּדִי לְהִכְנֹס בְּבְרִית לִפְנֵי ה', וְעַכְשֵׁי מֹשֶׁה מוֹנֵה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַנִּיצְבִים לִפְנֵי סֹדֵר חֲשִׁיבוֹתָם, ¹³³⁴ רְאִישֵׁיכֶם שְׁבֻטֵיכֶם רֵאשֵׁי הַשְּׁבֻטִים שֶׁלְכֶם, ¹³³⁵ זְקֵנֵיכֶם שׁוֹפְטֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל, ¹³³⁶ וְשֹׁטְרֵיכֶם הַשּׁוֹטְרִים הַמְמוּנִים לְאֶחָד אֶת פֶּסְקֵי הַדִּין שֶׁל הַשּׁוֹפְטִים, כֹּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל וְכֵן שָׂאֵר הָאֲנָשִׁים בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁאֵין לָהֶם תִּפְקִיד שֶׁל כְּבוֹד ¹³³⁷: (* טַפְכֶם הַצֹּאֲצָאִים שֶׁלְכֶם, נְשִׁיכֶם הַנְּשִׁים שֶׁלְכֶם, וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב מַחֲנֶיךָ גֵרֵי הַצַּדִּיק הַנְּמַצֵּאִים אִיתְכֶם בְּמַחְנֶה, ¹³³⁸ מַחֲטָב עֲצִידָה עַד שֶׁאֵב מִיְמֶיךָ גֵרִים שֶׁהִתְגַּיְרוּ בְּזַמְנּוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, וּמֹשֶׁה שֶׁם אוֹתָם כְּחוֹטְבֵי עֲצִים וְשׁוֹאֲבֵי מֵיִם כְּפִי שַׁעֲשֵׂה יְהוֹשֻׁעַ עִם הַגְּבֻעוֹנִים ¹³³⁹: (יא) לְעִבְרֶיךָ בְּבְרִית יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ וּבְאֱלֹהֶיךָ (הַסִּיבָה שֶׁאַתֶּם מְכֻנְסִים כֹּאֵן הִיא) כְּדִי שֶׁתַּעֲבֹרוּ בְּבְרִית ה', ¹³⁴⁰ וּבִשְׁבוּעָתוֹ, ¹³⁴¹ אֲשֶׁר יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ פָּרַת עִמָּךְ הַיּוֹם (כְּדִי שֶׁתַּעֲבֹרוּ בְּבְרִית וּבִשְׁבוּעָה) שֶׁה' כּוֹרֵת אִיתְכֶם הַיּוֹם: (יב) לְמַעַן הֶקְיִים אֶתְּךָ הַיּוֹם לֹא לְעַם וְהוּא יְהִיֶּה לְךָ לְאֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לְךָ (הַסִּיבָה שֶׁה' טוֹרַח וְכוֹרֵת אִיתְךָ אֶת הַבְּרִית, וְאֵינְנוּ מִסְתַּפֵּק בְּאִזְהָרוֹת שֶׁתִּשְׁמְרוּ אֶת מִצְוֹתָיו הִיא) כְּדִי שֶׁאַתֶּם תִּהְיוּ הָעַם שֶׁל ה' וְהִי יִהְיֶה הָאֵל שֶׁלְכֶם, וְכְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב וְזֹאת מִפְּנֵי שֶׁנִּשְׁבַּע לְאֲבוֹת שֶׁצֹּאֲצָאֵיהֶם יִהְיוּ לוֹ לְעַם. שְׁבוּעַת הָאֲבוֹת הִיא הַסִּיבָה שֶׁה' כּוֹרֵת בְּרִית עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ¹³⁴²: (יג) וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם אֲנֹכִי פָּרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת הָאֱלֹהִים הַזֹּאת לֹא רַק אִיתְכֶם אֲנִי (מֹשֶׁה בִּשְׁם ה') כּוֹרֵת אֶת הַבְּרִית וְהַשְּׁבוּעָה הַזֹּאת: (יד) כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנֹו פֹה עִמָּנוּ עִמָּד הַיּוֹם לִפְנֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ אֵלֵּא, אֲנִי כּוֹרֵת אֶת הַבְּרִית עִם מִי שֶׁנִּמְצָא עִתָּה לִפְנֵי ה', כְּלוּמַר: הָאֲנָשִׁים שֶׁכִּבֵּר חַיִּים הַיּוֹם, וְאֶת אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם וְכֵן אֲנִי כּוֹרֵת אֶת הַבְּרִית גַּם עִם הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים שְׁעוֹד לֹא נִוְלְדוּ וְשֶׁאֵינָם חַיִּים הַיּוֹם: (טו) כִּי אֶתְכֶם יִדְעֶתֶם אֶת אֲשֶׁר יִשְׁבְּנוּ בְּאַרְצְךָ מִצְרַיִם וְאֶת אֲשֶׁר עָבְרָנוּ בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָבְרָתֶם (הַסִּיבָה שֶׁאֲנִי צָרִיךְ לְכוֹרוֹת עִמְכֶם אֶת הַבְּרִית הִיא) ¹³⁴³ מִכִּיוּן שֶׁאַתֶּם יוֹדְעִים שֶׁכֹּאשֶׁר הִינּוּ בְּאַרְץ מִצְרַיִם וְכִשְׁעַבְרָנוּ לִיד עַמִּים אֲחֵרִים בְּשַׁעַת מִסְעוֹתֵינוּ בְּמַדְבָּר: (טז) וְתִרְאוּ אֶת שְׁקוּצֵיהֶם רְאִיתֶם אֶת הָעֲבוּדָה זֶרֶה שֶׁל הַמִּצְרַיִם

¹³³² רש"י. רש"ר: עומדים עמידה איתנה.

¹³³³ רש"י.

¹³³⁴ רש"י.

¹³³⁵ רש"י + א"ע וחזקוני.

¹³³⁶ ספורנו. לרמב"ן, הזקנים הם האנשים החשובים של הקהילה. למלבי"ם, הזקנים הם אנשי הסנהדרין הגדולה ו"כל איש ישראל", הכוונה לסנהדרין קטנה. לנצי"ב: תלמידי חכמים, "כל איש ישראל" – כל אחד על המצווה עליה הוא צריך לדקדק.

¹³³⁷ פירוש דעת זקנים. הכתב והקבלה: כאן מדובר על אנשים מכובדים בישראל. האלשייך: מאוחדים כאחד, ולכן המעבר ללשון יחיד.

¹³³⁸ מלבי"ם.

¹³³⁹ רש"י. לרמב"ן, היו מהערב רב. המהר"ל מתרץ כתוס' שלא היו בכלל איסור להחיות כל נשמה עד עבירת הירדן. כמו"כ מדאו', האיסור הוא רק בדור הראשון ויהושע גזר גם על שאר הדורות.

¹³⁴⁰ רש"י. אברבנאל – רוצה להדגיש שלא הייתה כאן כפייה.

¹³⁴¹ אונקלוס

¹³⁴² רש"י. אה"ח מפרש קצת אחרת: הסיבה שאני מרבה בעונשים ובאלות, או בפירושו השני: הטעם לערבות, היא כדי שלא תחשבו בכלל לחטוא בדבר קטן, היות והחטא בדברים הקטנים גוררת אחריו חטאים גדולים יותר. רש"י. האלשייך כותב שברור שאין לבנ"י יצה"ר לעבוד ע"ז של מצרים, שהרי ראו שאלהי המצרים הובסו, אלא יש להם יצה"ר לעבוד את אלהי הגויים שעברו בהם ולא השמידו אותם, ויאמרו בנ"י שזכות אותם אלוהים היא שעמדה לעמים ההם.

והעמים האחרים. עבודה זרה זו מאוסה כמו שקצים, שרצים,¹³⁴⁴ וְאֵת גְּלִיָּהֶם (דימוי נוסף לכך שהעבודה זרה מאוסה), העבודה זרה מאוסה כמו גללים, עֵץ וְאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר עִמָּהֶם והעבודה זרה עשויה מעץ, אבן, כסף, זהב וכל מיני חומרים אחרים. משה אומר שבשעה שבני ישראל ראו את העבודה הזרה במצרים ובעמים דרכם עברו, ייתכן שנכנס בליבם רצון לעבוד עבודה זרה גם כן, ולכן הוא צריך לכרות את הברית¹³⁴⁵: (יז) פֶּן יֵשׁ בְּכֶם שְׂמָא יֵשׁ בְּעַם שֶׁהִתְאַסַּף כֹּאן, אִישׁ אוֹ אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ שְׁבֵט אָדָם יְחִיד, או אישה או משפחה שלמה או שבט שלם, אֲשֶׁר לִבָּבוּ פְּנֵה הַיּוֹם מֵעַם יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ שְׁלִיבו פוּנֵה הַיּוֹם מֵה', שְׁבִלִיבו אִינוּ רוֹצֵה לְעַבֹד אֶת ה', לְלַכֵּת לְעַבֹד אֶת אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם וְאוֹתוֹ אָדָם אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ שְׁבֵט רוֹצֵה לְלַכֵּת לְעַבֹד עֲבוֹדָה זָרָה, פֶּן יֵשׁ בְּכֶם שְׂרָשׁ פְּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה שְׂמָא יֵשׁ בְּכֶם שׁוֹרֵשׁ שְׁמַגְדֵל עֲשָׁבִים שׁוֹטִים וּמְרִים. הַנְּמַשֵּׁל: שְׂמָא יֵשׁ בְּלִיבְכֶם דְּבַר שִׁיגְרוּם לְכַךְ שֶׁבַעֲתִיד תַּעֲשׂוּ מַעֲשִׂים רַעִים בְּנִיגוּד לְבְרִית¹³⁴⁶: (יח) וְהָיָה בְּשִׁמְעוּ אֶת דְּבָרֵי הָאֱלֹהִים הַזֹּאת כֹּאשֶׁר הָאָדָם שְׂאִינוּ רוֹצֵה לְקַיֵּם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית, יִשְׁמַע אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית וְהַשְׁבֹּעָה הַזֹּאת,¹³⁴⁷ וְהִתְבָּרַךְ בְּלִבָּבוּ לְאֹמֵר תְּבוֹא לְאוֹתוֹ אָדָם בְּרַכָּה בְּלִבִּי, אוֹתוֹ אָדָם יַחֲשׁוּב בְּלִיבו שֶׁתְּהִיָּה לוֹ בְּרַכָּה לְמִירוֹת שִׁיחֻטָּא, וְהוּא יֹאמֵר לְעַצְמוֹ, שְׁלוֹם יְהִיָּה לִי יְהִיָּה לִי שְׁלוֹם, לֹא יִקְרָה לִי דְּבַר רַע, לְמִירוֹת שִׁיחֻטָּא, כִּי אִם,¹³⁴⁸ בְּשִׁירוֹת לְבִי אֱלֹהִי, אַחֲרֵי מִרְאָה לִיבִי אֲלֶיךָ, אִם אֲנִי (הָאָדָם) שְׂאִינוּ רוֹצֵה לְקַיֵּם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית) אַעֲשֶׂה כִּכֵּל שְׁלִיבִי מִרְאָה לִי לְעֲשׂוֹת, גַּם אִם מְדוּבָר בְּחֻטָּאִים,¹³⁴⁹ לְמַעַן סְפוֹת הָרָוָה (אִינְנִי צָרִיךְ לְדַאוֹג) כִּיוּן שֶׁהִי יוֹסִיף עַל הַצְּדִיקִים, אֶת הַצְּמִמָּה אֶת הַרְשָׁעִים,¹³⁵⁰ וְכַךְ יִינְצֵלוּ הַרְשָׁעִים בְּזִכּוֹת הַצְּדִיקִים: (יט) לֹא יֵאָבֵה יְקֹוֹק סִלְחָ לּוֹ ה' לֹא יִתְרַצֵּה לְסַלּוֹחַ לְאוֹתוֹ אָדָם שִׁחֻטָּא, כִּי אִם יַעֲשֶׂן אֶף יְקֹוֹק וְקִנְאָתוֹ בְּאִישׁ הַהוּא אֵלָּא יִכְעַס ה' וְיִתְמַלֵּא בְּרַצּוֹן לְנִקּוּם בְּאוֹתוֹ אָדָם שִׁחֻטָּא,¹³⁵¹ וְרַבְּצָה בּוֹ כָּל הָאֱלֹהִים הַבְּתוּבָה בְּסִפְרָ הַזֶּה וְיִחֻלוּ עַל הָאָדָם שִׁחֻטָּא, כֹּל הַקְּלָלוֹת הָאִמּוֹרוֹת בְּפִרְשֵׁת כִּי תִבָּא,¹³⁵² וּמִחָּה יְקֹוֹק אֶת שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם ה' יִמְחַק אֶת שְׁמוֹ שֶׁל הָאָדָם הַחֻטָּא מִתַּחַת לְשָׁמַיִם. הַכּוּוֹנָה הִיא לְעוֹנֵשׁ כֶּרֶת: נִשְׁמַתוֹ שֶׁל הַחֻטָּא תִּיכָרֵת מִלִּפְנֵי ה'¹³⁵³: (כ) וְהִבְדִּילוּ יְקֹוֹק לְרַעָה מִכָּל שְׁבֵטֵי יִשְׂרָאֵל (וְאִם שְׁבֵט שְׁלָם יִחֻטָּא),¹³⁵⁴ ה' יִבְדִּיל אֶת הַשְּׁבֵט כּוֹלוֹ מִשָּׂאֵר עַם יִשְׂרָאֵל, וְהַשְּׁבֵט הַחֻטָּא לֹא יִזְכֶּה לְרֵאוֹת בְּטוֹב שִׁיבוֹא לְשָׂאֵר עַם יִשְׂרָאֵל שִׁלָּא חֻטָּא, כָּכֵל אֲלוֹת הַבְּרִית הַבְּתוּבָה בְּסִפְרָ הַתּוֹרָה הַזֶּה (עַל אוֹתוֹ שְׁבֵט חֻטָּא יִבוֹאוּ

¹³⁴⁴ רש"י ואילו הנצי"ב פירש ההיפוך: שיקוציהם וגילוליהם הכוונה לשקט ושלווה שהגויים חיים בו.

¹³⁴⁵ רש"י פירש שהעץ והאבן מקשטים את הע"ז, וזהו כוונת הכתוב ל"אשר עימהם".

¹³⁴⁶ רש"י.

¹³⁴⁷ חזקוני וא"ע מפרשים שהכוונה היא לארורים שבסוף פרשת כי תבא.

¹³⁴⁸ חזקוני. רשב"ם מפרש שהכוונה ל"אלא".

¹³⁴⁹ רש"י. נצי"ב: חוזק לבבי, שאני ממאן לקבל את הברית. והמלב"ם פירש שהכוונה היא מלשון שררה,

שמחשבת הע"ז שולטת אצלו בלב.

¹³⁵⁰ א"ע שם מסביר למה קרא לצדיקים רוח, היות והצדיק הוא עץ השתול על פלגי מים כמו הדימוי בתהלים א' והרשע הוא הניגוד לכך, ערער בערבה, כמו דימויו בירמיה. דומה לכך פירש גם בספורנו, כדי שיתווסף לעם כולו ההולך אחרי ה'. הא"ע מסרב לקבל את פירושו של רש"י, שהוא גם פירושו של ריה"ל, היות ו"רוח" הוא תואר השם ולא תואר של פעולה ואדם, ולדבריהם היה צריך להיות כתוב "רווי" או "צמא". רש"י פירש בדרך דומה לא"ע, אלא שכתב שרוח היינו צמחי בר וצמאה הכוונה לגנים, צמחי הבר נהנים מהגשם המיועד להשקות את

הגנים.

¹³⁵¹ רש"י.

¹³⁵² כלי יקר.

¹³⁵³ אוה"ח.

¹³⁵⁴ נצי"ב + מלב"ם.

דברים רעים) ככל הקללות הכתובות בספר התורה¹³⁵⁵: (כא) (כאשר כולם יראו את הקללות מתקיימות בעם ישראל), וְאָמַר הַדּוֹר הָאֲחֵרוֹן בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ מֵאַחֲרֵיכֶם וְהִנְכַּרְי אֲשֶׁר יָבֵא מֵאַרְצָה רְחוֹקָה יֹאמַר הַדּוֹר הַבֹּא: צִאצְאֵיכֶם וְהַגּוֹיִים שִׁבּוּאוּ מֵרְחוֹק, וְרָאוּ אֶת מִכּוֹת הָאָרֶץ הַהוּא (אנשי הדור הבא יאמרו) כשיראו את מצבה של ארץ ישראל, לאחר המכות, וְאֵת תַּחְלָאִיהָ וְלֹאחַר שִׁירָאוּ אֶת הַמַּחְלוֹת שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר חָלָה יְקֻנָּה בָּהּ (כשיראו את המכות והמחלות) שה' הטיל בארץ ישראל¹³⁵⁶: (כב) גְּפֻרִית וּמִלַּח שִׁרְפָה כָּל אֶרְצָה (הם יראו ש-) ה' הטיל על ארץ ישראל גפרית ומלח שגרמו לשריפת כל הארץ, לֹא תִזְרַע וּבְגֹלֶל שֶׁהָאֶרֶץ נִשְׂרָפָה עַל יְדֵי הַגִּפְרִית וְהַמִּלַּח, לֹא נִיתֵן לְזֵרוּעַ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְלֹא תִצְמַח וְגַם מִה שֶׁמְצַלִּיחִים לְזֵרוּעַ בְּאֶרֶץ, אֵינּוּ צוֹמַח, וְלֹא יַעֲלֶה בָּהּ כָּל עֵשֶׂב וְאִפִּילוּ עֵשְׂבִי בַר שֶׁגְדֵלִים בְּכָל מְקוֹם לְבַד לְלֹא עֲבוֹדַת הַקֶּרֶקַע אֵינֶם גְּדֵלִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,¹³⁵⁷ כְּמִהֶפְכַת סֹדֶם וְעַמֹּרָה אֲדָמָה וְצִבּוֹיִם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל תִּהְיֶה כְּמוֹ הָעָרִים: סֹדֶם, עַמּוֹרָה, אֲדָמָה וְצִבּוֹיִם, אֲשֶׁר הִפְךָ יְקֻנָּה בְּאִפּוֹ וּבְחִמָּתוֹ סֹדֶם, עַמּוֹרָה, אֲדָמָה וְצִבּוֹיִם הֵם הָעָרִים שֶׁהִפְךָ ה' בְּכַעֲסוֹ, וְגוֹרֵל שֶׁאֵר הָאֶרֶץ תִּהְיֶה דוֹמָה לְעָרִים אֵלֶּה בְּאֵם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יַחְטְאוּ: (כג) וְאָמְרוּ כָּל הַגּוֹיִם הָעַמִּים שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל גִּלָּה בִּינֵיהֶם יִשְׂאֲלוּ,¹³⁵⁸ עַל מָה עָשָׂה יְקֻנָּה כְּכֹה לְאֶרֶץ הַזֹּאת מִדּוֹעַ עָשָׂה ה' כִּךְ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מָה חָרִי הָאֵף הַגָּדוֹל הַזֶּה מִה הַסִּיבָה לְכַעַס הַגָּדוֹל הַזֶּה: (כד) וְאָמְרוּ יַעֲנּוּ לְאֲנָשִׁים הַתְּמַחִים,¹³⁵⁹ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת בְּרִית יְקֻנָּה אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאֹו אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם הַסִּיבָה שֶׁה' עָשָׂה כִּךְ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הִיא מְכִיוּוֹן שֶׁבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָזְבוּ אֶת הַבְּרִית אוֹתָהּ כִּרְתוֹ עִם ה' כְּאִשֶׁר הוֹצִיא אוֹתָם מִמִּצְרַיִם: (כה) וַיִּלְכוּ וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲווּ לָהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ וְעָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה וְהִשְׁתַּחֲווּ לְעֲבוֹדָה זָרָה, אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּם (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה) שֶׁלֹּא רָאוּ בָּה שׁוֹם גְּבוּרָה,¹³⁶⁰ וְלֹא חָלַק לָהֶם (וְכֹן עָבְדוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבוֹדָה זָרָה) שֶׁלֹּא הִיטִיב לָהֶם¹³⁶¹: (כו) וַיַּחַר אֵף יְקֻנָּה בְּאֶרֶץ הַהוּא ה' כַּעַס עַל יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, עַל עַם יִשְׂרָאֵל, לְהַבְיִיא עָלֶיהָ (כַּעֲסוֹ שֶׁל ה' גֵּרַם) לְהַבְיִיא עַל יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ, עַל עַם יִשְׂרָאֵל, אֶת כָּל הַקְּלָלָה הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַזֶּה אֶת כָּל הַקְּלָלוֹת הַמוֹפִיעוֹת בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה: (כז) וַיִּתְּשֵׁם יְקֻנָּה מֵעַל אֲדָמָתָם ה' טִלְטַל אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵעַל אֲדָמַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, ה' הִגְלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל,¹³⁶² בְּאֵף וּבְחִמָּה וּבְקִצְף גָּדוֹל (ה' הִגְלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) בְּכַעַס גָּדוֹל, וַיִּשְׁלַח אֶל אֶרֶץ אַחֲרַת כְּיֹם הַזֶּה (בְּזִמְנֵן שֶׁבְנֵי יִשְׂרָאֵל חָטְאוּ), ה' הִשְׁלִיךְ אוֹתָם לְאֶרֶץ אַחֲרַת: (כח) הִנְסִתָּרָתָם עַל הַחֲטָאִים

¹³⁵⁵ נצי"ב: ההדגש על ספר התורה הזה נובע מכך שרק לשבט שלם היה ס"ת שלם לעומת היחידים שהיו להם חלקים מספר התורה, אך לא את הכל.
¹³⁵⁶ רס"ג.
¹³⁵⁷ נצי"ב.
¹³⁵⁸ ספורנו.
¹³⁵⁹ ר"י בכור שור.
¹³⁶⁰ רש"י.
¹³⁶¹ אונקלוס. אברבנאל מסביר שהכוונה לכך שה' לא ציווה לנו לעבוד את האילים האלה גם בתור אמצעי לעבודת ה' ולפי"ז הכוונה בחלק היא שה' חילק שיעבדו גם אותם.
¹³⁶² רש"י וכן פס' כו' מפורש עפ"י פירוש. א"ע: ויתשם – מלשון נטישה. הרמב"ן כותב שהכוונה לגלות כל עם ישראל.

שאדם עושה בסתר,¹³⁶³ ליקַוֵּק אֱלֹהֵינוּ ה' מעניש, וְהַנְּגִלָת וַאִילוּ עַל הַחַטָּאִים הַנְּגִלִים, לָנוּ וּלְבְנֵינוּ עַד עוֹלָם מוֹטֵל עֲלֵינוּ וְצִאצְאֵינוּ, מוֹטֵל עַל עַם יִשְׂרָאֵל, לְבַעַר אוֹתָם וְלִהְעַנִּישׁ אֶת הַחוּטָא בְּגִלוּי, לְעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְעַל יְדֵי הַעֲנֶשֶׁת הַחוּטָא יִתְקַיְּמוּ דְבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:

דברים פרק ל

(א) וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כַּאֲשֶׁר יִבֹּאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָרַעִים הָאֵלֶּה, הַבְּרָכָה בֵּין בְּדוֹר שִׁיתְקַיְּמוּ בְּעַם יִשְׂרָאֵל הַבְּרֻכּוֹת, לְמִרְוֹת שֶׁלֹּא עֲבָדוּ אֶת ה', (תְּשׁוּבַתְּ תִּהְיֶה מְרוּצָה לִפְנֵי ה'),¹³⁶⁴ וְהִקְלָלָה וּבֵין בְּדוֹר שֶׁבַעִם יִשְׂרָאֵל מִתְקַיְּמוֹת הַקְּלָלוֹת, אֲשֶׁר נִתְּנִי לְפָנֶיךָ (בֵּין בְּדוֹר שִׁמְתַקְיִימוֹת הַבְּרֻכּוֹת וּבֵין בְּדוֹר שִׁמְתַקְיִימוֹת הַקְּלָלוֹת) שֶׁאֵנִי נִתְּנִי לִפְנֶיךָ, וְהִשְׁבַּתְּ אֶל לְבָבְךָ וְאֵתָה תַחֲלִיט לַחֲזוֹר בְּתִשׁוּבָה,¹³⁶⁵ בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדְיַחְךָ יְקַוֵּק אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה בְּכָל הָאֲרָצוֹת שֶׁהִ' הִגְלָה אוֹתְךָ שָׁם: (ב) וְשָׁבַתְּ עַד יְקַוֵּק אֱלֹהֶיךָ אֵתָה תַחֲזוֹר בְּתִשׁוּבָה, וְשָׁמַעְתָּ בְּקִלּוֹ וְאֵתָה תִשְׁמַע בְּקוֹל ה', כָּכֵל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצִוֶּה הַיּוֹם אֵתָה וּבְנֶיךָ, (אֵתָה תִשְׁמַע וְתִקְיִים) אֵת כָּל הַמְצִוּוֹת שֶׁאֵנִי מְצִוֶּה אֵת עַם יִשְׂרָאֵל לְדוֹרוֹתָיו, אוֹתְךָ וְאֵת בְּנֶיךָ עַד סוֹף כָּל הַדּוֹרוֹת,¹³⁶⁶ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וְאֵתָה תִקְיִים אֵת הַמְצִוּוֹת בְּכָל לֵבֶיךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ – בְּכָל כּוֹחְךָ: (ג) וְשָׁב יְקַוֵּק אֱלֹהֶיךָ אֵת שְׁבוּתְךָ ה' יַחֲזִיר אוֹתְךָ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְרַחֲמֶיךָ ה' יִמְלֵא עֲלֶיךָ רַחֲמִים, וְשָׁב וּקְבַצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפִּיצְךָ יְקַוֵּק אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה ה' יִשׁוּב וְיִקְבֹּץ אוֹתְךָ מִבֵּין כָּל הָעַמִּים אֲלֵיהֶם הוּא הִגְלָה אוֹתְךָ: (ד) אִם יִהְיֶה נִדְחָךָ בְּקִצֵּה הַשָּׁמַיִם גַּם אִם גְּלוּתְכֶם תִּהְיֶה בְּמִקְוֹמוֹת נִדְחִים, מִשָּׁם יִקְבַּצְךָ יְקַוֵּק אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ ה' יֵאֱסוֹף אֶתְכֶם וַיִּקַּח אֶתְכֶם מִכָּל הָאֲרָצוֹת אֲלֵיהֶם גְּלִיתֶם: (ה) וְהִבִּיאֶךָ יְקַוֵּק אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ ה' יִבְיֵא אֶתְכֶם מִהַגְלוֹת לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וַיִּרְשֶׁתָּהּ אֵתְּם תִּכְבְּשׁוּ אֵת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהִיטְבֶּךָ וְהִרְבֶּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ ה' יֵיטִיב לְכֶם וַיִּרְבֶּה אֶתְכֶם בְּזִכּוֹת אֲבוֹתֵיכֶם¹³⁶⁷: (ו) וּמָל יְקַוֵּק אֱלֹהֶיךָ אֵת לְבָבְךָ וְאֵת לְבַב זְרַעְךָ ה' יִסִּיר מִמֶּךָ וּמִצִּאצְאֵיךָ אֵת יֶצֶר הָרַע, לֹאֲהַבָּה אֵת יְקַוֵּק אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ

¹³⁶³ פס' זה פורש עפ"י רש"י וא"ע. א"ע הביא פירוש נוסף שהמפסיק הוא אחר מילת והנגלות, והכוונה היא שהנסתרות והנגלות, שניהם ביד ה' להענישם, ואילו על עם ישראל מוטל רק לעשות את דברי התורה, אך דחה פירוש זה. הרמב"ן פירש שהנסתרות, היינו החטאים שנסתרים גם מהאדם עצמו, היות ועשה כן בשוגג, לה' אלוקינו, ואין הוא מעניש עליהם, ואילו הנגלות, החטאים שבמזיד, מוטלים על האדם, ובעצם משה רבינו הוציא מהברית את עניין השגגות. אוה"ח פירש שכאן היא תשובת עם ישראל לברית של משה, שהסכימו לקבל עליהם רק את החטאים הגלויים. והנצי"ב פירש שהכוונה היא שיש סיבות נסתרות לגלות וכדו', כמו להיות אור לגויים, ולכן יש דורות שעבדו יותר ע"ז ובכל זאת לא גלו, ואילו דורות שעבדו פחות ע"ז כן גלו, אלא יש בדבר סיבות נסתרות, אך אין לומר שהיות ויש בדבר סיבות נסתרות לא נתקן את הדבר, אלא הדבר מוטל עלינו שמה שגלוי, מה שאנחנו יודעים, מוטל עלינו לתקן. בצידה לדרך כתב את דברי רבינו בחיי שהכוונה שגם אם אנחנו מבינים את טעמי המצוות הנסתרות לה', את שרשי המצוות, גם אם הגענו למדרגה כזו, דבר זה איננו פוטר אותנו מקיום המצווה בפועל.

¹³⁶⁴ אוה"ח.
¹³⁶⁵ רש"י מפרש "והשבבות אל לבבך", היינו שימת לב, הפנמה שהמאורעות והפורענויות שעברו על עם ישראל מקורם בכך שעזבו את ה', ואילו "ושבת" מכוון למעשה התשובה בפועל. אברבנאל כותב בשם הר"ן שהכוונה היא לתשובה שאיננה שלימה, ולאחר מכן מגיע השלב של החזרה בתשובה שלימה. עקידת יצחק: בכל שיבה מדובר במעלת תשובה גדולה יותר, כמו שישעיה הקדים את המציאה לדרישה ואילו אצל משה זה ההיפך, אלא שמדובר בשתי מדרגות של תשובה.

¹³⁶⁶ רמב"ן בפירושו השני.
¹³⁶⁷ כלי יקר. לא ייתכן שיש כאן השוואה, שהרי בהמשך אומר משה "כאשר שש עליכם...", משמע שלא יהיה יותר מאשר בזמן האבות.

וּבְכָל נִפְשָׁךְ אַתֶּם תִּגְיְעוּ לְמַדְרִיגָה גְדוּלָה שֶׁל אֲהַבְתָּ ה', וְתֵאָהֲבוּ אֶת ה' בְּכָל לִבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם,¹³⁶⁸ לְמַעַן חַיֶּיךָ (אַתֶּם תֵּאָהֲבוּ אֶת ה') כְּדֵי שֶׁתִּזְכּוּ לְאַרְיִכּוֹת יָמִים בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל¹³⁶⁹: (ז) וְנָתַן יְקֻנְךָ אֱלֹהֶיךָ אֶת כָּל הָאֱלוֹת הָאֵלֹהִים עַל אֵיבֶיךָ וְעַל שְׂנְאֵיךָ אֲשֶׁר רָדְפוּךָ (כִּאֵן פִּירוּשׁ הַמִּילָה "אֱלוֹת" הֵיא רַק לְלִשׁוֹן קַלְלָה וְלֹא לִשׁוֹן שְׂבוּעָה) ה' יִטִּיל אֶת הַקְּלָלוֹת הָאֵלֹהִים עַל הָאוֹיְבִים וְהַשׁוֹנְאִים שֶׁלְךָ שֶׁהֲצִיקוּ לְךָ: (ח) וְאַתָּה תָּשׁוּב אֶת־הַתַּחִּיָּה בְּנַחֲתִי,¹³⁷⁰ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְקֻנְךָ וְעָשִׂיתָ אֶת כָּל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם וְאַתָּה תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' וְתִקְיִים אֶת מִצְוֹת ה' עֲלֵיהֶן אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם: (ט) וְהוֹתִירְךָ יְקֻנְךָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ ה' יִתֵּן לְךָ שִׁפְעָה בְּכָל מַעֲשִׂיךָ, בְּפָרִי בְּטָנְךָ וּבְפָרִי בְּהֶמְתָּךְ וּבְפָרִי אֲדָמְתָךְ לְטָבָה (עֲכָשִׂיו מִפְּרֹט בְּמֵה יֵהִיֶה הַשִּׁפְעָה) בְּבִנְיָךְ, בּוֹלְדוֹת בְּהֵמוֹתֶיךָ וּבִגְדוּלֵי הַקֶּרֶקֶע, כִּי יָשׁוּב יְקֻנְךָ לְשׂוֹשׁ עֲלֶיךָ לְטוֹב כִּי־אֲשֶׁר שָׁשׂ עַל אֲבֹתֶיךָ ה' יִשְׁמַח לְהִיטִיב עִימְכֶם כְּמוֹ שֶׁשִּׁמַּח עִם אֲבוֹתֶיךָ¹³⁷¹: (י) כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְקֻנְךָ אֱלֹהֶיךָ לְשִׁמּוֹר מִצְוֹתַי וְחֻקֹּתַי הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה (כָּל הַטוֹב שֶׁמִּתּוֹאֵר בַּפְּסוּקִים הַקּוֹדְמִים יִגִּיעַ) רַק אִם תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' וְתִקְיִים אֶת כָּל מִצְוֹתַי הַכְּתוּבוֹת בַּתּוֹרָה, כִּי תָשׁוּב אֶל יְקֻנְךָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נִפְשָׁךְ (כָּל הַטוֹב שֶׁמִּתּוֹאֵר בַּפְּסוּקִים הַקּוֹדְמִים יִגִּיעַ) רַק אִם תִּחְזוֹר בַּתְּשׁוּבָה שְׁלִימָה בְּכָל לִבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ – בְּכָל כּוֹחְךָ: (יא) כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה עֲלֵיהֶן אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם,¹³⁷² לֹא נִפְלְאוֹת הֵיא מְמוֹךְ (מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה) אֵינָה מְכוּסָה מִמֶּךָ, אֵינָה נִעְלָמָה מִמֶּךָ,¹³⁷³ וְלֹא רְחֻקָה הֵיא (מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה) אֵינָה רְחוּקָה מִמֶּךָ. מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה הֵיא בְּהִשָּׁג יָדְךָ: (יב) לֹא בְּשִׁמְיִם הֵיא לְאֹמֵר מִי יַעֲלֶה לָּנוּ הַשְּׁמַיִמָּה וְיִקְחֶה לָּנוּ וְיִשְׁמַעְנוּ אֶת־הַנְּעֻשָׁנָה (מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה כָּל כֵּךְ קְרוּבָה אֵלֶיךָ וְאֵינן לְךָ תִּירוּצִים שֶׁלֹּא לְקִיִּימָה) מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה אֵינָה נִמְצָאִת בְּשִׁמְיִם, כֵּךְ שֶׁאֵינְכֶם צְרִיכִים לֹאֵר לְמִישֶׁהוּ שִׁיּוּרִיד לְכֶם אֶת הַמִּצְוֹת לְאַרְץ וְשִׁלְמַדְכֶם כִּי־צַד לַעֲשׂוֹת זֹאת: (יג) וְלֹא מְעַבֵּר לִים הֵיא לְאֹמֵר וְכֵן מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה אֵינָה רְחוּקָה וּמַעֲבֵר לִים, כֵּךְ שֶׁאֵינְכֶם צְרִיכִים לֹאֵר, מִי יַעֲבֵר לָּנוּ אֶל עֵבֶר הַיָּם וְיִקְחֶה לָּנוּ וְיִשְׁמַעְנוּ אֶת־הַנְּעֻשָׁנָה (אֵינְכֶם צְרִיכִים לֹאֵר) מִי יֵלֵךְ לָּנוּ אֶל מַעֲבַר לִים כְּדֵי לְהַבִּיא לָּנוּ אֶת מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה כְּדֵי שֶׁנִּשְׁכַּח לְקִיִּימָה: (יד) כִּי אֵלֹא,¹³⁷⁴ קְרוּב אֱלֹהֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה קְרוּבָה אֵלֶיכֶם מְאֹד וְהֵיא קְלָה, בְּפִיךָ מְקִיִּימִים אֶת מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה עַל יָדֵי וִידוּי בִּפֶה,¹³⁷⁵ וּבְלִבְבְּךָ לַעֲשׂוֹתָ וְכֵן מְקִיִּימִים אֶת מִצְוֹת הַתְּשׁוּבָה עַל יָדֵי הַשֶּׁבֶת הַלֵּב אֵל ה': (טו) רְאֵה הַבֵּט, נְתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֲנִי נוֹתֵן לְפָנֶיכֶם שְׁתֵּי אִפְשָׁרוּיֹת: אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטוֹב הָאִפְשָׁרוֹת הָרֵאשׁוֹנָה הֵיא אִפְשָׁרוֹת הַחַיִּים שֶׁיְבוֹאוּ כְּתוּצָאָה מִעֲשִׂיִת הַטוֹב,¹³⁷⁶ וְאֶת הַמּוֹת וְאֶת הָרָע הָאִפְשָׁרוֹת הַשְּׁנִיָּה הֵיא הַמּוֹת שֶׁיְבוֹאוּ כְּתוּצָאָה מִעֲשִׂיִת הָרָע: (טז) אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם עֲשִׂיִת הַטוֹב

¹³⁶⁸ נצי"ב.

¹³⁶⁹ דעת מקרא. המלבי"ם כתב שהסיבה ש"מכריחה" את ה' לבטל את יצה"ר, אעפ"י שיש בכך משום צמצום הבחירה, היא שללא זאת לא יוכל עם ישראל לחיות ולהתקיים.

¹³⁷⁰ ספורנו.

¹³⁷¹ אונקלוס.

¹³⁷² רמב"ן בפירושו השני וכן ספורנו. בפירושו הראשון כתב הרמב"ן שהכוונה היא לכל התורה, ואילו מרש"י משמע שהכוונה היא למצוות לימוד התורה. הנצי"ב מפרש שהכוונה היא הן ללימוד התורה בכל דקדוקיה והן למצוות התשובה. וכן המלבי"ם.

¹³⁷³ רש"י וא"ע. כלי יקר מוסיף שעם ישראל מכיר את התשובה מקרוב: שניהם נבראו לפני בריאת העולם.

¹³⁷⁴ רשב"ם.

¹³⁷⁵ רמב"ן.

¹³⁷⁶ רש"י.

וְעֲשִׂים שָׁנָה אֲנֹכִי הַיּוֹם אֲנִי הַיּוֹם הַגַּעְתִּי לְהִיּוֹת בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים,¹³⁸⁴ לֹא אוֹכֵל עוֹד לְצֵאת וּלְבֹא אֵינְנִי יכול עוד להוציאכם למלחמות ולהחזירכם מהמערכה, וְיִקְנֹק אָמַר אֵלָי לֹא תַעֲבֹד אֶת הַיְרֵדִן הַזֶּה (הסיבה שאינני יכול להוציאכם למלחמות ולהחזירכם מהמערכה היא) מכיוון שה' אמר לי שלא אזכה לעבור את נהר הירדן ולהיכנס לארץ ישראל¹³⁸⁵: (ג) יִקְנֹק אֶלְהִידָהּ הוּא עֵבֶר לְפָנֶיהָ ה' הוא שעובר לפניך בשעת כיבוש ארץ ישראל, הוּא יִשְׁמִיד אֶת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֶיהָ ה' ישמיד את יושבי הארץ מפניך, וְיִרְשָׁתֶם אתה תנצח את יושבי הארץ במלחמות ותירש את ארצם, יְהוֹשֻׁעַ הוּא עֵבֶר לְפָנֶיהָ יהושע ינחג את עם ישראל בשעת כיבוש הארץ, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יִקְנֹק כְּמוֹ שֶׁה' אָמַר (בפרשת פנחס): (ד) וְעָשָׂה יִקְנֹק לְהֵם ה' יעשה לעמים היושבים עתה בארץ ישראל, כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְסִיחֹן וּלְעוֹג מְלֹכֵי הָאֲמֹרִי וְלָאֲרָצִים אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֹתָם (ה' יעשה ליושבי הארץ) כמו שעשה למלכי האמורי: סיחון ועוג. כמו שה' השמיד את סיחון ועוג, הוּא יִשְׁמִיד גַּם אֶת יוֹשְׁבֵי הָאֲרָץ: (ה) וּנְתַנֶּם יִקְנֹק לְפָנֶיכֶם ה' ימסור בידכם את יושבי הארץ, וְעָשִׂיתֶם לָהֶם כְּכָל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֹתְכֶם עליכם לעשות ליושבי הארץ כמו שציוויתי אתכם, שלא להחיות כל נשמה מבין יושבי הארץ וכן לאבד את העבודה זרה שלהם: (ו) חֲזָקוּ וְאִמְצוּ תִתְחַזְּקוּ וְתִתְמַלְאוּ בְּאוֹמֶץ, אֵל תִּירָאוּ וְאֵל תַּעֲרִצוּ מִפְּנֵיהֶם אל תפחדו ואל תישברו מפני יושבי הארץ, כִּי יִקְנֹק אֶלְהִידָהּ הוּא הַהֲלֹךְ עִמָּךְ (אין לכם לפחד מיושבי הארץ) כיוון שה' עובר איתך ומסייע בידך בשעת כיבוש הארץ, לֹא יִרְפָּךְ ה' לא ייתן לך להתרפות,¹³⁸⁶ וְלֹא יַעֲזֹבְךָ (גם בשעת החטא כשה' מעניש אותך), ה' אינו עוזב אותך¹³⁸⁷: (ז) וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְיְהוֹשֻׁעַ מֹשֶׁה קרא ליהושע מתוך הקהל שהתכנס,¹³⁸⁸ וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְעֵינַי כָּל יִשְׂרָאֵל מֹשֶׁה אמר ליהושע במעמד כל ישראל: חֲזַק וְאִמְץ תִּתְחַזַּק וְתִתְמַלֵּא בְּאוֹמֶץ, כִּי אֲתָה תָּבֹא אֶת הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יִקְנֹק לְאַבְתֶּם לְהָתָּה לָהֶם (תתחזק ותתמלא באומץ) כיוון שאתה תכניס את עם ישראל לארץ ישראל,¹³⁸⁹ וְאַתָּה תִּנְחַלְנָה אוֹתָם ואתה תחלק את ארץ ישראל לנחלות השבטים: (ח) וַיִּקְנֹק הוּא הַהֲלֹךְ לְפָנֶיהָ, הוּא יְהִי עִמָּךְ (הסיבה שאינך צריך לפחד היא) כיוון שה' הולך איתך וה' יהיה בעזרתך, לֹא יִרְפָּךְ וְלֹא יַעֲזֹבְךָ ה' לא ייתן לך להתרפות ולא יעזוב אותך, לֹא תִירָא וְלֹא תִחַת אל תפחד ואל תישבר (מפני יושבי הארץ)¹³⁹⁰: (ט) וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת מֹשֶׁה כתב את התורה כולה,¹³⁹¹ וַיִּתְּנָהּ אֶל הַכֹּהֲנִים

¹³⁸⁴ לפי מה שפירשנו בתחילת פרשת ניצבים, הכוונה ליום מותו של משה, וכך מפרש רש"י אצלנו. אמנם, הנצי"ב חולק ואומר שלפי הפשט הכוונה היא לזמן הדיבור באופן כללי.

¹³⁸⁵ עפ"י רש"י בפירושו הראשון. בפירוש השני הכוונה היא שאינו יכול לצאת ולבוא במלחמתה של תורה, לפי"ז יש כאן 2 עניינים: אי יכולתו של משה לעבור את הירדן ואי יכולתו לשאת ולתת בד"ת בעוד שלפי הפי' הראשון יש כאן רק עניין אחד וסיבתה. (עפ"י המהר"ל). רמב"ן סובר שא"א לומר שמדובר כאן בעניין אחד כפירושו הראשון של רש"י ופי' שיש כאן שני דברים: האחד שמשה היה זקן ולא היה יכול לעבור את הירדן, והשני שה' מנע ממנו מלעבור, ובסוף כתב כפירושו השני של רש"י. (בנחלת יעקב הביא דוגמא דומה לכך מבראשית ובכך מתורץ רש"י). א"ע: לא אוכל עוד לצאת ולבוא במלחמה. ספורנו: אינני יכול לצאת ולבוא במלחמה מפאת זקנותי, וגם לו הייתי יכול, ה' אינו מרשה לי.

¹³⁸⁶ רש"י.

¹³⁸⁷ נצי"ב.

¹³⁸⁸ כך מפורש לכאורה לפי רש"י. אולם המלבי"ם כותב שבהתחלה משה סיפר את שבחו של יהושע לעם שלא בפניו, ואח"כ קרא גם לו להצטרף למעמד.

¹³⁸⁹ רס"ג וא"ע.

¹³⁹⁰ אונקלוס.

¹³⁹¹ רש"י. ספורנו – מדובר על פרשת המלך שהייתה נקראת במעמד הקהל. והשווה לדבריו בפס' כו' שם כתב שהכוונה היא לתורה כולה, ושהתורה כולה היא לעד שהמסורת נמצאת ביד הצדיקים היא הנכונה, וכמו שמצאו

בני לוי הנשאים את ארון ברית יקוק לאחר כתיבת ספר התורה, משה נתן את ספר התורה לבני שבט לוי, ¹³⁹² ואל כל זקני ישראל וכן מסר משה רבינו את ספר התורה אל הסנהדרין ¹³⁹³: (י) ויצו משה אותם לאמר משה זירז את בני שבט לוי ואת הסנהדרין ואמר להם: ¹³⁹⁴ מקץ שבע שנים בכל מחזור של שבע שנים, במעמד שנת השמיטה בחג הסוכות של השנה השמינית, השנה שלאחר שנת השמיטה ¹³⁹⁵: (יא) בבוא כל ישראל לראות את פני יקוק אלהיך במקום אשר יבחר כאשר עם ישראל עולה לרגל לבית המקדש, תקרא את התורה הזאת המלך יקרא חלקים נרחבים מספר דברים, ¹³⁹⁶ נגד כל ישראל באזניהם (המלך יקרא) באזני קהל ישראל שעלה אל בית המקדש חלקים נרחבים מספר דברים. מצווה זו נקראת מצוות הקהל: (יב) הקהל את העם (ממשיך משה בציווי ואומר) אסוף את העם כולו (למעמד הקהל), האנשים והנשים והטף וגרף אשר בשעריך (תאסוף) את האנשים, הנשים והילדים, וכן תאסוף גם את מי שתושב הארץ ואינו יהודי. (תאסוף גם את מי שאינו יהודי שמא יתגייר על ידי לימוד התורה במעמד הקהל), ¹³⁹⁷ למען ישמעו ולמען ילמדו (הסיבה לציווי על מעמד הקהל היא) כדי שבני ישראל ישמעו וילמדו את התורה, ויראו את יקוק אלהיכם על ידי לימוד התורה, בני ישראל ילמדו לירא את ה', ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת על ידי לימוד התורה בני ישראל יקיימו את מצוות התורה: (יג) ובניהם אשר לא ידעו הצאצאים הקטנים של בני ישראל שלא יכירו את לשון הקודש, שהרי היו קוראים את הפסוקים רק בלשון הקודש), בכל זאת יש להביא צאצאים אלו, ישמעו וילמדו ליראה את יקוק אלהיכם (יש להביא את הצאצאים שאינם מכירים את לשון הקודש) כי בכל זאת יזכו ללמוד לירא את ה', ¹³⁹⁸ כל הימים אשר אתם חיים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה (בני ישראל ילמדו לירא את ה') כל זמן היותכם בארץ שאתם (בני ישראל) עוברים את הירדן כדי לרשת אותה, בארץ ישראל: (יד) ויאמר יקוק אל משה ה' אמר אל משה: הן קרבו ימיך למות הרי אתה עוד מעט הולך למות, ¹³⁹⁹ קרא את יהושע (מכיוון שאתה עוד מעט הולך למות), תקרא אל יהושע, והתייצבו באהל מועד שניכם, משה ויהושע, תתייצבו באהל מועד, ואצונו אמנה את יהושע להנהיג את עם ישראל, ¹⁴⁰⁰ וילך משה ויהושע ותייצבו באהל מועד משה ויהושע התייצבו ביחד באהל מועד: (טו) וירא

את סה"ת בימי חלקיהו. לפי הספורנו מובן מדוע מוזכרים כאן 2 נתיבות: נתיבה אחת של פרשת האזינו ונתיבה נוספת של התורה כולה. לרש"י כנראה שצ"ל שהייתה נתיבה אחת ללויים, ואח"כ היה ציווי של מקומו של סה"ת. הנצי"ב: מדובר במה שמשה כתב עד עכשיו. אברבנאל: מדובר על ספר דברים, היות ששאר התורה נכתבה עוד לפני כן.

¹³⁹² רש"י. ר"י בכור שור והחזקוני מסבירים שמשה נתן את ספר התורה לכהנים, ולמרות שבד"כ היו הלויים נושאים את הארון, לאחר פטירת משה, בשעת מעבר הירדן, היו אלו הכהנים שנשאו את הארון.

¹³⁹³ א"ע.

¹³⁹⁴ נצי"ב. וטעמו, היות וצריך לאסוף את כל עם ישראל למקום אחד, שזהו דבר קשה.

¹³⁹⁵ רש"י.

¹³⁹⁶ רש"י ורמב"ם. הנצי"ב כותב שכשארין מלך, המצווה מוטלת על הגדול שבישראל.

¹³⁹⁷ א"ע.

¹³⁹⁸ רס"ג. הכלי יקר מפרש שהכוונה היא לבנים שלא ידעו את הניסים: מי שראה את הניסים במדבר איננו צריך זירז, ברור שיקיים את ברית ה', אך מי שלא ראה ניסים אלו, צריך זירז.

¹³⁹⁹ אונקלוס

¹⁴⁰⁰ רמב"ן. ודחה את פירושו של רש"י שהכוונה היא לזירוז, שאם יהושע היה מתעצל והיה צריך לזירוז, היה חייב מיתה. האלשיך כותב שכאן יהושע עלה לאט במדרגות הנבואה. א"ע כתב שהכוונה היא לדלג לפס' כג', ורק אחרי שמשה ציווה את יהושע, ה' אמר רק למשה הנך שוכב עם אבותיך. אה"ח: הכוונה ללשון מלכות.

יִקְוֶה בְּאַהֲלֵי בְעַמּוּד עֲנָן ה' הַתְּגַלָּה בַּעֲנַן מִחוּץ לְאוּהֵל מוֹעֵד,¹⁴⁰¹ וַיַּעֲמֵד עַמּוּד הָעֲנָן עַל פֶּתַח הָאֹהֶל עַמּוּד
 הָעֲנָן נֶעֱמַד עַל פֶּתַח אוּהֵל מוֹעֵד: (טז) וַיֹּאמֶר יְקֹוֹק אֶל מֹשֶׁה ה' אָמַר לְמֹשֶׁה: הֲנִי שָׂכַב עִם אֲבֹתֶיךָ לְאַחַר
 שְׁתֵּמוֹת, וְקָם הָעָם הַזֶּה עִם יִשְׂרָאֵל יִנְחַל אֶת הָאָרֶץ וּבְכַךְ תִּהְיֶה לוֹ תְּקוּמָה,¹⁴⁰² וְזָנָה (וּלְאַחַר שְׁתֵּמוֹת וְעַם
 יִשְׂרָאֵל יִנְחַל אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל) יִטָּה לְבוֹ שֶׁל עִם יִשְׂרָאֵל,¹⁴⁰³ אַחֲרֵי אֱלֹהֵי נֹכַח הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָּא שָׁמָּה
 בְּקִרְבּוֹ אַחֲרֵי הַעֲבוּדָה זֶרָה שֶׁל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ אֵלֶיהָ נִכְנָסִים בְּנֵי יִשְׂרָאֵל,¹⁴⁰⁴ וַעֲזָבֵנִי וְהִפַּר אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר
 כָּרַתִּי אִתּוֹ בְּכַךְ שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל יַעֲבֹד עֲבוּדָה זֶרָה, הוּא (עִם יִשְׂרָאֵל) יַעֲזֹב אוֹתִי וַיִּפַּר אֶת הַבְּרִית שֶׁאֲנִי (ה')
 כָּרַתִּי אִתּוֹ: (יז) וְחָרָה אַפִּי בּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא אֲכַעֵס בְּתִקְוַת שְׁבִנֵי יִשְׂרָאֵל יַעֲבֹדוּ עֲבוּדָה זֶרָה, וְעֲזָבֹתֶינִי אֲסִיר
 מֵעַם יִשְׂרָאֵל אֶת הַשְּׂגָחַתִּי, וְהִסְתַּתְּרִיתִי פָּנָי מִפְּנֵי מַהֵם אַעֲשֶׂה עִצְמִי כְּאִילוֹ שֶׁאֲנִי רוֹאֶה אֶת צַרְתָּם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וְהִיָּה
 לְאֹכֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יוֹשְׁמָדוֹ,¹⁴⁰⁵ וּמִצְאָהוּ רְעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת (הַיּוֹת וְאֲסַתִּיר אֶת פְּנֵי מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא אֲשַׁגִּיחַ
 עֲלֵיהֶם), מִמִּילָא יִמְצְאוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל צָרוֹת רַבּוֹת, וַאֲמַר בַּיּוֹם הַהוּא עִם יִשְׂרָאֵל יֵאָשִׁים אֶת ה' בְּצָרוֹת
 הַבָּאוֹת עֲלֵיו וַיֹּאמֶר: הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱלֹהֵי בְּקִרְבִּי מִצְאוּנֵי הָרְעוֹת הָאֵלֶּה הַצָּרוֹת שְׁבָאוּ עֲלַי (עִם יִשְׂרָאֵל)
 אֵינִן בְּאֲשַׁמְתִּי וְאֵינִן תּוֹצֵאָה מִחֻטְאֵי, ה' סָתַם כִּבְר לֹא אוֹהֵב אוֹתִי וְלֹכֵן הוּא (ה') מְבִיא עֲלַי (עִם יִשְׂרָאֵל) אֶת
 כָּל הַרְעוֹת הָאֵלֶּה¹⁴⁰⁶: (יח) וְאַנְכִי הִסְתַּר אֲסַתִּיר פָּנָי בַּיּוֹם הַהוּא הַיּוֹת וְעַם יִשְׂרָאֵל לֹא יִחְזְרוּ בְּתִשׁוּבָה,
 אֲמַשִּׁיךְ לְהִסְתַּיֵּר פְּנֵי מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל,¹⁴⁰⁷ עַל כָּל הָרְעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי פָּנָה אֶל אֱלֹהִים אַחֲרָיִם (אֲמַשִּׁיךְ
 לְהִסְתַּיֵּר אֶת פְּנֵי מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל) בְּגַלְל כָּל הַחֻטְאִים שֶׁעָשׂוּ בְּכַךְ שֶׁהֵם עֲבָדוּ עֲבוּדָה זֶרָה: (יט) וְעַתָּה כְּתַבּוּ לְכֶם
 אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת ה' אָמַר לְמֹשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ לְכַתּוֹב אֶת פֶּרֶשֶׁת הָאֲזִינוּ,¹⁴⁰⁸ וְלִמְדָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁמְרָה
 בְּפִיהֶם עֲלֵיכֶם (מֹשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ) לְדַאוֹג שְׁבִנֵי יִשְׂרָאֵל יִשְׁנֶנּוּ אֶת הַשִּׁירָה, שִׁדְעוּ אֶת שִׁירַת הָאֲזִינוּ בַּעַל פֶּה יָחַד עִם
 בִּיאורָה,¹⁴⁰⁹ לְמַעַן תִּהְיֶה לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל (תִּלְמְדוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת שִׁירַת הָאֲזִינוּ)
 כְּדִי שֶׁהַשִּׁירָה תִּהְיֶה לְעֵד שֶׁהַתְּרִיתִי בְּכֶם שֶׁאִם תִּחְטְאוּ, תִּיעַנְשׁוּ¹⁴¹⁰: (כ) כִּי אֲבִיאֲנִי אֶל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר
 נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם וְזִבְתִּי חֶלֶב וְדִבְשׁ כְּאֲשֶׁר אֲבִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם יִצְחָק

¹⁴⁰¹ נצי"ב. הרמב"ן כותב שמדרגת הנבואה כאן לא הייתה שווה אצל משה ויהושע, ולא היה יכול להיכנס לאוהל, ולכן התייצב ה' מחוץ לאהל. אמנם הא"ע סובר שהיה ענן מחוץ לאוהל, אך ה' נגלה בתוך האוהל. אוה"ח.
¹⁴⁰² אוה"ח.
¹⁴⁰³ אונקלוס. האלשיך כותב שיש כאן הדרגה בעזיבת ה'.
¹⁴⁰⁴ רש"י. הרמב"ן כתב שהכוונה היא שהע"ז היא הניכר שבארץ, אינה שווה כלום.
¹⁴⁰⁵ דעת מקרא.
¹⁴⁰⁶ רש"י. בכך רוצה רש"י לענות על הכפילות שיש: פעמיים כתוב שה' יסתיר את פניו מעם ישראל. אמנם, הרמב"ן מפרש שבהתחלה, בפס' יז' אין מדובר על וידוי גמור, ולכן ה' אינו חוזר בו מהסתרת הפנים. הכלי יקר כותב שמדובר בתשובה מיראה או בגלל הצרות, וה' אומר שתשובה זו עדיין איננה מקובלת. אוה"ח כותב שטעם ההסתרה השניה היא שעוד לא הגיע אליהם הצרות שמגיע להם על כל אחד מהעבירות שעשו.
¹⁴⁰⁷ רמב"ן: יש כאן חזרה מחטא ע"ז, ולכן כבר לא יהיו צרות לעם ישראל, אך אין כאן חזרה שלימה אל ה' ולכן הגאולה עדיין תתמהמה. כלי יקר: אין כאן חזרה מע"ז, אלא עם ישראל מודה שכונתו לא הייתה לשם שמים, ולכן היו פילוגים בעם ישראל, שהרי לו כל אחד כונתו הייתה לשם שמים, ממילא היו מאוחדים.
¹⁴⁰⁸ רש"י. הנצי"ב כותב שיש כאן כפל: למשה נאמר לכתוב באותו דור את פרשת האזינו ואילו לישראל נאמר לדורות לכתוב ס"ת. ובצידה לדרך תמה על כך שכיום אין כותבים ס"ת ואין מקיימים מצווה זו.
¹⁴⁰⁹ סינתזה של פי' הא"ע והנצי"ב. החזקוני כותב שהציווי אל יהושע.
¹⁴¹⁰ א"ע בפירושו השני וכן רש"י בפס' כא'. בפירושו הראשון כותב שהכוונה היא שהעדות היא על שה' יכניס את בני לא"י. הנצי"ב כותב שהכוונה היא לבניין ביהמ"ק. המלבי"ם בתורה אור כותב שהכוונה היא שהשירה תעיד לפני ה' שלא ישמיד את עם ישראל היות ובטבעם לחטוא.

ויעקב לתת להם, לארץ ישראל, וְאָכַל וְשָׁבַע וְדָשַׁן עם ישראל יתפנק,¹⁴¹¹ יהיה לו כל טוב, וּפְנָה אֶל אֱלֹהִים אַחֲרֵים וְעֲבָדוּם מתוך הפינוק, עם ישראל יעבוד עבודה זרה, וְנִאֲצוּנִי בני ישראל יכעיסו אותי,¹⁴¹² וְהִפְרֵ אֶת בְּרִיתִי בני ישראל יפרו את הברית שכרתו איתי: (כא) וְהָיָה כִּי תִמְצְאוּ אֶת רְעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת כֹּאשֶׁר יבואו כל הצרות על בני ישראל, וְעֲנִתָהּ הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד פִּרְשֵׁת הַאֲזִינוּ תַעֲיִד שִׁכְבֵר הַתְּרִיתִי בְּבִני יִשְׂרָאֵל שֶׁאִם יִחְטְאוּ, יִיעַנְשׁוּ, כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי זִרְעוֹ שִׁירַת הַאֲזִינוּ לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי זִרְעוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיָה צִוּוּיִתִּי אוֹתָךְ לִשְׁנֵנָה לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי יִדְעֵתִי אֶת יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם בְּטָרִם אֲבִיאֲנוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי (הַסִּיבָה שֶׁצִּוּוּיִתִּי אֶתְכֶם לִשְׁנֹן אֶת פִּרְשֵׁת הַאֲזִינוּ לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם) כִּיוּן שֶׁאֵינִי יוֹדֵעַ, שִׁכְבֵר הַיּוֹם, לִפְנֵי שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל נִכְנַס לָאָרֶץ, אֵין לִבּוֹ שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל שֶׁלֵּם עִם ה' ¹⁴¹³: (כב) וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת בַּיּוֹם הַהוּא מִשֶּׁהָ כָּתַב אֶת פִּרְשֵׁת הַאֲזִינוּ בַּיּוֹם שֶׁהָיָה צִוּוּהָ אוֹתוֹ עַל כֵּךְ, ¹⁴¹⁴ וַיִּלְמְדָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִשֶּׁהָ לִימּוֹד אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת פִּרְשֵׁת הַאֲזִינוּ: (כג) וַיִּצַּו אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נּוֹן וַיֹּאמֶר הִי צִוּוּהָ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נּוֹן וַאֲמַר לוֹ, ¹⁴¹⁵ חֲזֵק וַאֲמַץ תִּתְחַזַּק וְתִתְמַלֵּא בְּאוֹמֶץ, ¹⁴¹⁶ כִּי אֲתָה תִּבְנֶי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם כִּיוּן שֶׁאֲתָה תִּכְנִס אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לָהֶם, לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְאַנְכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ וְאֲנִי אֶהְיֶה בְּעִזְרָתְךָ: (כד) וַיְהִי כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לְכַתֹּב אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר כִּשְׁמֵשָׁה סִיּוּם לְכַתּוֹב אֶת שִׁירַת הַאֲזִינוּ, עַד תִּמָּסּוּ וּבְכַךְ סִיּוּם מִשֶּׁהָ לְכַתּוֹב אֶת הַתּוֹרָה כּוֹלָה, ¹⁴¹⁷ וּמִמִּילָא הָיָה צוּרֵךְ בְּמִקּוֹם לְהַנִּיחַ אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה: (כה) וַיִּצַּו מֹשֶׁה אֶת הַלְוִיִּם נְשֵׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית יְקוֹק לֵאמֹר מִשֶּׁהָ צִוּוּהָ אֶת הַכֹּהֲנִים שֶׁנּוֹשְׂאִים אֶת אֲרוֹן הַבְּרִית וַאֲמַר לָהֶם ¹⁴¹⁸: (כו) לְקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה עִלְיֵכֶם לְקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה כּוֹלוֹ, לְאַחַר שֶׁנִּשְׁלַמְתֶּם, וְשִׁמַּתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם עִלְיֵכֶם לְשִׁים אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה בְּצַד אֲרוֹן הַבְּרִית, בְּקוֹפְסָא מִיּוֹחַדֵּת שֶׁהֵייתָה מְחוּבְרַת לְאֲרוֹן הַבְּרִית לְצוּרֵךְ סֵפֶר הַתּוֹרָה, ¹⁴¹⁹ וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד וְסֵפֶר הַתּוֹרָה יִשְׁמַשׁ לְעֵדוֹת עַל כֵּךְ שֶׁהַתְּרִיתִי בְּכֶם ¹⁴²⁰: (כז) כִּי אֲנִכִּי יִדְעֵתִי אֶת מְרִידֶךָ כִּיוּן שֶׁאֵינִי (מִשֶּׁהָ) מַכִּיר אֶת סִרְבֻּנוֹתְךָ, ¹⁴²¹ וְאֶת עֲרֻפְךָ הַקָּשָׁה וְכֵן אֲנִי מַכִּיר אֶת עֲקֻשְׁנוֹתְךָ, ¹⁴²² הֵן בְּעוֹדֵנִי חִי עִמָּכֶם הַיּוֹם הִרִי גַם בִּימֵי, מְמָרִים הֵייתֶם עִם יְקוֹק סִרְבַּתֶּם לְעֵיתִים לְשִׁמוּעַ בְּקוֹל ה', וְאַף כִּי

¹⁴¹¹ אונקלוס.

¹⁴¹² רש"י. אונקלוס פירש לשון רוגז ונ"ל שהיינו הך. רס"ג: ירחיקו עבודתי.

¹⁴¹³ ספורנו: אינם רוצים להיכנס לא"י כדי לעבוד אותי, אלא כדי למלא את ליבם בתאוות. רמב"ן: ה' כבר מכיר את טבע ישראל לחטוא מדור המדבר.

¹⁴¹⁴ רש"י: מכך שמשנה בד"כ קודם אמר את התורה בע"פ ורק אח"כ כתבה, אנחנו רואים שעיקר העברת מסורת התורה היא תושבע"פ. אמנם בשירה הדבר הפוך: קודם הכתב הוא החשוב ואח"כ האמירה בע"פ, כמו במקרה דנן.

¹⁴¹⁵ רש"י. א"ע: משה ציווה את יהושע עפ"י ציווי ה'.

¹⁴¹⁶ המלבי"ם: אל תפחד שמא יחטאו ולא תכניסם לארץ. אני מביא את הדור הזה לא"י.

¹⁴¹⁷ לפי רמב"ן, שירת האזינו היא סיום כתיבת התורה וזאת עפ"י הא"ע שפרשת וזאת הברכה נכתבה לפני פרשת האזינו. ובסוף דבריו הסביר איך ייתכן שהתורה נכתבה כסדר. ועיין אברבנאל על פס' ט'.

¹⁴¹⁸ א"ע. ולפי הנצי"ב, עד הכנסת סה"ל לארון, נשאו אותו גם הלויים, ובפירושו השני הכוונה היא לגדולי התורה. ובהמשך דבריו כתב שגם לירב"ל, הכניסו לאחר ההליכה במדבר את שברי הלוחות לארון.

¹⁴¹⁹ ב"ב יד: ושם יש מ"ד סה"ל היה בתוך הארון, מצד בלוחות.

¹⁴²⁰ דעת מקרא.

¹⁴²¹ אונקלוס.

¹⁴²² הנצי"ב פירש שהכוונה היא לחטאים הבאים מחמת הטבע, העורף.

אֲחֵרֵי מוֹתֵי וְה' אָמַר לִי שֶׁגַם לְאַחַר מוֹתֵי, עֲדִיין תִּסְרְבוּ לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹל ה' ¹⁴²³: (כח) הַקְהִילוּ אֵלַי אֶת כָּל זְקֵנֵי שְׁבֻטֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם אֲסַפּוּ אֵלַי, אֶת רֵאשֵׁי הַשְּׁבֻטִים שְׁלַכְּם וְאֶת הַשּׁוֹטְרִים שְׁלַכְּם, ¹⁴²⁴ וְאֲדַבְּרָה בְּאָזְנֵיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲנִי אֹמֵר בְּאֹזְנֵי רֵאשֵׁי הַשְּׁבֻטִים וְהַסְנַהֲדְרִין אֶת פְּרֶשֶׁת הָאָזְנוֹ, ¹⁴²⁵ וְאֶעֱיֶדָה בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶתְרָא בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ. הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ יִהְיוּ הַעֲדִים לְכַךְ שֶׁהִתְרִיתִי בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל ¹⁴²⁶: (כט) בִּי הָרִי, ¹⁴²⁷ יִדְעָתִי אֲחֵרֵי מוֹתֵי אֲנִי יוֹדַע שְׁלֹאֲחַר מוֹתֵי, בִּי הִשְׁחַתְתָּ תְּשַׁחְתּוּן וְסַרְתָּם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם אֲתֶם תַּחֲטְאוּ וְתִיַסְטוּ מֵהַדֶּרֶךְ עֲלֵיהֶם צִוִּיתִי אֲתֶם, וְקִרְאתֶם אֶתְכֶם הֶרְעָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים וְעָקַב חֲטָאִיכֶם, יִקְרוּ לְכֶם בְּאוֹתָם יָמִים רַעוּת וְצָרוֹת, ¹⁴²⁸ בִּי תַעֲשׂוּ אֶת הָרַע בְּעֵינַי יִקְוֶה (הַסִּיבָה שִׁיקְרוּ לְכֶם דְּבָרִים רַעִים הֵיא) מִכִּיּוֹן שֶׁאַתֶּם תַּעֲשׂוּ מַעֲשִׂים שִׁיחִיו רַעִים בְּעֵינַי ה', לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם אֲתֶם תַּכְעִיסוּ אֶת ה' בְּמַעֲשִׂים רַעִים שֶׁתַּעֲשׂוּ: (ל) וְיִדְבַר מֹשֶׁה בְּאָזְנֵי כָּל קְהָל יִשְׂרָאֵל אֶת דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת עַד תִּמָּם מֹשֶׁה קָרָא בְּאֹזְנֵי עַם יִשְׂרָאֵל אֶת פְּרֶשֶׁת הָאָזְנוֹ כֹּלְהָ:

פְּרֶשֶׁת הָאָזְנוֹ

דְּבָרִים פָּרָק לָב

(א) הָאָזְנוֹ הַשָּׁמַיִם הֵטוּ אוֹזֵן הַשָּׁמַיִם, ¹⁴²⁹ וְאֲדַבְּרָה וְאֲנִי (מֹשֶׁה) אֲדַבֵּר, ¹⁴³⁰ וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמָרֵי בִי וְגַם הָאָרֶץ תִּשְׁמַע אֶת דְּבָרַי: (ב) (מֹשֶׁה רִבִּינוּ מִקּוּוֹה שֶׁדְּבָרֵינוּ יַעֲשׂוּ רוּשָׁם עַל עַם יִשְׂרָאֵל וּמִבְקָשׁ:) יַעֲרֹף יִיטַפוּ, ¹⁴³¹ יִרְדּוּ, ¹⁴³² כְּמָטָר לְקַחֵי דְבָרַי כְּמָטָר, ¹⁴³³ תִּזְלַל כְּטַל אֲמָרְתִּי דְבָרַי יִינָזְלוּ כְּטַל, כְּשִׁעָרִים עָלַי

¹⁴²³ א"ע: "וקם העם הזה זונה".

¹⁴²⁴ אונקלוס. נצי"ב: הכוונה הייתה להקהיל את כל העם (כמו שכתוב בפס' האחרון) אך כוונת הפס' הוא לזרז בעיקר את ראשי העם.

¹⁴²⁵ ספורנו.

¹⁴²⁶ נצי"ב.

¹⁴²⁷ אונקלוס.

¹⁴²⁸ מלבי"ם: הכוונה היא שבזמנו של משה, היו בני" נענשים תיכף ומיד ועי"כ ידעו שצריכים לחזור בתשובה. משה אומר שמהיום הדבר שונה: העונשים יבואו לאחר זמן.

¹⁴²⁹ ספרי. שמים לשון רבים. רמב"ן: מדובר בשמים וארץ של בראשית. א"ע בשם הגאון: השמים = מלאכים והארץ = בני"א, או שהשמים = גשם והארץ = יבול. פירוש נוסף שכתב הא"ע הוא שהאדם נמצא בין העליונים והתחתונים, ומדמה את העליונים והתחתונים כאילו היו כמוהו, עם פה וכדו'. הסיבה שמה דימה דווקא לשמים וארץ היא שהם עומדים לעולם. כלי יקר: הסיבה שלשמים דיבר משה בלשון ציווי הוא משום שהכל תלוי בשמים: אם השמים לא יורידו גשם, ממילא הארץ לא תוכל להצמיח יבול. נצי"ב: שמים = תלמידי חכמים וזקני הדור. רש"ר: עיקר הברית נעשית ע"י השמים, והארץ מסתפחת, לכן לשמים אמר בלשון פעיל ואילו לארץ אמר בלשון סביל. רד"פ: לספרי היה קשה מדוע התורה אמרה השמים, ולא שמים, ועפ"ז ענתה שהכוונה לרבות תולדותיהם.

¹⁴³⁰ נצי"ב: הכוונה להלכות הקבועות. וכאשר ייגעו הת"ח בתורה, ימצאו דברים להשמיע להמון העם, אמרי פי. אך אדם שלא הגיע לעומק עיון ההלכות, אל לו לדרוש בדברים הנאמרים כטל, היות ונוח לטעות בהם. עיי"ש שהארץ בכך ופי"ז עפ"ז את אמרת חז"ל מנעו בניכם מן ההגיון. רש"ר: הכוונה היא לייעודים רחוקים, אך אמרי פי הם כבר דברים המתבצעים.

¹⁴³¹ רש"י. ספורנו מפרש שמצוינים כאן 2 מדרגות: המטר תועלתו מרובה, והתורה מועילה מאוד ללומדים אותה ולמבינים אותה. אולם, יש אנשים שלא זכו להבנה מעמיקה בתורה, וכלפיהם אמר משה שהתורה היא כטל, שיש בה תועלת כל שהיא. חזקוני: משה אמר שדבריו אינם בטלים, כמו שהמטר בסופו של דבר מצמיח פירות, למרות שבשעת ירידתו אין ניכר תועלתו, כך גם לענין תוכחתו של משה. ובנצי"ב כתב שבירידת הגשם על הזרעים, נראה שהזרעים מתכלים, אך הם בעצם גדלים ע"י הגשם, כך התורה מתשת את כוחו של האדם, אך זהו עיקר גידולו.

¹⁴³² א"ע.

דָּשָׂא דבריי ינולו כטיפות גשם הנוטפות על הדשא, ¹⁴³⁴ וְכַרְבִּיבִים עָלַי עֶשֶׂב דבריי ינטפו כגשם קל הנוטף על העשב. ¹⁴³⁵ כשם שהגשם והטל מגדלים את הדשא והעשבים, כך משה רוצה שדברי תוכחתו יועילו לעם ישראל (כמו שהגשם מועיל להצמחת הדשא) ¹⁴³⁶: (ג) **כִּי שֵׁם יְקֹקֵק אֶקְרָא** כאשר אומר לכם את כל הטובות שה' עשה עימכם, ¹⁴³⁷ **הָבוּ גֵדְלֵי לְאֵלֵהֶינוּ** עליכם להכיר בגדולתו של ה' ואל תכחשו את דבריי: (ד) **הַצֹּרֵר ה' חֶזֶק**, ¹⁴³⁸ **תָּמִים פְּעָלוֹ** כל מעשיו של ה' הם בשלמות, ¹⁴³⁹ **כִּי כָּל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט** כל דבר שה' עושה, הוא עושה על פי דין ועל פי מה שמגיע לברואיו, ¹⁴⁴⁰ **אֵל אֱמוּנָה** ה' נותן שכר לצדיקים בעולם הבא, ¹⁴⁴¹ **וְאֵין עוֹל** ה' נותן שכר לרשעים בעולם הזה, ¹⁴⁴² **צְדִיק וְיִשָּׁר הוּא** הבריות מצדיקות את דינו ואומרות שה' הוא צדיק וישר ¹⁴⁴³: (ה) **שָׁחַת לוֹ** עם ישראל חטא לה', **לֹא בָּנִיו** עם ישראל טענו שאינם בניו של ה', ולכן הם יכולים לחטוא, ¹⁴⁴⁴ **מוֹמֵם** וזהו מומם של ישראל, שכופרים בה', **דֹּר עֶקֶשׁ וּפְתִלְתַּל** הדור הוא דור מתפתל, הדור איננו ישר ¹⁴⁴⁵: (ו) **הֲלִיקוֹק תִּגְמְלוּ זֹאת** האם אתם עושים זאת לה'? הרי ה' יכול להעניש אתכם, ¹⁴⁴⁶ **עַם**

¹⁴³³ עפ"י רש"י שמדובר בהתראה. הא"ע מפרש שהכוונה לתורה, כיוון שהנפש לוקחת את התורה. נצי"ב: עומק ההלכות והעיון בתורה שבא ע"י עמל.

¹⁴³⁴ רס"ג, וכן פירש א"ע: טל דק. רש"י פי' שהכוונה היא לסערה, ומשה מרבה בדימויים: העולם כולו אינו שמח במטר, יש הנפגעים ממנו, ולכן צירף גם את הטל, (ולא ניתן להסתפק בטל, היות ואינה מצמיחה פירות – משכיל לדוד), הרוח מחזקת את העשבים ומגדלת אותם כשם שהתורה מגדלת את לומדיה. נצי"ב: המטר מסמל את ההשפעות הגדולות ואילו הטל את ההשפעות הקטנות.

¹⁴³⁵ רס"ג. רש"י: מדובר בטיפות מטר. (מדוע צריך חזרה גם על כך? לא מצאתי במפרשי רש"י.) א"ע: מטר חזק, על עשב שהוא קשה מדשא. רש"ר: גשם רב. מלבי"ם: גשם מפוזר.

¹⁴³⁶ רשב"ם. לפי ספורנו, קריאת שם ה' היא תפילה. לפי אה"ח הכוונה היא לתורה, שהרי התורה כולה היא שמותיו של ה'. ומטרת לימוד התורה היא "לאלוקינו", לשם ה', לשמה.

¹⁴³⁷ רשב"ם. לפי ספורנו הכוונה היא שה' הוא כ"כ גדול, ואל תייחסו אליו השתנות, לכל עונש שמביא אליכם יש סיבה.

¹⁴³⁸ רש"י וא"ע בפירושו הראשון. בפירושו השני, שבסוף דחה אותו, כתב הא"ע שהכוונה היא מלשון צורה, ה' צר כל הצורות וכן מובא בספרי. בספרי מובא פירוש נוסף, שהכוונה היא תקיף. רמב"ן כתב שהוא מלשון מידת הדין, הדין הוא שלם, גם כשהנידון יוצא חייב. רש"ר: שם בן 2 אותיות (י-ה) מבטא את כח ה' בנצחונו על הכוחות המתנגדים אליו. הנהגת ה' הייתה יכולה להשתמש בהנהגה זו בצורה קבועה, ולא היה ניתן לעמוד בפניו, אלא שהיה זה סותר את הבחירה החופשית. בעתיד, האדם ימלא את תפקידו שה' ייעד לו, אך מתוך בחירה חופשית, וזהו ביטוי שם של 4 אותיות. "צור" מבטא את הוודאות הכפולה: שישאל ימלאו את תפקידם, וכל מה שעובר על ישראל, מטרתו לקרב את עם ישראל למילוי תפקידם. נצי"ב: משמעו, יוצר הכול. מלבי"ם: "הצור תמים פעלו", ה' ברא את האדם שלם, בלי שייכות אל החטא, ורק ע"י אכילה מעץ הדעת נכנס בו האופציה לחטא. ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתם, ולכן אין סיבה שאדם מישראל יחטא.

¹⁴³⁹ ספרי. א"ע: הכוונה היא שכל אדם שעושה משהו, צריך למישהו מעליו, חוץ מה'.

¹⁴⁴⁰ רש"י. מלבי"ם: למרות שהיה עדיף לנו שהקב"ה ישלול מהאדם את הבחירה, שהרי האדם אינו עומד בנסיבותיו ולא יוכל להגיע לג"ע בכוחות עצמו, "כל דרכיו משפט" ולא יגיע אל האדם הרע.

¹⁴⁴¹ רש"י. ספרי: האמין בעולם ובראו. רד"פ: משפיע טוב, כדי שיוכל לפרוע ממי שאינו מקיים מצותיו.

¹⁴⁴² רש"י. ר"א: אצל הרשעים, הזכויות אינם מתקזזים עם החובות, אלא ה' נותן שכר על הזכויות, ומעניש על כל החובות, כדי שלא ייצא שהרשע אינו מקבל שכר בפועל על הזכויות. א"ע: מביא 3 פירושים לכך: (1) רק לה' יש גבורת אמת, כל גיבור אחר הוא במקרה, והיות והוא גיבור, לא ייתכן שיעשה עוול. (2) "אין עול" מנותק מ"א-ל אמונה": והכוונה היא שאין עוול בדרכיו של ה'. (3) המילה "א-ל" מוסבת על 2 החלקים בפסוק: על אמונה, ועל אין עול, כאילו היה כתוב בפס': "א-ל אמונה וא-ל אין עול".

¹⁴⁴³ רש"י. ספר הזיכרון: היה קשה לרש"י הכפילויות בפס', לכן היה צריך לומר שהכוונה היא שהבריות אומרים שהוא צדיק וישר.

¹⁴⁴⁴ פירוש זה הוא עפ"י פירושו הראשון של הא"ע והוא אינו משתלב עם הפיסוק של בעל הטעמים. בפירושו השני כותב הא"ע, כמו שכתבו רש"י ורשב"ם, שהכוונה היא שעם ישראל שיחת לעצמו, ולא לה'. עם ישראל בחטאיו, אינו פוגע בה', אלא פוגע בעצמו. בפירושו השלישי כותב הא"ע שהכוונה היא, "לו", הכוונה היא לה', דהיינו שהשחיתו את דרכי ה'. הא"ע מעדיף פירוש זה היות ועל פיו מפורש "הלה" תגמלו", כלומר, שנשאל הפס' הוא באמת ה'. רמב"ן: שיחת לו מומם (של בניו) וכך אינם בניו אלא דור עיקש ופתלתל. רש"ר: מומם הקדמון שיחת אותם עד שנעשו לא בניו, שאינם בניו, ומהו אותו מום – היותם דור עיקש ופתלתל.

¹⁴⁴⁵ רש"י. א"ע: מתחזק ומתנצח בעקשותו. מלבי"ם: כמו שהפתיל, ע"י שמסובב את החוט, הצד העליון נהיה החלק התחתון, כך עם ישראל הפך את הטוב לרע בחטא העגל.

נָבַל עִם כְּפוּי טוֹבָה, ¹⁴⁴⁷ וְלֹא חָכָם עִם שְׂאִינוֹ עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂיו בַּחֲכָמָה, שֶׁהָרִי בִיד ה' לְהַעֲנִישׁם, ¹⁴⁴⁸ הֲלוֹא הוּא אֲבִיךָ קִנְיָךְ הָרִי ה' הוּא אֲבִיךָ שִׁיקְנָה" אֹתְךָ בְּכַךְ שֶׁהוֹצִיאֲךָ מִמִּצְרַיִם, ¹⁴⁴⁹ הוּא עֲשֶׂיךָ ה' בָּחַר בְּךָ לְאוֹמָה וְהַפְּךָ אֹתְךָ לְעַם סְגוּלָה, ¹⁴⁵⁰ וַיִּכְנַנְךָ ה' בִּיסָס אֶתְכֶם, עַל יָדֵי שֶׁהַעֲמִיד אֶת הַשְּׁלִיטִים מִכֶּם (הַכוּוֹנָה הִיא לְמִנְהַיְגִים שֶׁה' הַעֲמִיד לְיִשְׂרָאֵל: כְּהַנִּים, לוֹיִים וּמַלְכִים), מֵה שְׂאִין כֵּן בְּאוֹמוֹת אַחֵרוֹת ¹⁴⁵¹: (ז) זָכַר יְמוֹת עוֹלָם עִם יִשְׂרָאֵל צְרִיךְ לְזַכּוֹר מֵה עָשָׂה ה' לְרַשְׁעִים, שֶׁהַשְּׂמִידִם, ¹⁴⁵² בִּינוֹ תְּבִינוּ, תִּתְמַלְאוּ בְּבִינָה, ¹⁴⁵³ שְׁנוֹת דוֹר וְדוֹר מֵה שְׂבִידוֹ שֶׁל ה' לְהַנְחִיל לְכֶם לְעֵתִיד אִם תִּשְׁמְעוּ בְּקוֹלוֹ, ¹⁴⁵⁴ שְׂאֵל אֲבִיךָ תִּשְׂאֵל אֶת נְבִיאֲךָ, ¹⁴⁵⁵ וַיִּגְדֶּךָ נְבִיאֲךָ יֹאמְרוּ לְךָ, ¹⁴⁵⁶ וְקִנְיָךְ תִּשְׂאֵל אֶת חֲכָמֶיךָ, ¹⁴⁵⁷ וַיֹּאמְרוּ לְךָ וְחֲכָמֶיךָ יֹאמְרוּ לְךָ מֵה שְׂבִידוֹ שֶׁל ה' לְהַנְחִיל

¹⁴⁴⁶ רש"י.

¹⁴⁴⁷ רש"י + רמב"ן. רמב"ן מסביר על פי זה את חטאו של נבל הכרמלי, שהיה כפוי טובה לדוד. אונקלוס: "עמא דקבילו אורייתא", כלומר, שנלאו בעשיית התורה. הנצי"ב מפרש את הפסוקים בכפילות המכוונת כנגד חורבן כל אחד מבתי המקדש. חורבן בית ראשון נחרב בגלל תאוות בני", ואילו בית שני נחרב בגלל שנאת חינם שכוונתה הייתה לשם שמים. לפי"ז פירוש הפסוקים הוא:

הפסוק	בית ראשון	בית שני
הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם	לא ניתן לגמול לה' ולהכעיסו	עם שמתנהג נתלה בתורה כדי להתנהג כמו נבל, במקום להתנהג בדרך ישרה כפי הדרכתה האמיתית של התורה.
הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכונך	איך ניתן לגמול לה' רעה, הרי הוא אביך?	איך ניתן להתנהג כמו נבל, הרי ה' עשך, הוא תיקן את דרכיך והליכותיך?
אל אמונה ואין עול	יש להאמין בה', באל אמונה	ה' אינו יכול לראות את העול שעושים בשמו.
צדיק וישר הוא	ה' צדיק ואינו סובל בעלי תאוות	ה' ישר ואינו סובל הליכות עקומות בין אדם לחברו.

המלבי"ם מפרש שהכוונה היא שעם ישראל חטא בלי שהסיטו אותו בניגוד לאדם הראשון שהנחש הסיט אותו.

¹⁴⁴⁸ רש"י.

¹⁴⁴⁹ רש"י.

¹⁴⁵⁰ רש"י.

¹⁴⁵¹ רש"י.

¹⁴⁵² רש"י אך השמיט את סוף הספרי שהכוונה היא גם לסדום ועמורה. כמו"כ, בספרי מופיע פירוש נוסף והוא שכאשר באים על עם ישראל ייסורים, יזכרו במה שמחכה להם לעוה"ב, ולפי פירוש זה, "בינו שנות דור ודור" הכוונה היא לדורו של משיח שיש בו שלש דורות. לפי הספורנו הכוונה היא שבהתחלה, בבריאת העולם, ה' רצה שכל האנושות תהיה במדרגה גבוהה, אך לאחר שחטאו, הגיע למסקנה שיש להגביה את עם ישראל. לרשב"ם הכוונה היא שיש לראות שה' דאג להכין את ארץ ישראל לעם ישראל לפני שעם ישראל נוצר. רמב"ן: יש לזכור את הטובות שה' עשה בששת ימי בראשית. כלי יקר: הכוונה היא שה' עשה עם בני"ט טובות שלא ע"מ לקבל טובה חזרה עי"ש. המלבי"ם מפרש שהכוונה היא העולם נברא בצורה שכל מי שחומר חזק יותר נברא מוקדם יותר בבריאת העולם, וכן באנשים, מי שהחומר היה אצלו חזק יותר, נברא ראשון, ולכן הדורות הראשונים חיו כ"כ הרבה שנים וממילא חטאו והיו צריכים להיאבד, ואילו בדורות האחרונים החומר חזק יותר ולכן ישראל שנבראו אחרונים הם העיקר. רש"י: שנות הכוונה היא זמן שאינו קצוב, וכן "ימות".

¹⁴⁵³ עפ"י רש"י. הנצי"ב מפרש את המעבר מלשון יחיד ללשון רבים כיוון שבציווי "כור ימות עולם" הציווי מכון כלפי עם ישראל כולו, וכאשר הפניה היא אל עם ישראל כולו, הכתוב משתמש בלשון יחיד. אולם, התביעה לבינה אינה יכולה להיות מכוונת כלפי עם ישראל כולו, אלא רק ליחיד הסגולה המוכשרים להתבוננות זאת, ולכן המעבר ללשון רבים.

¹⁴⁵⁴ רש"י בפירושו השני. בפירושו הראשון אומר רש"י שהכוונה היא שיש להתבונן בדור אנוש שחטא וה' איבד אותם. רמב"ן: יש להתבונן בקורות עם ישראל מרגע ששרתה בהם שכינה.

¹⁴⁵⁵ רש"י. יש בספרי ובנצי"ב פירוש שהכוונה היא להקב"ה. בספרי כתוב באחד הפירושים שהכוונה היא שלעתיד עם ישראל יתנבא והוא ישאל את ה', וזקנך פירושו שעם ישראל יגיע למדרגת הזקנים ולמראות שראו בהר סיני.

¹⁴⁵⁶ א"ע. הנצי"ב כותב שההפרש בין "הגדה" לאמירה היא שהגדה הכוונה היא שהאדם מאריך בתשובתו מעבר לתשובה יבשה על שנשאל, אלא מושך יותר את תשובתו, ואילו אמירה היא עניינת התשובה בדרך

יבשה.

¹⁴⁵⁷ רש"י.

לכם אם תשמעו בקולו: (ח) בְּהִנָּחַל עֲלֵיּוֹן גּוֹיִם כְּשֶׁהִנְחִיל ה' לגויים את נחלתם,¹⁴⁵⁸ בְּהִפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם בדור הפלגה, כשה' פיזר את העמים,¹⁴⁵⁹ יֵצֵב גְּבֻלַת עַמִּים ה' קיים את העמים, למרות שהכעיסו אותם, לְמַסְפֵּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ה') קיים את העמים למרות שחטאו) בשביל מספר של שבעים נפש שיצאו מבני ישראל, כפי שמפרש בפסוק הבא¹⁴⁶⁰: (ט) בֵּי חֶלֶק יִקְזֹק עַמּוֹ חִלְקוֹ שֶׁל ה', עם ישראל, עתיד לצאת מעמים אלה שחטאו, והסיבה שה' לא השמיד את העמים האלה היא כדי שעם ישראל ייצא מהם בעתיד,¹⁴⁶¹ יֵעֲקֹב חֶבְל נַחֲלָתוֹ יַעֲקֹב הוא נחלתו של ה', (נחלה מתחלקת על ידי חבלים כדי לסמן את גבולותיה). משה משווה את בני ישראל לחלקת אדמה של ה': כשם שהנחלה עוברת מדור לדור בירושה, כך בני ישראל נשארים עמו של ה' לאורך כל הדורות¹⁴⁶²: (י) יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר ה' נמצא לימינם של בני ישראל במדבר,¹⁴⁶³ וּבְתֵהוּ ה' נמצא עם ישראל במקום של תוהו,¹⁴⁶⁴ יֵלֵל יְשֻׁמָּן ה' נמצא עם ישראל במקום שמיילות חיות,¹⁴⁶⁵ יִסְכְּבֵנָהוּ ה' הקיף את עם ישראל בענני כבוד בשעה שהיה עימם במהלך ארבעים השנים בהם נדדו במדבר,¹⁴⁶⁶ יְבוֹנְנָהוּ ה' נתן לבני ישראל בינה, את התורה,¹⁴⁶⁷ יִצְרְנָהוּ בְּאִישׁוֹן עֵינָו ה' שמר על בני ישראל מפגעי המדבר,¹⁴⁶⁸ כמו החלק השחור שבעין, שצריך לשמור עליו מכל מיני נזקים¹⁴⁶⁹: (יא) כְּנֶשֶׁר יַעִיר קִנּוֹ (ה' שמר על ישראל) כמו שהנשר מעיר את גוזליו כדי לשאתם,¹⁴⁷⁰ עַל גּוֹזְלָיו יִרְחֹף וכמו שהנשר מרחף מסביב לקן כדי שגוזליו יעלו עליו ויוכל לשאתם, כך ה' דואג לבני ישראל,¹⁴⁷¹ יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו יִקְחָהוּ (ה') ישא את גוזליו (הכוונה היא לבני ישראל) על כנפיו,¹⁴⁷² יִשְׁאַהוּ עַל אֲבָרְתוֹ וה' ישא את גוזליו על כנפיו (יש כאן כפילות כדרך השירה)¹⁴⁷³: (יב) יִקְזֹק בְּדָד יִנְחֲנוּ ה' הנחה את בני ישראל לבד, והציל אותם מהעמים,

¹⁴⁵⁸ רשב"ם. לרש"י הכוונה היא שכשהקב"ה חילק לכל העמים את נחלתם, הציף את העולם ושטפם. הנצי"ב מפרש שההבדל בין גויים לעמים היא שגוי הוא עצמאי לחלוטין ואילו העמים אמנם עצמאיים אך עצמאות זו אינה מוחלטת.

¹⁴⁵⁹ רש"י + רשב"ם + א"ע.

¹⁴⁶⁰ רש"י בפירושו הראשון. הנצי"ב מפרש שהכוונה היא שמספר שבעים הנפשות שיצאו מעם ישראל מכוון כנגד שבעים האומות, להראות את החשיבות של עם ישראל.
¹⁴⁶¹ רש"י.

¹⁴⁶² דעת מקרא. הנצי"ב מפרש שפירוש המשל של החבל היא שכמו שהחבל המורכב מהרבה חבלים, לאורכו מאוחד וכל החבלים מחוברים, ואילו בקצוות נראה שהחבל מחובר ע"י כמה חבלים, כך נשמות עם ישראל בשורשם הם אחד, אך בהגיעם לעולם הם נראים מוחלקים.

¹⁴⁶³ אונקלוס, רשב"ם וכן משמע מהרמב"ן. רש"י וספורנו כותבים שהכוונה היא שעם ישראל נאמן לה' במדבר, וכאן הכתוב מדבר בשבחם של בני". הכלי יקר כותב שהכוונה היא שיש כאן תוכחה לעם ישראל שרק במדבר נמצא שהיה ליבם למקום, ולא לפני כן, עוד כשיצאו ממצרים. בספרי מוספים שני פירושים עיקריים על הפרשנים האחרים: או שמדובר באברהם אבינו או שמדובר בגלות עם ישראל עי"ש.

¹⁴⁶⁴ רש"י.

¹⁴⁶⁵ רש"י. הנצי"ב: במקום שאין נראה דבר בלילה. רש"ר: שממון רוחני.

¹⁴⁶⁶ רש"י. רשב"ם הקשה על פירוש זה ואמר שעמוד הענן הרי הלך לפניהם ופירש שהכוונה היא במלאכים ששמרו על עם ישראל. ספורנו – הכוונה היא שה' הקיף את הר סיני. המלב"ם: הכוונה היא שה' סיבב את עם ישראל במדבר ולא הולך אותם בדרך ישרה. "יבוננהו" – כדי שעי"ז יבינו שהם נתונים תחת השגחתו של ה'.

¹⁴⁶⁷ רש"י.

¹⁴⁶⁸ רש"י. רש"ר: נצירה היא שמירה מנזק עצמי ולא מנזק הבא ממקום אחר.

¹⁴⁶⁹ רש"י. רשב"ם: הכוונה היא שהאישון שומר על העין ומדובר בחתיכת הבשר, בעפעף, ששומר על העין.

¹⁴⁷⁰ א"ע ורשב"ם. לרש"י הכוונה היא כמו שהנשר מרחם על בניו ואינו נכנס בפתאומיות אל הקן, אלא מעיר את גוזליו לפני כן.
¹⁴⁷¹ דעת מקרא.

¹⁴⁷² א"ע.

¹⁴⁷³ עפ"י הא"ע ובמוסף רש"י.

ובצורה בטוחה הביאם לשעת הכניסה לארץ, ¹⁴⁷⁴ וְאִין עֲמוֹ אֶל נֶכֶד אף אחד מאילי הארץ לא יכל להילחם עם ה' ¹⁴⁷⁵: (יג) יִרְכַּבְהוּ יִנְחִלְהוּ, ה' ינחיל לבני ישראל, ¹⁴⁷⁶ עַל בְּמַתִּי אֶרֶץ (ה' ינחיל לבני ישראל) את ארץ ישראל שגבוהה יותר מכל הארצות, ¹⁴⁷⁷ וַיֹּאכַל תְּנוּבַת שְׂדֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל יֹאכְלוּ אֶת תְּבוּאֹת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, ¹⁴⁷⁸ וַיִּנְקְהוּ דָבֶשׁ מִסְּלֵעַ ה' "יניק", יוציא, לבני ישראל דבש מתאנים קשות, ¹⁴⁷⁹ וְשֶׁמֶן מִחֶלְמִישׁ צוּר וכן יוציא ה' לבני ישראל זיתים, ¹⁴⁸⁰ מסלעים חזקים. גם במקום סלעים שאינו נוח לגידולים חקלאים, יגדל ה' זיתים משובחים לעם ישראל בארץ ישראל: (יד) ישנם עוד דברים שה' זיכה את עם ישראל בהם: חֲמָאֵת בְּקָר חמאה העשויה מחלב בקר, וְחֶלֶב צֹאן וחלב צאן לשתיה, עִם חֶלֶב כְּרִים וכן גם חלב כבשים, ¹⁴⁸¹ וְאֵילִים בְּנֵי בְּשָׁן ואילים משובחים שגדלים בבשן, ¹⁴⁸² וְעֵתוֹדִים וגם סוג של בהמה הדומה לכבשים, עִם חֶלֶב כְּלִיֹּת חֲטָה עם חיטים שמנות, ¹⁴⁸³ וְדָם עֵגֶב וכן זכה עם ישראל ביון, ¹⁴⁸⁴ תְּשֶׁתֶּה חֲמָר וכן עם ישראל ישתה ¹⁴⁸⁵ יין משובח ¹⁴⁸⁶: (טו) וַיִּשְׁמַן יִשְׂרוּן וַיִּבְעֹט מרוב טוב שהיה לעם ישראל עם ישראל השמין והוא בעט בה', עם ישראל מרד בה', ¹⁴⁸⁷ שְׂמֹנֶת עֲבִית עם ישראל נהייה כביכול שמן ועבה מרוב שאכל. משה רבינו מדמה את הטוב שה' נתן לעם ישראל לכך שעם ישראל נהייה שמן מרוב טוב שה' נתן לו, ¹⁴⁸⁸ כְּשִׂית כביכול, הבטן של עם ישראל התקפלה מרוב שומן, ¹⁴⁸⁹ וַיִּטֵּשׂ אֱלֹהִים עֲשָׂהוּ עם ישראל עתיד לנטוש את מצוות ה' למרות שה' הוא שעשה אותם (את ישראל), ¹⁴⁹⁰ וַיִּנְבֵּל צוּר יִשְׁעָתוֹ עם ישראל יהיה כפוי טובה כלפי חוזק ישועתו, עם ישראל יהיה כפוי טובה כלפי ה', ¹⁴⁹¹: (טז) וַיִּקְנָאָהוּ בְּזָרִים עם ישראל יגרום לקנאה של ה' באל אחר, עם ישראל יעבדו עבודה זרה, ¹⁴⁹² בְּתוֹעֵבַת יַכְעִיסָהוּ עם ישראל יכעיס את ה'

¹⁴⁷⁴ רש"י. אונקלוס: בעתיד ה' יהיה לבד וכולם יכירו את מלכותו. א"ע: ה' הוא היחיד הקובע אם עם ישראל נוסעים ממקום חנייתם.
¹⁴⁷⁵ רש"י. א"ע: לא היה בעם ישראל ע"ז. נצי"ב: ה' הולך את בני במדבר למטרה כפולה: המטרה הראשונה היא כדי שעם ישראל יעבור כור היתוך להיות עם, וזאת ניתן רק על ידי בידודו של עם ישראל משאר האומות. הסיבה השנייה היא כדי שילמדו מהי אמונה בה', ע"י שהתלות בה' לאורך שנות נדודי ישראל במדבר הייתה ברורה יותר ונהירה יותר.
¹⁴⁷⁶ רש"י.
¹⁴⁷⁷ רש"י והכוונה היא שא"י גבוהה מכל הארצות. ספורנו: ה' ניסה שוב לקרב את עם ישראל. לאחר שבמתן תורה ניסיון הקירוב לא צלח, ניסה לקרבם שוב ע"י נתינת א"י לעם ישראל.
¹⁴⁷⁸ רש"י. א"ע מדגיש שהכוונה היא ללשון יחיד, אלא שלפעמים י' בסוף מילה אינה באה לרבות את היחיד.
¹⁴⁷⁹ רש"י.
¹⁴⁸⁰ רש"י + רשב"ם.
¹⁴⁸¹ רש"י.
¹⁴⁸² רש"י.
¹⁴⁸³ רש"י.
¹⁴⁸⁴ רש"י.
¹⁴⁸⁵ א"ע לפי ה"א. בפירושו הראשון אומר שהכוונה היא לנוכחים ושולל את הכוונה שענב הוא לשון נקיבה.
¹⁴⁸⁶ רש"י.
¹⁴⁸⁷ לא"ע ישנם 2 פירושים על תרגום ישורון לישראל: הראשון מלשון ישר, והשני מלשון "אשור", מראה, שמסתכלים לשמים שה' יושעם.
¹⁴⁸⁸ רש"י. ספורנו כותב שהכוונה היא שמרוב עבות, עם ישראל אינו יכול לדייק את דיוקי החכמה שבתורה.
¹⁴⁸⁹ רש"י.
¹⁴⁹⁰ א"ע.
¹⁴⁹¹ רמב"ן. רש"י פירש שהכוונה היא שגינה את ה'. הא"ע הביא שני פירושים. הראשון: ניבל את ה' בפה ובמחשבה והשני הוא שהיה חלול ה' ע"י שה' לא הושיע את עם ישראל.
¹⁴⁹² רש"י.

בדברים מתועבים, בעבודה זרה¹⁴⁹³: (ז) **וַיִּזְבְּחוּ לַשִּׁדִּים לֹא אֱלֹהִים** עם ישראל עתיד לזבוח לשדים במקום לזבוח לה', **אֱלֹהִים לֹא יֵדְעוּם** השדים הם סוג של אלוהות שלא הייתה ידועה לפני שעם ישראל עבד להם, עם ישראל היה העם הראשון שעבד לשדים, **חֲדָשִׁים מִקְרֹב בָּאוּ** השדים הם אלילים חדשים, רק עכשיו (בשעה שעם ישראל יעבוד אותם) יתחילו לעבדם בעולם, ועם ישראל הוא העם שיתחיל לעבוד אותם, **לֹא שְׁעָרוּם אֲבֹתֵיכֶם** אבותיכם לא עבדו לשעירים, לשדים¹⁴⁹⁴: (יח) **צוּר יִלְדֶךָ** את ה' שהוא חזק והוליד אותך, **תִּשִׂי** אתה (עם ישראל) עתיד לשכוח (את ה'),¹⁴⁹⁵ **וַתִּשְׁכַּח אֵל מְחַלְלֶךָ** אתה (עם ישראל) עתיד לשכוח את האל שהוציא אותך מרחם אימך, את ה' שהוציאך מארץ מצרים¹⁴⁹⁶: (יט) **וַיֵּרָא יִקְנֹק חֲטָאֵי יִשְׂרָאֵל** יהיו גלויים לפני ה',¹⁴⁹⁷ **וַיִּנְאָץ ה' יִתְרָגוּ**,¹⁴⁹⁸ **מִכַּעַס בְּנָיו וּבְנֹתָיו** (ה' יתרגו) מהכעס שיכעיסו אותו ובניו ובנותיו, כלומר, מהכעס שבני ישראל יכעיסו אותו¹⁴⁹⁹: (כ) **וַיֹּאמֶר ה' יֹאמֶר** בעת רוגזו:¹⁵⁰⁰ **אֲסֹתִירָה פְּנֵי מַהֶם** אסלק את שכינתי מעם ישראל,¹⁵⁰¹ **אֲרֹאֶה מָה אַחֲרֵיתֶם** אני (ה') יודע מה יעלה בגורלם של ישראל (כשאסלק את שכינתי מהם),¹⁵⁰² **כִּי דוֹר תִּהְיֶפְכֶת הַמָּה** זהו דור שמהפך את הרצון של ה' לכעס על ידי חטאיו,¹⁵⁰³ **בָּנִים לֹא אֲמַן בָּם** בני ישראל הם בנים שלי אך אין בהם אמון, בני ישראל לא עמדו בדבריהם שאמרו בהר סיני "נעשה ונשמע" אפילו קצת זמן ומיד עשו את העגל¹⁵⁰⁴: (כא) **הֵם קִנְאוּנִי** בני ישראל הכעיסו אותי, הבעירו את חמתי,¹⁵⁰⁵ **בְּלֹא אֵל** (בני ישראל הבעירו את חמתי) בדבר שאינו אלוה, בעבודה זרה,¹⁵⁰⁶ **בְּעֵסוּנִי** בני ישראל הכעיסו אותי, **בְּהִבְלִיָּהֶם** בעבודה זרה שלהם שהיא הבל,¹⁵⁰⁷ **וְאֲנִי אֲקַנְיָאֵם בְּלֹא עֵם** אני אכעיס את בני ישראל באומה בזויה שאפילו אין לה שם, יהיה עם בזוי שיציק לישראל (וכך עונשם של בני ישראל יהיה מידה כנגד מידה),¹⁵⁰⁸ **בְּגוֹי נָבֵל אֲכַעִיֶם** אני אכעיס את בני ישראל בגוי טיפש¹⁵⁰⁹: (כב) **כִּי אִשׁ קָדְחָה בְּאַפִּי** כעס ה' בער כמו אש,¹⁵¹⁰ **וַתִּיקַד** האש (הדימוי לכעס) בערה וכילתה כל

¹⁴⁹³ א"ע רמב"ן. הרמב"ן דוחה את פירושו של רש"י שהכוונה היא לתועבות כמו משכב זכר וכישופים שנאמר בהם תועבה ואומר שכל השירה מדברת על חטא ע"ז בלבד.
¹⁴⁹⁴ רש"י בפירושו השני. בפירושו הראשון כותב שהכוונה היא שהשיער לא הצטרף מעלילות אותם אלוהים.
¹⁴⁹⁵ רש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני כותב שתשי מלשון תשישות, וכך גם פירש הא"ע.
¹⁴⁹⁶ רש"י.
¹⁴⁹⁷ אונקלוס.
¹⁴⁹⁸ אונקלוס.
¹⁴⁹⁹ אונקלוס + רשב"ם. רמב"ן: הטעם שהזכיר כאן את הנשים, למרות שבד"כ מזכיר רק את ה"בנים", הוא מפני שבדור החורבן הנשים הן שידיו את הבנים לעבוד ע"ז.
¹⁵⁰⁰ א"ע, והסתפק אם אמר בליבו או שאמר למלאכים.
¹⁵⁰¹ אונקלוס.
¹⁵⁰² אונקלוס. א"ע בשם י"א: אני אסתיר את פני מהם, בגלל שאראה מה יעשו בסוף, כלומר: שבסוף יעבדו ע"ז. אך דחה את דבריהם וכתב שהפירוש הוא שה' יסתיר את פניו מעם ישראל, עד שיראה מה יעשו כשיבואו עליהם כל הצרות: האם יעמדו במרדם או לא. ספורנו: אני רואה שאין בהם שום תקווה.
¹⁵⁰³ רש"י. א"ע: הופכים עצמם לעבוד ע"ז.
¹⁵⁰⁴ אונקלוס ורש"י וכן משמע מהא"ע. רש"י בפירושו הראשון כתב ש"אמון" מלשון "אומן", כלומר, לא ניכר מעם ישראל שה' הוא שגידל אותם, היות והם חוטאים.
¹⁵⁰⁵ רש"י. ספורנו: הפסוק הזה מחולק ל-2 תקופות: "הם קנאוני בלא אל", היינו בית ראשון, "כיעסוני בהבליהם", היינו בית שני, וגם המקביל לכך מחולק: "ואני אקניאם בלא עם" היינו בבית ראשון שהחריבו אותו הכשדים, "בגוי נבל אכעיסם", היינו בבית שני, שהחריבה את הבית מלכות שאינה הוגנת.
¹⁵⁰⁶ רש"י.
¹⁵⁰⁷ אונקלוס.
¹⁵⁰⁸ רש"י.
¹⁵⁰⁹ אונקלוס.

מה שבדרכה¹⁵¹¹ וכך היא השמידה אתכם,¹⁵¹² **עַד שְׂאוֹל תַּחֲתִית** (האש בערה) עד תחתית הארץ, האש תשמיד את עם ישראל עד היסוד,¹⁵¹³ **וְתֹאכַל אֶרֶץ וְיִבְלֶה** האש תאכל את ארץ ישראל ואת יבולה,¹⁵¹⁴ **וְתִלְהֹט מוֹסְדֵי הָרִים** האש תאכל כל דבר עד יסודות ההרים¹⁵¹⁵: **(כג) אֶסְפָּה עָלֵימוּ רְעוֹת** אוסיף עליהם, על עם ישראל, פורענויות,¹⁵¹⁶ **חֲצִי** את החיצים שלי, (הכוונה היא גם כן לסוגי פורענויות),¹⁵¹⁷ **אֶכְלֶה בָּם** (את חיציי) אגמור עליהם, על בני ישראל. כלומר: אביא על בני ישראל את כל סוגי הפורענות השונים שיש בידי להביא עליהם¹⁵¹⁸: **(כד) מְזִי רָעַב** הבטן של כל אחד מבני ישראל תהיה נפוחה מרוב רעב,¹⁵¹⁹ **וְלַחְמִי רֶשֶׁף** ילחמו בבני ישראל, ירדו על בני ישראל, דברים פורחים (רשף היינו פריחה) כמו ברד ואש,¹⁵²⁰ **וְקֹטֵב מְרִירִי** גם הדָּבָר יבוא על עם ישראל,¹⁵²¹ **וְשֵׁן בְּהֵמוֹת** וכן יבואו על ישראל חיות נושכות וממיתות, גם חיות שבדרך כלל אינן נושכות,¹⁵²² **אֲשֶׁלַח בָּם** אני (ה') אשלח בישראל את כל הפורענויות האלה, **עַם חֲמַת זַחְלִי עֶפְרָיִם** יחד עם ארס נחשים¹⁵²³: **(כה) מַחוּץ תִּשְׁכַּל חֶרֶב** חרב הגייסות תהרוג בישראל מחוץ לעריהם,¹⁵²⁴ **וּמַחְדָּרִים אֵימָה** בתוך החדרים, בבית, תהיה אימת הדָּבָר עליכם,¹⁵²⁵ **גַּם בְּחוֹר גַּם בְּתוֹלָה** עונש זה יכלול את כולם: גם את הבחורים והבחורות הצעירים, **יִזְנֶק עִם אִישׁ שְׂיִבָה** וכן יכלול העונש את התינוקות והזקנים¹⁵²⁶: **(כו) אֶמְרָתִי אֶפְאַיְהֶם** אני (ה') אמרתי: אשים את בני ישראל להפקר,¹⁵²⁷ **אֲשֶׁבִיתָה** אבטל,¹⁵²⁸

¹⁵¹⁰ אונקלוס + רש"י. א"ע כתב בפירושו הראשון כאונקלוס, ובפירושו השני כתב שהכוונה היא לאש שהבעירו עם ישראל בחטאיהם.
¹⁵¹¹ אונקלוס.
¹⁵¹² רש"י.
¹⁵¹³ אונקלוס.
¹⁵¹⁴ רש"י.
¹⁵¹⁵ אונקלוס. הכוונה היא לירושלים. ספורנו: הכוונה היא לראשי האומה.
¹⁵¹⁶ אונקלוס. רש"י כתב בפירושו הראשון כאונקלוס ובפירושו השני כתב ש"אספה" היינו מלשון כליון. א"ע: אוסיף, ובפירושו השני כתב מלשון כליון.
¹⁵¹⁷ רשב"ם.
¹⁵¹⁸ רש"י. לפי פירושו, בקללה כאן יש מעין ברכה: ה' יכלה את כל סוגי הפורענות על עם ישראל, ובכ"ז עם ישראל יעמוד בלא שיושמד.
¹⁵¹⁹ אונקלוס. רש"י בשם רבי משה הדרשן: שערות הגדלות על הבטן מרוב רעב. א"ע: שרופי רעב.
¹⁵²⁰ רשב"ם. רש"י: הכוונה היא לשדים. אונקלוס וא"ע: לחומי מלשון לחם, היינו שיש מחלה הנקראת "עוף, ובשרם יאכל ממחלה זו. (יש מפרשים בדעת הא"ע שהכוונה היא שעופות השמים יאכלו את בשר ישראל).
¹⁵²¹ א"ע ופירש שקטה, היינו כריתה, ומרירי, הכוונה היא לאוויר, ובגלל שהאוויר ייכרת, יבא הדבר. רשב"ם: הכוונה היא ללסטים וחיות רעות.
¹⁵²² רש"י.
¹⁵²³ רש"י. א"ע: נשיכה.
¹⁵²⁴ רש"י.
¹⁵²⁵ רש"י. בפירושים נוספים כתב: שבחדרי הלב תהיה אימה. והקבלה אחרת שעשה שעל עוונות שעשו בחוצות, תבא החרב, ועל עוונות שעשו בסתר, תבא אימה (ייתכן וגם לפי פירוש זה מדובר על דבר, אם כי לפי פשט דבריו לכאורה מדובר על פחד).
¹⁵²⁶ אונקלוס.
¹⁵²⁷ רש"י, ואפאיהם מלשון פאה, כמו שאדם מפקיר את הפאה שבסוף שדהו. ספורנו פירש כרש"י רק בכיוון ההפוך: שאשיר מהם פאה, לא אכלה אותם לגמרי. רש"י דחה את פירושו של אונקלוס שפירש שהכוונה היא שה' יוציא על עם ישראל את חרון אפו, והסיבה שדוחה את הפירוש הוא שמבחינה לשונית, היה צריך להיות כתוב "אאפאיהם". רמב"ן פירש ג"כ שהוא מלשון פאה, אלא כתב שהכוונה היא שאומות העולם ישאלו איפה נמצא עם ישראל, ובכך לדברי הרמב"ן, התורה רומזת לגלות עשרת השבטים, ואילו צלע הפסוק השני, "אשביתה מאנוש זכרם", מדבר על גלות יהודה ובנימין. א"ע: אין לאפאיהם דומה במקרא, והכוונה היא אשחיתם.
¹⁵²⁸ אונקלוס.

מֵאַנּוֹשׁ זָכָרָם מִבְּנֵי הָאָדָם אֶת זָכְרָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל¹⁵²⁹: (כז) לֹא־לִי כַעַס אוֹיֵב אֲגֹדֵר (הייתי משמיד את עם ישראל) אם לא שיש כעס של אויב עליהם שרוצה להשחית את עם ישראל,¹⁵³⁰ פֶּן יִנְכָרוּ צְרִימוֹ שְׁמָא יִתְרַבֵּר הָאוֹיֵב, (אם יצליח חלילה לעשות את מה שרוצה לעשות ולהשמיד את עם ישראל),¹⁵³¹ פֶּן יֵאמְרוּ שְׁמָא יֵאמְרוּ שׁוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל, יִדְיִנוּ רָמָה הִיד הַתְּקִיפָה שֶׁלֵּנוּ הִיא שְׁעִשְׂתָה לְיִשְׂרָאֵל כֹּל זֹאת, וְלֹא יִקְוֶה פְּעֵל כָּל זֹאת וְלֹא ה' הוּא שֶׁהִשְׁמִיד אֶת יִשְׂרָאֵל. אִם הַגּוֹיִים יִצְלִיחוּ לְהִשְׁמִיד אֶת יִשְׂרָאֵל, הֵם יֵאמְרוּ, שְׂאִין יִשְׂרָאֵל נִמְצָאִים בְּמִצְבָּם בְּגִלְל עוֹנֵשׁ מֵה', אֲלֵא אֲנַחְנוּ, הַגּוֹיִים, בְּחוּזְקֵנוּ, נִיִּצְחָנוּ אֶת יִשְׂרָאֵל: (כח) כִּי גוֹי אֲבָד עֲצוֹת הַמָּה הַגּוֹיִים שִׁישְׂרָאֵל גִּלּוֹ בִּינִיחָם הֵם אוֹבְדֵי עֲצוֹת,¹⁵³² וְאִין בָּהֶם הַתְּבוּנָה אִין חִכְמָה בְּגוֹיִים שִׁישְׂרָאֵל גִּלּוֹ אֲלֵיהֶם: (כט) לֹא חֲכָמוֹ אִם אוֹתָם גּוֹיִים הִיוּ חִכְמִים, יִשְׁכִּילוּ זֹאת הַגּוֹיִים הִיוּ מְבִינִים אֶת מַה שֶׁכְּתוּב בְּפִסּוֹק הַבֵּא, יְבִינּוּ לְאַחֲרֵיהֶם הַגּוֹיִים הִיוּ מְבִינִים מַה יְהִיָּה בְּסוֹף הַפּוֹרְעָנוֹת שֶׁל עִם יִשְׂרָאֵל: (ל) אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף (הַגּוֹיִים הִיוּ מְבִינִים) אִיךְ חֵייל אֶחָד מֵהַגּוֹיִים יִרְדּוֹף אֶלֶף חֵיילים מֵעַם יִשְׂרָאֵל,¹⁵³³ וְשְׁנַיִם יִנִּסּוּ רֶבֶבָה (וְכֵן הִיוּ מְבִינִים הַגּוֹיִים) אִיךְ שְׁנֵי חֵיילים גּוֹיִים יִבְרִיחוּ עֶשְׂרֵת אֶלְפִים חֵיילים מִיִּשְׂרָאֵל, אִם לֹא כִּי צוֹרֵם (הַאֲפִשְׁרוֹת הַיְחִידָה שֶׁגֵּרְמָה לְכַךְ הִיא שֶׁ-) הָאֱלֹוֹקִים שֶׁלֵּהֶם, שֶׁל יִשְׂרָאֵל,¹⁵³⁴ מְכַרֵּם מִסֵּר אֶת יִשְׂרָאֵל לְאוֹיְבָיו, וְרַק בְּגִלְל זֶה הַגּוֹיִים מִצְלִיחִים לְנַצַּח אֶת יִשְׂרָאֵל, וְיִקְוֶה הַסְּגִירָם (הַגּוֹיִים לֹא הִיוּ מִצְלִיחִים לְנַצַּח אֶת יִשְׂרָאֵל) לֹלִי שֶׁה' הִיָּה מִסְגִּיר אֶת יִשְׂרָאֵל בְּיַד הַגּוֹיִים הַלְלוּ: (לא) כִּי לֹא כְּצוֹרְנוּ צוֹרֵם לֹא כְּאֱלֹוֹקִים שֶׁלֵּנוּ הָאֱלֹהִים שֶׁל הַגּוֹיִים, הָאֵל שֶׁל הַגּוֹיִים אֵינוֹ יִכּוֹל לְעוֹזֵר לֵהֶם,¹⁵³⁵ וְאֵיבִינוּ פְּלִילִים אוֹיְבֵינוּ שׁוֹפְטִים אוֹתָנוּ וְעוֹשִׂים בְּנוֹ שְׁפִטִים¹⁵³⁶: (לב) כִּי מִגְּפֶן סָדֵם גִּפְנֵם וּמִשְׁדָּמַת עֲמָרָה עֲצֵי הַגֶּפֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל הֵם מִסְדּוֹם וְשִׁדּוֹת הַתְּבוּאָה שֶׁל יִשְׂרָאֵל הֵם מֵעֲמֹרָה. כְּלוֹמֵר, הַמַּעֲשִׂים שֶׁל עִם יִשְׂרָאֵל הֵם כַּחֲטָאֵי סָדוֹם וְעֲמֹרָה,¹⁵³⁷ עֲנִבְמוּ הַעֲנָבִים שֶׁל יִשְׂרָאֵל, עֲנִבֵי רוֹשׁ הֵם עֲשֵׁבִים מֵרִים. הַמַּעֲשִׂים שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵם מַעֲשִׂים שֶׁל חֲטָאִים,¹⁵³⁸ אֲשֶׁר־לָת מְרֹדֶת לָמוֹ יְהִיָּה לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל מִשְׁקָה מֵר, כְּלוֹמֵר: תְּבוּאָה עֲלֵיהֶם פּוֹרְעָנוֹת גְּדוּלָה¹⁵³⁹: (לג) חֲמַת תְּנִינִם יִינֵם הֵיִן שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יְהִיָּה כְּמוֹ אֲרֶס שֶׁל נַחֲשִׁים, כְּלוֹמֵר: תְּבֵא עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל פּוֹרְעָנוֹת

¹⁵²⁹ אונקלוס.

¹⁵³⁰ רש"י. א"ע: אגור – מלשון פחד או מלשון תגרה והתגרות. (בפירושו האמצעי פירש כרש"י שהכוונה היא לכנוס).

¹⁵³¹ אונקלוס. אוה"ח: פן יאמרו הגויים שאומנתם של ישראל היא ניכר, שקר, ובכך לא יוכלו להכיר באמת, מהי עבודת ה'.

¹⁵³² רש"י. א"ע: יש מפרשים שהכוונה היא לכך שישראל, כשעשו רצון המקום, היה רודף אחד מהם מאה מהגויים.

¹⁵³⁴ אונקלוס. אוה"ח: "צורם מכרם" – מידת הדין, "וה' הסגירם" – מידת הרחמים.

¹⁵³⁵ רש"י ורשב"ם. א"ע: יש מפרשים שהגויים יודו בכך שה' הוא האלוקים.

¹⁵³⁶ רש"י ורשב"ם. ספורנו: בעלי מחשבות שכליות.

¹⁵³⁷ רש"י בפירושו הראשון. רמב"ן: הכוונה היא לגויים, שנמצאים במדרגה נמוכה יותר מישראל, היות וישראל לפחות חוזרים בתשובה, ומעין זה פירש רש"י בפירושו השני (המתחיל בפס' מג'). גם ספורנו פירש שפסוקים אלו מדברים על הגויים, והענבים, הריצה אחר התענוגות, הובילה לעשיית מעשים אסורים וזה הוביל לפורענות. רשב"ם: הכוונה כאן היא לעונש, עם ישראל היה ראוי להיענש כמו סדום ועמורה ולשתות מכוס פורענותם, אך מפני חילול ה', עונשם יהיה עדין יותר.

¹⁵³⁸ רש"י.

¹⁵³⁹ רש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני: אומות העולם אינן מבינים שהפורענות באה מה', ולכן ה' יעניש אותם על מה שעשו לישראל.

גדולה, ¹⁵⁴⁰ וְרֵאשׁ פְּתָנִים אֶכְזֹר אויב אכזרי יבא על בני ישראל, כמו ראש הנחשים ¹⁵⁴¹: (לד) הֲלֵא הוּא הרי החטאים של עם ישראל, ¹⁵⁴² כְּמִסַּע עֲמָדֵי שְׁמוּרִים עִימִי (עם ה'), לא שכחתי את חטאי עם ישראל, ¹⁵⁴³ חָתַם בְּאוֹצְרֹתַי (חזרה על צלע הפסוק הקודם כדרך השירה), חטאי עם ישראל גנוזים ליום הדין באוצרות ה', ובבוא היום, ה' יביא פורענות על עם ישראל בגלל חטאיהם ¹⁵⁴⁴: (לה) לִי עִימִי (עם ה'), ¹⁵⁴⁵ נָקַם הַנִּקְמָה לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל עַל מַעֲשֵׂיהֶם הָרְעִים, וְשָׁלַם וּשְׁלַם לבני ישראל על חטאיהם ¹⁵⁴⁶ מִיָּדָה כְּנֶגֶד מִיָּדָה, ¹⁵⁴⁷ לָעֵת תִּמְוֹט רַגְלָם כְּשֶׁאֲרָצָה לְמוֹטט את רגלי עם ישראל ולהגלות אותם, ¹⁵⁴⁸ (וזה יקרה כשתיגמר זכות אבותיהם), ¹⁵⁴⁹ כִּי קָרֹב יוֹם אֵיִדָם (ה' אומר: כשארצה), יום שבירתם, יום הפורענות של עם ישראל יהיה קרוב לבוא, ¹⁵⁵⁰ וְחָשׁ וּמָהָר, ¹⁵⁵¹ עֲתֵדָתָה לָמוּ יְבוֹאוּ עֲלֵיהֶם הָעֵתִידוֹת וְהַפּוֹרְעָנוּיֹת הַמִּיּוֹעֵדוֹת לְבֹאָה עֲלֵיהֶם ¹⁵⁵²: (לו) כִּי יִדִין יִקְנֹק עֲמוֹ כְּאִשֶׁר ה' יביא על ישראל את כל הדינים, הפורענויות, שמגיעים להם על חטאיהם, ¹⁵⁵³ וְעַל עֲבָדָיו וְכִאִשֶׁר ה' יביא על עבדיו את הפורענויות המגיעות להם. גם כאן הכוונה היא לעם ישראל, אלא שיש כאן כפילות כדרכה של השירה, ¹⁵⁵⁴ תִּתְנַחֵם ה' יִהְיֶה אֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ. ה' יחליט שהוא רוצה לשנות את מחשבתו, ולאחר שיביא עליהם את הפורענויות, ה' ירצה להיטיב עימם, ¹⁵⁵⁵ כִּי יִרְאֶה כְּאִשֶׁר ה' יִרְאֶה, ¹⁵⁵⁶ כִּי אֶזְלַת יָד (כאשר ה' יראה) שיד האויב גוברת על עם ישראל, ¹⁵⁵⁷ וְאָפַס וְשָׁאֵן בְּכָל יִשְׂרָאֵל, ¹⁵⁵⁸ עֲצוּר אָדָם שְׁנוּשַׁע עַל יְדֵי מוֹשִׁיעַ. לא יהיה בישראל אדם שיושיע את שאר עם ישראל, ¹⁵⁵⁹ וְעֲזוּב (וכן יראה ה') שאין בישראל אדם מחוזק ¹⁵⁶⁰: (לז) וְאָמַר ה' יֹאמֵר לְיִשְׂרָאֵל: ¹⁵⁶¹ אֵי אֶלְהֵימוֹ הֵיכָן הָעֲבוּדָה זָרָה שֶׁעַבַּדְתָּם, מִדּוֹעַ אֵינָה מוֹשִׁיעָה אֶתְכֶם? ¹⁵⁶² צוּר חֲסִיּוֹ בּוֹ הֵיכָן נִמְצָא הַסֵּלַע שֶׁמִּצְאָה אֵתוֹ מַחֲסָה. (הפירוש הוא כמו הצלע הראשון של הפסוק: הֵיכָן נִמְצָאִים אוֹתָם עֲצָמִים שֶׁבְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדוּ כְּעַבּוּדָה זָרָה? מִדּוֹעַ הֵם אֵינָם מִצִּילִים אֶת עַם

¹⁵⁴⁰ אונקלוס ורש"י.

¹⁵⁴¹ אונקלוס ורש"י.

¹⁵⁴² רש"י. רשב"ם: חטאי האומות. א"ע: בפירוש הראשון כתב שגזירות הגויים על ישראל כמוסים לפני ה' ובפירושו השני כתב כרשב"ם.

¹⁵⁴³ רש"י.

¹⁵⁴⁴ רש"י. א"ע: פורענות הגויים גנוזה באוצרות ה' כך שאף אחד לא יגע בו, והפורענות תבוא רק מה'.

¹⁵⁴⁵ רש"י.

¹⁵⁴⁶ רש"י.

¹⁵⁴⁷ ספורנו.

¹⁵⁴⁸ אונקלוס.

¹⁵⁴⁹ רש"י. ספורנו אינו יכול לפרש כך משום שלדבריו מדובר על הגויים, ולכן פירש שהפורענות תגיע כשאתם של הגויים תתמלא, וכן פירש רמב"ן.

¹⁵⁵⁰ אונקלוס. רשב"ם: הכוונה היא לפורענות על הגויים, והישועה לישראל.

¹⁵⁵¹ רש"י.

¹⁵⁵² רש"י + אונקלוס. א"ע: (מעדיף את הפירוש הראשון) כל אחד מהעתידות, מהפורענויות יבא מהר או שיום הפורענות תגיע מהר. אוה"ח: הכוונה פה היא לצדיקים: כשה' יפרע מהרשעים, הוא יזדרז לתת את השכר לצדיקים.

¹⁵⁵³ רש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני: כאשר ה' ייסר את הגויים, על מה שעשו לישראל.

¹⁵⁵⁴ רש"י. אונקלוס: על הצדיקים. ספורנו: ה' יתנחם ויהפוך את מחשבתו על עם ישראל כולו לטובה, בזכות עבדיו, הצדיקים.

¹⁵⁵⁵ רש"י.

¹⁵⁵⁶ רש"י.

¹⁵⁵⁷ רש"י. רשב"ם וא"ע: יד ישראל נחלשת.

¹⁵⁵⁸ רש"י.

¹⁵⁵⁹ רש"י.

¹⁵⁶⁰ רש"י ורשב"ם. ספורנו: יראה שאין לעם ישראל ממון עצור בבית או עזוב בשדה.

¹⁵⁶¹ רש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני: הגויים שאלו איפה נמצא האל של עם ישראל.

¹⁵⁶² רש"י.

ישראל? ¹⁵⁶³: (לח) **אֲשֶׁר חִלַּב וּבְחִימוֹ יֵאָכְלוּ** (היכן נמצאים האלילים) שאכלו את הזבחים שעם ישראל הקריב לפניהם, ¹⁵⁶⁴ **יִשְׁתּוּ יַיִן נְסִיכִם** (היכן נמצאו אותם אלילים) ששתו את היין שנסכו עם ישראל לפניהם, ¹⁵⁶⁵ **יְקוּמוּ וַיַּעֲזְרְכֶם** אותם אלילים שאתם ישראל עבדתם להם, יעזרו לכם, **יְהִי עֲלֵיכֶם סִתְרָה** שאותם אלילים שעבדתם יהיו למסתור מפני צרותיכם ¹⁵⁶⁶: **(לט) (ה' פונה אל עם ישראל ¹⁵⁶⁷ ואומר להם: רְאוּ עֵתָהּ** לאחר שעברו עליכם כל הפורענויות, אתם (בני ישראל) צריכים להבין, ¹⁵⁶⁸ **כִּי אֲנִי הוּא אֲנִי** אני (ה') הוא שהבאתי עליכם את כל הפורענויות האלו, בגלל שעבדתם עבודה זרה, ¹⁵⁶⁹ **וְאֵינִי אֱלֹהִים עִמְדִי** אין אף אלוה כמוני שבכוחו לעצור אותי כשאני רוצה לעשות דבר כלשהו. הכוונה היא שאין שום אלוה חוץ מה', ¹⁵⁷⁰ **אֲנִי אֱמִית וְאַחִיָּה** אני יכול להמית אדם ולהחיות אדם, **מִחַצְתֵּי וְאֲנִי אֲרַפָּא** הכיתי, ¹⁵⁷¹ ואני ארפא את המכה, **וְאֵינִי מִיָּדִי מִצִּיל** כשאני רוצה להביא פורענות על המורדים בי, לא ניתן להצילם ¹⁵⁷²: **(מ) כִּי אֲשָׂא אֶל שָׁמַיִם יָדַי וְאִמְרֹתַי** בזמן חרון אפי, אשבע ואומר, ¹⁵⁷³ **חִי אֲנֹכִי לְעֵלָם** גם כאן הכוונה היא ללשון שבועה ¹⁵⁷⁴: **(מא) אִם שְׁנוֹתַי בָּרַק חֲרָבִי** (אני אשבע ש-) אחדד את הברזל של החרב שלי, עד שיהיה נוצץ כברק, ¹⁵⁷⁵ **וְתֵאָחֲזוּ בְּמִשְׁפַּט יָדַי** וידי תחזיק במידת המשפט כדי להתנקם מהגויים, (היות וייסרו את עם ישראל הרבה מעבר למה שרציתי לייסר את עם ישראל), ¹⁵⁷⁶ **אֲשִׁיב נַקָּם לְצָרִי** אחזיר נקמה לגויים, לשונאים שלי, ¹⁵⁷⁷ **וְלִמְשִׁנָּי אֲשַׁלֵּם** ולמי ששונא אותי אני (ה') אחזיר רעה: **(מב) אֲשַׁפֵּר חֲצֵי מַדָּם** החיצים שלי (של ה') יהיו שיכורים מרוב שישתו את דם האוייב, ¹⁵⁷⁸ **וְחֲרָבִי תֹאכַל בְּשָׂר חֲרָבִי** (החרב של ה') תאכל את הבשר של אויבי עם ישראל, ¹⁵⁷⁹ **מַדָּם חָלַל וְשִׁבְיָהּ** (פורענות זו תבוא על הגויים) בגלל הדם מישראל ששפכו הגויים והחללים שהרגו והשבויים ששבו, ¹⁵⁸⁰ **מִרְאֵשׁ פְּרָעוֹת אוֹיֵב** (ה') יפרע מהגויים גם על

¹⁵⁶³ רש"י.

¹⁵⁶⁴ רש"י. רשב"ם: ה' אוכל את הזבחים של עם ישראל והוא יתנקם בגויים המצרים את עם ישראל. רמב"ן: הגויים שואלים איפה נמצא אלוקי ישראל, שאוכל את חלב זבחי עם ישראל, היות ועם ישראל היה רגיל להקריב לפני ה' קרבנות. א"ע: הגויים אומרים שעם ישראל זבח לאלילים רבים והם צריכים לעזור לעם ישראל, וה' אומר "אני אני הוא", יש רק אל אחד, ועם ישראל זבח רק לו.

¹⁵⁶⁵ רש"י.

¹⁵⁶⁶ אונקלוס + רש"י.

¹⁵⁶⁷ לפי רש"י בפירושו הראשון: הפנייה היא אל עם ישראל. בפירושו השני וכן רשב"ם: כאשר ה' יביא את הפורענות על הגויים, הוא יפנה אל אותם גויים ויגיד להם שיידעו שהפורענות היא ממנו.

¹⁵⁶⁸ רש"י.

¹⁵⁶⁹ ספורנו. רש"י: אני הוא זה שבכוחי להשפיל ולרומם. א"ע בפירושו הראשון: לפעמים יש כפילות כדי להדגיש. בפירושו השני: אני גם זה שמכה את עם ישראל ואני אותו אלוך שיציל אותם ויכה בכם, ומעדיף את הפירוש השני.

¹⁵⁷⁰ רש"י.

¹⁵⁷¹ מוסף רש"י וספורנו.

¹⁵⁷² רש"י.

¹⁵⁷³ רש"י בפירושו הראשון. אונקלוס: ה' אומר שהוא ששכינתו בשמיים. רש"י בפירושו השני מפרש את דבריו ואומר, שהשכינה תמיד למעלה, אפילו אם החלש הוא למעלה והגיבור נמצא למטה, החלש ינצח. רמב"ן: ה' ישא אל השמים את תפארתם של ישראל שלאורך הגלות השליכה מהשמים, ועתה יד ז, הנלחמת לישראל, תחזור להינשא אל כיסאו של ה'.

¹⁵⁷⁴ רש"י.

¹⁵⁷⁵ רש"י.

¹⁵⁷⁶ רש"י. ספורנו: למרות שאדון את עם ישראל על חטאיהם, אדון גם את הגויים.

¹⁵⁷⁷ אונקלוס.

¹⁵⁷⁸ אונקלוס + רש"י.

¹⁵⁷⁹ רש"י.

¹⁵⁸⁰ רש"י. א"ע: שביה היינו הפצועים.

מה שאבותיהם הציקו לישראל) ה' יתנקם בגויים על מה שעשו מתחילת הזמן שבו התחילו להתגרות בישראל¹⁵⁸¹: (מג) הַרְנִינוּ גוֹיִם עִמּוֹ שָׁבְחוּ עִמִּים אֶת עַמּוֹ שֶׁל ה'.¹⁵⁸² משה פונה אל הגויים ואומר להם לשבח את עם ישראל,¹⁵⁸³ כִּי דָם עֲבָדָיו יִקּוּם כִּיוּן שֶׁה' יִנְקוּם אֶת נַקְמַת יִשְׂרָאֵל מֵהַגּוֹיִים, עַל שֶׁשָּׂפְכוּ אֶת דַּם יִשְׂרָאֵל, וְנָקָם יָשִׁיב לְעַרְוֵי ה' יִתְנַקֵּם בְּגוֹיִים עַל מַה שֶׁעָשׂוּ לְיִשְׂרָאֵל,¹⁵⁸⁵ וְכִפֹּר אֲדַמְתוּ עִמּוֹ ה' יִפְיִיס אֶת עַם יִשְׂרָאֵל עַל כָּל הַצָּרוֹת שֶׁעָבְרוּ, וְעַל יְדֵי שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל מִתְפַּיִס, גַּם אֲדַמְתוּ שֶׁל ה', אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מִתְפַּיִיסִית¹⁵⁸⁶: (מד) וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם הוּא וְהוֹשִׁיעַ בֶּן נוֹן מֹשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ בָּאוּ וְאָמְרוּ אֶת פִּרְשֵׁת הָאָזְנוֹ בְּאָזְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: משה אמר את שירת האזינו ויהושע עמד לידו. (הסיבה שיהושע עמד ליד משה בזמן קריאת פרשת האזינו היא כדי להראות לעם ישראל שיהושע הוא זה שינהיג את עם ישראל לאחר מותו של משה)¹⁵⁸⁷: (מה) וַיְכַל מֹשֶׁה לְדַבֵּר אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל מֹשֶׁה סִיִּים לֹמֵר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת פִּרְשֵׁת הָאָזְנוֹ¹⁵⁸⁸: (מו) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֹשֶׁה אֵל יִשְׂרָאֵל, שִׁימוּ לְבַבְכֶם לְכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֲנִי מַעֲיִד בְּכֶם הַיּוֹם שִׁימוּ לֵב לְכָל הַדְּבָרִים שֶׁהִתְרִיתִי בְּכֶם הַיּוֹם כְּשֶׁאֲמַרְתִּי לְכֶם אֶת שִׁירַת הָאָזְנוֹ,¹⁵⁸⁹ אֲשֶׁר תִּצְוֶם אֶת בְּנֵיכֶם לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עֲלֵיכֶם לְצוּוֹת אֶת צִאצְאֵיכֶם לְקִיִּים אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת: (מז) כִּי לֹא דָבָר רֶק הוּא מִכֶּם אֵין אַתֶּם יִגְעִים בְּתוֹרָה לֹלֵא כָּל סִיבָה,¹⁵⁹⁰ כִּי אֵלֵּא, הוּא תִּיִּיכֶם הַשְׁכַּר שֶׁל דְּרִישַׁת הַתּוֹרָה הוּא הַחַיִּים שֶׁלְכֶם,¹⁵⁹¹ וּבְדָבָר הַזֶּה תִּאָּרִיכוּ יָמִים עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ עַל יְדֵי דְרִישַׁת הַתּוֹרָה תִּאָּרִיכוּ יָמִים בְּאֶרֶץ שֶׁאַתֶּם עוֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן כְּדִי לְרִשֵׁת אוֹתָהּ, בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: (מח) וַיְדַבֵּר יְקֻן אֶל מֹשֶׁה בְּעֵצֶם הַיּוֹם הַזֶּה ה' אָמַר אֵל מֹשֶׁה בַּיּוֹם שֶׁמֹּשֶׁה אָמַר אֶת הַשִּׁירָה,¹⁵⁹² לֵאמֹר תֹּאמַר גַּם לְעַם יִשְׂרָאֵל שֶׁאַתָּה הוֹלֵךְ לְמוֹת¹⁵⁹³: (מט) עֲלֵה אֶל הָר הָעֵבְרִים הַזֶּה הָר נָבוֹ אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ מוֹאָב עַל־כֵּן לְעֹלֹת אֵל הָר שֶׁנִּקְרָא הָר הָעֵבְרִים שֶׁהוּא הָר נָבוֹ. הַסִּיבָה שֶׁהָר זֶה נִקְרָא הָר הָעֵבְרִים הַיּוֹם מִכִּיוּן שֶׁהוּא עִמַּד עַל הַמַּעֲבָר שֶׁל הַכְּנִיסָה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,¹⁵⁹⁴ אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יַרְחוֹ הָר נָבוֹ נִמְצָא מִמְזַרְח לִירִיחוֹ,¹⁵⁹⁵ וְרָאָה אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן מֵהָר נָבוֹ תִּרְאָה אֶת כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְאֶחָזָהּ (אַתָּה תִּרְאָה מֵהָר נָבוֹ אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן) שֶׁאַנִּי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לִירוּשָׁה (בִּמְפָרְשִׁים מִצְאָנוּ מַחְלֻקוֹת הָאֵם מֹשֶׁה הִיָּה יֹכֵל לְרַאֲוֹת אֶת כָּל

¹⁵⁸¹ רש"י. א"ע: פירוש הדבר היינו שהחרב תכרות את ראש האויבים.

¹⁵⁸² רש"י.

¹⁵⁸³ רש"י.

¹⁵⁸⁴ רש"י.

¹⁵⁸⁵ רש"י.

¹⁵⁸⁶ רש"י. רשב"ם: ה' יקנה את דם ישראל שנשפך מהאדמה, ע"י שישפוך את דם האויבים.

¹⁵⁸⁷ אוה"ח. רש"י: יהושע היה המתורגמן של משה. בטעם שיהושע מוזכר כאן בלשון הושע: רש"י: היות ונשאר עניו למרות גדולתו. א"ע: זהו השם הוא היה מוכר לכולם. אוה"ח: דווקא כשהשווה למשה, היה צורך להורידו מגדולתו. כלי יקר: כל הסיבה שיהושע נקרא בשם זה הוא כדי שה' יושיעו מעצת מרגלים. עכשיו, לאחר שכל הדור הזה מת, כבר לא היה צורך בתפילה זו.

¹⁵⁸⁸ תרגום יונתן.

¹⁵⁸⁹ ספורנו. רש"י: הכוונה היא לכל התורה כולה.

¹⁵⁹⁰ רש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני כתב שאין דבר בתורה שאם תדרוש אותו, שאין עליו שכר, כמו "ואחות לוטן תמנע".

¹⁵⁹¹ רש"י.

¹⁵⁹² א"ע. לכאורה הכוונה היא לאותו היום בריש פרשת ניצבים. רש"י: ביום מותו של משה.

¹⁵⁹³ אוה"ח.

¹⁵⁹⁴ רמב"ן בבמדבר כז'.

¹⁵⁹⁵ דעת מקרא.

ארץ ישראל על דרך הטבע או שהראיה שלו הייתה ניסית, בדומה למחלוקת לגבי ראיית הארץ אצל האבות)¹⁵⁹⁶: (ג) וּמַתְּ בְּהַר אֲשֶׁר אֵתָּה עֲלֶיהָ שָׁמָּה תִּכְיֶן אֶת עֲצַמְךָ לְמוֹת¹⁵⁹⁷ בהר נבו, וְהָאֶסְף אֶל עַמְיָד וּבַהַר נְבוֹ תִּיאָסֵף אֶל עַמְךָ, הַכוּוֹנָה הִיא לְכִינוּי כְבוֹד לְמִיתָהּ שֶׁל צְדִיקִים,¹⁵⁹⁸ כְּאֲשֶׁר מֵת אֶהְרֹן אֶחָיִד בְּהַר הַהָר, וַיֵּאָסֵף אֶל עַמְיָד אֶתָּה תִּמּוֹת בְּאוֹתָהּ צוֹרֵת מִיָּתָהּ שְׁבַח מֵת אֶהְרֹן אֶחָיִד בְּהַר הָהָר¹⁵⁹⁹: (נא) עַל אֲשֶׁר מִעֲלִיתֶם בִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (הַסִּיבָה שֶׁאֵינְךָ נִכְנָס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל) מִכִּיוּן שֶׁאַתָּה וְאֶהְרֹן גִּרְמַתֶּם שְׁעַם יִשְׂרָאֵל יִמְעַל בִּי,¹⁶⁰⁰ בְּמִי מְרִיבֵת קִדְשׁ מְדַבֵּר צֵן (אַתֶּם גִּרְמַתֶּם שְׁעַם יִשְׂרָאֵל יִמְעַל בִּי) בְּמִי מְרִיבָה. דָּבָר זֶה הִיָּה בְּמַדְבַּר צֵן (שֶׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בִּיקְשׁוּ מַיִם וְהָיָה אִמְרוֹ אֶל מֹשֶׁה לְדַבֵּר אֶל הַסִּלְעַ), עַל אֲשֶׁר לֹא קִדְשִׁתֶּם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (הַסִּיבָה שֶׁאֵינְךָ נִכְנָס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל) עַל שֶׁלֹּא גִרְמַתֶּם, אֶתָּה וְאֶהְרֹן, שִׁיחִיָּה קִידוּשׁ הִ' אִם הֵייתֶם מְדַבְּרִים אֶל הַסִּלְעַ, וְהָיוּ יוֹצְאִים מַיִם, הָיוּ יִשְׂרָאֵל מְבִינִים שֶׁצְרִיךְ לַעֲשׂוֹת אֶת רְצוֹן ה' כְּמוֹ שֶׁהַסִּלְעַ הוֹצִיא אֶת הַמַּיִם¹⁶⁰¹: (גב) כִּי מִנְגִּיד תִּרְאֶה אֶת הָאָרֶץ רַק מֵרְחוֹק תִּרְאֶה אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,¹⁶⁰² וְשָׁמָּה לֹא תָבוֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲךָ אֶתָּה לֹא תִיכְנַס אֶל הָאֶרֶץ שֶׁאֲנִי (ה') נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל, לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

פרשת וזאת הברכה

דברים פרק לג

(א) וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בִּרְךְ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵלֶּה הֵם דְּבַרֵי הַבְּרָכָה שֶׁבִרְךְ מֹשֶׁה הַנְּבִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל,¹⁶⁰³ לְפָנָי מוֹתוֹ (אֵלֶּה הֵם דְּבַרֵי הַבְּרָכָה שֶׁבִירְךְ מֹשֶׁה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) בְּיוֹם מוֹתוֹ¹⁶⁰⁴: (ב) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אִמְרוּ בְּדַבְרֵי בְרַכְתּוֹ: יִקְוֶה מְסִינֵי בָּא ה' הַתְּגַלָּה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינִי,¹⁶⁰⁵ וְזָרַח מִשְׁעִיר לָמוֹ כְּבוֹדוֹ שֶׁל ה' זָרַח מֵהַר שְׁעִיר,¹⁶⁰⁶ הוֹפִיעַ מֵהַר פֶּאֶרָן גְּבוּרָתוֹ שֶׁל ה' הַתְּגַלְתָּהּ בְּהַר פֶּאֶרָן.¹⁶⁰⁷ שְׁכִינַת ה' הַתְּגַלְתָּהּ בְּמַעַמַד הַר סִינִי, וּמִנָּה מֹשֶׁה שְׁלוֹשָׁה הַרִים סְמוּכִים כְּדֵי לְהַדְגִישׁ שֶׁמֶשֶׁם הַתְּגַלְתָּהּ הַשְׁכִּינָה לַעַם יִשְׂרָאֵל,¹⁶⁰⁸ וְאֶתָּה וְעִימוֹ, יַחַד עִם ה',¹⁶⁰⁹ מִרְבֵּבֵת קִדְשׁ בְּאוֹ מִמְּלֹאכֵי הַשָּׁרָת,¹⁶¹⁰ מִיְמִינֹ (נֹתֵן ה' לְיִשְׂרָאֵל) אֶת כְּתָב יְמִינֹ, אֶת הַתּוֹרָה,¹⁶¹¹ אֵשׁ דָּת מֵתוֹךְ הָאֵשׁ שֶׁהַתְּגַלְתָּהּ בְּמַעַמַד נְתִינַת הַתּוֹרָה,¹⁶¹² לָמוֹ (ה' נֹתֵן) לַהֵם

¹⁵⁹⁶ אונקלוס.

¹⁵⁹⁷ א"ע. אוה"ח: תתצה למות.

¹⁵⁹⁸ עפ"י רש"י בסוף פרשת ויחי. אוה"ח: הצדיקים יוצאים לקבל פני צדיק שמת.

¹⁵⁹⁹ רש"י.

¹⁶⁰⁰ רש"י.

¹⁶⁰¹ רש"י.

¹⁶⁰² רש"י.

¹⁶⁰³ אונקלוס. א"ע: כדי להודיע שהברכות היו בנבואה. אוה"ח: להודיע שמשה היה גוזר וה' מקיים.

¹⁶⁰⁴ א"ע.

¹⁶⁰⁵ אונקלוס. רש"י: יצא להקביל את פניהם.

¹⁶⁰⁶ אונקלוס. רש"י: פתח לבני עשיו ושאל אותם אם רוצים לקבל את התורה. רמב"ן: ה' לא התגלה לבני משנת שליחת המרגלים מהר פארן, עד שלבסוף הגיעו אל הר שעיר, שם התגלה אליהם שוב.

¹⁶⁰⁷ אונקלוס. רמב"ן: בהר פארן ה' בדק מה עם ישראל צריך לאורך שנות נדודיו במדבר.

¹⁶⁰⁸ א"ע בשם רס"ג. א"ע עצמו דוחה פירוש זה וכן את הפירוש שמדובר על מעמד הר סיני וכותב שמדובר כאן על גבורתו של ה' שהתגלתה במלחמות, כאשר הגיעו ישראל אל אדום ונצחו במלחמות, ומלחמות אלו התרחשו בסמוך להר שעיר ומדבר פארן.

¹⁶⁰⁹ אונקלוס. רש"י: בא.

¹⁶¹⁰ אונקלוס ורש"י ורמב"ן בפירושו הראשון. בפירושו השני כתב הרמב"ן שהכוונה היא מרוב קדושתו של ה'.

¹⁶¹¹ אונקלוס. רמב"ן: כבוד עם ישראל היה מימין ה' ולא מרבות הקודש שירדו עימו במתן תורה.

¹⁶¹² אונקלוס. א"ע: דת, היינו שהדבר תמידי.

(את התורה)¹⁶¹³: (ג) **אַף חֵבֵב עַמִּים** (ה' חיבב את עם ישראל, לא רק בכך שגילה את שכינתו עליהם בהר סיני) אלא ה' גם חיבב כל אחד מהשבטים, שכל אחד מהם קרוי עם,¹⁶¹⁴ **כָּל קְדָשָׁיו בְּיָדָךְ** את כל העם הקדוש, עם ישראל, ה' הוציא בידו ממצרים,¹⁶¹⁵ **וְהָם תָּבוּ לְרִגְלָךְ** (עם ישראל באמת ראויים לכך, שהרי) בני ישראל הכניסו את עצמם ל"יתוד" רגליך, היינו שעמדו על הר סיני,¹⁶¹⁶ **יִשָּׂא מִדְּבַרְתֶּיךָ** בני ישראל נשאו על עצמם את דבריך, בני ישראל קיבלו את תורתך (של ה')¹⁶¹⁷: (ד) **תִּזְכֶּרָה צִוְּיָה לָנוּ מִשֶּׁה התורה שמשח ציווה לנו (לבני ישראל),**¹⁶¹⁸ **מִוְרֶשֶׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב** משה מסר אותה (את התורה) בירושלם לעם ישראל¹⁶¹⁹: (ה) **וַיְהִי בִישְׂרוֹן מֶלֶךְ ה' הוא המלך בישראל,**¹⁶²⁰ **בְּהַתְּאֶסֶף רְאִישֵׁי עָם** (ה' הוא המלך בישראל) כשמתאספים ראשי העם, החשובים והממונים בישראל,¹⁶²¹ **יַחַד שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל** (ה' הוא המלך כשראשי ישראל מתאספים) כששבטי ישראל הם יחד, כלומר: כשראשי ישראל מאוחדים, אז מלכותו של ה' מתגלה עליהם¹⁶²²: (ו) **יַחֲזִי רְאוּבֵן שְׁבֹט רְאוּבֵן יַחִיה**¹⁶²³ ואל ימות במיתת כרת,¹⁶²⁴ **וְאֵל יָמֹת שְׁבֹט רְאוּבֵן** לא ימות בעולם הבא. הסיבה שמשח צריך להתפלל על כך היא בגלל שראובן בלבד את יצועי אביו (כפי שראינו בספר בראשית),¹⁶²⁵ **וַיְהִי מִתְּיוֹ מִסְפָּר שְׁבִינֵי שָׁל רְאוּבֵן יִקְבְּלוּ אֶת יְרוּשָׁתָם וְנַחֲלָתָם בְּמִנְיֵן שָׁרָר עִם יִשְׂרָאֵל**¹⁶²⁶: (ז)

¹⁶¹³ אונקלוס וכן רש"י בפירושו השני. רש"י בפירושו הראשון: התורה שהייתה כתובה באש שחורה ע"ג אש לבנה, ניתנה להם על לוחות, כתובים ביד ימינו של הקב"ה.

¹⁶¹⁴ רש"י. בפירושו השני כתב רש"י: גם כשחיבב ה' את האומות ומסר את עם ישראל בידם, בכל זאת, הצדיקים בעם ישראל דבקו בה', וה' שמר עליהם, והם מתאמצים להיכנס תחת שכינתו של ה' ומקבלים את דברי ה', אך גזרות ה' בשמחה. רש"י: גם הגרים, כמו הערב רב, שה' מחבב, בכל זאת, ה' מחבב יותר את ישראל. רמב"ן: חובב מלשון "חביון", הטמנה, ה' מסתיר את עם ישראל תחת ידיו.

¹⁶¹⁵ אונקלוס. רש"י: נשמות הצדיקים גנוזים בידיו של ה'. א"ע: מדובר בבני לוי, שהם בידך, היינו סביב הארון.
¹⁶¹⁶ רש"י. א"ע: ילכו על דרכיך, שתשמור אותם. תוכו לשיטתו – נמשכו לדרכיך, והולכים אל מקום הארון. הברכה לדבריו היא שה' יהיה חומת אש מסביב לישראל, ובני לוי יורו תמיד את התורה. ספורנו: "תוכו" היינו שנשברו למרגלות הר סיני. (כנראה שכוונתו היא שפרחה נשמתם). רמב"ן: תוכו – הוכו, למרות שהיו מוכים בכל מיני מכות במדבר, בכל זאת הלכו אחרי ה'.

¹⁶¹⁷ רש"י. אונקלוס: עם ישראל נסע במדבר עפ"י דבר ה'. א"ע: הם נושאים ונותנים בדברך, שלומדים תורה. בני לוי נושאים את ארון, הן מבחינת לימוד התורה והן מבחינת לימוד התורה.

¹⁶¹⁸ רש"י.

¹⁶¹⁹ אונקלוס.

¹⁶²⁰ רש"י. א"ע: הכוונה היא למשה שהיה מלך על ישראל ומסר להם את התורה כשהתאספו ראשי העם, הכהנים, כדי לשמוע ממנו את התורה. בשם ריב"ל: התורה היא המלך. ספורנו: ה' הוא המלך בהתאסף ראשי עם למדגלות הר סיני כדי לקבל את התורה. לשיטתו: ראשי העם המוזכרים כאן הם אלו שניגשו אל משה ואמרו לו שה' לא אמר יותר את הלוחות.

¹⁶²¹ רש"י.

¹⁶²² אונקלוס ורש"י.

¹⁶²³ כך משמע כמעט מכל הפרשנים למעט רש"י, בין אלו המפרשים שהיה זקוק לברכה בגלל חרון אפו של יעקב ובין אם הכוונה היא משום שלוחם להיכנס לארץ. אה"ח: הכוונה היא לאנשים שמתו בעדת קרח. בפירוש נוסף כתב אה"ח שהכוונה היא לראובן עצמו, שלא יכרת לעוה"ב.

¹⁶²⁴ שפ"ח עפ"י רש"י. אונקלוס: הכל כאן מדובר על עולם הבא: יחי ראובן בעולם הבא ואל ימות שם מיתה אחרונה. "יחי ראובן", היינו שהתפלל עליו שלא ימות לפני השנים הקצובות לו. החשש ממיתה אצל ראובן לפי רש"י הוא בגלל מעשה בלהה. ספורנו: סיבת החשש היא היות נחלתו בעבר הירדן ולא בא"י. רמב"ן: בפירושו הראשון כתב כרש"י. בפירוש נוסף כתב שהכוונה היא בכיבוש הארץ, היות ושבט ראובן יוצא כחלוץ במלחמה, ברכו שלא ימות במלחמה, וכן בגד.

¹⁶²⁵ רש"י. ספורנו: שלא יהיו אנשי מעטים, מלשון: "מתי מספר".

¹⁶²⁶ אונקלוס. רש"י: המתים שיצאו למלחמה ייספרו יחד עם מתי עם ישראל ולא לחוד. א"ע: "ואל" מוסב גם על "ויהי מתי מספר", והכוונה היא שלא יהיו המתים שלו, גם אם יחיו לאורך שנים, נספרים, אלא שלא יהיו ניתנים לספירה כיוון שהיו רבים. רמב"ן: בפירושו הראשון כתב שכל שבט ראובן יזכה במיתה ואף אחד לא ייכרת חלילה. בפירושו השני כתב שמתיו היינו ארבעת ראשי המשפחות שיצאו מראובן, ו"מספר", היינו, "במספר", שייכללו יחד עם ישראל. בפירושו השלישי כתב שהכוונה היא שיימנה ראשון לבכורה "מספר" הכוונה היא ראשון, ולפי"ז "מתיו", היינו מניין. אה"ח: "מתיו", גם פירש שהכוונה היא למניין, היות ורשעים אינם נמנים במניין, התפלל, שיהיו צדיקים וממילא נמנים.

וְזֹאת לַיהוּדָה זוהי ברכתו של משה לשבט יהודה: ¹⁶²⁷ וַיֹּאמֶר כֹּךְ אָמַר מֹשֶׁה בְּבִרְכָתוֹ לְשֵׁבֶט יְהוּדָה: שְׁמַע יִקְרָק קוֹל יְהוּדָה הִי יִשְׁמַע לְתַפִּילַת הַמַּלְכִים הַיּוֹצֵאִים מִשִּׁבְט יְהוּדָה, כְּמוֹ דוֹד וְשִׁלְמָה, ¹⁶²⁸ וְאַל עֲמֹז תְּבִיאֶנּוּ כַשְׁחִיילֵי שֶׁבֶט יְהוּדָה יִיצֵאוּ לְמַלְחָמָה, הֵם יִחְזְרוּ בְּשִׁלּוֹם אֶל עַמָּם, ¹⁶²⁹ יָדְיוֹ רַב לוֹ הַיְדִיִּים שֶׁל שֶׁבֶט יְהוּדָה יִרְיָבוּ, וַיִּנְקְמוּ אֶת נַקְמַתוֹ שֶׁל שֶׁבֶט יְהוּדָה בְּשַׁעָה שֶׁהוּא יּוֹצֵא לְמַלְחָמָה, ¹⁶³⁰ וְעֵזֶר מִצְרָיו תִּהְיֶה וְאַתָּה הִי תַעֲזֹר לְשִׁבְט יְהוּדָה מִכָּל אֱלֹהֵי הַמִּצְרַיִם לוֹ, מֵאוֹיְבָיו ¹⁶³¹: (ח) וְלִלְוֵי אָמַר עַל שֶׁבֶט לְוֵי אָמַר מֹשֶׁה: ¹⁶³² תִּמְיֵד וְאוֹרֵיךְ הָאוֹרִים וְתוֹמִים שֶׁלְךָ הִי, נְתוּנִים, ¹⁶³³ לְאִישׁ חֲסִידְךָ לְמִי שֶׁנִּמְצָא חֲסִיד לְפָנֶיךָ, כְּלוֹמֵר: הָאוֹרִים וְתוֹמִים נִמְצְאוּ אֶצֶל שֶׁבֶט לְוֵי, ¹⁶³⁴ אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ בְּמִסָּה (מֹשֶׁה מִפְּרַט בְּאֵלֶּה מְאוֹרְעוֹת הַחִיכָה שֶׁבֶט לְוֵי אֶת נִאֲמָנוֹתוֹ לְהַקְבִּי"ה): אֶתָּה נִסִּיתָ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִסָּה (שֶׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִתְלוֹנְנוּ אֶל הִי עַל מַחְסוֹר בְּמִים), וּבְמִסָּה, שֶׁבֶט לְוֵי לֹא הִתְלוֹנֵן עִם שְׂאֵר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, ¹⁶³⁵ תִּרְיָבֶהוּ עַל מִי מְרִיבָה אֶתָּה הִי נִסִּיתָ אוֹתוֹ, אֶת מֹשֶׁה, בְּמִי מְרִיבָה, וְנִמְצָא נֶאֱמָן, עַל יְדֵי שֶׁהָאֱמָן שִׁיּוֹצֵאוּ מִים מֵהַסֶּלַע ¹⁶³⁶: (ט) הָאָמַר לְאָבִיו וְלְאִמּוֹ לֹא רְאִיתִיו כֹּל אֶחָד מִשִּׁבְט לְוֵי לֹא רִיחַם עַל סָבוּ מֵאִימוֹ וְעַל אִימוֹ כִּשְׁהִתְחִיבוּ מִיתָה בְּחִטָּא הַעֲגֵל, ¹⁶³⁷ וְאֶת אָחִיו לֹא הִבִּיר וְכוּן, בְּשַׁעַת חֲטָא הַעֲגֵל, כֹּל אֶחָד מִשִּׁבְט לְוֵי לֹא הִכִּיר אֶת אָחִיו מֵאִימוֹ, אֲלֵא הִרְגָה אוֹתוֹ כִּשְׁהִתְחִיב מִיתָה בְּגֵלְל שֶׁעֲבַד אֶת הַעֲגֵל, ¹⁶³⁸ וְאֶת בָּנָיו לֹא יָדַע וְכוּן הִרְגָה כֹּל אֶחָד מִשִּׁבְט לְוֵי אֶת בֶּן בֵּיתוֹ כִּשְׁהִתְחִיב מִיתָה עַל עֲבוֹדַת הַעֲגֵל, ¹⁶³⁹ כִּי שָׁמְרוּ אֶמְרֶתְךָ שֶׁבֶט לְוֵי שָׁמַר עַל מָה שֶׁאִמְרַת (הִי) לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: "לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי", שֶׁבֶט לְוֵי לֹא עֲבַד אֶת הַעֲגֵל, ¹⁶⁴⁰ וְהִרְיָתְךָ יִנְצְרוּ וְכוּן שָׁמְרוּ שֶׁבֶט לְוֵי עַל בְּרִית הַמִּילָה, שֶׁלְאוֹרֶךְ אַרְבַּעִים שָׁנוֹת נְדוּדֵי יִשְׂרָאֵל בְּמַדְבָּר, לֹא מָלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵיהֶם מִפְּנֵי הַסַּכָּנָה, אוֹלָם הַלְוִיִּים כֵּן מָלוּ אֶת בְּנֵיהֶם בְּמַדְבָּר ¹⁶⁴¹: (י) יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְעֵקֶב רֵאוּיִים שֶׁבֶט לְוֵי לְהוֹרוֹת לְעַם יִשְׂרָאֵל אֶת מִשְׁפָּטֵי

¹⁶²⁷ רמב"ן. בפירושו השני כתב הרמב"ן שהכוונה ב"זאת", היינו שהברכה הזו מיוחדת ליהודה ולא לשבט אחר, היות ויהודה הוא זה שיוצא למלחמות. א"ע: ברכתו לראובן תחול גם על יהודה.

¹⁶²⁸ רש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני: "שמע" רומז לשמעון, וברכתו של שבט שמעון כלול בתוך ברכת שבט יהודה, ושאר הפסוק חל גם על שבט יהודה. אונקלוס: אין מדובר כאן דווקא על מלכי יהודה, אלא על שבט יהודה כשיוצא למלחמה, ומתפללים שיחזרו בשלום.

¹⁶²⁹ רש"י.

¹⁶³⁰ רש"י, וכן משמע מאונקלוס וא"ע בפירושו השני. א"ע בפירושו הראשון: ידיו יספיקו לו, ולא יזדקק לאחרים שיילחמו איתו. בפירושו השלישי פירש הא"ע שהכוונה היא שידיו ישלחו חיצים בשבילו. ספורנו: אתה ה' תהיה ידיו ותלחם בשבילו. רמב"ן: הכוונה היא שלא יצטרך לעזר אחר חוץ מה', וכן יש כאן רמז למלחמה הראשונה עם הכנעני שם יהודה יעלה בתחילה, ויכבוש גם את נחלת שבט שמעון, וכך גם שמעון מרומז בפסוק.

¹⁶³¹ רש"י. לפי אונקלוס, "היו" לכאורה מדבר על לשון רבים, וצלע זה של הפסוק מדבר ג"כ על ידיו.

¹⁶³² רש"י וא"ע.

¹⁶³³ רש"י. כלי יקר: תאיר להם את הדרך שלא יכעסו כמו שכעסתי אני במי מריבה.

¹⁶³⁴ אונקלוס.

¹⁶³⁵ רש"י. א"ע: מסה מלשון ניסיון, והפירוש הוא ששבט לוי עמד בכל הניסיונות, חוץ ממי מריבה שרב שם עם ה'.

¹⁶³⁶ גם ספורנו פירש שהכוונה היא ששבט לוי עמד בכל הניסיונות.

¹⁶³⁷ רש"י בפירושו הראשון, והכוונה היא שמה באמת האמין בה', אלא שלא התקדש ה' על ידו, ועל כך נענש.

¹⁶³⁸ בפירושו השני פירש רש"י שה' רב עם שבט לוי, ובא עליו בעלילה, שהרי רק משה חטא במי מריבה כשאמר "שמעו נא המורים", ואילו ה' אהרון ומרים לא עשו כן (לכאורה קשה על כך: מה הקשר למרים, הרי כבר מתה). ספורנו: הכחדת את שני ראשיו בעבור חטא מי מריבה.

¹⁶³⁹ אונקלוס ורש"י. ולא ניתן לפרש ממש על אביו, שהרי שבט לוי לא חטא. א"ע: הפירוש הוא שהיו מקדישים עצמם לעבודת ה', וגם את בניהם.

¹⁶⁴⁰ רש"י. גם כאן לא ניתן לומר שהכוונה היא לאביו, שהרי שבט לוי לא עבד את העגל.

¹⁶⁴¹ רש"י. גם כאן לא ניתן לומר בן ממש, שהרי שבט לוי לא עבד את העגל.

¹⁶⁴² רש"י. כלי יקר: בגלל ששומרים על אמרתך ולומדים תורה, הרי שפטורים ממצוות כיבוד אב ואם וכן אין התורה מתקיימת אלא במי שנעשה אכזרי על בניו כעורב.

¹⁶⁴³ רש"י. בגירסא אחרת: הלוויים היו מולין, כנראה שנולדו כבר מולים.

ה',¹⁶⁴² וְתִרְתֶּהָ לְיִשְׂרָאֵל וְרֵאוּיִים שֶׁבֶט לֹוִי לְהוֹרוֹת לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַתּוֹרָה, יְשִׁימוּ קְטוֹרֶה בְּאַפְּךָ שֶׁבֶט לֹוִי יִקְטִירוּ לִפְנֵיךָ אֶת הַקְּטוֹרֶת בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ,¹⁶⁴³ וְכָלִיל עַל מִזְבְּחֶךָ וְכֵן יַעֲלוּ שֶׁבֶט לֹוִי קֶרְבָּנוֹת עוֹלָה כְּלִיל עַל הַמִּזְבְּחוֹת שֶׁלֶךְ. קֶרְבֵּן עוֹלָה מוֹקֶרֶב כּוֹלוֹ עַל הַמִּזְבֵּחַ וְאִין קֶרְבֵּן בֶּשֶׂר הַעוֹלָה נֹאכַל כֻּלָּל¹⁶⁴⁴: (יֵא) בְּרֶךְ יְקִיָּק חֵילֹוֹ ה', תִּבְרַךְ אֶת נִכְסָיו שֶׁל שֶׁבֶט לֹוִי,¹⁶⁴⁵ וּפְעֵל יְדִיו תִּרְצֶה ה', תִּתְרַצֶּה לִקְבַּל אֶת הַקֶּרְבָּנוֹת שֶׁמִּקְרִיבִים בְּנֵי שֶׁבֶט לֹוִי. הַקֶּרְבֵּת הַקֶּרְבָּנוֹת הִיא פּוֹעֵל יְדִיו שֶׁל שֶׁבֶט לֹוִי,¹⁶⁴⁶ מִחֵץ מִתְנַיִם קָמְיוֹ אֵתָהּ (ה') תִּמְחֹץ מִכָּה חֲזָקָה שֶׁנִּקְרָאת מִכַּת מוֹתֵנִיִּים אֵת מִי שֶׁקָּם עַל שֶׁבֶט לֹוִי, שׁוֹנְאִיו שֶׁל שֶׁבֶט לֹוִי,¹⁶⁴⁷ וּמִשְׁנָאִיו מִן יְקוּמוֹן אֵת שׁוֹנְאִיו שֶׁל שֶׁבֶט לֹוִי תִּמְחֹץ, וְלֹא תִיתֵן לְשׁוֹנְאֵי שֶׁבֶט לֹוִי לְקוֹם¹⁶⁴⁸: (יב) לְבְנֵימֵן אָמַר אֵת שֶׁבֶט בְּנִימֵן בִּירַךְ מֹשֶׁה: יְדִיד יְקִיָּק (בְּנִימֵן – אֵתָהּ) חֲבִיב ה',¹⁶⁴⁹ יִשְׁכֵּן לְבִטָּח עָלָיו ה' יִשְׂרָה עֲלוֹי (עַל שֶׁבֶט בְּנִימֵן) בְּבִטְחָה,¹⁶⁵⁰ חֲפָף עָלָיו כָּל הַיּוֹם ה' מִגֵּן עַל שֶׁבֶט בְּנִימֵן לְעוֹלָם, שֶׁהִרִי מִשְׁנַבְחָרָה יְרוּשָׁלַיִם, לֹא שֶׁרְתָה שְׂכִינָה בְּמִקּוֹם אַחֵר,¹⁶⁵¹ וּבֵין כְּתָפָיו שָׁכֵן וּבְחֻלְקוֹ שֶׁל שֶׁבֶט בְּנִימֵן בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל תִּשְׂרָה הַשְּׂכִינָה, כְּלוֹמַר: בֵּית הַמִּקְדָּשׁ יִהְיֶה בְּחֻלְקוֹ שֶׁל שֶׁבֶט בְּנִימֵן¹⁶⁵²: (יג) וְלִיוֹסֶף אָמַר אֵת שֶׁבֶט יוֹסֶף בִּירַךְ מֹשֶׁה בְּבִרְכָה הַבְּאָה: מִבְּרַכַּת יְקִיָּק אֶרְצוֹ אֶרְצוֹ שֶׁל יוֹסֶף מְבוֹרַכַת מֵאֵת ה',¹⁶⁵³ מִמֶּגֶד (אֶרְצוֹ שֶׁל שֶׁבֶט יוֹסֶף) מִגְדַלְת מַעֲדָנִים וּמִינֵי מִתִּיקָה,¹⁶⁵⁴ שְׁמִים מִטָּל (אֶרְצוֹ שֶׁל שֶׁבֶט יוֹסֶף מִגְדַלְת מַעֲדָנִים וּמִינֵי מִתִּיקָה), הַיּוֹת וַיֵּשׁ בְּרַכָּה שֶׁטַל שִׁיורֵד מִהַשְּׁמַיִם עַל נַחֲלָתוֹ שֶׁל יוֹסֶף,¹⁶⁵⁵ וּמִתְהוֹם רִבְצָת תִּתַּח וּמִהַתְהוֹם עוֹלִים מִים וּמִלְחָלְחִים מִתַּחַת לְאַרְץ שֶׁל נַחֲלַת שֶׁבֶט יוֹסֶף¹⁶⁵⁶: (יד) וּמִמֶּגֶד תְּבוּאָת שְׁמֶשׁ אֶרְצוֹ שֶׁל יוֹסֶף גַּם מִצְמִיחָה מִינֵי מִתִּיקָה בִּזְכוּת הַשֶּׁמֶשׁ הַזּוֹרַחַת עֲלֶיהָ,¹⁶⁵⁷ וּמִמֶּגֶד גְּרֵשׁ יְרֻחִים וְכֵן מוֹצִיאָה אֶרְצוֹ שֶׁל יוֹסֶף מִינֵי מַעֲדָנִים וּמִינֵי מִתִּיקָה שֶׁהַתְּבַשְׁלוֹ עַל יְדֵי הַלְּבָנָה¹⁶⁵⁸: (טו) וּמִרְאֵשׁ הַרְרֵי קָדֶם הַהָרִים שֶׁבְּחֻלְקוֹ שֶׁל יוֹסֶף גּוֹרְמִים שֶׁתְּבוּאָתוֹ מִתְּבַשְׁלַת לִפְנֵי שֶׁאֵר הַתְּבוּאָה בְּאַרְץ,¹⁶⁵⁹ וּמִמֶּגֶד גְּבְעוֹת עוֹלָם מַעֲדָנֵי הַפִּירוֹת שֶׁבְּהָרִים שֶׁבְּנַחֲלָתוֹ שֶׁל יוֹסֶף מוֹצִיאִים פִּירוֹת לְלֹא הַפְּסָקָה¹⁶⁶⁰: (טז)

¹⁶⁴² אונקלוס ורש"י.

¹⁶⁴³ אונקלוס.

¹⁶⁴⁴ רש"י. כליל, היינו עולה שעולה כליל לה'.

¹⁶⁴⁵ אונקלוס. א"ע: את הביכורים ואת המעשר. רמב"ן: שלא יתמעטו בגלל עבודתם במקדש. כלי יקר: את כוחו, היות והתורה מתישה את כוחו של האדם.

¹⁶⁴⁶ אונקלוס.

¹⁶⁴⁷ רש"י. בפירוש נוסף כותב רש"י שהכוונה היא למלכות חשמונאי.

¹⁶⁴⁸ אונקלוס ורש"י. ספורנו: הכוונה היא למערערים על הכהונה כמו קרח ועוזיה המלך.

¹⁶⁴⁹ תרגום יונתן.

¹⁶⁵⁰ אונקלוס. ספורנו: המלך שייצא ממנו, שאול, יהיה בטוח, ועשרת השבטים לא ימרדו בו. כלי יקר: בגלל שה' בירך את בנימין ב"טרף", ואין מי שטורף בטוח במזונותיו, השלים משה את ברכתו של יעקב ואמר שיאכל בבטחה.

¹⁶⁵¹ אונקלוס + רש"י.

¹⁶⁵² אונקלוס, אך לא פירש במדויק את המילים "בין כתפיו". רש"י: כשם שהכתף היא הגבוה שבאיבריו של האדם, כך ביהמ"ק היה בנוי בגובה נחלתו של בנימין. א"ע: אמצע נחלתו. בפירושו השני כתב רש"י.

¹⁶⁵³ אונקלוס.

¹⁶⁵⁴ רש"י.

¹⁶⁵⁵ רש"י.

¹⁶⁵⁶ רש"י.

¹⁶⁵⁷ רש"י.

¹⁶⁵⁸ רש"י בפירושו הראשון וכן אונקלוס. בפירושו השני: ארצו מגרשת את הפירות ומוציאה אותם פעם בחודש.

א"ע: לחות הירח גורמת לפירות לצמוח טוב יותר.

¹⁶⁵⁹ רש"י בפירושו הראשון, וכן א"ע. בפירושו השני כתב שההרים שבחלקו של יוסף הם מראש, דהיינו שנבראו ראשונים.

¹⁶⁶⁰ אונקלוס ורש"י.

וּמִמֶּנּוּ אֶרֶץ וּמְלֵאָה טוֹב אֲרָצוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְרִיבּוֹי הַתְּבוּאָה שִׁישׁ בָּהּ,¹⁶⁶¹ וְרִצּוֹן שְׂכָנֵי סָנָה (כֹּל הַטוֹב הַזֶּה) יָבוֹא מֵרְצוֹנֵנוּ שֶׁל שׁוֹכֵן הַסָּנָה, ה'. מִשֶּׁה מִכְנָה אֶת ה' בְּשֵׁם שְׂכָנֵי סָנָה מִשׁוֹם שֶׁה' הַתְּגִלָּה אֵלָיו לְרֵאשׁוֹנָה בְּסָנָה,¹⁶⁶² תְּבוּאָתָה לְרֵאשׁ יוֹסֵף תְּבוּאָה בְּרַכָּה זוֹ, הַבְּרַכָּה בַּה בְּרַכְתִּי אֶת יוֹסֵף, עַל רֵאשׁוֹ שֶׁל יוֹסֵף,¹⁶⁶³ וְלִקְדֹד נְזִיר אֲחִיו תְּבוּאָה בְּרַכָּה זוֹ עַל רֵאשׁוֹ שֶׁל "נְזִיר אַחִיו" שֶׁהוּא כִּינּוּי נוֹסֵף לְיוֹסֵף וּמִשְׁמַעוֹתוֹ: אָדָם שֶׁהוֹפֵרשׁ מֵאַחִיו, עַל יָדֵי שְׂאֵחֵיו מִכְרוּ אוֹתוֹ (יֵשׁ כַּאֲן כְּפִילוֹת עַל צִלְע הַפְּסוֹק הַקּוֹדֵם כְּדֹרֵךְ הַשִּׁירָה וְהַבְּרַכּוֹת)¹⁶⁶⁴: (יז) בְּכֹר שׁוֹרוֹ אִישׁ חָשׁוּב שִׁיִּצֵּא מִיוֹסֵף, יְהוֹשֻׁעַ, שֶׁהוּא כְּמֶלֶךְ, יִהְיֶה חֲזַק כְּמוֹ שׁוֹר,¹⁶⁶⁵ הָדָר לוֹ יִהְיֶה לִיהוֹשֻׁעַ הַדָּר וְזֵיו,¹⁶⁶⁶ וְקִרְנֵי רָאִם קִרְנֵי קִרְנֵי שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ יִהְיוּ יְפוֹת וְחֲזָקוֹת כְּמוֹ קִרְנֵיִם שֶׁל רֵאִם. מִשֶּׁה מִדְּמָה בְּדִמּוּי זֶה אֶת חוּזְקוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ, בְּהֵם עִם קִרְנֵי הַרְאִם אֱלֹהִים, עַמִּים נִגְחָ וְיָחִדוּ אֶפְסֵי אֶרֶץ יִנְגַח יְהוֹשֻׁעַ אֶת שְׁלֵשִׁים וְאַחַד הַמְּלָכִים שֶׁבְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל,¹⁶⁶⁷ וְהֵם רְבִבּוֹת אֶפְרַיִם אֶפְסֵי הָאָרֶץ הֵם עֲשָׂרוֹת הָאֲלָפִים שֶׁהֵרַג יְהוֹשֻׁעַ שֶׁהִיא מִשְׁבֵּט אֶפְרַיִם,¹⁶⁶⁸ וְהֵם אֲלָפֵי מְנִשָּׁה הֵם, אֶפְסֵי הָאָרֶץ, הֵם גַּם הָאֲלָפִים שֶׁהֵרַג גִּדְעוֹן שֶׁהִיא מִשְׁבֵּט מְנַשֶּׁה¹⁶⁶⁹: (יח) וְלִזְבוּלָן אָמַר אֶת שֶׁבֶט זְבוּלוֹן בִּירֵךְ מִשֶּׁה בְּבִרְכָה הַבָּאָה (שֶׁבֶט יִשְׁשַׁכֵּר נִכְלָל גַּם הוּא בְּתוֹךְ בְּרַכַּת זְבוּלוֹן כְּפִי שֶׁנִּרְאָה), שְׁמַח זְבוּלוֹן בְּצִאֲתָךְ שֶׁבֶט זְבוּלוֹן יִשְׁמַח לְעִסּוֹק בְּסַחֲוֹרָה,¹⁶⁷⁰ וְיִשְׁשַׁכֵּר בְּאַהֲלֵיךְ שֶׁבֶט יִשְׁשַׁכֵּר יִצְלִיחַ כְּשִׁיבֵב לְלִמּוּד תּוֹרָה¹⁶⁷¹: (יט) עַמִּים שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל,¹⁶⁷² הָרַר יִקְרָאוּ יִתְכַנְסוּ לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ,¹⁶⁷³ שָׁם בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, יִזְבְּחוּ וְזָבְחוּ צֶדֶק שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל יִקְרִיבוּ קִרְבָּנוֹת לְרִצּוֹן ה'.¹⁶⁷⁴ הַתְּאֲסָפוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ בְּשִׁלֶּשֶׁת הָרְגָלִים הִיא עַל פִּי קְבִיעַת הַמוֹעֵדִים שֶׁקָּבַע שְׁבִט יִשְׁשַׁכֵּר וְלָכֵן נִקְבַּע פְּסוֹק זֶה בְּבִרְכַּתוֹ שֶׁל יִשְׁשַׁכֵּר, כִּי שְׁפַע יָמִים יִינָקוּ אֶת הַשְּׁפַע שֶׁל הַיָּם, שְׁבִטֵי יִשְׁשַׁכֵּר וְזְבוּלוֹן יִהְיוּ יוֹנְקִים, וְשִׁפְעַ זֶה יָבוֹא לָהֶם בְּלִי מֵאַמֶּץ כְּמוֹ שֶׁתִּינּוֹק לֹא צָרִיךְ לְהִתְאַמֵּץ כְּדִי לִינּוֹק,¹⁶⁷⁵ וְשְׁפוּנֵי טְמוּנֵי חוֹל גַּם דְּבָרֵי עֵרֶךְ שְׁמִכּוֹסִים וְטְמוּנִים בְּחוֹל יִהְיוּ לְשְׁבִטֵי זְבוּלוֹן וְיִשְׁשַׁכֵּר, כְּמוֹ הַחִילָזוֹן שֶׁמִּמֶּנּוּ הָיוּ מִפִּיקִים אֶת הַתְּכֵלֶת וְזִכְכוּת לְבָנָה שֶׁהִיא מְאוּד יִקְרָה, וְכֵן יִתְפָּרְסוּ שְׁבִטֵי יִשְׁשַׁכֵּר וְזְבוּלוֹן לְלֹא מֵאַמֶּץ, וְכֵן יִהְיֶה לָהֶם פְּנָאֵי לְעִסּוֹק בְּתוֹרָה¹⁶⁷⁶: (כ) וְלִגְדֵי אָמַר בְּבִרְכָה זוֹ בִּירֵךְ מִשֶּׁה אֶת שֶׁבֶט גֹּד: בְּרִוֶּךְ מְרַחֵב גֹּד בְּרוּךְ ה' שֶׁהוּא מֵרַחֵב אֶת נַחְלָתוֹ שֶׁל שֶׁבֶט גֹּד

¹⁶⁶¹ אונקלוס. רמב"ן: הכוונה ב"מלואה" היא גם לאנשים והחיות, הכל יתברך.
¹⁶⁶² רש"י. ספורנו ואוה"ח: רצון ה' שאמר בסנה "עימו אנכי בצרה" יבוא ליוסף. רמב"ן כתב כשני הפירושים: או שהארץ מתברכת בגלל רצון ה' שוכן הסנה, או שרצון ה' יגיע לראש יוסף. א"ע בשמות ג', ב' כתב את פירושו של רבי ישועה שה' שכן בסנה והקשה על כך שהרי על ידי התגלות אחת של ה' בסנה, אין זה נקרא שה' שוכן בסנה. לכן פירש הא"ע שהכוונה היא שמקום יבש נקרא סנה, בגלל הדימוי לסנה שהוא קוץ יבש, ומשה בירך שתבא רוויה למקום היבש ע"י ברכתו של ה'.
¹⁶⁶³ רש"י.
¹⁶⁶⁴ אונקלוס ורש"י. ספורנו: יוסף ראוי לברכה "עימו אנכי בצרה" היות והיה קודקוד, מלך, ובכ"ז עזר לאחיו.
¹⁶⁶⁵ רש"י.
¹⁶⁶⁶ אונקלוס ורש"י.
¹⁶⁶⁷ רש"י.
¹⁶⁶⁸ רש"י. א"ע: הכוונה היא לברכת יעקב שאמר ששבט אפרים יהיה גדול יותר משבט מנשה.
¹⁶⁶⁹ רש"י.
¹⁶⁷⁰ רש"י. אונקלוס וא"ע: כשאתה יוצא למלחמה.
¹⁶⁷¹ רש"י והזכיר בפירושו גם את עניין קביעת החודשים, וכן פירש אונקלוס.
¹⁶⁷² אונקלוס.
¹⁶⁷³ אונקלוס.
¹⁶⁷⁴ אונקלוס.
¹⁶⁷⁵ רש"י + דעת מקרא.
¹⁶⁷⁶ רש"י. בפירושו השני כתב רש"י שעמים, היינו אומות העולם שבאים לסחור עם זבולון, יצלו את ההזדמנות ויעלו לביהמ"ק, וכן פירש ספורנו. א"ע: יהיה להם עושר כ"כ גדול עד שיצטרכו להטמין עושר זה בחול, וכדי להודות לה' על כל העושר הזה, יעלו לביהמ"ק כדי לזבוח לה' קרבנות.

(שהרי נחלתו של גד הייתה גדולה מאוד),¹⁶⁷⁷ בְּלִבְיָא שְׁבַט גַּד גִּבּוּרִים כְּמוֹ לְבִיָּא, היכולה לטרוף את כל מי שקם עליה,¹⁶⁷⁸ וְטָרַף זְרוּעַ אָף קָדְקֵד כְּשֶׁשֶׁבֶט גַּד הֵרַג אוֹיֵב, הוא היה חותך את הראש יחד עם הזרוע. כלומר: הגיבורים משבט גד היו כל כך גיבורים שהיו יכולים להרוג מישהו על ידי שהיו חותכים במכה אחת את הראש והזרוע,¹⁶⁷⁹ (כא) וַיֵּרָא רֵאשִׁית לֹא שֶׁבֶט גַּד רָאָה שְׁהוּא צָרִיךְ לִזְכוּת בְּנַחֲלָה מִיַּד בְּהַתְחַלַּת חֲלוֹקֵת הַנַּחֲלוֹת, ולכן שבט גד קיבל את חלקו בעבר הירדן המזרחי,¹⁶⁸⁰ כִּי שָׁם בְּנַחֲלָתוֹ, חֲלָקֵת מַחֲקֵק סָפוֹן (הסיבה לכך ששבט גד רצה את נחלתו בעבר הירדן המזרחי היא) מכיוון ששם נמצא קברו של משה שאין אדם יודע את מקום קבורתו,¹⁶⁸¹ וַיֵּתֵא רֵאשִׁי עִם מֹשֶׁה רִבִּינוּ הֵלֶךְ בְּרֹאשׁ הָעָם,¹⁶⁸² צִדְקָת יִקְוֶה עֲשֵׂה מֹשֶׁה רִבִּינוּ עֲשֵׂה זְכוּיֹת לִפְנֵי ה', ובכך מובטח לו חלק לעולם הבא. זאת הסיבה ששבט גד רצה לקבל נחלה ליד קברו של משה, כדי שהשבט ייכנס עם משה לעולם הבא,¹⁶⁸³ וּמִשְׁפָּטָיו עִם יִשְׂרָאֵל וְכֵן לִימַד מֹשֶׁה רִבִּינוּ אֶת עַם יִשְׂרָאֵל אֶת מִשְׁפָּטֵי ה',¹⁶⁸⁴ (כב) וַלְדָן אָמַר אֶת שֶׁבֶט דָּן בִּירֵךְ מֹשֶׁה בְּבִרְכָה הַבָּאָה: דָּן גּוֹר אַרְיָה דָּן, אתה תקיף כמו גור של אריה,¹⁶⁸⁵ יִזְנֶק מִן הַבְּשָׁן אֲרָצוֹ שֶׁל שֶׁבֶט דָּן שׁוֹתָה מְזִינֻקוֹ שֶׁל הַנְּהַר שִׁיּוּצָא מֵהַבְּשָׁן¹⁶⁸⁶: (כג) וְלִנְפֹתָלִי אָמַר אֶת שֶׁבֶט נִפְתָּלִי בִּירֵךְ מֹשֶׁה בְּבִרְכָה הַבָּאָה: נִפְתָּלִי שְׁבַע רִצּוֹן אֲרָצוֹ שֶׁל שֶׁבֶט נִפְתָּלִי תִשְׁבִּיעַ אֶת כָּל יוֹשְׁבֵיָהּ,¹⁶⁸⁷ וּמִלֵּא בְּרִבְתָּ יִקְוֶה אֲרָצוֹ שֶׁל נִפְתָּלִי תִהְיֶה מְלֵאָה בְּבִרְכוֹת לִפְנֵי ה',¹⁶⁸⁸ יָם וַדְרוֹם יִרְשָׁה אֶתָּה, שֶׁבֶט נִפְתָּלִי, תִּירֶשׁ אֶת יָם הַכִּינֶרֶת וְאֶת חֶבֶל הָאֲרָץ שֶׁמְדֻרוֹם לְכִינֶרֶת¹⁶⁸⁹: (כד) וְלֵאשֶׁר אָמַר אֶת שֶׁבֶט אֲשֶׁר בִּירֵךְ מֹשֶׁה בְּבִרְכָה הַבָּאָה, בְּרוּךְ מְבַנֵּים אֲשֶׁר שֶׁבֶט אֲשֶׁר יִתְבָּרַךְ בְּהִרְבֵּה בָנִים,¹⁶⁹⁰ יְהִי רִצּוֹי אֲחֵיו

¹⁶⁷⁷ רש"י וספורנו. א"ע: בגלל גבורתו של שבט גד, כולם היו בורחים ממנו, וכך נחלתו גדלה.

¹⁶⁷⁸ רש"י.

¹⁶⁷⁹ רש"י.

¹⁶⁸⁰ רש"י וא"ע. אוה"ח: "ראשית" היינו התורה, ובני גד יזכו בתורה בזכות שהם קיבלו את הנחלה שם קבור משה. פירוש נוסף הוא שמשה רבינו כבר לא חשש שלא ייכנס לגן עדן למרות שלא נכנס לא"י, היות ונקבר בתחילת הנחלה שקיבלו ישראל, והרי זה נחשב כבר שנכנס לא"י.

¹⁶⁸¹ רש"י. א"ע: ראו ארמונות האמורי טמונים בחול. לפירושו: חלקת – חלק. מחוקק – שליט, והיינו האמורי שהיה עם חזק, ספון – טמון.

¹⁶⁸² אונקלוס ורש"י בפירושו השני וספורנו. בפירושו הראשון כתב רש"י שהכוונה היא לגד שהיה הולך בתור חלוץ לפני המחנה, ובכך קיים את צדקת ה', שקיים דברו שהלך לפני המחנה.

¹⁶⁸³ אונקלוס, רש"י בפירושו השני ותרגום יונתן. בפירושו הראשון כתב רש"י שהכוונה היא לשבט גד שקיים את דברו, והלך כחלוץ לפני ה' ובכך היה צדיק לפני ה'.

¹⁶⁸⁴ אונקלוס, רש"י בפירוש השני ותרגום יונתן. לפירוש הראשון ברש"י המפרש שמדובר על שבט גד, יש לומר שהכוונה היא שמשפטי, היינו שדינו היה שווה לדין עם ישראל, והיה יוצא למלחמה כמו שאר עם ישראל. ספורנו: משה עשה צדקה עם ישראל שביאר להם את התורה בעבר הירדן, ואח"כ שפט את כל מי שהיה זקוק לשפיטה, כמו ששמואל עשה לפני שמת.

¹⁶⁸⁵ אונקלוס. בלי יקר: היות ויעקב בירך את דן שישפוט את ישראל, צריך להיות תקיף כמו אריה.

¹⁶⁸⁶ אונקלוס ורש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני כתב רש"י שכשם שזינוקו של הנהר מתפצל לשניים, כך שבט דן נחל בשני מקומות. א"ע: דימה את חוזקו של דן לאריה שמזנק בכל כוחו בבשן. ספורנו: האריה אינו מזנק לטרוף בבשן, אא"כ הוא בטוח שיצליח לטרוף, כך שבט דן יהיה בטוח לצאת ולכבוש את הארצות משונאיו. רש"י. א"ע: שבט נפתלי יהיה שבע רצון, מרוצה. ספורנו: איני צריך להתפלל על נחלתך נפתלי, היות ונחלתך משובחת ומוצאה את פירות גינוסר. רמב"ן: נפתלי יהיה שבע ומלא ברצון וברכתי ה', ושבע רצון מוסב על המשך הפסוק. כמו"כ פיר פסוק זה עפ"י הקבלה.

¹⁶⁸⁷ אונקלוס.

¹⁶⁸⁸ אונקלוס ורש"י.

¹⁶⁸⁹ אונקלוס ורש"י.

¹⁶⁹⁰ רש"י, וכתב שאינו יודע כיצד ברכה זו התקיימה. רמב"ן כתב שייתכן שהכוונה היא למ"ש בדברי הימים: "כל אלה בני אשר ראשי בית האבות ברורים גבורי חילים ראשי הנשיאים...". אונקלוס: ברכתו של אשר תהיה מעל לברכות שאר אחיו. רשב"ם ורמב"ן: אחיו, הבנים, יברכו את אשר, בגלל שיהנו מהשמן שלו. ספורנו: בד"כ האחים מקנאים בעשיר, אך אצל אשר אחיו יברכו אותו למרות עשירותו ובך יהיה יותר מבורך מבניו.

שבט אשר יתרצה לפני אחיו בכך שייתן לאחיו שמנים ומטעמים,¹⁶⁹¹ וְטַבַּל בְּשֶׁמֶן רְגֵלוֹ לִשְׁבֹּט אֲשֶׁר יִהְיֶה הרבה מעדני מלכים¹⁶⁹²: (כה) עכשיו פונה משה אל כלל ישראל ולא אל שבט מסויים:¹⁶⁹³ בְּרִזְלֹ וְנַחֲשֶׁת מְנַעֲלָיָהּ כְּשִׂישֵׁי יִשְׂרָאֵל יִשְׁבוּ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הֵם יִהְיוּ כֹל כַּךְ גִּיבּוּרִים, עד שיהיה הדבר נחשב כאילו ארץ ישראל סגורה במנעולים של ברזל ונחושת, וכך לא יוכלו אויביהם להיכנס,¹⁶⁹⁴ וְכִימִיָּהּ כִּימֵי צַעִירוֹתָךְ, דְּבִבְאָהּ יִהְיוּ ימי זקנותך, שלא תתמוטט כמו שרגילים הזקנים (דבאך מלשון זב, כאשר אדם זקן הוא זב ומתמוטט)¹⁶⁹⁵: (כו) אֵינִי כָּאֵל יִשְׂרוּן אֵין כמו אלוקי ישורון, אלוקי ישראל,¹⁶⁹⁶ רִכַּב שָׁמַיִם בְּעֶזְרָךְ שְׁכִינְתוֹ שֶׁל ה' בשמים היא זו שעוזרת לך,¹⁶⁹⁷ וּבְגִבּוֹתָיו וְתוֹקְפוֹ שֶׁל ה',¹⁶⁹⁸ שְׁחָקִים נִמְצָא מֵעַל הַשְּׁמַיִם¹⁶⁹⁹: (כז) מְעַנָּה אֱלֹהֵי קֹדֶם הַשְּׁחָקִים הֵם מְקוּם מַעוֹנוֹ שֶׁל ה',¹⁷⁰⁰ וּמִתַּחַת זְרַעַת עוֹלָם מִתַּחַת לַשְּׁחָקִים נִמְצָאִים הָאֲנָשִׁים הַחֹזְקִים בעולם, כמו סיחון ועוג,¹⁷⁰¹ וְיִגְרֵשׁ מִפְּנֵיךָ אוֹיֵב ה' גִּרֵשׁ מִפְּנֵיךְ אֶת אוֹיֵבֶיךָ, וַיֹּאמֶר הַשֹּׁמֵד ה' אִמְרָ לְךָ לְהַשְׁמִיד אֶת אוֹתָם אוֹיֵבִים¹⁷⁰²: (כח) וַיִּשְׁבֶּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח כֹּל אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל יֵישֵׁב בְּצוּרָה בְּטוּחָה, בְּדָד מְרֹב בִּיטְחוֹן יִכּוֹל כֹּל אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל לִשְׁבֹּט לִבָּד, ואינו צריך לדאוג שיבואו להתקיף אותו אם הוא יישב לבד,¹⁷⁰³ עֵינַי יַעֲקֹב (בני ישראל ישבו בביטחון) כמו הברכה שברכס יעקב,¹⁷⁰⁴ אֵל אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל העושה דגן ותירוש (יישב כל אחד מהם בטח בדד), אֶף שָׁמַיִם גַּם הַשְּׁמַיִם שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,¹⁷⁰⁵ יַעֲרְפוּ טָל יִיטוֹף מֵהֶם טַל¹⁷⁰⁶: (כט) אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִשֶׁה רַבִּינוּ פּוֹנֵה אֶל עַם יִשְׂרָאֵל וְאוֹמֵר לָהֶם: אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל, מִי כְמוֹךָ אֵין עִם כְּמוֹ עַם יִשְׂרָאֵל,¹⁷⁰⁷ עַם נוֹשֵׁעַ בִּיקוּק ה' מוֹשִׁיעַ אוֹתָךְ,¹⁷⁰⁸ מִגֵּן עֶזְרָךְ וְתַקִּיפוֹתוֹ שֶׁל ה' עוֹזֶרֶת לְךָ וּמוֹשִׁיעָה אוֹתָךְ,¹⁷⁰⁹ וְאֲשֶׁר חָרַב גְּאוֹתֶיךָ בְּכוּחוֹ שֶׁל ה' אֶתָּה (עם ישראל) תִּנְצַח בְּמַלְחָמוֹת בְּעֶזְרַת הַחַרְבוֹת

¹⁶⁹¹ רש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני כתב שבנותיו יהיו רצויות לאחיו, כולם ירצו להתחתן איתם, ונישאו לכהנים גדולים שנמשכו בשמן זית.
¹⁶⁹² אונקלוס. רש"י: הכוונה היא לשמן.
¹⁶⁹³ רש"י.
¹⁶⁹⁴ רש"י בפירושו הראשון. בפירושו השני כתב שארצו של אשר שהייתה מנעולה של א"י, שער הכניסה לא"י, הייתה מלאה בהרים שחוצבים מהם ברזל ונחושת וכן פירש הא"ע. אונקלוס תרגם מעין הפירוש הראשון של רש"י וכתב שהתקיפים שבא"י הם כמו ברזל ונחושת.
¹⁶⁹⁵ רש"י בפירושו הראשון וכן תרגם אונקלוס וכן פירש א"ע ודחה פירוש שהכוונה היא מלשון "דובים". בפירושו השני כתב שבימך, הימים שאתה מקיים את רצון ה', הארצות ידאבו לך ויזובו לך כסף וזהב. ספורנו: כמו כניסתך לארץ, שהם ימך הראשונים בא"י, כך יהיו הימים לאחר שתישאר בארץ ימים רבים, כלומר: שתזכו להישאר בארץ ימים רבים. רמב"ן: כל ימך יהיה השמן זב מארצך.
¹⁶⁹⁶ אונקלוס. רש"י: הפנייה היא לישראל, לישראל, שידעו שאין כה'.
¹⁶⁹⁷ אונקלוס ורש"י.
¹⁶⁹⁸ אונקלוס.
¹⁶⁹⁹ אונקלוס. א"ע: השחקים עומדים ע"י ה'.
¹⁷⁰⁰ רש"י. אונקלוס: אלוקי קדם, הכוונה היא שמקדם ברא את העולם במאמרו. א"ע: המעון שלנו, של עם ישראל הוא אלוקי קדם, ומעון היינו מחסה.
¹⁷⁰¹ רש"י. א"ע: זרועות העולם שנמצאים בארץ משלימים את מחסו של ה' בשמיים. ספורנו: בשמיים ה' מנהיג את הדברים הנצחיים, ובארץ מנהיג את מה שמתכלה, והנהגה עימהם קרויה זרועות עולם.
¹⁷⁰² רש"י.
¹⁷⁰³ רש"י.
¹⁷⁰⁴ אונקלוס ורש"י.
¹⁷⁰⁵ אונקלוס.
¹⁷⁰⁶ אונקלוס ורש"י. ספורנו: הכוונה היא שלעתיד, הארץ תסתפק בטל, כמו שהיה אמור להיות לפני חטא אדם הראשון.
¹⁷⁰⁷ אונקלוס.
¹⁷⁰⁸ אונקלוס.
¹⁷⁰⁹ אונקלוס.

והגיבורים שלך,¹⁷¹⁰ וַיִּכְחָשׁוּ אֵיבֶיךָ לְךָ הָאוֹיְבִים שֶׁלְךָ יִשְׁקְרוּ לְךָ מְרֹב פֶּחַד, כְּמוֹ שֶׁעָשׂוּ הַגְּבַעוֹנִים,¹⁷¹¹ וְאַתָּה עַל בְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ אֶתְּךָ אֶתְּךָ תִּדְרֹךְ עַל צוּאָרֵי מַלְכֵיהֶם שֶׁל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לְאוֹת נִיצְחוֹן¹⁷¹²:

דברים פרק לד

(א) וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעֲרַבְתָּ מוֹאָב אֶל הַר נָבו מִשֶּׁה רִבִּינוּ עִלָּה מֵעֲרַבְתָּ מוֹאָב לְהַר נָבו, כְּמוֹ שֶׁהָיָה צִוּוּהוּ אוֹתוֹ בְּסוּף פְּרִשֵׁת הָאֲזִינוֹ, רֹאשׁ הַפְּסָגָה (מִשֶּׁה עִלָּה אֶל) פִּסְגַּת הַר נָבו,¹⁷¹³ אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרִחוֹ הַר נָבו נִמְצָא בְּמִזְרַחָהּ שֶׁל הָעִיר יְרִחוֹ, וַיִּרְאֶהוּ יְקֹנֵק אֶת כָּל הָאָרֶץ ה' הָרְאָה לְמֹשֶׁה אֶת כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וְעַכְשֵׁיו מִפְּרִשֵׁת הַתּוֹרָה מֵה' ה' הָרְאָה לְמֹשֶׁה:¹⁷¹⁴ אֶת הַגְּלִעָד עַד דָּן ה' הָרְאָה לְמֹשֶׁה אֶת כָּל אֶרֶץ הַגְּלִעָד עַד לְנַחֲלַת שְׁבַט דָּן:

(ב) וְאֵת כָּל נַפְתָּלִי וְאֵת אָרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל אָרֶץ יְהוּדָה עַד הַיָּם הָאֲחֵרֹן וְכֵן הָרְאָה ה' לְמֹשֶׁה אֶת כָּל נַחֲלַת שְׁבַטֵי נַפְתָּלִי, אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה, וְכֵן אֶת נַחֲלַת שְׁבַט יְהוּדָה עַד לִים הַתִּיכוֹן¹⁷¹⁵: (ג) וְאֵת הַנְּגֹב וְכֵן הָרְאָה ה' לְמֹשֶׁה אֶת הַנְּגֹב, וְאֵת הַכְּפָר בְּקַעַת יְרִחוֹ עֵיר הַתְּמָרִים עַד צֶעַר וְכֵן הָרְאָה ה' לְמֹשֶׁה אֶת כָּל הַכִּיכָר שֶׁנִּמְצְאָה בְּבַקְעַת יְרִחוֹ עַד לְמִקּוֹם שֶׁנִּקְרָא צוּעָר: (ד) וַיֹּאמֶר יְקֹנֵק אֵלָיו ה' אִמְרָה אֵל מֹשֶׁה: זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזֶרְעֶךָ אֶתְנַנֶּה זֹאת הָאָרֶץ שְׂאֵמְרָתִי לְכָל אֶחָד מֵהָאֲבוֹת שֶׁאֵתָּן אוֹתָהּ לְזֶרְעִי, הָרְאִיתִיךָ בְּעֵינַיִךְ וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹד הָרְאִיתִי לְךָ, מֹשֶׁה, אֶת הָאָרֶץ, אֲדָךְ לֹא תַעֲבֹד אֶת הַיִּרְדֵּן כִּדִּי לְהִיכַנֵּס אֵלָיָהּ: (ה) וַיָּמַת שֵׁם מֹשֶׁה עֶבֶד יְקֹנֵק בְּאָרֶץ מוֹאָב עַל פִּי יְקֹנֵק מִשֶּׁה עֶבֶד ה' מֵת בְּהַר נָבו שְׁבַתֵּי מוֹאָב עַל פִּי צִוּוּי ה'¹⁷¹⁶: (ו) וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בְּגִי בְּאָרֶץ מוֹאָב מוֹל בֵּית פְּעוֹר ה'¹⁷¹⁷ קִבֵּר אֶת מֹשֶׁה בְּשִׁפּוּלֵי הַר נָבו שֶׁנִּמְצָא בְּאָרֶץ מוֹאָב מוֹל בֵּית פְּעוֹר,¹⁷¹⁸ וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה אִין אִף אָדָם שִׂוְדַע אֶת הַמִּקּוֹם הַמְדוּיָק שֶׁבּו נִקְבַּר מֹשֶׁה עַד הַיּוֹם הַזֶּה, עַד לְזִמְנָן בּו כְּתַב יְהוֹשֻׁעַ אֶת שְׁמוֹנֵת הַפְּסוּקִים הָאֲחֵרֹנִים שֶׁל סֵפֶר הַתּוֹרָה¹⁷¹⁹: (ז) וּמֹשֶׁה בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בְּמָתוֹ מִשֶּׁה רִבִּינוּ הָיָה בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים (120) שָׁנִים בְּשַׁעַת שְׁמֹתוֹ, לֹא כָהֵתָה עֵינָיו הָעֵינַן שֶׁל מֹשֶׁה לֹא הִפְכָה לְהִיּוֹת כְּהֵה, אֲלֵא מֹשֶׁה רָאָה בְּעֵינָיו כְּפִי שְׂרָאָה בְּהַיְמֵי צַעֲיֻרוֹתוֹ,¹⁷²⁰ וְלֹא נָס לְחָזָה לֹא שֶׁלֹּט רִיקְבוֹן בְּלַחְלוּחִית שֶׁל מֹשֶׁה, אֲלֵא תוֹאֵר פָּנָיו נִשְׂאָר שְׁלֵם לְמִרוֹת זְקֻנוֹתוֹ¹⁷²¹: (ח) וַיִּכְבְּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה בְּעֲרַבְתָּ מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּכוּ עַל מוֹתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה בְּמִשְׁךְ שְׁלֹשִׁים יוֹם בְּמִקּוֹם שֶׁנִּקְרָא "עֲרַבְתָּ מוֹאָב", וַיִּתְּמוּ יְמֵי בְּכִי אֲבֵל

¹⁷¹⁰ אונקלוס.

¹⁷¹¹ אונקלוס.

¹⁷¹² אונקלוס.

¹⁷¹³ אונקלוס.

¹⁷¹⁴ אונקלוס. רש"י: ה' הראה את כל מה שיקרה בארץ לאורך ההיסטוריה.

¹⁷¹⁵ אונקלוס. רש"י: היום האחרון.

¹⁷¹⁶ א"ע. רש"י: במיתת נשיקה.

¹⁷¹⁷ רש"י, וכתב גם את דעת ר' ישמעאל שהכוונה היא למשה שקבר את עצמו.

¹⁷¹⁸ דעת מקרא.

¹⁷¹⁹ א"ע בפירושו הראשון ובאנת יש מחלוקת בחז"ל האם יהושע הוא שסיים לכתוב את שמונת הפסוקים

האחרונים שבתורה או שמשה כתב אותם לפני מיתתו.

¹⁷²⁰ אונקלוס.

¹⁷²¹ אונקלוס ורש"י.

מֹשֶׁה לאחר שלשים יום, הסתיימו ימי הבכי על משה רבינו¹⁷²²: (ט) וַיְהוֹשֶׁעַ בֶּן נֹון מֵלֵא רֹוחַ חֲכָמָה בִּי
 סִמְךָ מֹשֶׁה אֶת יָדָיו עָלָיו יְהוֹשֶׁעַ בֶּן נֹון הִיָּה מֵלֵא בְרוּחַ חֲכָמַת ה', מְכִיוּן שִׁמְשָׁה רַבִּינוּ סִמְךָ אֶת יָדָיו עַל
 יְהוֹשֶׁעַ,¹⁷²³ וַיִּשְׁמָעוּ אֱלֹוֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁמְעוּ בְקוֹלוֹ שֶׁל יְהוֹשֶׁעַ בֶּן נֹון, וַיַּעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְקֹוֹק אֶת
 מֹשֶׁה בְנֵי יִשְׂרָאֵל קִיבְלוּ אֶת יְהוֹשֶׁעַ לִמְנַהֵיג עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שְׁצִוּוּהָ ה' אֶת מֹשֶׁה¹⁷²⁴: (י) וְלֹא קָם נְבִיא עוֹד
 בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה לֹא הִיָּה עוֹד נְבִיא בִישְׂרָאֵל כְּמוֹ מֹשֶׁה (הַתּוֹרָה מוֹנֵה כֹּאן אַרְבַּעַה דְבָרִים הַמְבַדִּילִים בֵּין
 נְבוֹאָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה לְנְבוֹאָת שָׂאֵר הַנְּבִיאִים), (1) אֲשֶׁר יִדְעוּ יְקֹוֹק פָּנִים אֶל פָּנִים כִּיוּן שִׁמְשָׁה הִיָּה יֹוֹל לְדַבֵּר
 עִם ה' בְּכָל עַת שְׂרָצָה, לְעוֹמַת שָׂאֵר הַנְּבִיאִים שֶׁלֹּא הִיוּ יֹוֹלִים לְבַחֲרוֹר מִתֵּי הֵם רֹוצִים לְדַבֵּר עִם ה'¹⁷²⁵: (יֵא) (2)
 לְכָל הָאֲתוֹת וְהַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר שָׁלַח יְקֹוֹק לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָרְעָה וּלְכָל עַבְדָּיו וּלְכָל אֶרְצוֹ (וְכֹן
 לֹא הִיָּה עוֹד נְבִיא בִישְׂרָאֵל) שְׁעָשָׂה אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים לִישְׂרָאֵל, כְּמוֹ שְׁעָשָׂה מֹשֶׁה לְפָרְעָה וּלְמִצְרַיִם¹⁷²⁶: (יֵב) (3)
 וּלְכָל הַיָּד הַחֲזָקָה (וְכֹן לֹא הִיָּה עוֹד נְבִיא בִישְׂרָאֵל) שֶׁקִּיבַל אֶת הַלּוּחוֹת בִּידָיו,¹⁷²⁷ (4) וּלְכָל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל
 אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל (וְכֹן לֹא הִיָּה נְבִיא נוֹסֵף) שְׁעָשָׂה נִיסִים כְּמוֹ שְׁעָשָׂה מֹשֶׁה בְּמַדְבַּר הַגָּדוֹל
 וְהַנּוֹרָא¹⁷²⁸:

¹⁷²² אונקלוס.

¹⁷²³ אונקלוס וא"ע. ר"י בכור שור: כיוון שמשנה רבינו לימד את יהושע את החכמות.

¹⁷²⁴ ספורנו וחזקוני. נצי"ב: גם בימות יהושע השתכחו הלכות ויהושע חידש את ההלכות וקלע לציזיו שה' ציווה

את משה באותם מצוות.

¹⁷²⁵ רש"י. רמב"ן: לא היה נביא שה' גידל אותו והתגלה אליו פנים בפנים.

¹⁷²⁶ רמב"ן.

¹⁷²⁷ רש"י. אונקלוס: היד התקיפה שלו. א"ע: הניסים שעל ים סוף. רמב"ן: זו מידת הדין.

¹⁷²⁸ רש"י. א"ע וספורנו: מעמד הר סיני. רמב"ן: זו מידת הרחמים.